Издава книжарницата на Д. Головъ

София 1898 г.

Печатница на Иванъ Г. Говедаровъ & С-ие

Издание първо

Съ портретъ и биография

Цѣна 4 лева

Съчинения

на

Трайчо Китанчевъ

Азъ мисляхъ още да живѣѭ
И да се борѫ съ подлостьта,
Но вечъ гърдитѣ ми изгнили
До край подяде болестьта . . .
(Т. Китанчевъ).

НАРЕЖДА

Юрданъ Ивановъ

Т. Китанчевъ

БИОГРАФИЧЕСКИ БѢЛѢЖКИ.

I.

Задачата на биографията. — Китанчевъ общественъ дѣятель ли е. — Каква е нашата цѣль.

Биографията има за цѣль да начертае дѣятелностьта на знаменити хора, на лица, които съ своитѣ способности и добродѣтели се отличаватъ отъ обикновенитѣ членове на обществото, въ което живѣѭтъ. Така че биографията ни запознава съ характерътъ на такива забѣлѣжителни личности, съ тѣхнитѣ въззрѣния и желания, съ тѣхнитѣ идеи, стрѣмежи и страдания. Тя ни прѣдставлява непрѣстаната борба на тия обществени дѣятели противъ всички ония социални болести, отъ които страда обществото, между което тѣ се движѫтъ, като ни запознава съ срѣдствата, които употрѣбляватъ за избавлението и прѣмахваньето на тѣзи болести, и като ни посочва пѫтьтъ за къмъ възвишенитѣ цѣли на человѣческиятъ животъ. Отъ това слѣдва, че биографията за подобни личности има двойно значение: а) прѣдставлява ни самата личность въ нейната дѣйствителность и б) насърдчава ни къмъ добри дѣла, къмъ по-високи стрѣмежи и въобще, ни дава онова поучение въ истински примѣри, което най-благодѣтелно може да влияе върху обществото и върху бѫдѫщитѣ обществени работници.

Но да ли покойния Трайчо Китанчевъ може да се счита за общественъ дѣятель и да ли написваньето биографията му слѣдователно е една, тъй да се рече, обществена потрѣбность?

Спорѣдъ нашето мнѣние — да.

Когато Киганчевъ се поминѫ, сериознитѣ органи на общественото мнѣние у насъ съ прискърбие съобщихѫ това и почти всички намѣрихѫ, че е голѣма загубата, която въ лицето на покойния прѣтърпява народа. Даже и ония органи, които по особнитѣ си политически тѣжнения, не биваше да хвалѭтъ Китанчевитѣ добродѣтели и достойнства — и тѣ не казахѫ освѣнъ добри думи за покойния. Погрѣбението на Китанчева бѣше едно отъ най-внушителнитѣ, и множеството съ състрадание и съчувствие, съ каквито обикновено се съпроваждатъ знаменити покойници, придружи останкитѣ му чакъ до гробътъ. Въ черквата още, както и на гробътъ му се държахж рѣчи, и всѣки единъ отъ ораторитѣ истъкваше абсолютната честность на покойния, посочваше на неговата безкористность, на строгата справедливость, на примѣрната и убѣждена дѣятелность, на всецѣлата му прѣданость къмъ длъжностьта си, а сжщо и на всички други негови добродѣтели, съ каквито може да се кичи само единъ идеаленъ и съ възвишенъ характерь человѣкъ. Послѣ, както ще видимъ подолу, Китанчевъ бѣ образцовъ учитель, примѣренъ другарь и человѣкъ, могущественъ агитаторъ и ораторъ, прѣкрасенъ проповѣдникъ на своитѣ идеи и вѣрвания, и добъръ защитникъ на общебългарскитѣ интереси.

Всичко това, мислж, е достатъчно да оправдае исканьето на пишущия тия редове, да признае Китанчева за добъръ общественъ дѣятель и то въ твърдѣ по-голѣма степень, отъ колкото неговитѣ съчинения, които поднасяме днесъ на българскиятъ читатель, ни го прѣдставляватъ. И тоя въпросъ ние нарочно подигаме, като искаме да намекнемъ най-много на това обстоятелство, че Китанчевъ, истинскиятъ Китанчевъ не се намира въ неговитѣ съчинения и че едно бждяще поколение, ако остане по съчиненията му да си състави едно прѣдставление за покойния, то това прѣдставление ще бжде не вѣрно що се отнася до пълната характеристика на личностьта му. Китанчевъ бѣше единъ особенъ общественъ дѣятель и тая му дѣятелность не може да се констатира и извлече изъ книжовнитѣ му трудове, естеството на които ще опрѣдѣлимъ по-долу. Книжовникътъ въ даденият случай не крие въ себе си обществениятъ дѣятель. По тия причини, за да се добие едно правилно и пълно понятие за покойниятъ Китанчевъ, трѣбва да се събержтъ всички характеристични факти изъ неговата обществена дѣятелность и животъ, че да може да се напише една обширна биография, гдѣто да се изрисува ясно самата личность и да се посочи конкретно върху важностьта и значението отъ дѣятелностьта на тая личность.

За жалость, азъ не могж да се похвалж, че съмъ събралъ достаточно материалъ изъ живота и дѣятелностьта на Китанчева, та да се заемж и съ написваньето на неговата пълна биография, защото тоя материялъ още се крие у разни негови приятели и познайници, които и до днесъ не сж счели за нуждно да го направжтъ обществено достояние. Отъ друга стрна признаваме, че подобно нѣщо не сме се стрѣмили да постигнемъ. Ограниченитѣ размѣри на настоящата книга опрѣдѣляватъ и нашата цѣль, а именно: да прѣдставимъ на кратко най-характернитѣ страни отъ неговиятъ животъ и дѣятелность, и да обяснимъ съ общи думи послѣдната. Ето защо изложеното по-долу не е биография, а се поднася като материалъ, който негли ще може да послужи при написваньето на такава, ако нѣкой нѣкога се заеме съ подобна цѣль.

Желаѭ да споменѫ тукъ и това, че при написваньето на тия биографически бѣлѣжки азъ съмъ се старалъ да бѫдѫ строго обективенъ и съвършено безпристрастенъ. Не намѣрихъ за нуждно и полезно да се въскачѫ, подъ влиянието на Китанчевитѣ политически въззрѣния, на една партизанска урва и отъ тамъ да се хвърлѭ върху неговитѣ политически противници. Най-необходимото, споредъ менъ, е едно хладнокръвно и съвършено обективно отнасянье къмъ живота и дѣятелностьта на покойниятъ, безъ смѣсванье на личнитѣ му, каквито и да сѫ тѣ, партийни възгледи. И ако съмъ сполучилъ въ това—то ще бѫде единственото достойнство на тия биографически бѣлѣжки.

II

Родителитѣ на Китанчева. — Цвѣтко, баща му, овчаръ въ село, сетнѣ градинаръ въ Цариградъ.—Незаконно обложенъ съ десятъкъ.—Ражданье и въспитание на Китанчева. — Грамотностьта се оцѣнява.—Трайчо въ Рѣсенското училище. — Слѣдъ това въ Цариградъ. — Изсипалъ кошътъ. — Даваньето му на учение. — Цариградското българско братство „Просвѣщение“. — Страхъ отъ униятство — Въ пансиона на братството. — Слѣдъ една година катастрофа. — Поддържката на дѣдо Натанаила. — Идеитѣ на тогавашното врѣме. — Уплашилъ учительтъ си.

Цвѣтко, бащата на Трайчо Китанчевъ, билъ родомъ отъ село Вълкодере, което се намира на границата между Охридската каза и Рѣсенската. Тѣхната кѫща, извѣстна подъ името Кръстеви, е била една отъ най-състоятелнитѣ въ селото и цѣлото семейство броило 63 члена. Когато бащата на Цвѣтко се е поминѫлъ, Цвѣтко билъ на три мѣсеца, а кѫщата скоро слѣдъ това се е растурила, богатството распиляло и опропастило. Майката на Цвѣтко се прѣженила за втори мѫжъ, Китанчевъ, който билъ родомъ отъ село Подмочани, Рѣсенско, гдѣто отишла да живѣе, като завѣла съ себе си и малкия Цвѣтко. Въ с. Подмочани той пораснѫлъ подъ опеката на единъ чуждъ за него человѣкъ, безъ никакво образование, само дѣто майка му го е въспитавала, както е знаяла, ако може тогавашното домашно отгледванье на дѣцата да се нарѣче нѣкакво въспитание. И разумѣва се, че още въ първитѣ дни на своето дѣтинство, когато е станѫлъ въ състояние да работи що-годѣ, е билъ употрѣбяванъ на работа. Билъ вече на десетъ годишна възрасть, когато очувъ му го е цѣнилъ за овчаръ на чужди овци въ селото. Колкото трудна и да му се виждала тази работа, той се прѣдалъ на нея, защото е мислилъ, че тъй трѣбва да бѫде. Отъ друга страна очувъ му е билъ твърдѣ бѣденъ человѣкъ и не е ималъ възможность да го настани на своя и по-лека работа.

Пасълъ Цвѣтко чуждитѣ овци и често на чистиятъ въздухъ го е посѣщавала мисъльта, какъ че тия овци сѫ били чужди, че той нищо нѣмалъ; размишлявалъ е по какъвъ начинъ хората сѫ станѫли богати, та се поминуватъ охолно и защо той да нѣма нищо. Тая мисъль го е докарала пакъ на друга: че хората, които ходѭтъ по чужбина, печелѭтъ пари, а послѣ се връщатъ у дома и живѣѭтъ хубаво, щастливо. А отъ Рѣсенскитѣ села открай е имало хора да ходѭтъ по чужбина въ далечни градове и държави за печалби. Подъ натискътъ на тия мисли, скоро чистиятъ въздухъ е захванѫлъ да го души, а нѣколкото стотини овци, които пасълъ заедно съ другаритѣ си, сѫ му станѫли омразни. Нѣмотията въ бащината му кѫща, трудната работа и оскѫдното му сѫществувание сѫ породили, безъ съмнѣние, желание въ него, да скитни изъ чужди мѣста и да дири едно по-човѣшко сѫществувание, да спечели пари и да се върне въ родината си съ пълни рѫцѣ.

Единъ денъ той се рѣшилъ и съобщилъ намѣрението си на своя очувъ. Послѣдниятъ ненамѣрилъ за лошо това му намѣрение и го насърдчилъ. Когато други хора заминавали за Цариградъ на печалба, Цвѣтко захвърлилъ овчарската тояга и благополучно се отзовалъ въ помѣнѫтия градъ. Тамъ той се цѣнилъ за слуга при градинари.

Шестъ години той работилъ неуморимо, живѣлъ най-бѣдно и съ спестенитѣ пари рѣшилъ да се върне у дома си. И първото нѣщо, което намислилъ да направи, то било да отиде въ родното село на баща си, Вълкодере, да се повиди съ бащини роднини и да види какво сѫ станѫли двѣтѣ ниви, които били му останѫли отъ баща му и които чичови и братовчеди били оставили. Нивитѣ, то се знае, стояли необработвани прѣзъ всичкото врѣме на неговото отсѫтствие, но безъ да се гледа на това спахията, турчинъ нѣкой си, който шестъ години наредъ е прѣкупвалъ десятъкътъ на селото Вълкодере, притиснѫлъ го и му взелъ 280 гроша десятъкъ за тия двѣ ниви. Напусто сѫ били молбитѣ и основателнитѣ възражения, че нивитѣ не сѫ били обработвани и слѣдователно, съгласно тогавашнитѣ държавни наредби, не е трѣбвало да се плаща нищо, защото десятъкътъ тогава е билъ данъкъ върху полученото произведение. Турчинътъ намѣрилъ поводи да вземе пари отъ младия печелникъ, настоявалъ на исканьето си и Цвѣтко е билъ принуденъ, за да се избави отъ други по-голѣми пакости и прѣмеждия, да плати 280 гроша, които зарадъ него тогава сѫ били твърдѣ чувствителна сума. Тая случка станѫла причина по-скоро да остави селото и да отиде пакъ въ Цариградъ, гдѣто вече е ималъ работа постояна. Когато втори пѫтъ се е върнѫлъ въ с. Подмочани, Цвѣтко билъ вече момъкъ за жененье. Съ спестенитѣ пари направилъ свадба и се оженилъ за Цвѣта, една твърдѣ скромна жена, родомъ отъ сѫщото село. Работата обаче го чакала въ Цариградъ и той оставилъ Цвѣтковица въ село, като пращалъ редовно пари и като е дохаждалъ у дома си по веднажъ на една или на двѣ години.

Трайчо се добилъ въ с. Подмочани, на 1 Септемврий 1858 година, при твърдѣ оскудни срѣдства на родителитѣ му. Но при всичко това тѣ сж се погрижили за неговото образование, каквото е било то тогава. Побудителната причина за това е била слѣдующата: Цвѣтко е билъ градинаръ въ Цариградъ, но съ разни хора е работилъ сжщия занаятъ въ Измиръ, ходилъ е въ Варна, Русчукъ и другадѣ. Въ Измиръ той ималъ единъ съдружникъ, съ когото работилъ цѣла година и когато да се раздѣлжтъ, съдружникътъ му направилъ смѣтката, споредъ която никаква печалба нѣмало за всичкиятъ тоя годишенъ трудъ. Цвѣтко, като неграмотенъ, не можалъ да провѣри смѣтката и, макаръ и да я неодобрявалъ, най-сетнѣ билъ принуденъ да я признае. Тоя случай го накарва да оцѣни важностьта и необходимостьта отъ грамотностьта въ живота, та веднага взелъ мѣрки да се даде Трайчо на учение. За тая цѣль той писалъ у дома си и въобще грижилъ се за Трайчо. Трайчовата майка, останжла сама да се грижи за чедото си, не е можла да испълни поржчката на мжжа си, макаръ и отъ душа и да е сподѣляла тия мисли на Цвѣтко, понеже въ селото не е имало училище. По онова врѣме даже въ много градове не е имало училища.

Скоро слѣдъ туй похвално намѣрение на добритѣ родители, единъ дюлгеринъ напуснжлъ дюлгерството и станжлъ учитель въ с. Подмочани. По-рано учителството не е било тъй, както е сега; всѣки грамотенъ е можалъ да остави занаята си и да стане даскалъ. Учителството по онова врѣме е било нѣщо като занаятъ, отъ произведенията на който малцина сж усѣщали нужда да се ползуватъ. При туй твърдѣ малцина сж били запознати съ него. Тоя дюлгеринъ — учитель се казвалъ даскалъ Никола, установилъ се въ Рѣсенъ и тамъ отворилъ своето училище. Прѣподавалъ на гръцки и български, но български по-малко, защото на гръцки се билъ училъ.

Въ това именно училище постжпилъ да се учи и Трайчо Китанчевъ. До постжпваньето си въ училището, Трайчо прѣкаралъ дѣтинството си въ село при майка си, безъ особени нѣкакви случки въ дѣтинството, както прѣкарватъ и обикновенитѣ селски синове въ селата по цѣло българско. Въ това училище Трайчо се е училъ двѣ години, отъ 8-та до 10-та си година. Колкото малко и да е било учението на Трайча, но съ това знание, което придобилъ, той билъ грамадна сила въ очитѣ на баща си, който, както казахме, билъ съвсѣмъ неграмотенъ. Ето защо баща му намислилъ да го вземе при себе си въ Цариградъ, за да му помага въ градинарството и да му държи смѣтка по даванье-виманьята му.

Когато завели Китанчева въ Цариградъ, той билъ на единадесетъ години. Още щомъ пристигнжлъ тамъ, баща му го поставилъ на сергията си, за да се учи да продава градинарскитѣ произведения. Спалъ е въ градината на баща си, хранилъ се както е било възможно и съ коще на рамо, както ще видимъ по-долу, е продавалъ разни градинарски зеленини изъ Цариградскитѣ улици. Обаче Трайчо, като грамотенъ, самичъкъ се е заинтеретувалъ съ четенье на вѣстници и книги, които взималъ отъ другитѣ градинари. Послѣднитѣ, приятели на баща му, като гледали колко живъ, пъргавъ и любознателенъ е билъ Трайчо, съвѣтвали го да го даде въ училището, да научи нѣщо по-вече и да бѫде още по-вече полезенъ на баща си и на себе си. Подъ влиянието на тия вънкашни лица сѫ дали Трайча да се учи въ българското училище на Фенеръ, прѣзъ 1869/70 учебна година. Като казвамъ вънкашни лица, не трѣбва да се разбира, че баща му е ималъ нѣщо противъ учението на сина си, макаръ и да го билъ довелъ съ цѣль на му помага въ тѣжката работа за искарванье прѣхрана на бѣдното си семейство. И не е могло да бѫде другояче. Тогава положението на българитѣ въ Цариградъ е било кипяще, тъй да се каже. Борбата за църковната независимость сгрѣвала сърдцата и на най-безнадѣжднитѣ. Присѫтствието на много интелигенти и просвѣтени българи въ Цариградъ, издаваньето на нѣколко сериозни и твърди майсторски редактирани български вѣстници, всичко това правило отъ Цариградъ единъ центъръ, който пръскалъ лучи на всѣкждѣ за учение, просвѣщение и напрѣдъкъ. Трѣбва да признаемъ, че подъ влиянието на тия фактори, подъ натискътъ слѣдователно на условията въ срѣдата, между която бащата на Трайчо се е навърталъ, колкото малко съобщителенъ и да е билъ, той дошълъ скоро до съзнание, че прѣди да направи отъ синътъ си градинаръ, не е злѣ да го понаучи на писмо, та нѣкакъ по-лесно да искара той прѣхраната и да стане по-уменъ и по-ученъ, отъ колкото е билъ тогава.

Отъ Еюбъ до Фенеръ имало около четири километра и Трайчо е билъ принуденъ всѣки денъ по нѣколко пѫти да исходва това пространство, за да посѣщава училището. Но като видѣлъ баща му, че такъво едно голѣмо пространство да се прѣминува нѣколко пѫти на денъ отъ малкиятъ и винѫги слабиятъ Трайча, злѣ ще се отрази на здравьето му, рѣшилъ, при всичкитѣ си скудни срѣдства, да му дава по единъ грошъ на денъ, та да се храни за обѣдъ въ училището и само вечерь да се връща у дома си. По тоя начинъ пѫтътъ, който Трайчо е исходвалъ всѣки денъ, е билъ на половина намаленъ. Дневната сума, както вижда читательтъ, не е никакъ голѣма, тя е даже твърдѣ малка, но тя била достатъчна за Китанчева: купувалъ си по 15—20 пари хлѣбъ и толкова давалъ за сиренье или друга гозба. Както и да било, едната година се е изминѫла благополучно — Китанчевъ билъ единъ отъ първитѣ ученици въ училището, като се е училъ твърдѣ лесно и всѣкога е билъ въ състояние да повтори прѣдъ учителя изученото до тогава.

Прѣзъ ваканциитѣ Трайчо не билъ свободенъ: той отивалъ на градината при баща си, за да му помага. Но щомъ настѫпила учебната 1870/71 година, което чакалъ съ нетърпение, Трайчо отново подкачилъ да посѣщава редовно училището, съ позволението на баща си. Обаче прѣзъ 1871 година, т. е. слѣдъ 3—4 мѣсечно ходенье въ училището, Китанчевъ ненадѣйно напуснѫлъ училището и то само защото баща му не му купувалъ учебници. А не му е купувалъ той, защото не е ималъ. И грубата и тежка градинарска работа, благодарение на нѣмотията, е заробила отново слабиятъ Китанчевъ; той билъ посвѣтенъ въ цѣлость на градинарлъка: съ кошъ на рамо е продавалъ изъ цариградскитѣ улици разни зарзавати и овощия. Но единъ щастливъ случай съ неговия кошъ е станѫлъ причина да остави Китанчевъ, вече за винѫги, тоя тежъкъ и несносенъ занаятъ, въспѣтъ въ стихотворението му „Градинаръ,“ и отново да подкачи учението, което ималъ присърдце и което най-много го е привличало. Нека на кратко да раскажемъ тоя случай.

Ония отъ градинаритѣ, които продаватъ зарзаватъ и други овощия по цариградскитѣ махали съ кошове на гърба, свалятъ кошоветѣ отъ гърбътъ, когато се завърнѫтъ отъ продажба, безъ ничия помощь. Въ това сваляньe има особенъ единъ чалѫмъ и не всѣки умѣе да го свали, безъ да изсипе зарзавата, що носи въ кошътъ. По-възрастнитѣ лѣсно усвояватъ и испълняватъ начинътъ на свалянието, но мѫчно сполучватъ дѣцата, както е билъ тогава Трайчо. Той е билъ маловъзрастенъ отъ една страна, а отъ друга слабъ, какъвто и до край си останѫ Китанчевъ. Единъ денъ се върнѫлъ той на бащината си сергия съ кошътъ на гърба. Поиздигнѫлъ си едното рамо, понадалъ едната страна отъ гърба, поопнѫлъ едната си рѫка, за да подкара кошътъ на страна и полуклѣкнѫлъ да го сложи на кракътъ си, че подиръ, като освободи рѫцѣтѣ си, да хване кошътъ и неврѣдимъ да го свали и сложи на земята. Той се мѫчилъ, горкиятъ, да постѫпи по всичкитѣ правила на искуството, извѣстно и лесно практикувано отъ другитѣ градинари, които дълги години сѫ чернѣели и гнили подъ тоя кошъ, но тоя пѫтъ не му се удало — кошътъ се изсипалъ и Китанчевъ паднѫлъ на земята. Съсергиджиитѣ, които сѫ били зрители на тая мѫчителна сцена, исхокали баща му, за дѣто мѫчи дѣтето си по такъвъ начинъ и го посъвѣтвали да го даде на учение, а не да го товаря съ кошътъ на тая крѣхка възрасть. Баща му нѣмалъ защо да се кара на Трайча, макаръ кошътъ и да се изсипалъ, защото и той виждалъ, че чедото му не е за тая работа, но че нуждата го кара на това. Както и да било, думитѣ на тия добри хора подѣйствували и ние отново виждаме Китанчева въ училището, което станѫло още прѣзъ сѫщата 1871 год.

Разбира се, че не безъ дълги размишления баща му се е рѣшилъ да го даде въ училището и да харчи за него отъ своитѣ твърдѣ оскѫдни срѣдства. Но и тая мѫчнотия била прѣмахнѫта: въ това врѣме въ Цариградъ сѫществувало българското братство

„Просвѣщение“, за дѣятелностьта за което никой до сега нищо не написалъ, макаръ тая дѣятелность и да прѣдставлява особенъ интересъ по своитѣ планове и испълнението на тия планове. Това братство поискало да издържа на свои разноски 14 момчета македончета, които, слѣдъ свършваньето на цариградското училище, братството щѣло да ги праща за учители въ Македония. Учителитѣ на Китанчева прѣпоржчиле него, а сжщо и А. Башеза, като най-силни ученици и заслужавающи поддържката на братството. Приеманьето и на двамата се очаквало днесъ-утрѣ и Трайчо тържествувалъ отъ тоя щасливъ за него случай, защото ще отърве баща си отъ разноски, които сигурно ще се употрѣбжтъ за удовлетворение нуждитѣ на семейството му въ село, което баща му е поддържалъ съ тоя градинарлъкъ. Но тукъ баща му насмалко е щѣлъ да попрѣчи на сина си и да му забрани да стане въспитанникъ на братството. Ето каква е била работата.

Единъ недѣленъ денъ братството държало засѣдание въ салонътъ на цариградското читалище, за да обяви формалното приеманье на своитѣ въспитаници, а именно 14-тѣ момчета македончета, въ числото на които билъ и Трайчо. Всички тичали нататъкъ, отишълъ и бащата на Китанчевъ, но не отъ любопитство да чуе рѣшението на братството, а съ цѣль да заяви, че не дава сина си. Той разсжждавалъ твърдѣ просто — неможалъ да си обясни, защо братството ще поддържа сина му и каква облага ще има то, ако синъ му добие по-голѣмо учение. Да се хирчатъ пари, казвалъ си той, безъ да има нѣкаква цѣль, която братството крие, защото, вѣроятно не е добра, — това не може да бжде. За „Богъ да прости“ не може да се харчжтъ пари. Отъ практическия животъ той си знаялъ едно нѣщо, че който харчи, не може да пръска паритѣ си на вѣтърътъ, а отъ това харченье ще очаква, безъ-друго, нѣкаква полза за себе си или за когото и да било другиго. И се мжчилъ той да обясни, да намѣри цѣльта, която гонило братството съ това дѣто иска да поддържа неговиятъ Трайча. И въ своитѣ издирвания той гледалъ се опакото на листа и търсилъ да намѣри все лоши цѣли. Въ тия размишления той се намиралъ, но не се рѣщавалъ да се спре на една мисълъ, а се носилъ неопрѣдѣлено и съ намѣрение, че днѣсъ утрѣ ще се докопа до истината. Нѣкои злобни хора, като видѣли Китанчевиятъ баша въ това положение, казали му, че братството ще поддържа и ще харчи за Трайча да се учи, но че то правило това съ цѣль да го направи униятинъ. Недоумѣнието му станжло още по-голѣмо. Само затова нѣщо не се сѣщалъ той. И това нѣщо му се видѣло по-правдоподобно, по-вѣроятно отъ всички други негови прѣдположения, и то само най-сетнѣ обяснявало колко-годѣ неговото съмнение въ харченьето пари и поддържаньето на чужди момчета, каквото билъ Трайчо за братството. Като веемемъ въ съображение, че по онова врѣме въпроса за униятството е билъ единъ отъ извѣстнитѣ въпроси и на безкнижнитѣ българи, лесно можемъ да си обяснимъ вѣрата, която Цвѣтко далъ на тая мисъль. Ето защо той тичалъ да заяви въ братството, прѣди още да се произнесе то окончателно, че той не дава чедото си да прѣмине въ друга вѣра. Щастие, че сѫ се намѣрили добри хора да обяснѫтъ и раздуматъ Цвѣтко, та по тоя начинъ избавили Трайча отъ немилостивиятъ кощъ. Инцидентътъ, значи, е станѫлъ, но се изравнилъ безъ никакъвъ лошъ резултатъ за когото и да било.

И така, Трайчо Китанчевъ станѫлъ въспитанникъ на братството. Това се сбѫднѫло още прѣзъ 1871/72 учебна година, когато като старши билъ Георги Измирлиевъ Македончето, обѣсенъ отъ турцитѣ въ врѣме на въстанието въ Горна-Орѣховица. А поддържаньето се състояло въ това: плашало се по три гроша на ученикъ въ денъ и всѣки да живѣе у дома си. Слѣдъ нѣколко мѣсеца отъ това, всички тия ученици били прибрани въ горниятъ етажъ на черковата св. Стефанъ, нѣщо като пансионъ, гдѣто живѣяли и много бѣдни ученици, като не се забравя, че тамъ била и залата на Цариградското читалище. Учениците на братството, въ това число и Китанчевъ, имали и по единъ желѣзенъ креватъ, на двама по една маса, сандъче за дрѣхи и пр. Отначало тамъ имало готвачка, перачка и пр., и учениците тогава твърдѣ добрѣ сѫ се хранили. Но това не излизало, види се, по смѣтката на братството, та унищожило пансиона и прѣдоставило на всѣки ученикъ да се храни както намѣри, като плащало на всѣкиго едного по 20 гроша въ седмицата. Въ пансиона до като били всички забѣлѣзали, че Трайчо, като извънредно пъргавъ, късалъ много дрѣхитѣ. Нека споменемъ тука и това, че прѣдсѣдатель тогава на братството билъ Паскалъ Паскалевъ отъ Търново, а касиеръ Георги Минчевъ отъ Копривщица.

Малко по-послѣ братството промѣнило своятъ взглядъ на работитѣ, а това повлѣкло слѣдъ себе си промѣнение и въ дѣйствията му. И това станѫло безъ всѣкакво съблюдение послѣдствията отъ измѣнението на по-напрѣшнитѣ си дѣйствия и наредби. И така братството, вмѣсто да поддържа ученици, да ги изучва и слѣдъ туй да ги праща да учителствуватъ, намѣрило за по-практично и рѣшило да издържа прямо учители. Рѣшено и свършено. Трайчо, а заедно съ него и всички други въспитаници на братството, между които и А. Башевъ, прѣстанѫли моментално да бѫдѫтъ такива, били оставени на произвола на сѫдбата и пуснѫти на свобода, сами да се грижѫтъ за себе си. Тутакси слѣдъ това Катанчевъ, заедно съ Башева, се прибралъ при дѣда Натанаила, сегашния Пловдивски митрополитъ, съ поддържката на когото свършилъ III класъ, а именно прѣзъ 1872 73 учебна година.

Прѣзъ послѣднята тая година учитель билъ въ училището покойния Петко Р. Славейковъ. Както за по-прѣдишнитѣ учители, тъй и за Славейкова сѫ останѫли въ паметьта на тогавшнитѣ ученици твърдѣ драги спомени. Учителитѣ, сами явни общественни работници, сж показали върху всичкитѣ ученици, а особено върху Китанчева, безспорно твърдѣ голѣмо влияние въ посоката на ония идеи, които най-много сж вълнували тогава нашето общество. А кои бѣхж тия идеи?—Борбата за автокефална българска черкова бѣше съживила всички българи въ духътъ на едно пълно събужданье и съзнание на своята българска сила и могущество като народъ. Тая борба бѣше създала, мимо своята явна цѣль, нѣкакъ тайнствено идеята за едно бждще не национално самосъзнание — това вече отъ скоро го имаще, — а за едно политическо автономно сжществуванье на българския народъ. Тая идея, като хвърчаща птица се е носила изъ цѣло Българско и е опоявала и поддържала духътъ на българина въ приятнитѣ блѣнове на единъ самостоятеленъ животъ. Най-добритѣ усвоители на тая идея сж били, както всѣкогащъ, младежьта, ученицитѣ. И тия обществени работници, които по онова врѣме сж съставлявали стожерътъ на тая борба, не могли да не покажжтъ никакво влияние върху ученицитѣ, които тѣ сж приготовлявали за бждщи свои замѣстници. И тия ученици не е възможно да не сж почувствували, да не сж се сродили колко-годѣ съ стрѣмежитѣ на тогавашното врѣме и да не сж взели отъ него и тѣ своята часть. Националность, патриотизмъ — ето двѣ думи, които споредъ нашето мнѣние най-добрѣ характеризиратъ оная епоха. Изобщо, искаме да кажемъ тукъ това, че Китанчевъ, като ученикъ на Славейкова и други, особено слѣдъ свършваньето на III класъ, когато той е билъ вече на 16 години, Китанчевъ казваме не е възможно да не е възприелъ идеитѣ на тогавашното врѣме, което ни е дало толкозъ безкористни народни работници, самоотвержени патриоти и примѣрни въ всѣко отношение граждане какъвто бѣше и покойния Трачко Китанчевъ. А Славейковъ е обичалъ твърдѣ много Китанчева, защото е билъ прѣкрасенъ ученикъ, безъ да се занимава твърдѣ много съ свитѣ уроци, помнилъ е много и съ веселия си характеръ и живость той е поддържалъ веселостьта на цѣлото училище. Китанчевъ се е ползувалъ съ голѣмо снисхождение отъ страна на учителитѣ си даже и за погрѣшки и лудории. Веднжжъ той застанжлъ и се скрилъ подъ сълбата на училището, съ цѣль да уплаши единъ свой съученикъ, който дохаждалъ и щѣлъ да слиза по тая сълба. Обаче, безъ да съгледа това Китанчевъ, неговия съученикъ не слѣзълъ, а направилъ пжтъ на учителя Славейковъ, който дохаждалъ да слѣзне по сълбата на долу. Щомъ Славейковъ дошълъ до послѣдното стъпало, едно грозно ху-у! го стрѣснжло и отпрѣдѣ му ненадѣйно се мѣрнжла фигурата на Трайчо Китанчевъ. Славейковъ се уплашилъ, но щомъ видѣлъ Китанчева, захванжлъ да се смѣе на тая дѣтинска игра. Китанчевъ отъ друга страна се извинявалъ всѣкакъ, но нѣмало нужда, защото Славейковъ не е счелъ за нуждно да му направи никаква бѣлѣжка.

III

Жажда за по-голѣма наука. — Китанчевъ въ Русия. — Неминуеми лишения. — Сѫщински гладъ и чергарски животъ. — Китанчевъ въ Цариградъ учитель. — Стипендия отъ руското правителство. — Пакъ гладуванье. — Любовь къмъ четеньето, — Особената Китанчева способность да помни.— Въ Киевската семинария. — Прѣдпочетенъ университета прѣзъ духовната академия. — Важностьта на Китанчевитѣ писма до владиката. — У дѣдо Натанаила.

И така, съ поддържката на дѣдо Натинаила Китанчевъ можалъ да свърши III класъ, слѣдъ което (слѣдъ испита на 1873 година) се прибралъ при баща си, за да му помага въ занаяга, като е стоялъ повече на сергията и продавалъ зеленчуци. Той билъ вече тогава сериозенъ момъкъ и баща му не рачилъ да го товаря съ кощътъ и да го праща да ходи изъ Цариградскитѣ улици. Но това се е продължило само нѣколко мѣсеца, защото Китанчевъ, както и Бащевъ, като най-събудени и най-силни ученици, ламтѣли за по-голѣмо учение и търсили срѣдства да постигнѫтъ идеята си. Това тѣхно стрѣмление не е останѫло тайно и за дѣдо Натанаила, който е безъ това проектиралъ да не остави своитѣ възпитанници само съ това учение, като захванѫлъ самъ да ги приготовлява за въ Русия. Прѣподавалъ имъ е разни прѣдмѣти и ги приготовлявалъ съ руски языкъ. Прѣзъ Октомврий на 1873 година дѣдо Натанаилъ прибралъ Китанчева и Бащева при себе си, гдѣто ги е приготовлявалъ по разни прѣдмети и ги е хранилъ. Жилището на дѣда Натанаила било тогава на Ортакьой и въ това врѣме при него живѣялъ и Драганъ Цанковъ. Кѫщната длъжность на Трайча е била: да купува всичко, каквото трѣбва за въ кѫщи, а слѣдъ това дѣдо Златанъ, братъ на дѣдо Натанаила, при помощьта на Трайча и Бащевъ, готвилъ за яденье. Миеньето на чиниитѣ било работа на послѣднитѣ двама, които, освѣнъ това, слугували при трапезата, когато ядели дѣдо Натанаилъ, Драганъ Цанковъ и дѣдо Златанъ.

Това положение на работата се е продължило до Мартъ 1874 година. Като се приготвили съ прѣдметитѣ достатъчно, подали Трайчо и Бащевъ по надлежния редъ прошение въ Русия, съ молба да имъ се даде стипендия, че да могѫтъ да продължѫтъ образованието си въ Русия. Чакали доста врѣме, споредъ както тѣ прѣдполагали, но никакъвъ отговоръ не се билъ получилъ. Отъ друга страна дѣдо Натанаилъ билъ назначенъ за Охридски български владика, задѣто е трѣбвало незабавно да тръгне понеже нуждния бератъ билъ вече излѣзълъ. При това положение, разбира се, Китанчевъ, както и Бащевъ, трѣбвало е да оставѭтъ гостоприемната кѫща на дѣда Натанаила и да си търсѭтъ цѣръ на главата; но дѣдо Натанаилъ, прѣди да напусне Цариградъ, се погрижилъ и зарадъ двамата: далъ имъ е по двадесетъ лири, които взелъ въ заемъ, испратилъ ги въ Русия, като имъ далъ обѣщание, че нѣма да ги забрави. При безкрайната ревность за наука, това обѣщание на дѣда Натанаила е подсладило тѣхнитѣ мечти и съ радость напуснѫли Цариградъ и своятъ благодѣтель, който безъ съмнѣние е ималъ върху тѣхъ голѣмо влияние относително тѣхното развитие и жажда за знание.

Щомъ Китанчевъ и Башевъ пристигнѫли въ Одесса, размѣнили паритѣ у Мироновича и веднага се отправили за Киевъ. Тамъ тѣ постѫпили въ духовното училище, висшето отдѣление, за 1874/75 учебна година. Правили тѣ голѣми икономии и проектирали да прѣкаратъ цѣлата учебна година съ по тия двадесетъ лири, но прѣди още да се измине годината, паритѣ се свършили и гладътъ настѫпилъ. Ужасно е било положението и на двамата. Учебната година скоро ще се изнижи, а тѣ неискали да я изгубѭтъ, за туй рѣшили да останѫтъ макаръ при най-голѣми лишения до край и да издържѫтъ екзаменътъ. Но съ испокъсани дрѣхи и безъ счупена пара въ джобътъ какво могѫтъ да направѭтъ. Желанието имъ добро, похвално, но срѣдствата имъ никакви. Другаритѣ имъ наоколу, като гледали тѣхното окаяно положение и като нѣмали какъ да имъ помогнѫтъ, упѫтили ги при дякона Владимира и той се погрижилъ да имъ намѣри нѣкаква работа. Тая работа се състояла въ прѣписванье лекции на студентитѣ отъ духовната академия въ Киевъ, за който трудъ получвали по 15 стотинки на кола. Прѣписвали тѣ по четири коли на денъ и значи получвали по 60 стотинки, съ която сумма е трѣбвало и двамата да се поддържатъ. Колкото малка и да е била тая сума, но безъ нея тѣ би трѣбвало да тръгнѫтъ на просия изъ улицитѣ. Тия 60 стотинки сѫ били доста за да водѭтъ възможно най-мизерно сѫществувание, защото само за хлѣбъ не имъ стигали. За това тѣ се хранили най-злѣ, работили за себе си и за прѣписванье на лекциитѣ извънредно много, а за облѣкло не трѣбва и да става дума. А спали тѣ безъ да плащатъ наемъ: ходили при други българи ученици и то по дежурство. Една-двѣ нощи спали у едного, други двѣ при другиго и така нататъкъ. Всичко, що имали, то било по единъ кирливъ юрганъ, едно кофарче и нѣколко екземпляра книги. Даже за прѣнасяньето на тоя имъ багажъ, понеже се мѣстили често, не плащали хамалъкъ, защото сами вършиил тая операция. Въобще прѣкарвали твърдѣ лошъ животъ. Понеже сѫ се хранили само съ черенъ и твърдъ лошъ хлѣбъ, тѣ скоро омършавѣли и погрознѣли, а испокъсанитѣ дрѣхи ги прѣдставлявали повече за чудовища, отъ колкото за хора съ божи образъ. Картина! Но при всичко това лошо и нетърпимо тегло, тѣ никога не сѫ били въ тяжесть на своитѣ другари, и всѣкакъ сѫ се пазили да не имъ дотегнѫтъ и да не взиматъ пари въ заемъ отъ тѣхъ, защото и тѣ не сѫ имали повече.

Тъкмо въ това врѣме, когато тѣ сѫ се намирали въ най-плачевно състояние и когато хората взели да странѭтъ отъ тѣхъ, като отъ плашила, получили десетъ наполеона, които имъ пратилъ тѣхниятъ благодѣтель, дѣдо Натанаилъ чрѣзъ Битолскиятъ руски консулъ. Щомъ получили паритѣ, напуснѫли веднага прѣписваньето, което имъ било вече дотегнѫло и съвършено изнурило. Но десетъ наполеона какво мѣсто могѫтъ да хванѫтъ на двама така отчаяно гладни и голи. За единъ мѣсецъ отгорѣ очистили паритѣ и прѣписваньето на лекциитѣ, отъ което щотоко си били поотпочинѫли, макаръ и неохотно, подкачили отново. На скоро настѫпило врѣме за екзамени и тѣ, за да ги посрѣщнѫтъ сполучливо, трѣбвало е сериозно да се приготовляватъ. Прѣписвали едва по една кола на денъ, и тогава именно е било сѫщински гладъ, борба отчаяна. Яли колкото да не умрѫтъ отъ гладъ. Но най-сетнѣ екзаменътъ прѣкарали благополучно и настѫпили очакванитѣ съ нетърпѣние ваканци. Тутакси, за икономия, Башевъ се прибралъ въ Киприяновскиятъ манастиръ въ Кишиневъ, а Китанчевъ останѫлъ въ село при нѣкой съученикъ, русинъ, бащата на когото билъ въ състояние человѣкъ. Въ манастирътъ, вслѣдствие по-напрѣшниятъ му лошъ животъ, Башевъ се разболѣлъ и незабавно се върнѫлъ въ Цариградъ, отъ гдѣто съобщилъ на дѣда Натанаила цѣлата тая одисея и сегашното положение на Трайчо. Но дѣдо Натанаилъ, при всичката си добра воля, неможалъ да имъ даде тогави пари, защото нѣмалъ. По онова врѣме българскитѣ владици сѫ били хора безъ пари, защото при събираньето на владишнината сѫ били прѣдпазливи, непридирчиви и защото сѫ вършили постояно благодѣяния и сѫ подпомагали мнозина. По тая причина и Трайчо се върнѫлъ въ Цариградъ и се прибралъ пакъ при баща си, който го посрѣщнѫлъ съ отворени обятия и съ възгордено чувство за учения си синъ. Въ Цариградъ Китанчевъ се условилъ за учитель въ сѫщото това училище, гдѣто по-рано е билъ ученикъ, а именно за прѣзъ 1875/76 учебна година, но то било за твърдѣ кратко врѣме.

Още прѣзъ есеньта на 1875 година Китанчева повикали въ Екзархията и му съобщили, че руското правителство му отпуснѫло исканата отъ него по-рано съ прошение стипендия. Това съобщение възрадвало Китанчева и той веднага заминѫлъ за Киевъ, гдѣто безъ забава постѫпилъ въ семинарията. Сега вече Китанчевъ билъ увѣренъ, че ще може да се учи доволно, защото отъ къмъ материална страна се считалъ колко-годѣ сигуренъ. Стипендията му била отъ $17\,^{1}/_{2}$ рубли мѣсечно, около 40—45 лева, твърдѣ скромна сумма, която трѣбвало да му служи и за храна, и за облѣкло, и за книги, и за всички други студенчески потрѣбности. Но Китанчевъ не се отчайвалъ и продължавалъ учението си, а живѣялъ той, както е било възможно. Неговъ близъкъ другаръ тогава е билъ Божилъ Райновъ, съ когото дѣлили всички несгоди на тоя скуденъ животъ, и всички студенчески радости и мечтания, подробното описание на които би ни отнело твърдѣ много мѣсто, съ каквото не разполагаме, макаръ тѣ и да прѣдставляватъ особенъ интересъ поради мѫжеството и търпѣнието, съ които били посрѣщани и понасяни. Това, което казахте по-горѣ за Китанчева, тукъ сега се повтаря и за двамата другари. Капиталитѣ имъ били съединени: двама по 17 $^1/_2$ равно 35 рубли, които Китанчевъ пазилъ и разходвалъ, като по-добъръ пазачъ на пари и по-опитенъ въ домакинската часть. Но какво струва опитностьта при толкозъ малко пари и при такава голотия и гладотия, отъ каквито тѣ страдали. Распрѣдѣляли паритѣ за най-необходимитѣ си нужди и при това отъ най-долно качество, за да се плати възможно най-малко. А това, безъ съмпѣние, и най-злѣ удоволетворявало тѣхнитѣ потрѣбности.

Но всичко това не е бъркало на Китанчевъ да се занимава сериозно съ уроцитѣ си и съ своето саморазвитие. По свидѣтелството на Божилъ Райнова и други, Китанчевъ е билъ единъ отъ най-редовнитѣ посѣтители на Киевскитѣ библиотеки, гдѣто постояно е челъ разни автори. Къмъ уроцитѣ си, както въ Цариградъ, тъй и въ Русия, той е билъ нѣкакъ небрѣженъ; тъй поне се е виждало на неговитѣ другари. И дѣйствително, вънъ отъ училището никакъ не се е занимавалъ съ уроцитѣ си, но при всичко това той винаги е билъ готовъ удовлетворително да си каже урокътъ и да отговори свободно на професора. Ималъ е извънредна память и само по тоя начинъ може да се обясни неговата ужъ небрѣжность и слабо занимание съ уроцитѣ, безъ да пропадне. Първата година въ Киевъ, тъкмо прѣди екзаменитѣ, той е челъ Донъ-Кихота на Сервантеса съ захласнатость и лѣгнѫлъ по корема си. По кѫсно, прѣзъ 1895 година, той прѣведе Донъ-Кихота. Въ Цариградското училище покойния Славейковъ прѣподавалъ българска история, разбира се, безъ учебникъ и безъ никакви бѣлѣжки, за прѣдпазванье отъ турската власть. Даже и на ученицитѣ, между които е билъ и Китанчевъ, е било заповѣдано да не държѫтъ никакви бѣлѣжки. Слѣдъ прѣдадения отъ Славейкова урокъ, Китанчевъ е повтарялъ цѣлиятъ расказъ на другаритѣ си, за да го запомнѫтъ. Въ първия македонски конгресъ въ София, гдѣто всѣки единъ отъ членоветѣ исказвалъ по нѣколко мнѣния, Китанчевъ, като прѣдсѣдатель на конгреса, безпогрѣшно резюмиралъ и формулиралъ всѣко мнѣние съ чудесна ястность и вразумителность.

Както и да било, прѣзъ есеньта на 1879 година Китанчевъ свършилъ курсътъ на Киевската семинария съ успѣхъ. За да можеше да се ползува отъ стипендията на руското правителство, той е трѣбвало, съгласно наредбитѣ, да постѫпи въ духовната академия; но подъ влиянието на тогавашното течение на младежьта, подъ натискътъ на свѣтскитѣ идеи, които е движило цѣлото руско студенчество и общество, духовната академия не му се нравела и очитѣ му били обърнѫти къмъ университета. Колкото и да не му е било възможно да остави стипендията, но още по-невъзможно му било да остане глухъ на своитѣ влѣчения, на своята мисъль, която непрѣстано къмъ университета го тласкала. Университета въ неговитѣ очи е стоялъ неизмѣримо по-високо отъ духовната академия поне по ония знания, които се докосватъ до човѣческиятъ животъ и сѫ повече необходими и повече полезни. Освѣнъ това, въ университета той е мислилъ да намѣри повече градиво за своята бѫдѫща дѣятелность — учителството. Подъ впечатлението на тия мисли, Китанчевъ намислилъ отново да се обърне за подкрѣпа къмъ своя доскорошенъ попечитель, дѣдо Натанаила. Отговорътъ е билъ приятенъ за Китанчева и той тутакси заминѫлъ за Москва, гдѣто се е записалъ въ юридическиятъ факултетъ на тамошниятъ университетъ за учебната 1879/80 год. Тамъ искаралъ той цѣлата учебна година и тъкмо слѣдъ свършваньето на първия курсъ (1880 г.) се разболѣлъ опасно и дошълъ въ Ловечъ на гости при дѣдо Натанаила, съ намѣрение да прѣкара ваканциитѣ и, слѣдъ като се посъвземе, да се върне отново въ Москва и да продължи учението си.

Отъ голѣмъ интересъ съставляватъ Китанчевитѣ писма, които той е адресиралъ на дѣдо Натанаила отъ Киевъ. Особено интересно ще да е онова писмо, въ което Китанчевъ му съобщава намѣрението си да постѫпи въ университета, а не въ духовната академия. Интересно е то, защото тамъ трѣбва да сѫ изложени всичкитѣ ония мотиви и побуждения, които сѫ го карали да прѣдпочете университета. Това писмо по своята важность надминава всички други негови стари писма, защото то ще да съдържи неговитѣ възгледи за назначението на младежитѣ, за тѣхнитѣ цѣли въ обществото, за влиянието на университета, за подготовката, която послѣдния може да имъ даде и въобще за цѣльта на человѣческиятъ животъ. Оцѣнявайки важностьта на тия Китанчеви писма, още на 10 Май 1896 година, отидохъ нарочно въ Пловдивъ за да се срѣщнѫ съ дѣдо Натанаила. Поручикъ Ефтимъ Китанчевъ, който редовно посѣщава владиката, има любезностьта да ме придружи и да ме прѣдстави на дѣдо Натанаила. Прие ни твърдѣ учтиво и любезно. Той е твърдѣ старъ человѣкъ, съвършенно побѣлѣлъ, познаваше се, че е изгубилъ вече пъргавината, която нѣкога, очевидно е притѣжавалъ въ голѣма доза. Изглеждаше здравъ и въ добро расположение на духътъ. Извънрѣдно голѣмитѣ му бисмарковски вѣжди придавахѫ на физиономията му една необичайна сериозность. Мустацитѣ му се сливатъ съ брадата по такъвъ начинъ, щото устата му се распознаватъ само кога почне да говори. Той ми показа тефтерътъ, който си водилъ и въ който бѣлѣжилъ кому колко пари дава. Той ми прочете, че веднѫжъ за дрѣхи на Китанчева и Башева, когато да ги прати въ Русия, далъ 25 лири, подиръ за поддържанье имъ далъ въ брой 55 лири, послѣ пакъ имъ пратилъ, така щото всичко около 130 лири. Послѣ, каза владиката, като се сепнѫ малко, далъ съмъ му и други пари, мислѭ съмъ му давалъ и когато дойде въ България.

— Каква нужда да ви изброявамъ всичко, каза дѣдо Натанаилъ, затвори тефтерътъ и го сложи на страна.

Дѣдо Натанаилъ взелъ да поддържа Китанчева на Априлий 1872 година. Испратилъ Трайча и Башева въ Русия, защото били най-добритѣ ученици въ Цариградъ, а като били бѣдни прибралъ ги е да имъ стане благодѣтель. Владиката познава Китанчева като извънредно добъръ человѣкъ и се отзовава за него съ похвали. Той съ гордость расправя за него. Дѣдо Натанаилъ ми прочете едно Китанчево писмо, писано отъ затвора, което било като отговоръ на едно негово писмо, съ което му е испращалъ пари, които митрополитъ Климентъ му проваждалъ, но които били ужъ отъ нѣкои Китанчевъ длъжникъ. Въ писмото си Китанчевъ, като отговаря съ благодарность за паритѣ, прибавяше, че паритѣ праща на родителитѣ си, защото тѣ имали по-голѣма нужда отъ него. Що се отнася за другитѣ Китанчеви писма, владиката неможа да удовлетвори любопитството ми да ги видѭ, защото били въ разни сандъци и на разни мѣста, та не могли лесно и скоро да се намѣрѭтъ.

— Нека останѫтъ за сега, каза той; слѣдъ моята смърть намѣрете ги, вземете ги и правете съ тѣхъ каквото намѣрите за нуждно.

Рѣшителния тонъ, съ който исказа тия думи, отби у мене всѣкаква надѣжда да видѭ писмата на Китанчева, и азъ прибързахъ да оставѭ въ спокойствие тоя толкова добродѣтеленъ и скроменъ старецъ.

IV.

На гости въ Ловечъ. — Начало на обществена дѣятелность. — Въ Петро-Павловската семинария. — Тогавашниятъ външенъ изгледъ на Китанчева. — Първиятъ урокъ. — Станевъ за Китанчева и прѣподавателскитѣ му способности. — Па́лави се во Буга́рия. — Идеята за Солунъ. — Стиховетѣ въ Архипелага. — Въ Солунската гимназия. — Примѣрна дѣятелность. — Неудобства и прѣпятствия. — Златната срѣдина. — Влиянието на Китанчевъ въ гимназията. — Влиянието му вънъ отъ гимназията. — Свѣтли надѣжди въ безнадѣжно обществс. На 11 Май — Борба съ иновѣрнитѣ мисионери. — Идеята за издаванье вѣстникъ. — Программата му. — Хора и срѣдства за издаваньето му. — Уволнение. — Китанчевъ за българитѣ градинари въ Цариградъ. — Страхътъ му отъ сръбската пропаганда въ Македония.

Въ Ловечъ Китанчевъ прѣстоялъ само нѣколко мѣсеца, но и това врѣме е било доста, за да стане извѣстенъ на цѣлия градъ. Отъ тогава добритѣ Ловчани познаватъ Китанчева. Ето случаятъ, който го е направилъ извѣстенъ. Д-ръ В. Радославовъ, бивши министръ, прѣзъ това именно врѣме се върнѫлъ въ Ловечъ отъ Европа, гдѣто що-токо билъ свършилъ образованието си. Прѣдстояло отварянието на училището и за да стане то потържественно, Ловчани помолили Радославова да държи рѣчь, което той приелъ съ готовность и обѣщалъ, че ще прѣдложи нѣщо като программа за изучванье градътъ Ловечъ въ историческо, археологическо, икономическо и много други отношения. Отишълъ и Китанчевъ. Д-ръ Радославовъ, като е ималъ прѣдъ видъ публиката, държалъ една кратка, разбира се, рѣчь и съ общи думи е исказалъ своитѣ мисли. Китанчевъ счелъ за нуждно и той да си каже думата. Длъжностьта на прѣдсѣдатель на това събрание заемалъ покойниятъ Горовъ, нѣкогашенъ сѫдия въ Свищовъ и редакторъ на в. „Народна Гордость“ (1886 г.), казалъ Китанчеву, че той самичъкъ не може да му даде думата, защото събранието е било повикано да чуе само рѣчьта на Радославова. Но Китанчевъ се обърнѫлъ къмъ присѫтствующитѣ съ въпросъ — желаѭтъ ли да го слушатъ, и понеже отговорътъ е билъ утвърдителенъ, той подкачилъ своята рѣчь. Прѣди всичко казалъ нѣколко думи за рѣчьта на Радославова и слѣдъ това, съ единъ тихъ, гладъкъ и приятенъ гласъ той се обърнѫлъ къмъ случаятъ, който свикалъ това събрание, а именно къмъ случаятъ за отварянье училището и държалъ една прочувствована за значението на училището въобще и съдържателна рѣчь. Простия язикъ, понятно исказванитѣ мисли заинтересували присѫтствующитѣ и тѣ зяпали въ устата му. Блѣдното му лице, простотата въ обращението и видимата чистосърдечность и искренность придавали единъ особенъ тонъ на неговитѣ думи и особена увѣреность на неговитѣ утвърждения. Въобще публиката останѫла твърдѣ доволна. Слѣдъ това Радославовъ поканилъ Китанчева у дома си на гости, а това още повече го подигнѫло въ очитѣ на гражданитѣ и направило по-популярно неговото име.

Тоя случай ние нарочно споминаме, защото той е далъ поводъ на Китанчева да държи своята публична рѣчь и, слѣдователно, да тури начало на своята обществена дѣятелность.

Болѣстьта го бѣше вече съвсѣмъ изнурила и бѣше сломила неговата и тъй не прѣдставителна вънкашность, а бѣднотията му се виждала по вѣхтитѣ дрѣхи и изнемощѣлото тѣло. Той билъ тъй злѣ въ Ловечъ, щото е мислилъ, че тамъ ще умрѣ. Благодарение на грижитѣ на нѣкои докторъ, за когото Китанчевъ съ благодарность се произнасяше, подправилъ здравьето си. Но на всички до тогавашни страдания краятъ не билъ далечъ. Митрополитъ Климентъ, тогава ректоръ на Петропавелската духовна семенария, който прѣзъ това врѣме се намиралъ въ Ловечъ на гости у дѣдо Натанаила, прѣдложилъ Китанчеву учителско мѣсто въ семинарията. Това било сполука за Китанчева, първо, защото му се падало случай да се завземе за сериозна дѣятелность, за която толкозъ години се е училъ и толкозъ лишения и страдания е прѣтърпѣлъ, и второ, защото чистия въздухъ и прѣлѣстната мѣстность, гдѣто семинарията се намѣрваше, може твърдѣ благодѣтелно да се отразжтъ на неговото физическо съвземанье и оправянье. И този сгоденъ случай не испуснжлъ Китанчевъ, като рѣшилъ, че му е невъзможно да продължава повече учението си. Градския шуменъ и буренъ животъ не го привличало. Уединения тихъ животъ, ограничената сфера на дѣятелность, каквато билъ въ семинарията, отговарялъ на неговото душевно тогава настроение и на неговитѣ идеални стрѣмежи. И тъй често го слушахме да казва, че е най-добро и най-възвишено да научишъ неукия на онова, що знаешъ, па ако ще и единъ само человѣкъ да бжде; съ това по-достойно ще оправдаешъ своето сжществувание, като человѣкъ, отъ колкото да се глумишъ цѣлъ животъ изъ чевѣшкитѣ суетности, безъ да направишъ нито единъ човѣкъ повече доволенъ отъ своя животъ.

Въ края на мѣсецъ Февруарий 1881 година Китанчевъ пристигжлъ на мѣстоназначението си, заедно съ Петъръ Икономовъ, тоже новоназначенъ учителъ въ семинарията. Господинъ Н. Станевъ (гледай неговата статия *Единъ Споменъ за първата учителска дѣятелность на Т. Китанчевъ*, печатана въ „Мисъль“ отъ 1895 година, книга VII, стр. 672—707) ни прѣдава външния съставъ на Китанчева при пристиганьето му въ семинарията както слѣдва: „човѣкъ съ срѣденъ ръстъ, тънъкъ, дрѣхи вети, гащи оръфани малко изотдолу, балтонъ ветъ, мазенъ, съ съдрани джебове, шапка съ отворени поли, кирлива, коса дълга, небрѣжно счесана, лице блѣдно, испито, комай желто, мустаки малки и брадичка едвамъ що покарала, нà-да ли бѣ още и стрижена. Изобщо пътникътъ (разбирай Китанчевъ) приличаше на боленъ и бѣденъ руски студентъ, който вѣроятно е дошелъ въ България да се цѣри или да умрѣ“. Понататъкъ г. Станевъ ни дава едно рельефно прѣдставление, една вѣрна и правилна характеристика за учителската способность и дѣятелность на Китанчевъ въ семинарията. Тая характеристика ни изобразява не само учителската дѣятелность на Трайча въ Петропавловската духовна семинария, но тя може да се земе като такава и за послѣдующето учителствуванье на Трайча — толкозъ той е билъ послѣдователенъ и вѣренъ испълнитель длъжноститѣ на своето високо и благородно призвание. Въ семинерията той е прѣподавалъ История на Българската Литература, Логика, Всеобща Литература и Всеобща История. Първиятъ урокъ Китанчевъ ималъ по Българска Литература въ II классъ. Ученицитѣ отъ този класъ, както и всички други ученици въ семинарията, като сж сждили по външния изгледъ на Китанчевъ, сж се отнесли твърдѣ небрѣжно къмъ него. Когато първъ пжтъ влѣзнжлъ въ класътъ, само нѣкои по-срамежливи станжли отъ мѣстата си, а другитѣ не мръднжли отъ мѣстата, а показвали видъ на безинтересность къмъ тоя толкозъ не прѣдставителенъ учитель. Китанчевъ се исчервилъ и тутакси слѣдъ молитвата започнжлъ съ единъ гладъкъ и правиленъ язикъ да обяснява терминътъ ,,литература‘‘ и да опрѣдѣля прѣдметътъ на българската литература. ,,Повечето отъ ученицитѣ не слушахж, особено надменитѣ, галенитѣ и зевзецитѣ. Безъ да обръща внимание на това, учительтъ постоянно се окопитваше, гласътъ му се проясняваше, усилваше и мисъльта се развиваше въ една ясна и строга логическа свързаность. Слѣдъ десетина минути тѣзи, които стояхж гърбомъ, се избърнахж къмъ учителя и зехж да го слушатъ; подиръ 30—40 минути комай всичкитѣ погледи едни подиръ други бѣхж вперени къмъ учителя, а къмъ края на часа и на най-доверчивитѣ, които гледахж изъ прозорцитѣ, бѣше привлѣчено вниманието. Тъкмо въ най-интересното мѣсто на урока, звънецътъ удари. Учительтъ не бѣше опитенъ.

— Не можихъ да раскажж цѣлиятъ урокъ, каза той изчервенъ и полусмутенъ. Послѣ бръкнж въ класната книга, извади единъ листъ, четвъртина, написанъ и го даде да се прѣпише. И слѣдъ като се поклони съ една усмивка, излѣзе на бързо изъ вратата, безъ да чака да му станжтъ ученицитѣ на крака.“

Все по сжщия начинъ Трайчо е влизалъ въ другитѣ класове и още съ първия урокъ е приковавалъ къмъ себе си вниманието на ученицитѣ и ги е плѣнявалъ съ своя добъръ прѣподавателски методъ, съ майсторското и вразумително излаганье на мисъльта, съ своитѣ непристорени къмъ ученицитѣ обращениа и съ онова свое участие къмъ бждящето на ученицитѣ си, каквото само у Китанчева се забѣлѣзваше и бликаше. „Три дни не се изминжхж, казва г. Станевъ, откакъ Китанчевъ бѣ зелъ да прѣподава редовно въ всичкитѣ класове, и той вече стана любимецъ на ученицитѣ. Когато расказваше история въ нѣкой класъ, ученици отъ другитѣ класове нависвахж по прозорцитѣ да слушатъ! Той раздвижи и оживи спящитѣ умове въ цѣлото завѣдение. Отъ лѣтописъ и драматически расказъ историята се обърнж въ неговото прѣподаванье на жива наука, която излага въ причинна връзка историческата дѣятелность на човѣчеството. Слѣдъ931 неговътъ урокъ било по литература, било по история, ученицитѣ излизахж отъ класоветѣ съ блѣстящи очи, бодъръ духъ, трезвенъ погледъ. Колко пжти подиръ урока всичкитѣ ученици искахж отведнажъ да искажжтъ запомненото и разбраното, та слѣдующиятъ учитель не можеше да отвори (въдвори?) редъ и тишина, защото въ своята захласнатость никой го несъглеждаше. По литература той съ една чудна ясность обясняваше происхода и характера на народнитѣ умотворения, а по история той просто се увличаше до забравянье. Той прѣподаваше историята прагматико критически и слѣдъ расказътъ на всѣко главно събитие изваждаше основнитѣ идеи, които съставятъ духътъ на събитието. Той не бѣ студенъ расказвачъ, а горѣщъ тълкуватель и прѣцѣнитель на всѣка историческа личность. Събитията въ неговитѣ уста се нижехж като халки на единъ безконеченъ исторически синджиръ. Кръстовитѣ походи, възражданьето на науката и искуствата, реформацията, английската революция и найсетнѣ французската бѣхѫ прѣдставени въ такава свѣтлина прѣзъ широко отворенитѣ очи и уши на ученицитѣ, че всѣки отъ тѣхъ, вѣрвамъ, да носи впечатленията си чакъ до гроба. Една гладка, приятна, правилна и въодушевена рѣчь се сладко лѣеше отъ Китанчевитѣ уста. Не е имало случай, дѣто да се види, че той не е готовъ. Звънецътъ удря за излизанье, удря отново за влизанье, другиятъ учитель дойде, а Китанчевъ още въ класа — расказва. Ученицитѣ просто гълтатъ думитѣ му, тѣ не усѣщахѫ какъ се изминаваше часа; дори чудѭтъ се, че Китанчевътъ часъ нѣкакъ като че ли е по кѫсъ отъ другитѣ.

„Безъ особени добри маниери, комай безъ вънкашни маниери, той просто обличаше въ чудесна прѣлесть расказитѣ и тълкуванията си. Къмъ края на годината той поздраве, облече се по-чисто, лицето му доби приятна вънкашность, а гласътъ му — по-голѣма гръмкость и звучность. Съ свойствената си лекость и съ чудесното равновѣсие на веселостьта съ сериозностьта, Китанчевъ бѣше отъ ония учители, които здраво учѫтъ и жежко въспитаватъ, безъ да иматъ нужда да се запазватъ съ нѣкакви дисциплинарни мѣрки. Не се помни да му е направилъ ученикъ каква да е неприятность.

„Отъ Мартъ 1881 год. до Септемврий 1882 година той учителствува въ Петро-Павловската семинария. И въ това врѣме безспорно той бѣ най-обичния *учитель*. Въ това кѫсо врѣме той създаде цѣла посока въ ученицитѣ. Каквото и да прѣдприемеше нѣкой ученикъ вънъ отъ уроцитѣ, отиваше да се допита до него. Сума ученици занесохѫ своитѣ младежки опити въ съчиняванье или стихотворство да ги прѣгледа. Колко благо и майсторски умѣеше той да посочи, произведенията, които ученикътъ мислеше да сѫ хубави, не струватъ нищо! Той упѫтваше ученикътъ да чете извѣстни съчинения, подиръ което самъ младиятъ авторъ се убѣждава, че нищо не е написалъ. Той умѣеше да възбужда надпрѣварванье въ по-слабитѣ ученици, а да извиква скромность и въздържаность въ по-силнитѣ. Умственнитѣ интереси се усилвахѫ все повече и повече. Критическиятъ и разсѫдителниятъ възелъ въ ученическия мозъкъ сѣкашъ биде прѣсеченъ съ ножъ. Ученицитѣ образувахѫ дружество, наредихѫ всѣка недѣля да се държѫтъ сказки и съ трескава дѣятелность захванахѫ да събиратъ пари за образуванье ученическа библиотека. Въ една година отгорѣ купихѫ се за около 5000 лева най-хубавитѣ руски съчинения. За двѣ години въ ученическата библиотека се красяхѫ хубаво подвързани съчиненията комай на всичкитѣ европейски писатели въ руски прѣводъ, добритѣ историчиски съчинения и по-главнитѣ и прочути творения по Логиката, Психологията, Педагогията, Естествената История, Философията и пр.

„За очудванье бѣше какъ ученицитѣ се надварвахѫ да зематъ за прочитъ съчинения, да правѭтъ изводи или компилации отъ тѣхъ и да държѫтъ сказки въ дружеството. Па и мѣстото и задружния животъ въ пансиона и малкото учебни часове на день помагахѫ на това. Имаше силни ученици, които лесно си учехѫ уроцитѣ, та тѣ по цѣлъ день киснѣхѫ въ библиотеката и ровяхѫ книгитѣ.

„И всичкиятъ този потикъ, този умственъ интересъ, това ламтение къмъ прочитъ, самонаука и самосъвършенство се длъжеще на незабравимия Китанчевъ, на неговото животворяще слово!“

Още щомъ се настанилъ въ семинарията, Китанчевъ прибързалъ да съобщи това на родителитѣ си, които най-много обичалъ и почиталъ и за които никога не е прѣстанѫлъ да се грижи, както ще видимъ по-долу. Най-сетнѣ, по покана на Трайча, Цвѣтко, баща му, се рѣшилъ да споходи синътъ си и да го види на каква царска работа се намира. Отъ Рѣсенъ до Петропавловската семинария трѣбва да има около 10—12 дена пѫть, но растоянието не е могло да бърка на Цвѣтка, който почти постояно е пѫтешествувалъ за искарванье прѣхраната на бѣдното си семейство. Когато по-приближилъ до семинарията, Цвѣтко си поистърсилъ прахътъ и сгушенъ отъ свѣнливость и нѣкакъвъ необяснимъ за него страхъ, едва се приближавалъ къмъ мѣстото, гдѣто съгледалъ хора. Нѣкои отъ послѣднитѣ, като забѣлѣзали нерѣшителността на Цвѣтка, запитали го кой е и що дири. Горкия старецъ се смутилъ. Като не е могълъ да повѣрва, че синътъ му, оня Трайчо, който въ Цариградъ е продавалъ зарзаватъ съ кошъ на рамо, ще завзема нѣкакво прилично мѣсто въ семинарията, счелъ за по-благоразумно, отъ страхъ и срамъ, да снеме на по-ниско стѫпало положението на синътъ си, макаръ послѣдния и да го е увѣдомилъ за своето учителско достойнство. Не е могла да се побере въ главата на Цвѣтко мисъльта, че неговия Трайчо може да бѫде учитель и да учи другитѣ на наука. Това снишаванье на своята дѣйствителность, това поставяне себе си по-долу отъ другитѣ, или съ други думи тая липса на мнителность и надутость ние виждаме и въ характерътъ на Трайча. У него това съставляваше една отъ най-приятнитѣ черти, която го отличаваше отъ ония, които държѫтъ себе си незаслужно високо и които съ прѣструвки и хитрости, а не съ умъ и характеръ би могли да се прѣпорѫчѫтъ прѣдъ обществото.

— Трайча търсѭ, момчета, отговорилъ Цвѣтко на запитвачитѣ — ученици.

Нѣкои отъ ученицитѣ, които не могли да разберѫтъ тутакси за кой Трайчо е думата, попитали старецътъ, кой е тоя Трайчо и какво е той на Трайчо. Недоумѣнието на старецътъ се удвоило при тоя въпросъ. За да не компрометира положението на синътъ си, той мислилъ испърво да каже на ученицитѣ, че е Трайчовъ слуга, както и по рано, когато е било дума да пита за Трайча, е искалъ да го търси като слуга. Слѣдъ една минута Цвѣтко се намиралъ въ стаята на любезниятъ си синъ. Радостьта му нѣмала край. Съ очи плувнѫли въ сълзи отъ радость и отъ плачь, той стоялъ и се мѫчилъ да отговаря на въпроситѣ, които Трайчо му задавалъ за състоянието на домашнитѣ. Слѣдъ краткитѣ тия обяснения и когато необяснимата горесть, която въ подобни минути обхваща човѣка, отстѫпила прѣдъ радостьта, Цвѣтко засмяно, отечески поискалъ да узнае каква заплата му даватъ. Трайчо му обяснилъ.

— Ехъ, па́лай се во Буга́рия, извикалъ баща му, като се очудвалъ на голѣмата заплата, която получавалъ синъ му и като сравнявалъ своитѣ годишни печалби съ мѣсечната плата на Трайча.

Прѣзъ това врѣме, когато Китанчевъ е билъ учитель въ Петро-павловската духовна семинария, Божилъ Райновъ, съученикъ на Китанчева и добъръ неговъ приятель, е билъ учитель въ Солунската българска гимназия, която тогава още се нареждала. Цѣла година Райновъ е работилъ въ Солунъ, но на всѣка стѫпка е виждалъ и усѣщалъ, че за да може тая гимназия да даде добри плодове, има нужда отъ добри, искренни, идеални и на пълно прѣдадени на дѣлото работници. А като такъвъ работникъ, който ще може да спомогне най-много за да се даде едно правилно идеялно направление на македонската младежь и едно правилно стрѣмление на бѫдѫщата ѝ дѣятелность, той намѣрилъ въ лицето на своя другаръ Трайча Китанчева, съ когото постояно е кореспондиралъ. Прѣзъ ваканциитѣ на 1882 година г. Райновъ дошълъ въ Търново, срѣщнѫлъ се съ Китанчева, и слѣдъ всички разяснения за положението на Солунската българска гимназия, Трайчо се съгласилъ да отиде за учитель въ Солунъ. Ученицитѣ му отъ семинарията, щомъ се научили за тая скръбна за тѣхъ новина, смъкнѫли се отъ манастирътъ въ Търново и съ сълзи на очи изслушали прощалната рѣчь, като го испратили чакъ до Дервентъ. Екзархията приела благосклонно прѣдложението на Китанчева и го назначила веднага. Слѣдъ нѣколко дневно прѣстояванье въ Цариградъ Трайчо, заедно съ г. Райнова, тръгнѫли съ параходътъ за Солунъ, кѫдѣто ги чакала нова дѣятелность, пълна съ прѣпятствия и прѣмеждия, но благодарна за българския патриотъ и идеалисть. Врѣмето е благоприятствувало, та пѫтували безъ нѣкаква особена неприятность и цѣлия денъ прѣстояли на кувертата. По едно врѣме и двамата другари се умълчали. Глухия шумъ, що издава парахода, плѣсканьето на морската вода, суетностьта на морскитѣ обитатели, нѣкои отъ които се старали да засвидѣтелствуватъ своето сѫщтвуване, като се подавали отъ всички четири страни на парахода, далечния крѫгозоръ, които се губи татъкъ нейде пакъ въ морската вода, всичко това като да приспива пѫтника и го прѣдразполага на меланхолия. Но мисъльта на Китанчева постоянно блуждае и неуморимо се мѫчи да си опрѣдѣли бѫдѫщата дѣятелность, да схване условията на тамошната срѣда и да съобрази всичко своеврѣменно, за да принесе възможно най-голѣмата и най-необходимата полза. Когато вече парахода приближавалъ Солунското пристанище Трайчо искаралъ отъ джобътъ си единъ вързопъ книги и почнѫлъ да ги кѫса и хвърга въ морето.

— Какво правишь, Трайчо, запиталъ го г. Райновъ, щомъ го съгледалъ.

— Нищо, младежки опити, отговорилъ Трайчо, и продължавалъ своята работа.

Това било стихове, написани отъ Китанчева въ разни врѣмена, и по свидѣтелството на г. Райнова, тѣ биле доста много. Морето, значи погълнѫло и унищожило тия Китанчеви творения, които, кой знае, бихѫ ни дали, може би, по-добро прѣдставление за стихотворнитѣ способности на покойния, за неговитѣ душевни вълнения, за неговитѣ стрѣмления и желания. Но за онова, което не се знае какво качество и достойнство има, не заслужава да се жали, не трѣбва слѣдователно да скърбимъ и за стиховетѣ, които самъ автора, при каквито и да било обстоятелства (въ дадения случай отъ страхъ, види се, да не се хванѫтъ отъ турското правителство, че да бѫде осѫденъ и затворенъ) е счелъ тѣхното унищожение за възможно и нечувствително.

Дѣятелностьта на Китанчевъ въ Солунъ е въ висща степень интересна. Тя е интересна не само по своето значение и резултати въ училището, но и по влиянието вънъ отъ гимназията, въ обществото. Така че ние виждаме Китанчева въ Солунъ да се движи въ една сфера не толкозъ ограничена, както въ Петро-павловската духовна семинария. Тукъ, въ семинарията, той е билъ учитель въ пълната смисъль на думата, а въ Солунъ той трѣбвало да бѫде и общественъ дѣецъ, да бѫде рѫководитель на общинскитѣ работи и най-вѣрния тълкователь на общебългарскитѣ интереси не само въ Солунъ, но и на цѣла Македония, защото цѣлата тая страна отъ Солунъ е очаквала и ще очаква всичко добро. Слѣдъ освобождението на Мизия и Тракия учителското звание се нѣкакъ специализира и учительтъ може да бѫде, ако иска, единъ обикновенъ службашъ; но въ Македония учительтъ не може да се задоволи само въ тия тѣсни граници и не може, даже да иска, да специализира своето занятие. Благодарение на условията, въ които се намира страната, учительтъ тамъ е най-знающето лице: той трѣбва всичко да знае и отъ всичко да отбира. Той трѣбва и въ училището да учи, и въ църквата да поучава, и въ обществото да опжтва, да обяснява и тълкува всички обществени въпроси, интереси и нужди. Тамъ учительтъ е дѣйствително общественъ служитель, до когото всички въпроси се докосватъ, а тукъ учительтъ е единъ занаятчия и рѣдко хвърга мрѣжата си по-далечъ отъ училищнитѣ стѣни. Кое отъ двѣтѣ тия положения е за прѣдпочитанье, тукъ не може да бжде въпросъ, защото нашата цѣль бѣше да констатираме тази многострана задача на учительтъ въ Македония и съ това да опрѣдѣлимъ грамадната дѣятелность, която е трѣбвало да развие Китанчевъ, за да отговори удовлетворително на тая своя задача.

Солунската гимназия е дѣло на Екзархията, на българския народъ. Не е мѣстото му тукъ, не е удобно и не е безопасно да се разправіжтъ и да се откриватъ всички ония усилия и старания, положени отъ разни страни за учрѣждаваньето и въздиганьето на Солунската българска гимназия. Всѣко училище въ Македония има своята повече или по-малко интересна история, и всѣки учитель, всѣки общинаръ и всѣки енориашъ е страдалъ и се е мжчилъ да запази създаденото или да създаде той по своя инициатива, като гледа нуждитѣ на населението. Откриваньето прочее на всички тия обстоятелства и дѣяния на нашитѣ тамъ дѣйци, ще рече създаванье на бждящи мжчнотии въ успѣхътъ на учебното ни тамъ дѣло и компрометираньето на и безъ това достатъчно компрометиранитѣ прѣдъ турската власть тамъ наши народни работници. По тия причини намъ е невъзможно за сега да се впуснемъ въ подробности, и колкото необходимо и да ни се вижда за по-релефно описание дѣятелностьта на Китанчева, ние се отказваме отъ тия подробности въ интересътъ на самото дѣло. Ето защо правимъ туй прѣдупрѣждение на нашитѣ читатели и ето защо сме принудени за Солунската гимназия и за дѣятелностьта на Китанчева тамъ, гдѣто тая дѣятелность е достигнжла до своя максимумъ, ще кажемъ твърдѣ малко и съвсѣмъ на кратко.

Скоро слѣдъ пристиганьето на Китанчева въ Солунъ цѣлия учителски персоналъ е билъ нареденъ, до колкото се е прѣдполагало нужда отъ такъвъ. Въ едно отъ първитѣ учителски засѣдания уроцитѣ били распрѣдѣлени. Макаръ Екзархията и да е назначила за директоръ на гимназията Божила Райновъ, но за добрия успѣхъ на дѣлото тя сама, а по-късно и по настояванье на Райнова, това директорство се раздѣлило на двѣ половини: на вънкашна, официална и на вжтрѣшна. Първата взелъ Райновъ, а втората половина учителския съвѣтъ възложилъ Китанчеву. Всичко това се е диктувало отъ обстоятелствата и сериозностьта на работата. Понеже всичкото врѣме на официалния директоръ се губѣло въ прѣдставлението на гимназията прѣдъ властьта, въ отбиваньето на всички ония козни и клевети, които сж дохождали отъ други националности, особено отъ гърцитѣ, въ посрѣщаньето на всѣкакви обиски въ пансиона и гимназията, въ посочванье на безврѣдностьта за турската власть и турското владичество отъ сжществуваньто на българската въ Солунъ гимназия и въобще отъ българскитѣ училища, въ присжтствието на официални и тържественни дни, въ пазеньето на гимназията и въ създаваньето на по-добри условия за нейното бѫдѫще, даже въ ходатайства за освобождението на разни българи, затваряни по разни клевети и скроени прѣстѫпления,—то по тия и други много причини учителския съвѣтъ се е убѣдилъ, че тоя директоръ не може да има физическа възможность да се занимава съ другата половина, съ вѫтрѣшната часть на гимназията, съ самата нейна задача. По тия имено причини, дипломатическата часть, тъй да се рече, на гимназията си е останѫла въ рѫцѣтѣ на Райнова, а чисто училищната дали Китанчеву. Райновъ се е считалъ пакъ формално за директоръ, подписвалъ като такъвъ всички писма и наредби, а Китанчевъ, като прѣдсѣдатель на учителския съвѣтъ, взелъ е върху си пълния надзоръ на гимназията: той е трѣбвало да контролира прѣподаваньето, да се грижи за наредбата на гимназията и пансиона и въобще да се старае за образцовото поставянье на вѫтрѣшната часть на училището, което съставлява най-важната работа за истинския успѣхъ на училището. Но и тукъ безъ недоразумѣния не се е минѫло. За щастие, двамата тъй да кажѫ директори, си минѫли до послѣдния денъ въ пълно съгласие, защото и двамата еднакво сѫ съзнавали нуждата единъ отъ други и защото сѫ виждали и сѫ били увѣрени въ добритѣ резултати отъ това раздѣление на трудътъ въ гимназията. Къмъ тѣхъ сѫ се присъединили и нѣкои отъ учителитѣ, а други отъ тѣхъ сѫ се държали нѣкакъ враждебно. Тая враждебность е имала и своитѣ добри страни, защото е насърдчавала още повече работницитѣ отъ противоположния лагеръ. Не може да се каже, разбира се, че тая враждебность е била плодъ на злоба и зла умисъль. Ние познаваме хората и поне зарадъ насъ тая враждебность е била повече слѣдствие на тѣхното развитие, тѣхното разбиранье и схващанье хората и работитѣ. Китанчевъ, единъ смѣлъ идеалистъ, единъ първокачественъ майсторъ да осмѣе и подиграе мнителностьта, надутостьта, скудоумието и невѣжеството, — тоя Китанчесъ не е билъ въ очитѣ на хората отъ противната страна, хора съ по-вѣхти понятия, освѣнъ революционеръ, разрушителъ на създаденото, единъ неразуменъ патриотъ, на когото смѣлостьта е по-голѣма отъ неговия умъ. Но това намъ се вижда твърдѣ естественно, тая борба е била неминуема. Еднитѣ, съ по-вѣхтитѣ понятия, искали да запазѭтъ създаденото, а другитѣ не само това, а сѫ искали да вложѫтъ и тѣ нѣщо въ създаденото, да го уголѣмѭтъ, да го усъвършенствуватъ. Първитѣ сѫ прости пазачи, а вторитѣ работници, създавачи, вървяши все напрѣдъ и напрѣдъ. Нѣкои, на които сѫ били познати тия двѣ положения на Солунската гимназия, сѫ укорявали еднитѣ или друитѣ отъ тѣхъ, но ние не виждаме тукъ освѣнъ една твърдѣ естествена борба. Вземете, напримѣръ, щотоко посочената статия на г. Н. Станева. Може ли даскалъ Илия да търпи хора като Китанчева, и може ли отъ друга страна единъ Китанчевъ да не помѣте като въ ураганъ подобни даскали било съ ходатайство за отстранението имъ, било съ доказванье тѣмъ тѣхнитѣ недостатъци, било най-сетнѣ съ тѣхното игнорированье или даже осмиванье?

Екзархията тоже е била не малко обезпокоявана на смѣтка на гимназията и Китанчева. Отъ страхъ да не пострада създаденото вече дѣло, толкозъ необходимо за страната, тя се е озъртала на всички четири страни и е давала ухо на всѣкакви слухове, повечето прѣувеличени и прѣдадени въ съвършено лоша форма. Отначало Екзархията е счела за нуждно да се придържа отъ правилото на Хорация, че истината се намира въ златната срѣдина, та се помъчила да обуздае еднитѣ и да смуши другитѣ. Но това не помогнжло. Китанчевъ, Райновъ и други, които сж дошли въ Солунъ дѣйствително да направжтъ нѣщо добро отъ тая Гимназия, изисквали много нѣща, настоявали, писвали рапорти, като сж се ржководили отъ нуждитѣ, които сами виждали и удовлетворението на които не било възможно да се продължи. Другитѣ пакъ учители имали сж едно началство, Екзархията, и били убѣдени, че тѣ не сж длъжни освѣнъ да испълняватъ заповѣдитѣ на това си началство, обърнжли сж стрѣлитѣ противъ Китанчева. Самата Екзархия, като е имала прѣдъ видъ срѣдствата, съ които е располагала, а така сжщо и взетитѣ порано ангажменти; като е прѣцѣлявала важностьта отъ отваряньето и поддържаньето на училищата въ Македония не тъй, както е правилъ Китанчевъ и другаритѣ му, отговаряла винаги уклончиво на всички искания отъ Солунъ. Това е било доста за да се създаде едно взаимно недоразумѣние и недовѣрие между гимназията и Екзархията, а слѣдъ туй не е било мжчно да се прѣдвиджтъ послѣдствията на това положение на работата. Тутакси слѣдъ свършваньето на учебната година Китанчевъ и другаритѣ му били уволнени. Едно пълно прѣдставление за тогавашното положение на гимназията, любопитния читатель ще намѣри въ печатания тукъ отчетъ, написанъ отъ покойния Китанчевъ. Отчетътъ е, искаме да вѣрваме, едно истинско описание на гимназията, заедно съ неинитѣ недостатъци и неминуеми нужди.

При всичко че първата тая година може да се брой повече организационна година, отъ колкото такава за спокойна учителска дѣятелность, ние виждаме Китанчева пакъ почитанъ и любимъ отъ ученицитѣ, както и въ Петро-павловската духовна семинария. При всички тия организационни грижи и губенье врѣме за работа, която въ сжщность е трѣбвало да намѣри наредена и стъкмена, той не е прѣнебрѣгнжлъ своята най-пряма обязаность и прѣдварително приготвенъ, както винаги, се е явявалъ да прѣподава въ класъ. За оня Китанчевъ, който е ималъ способностьта да извиква почитъ и уважение и отъ най-върлия си неприятель, не е било трудно да обладае сърдцата на своитѣ ученици и да възроди въ тѣхъ духътъ на бодрость, трудъ, съзнание, да подигне научната и морална стойность на завѣдението, което е служило за единствена твърдина на нашата национална гордость прѣдъ всички друговѣрци и другонародци, даже прѣдъ самитѣ насъ, като сме се нуждаяли отъ такъвъ единъ моралень двигатель. Защо да повтаряме тукъ онова, което цитирахме погорѣ за Китанчева въ Петро-павловската семинария? Както тамъ, тъй и тукъ, Китанчевъ е билъ най-близкия и най-интимния приятель, наставникъ и учитель на своитѣ ученици. Неговата непристорена обичь къмъ ученицитѣ бѣше всемогуща и отъ нея той е черпилъ винаги търпѣние и енергия въ непрѣстаното поучение, наставление и отечески и наставнически грижи къмъ всѣки единъ ученикъ безъ разлика. Нѣмало нищо по-приятно за него отъ това, дѣто да се намира между ученици, а учителската длъжность му се виждала най благородна и най-възвишена. Напослѣдъкъ, слѣдъ освобождението му отъ затвора, той се хранѣше въ една гостилница и винаги, когато по улицата минаваха ученици, той напускаше обѣдътъ и припкаше на прозорецътъ да гледа ученицитѣ. Той обичаше ученицитѣ, както най-добриятъ баща чедото си, а учителското звание отговаряше тъкмо на тая обичь къмъ учащата се младежь. И можеше ли такъвъ единъ учитель да мине безслѣдно и безъ да остави най-добри спомени за себе си и за своята дѣятелность, безъ да съживи, ободри, безъ да създаде и даде потикъ къмъ наука и направление къмъ обществена дѣятелность. Познаваме ние мнозина отъ тогавашнитѣ негови ученици, които днесъ сж примѣрни работници по разни направления отъ обществената дѣятелность. — Въ Солунската гимназия Китанчевъ е прѣподавалъ География, Всеобща История и Словесность.

Но влиянието на Китанчева въ Солунъ е излѣзло и вънъ отъ училищнитѣ стѣни. Извѣстно е, че Китанчевъ бѣше единъ отъ най-съобщителнитѣ хора въ нашето общество. И не само това. Той умѣеше всѣкиго да проумѣва, да разбира болкитѣ на лицата, съ които се срѣщаше и да даде съобразни наставления или утѣшения. Добъръ оптимистъ, макаръ и прѣкаралъ всички несгоди на живота — и съ пълна надѣжда на доброто бждяще, той можеше да развесели и най-отчаяния песимистъ, да влѣе нова сила въ сърдцето му, да възбуди стари спомени и да извика нови свѣтли надѣжди въ безнадѣжното бждяще. Това къмъ интелигенцията, къмъ нашата интелигенция, която дѣйствително още слабо проумѣва своето назначение, която почти не се движи отъ идеи и която идеалния мечтатель и работникъ счита за послѣденъ глупецъ. А между масата, между тълпата той бѣше цѣлъ магесникъ, защото можеше да влачи тая тълпа по своя угода. „Трайче, нашио даскалъ“ — тъй го знаяло и именувало „простолюдието“. Китанчевъ познавалъ едва ли не всички отъ по-долната класа българи въ Солунъ, защото винаги, когато работата му допускала, между тѣхъ се е намиралъ, срѣщалъ се е съ тѣхъ въ училището, въ черкова имъ е държалъ рѣчи, посѣщавалъ е кѫщитѣ имъ, съ животворящето си слово е съединилъ всички въ една света идея, въ идеята на своята националность, на своето съзнание и свѣстяванье. По такъвъ начинъ въ Солунъ той е образувалъ една народна маса, която се е подигнѫла що-годѣ, събудила отъ летаргическия си сънъ, стрѣмила се къмъ извѣстна цѣль, къмъ цѣльта да се интересува съ „народнитѣ“ работи, съ училището и черковата, тия прѣдвѣрия на политическото самосъзнание.

Но въ апогеята на своята слава се е намиралъ Китанчевъ на 11-й Май 1883 година. Гимназиалното началство е рѣшило, щото тоя денъ да се празднува възможно най-тържественно, за която цѣль на̀врѣме сѫ били взети нуждницѣ мѣрки. Всички учители, съзнавайки високото значение на тоя български всенароденъ праздникъ, подкачили съ присърдце приготовленията. Кое чрѣзъ ученицитѣ, кое частно и чрѣзъ други хора били поканени всички българи въ Солунъ, да вземѫтъ участие на тържеството, което се проектирало да стане въ самия дворъ на гимназията. Още прѣди деньтъ, салонътъ на гимназията билъ богато мобилиранъ и украсенъ, а дворътъ пометенъ и почистенъ. Божилъ Райновъ, директорътъ на гимназията, поканилъ на тоя училищенъ български праздникъ валията и консулитѣ на иностранитѣ държави. На другия день, 11 Май, тъкмо на опрѣдѣления часъ, пристигнѫлъ валията Галибъ-паша и заелъ най-почетното за него опрѣдѣлено мѣсто. Пристиганьето на валията направило особено добро впечатление между началството на гимназията, защото чрѣзъ това негово посѣщение гимназията косвено придобивала нова санкция на сѫществуванье, освѣнъ мълчаливото признаванье на това ѝ сѫществуванье. Дошли и мнозина консули. Първъ речь държалъ директорътъ Божилъ Райновъ, а втори—единъ ученикъ на турски язикъ. И рѣчитѣ на двамата, като говорени отъ официално лице — Райновъ, и на официалния язикъ — ученикътъ, били почти съ еднаква мисъль, а именно: да благодарѭтъ на властьта за свободата, съ която българския народъ се ползува въ държавата на Султана да се учи на своя язикъ и да исповѣдва своята вѣра. Другояче и не би било възможно. Самитѣ условия диктували тогава това, както го диктуватъ и сега. Слѣдъ тия официални слова, появява се на балкона, отъ гдѣто се казвали словата, Трайчо Китанчевъ, любимецътъ на народа, на сиромаси и богати, на ученици и учители. Само неговия видъ на балкона е билъ достатъченъ да въсхити присѫтствующитѣ българи. Всичкитѣ дюлгери, хлѣбари, млѣкари, щомъ го видѣли, взели да си говорѭтъ: „на́шиотъ да́скалъ ке ни прика́жуе“. Официалния поканенъ свѣтъ размѣнявалъ любезности помежду си и не обрѫщалъ внимание какво става слѣдъ първитѣ двѣ рѣчи, а Китанчевъ захванѫлъ своята съ тия въпроси: „Братия! Защо сме се сбрале днеска въ тоя дворъ? Защо толко ра̀достно, весело и тържественно празднуваме свой праздникъ? Какво сѫ направили св. Кирилъ и Методия за насъ българитѣ и изобщо за цѣлото славянство, та що толко се славятъ на свѣкадѣ, дѣка има българи и славяни?“ Тѣзи въпроси сѫ служили за тема на словото му и той ги е развилъ съ особеното му искуство. Неговото слабо тѣлосложение, естественото му и увлекателно говоренье, дарбата и умѣнието му въ прости и понятни за всѣкиго почти фрази да изражава по-високи мисли и идеи, засмѣното му лице, — всичко това е обайвало слушателитѣ, и рѣчьта му често се прѣсичала отъ оглушителни рѫкоплѣскания отъ народа. (Гледай дописка отъ Солунъ въ в. „Балканъ“ отъ 1883 година). Когато Китанчевъ се задълбочилъ въ обясненията си за значението на праздника, мъртва тишина се въцарила въ двора. Само неговия гласъ нарушавалъ тая тишина. Божилъ Райновъ, който въ това врѣме е залисвалъ гоститѣ и давалъ всевъзможни обѣснения, се смаялъ, когато гоститѣ исказали очудванье за тишината вънъ и за вниманието отъ страна на слушателитѣ, съ което удостояли оратора. Когато Райновъ погледнѫлъ въ тая страна, той видѣлъ дворътъ пъленъ съ народъ. Никакво движение, никакво говоренье. Всички стояли като заковани и съ напряжено внимание слушали прѣкрасната рѣчь на Китанчева. Въ това положение дворътъ приличалъ на мѣсто, натъпкано съ неподвижна материя, но която може да движи само смѣлиятъ и краснорѣчивия Китанчевъ. Когато оратора свършилъ рѣчьта си съ думитѣ: „Дано до година да не ни събере тоя дворъ. . . . . . Да живѣе българския народъ!“, неподвижната маса се расклатила, всички свалили фесоветѣ и като подъ тактъ извикали: „да живѣе“. Тая картина поразила присѫтствующитѣ, на мнозина отъ учителитѣ очитѣ се налѣли съ сълзи, всички си разотишли доволни, весели, възгордени отъ своето велико минѫло и насърдчени къмъ дѣятелность за по-велико бѫдѫще. Впечатлението е било най-силно и, вѣрваме, не безъ добри послѣдствия. И днеска, слѣдъ 15 години почти, когато стане дума за тоя денъ, Райновъ не може да си спомне за него безъ сълзи и безъ особена радость за тогавашнитѣ добри дни, за тогавашната искрена и безкористна дѣятелность на нашитѣ работници, и само такива работници може да оставятъ слѣдъ себе си подобни приятни спомени.

По онова врѣме, когато Китанчевъ е билъ въ Солунъ, протестанскитѣ мисионери сѫ развивали особна дѣятелность, като пропагандирали своитѣ идеи и се мѫчили да привлечѫтъ къмъ себе си все повече и повече послѣдователи измежду българското население. Тѣ сновали по всичкитѣ градове изъ Македония, нагазвали често и въ Солунъ. Китанчевъ и въ това поле се е отличилъ. Той влизалъ въ публични прѣпирни съ тия мисионери и отлично се е борилъ и защищавалъ отъ тая язва българския народъ. Опитенъ ораторъ, на когото словото е било най-сигурното му орѫжие, прѣкрасенъ знатокъ на догмитѣ на нашата вѣра и тѣхното правилно разбиранье, той безпощадно е осмивалъ до карикатурность тия проповѣдници на Словото Божие, които сѫ се мѫчили да го истъргнѫтъ изъ вѣрата му въ едно врѣме, когато той пъшка подъ най-несносенъ яремъ. Слѣдъ чисто религиознитѣ прѣпирни, отъ които той излизалъ, побѣдитель, той е пращалъ тия мисионери да проповѣдватъ своето учение не между християни, каквито сѫ българитѣ, а между идолопоклоницитѣ въ другитѣ части на свѣта, гдѣто Христовата заря не е достигнѫла. Свидѣтелствуватъ очевидци, че Китанчевъ до такава степень е смазвалъ и дискредитирвалъ прѣдъ слушателитѣ и въобще прѣдъ българитѣ въ Солунъ тия мисионери, щото тѣ бѣгали отъ Китанчева и всѣкакъ избѣгвали неговата срѣща даже по улицитѣ, а още по-малко искали да влизатъ съ него въ прѣния.

Но и друга областъ отъ нашия народенъ тамъ животъ е трѣбвало да се лекува. Солунъ по мнѣнието на Китанчева и неговитѣ другари, а сега по мнѣнието на всички, е истинскиятъ центъръ на българска Македония. Тоя центъръ трѣбва да бѫде рѫководитель и отъ тамъ трѣбва да се освѣтлява въ работитѣ и упѫтва въ дѣлата си българското общество, населението въ провинцията. Никой другъ не може да извърши така добрѣ тая задача, колкото печатния органъ. Той може да тури въ хармония съ общитѣ интереси всички помѣстни интереси, той ще ги обясни, ще прѣмахне много отъ стъпкитѣ, ще усили училищния успѣхъ, най-добрѣ ще може да прѣдставлява българскитѣ искания, нужди и стрѣмления, ше посочва най-сигурния пѫтъ за почестито бѫдѫще, ще освѣтлява тоя пѫтъ и въобще ще пази стадото отъ злитѣ вълци. А знаемъ какво може да направи единъ добрѣ редактиранъ български вѣстникъ въ Солунъ. Покъсно (незнаемъ да-ли е било това и по рано) мнозина прѣпорѫчвахѫ учрѣдяваньето на единъ български вѣстникъ въ Солунъ, даже единъ отъ българитѣ протестанти държа въ тая смисъль публична рѣчь въ София. Китанчевъ и другаритѣ му, като сѫ оцѣнявали могуществото на печата въ развитието и самосъзнанието на единъ народъ, както нашия, още слѣдъ пристиганьето на Китанчева въ Солунъ намислили да основѫтъ единъ български вѣстникъ, като се ангажиратъ въ редакцията му възможно повече сили и се подкачи нѣщо сериозно. Лицата, между които всичко това се уговорвало, сѫ били Т. Китанчевъ, Божилъ Райновъ, Д. Ризовъ и К. Стателовъ. Ризовъ е билъ натоваренъ да приготви програмата на вѣстника и тутакси сѫ били взети мѣрки и се работило за да се добие позволение за издаванье на такъвъ вѣстникъ. Оргинала на программата е билъ написанъ на руски, за да бѫде прѣдставенъ г. Нелидову, руския въ Цариградъ посланикъ, чиято поддържка за позволение на вѣстника се била поискала. И самата програма е доста интересна.

2

Програма.

на прѣдполагаемия български вѣстникъ.

1-о Прѣдполагаемия вѣстникъ ще се издава въ Солунъ, единъ пѫтъ въ седмицата, на голѣмъ форматъ, подъ название „Развитие“.

2-о Цѣната на вѣстника ще бѫде: за европейска Турция—за година $\frac{1}{2}$ лира турска, за 6 мѣсеци $\frac{1}{4}$ л. т.; за другитѣ държави — годишно 20 зл. франка, за 6 мѣсеци — 10 зл. франка.

3-о Вѣстника ще държи умѣренъ и благопристоенъ языкъ, нѣма да служи за органъ на която и да било партия въ Българското Княжество, и нѣма да дава мѣсто на никакви расправии, които иматъ частенъ характеръ и съдържатъ нападки противъ личности.

Той трѣбва да се пише популярно и вразумително, като се избѣгватъ колкото е това възможно както думитѣ — влѣзли въ употрѣбление у насъ — които може да се замѣнѭтъ съ български или славянски слова, безъ да губѭтъ своето значение; така сѫщо и нѣкои непонятни провинциализми.

4-о Вѣстника ще има слѣдующитѣ отдѣли:

I. — *Една или двѣ уводни статии* по нашия съврѣменъ общественъ животъ, прѣимуществено по нашето общинско и училищно развитие.

II. — *Български отдѣлъ*, распрѣдѣленъ на части: а) Новини отъ европейска Турция, и б) новини изъ българскитѣ страни. Въ тоя отдѣлъ трѣбва да се даватъ вѣрни свѣдения (заимствувани отъ частни кореспонденции и разни газети) за станѫлитѣ събития, като се прави — за нѣкои отъ тѣхъ — коментарии (Въ тоя сѫщия отдѣлъ може да се води кратка полемика съ гръцкитѣ органи).

III. — *Политически отдѣлъ*, въ който трѣбва да се държи кратъкъ хронически отчетъ за всичкитѣ съврѣмени събития, станѫли въ цивилизования свѣтъ, особено въ славянския.

IV. — *Библиографически отдѣлъ*, въ който трѣбва да се държи редовна библиография за славянската литература и за ония чуждестрани съчинения, които се занимаватъ съ нашитѣ работи. Въ сѫщия тоя отдѣлъ трѣбва да се прави кратка рецензия на всичкитѣ по важни новоизлѣзли български книги, списания и вѣстници, особено на учебнитѣ пособия и програмитѣ, на всичкитѣ учебници, рѫководства прѣдназначени за нашитѣ училища,

V. — *Научно—литературенъ отдѣлъ*, въ който трѣбва да се печататъ научни и литературни статии и народни пѣсни, обичаи, приказки и други подобни, съ коментарии.

VI. — *Търговски отдѣлъ*, въ който трѣбва да се съобщаватъ истинскитѣ цѣни: на всичкитѣ български произведения, на главнитѣ колониални стоки въ Солунъ и Цариградъ и цѣната на Цариградската борса. Въ сѫщия тоя отдѣлъ трѣбва да се слѣди за положението на търговията по българскитѣ страни, като се посочва за способитѣ за нейното развитие.

VII. — *Смѣсь*, въ която трѣбва да се слѣди за всичкитѣ по-важни открития и озобрѣтения по науката и искуството, най-забѣлѣжителнитѣ пѫтешествия и епизоди изъ животътъ на народитѣ.

VIII — *Телеграфически отдѣлъ*, въ който ще се помѣщаватъ телеграмитѣ отъ частнитѣ кореспонденти на вѣстника.

IX. — *Фейлетонъ*, въ който ще се печататъ разни белетристически съчинения (оригинални и прѣводни) и студии най-вече върху положението на българския народъ, и

X. — *Отдѣлъ за обявления*, въ който ще се помѣстватъ частни обявления по 2 гроша за редъ, и народни извѣстия — даромъ.

Забѣлѣжка. Въ началото на всѣки брой отъ вѣстника, прѣди уводната статия, трѣбва да се публикува въ конспектиранъ начинъ съдържанието на броя, както е това въ в. „Голосъ“.

5-о За испълнението на тази программа и за распространението на вѣстника, трѣбва да се вземѫтъ слѣдующитѣ мѣрки: а) вѣстника да има свои кореспонденти (разбира се, които не ще се възнаграждаватъ материално) въ Цариградъ и въ всичкитѣ градове и централни села въ европейска Турция; б) да се задължжтъ всичкитѣ български учители и учителки въ европейска Турция, който получаватъ заплата по-голѣма отъ 40 тур. лири, да получаватъ постояно по единъ абонаментъ отъ вѣстника; и в) да се дадж̑тъ даромъ абонаменти отъ вѣстника на тия български обществени учрѣждения, които не могжтъ да го получаватъ на своя смѣтка.

Битоля, 15/27 Декемврий 1882 година.

Ние нарочно цитираме цѣлата тая программа, за да види читателя ония побуждения, които сж карали бждящитѣ редактори на прѣдполагаемия български вѣстникъ, да се заемжтъ съ подобно едно прѣдприятие, а така сжщо да може ясно да се види, какви задачи сж си задали тогавашнитѣ наши „народни“ работници. Малко по-кжсно, когато Ризовъ е дошълъ вече въ Солунъ, тия наши работници намѣрили и друга празнина въ учебното дѣло — нѣмало най-необходимитѣ учебници за българскитѣ училища въ Турция, и рѣшили пакъ тѣ да се нагърбжтъ и съ тоя товаръ, та сж съставили помежду си нѣщо като контрактъ за тая цѣль, съ слѣдующето съдържание:

„Ние, долоподписанитѣ, обявяваме съ настоящето си че, ако би имало въ града ни българска печатница, би могли да съставимъ единъ учебенъ съвѣтъ, който да прѣгледва и да съставя необходимитѣ учебници и други книги за българскитѣ училища въ Турско и да издава единъ вѣстникъ.

29 Декемврий 1882 г. Солунъ.

Божилъ Райновъ
К. Стателовъ
Т. Китанчевъ
Д. Ризовъ“.

Слѣдъ тия прѣдварителни споразумѣния на четирмата, взети били мѣрки да се искара позволително за издаванье вѣстникъ. Райновъ билъ задълженъ да дѣйствува за това прѣдъ Солунския валия, а другитѣ — по други пжтища. Но и историята по исходатайствуванье за издаваньето отъ страна на турското правителство исканото позволително не може да се раскаже сега въ всичкитѣ подробности, защото има нѣща, които трѣбва да се пазжтъ още въ тайна. Както и да било, най-сетнѣ валията се е съгласилъ да пише въ Цариградъ и слѣдъ туй получила се въ Солунъ заповѣдь за издаванье на единъ български вѣстникъ. Отъ друга страна валията постояно викалъ Райновъ при себе си и чрѣзъ разни забикални му е далъ да разбере, че сжществуваньето на вѣстника ще зависи отъ благоразумното му отнасянье къмъ интереситѣ на турската империя, а сжщо и отъ поведението му къмъ Русия. Райновъ му е прѣдставилъ програмата на вѣстника, като му е обяснилъ, че вѣстника нѣма да се занимава съ висшата политика и че той се ограничава съ въпроситѣ, изброени въ програмата, които се отнасжтъ до най-сжщественнитѣ духовни нужди на българитѣ въ Турция. Тая программа въ ржцѣтѣ на валията прѣтърпѣла чудесни промѣнения и осакатявания, даже името на вѣстника отъ „Развитие“ било промѣнено на „Новъ Денъ“. Самъ валията е подканвалъ по-скорото подкачванье на вѣстника въ антируско направление, защото, види се, тогавашното положение въ работитѣ на турската политика е изисквало това. Но важното за Китанчева и неговитѣ другари е било да се докопатъ до позволителното, а исканията на валията тѣ лесно би могли да забиколѭтъ. Обаче тутакси слѣдъ това явила се друга така сѫщо непрѣдолима нужда — нѣмало гдѣ да се печати вѣстника. Въ Солунъ, гдѣто се е появила първата българска печатница, тогава не е имало, както и сега нѣма, никаква българска печатница. И нашия четворенъ комитетъ е рѣшилъ и съ урѣжданьето на такава печатница да се завземе, за която цѣль е било съставено едно съглоситело*).

---

*) Долуподписанитѣ се съгласихме дасъставимъ едно дружество по слѣющитѣ условия:

1. — Цѣльта на дружеството ни е, купуваньето на една българска печатница, въ която да печатимъ български книги и издаваме български вѣстници подъ най-умѣрени цѣни и извършваме частни порѫчки само подъ условия, които принасятъ една извѣстна печяла.

2. — За купуваньето на печатницата и посрѣщаньето неинитѣ издържки, задължаваме се всѣки отъ насъ да вложиме по (50) педесетъ лири турски, срѣщу които влогове имаме право да се ползуваме отъ чистата печяла или загуба съразмѣрно. Ако ли за успѣваньето на дружеството ни, се окаже неминуема нужда отъ увеличяваньето на вложенитѣ ни количества, задължаваме се да ги увеличимъ съразмѣрно, въ размѣръ какъвто силитѣ на всѣкиго позволяватъ.

Забѣлѣжка а). — Ако нѣкой измежду насъ желае да вложи удвоено или утроено отъ опрѣделеното въ членъ 2-ий алинея 1-а количество, то той има право да се ползува отъ чистата печяла или загуба съразмѣрно съ влога си.

Забѣлѣжка б).—Влаганьето на опрѣдѣленитѣ въ членъ 2-й алинея 1-а количества, става веднага слѣдъ получаваньето на надлежното *писмено* позволение отъ централното правителство за откриваньето на печатницата съ самостоятеленъ характеръ; а търсеньето на това позволение, става веднага слѣдъ подписваньето отъ насъ на настоящето съгласително писмо, и се извършва отъ страна на касиера на дружеството.

3. — Влога на всѣкиго отъ съдружницитѣ се записва въ главната друж. книга, и истинностьта му се завѣрява съ подписитѣ на всичкитѣ съдружници, живущи въ г. Солунъ.

4. — Сѣдалището на дружеството е градъ Солунъ.

5. — Дружеството ни трае **три** години отъ деньтъ, въ който се вложатъ паритѣ, отъ който денъ начина и дружествената година. Слѣдъ истичаньето на тоя срокъ, ако останемъ съгласни, можемъ да продължимъ дружеството, или да го растуримъ, като подѣлимъ съразмѣрно съ вложенитѣ си количества нахождящия се тогава капиталъ (подъ какъвто видъ се намѣри).

Забѣлѣжка. — Ако нѣкой измежду ни по важни причини се намѣри принуденъ да се отегли отъ дружеството, то той може направи това не по-рано отъ истичаньето на първата дружествена година и слѣдъ като останѫлитѣ съдружници признаѭтъ показанитѣ отъ него извинителни причини за оправдающи отеглянето му. Въ такъвъ случай, той има право да вземе вложеното си количество назадъ, заедно съ чистата печяла или загуба, прѣдвидена за него въ годишната дружествена равносмѣтка. На това право се радватъ и законитѣ наслѣдници на всѣки отъ насъ, слѣдъ неговата смърть.

6. — За наименование на дружеството ни и печятницата ни, служи името на първия български вѣстникъ, който почнемъ да издаваме.

Скоро букви били поржчани, даже пристигнжли въ Солунъ, но печатницата не е могло да се нареди, нито вѣстникътъ се е захванжлъ, защото Китанчевъ, Райновъ, Таневъ и други били уволнени отъ гимназията и съ това се изгубила всѣка възмож-

---

7. — Дружеството ни се управлява отъ единъ касиеръ, единъ счетоводитель и една контролна комисия, които живѣятъ въ г. Солунъ и които служжтъ безплатно. Длъжностьта на касиера е да пази — подъ своя лична отговорность — дружественитѣ пари, като ги располага споредъ единодушното рѣшение на всички ни и изобщо, да управлява всичкитѣ дружествени дѣла съгласно съ постановленията на настоящето съгласително писмо; тъзи длъжность се задължава да испълнява г нъ П. Шумковъ. Длъжностьта на счетоводителя е да държи дружественитѣ смѣтки; тъзи длъжность се задължава да испълнява г-нъ . . . . Длъжностьта на контролната комисия е да надзирява, щото дѣйствията на касиера и счетоводителя да не отстжпватъ отъ взетитѣ дружествени рѣшения, и да бди за тѣхното увремено и правилно испълнение; тъзи длъжность се задлъжаватъ да испълняватъ всичкитѣ останжли съдружници (живущи въ Солунъ).

Забѣлѣжка. Въ врѣме на издаванье вѣстника ни, касиера и счетоводителя — по взаимно споразумѣние — испълняватъ и длъжноститѣ на отговорникъ на вѣстника и поржчителъ за отговорника прѣдъ правителството.

8. — За получаванье вложенитѣ количества отъ съдружницитѣ и приходитѣ отъ дружественитѣ дѣйствия, както и за израсходванье нужнитѣ разноски по издържкитѣ на печатницата и вѣстника ни, касиера издава и приема редовни расписки подъ своята лична отговорность, и съ знанието на счетоводителя.

9. — Въ края на дружествената година се прѣгледватъ дружественитѣ смѣтки и се затварятъ чрѣзъ една равносмѣтка, изложена въ дружественитѣ книги (тефтери), по единъ прѣписъ отъ която задържя всѣки единъ отъ съдружницитѣ. Въ тъзи равносмѣтка, споредъ обще приетия търговски обичай, се излагатъ всичкитѣ приходи, происходящи отъ дружественитѣ дѣйствия, и всичкитѣ разноски направени прѣзъ годината за смѣтка на дружеството; получаемата разлика се смѣта за чиста печала или загуба, и се расхвърля на всѣкиго отъ насъ съразмѣрно съ вложенното му количество. Въ този случай, происходящето увеличение или умаление на влога отъ всѣкиго, се прѣминава на смѣтката отъ първия му влогъ, а добития резултатъ остава за чистъ влогъ прѣзъ настжпающата дружествена година.

10. — Условяваньето на всичкитѣ редактори и работници, нужни за печатницата и вѣстника, както и всичкитѣ дружествени разноски — по-голѣми отъ една турска лира, става отъ касиера и счетоводителя, само слѣдъ еднодушното съгласие на всички ни.

11. — На тѣзи отъ насъ, които искатъ и могжтъ да вземжтъ живо участие както въ приготвяньето на разни български книги, тъй и въ редактираньето на вѣстника, се дава едно *скромно* парично възнаграждение, което се опрѣделя по еднодушно съгласие отъ всинца ни.

12. — Ако нѣкое външно лице — кждѣто и да прѣбивава то — изяви желание да вземе участие въ нашето дружество, може да се приеме — съ еднодушното одобрение на всинца ни — не по-кжсно отъ истичаньето на втората дружествена година, и само подъ единственитѣ условия, че ще подлежи напълно подъ (на) всичкитѣ распореждания изложени въ настоящето съгласително писмо, и че ще припознае непрѣкословно всичкитѣ дѣйствия, извършени до тогава за смѣтка на дружеството.

Съгласни на всичко гореизложено, направихме . . . . . подобни съгласителни писма, и слѣдъ подтвърждението имъ съ своержчнитѣ ни подписи, задържахме всѣки отъ насъ по едно.

Солунъ, тридесетия Януария хилядо и осъмстотинъ и осъмдесетъ и трета година.

ность да се кара понататъкъ прѣдприятието. Само вложителитѣ по горното съгласително изгумили вложенитѣ сумми, понеже купенитѣ букви останѫли да се търкалятъ изъ прахътъ, безъ да се употрѣбѭтъ.

Тукъ намирамъ за умѣсно да прѣдамъ разказътъ на единъ Китанчевъ почитатель и приятель въ Македония, относително това, какъ Китанчевъ, като е познавалъ добрѣ окаяното положение на българитѣ градинари въ Цариградъ и двойното тѣхно тѣгло отъ нѣколница лихвари (кираджии), е далъ идеята, че положението имъ може да се подобри, ако се организира градинарски еснафъ. Тоя Китанчевъ почитатель разказва слѣдующето:

И до днесъ Солунската българска гимназия не е имала учитель като покойния Трайча. Много учители отъ тогава до сега дойдохѫ въ Солунъ, доктори и недоктори, бивши и настоящи, (а може би и бѫджщи) министри, едни принесохѫ извѣстна полза, други само развращавахѫ младежьта, но като Трайча Китанчевъ едвали Солунъ ще бѫде честитъ да види пакъ такъвъ учитель. По ваканциитѣ ученицитѣ само съ него се хвалехѫ, все за него приказвахѫ, чудехѫ се на неговото сладкорѣчие, доброта и любовь къмъ тѣхъ. За това пакъ нѣмаше българинъ отъ македонскитѣ градове, който, като отиде въ Солунъ по търговията си, да не посѣти гимназията, да види какъвъ е този учитель Китанчевъ, толкова похвалянанъ и любимъ отъ ученицитѣ. Който веднѫжъ отидеше при Трайча, нему се искаше и втори, и трети пѫтъ, вѣчно да отива при него, само да го слуша. Той бѣше най-достѫпния човѣкъ, той всѣкиго приемаше, съ всѣкиго се разговаряше, всѣкиго распитваше до най-тънки подробности за състоянието на черквитѣ, училищата, за разнитѣ пропаганди и пр. и всѣкиму вдѫхваше цѣли купища добри мисли и идеи.

На 14 Юлий 1883 година и азъ дойдохъ въ Солунъ, отдѣто трѣбваше да отидѫ въ Цариградъ. На 15-й се рѣшихъ да посѣтѭ Китанчева у дома му. Прие ме съ най-голѣма любезность. На 18 сѫщия мѣсецъ тръгнѫхъ за Цариградъ съ италиянския параходъ, въ сѫщия параходъ бѣше и Трайчо; азъ съ 7—8 учители, бѣхъ на кувертата, а Трайчо въ II класъ въ камарата. На утрето въ Вторникъ Трайчо цѣлъ денъ пристоя при насъ на носътъ на парахода. И азъ и г-да учителитѣ просто гълтахме расказитѣ на Трайча; той ни приказваше за дѣдо Славейковата дѣйтелность, за нейното значение и за нейнитѣ добри резултати. Азъ първъ пѫтъ въ живота си тогава чухъ подобни нѣща; просто бѣхъ занесенъ и се чудѣхъ, защо отчислили Китанчева и лишили Солунската гимназия отъ такъва сила. Азъ бѣхъ облѣченъ въ дълга антерия (но не кърпена както г-нъ Шоповъ що раскáзва за Прилѣпскитѣ антерии) и съ една къса салтамарка не подплатена, а духаше доста хладенъ и влаженъ вѣтъръ около Дарданелитѣ. Расказваньето на Трайча бѣше така увлекателно, плѣнително, щото азъ се забравихъ, не си облѣкохъ други дрѣхи, та истинжхъ. Той ни остави, когато удари звънеца за вечеря. Пристигнжхме въ Цариградъ, моята трѣска се обърнж на плевритъ. Трайчо ми намѣри докторъ, той ми доведе лице да ми слугува, всѣки денъ ме спохождаше, а по нѣкога по половина денъ сѣдѣше при мене. Тогава той живо ми обрисува окаяното положение на българитѣ градинари въ Цариградъ, много ясно ми доказа, че тѣ прѣзъ цѣлия си животъ работжтъ не за себе си, а само за нѣколцина лихвари (кираджии), че тѣхното двойно тегло и робство е неописуемо; той първъ даде идеята, че положението имъ може да се подобри чрѣзъ организираньето на единъ добъръ градинарски еснафъ. Тъзи Трайчова идея азъ я направихъ капиталъ. Сетнѣ колкото пжти дохождахъ въ Цариградъ, азъ съсъ съжаление гледахъ на градинаритѣ, които цѣлъ денъ влачжтъ кошътъ на гърба за нещастни 5—6 гроша, па и тѣ безбожно имъ се грабжтъ отъ немилостивия „кираджия", а на кираджиитѣ гледахъ като на изедници и тирани, по-лоши отъ самитѣ турци. Въ Солунскитѣ „Книжици", год. I, има едно Трайчово стихотворение „Градинаръ". Това стихотворение у менъ породи още по-голѣма симпатия къмъ тѣзи нещастни, но трудолюбиви и честни хора — градинаритѣ и намислихъ, че когато отидж другъ пжть въ Цариградъ, по всѣки начинъ ще гледамъ да се организира едно градинарско дружество, каквото и дѣйствително сетнѣ станж съ припомощьта на г-на Шопова и на неуморимия г-нъ Ляповъ. Така щото идеята за организацията на градинарския еснафъ въ Цариградъ е на незабравимия ни Трайча Китанчевъ; той е архитектътъ, а азъ, Ляповъ и Шоповъ сме зидаритѣ.

Когато Трайчо бѣше въ Хасковския затворъ азъ получихъ отъ него повече отъ двадесетъ (20) писма; тѣ бѣхж съ важно и сериозно съдържание, жалж, че съмъ ги унищожилъ, но не смѣжхъ да ги пазж, защото у насъ разнитѣ Хафжзъ и Абдулъ Керимъ-пашовци на всѣка минута могжтъ да правжтъ обиски и за най-невино съддържание човѣкъ си пострадва. Съдържанието на писмата бѣ все за положението на общественитѣ ни работи въ Македония, за състоянието на черковно-учебното ни дѣло, за дѣйствията на сръбската и католическата пропаганда. Въ едно писмо, помнж, ме питаше, колко училища иматъ сърбитѣ въ Скопската епархия, какви сж и отдѣ сж агитаторитѣ имъ, какъ гледа населението на тѣхъ, до колко имъ спомага турското правителство и др. подобни. По туй врѣме азъ бѣхъ въ Цариградъ, но ни на единъ отъ въпроситѣ му не можахъ точно да отговорж, при всичко че се отнесохъ да искамъ свѣдѣния до лица, за които азъ мислѣхъ, че тѣзи работи най-добрѣ ги знажтъ. Азъ отговорихъ на Трайча надлъго, повръхностно, и се мжчѣхъ да го убѣдж, че отъ сръбскитѣ пропаганди нѣма никаква опасность, защото до тогава азъ така вѣрвахъ и нѣмаше кой да ми докаже противното. Но въ едно дълго писмо, той ми описа всичкитѣ бѫдѫщи планове на сръбитѣ, обрисува ми ясно всичката опасность отъ тѣхъ, указа ми всичкитѣ села въ Скопската епархия, дѣто има сръбски училища и подробно ми пишеше за начинътъ, по който дѣйствуваше и ще дѣйствува сръбската пропаганда въ Македония. Азъ просто останѫхъ смаянъ отъ това му писмо. Чудѣхъ се, какъ така затворникъ отъ Хасковския затворъ, да знае за дѣйствията на сръбската пропаганда, да вижда опасностьта отъ нея много по-хубаво, по-ясно отъ тѣзи, които държѣхѫ тогава въ рѫцѣтѣ си сѫдбинитѣ на цѣлото черковно-учебно дѣло, и той съ такъвъ интересъ пишеше за тия нѣща, какъвто едвали се е появявалъ у другиго. Въ краѭтъ на писмото си той изявяваше страхъ и много съжаляваше, да не би и рѫководящитѣ черковно-учебното ни дѣло въ Македония гледатъ така легко, като менъ, на сръбската пропаганда и споредъ това да не взиматъ додѣ е рано потрѣбнитѣ мѣрки за противодѣйствие. Трѣбва да забѣлѣжѫ, че нашитѣ писма се отваряхѫ отъ полицията въ Хасково и за това въ тѣхъ нѣмаше нищо по работитѣ въ България.

V

Учитель въ Пловдивъ. — Въ черно облѣчената госпожа. — Едно угощение 70 лири турски. — Учитель въ Габрово и София. — Въ войната. — Инспекторъ въ търновското учебно окрѫжие. и неговата тамь дѣятелность. — 9 Августъ 1886 година и участието на Китанчева въ тоя прѣвратъ. — Противъ чуждата намѣса въ нашитѣ вѫтрѣшни работи. — Противъ системата на вѫтрѣшното наше управление. — Борба противъ своя доскорошенъ приятель. — Противоправителственъ депутатъ. — Адвокатски испитъ. —

Заедно съ Райнова, Китанчевъ напуснѫлъ Солунъ още прѣзъ Юлий 1883 година, и отъ както прѣстоялъ нѣколко дена въ Цариградъ, спрѣлъ се въ Пловдивъ, съ намѣрение да търси мѣсто за учитель. Сгущенъ, тихъ и непрѣдставителенъ, какъвто си бѣше той, прѣдставилъ се директору на просвѣщението, който не му обѣщалъ мѣсто, но и открито не му е отказалъ. Съобщителния Китанчевъ прибързалъ веднага да се запознае прѣди всичко съ учителитѣ. По това врѣме въ Пловдивъ е билъ учитель и г. П. Каравеловъ, по ходатайството на когото (пакъ съ и съдѣйствието на другитѣ му приятели) Китанчевъ билъ назначенъ за учитель въ гимназията по Словесность и История, и къмъ когото най-близо се е приближилъ. Първиятъ мѣсецъ му платили 12 лири заплата, а на втория му увеличили заплатата. Когато Каравеловъ напуснѫлъ гимназията, Китанчевъ го замѣстилъ по сѫщитѣ прѣдмѣти въ по-горнитѣ класове. Въ Пловдивъ Китанчевъ неможалъ да се задържи по-вече отъ четири мѣсеци, и се оттеглилъ, понеже не е искалъ „да се съгласи съ едно варварско рѣшение на учителитѣ — да се испѫдѭтъ около 200 ученика за еднѫ невиненъ дѣтински бунтъ.“ Но прѣзъ това врѣме става съ него една случка, която характеризира Китанчева като лице, което твърдѣ небрѣжно се е отнасяло и въобще е било твърдѣ лошъ защитникъ на своитѣ собствени материялни интереси.

Ето какъвъ е билъ случая, отъ него самаго расказванъ. До тогава Китанчевъ билъ спестилъ 70 наполеона и днесъ-утрѣ се канилъ часть отъ тѣхъ да прати на родителитѣ си, които той вече е поддържалъ. Нѣкой отъ учителитѣ щѣлъ да се жени, въ кѫщата на когото вечерьта имало гости. Като поканенъ, отишълъ и Китанчевъ, гдѣто се е срѣщнѫлъ съ другитѣ учители и каненитѣ гости и образували една весела компания, въ която, безъ съмнѣние, Китанчевъ е заемалъ първо мѣсто. Той расказваше, че имало мѣжду другитѣ и една вдовица, въ черна дрѣха облѣчена, твърдѣ симпатична и съ плѣнителна хубость жена. Както става на гости, яли достатъчно, пили по-вечко, играли, скачали и пѣли, но мисъльта му най-много се е навъртяла върху хубавата и въ черно облечената вдовица. Нуждата да либи като че се била породила въ него. Веселието отъ минута на минута се е увеличавало. Образували хоро и първъ на хорото билъ Китанчевъ, който най-много отъ всички скачалъ. Въ това врѣме паритѣ, който той носилъ въ джебътъ на панталонитѣ, увити въ кърпи и възли, му паднѫли, безъ да усѣти той това, но забѣлѣзалъ, че единъ отъ хороиграчитѣ съвършенно безъ причина паднѫлъ на земята и въ ставаньето си прибралъ нѣщо и го шопнѫлъ на бързо въ джеба си. Скоро слѣдъ туй веселието се растурило и всички сѫ се разотишли, отишълъ си и Китанчевъ радостенъ и слѣдъ като най-другарски се е простилъ съ всички. Той още нищо не е подозиралъ, защото още нищо не е знаялъ. Когато се върнѫлъ въ кѫщи, потърсилъ паритѣ — нѣма. Тогава веднага се сѣтилъ за паднѫлия безъ причина въ стаята, когато сѫ играли, и при всичко туй той не можалъ да допусне, че паднѫлия е направилъ това злоумишлено и че паритѣ му ще се изгубѭтъ. Лѣгнѫлъ си спокойно. На зараньта Китанчевъ прибързалъ да се срѣщне съ онова лице и да си прибере паритѣ; но какво било неговото очудванье, когато лицето категорически отказало да е взело пари. То даже отричало, че се навеждало и взимало нѣщо отъ подътъ на стаята при играньето. На първо врѣме Китанчевъ мислилъ, че лицото се шегува съ него, но като видѣлъ, че работата е сериозна и че паритѣ му пропадатъ, употрѣбилъ всичкото си краснорѣчие, дано да вразуми това лице, но всичко на пусто.

— Но и съ тия пари нѣма да станешъ по-добъръ, казалъ Китанчевъ на своя си бесѣдникъ и го оставилъ на мира, слѣдъ като се убѣдилъ въ печалния фактъ, че паритѣ му сѫ изгубени и че родителитѣ си нѣма скоро да зарадва съ нѣкаква сума.

Отъ тогава и до послѣдния часъ Китанчевъ не е можалъ да тури пари на страна, но и прѣстанѫлъ да се плѣнява отъ хубавици. Много пѫти приятели сѫ молили Китанчева да открие името на това лице, но той винѫги е отричалъ, макаръ самата история и да расправяше открито, въ гостилницата, въ присѫтствието на мнозина приятели и познати.

Въ началото още на 1884 година, Китанчевъ напуснѫ Пловдивъ и се установи въ София. Тогава въ столицата се намираше и г. Каравеловъ, който го прѣпорѫчилъ на Спасъ Вацовъ, тогава началникъ на отдѣление въ министерството на народното просвѣщение и билъ назначенъ за учитель въ Габрово, кѫдѣто прѣстоялъ до края на учебната година. Тутакси слѣдъ туй той билъ прѣведенъ за учитель въ софийската мѫжка гимназия и се установилъ да живѣе въ София, като бѣше повикалъ при себе си майка си и брата си.

Съ дохажданьето си въ София, Китанчевъ е станѫлъ единъ отъ редовнитѣ посѣтители на Каравелова, единъ отъ добритѣ негови привърженници. И можеше ли толкозъ живиятъ и енергичниятъ Китанчевъ да остане безучастенъ къмъ всичкитѣ тогавашни обществени и политически събития? Всичко го е интересувало. А тогавашнитѣ условия дѣйствително помагахѫ за една свѣтла дѣятелность. Още не развалени тогава обществени работници мечтаехѫ и работехѫ за турганьето единъ идеално правиленъ редъ въ всичкитѣ клонове на държавното управление, за едно възможно бързо удовлетворение всичкитѣ тогавашни нужди, за създаваньето най-благоприятни условия за едно честото сѫществувание на свободна България и на цѣлиятъ български народъ, за каквито Китанчевъ е мечталъ. Тукъ, въ София, той е видѣлъ, че и въ княжеството единъ искренъ и прѣданъ работникъ може да намѣри поле за работа и да бѫде твърдѣ полезенъ на другитѣ.

Но Софийскиятъ климатъ се оказалъ твърдѣ остъръ за Китанчева и така злѣ му повлиялъ, щото се разболѣлъ опастно и билъ принуденъ да иде на лечение въ Виена, отъ гдѣто се завърнѫлъ въ края на 1884 г. И защото не искалъ да остане повече въ София, назначенъ билъ за инспекторъ на Търновскиятъ учебенъ окрѫгъ, която длъжность приелъ съ благодарение, защото му е давала възможность да тури въ дѣйствие своята найкрупна способность — агитаторството въ полза на просвѣщението, на свѣтлината. Така щото, както въ Пловдивската и Габровската гимназии, така и въ Софийската Китанчевъ е стоялъ само по нѣколко мѣсеца; но при всичкото му толкозъ краткото учителствуванье въ тия градове има мнозина ученици и приятели, които сѫ си запазили още отъ тогава твърдѣ приятни спомени за неговата доброта, благи обращения и, въобще, за неговата личность, както и за неговитѣ прѣподавателски способности. По-късно, когато длъжностьта училищенъ инспекторъ станѫ избираема, Китанчевъ биде избранъ за такъвъ пакъ въ Търновския окрѫгъ и се избираше, до когато не се прѣмахнѫ тая избираемость прѣзъ 1890 година.

Китанчевъ не правеше разлика между думитѣ и дѣлата си. Въ в. „Търговска Конституция“ той пипише (гледай статията тукъ „Сърбия противъ съединението“), че ако сърбитѣ ни нападнѫтъ, ще се бранимъ съ отчаяностьта на единъ народъ тъй коварно и измѣнически нападнѫтъ. И дѣйствително, когато Сърбия обяви войната, Китанчевъ напуснѫ всичкитѣ си занятия и безъ шумъ, безъ да се обажда на хората и безъ дава нѣкаква важность, се записа въ Пещерската дружина и заминѫ срѣщу неприятеля. Въ дружината той не се е ползувалъ съ никакви привилегии, а е стоялъ на постове по балканскитѣ върхове и въобще е вършилъ всичко, което е изисквала длъжностьта отъ всѣки обикновенъ войникъ. Когато войната прѣстанѫ и Китанчева освободили отъ дружината, той се върнѫлъ на работата си сѫщо така тихо, както и бѣше отишълъ. Понеже той необичаше да расправя за себе си, то има мнозина негови приятели, които не знаѭтъ за участието му въ тая война.

Дѣятелностьта на Китанчева като училищенъ инспекторъ въ Търновския окрѫгъ е една отъ най-плодотворнитѣ и полезнитѣ. Името му, още отъ врѣмето на учителствуваньето му въ Петро-павловската духовна семинария, е било извѣстно по тия страни. Но неговата безупрѣчна и безкористна, но въ сѫщого врѣме разумна и строго опрѣдѣлена дѣятелность като училищенъ инспекторъ въ скоро врѣме е така популяризирала името му въ неговия учебенъ окрѫгъ, щото едва-ли е имало и има сега друго лице, което да се радва на такава въ най-добрата смисълъ на думата популярность. Уреждането въ всѣко отношение сѫществующитѣ училища въ района му, отварянето на нови, създаването на праздничнии училища, откриването на библиотеки, читални, държането на скаски и рѣчи по мегданитѣ, проповѣди въ черковитѣ по всичкитѣ отъ общъ интересъ въпроси, даванье упѫтванье на свещеници и учители въ работата имъ, наставления за тѣхното самоусъвършенствуванье и саморазвитие,—ето въ нѣколко думи програмата на неговата дѣятелность, която програма той изпълнявалъ съ стоическо търпѣние и съ безпримѣрна енергия и любовь, съзнавайки, че всичко това влиза въ неговата длъжность както инспекторъ и като просвѣтенъ мѫжъ. Всѣки народъ знае да цѣни своитѣ добри хора и обществени работници. Цѣлия Търновски окрѫгъ, догдѣто се е простирала неговата длъжность, е разбралъ най-добрѣ Китанчева, славата му се носила изъ всѣко село и всѣка колиба.

Прѣвратътъ на 9 Августъ 1886 година заварва Китанчева въ Търново. Разбира се, че като принадлежащъ по своитѣ политически убѣждения къмъ партията, на която водитель бѣше Каравеловъ, Китанчевъ въ Търново другарувалъ, естествено, съ лицата, които съчувствували и съставлявали часть отъ тая партия. Така че Китанчевъ се познавалъ твърдѣ добрѣ съ тогавашния прѣдсѣдатель на Народното Събрание Стамболова. Че двамата тия сѫ били тогава въ твърдѣ добри отношения, показва и обстоятелството, че когато слѣдъ прѣврата Стамболовъ пожела да се тури на чело на работитѣ, Китанчевъ е билъ неговъ нераздѣлимъ другаръ. Даже нѣщо повече — твърдѣ е за вѣрванье, че Китанчевъ, като русофобъ що се отнася до политиката и намѣсата на Русия въ нашитѣ вѫтрѣшни работи, да е билъ най-близкия му съвѣтникъ въ разумното стрѣмление да се не допуска никаква намѣса въ нашитѣ работи, па било то и отъ Русия. Той, безъ съмнѣние, твърдѣ добрѣ е оцѣнявалъ значението и ползата отъ една възможна самостоятелность или подобрѣ отъ едно балансиранье на вънкашнитѣ влияния и то така, щото тия влияния да не бъркатъ на правилното и автономно развитие на България, а наопаки да помагатъ за реализираньето на нейнитѣ задачи. Като едно отъ доказателствата за другарскитѣ отношения на Китанчева съ Стамболова нека служи и слѣдующата записка, която братъ му Ефтимъ намѣрилъ въ книжята на Трайчо, писана съ неговъ почеркъ и отъ която може да заключимъ, че той именно е редактиралъ телеграмитѣ на Стамболова въ първитѣ дни слѣдъ прѣврата, за турганьето единъ редъ въ разбърканитѣ отъ тоя прѣвратъ работи въ Княжеството. Тая записка прѣдаваме безъ никакви отъ наша страна измѣнения*).

***) 3 часа 20 минути сутринь Записка. — Шуменъ.**

Командира на полковетѣ капитану Козарову и Дикову. Да дойдѫтъ на станцията.

—Тукъ Шуменъ. Сега пратихме да ги викатъ, ами бригадния подполковникъ.

— Ако Шиваровъ е въ Шуменъ, да дойде на станцията.

— Пратихме да го викатъ.

— Кажете, че освѣнъ Стамболова е тука и полковия командиръ Боневъ; той ще дава знаковетѣ за удостовѣрение самоличностьта му. До когато дойдѫтъ исканитѣ военни лица, съобщете слѣдующето на депутатитѣ Маджарова и Друмева.

„Всичкитѣ Тракийски войски, Варненския, Търновския, Плѣвенския, Видинския полкове и народонаселението сѫ противъ Софийското узурпаторско правителство. Отъ името на Нар. Събрание и Княза, Стамболовъ назначи главнокомандующъ на войскитѣ подполк. Муткурова и даде заповѣдь София Клименту въ 24 часа да се откаже отъ управлението, инакъ ще бѫде разстрѣлянъ. Майоръ Груевъ и офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ, които направихѫ прѣврата, чрѣзъ майора Панова, бригадния командиръ на Артилерията, молѭтъ за амнистия, като се обѣщаватъ да припознаѭтъ Муткурова за главнокомандующи и да се подчиняватъ мене, до като се възстанови законния порядъкъ. Азъ назначихъ майора Панова за командантъ на Софийския гарнизонъ и го опълномощихъ да обѣщае на офицеритѣ бунтовници амнистия. Съ тая мисия той съ благодарение се натовари и скоро ще ми съобщи резултата на дѣйствията си. Софийския I полкъ е на Сливница и не признава Софийското правителство. Прѣврата сѫ го извършили Артилерийския Струмски полкове и юнкеритѣ Нито Каравеловъ, нито Пановъ, нито майоръ Никифоровъ, нито никой други виденъ български офицеръ отъ нашата партия не сѫ имали извѣстие за този прѣвратъ. Съобщете на Шуменското население всичко това. Кажете окрѫжному управителю да напечати прокламацията ми, И слѣдъ образуването на Радославовия кабинетъ, Китанчевъ не е прѣставалъ да защищава България отъ видимата охота на Русия да се намѣси въ нашитѣ вѫтрѣшни работи. Но неговото възмущение било най-голѣмо, когато извѣстния Каулбарсъ подкачилъ да снове изъ България и да върши работи, които никакъ не бѣхѫ негови; това той считалъ за най-голѣмо оскърбление българското име и честь, защото съ това се потъпквала нашата самостоятелность. Отъ друга страна това никакъ не му бъркаше да се обяви противъ управлението на Радославова, подкрѣпвано отъ Стамболова, безъ да обръща внимание на другарството си съ послѣдния. Той не обичаше вѫтрѣшния натискъ, подъ който въ това врѣме се е намѣрвала

която отзарана пратихъ чрѣзъ Русе, въ нѣколко хиляди екземпляра и распространи между населението.

Сѫщитѣ тия свѣдения молѭ началника на станцията да прочете и на виканитѣ военни лица, щомъ дойдѫтъ на станцията. № 39.

Прѣдсѣдат. Стамболовъ.

— Приета. Всички викани лица още не сѫ дошли; сега скоро трѣбва да дойдѫтъ. (Слѣдъ нѣколко минути) . . . Вторично се прати. Сега може да дойдѫтъ (Слѣдъ нѣколко минути) . . . идѫтъ сега.

— Тукъ подполк. М. Шиваровъ, кап. Козаровъ, капитанъ Диковъ и ротмистръ Люцкановъ: „VII Прѣславски полкъ, II конни и II артилерийски полкове дадохѫ клѣтва, че ще служѭтъ вѣрно и честно на врѣменото правителство. Коститѣ си ще сложимъ въ Шуменскитѣ крѣпости, но ще защитяваме почнѫтото дѣло отъ врѣменото правителство. Сливенската бригада е съ насъ.

Стамболовъ: Прѣди да ви отговорѭ, желаѭ да се убѣдѭ вие ли сте самитѣ, които ми говорите и за това питамъ: когато Шиваровъ идва въ Търново у мене въ квартирата, кой на завари? Питамъ Люцканова въ коя махала е тѣхната кѫща?

— Обявявамъ ви за измѣници на отечеството!

Стамб.: Отговорете на въпроса за самоличностьта си.

— Какво? Повече разсѫждения нѣмаме, очакваме ви на укрѣпленията!

Стамб.: Азъ мислѭ, че ако дѣйствително сте вие лицата, които ми говорите, а не прави това телеграфиста, много лѣсно можехте да отговорите на въпроситѣ за самоличностьта си. Това го изисква и нуждата и приличието отъ всѣки благовъспитанъ человѣкъ. Молѭ ви, бѫдете тъй добри да отговорите на даденитѣ ми въпроси.

— Никакви разсѫждения, очакваме ви на Шуменскитѣ укрѣпления!

Стамб.: Въ всѣки случай, прѣди да се срѣщнемъ около Шуменъ или другадѣ, азъ съмъ длъженъ да изява, че или телеграфиста си позволява да прѣвишава властьта си, или г. Люцкановъ, безъ участието на другитѣ викани висши офицери, ми говори въ тѣхно име, защото азъ познавамъ добрѣ Шиварова и другитѣ и никой. . . (Тука прѣкѫснахѫ разговора).

Руссе. Линията ви е дадена, но тѣ не искатъ, види се, да ви говорѭтъ нарочно . . . (слѣдъ нѣколко минути) Шуменъ казва, че не ви отговаря по причина, че военитѣ не допущатъ.

13 Авг. 10 ч. сутринъ: Записка отъ Шуменъ окрѫжна.

До всичкитѣ началници на гарнизонитѣ: Варна, Руссе, Видинъ, Пловдивъ, Хасково, Стара-Загора, Сливенъ, Търново, Плѣвенъ.

За да се прѣкратѭтъ всѣкакви кръвопролития, Шуменския гарнизонъ рѣши: понеже въ продължение на нѣколко дена въ разни мѣста се явихѫ

България, ненавиждаше беззаконията и своеволията на полицията, трѣпереше за бѫдѫщето на българския народъ при видътъ на това двойно зло-вънщно и вѫтрѣшно. И като реаултатъ на всичко това бѣше неговата огнена и безпощадна критика противъ тия двѣ зла, която критика твърдѣ надалечъ издаваше своя екъ. Естествено, той не бѣше приятенъ и на властьта, защото ѝ бъркаше. Но макаръ и въ тѣзи позиции, той продължаваше да си стои другаръ на Стамболова и то до тогава, до когато послѣдния образува кабинета си, а системата на управлението продължаваше да не се промѣня, което самитѣ органи на правителството не криехѫ, а признавахѫ и съ това карахѫ хората

разни правителства и Шуменския гарнизонъ, като не е въ състояние да се убѣди въ настоящето положение на работитѣ, толкозъ повече, че свѣденията които има иматъ силни противорѣчия помеждуси, този гарнизонъ рѣши незабавно енергично да дѣйствува и да влезе въ сношение съ всички други гарнизони, за да узнае тѣхното мнѣние по този въпросъ, като въ сѫщото врѣме обяви, че гарнизона, заедно съ съглашившитѣ се съ него гарнизони, ще дѣйствува да се въведе рѣда въ Княжеството и да се иска Велико Нар. Събрание, което да рѣши този въпросъ и на което рѣшение гарназона ще се подчини. Шуменския гарнизонъ, както видите отъ рѣшението на съвѣта, ще дѣйствува помирително съ прѣговори и съ съвѣти до разяснение работитѣ, а тѣ ще се разяснѫтъ чакъ тогава, когато вие ни дадете възможность чрѣзъ телеграфа да си обяснимъ точното положение на работитѣ. Само на голи слова и громки фрази ние не можемъ да повѣрваме, защото въ продължение на 5—6 дена имаме три правителства, ужасно противорѣчущи въ своитѣ дѣйствия. Приглашавате се най-скоро да отговорите на Шуменския гарнизонъ, който желае да има спокойствие въ страната на всѣкѫдѣ, за да се даде възможность часъ по скоро да се събере Велико Нар. Събрание, което е единственото да създаде законно правителство и урѣди работитѣ

Командиръ на бригадата и комендантъ на гр. Шуменъ.

Подполк.: Шиваровъ.
Ком. на II арт. полкъ кап.: Козаровъ.
Ком. на 7 Прѣслав. полкъ кап.: Диковъ.
Ком. на II кон. полкъ ротмистръ: Люцкановъ.
Дайте копие Стамболову.

---

14 Авг. 3 часа вечерь. — Търново Стамболову.

119. Отъ рѣшението на гарнизона вие трѣбваше да се убѣдите, че тукашнитѣ войски, като не признаватъ ни едно отъ сѫществующитѣ сега нѣколко правителства, то не можете и да допустнете, че гарнизона е противъ короната и интереситѣ на отечеството ни; слѣдов. всѣкакви морали не могѫтъ да иматъ значение. Въ дадения случай Шуменския гарнизонъ до като не се убѣди окончателно въ законностьта на едно правителство, ще държи положението съобщено вамъ съ телеграма отъ вчерашна дата, понеже не е намѣренъ да служи на партии, нѣщо, което унижава достойнството на войската; още повече, че има извѣстие за съставянието на още едно правителство отъ Каравелова, Панова и пр. За окончателното разяснение на положението изисква се, щото телеграфнитѣ линии да бѫдѫтъ свободни, за да се влезе въ сношение и на всѣкѫдѣ да се освѣтлятъ работитѣ. Сетнѣ, вие трѣбва да гарантирате Шуменския гарнизонъ съ живота си, че довеждането Князя е вече свършенъ фактъ, а не вършите това съ чисто партизанска цѣль, избирате срѣдство името на Князя. Чакаме отговоръ. № 950,

Шивар. Козар. Дик. Люцкановъ.

да вѣрватъ, че работитѣ нѣма да се оправѭтъ. Тогава Китанчевъ се е вдигнѫлъ да агитира противъ своя доскорошенъ другарь и въ цѣлия Търновски окрѫгъ е поразявалъ съ своята неумолима язвителна рѣчь политиката на правителството. Събитията, които едно по друго така скоро се изнизвахѫ въ живота на България, като да подтвърдявахѫ неговитѣ прѣдвиждания. А обаянието, съ което тогавашното правителство очакваше да бѫде посрѣщнѫто, се дескредитираше отъ агитаторскитѣ проповѣди на Китанчева твърдѣ силно поне въ Търново и окрѫга му. Китанчевъ, слѣдователно, бѣше опасенъ неприятель за властьта, но и тя не се отнасяше къмъ него, освѣнъ като къмъ такъвъ. Другарскитѣ връски сѫ се раскъсали, а нееднаквото разбиранье и тълкуванье нѣщата и събитията, различнитѣ стрѣмления—пратили и двамата по различни посоки и цѣли. Китанчевъ мислилъ и открито изказвалъ това, че единъ правиленъ и законенъ редъ на тогавашнитѣ държавни работи ще се тури само тогава, когато управлението на страната ще се повѣри като П. Каравелову напримѣръ, а понеже Каравеловъ се считаше за твърдѣ опасенъ политически неприятель на правителството, послѣдното не можеше да не обърне особнно внимание върху агитаторската противоправителствена дѣятелность на Китанчева.

Това положение на работата и особнитѣ грижи за бѫдѫщата свобода и права на българския народъ, накарахѫ Китанчева да встѫпи и въ парламентарна борба съ правителството. За тая цѣль при изборитѣ за народни прѣдставители въ V Народно Събрание, той си тури кандидатурата въ Д. Орѣховица, самостоятелно и противъ кандидатурата на правителственото лице. Но правителството, което цѣнило противника и което располагало съ всички срѣдства противъ него, осуетило кандидатурата на Китанчева и той не се избралъ. Но такива хора като Китанчева не се отчайватъ скоро, а наопаки, при всѣка несполука удвояватъ своята енергия и съ нови сили и съ по-голѣмо съзнанне встѫпватъ въ бората. Така щото при допълнителнитѣ избори, Трайчо билъ избранъ за народенъ прѣдставитель отъ Търново, гдѣто най-малко се вѣрвало да сполучи.

Съ встѫпваньето му въ Камарата, той се почувствалъ тъкмо на мѣстото си. Широката начитанность, добрата память за да запомни прочитаното, а най-вече ораторския му талантъ и правилното разбиранье интереситѣ народни — всичко това бѣхѫ прѣимущества, които още отъ първъ пѫтъ го поставили на първо мѣсто въ парламентскитѣ прѣния. Неговата непорочна минѫла дѣятелность, откровеното и ясно исказванье по всички въпроси въ Народното Събрание, а сѫщо и строгата послѣдователность въ всичката си борба — подкопавали правителството и прѣдрасполагали въ своя полза даже и послѣдователитѣ на правителството. Всичкитѣ закони на правителството, гдѣто е съглеждалъ нарушения на основния законъ, ограничения за гражданитѣ, а свобода въ стѣснителнитѣ дѣйствия на властьта, като законитѣ за печата, за полицията, за изборитѣ и пр. Китанчевъ не е оставялъ безъ критика.

Прѣзъ 1890 година, слѣдъ уволнението му отъ инспекторската длъжность, Китанчевъ се обърнѫлъ къмъ Екзархията и като явявалъ, че е безъ работа останѫлъ, молилъ да му се даде едно учителско мѣсто въ Македония, макаръ и въ Тетово, кѫдѣто и по онова врѣме сръбската пропаганда е била усилена. Но тая му проѕба не могла да се уважи и той взелъ да се приготовлява за адвокатски испитъ, съ цѣль да стане адвокатъ и да искара срѣдства за своето прѣпитание. Тогава той се билъ установилъ окончателно въ София. Явявалъ се на испитъ въ столицата, но пропаднѫлъ и не сполучилъ въ цѣльта си. Да ли дѣйствително не можалъ да се приготви и издържи екзамена, или же скъсваньето му е било слѣдствие на други нѣкакви причини? Не ни се ще да допуснемъ първата причина, когато знаемъ какви хора сѫ сполучвали да издържѫтъ екзаменъ и да се сдобиѭтъ съ адвокатско позволение за практика, а сѫщо като знаемъ какъвъ материалъ се искаше да се прѣкара въ сѫдилищата, и че хора, които сѫ се приготовлявали по неговитѣ записки, издържавали испита. Той не се отчаялъ, а подкачилъ да се готви за втори испитъ, но властьта го интернирала въ Търново, гдѣто той продължилъ занимането си. Както и да било, най-сетнѣ на вторий опитъ той издържалъ екзаменъ въ Русе, но не можалъ да се яви въ сѫдилищата да защищава дѣла, защото скоро билъ арестованъ въ Търново и докаранъ въ София да го сѫдѭтъ по дѣлото на Бѣлчева.

* * *

VI

Противъ свалянието на Батемберга. — Въ полза на князътъ. — Русофилство и русофобство. — Австрофилство. — Послѣдователность. — Осѫжданьето на Китанчева. — Неговата исповѣдь. — Отново прѣдставитель въ Народното Събрание. — Македонскитѣ дружества въ столицата. — Македонски конгресъ. — Неговитѣ рѣшения. — Македонски комитетъ. — Китанчевъ се посвѣтява на македонското дѣло. — Край на живота и дѣятелностьта му.

Тогавашнитѣ правителствени вѣстници сѫ защищавали правителството въ мѣроприятията му и сѫ тълкували необходимостьта, полезностьта, наврѣменостьта и законостьта на всички закони, които сѫ били внесени и гласувани отъ Народното Събрание, това което Китанчевъ най-безпощадно критикувалъ въ Камарата. Но въ своя защита и противъ нападкитѣ на горнитѣ вѣстници той е счелъ за нуждно да се защити и вънъ отъ Събранието, прѣдъ обществото. За тая цѣль той е написалъ двѣ статии, публикувани въ в. „Родолюбецъ“, които ние нарочно не помѣстваме изцѣло тукъ, защото тѣ иматъ повече личенъ характеръ, отправени сѫ противъ в. „Свобода“, редакторитѣ ѝ и правителството, слѣдователно изцѣло тия статии нѣматъ значение тукъ. Ония отъ читателитѣ обаче, които се интересуватъ съ полемическитѣ приеми на Китанчева, ще могѫтъ да ги прочетѫтъ въ в. „Родолюбецъ“ отъ 1889 година, брой 33 и 35. Но въ една отъ тия статии Китанчевъ е отговорилъ на нѣколко въпроса, които що токо минѫхме и отговорътъ му по тѣхъ намираме за умѣстно да цитираме тукъ.

„Обвиняватъ ме, говори въ статията си Китанчевъ, че напрѣдъ съмъ билъ за връщаньето на бившия князъ и за дохажданьето на сегашния, а сега съмъ билъ противъ князътъ; че напрѣдъ съмъ осѫждалъ руската политика въ България и съмъ билъ противъ крайнитѣ русофили, а сега не съмъ билъ такъвъ“. Слѣдъ туй вървѭтъ нѣкои обяснения отъ личенъ характеръ, а подиръ продължава: „азъ признавамъ, че наистина съмъ билъ противъ тѣзи, които свалихѫ князъ Александра, че наистина плакахъ, когато се научихъ за неговото свалянье, защото си прѣдставихъ ясно всичкитѣ бѣдствия, които ще послѣдватъ въ България слѣдъ неговото паданье. И кой може да ме укори, слѣдъ всичко, което видѣхме че стана и става, за това, че съмъ оплаквалъ нещастието на моето отечество? Кой не ще признае, че съмъ ималъ право да плачѫ тогава? Послѣ, азъ съмъ билъ партизанинъ на идеята за възвръщаньето на князъ Александра и, слѣдъ завръщаньето му въ Търново, държахъ речь прѣдъ събрания тогава народъ и свършихъ съ думитѣ „долу прѣдателитѣ“; бѣхъ партизанинъ, щото Александръ да не се пуща да си отиде вторично; слѣдъ това бѣхъ съгласенъ да се избере Валдемаръ, а слѣдъ него сегашния нашъ князъ Фердинандъ, при изборътъ на когото бѣхъ прѣдставитель. При първото идвание на Князъ Фердинанда въ Търново пакъ държахъ рѣчь, въ която, като го поздравлявахъ отъ името на Търновци, казахъ, че трѣбва да се довѣри на своя народъ, да пази независимостьта му и правдинитѣ му, и да не се бои за своето положение, защото народътъ, като види въ неговото лице своятъ истински князъ, ще го поддържа искрено. Това всичко е истина и никакъ не ми е минувало прѣзъ умътъ да се отказвамъ отъ това, що съмъ говорилъ и вършилъ, нито пакъ нѣкога ще ми бѫде срамъ да се признаѭ въ това, защото всичкото съмъ вършилъ съ искрено убѣждение, че е добро за отечеството, а и до днесъ още не ме е убѣдилъ никой, че това, което съмъ вършилъ тогава, не е било право и полезно за България. Вѣрвамъ, че и самитѣ *прѣвратаджии* отъ 9 Августъ, които и да би били тѣ, раскайватъ се жестоко за необмислената си постѫпка. Споредъ моето мнѣние, положението на князъ Фердинанда за насъ българитѣ е законо, той е князъ и князува; повече отъ това азъ никога нищо за князътъ не съмъ говорилъ.

„Относително моитѣ мнѣния за руската политика въ България ще кажѫ твърдѣ на кѫсо, защото и тъй писмото ми станѫ много дълго. Не съмъ одобрявалъ и не одобрявамъ руската политика въ България, както прѣзъ първия прѣвратъ, тъй и прѣзъ послѣднитѣ врѣмена. Като вземамъ прѣдъ очи фактитѣ, азъ вадѫ заключение, че и дружбата на Русия и неинитѣ къмъ насъ благодѣяния, не трѣбва съвсѣмъ да ни заслѣпяватъ, а трѣбва всѣкога да бѫдемъ на щрѣкъ срѣщу неинитѣ незакони домогвания върху нашата свобода и независимость. Не трѣбва никога да си правимъ илюзии, че безкористието на руската дипломация е безкрайно и аксиоматическо доказано, та не трѣбва да се прѣдаваме слѣпешката подъ рѫководството на разнитѣ Хитровци, Сахаровци, и други агенти. Въ това отношение азъ съмъ противенъ *корено* на русофилскитѣ партии у насъ и съ порицание се отнасямъ къмъ всички ония партизани, които само съ величието на руския царь лѣгатъ и ставатъ и които всѐ за Русия проповѣдватъ и всичко отъ Русия очакватъ, безъ да обръщатъ ни най-малко внимание на текущитѣ отъ огромна важность въпроси по вѫтрѣшната политика и на онѣзи поразителни фактове отъ домашния ни български животъ, които се извършватъ подъ носътъ имъ. Нашата проста маса и сега е толкова русофилска, щото просто не само глупость, но и прѣстѫпление правѭтъ ония българи, които проповѣдватъ още повече русофилство. Като казвамъ това, азъ не искамъ да ме разберѫтъ, че съмъ пъкъ напълно съгласенъ съ повѣдението, което държи Стамболовъ и Пѣтковъ по отношение къмъ Русия, защото азъ считамъ, че испусканитѣ фрази срѣщу руския царь, като напр. благопожеланията: *хаиръ да не види, да се провлече като прѣбита котка и само слѣдъ три дни душата му да излѣзе, да се провали* и пр,. и постояннитѣ подигравания съ нищо неповиннитѣ *самовари, камбани, иверски божи матери* и пр., освѣнъ гдѣто неправѭтъ на никого впечатление, като излияние на безсилна злоба, ами напротивъ, получава се обратния резултатъ—служѭтъ като найдобро срѣдство на русофилитѣ за агитация, а главното, навличатъ върху нашето отечество ненавистьта и отмъщението на единъ най-силенъ царь, който владѣе много прѣданъ, многочисленъ и войнственъ народъ. Никакъ не е въ интересътъ на единъ 3 милионенъ народъ да дразни противъ себе си другъ 100 милионенъ народъ. . . . Неприятелството на Русия по никой начинъ не може да бѫде безврѣдно за насъ. Да отказваме това, значи да отказваме явния фактъ. Всѣкога за насъ ще бѫде пополезно да бѫдемъ въ приятелски отношения съ Русия, отколкото въ неприятелски. И трѣбва постоянно да се стрѣмимъ да свършимъ сегашнитѣ си недоразумѣния съ Русия чрѣзъ помирение на згодни за насъ условия, като се вардимъ и като имаме прѣдъ видъ постоянно мисъльта, да не би да попаднемъ само съ двата крака въ капанътъ. Ако не сега скоро, то за напрѣдъ поне това нѣщо никога не трѣбва да забравяме. Не трѣбва да забравяме още, че абсолютното упорство и отстранение отъ Русия, може да ни докара въ извѣстни случаи не само въ сжщото положение, както и абсолютната покорность, но даже нѣщо повече зло. Такива *дивотии*, като горѣприведенитѣ по отношение къмъ Русия, да се пишжтъ въ вѣстници *официозни*, това не е политика, а игра съ огънътъ. Не трѣбва да се прѣструваме и да лъжемъ себе си. Можемъ и трѣбва да се пазимъ отъ руското влияние съ всичкитѣ си сили, но нѣмаме интересъ безполезно да дразнимъ Русия. Ето защо и въ какво не съмъ съгласенъ съ Стамболова и приятелитѣ му по този въпросъ. Но този, който ме знае какъ съмъ мислилъ по-напрѣдъ и като прочете горнитѣ ми редове, може ли да намѣри нѣкаква непослѣдователность или отстжпванье отъ прѣжнитѣ ми мисли? Азъ и напрѣдъ съмъ казвалъ и сега казвамъ, че е прѣстжпление отъ страна на нашитѣ патриоти, гдѣто се дѣлжтъ на русофили и австрофили, когато могжтъ да бждтъ малко повече *българи*. Ако е лошо да се злоупотрѣблява съ името и влиянието на Русия, то колко по-лошо е пакъ да става това съ името на Австрия? Ако е прѣстжпно сами да влизаме въ ржцѣтѣ на Русия, то колко повече прѣстжпно ще бжде, когато даваме доброволно себе си въ еврейскитѣ ржце на Австрия? И защо всѣкога по вжтѣшнитѣ въпроси да мѣсимъ чуждитѣ държави?

„Що се касае до моята послѣдователность по въпроситѣ на вжтрѣшната наша политика, то самъ Стамболовъ трѣбва да се съгласи, че не могж да бждж съ него, когато той опрощава чиновницитѣ за прѣвишение властьта и други прѣстжпления, за побои, нанесени на невинни хора, не могж да бждж съ него, когато прокарва закона за полицията, законътъ за изборитѣ, когато иска да уголѣмява бюджета за непроизводителни и ненуждни разноски и пр. Това е твърдѣ понятно и за него и за мене, и ако има да се сърди нѣкому, то трѣбва да се сърди на себе си, че е задълбочилъ твърдѣ много въ всѣко отношение“.

Една неочаквана случка хвърли Китанчева въ затвора. На 15 Мартъ 1891 година министръ Бѣлчевъ паднж убитъ отъ и до днеска неизвѣстни хора. По тоя случай полицията испозатвори доста хора, между които бѣше и Китанчевъ. Образува се особенъ воененъ сждъ да сжди прѣстжпницитѣ и макаръ да не сжществувахж доказателства за виновностьта на Китанчева, той бидѣ осжденъ на 3 години затворъ въ крѣпость, влаченъ по разни затвори и най-сетнѣ установенъ въ Хасковския. Какви несгоди и лишения е прѣтърпѣвалъ, той никога не е расказвалъ и въобще за себе си не обичаше да расправж. Той имаше една желѣзна воля и търпѣние да понася всички страдания, когато тия страдания идехж като резултатъ на откритото исповѣдванье на своитѣ убѣждения и вѣрвания. Твърдѣ характерно и обясняюще цѣлата работа по неговото осжжданье е писмото, което Китанчевъ отъ Хасковския затворъ е писалъ на своя благодѣтель Негово Високопрѣосвѣщенство, Пловдивския митрополитъ, Натанаилъ, което писмо печатаме въ отдѣлътъ „Кореспонденция“.

Отъ затвора Китанчева освободихѫ на 1894 година, 8 дена прѣди да истече срока на присѫдата му. И излѣзнѫ той съ сѫщия духъ, съ сѫщитѣ стрѣмежи, съ каквито и бѣше влѣзълъ. Само вънкашностьта му се бѣше измѣнила — той бѣше малко по-блѣденъ и по-изсъхнѫлъ, обикновенитѣ послѣдствия отъ ограничения животъ въ тюрмата. Новото правителство слѣдъ 18 Май 1894 година растури дотогавашното Народно Събрание и обяви избори за народни прѣдставители. Китанчевъ тръгнѫ по агитации и благодарение на своето минѫло и лични качества, той сполучи да се избере за депутатъ отъ Търново и влѣзнѫ въ VIII обик. Народно Събрание. Понеже за дѣятелностьта му като народенъ прѣдставитель ще кажемъ изобщо по-долу нѣколко думи, за туй сега прѣминаваме къмъ други въпросъ.

Още прѣди да се избере за депутатъ, Китанчевъ се спрѣ въ София, съ намѣрение само за нѣколко врѣме, защото Търново си бѣ избралъ за постоянно мѣстоживѣлище. По-виднитѣ македонски дѣйци и македонскитѣ дружества, които тогава бѣхѫ нѣколко, обърнѫли се къмъ него и го молили да се установи въ София, да изглади распритѣ на дружествата, да ги слѣе въ едно, да нареди бѫдѫщата тѣхна организация и въобще да устрои бѫдѫщата служба на ония българи въ свободна България, които ще искатъ да работѭтъ за подобрѣние ўчастьта на Македония. Истина е, че отначало Китанчевъ странелъ и не се рѣшавалъ да се заеме съ една толкова грамадна работа при едно растроено здравье, пълно безпаричие за своето лично сѫществўвание и при отчаянитѣ несъгласия на нѣколкото македонски дружества. Но къмъ края на 1894 година, или пъкь бѣше прѣзъ коледнитѣ праздници, по инициатива мислѭ на В. Диамандиева, събрали се бѣхѫ въ София, въ салона на „Червенъ Ракъ“ 50 — 60 души отъ по-виднитѣ македонци въ София и рѣшили, че е врѣме да се подземе македонскиятъ въпросъ, да се работи за Македония и да се организиратъ въ полза на това дѣло всички македонски дружества въ Княжеството. Въ това събрание Китанчевъ държалъ рѣчь, въ която се е исказалъ, че трѣбва да се образува *едно* македонско дружество въ столицата, като се слѣѭтъ въ него всички сѫществующи до тогава дружества, като е опрѣдѣлилъ и цѣльта, къмъ която трѣбва да се стрѣми това новопроектирано дружество. На слѣдующата седмица дружеството било вече образувано, подъ име „Братски Съюзъ“, изработилъ се уставътъ му и се избрало настоятелство, прѣдсѣдатель на което се избралъ Китанчевъ. Слѣдъ туй той се захванѫлъ съ сливаньето на дружествата и трѣбва да признаемъ тукъ, че изобщо всичкитѣ лица, които стоехѫ на чело на дружествата, приели сливаньето, като считали общата дѣятелность за по-полезна и като показали съ това своятъ патриотизъмъ и своята привързанность и заинтересованность въ положението на македонскитѣ българи. Дружеството се распореди за свикваньето на македонски конгресъ въ София.

Въ срѣдата на Януарий 1895 година, Китанчевъ се отправи съ Каравелова за въ Търново, кѫдѣто искаше да присѫтствува на допълнителнитѣ избори за народни прѣдставители; но прѣзъ Мартъ, за когато бѣше свиканъ въ София първиятъ македонски конгресъ, Китанчевъ се върнѫ назадъ и биде избранъ за прѣдсѣдатель на тоя конгресъ. Безъ прѣувеличение, цѣлата работа на тоя конгресъ бѣще работа на Китанчева. Той упѫтваше разискванията, той подигаше въпроситѣ, даже рѣшенията на конгреса сѫ отъ него редактирани и написани. Тия рѣшения найясно опрѣдѣлятъ неговитѣ мисли за македонското дѣло и за бѫдѫщата дѣятелность въ полза на това дѣло, за това ние ги помѣстваме тукъ изцѣло.

Рѣшения на 1-й Македонски Конгресъ.

Конгресътъ отъ делегатитѣ на македонскитѣ дружества и колонии въ България и Ромѫния, събранъ въ София, въ засѣданията си отъ 19 до 28 Мартъ 1895 год., взе слѣдующитѣ рѣшения:

I.

Цѣльта на македонскитѣ дружества.

1. Цѣльта на македнскитѣ дружества е — придобиванье за населенията въ Македония и Одринско политическа автономия, приложена и гарантирана отъ Великитѣ Сили.

II.

Срѣдства за постиганье цѣльта.

2. Въздѣйствие върху българскитѣ правителства и общественото мнѣние въ България и Европа чрѣзъ:

а) печатното слово,

б) агитации въ другитѣ балкански държавици за общо дѣйствие въ полза на автономията;

в) агитации и митинги;

г) поддържание изборътъ за депутати въ Нар. Събрание на ония лица, които се задължаватъ да дѣйствуватъ за постиганье цѣльта на македонскитѣ дружества;

д) испращанье делегати и меморандуми до европейскитѣ дворове; и най-сѣтнѣ, е) изобщо прилаганье мѣроприятия, диктувани отъ силата на обстоятелствата.

6

III.

Организация на македонскитѣ дружества.

3. Всичкитѣ македонски дружества, кѫдѣто и да се намиратъ тѣ (включително и софийското), съставляватъ едно цѣло, на чело на което стои единъ двадесето-члененъ комитетъ, съ сѣдалище въ г. София.

4. Дружествата се именуватъ: „Македонско Дружество въ еди-кой си градъ или село.“

Забѣлѣжка. Македонскитѣ дружества въ Ромѫния могѫтъ да носѭтъ название „Македонско Благотворително Дружество.“

5. Уставитѣ на досегашнитѣ македонски дружества се турятъ въ съгласие съ настоящитѣ рѣшения.

6. Досегашнитѣ печати на дружествата се унищожаватъ и се правѭтъ нови съгласно съ рѣшението въ п. 4.

7. Въ едно и сѫщо мѣсто не трѣбва да сѫществуватъ двѣ или повече македонски дружества съ еднаква цѣль.

8. Селскитѣ македонски дружества сѫ подчинени на околийскитѣ и чрѣзъ тѣхъ кореспондиратъ съ комитета; обаче, ако види за нужно, комитета може да постанови, щото извѣстни селски дружества да се сношаватъ направо съ него.

9. Всѣко дружество може да дѣйствува самостоятелно само по отношение на своето вѫтрѣшно управление, въ събиранье на срѣдства и др. такива; но всѣка инициатива за каквото и да било дѣйствие, касающе се общото дѣло, трѣбва да произлиза отъ комитета.

10. Ако нѣкое дружество желае да прѣпорѫча нѣкаква мѣрка за прилаганье, въ такъвъ случай прѣдварително трѣбва да я съобщи направо на комитета и само съ неговото разрѣщение може да пристѫпи къмъ прилаганьето ѝ.

11. Събиранитѣ суми отъ волни помощи, членски вносове, подаръци, завѣщания и пр. селскитѣ дружества внасятъ въ касата на околийскитѣ, а всички останѫли дружества — въ касата на комитета.

Забѣлѣжка. За разноски по вѫтрѣшното си управление и за други мѣстни нужди, всѣко дружество си съставлява особенъ бюджетъ за цѣла година, като прѣдвиди въ него и особенъ параграфъ за извънредни разноски, и само останѫлитѣ суми внася постепено и по надлѣжния редъ въ касата на комитета.

12. По рѣшението на комитета дружествата сѫ длъжни да отпущатъ пари на опълномощени лица.

13. Членъ на македонскитѣ дружества може да бѫде всѣки, който съчувствува на цѣльта имъ, стига да бѫде прѣпорѫчанъ отъ трима членове прѣдъ настоятелството на онова дружество, къмъ което иска да се запише.

14. Всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, по въпросътъ за автономията на Македония и Одринско, се задължава да поддържа всѣко българско правителство, което дѣйствува за постиганье тъзи цѣль и да се старае да въздѣйствува върху онова правителство, което би я игнорирало.

15. Никой членъ не може да дѣйствува отъ името на комитета или на нѣкое дружество, ако нѣма за това изрично пълномощие отъ самия комитетъ, или отъ дружеството.

IV.

Комитета и неговото бюро.

16. Комитета, рѫководящъ дѣлата на всичкитѣ македонски дружества, носи название: „Македонски Комитетъ."

17. Комитета състои отъ едно петочленно бюро и 15 души съвѣтници. Бюрото съставляватъ: единъ прѣдсѣдатель, единъ подпрѣдсѣдатель, единъ касиеръ и двама секретари.

18. Комитетътъ въ своята съвокупность рѣшава всички въпроси по принципъ, а бюрото ги туря въ дѣйствие.

19. Комитета взема свойтѣ рѣшения по вишегласие и ги прѣдлага за испълнение на дружествата, които сѫ длъжни да ги испълняватъ безпрѣкословно.

20. Комитета и неговото бюро се избиратъ за една година отъ делетатитѣ на всички дружества въ конгреса.

21. Комитета е отговоренъ за своитѣ дѣйствия прѣдъ конгреса, а бюрото — прѣдъ комитета и прѣдъ конгреса.

22. Касиера на комитета дава гаранция въ недвижимъ имотъ отъ 10.000 лева. Гаранцията се дава на името на четирмата останѫли членове отъ бюрото и се пази у тѣхъ.

23. Касиера не може да държи у себе си по-вече отъ 1.000 лева. Останѫлитѣ суми незабавно трѣбва да внася въ онова кредитно учрѣждение, гдѣто комитета рѣши да ги държи.

24. Никой отъ членоветѣ на комитета и бюрото му не получава за своята служба възнаграждение,

25. Бюрото е длъжно да дава отчетъ за своитѣ дѣйствия прѣдъ комитета, когато той поиска.

26. Въ случай на смърть, необходимо отсѫтствие или даванье оставка на едного или двама отъ бюрото, комитета избира изъ помежду си лице за тѣхенъ замѣстникъ.

27. Въ случай на оставка на бюрото изцѣло, или на болшинството му, свиква се извънреденъ конгресъ, за да избере ново бюро. Обаче членоветѣ отъ бюрото, или болшинството му, когато подаватъ оставка, длъжни сѫ да отправляватъ обязаноститѣ си, до като не се изберѫтъ отъ конгреса лицата, които ще ги замѣстѭтъ.

8

Конгреса и делегатитѣ.

28. Комитета е длъженъ всѣка година най-късно до 15-й Априлий да свика делегати отъ всички македонски дружества на редовенъ годищенъ конгресъ. Поканата за този конгресъ трѣбва да бъде испратена до дружествата най-късно 15 дена прѣди отварянието на конгреса.

29. Въ случай че комитета не испълни тъзи своя длъжность, дружествата сами испращатъ въ София своитѣ делегати, които на 15 Априлий се конституиратъ въ конгреса подъ прѣдсѣдателството на най-стария изъ помежду си.

30. Въ редовната си годишна сесия конгреса изслушва отчета на комитета и бюрото му, избира новъ комитетъ и бюро и въобще се занимава съ разрѣщението на всички въпроси, каквито намѣри за нуждно.

31. Извънреденъ конгресъ се свиква отъ комитета: 1) за избиранье ново бюро, когато изцѣло, или болщинството на прѣжното бюро си даде оставката и 2) когато комитета намѣри за нужно да се посвѣтва за разрѣщението на нѣкои сериозни въпроси.

32. Делегатъ въ конгреса може да бъде само лице, навършило 21 година и редовно опълномощено отъ нѣкое дружество; обаче членоветѣ на бюрото не могътъ да бъдътъ опълномощавани по никой начинъ.

34. Всѣко дружество, което има отъ 20—100 члена, има право да испрати въ конгреса единъ делегатъ, а дружествата, които иматъ повече отъ 100 члена, могътъ да испращатъ по двама.

35. Ако нѣкое дружество не може да испрати свой мѣстенъ делегатъ, то опълномощава нѣкое довѣрено лице, живуще въ София, да го прѣдставлява.

9

VI

Общи решения.

36. Комитета е опълномощенъ отъ конгреса да влиза въ сношение и споразумѣние за задружно дѣйствие съ всички асоциации, съставени отъ други народности, които (асоциации) прѣслѣдватъ същата цѣль, както и македенскитѣ дружества.

37. Комитета е опълномощенъ също да покани всички бивши македонски дружества да прѣдставятъ смѣтка за своята дѣятелность и, ако съ останъли у нѣкого отъ събранитѣ пари на тѣзи дружества, да ги внесътъ въ касата на комитета.

Македонскиятъ конгресъ единодушно избралъ Китанчева за прѣдсѣдателъ на бъдъщия македонски комитетъ, което той найсетнѣ приелъ, макаръ отначало и да отказвалъ да влѣзне въ комитета по причина на своето здравье и на нуждата му да си отпочине и да поработи за себе си. Китанчевъ се бѣ прѣдалъ на македонското дѣло съ една смѣлость и рѣшителность, достойни за подражение. Както той, тъй и цѣлиятъ комитетъ, като стоеще на възгледитѣ за наврѣменостьта и полѣзностьта отъ революционна дѣятелность, организира цѣло въстание въ самата Македония прѣзъ 1895 година, чрѣзъ испращанье чети отъ вънъ. Макаръ лично насъ и да не ни се нрави такъвъ възгледъ, трѣбва да признаемъ, че Китанчевъ за това дѣло не пожали ни трудъ, ни енергия, нито спокойствие; той се бѣше изнурилъ напослѣдъкъ и здравьето му отпадаще. Той е испроваждалъ до границата лицата, които съ оржжие въ ржка сж отивали противъ врагътъ на македонскиятъ робъ. И много пжти нощно врѣме се е скиталъ по балканскитѣ усои, да насърдчава юнацитѣ, да имъ вджхва вѣра въ успѣхътъ на дѣлото, да засвидѣтелствува тѣхното величие за скжпата жертва, която тѣ поднасятъ прѣдъ олтаря на народа за неговото бждище щастие и благоденствие. Цѣли 3—4 мѣсеца се продължи тая негова усилена дѣятелность, подъ натискътъ на всичкитѣ грижи, безпокойствия, разочарования, съ каквито такава дѣятелность бива неминуемо свързана.

Китанчевъ се поминж на 1-й Августъ 1895 година. Смъртьта е била слѣдствие отъ пръсванье на сърдцето му. Когато първиятъ слухъ за неговата смърть се бѣ разнесълъ изъ Столицата, мнозина сж си помислили, че той е отровенъ отъ тайни агенти на турската власть, но това не излѣзе вѣрно. Той умрѣ на 37 си годишна възрасть, когато талантътъ му встжпваще въ пълното си развитие. Погрѣба се той тържественно. Въ черквата митрополитъ Климентъ държа́ рѣчь, въ която описа качествата и дѣлата на Китанчева. Сжщо и на гробътъ му се държахж рѣчи отъ нѣколцина. Гробътъ на Китанчева е до гробътъ на неговиятъ учитель — П. Р. Славейкова, а една комисия въ столицата събира помощи и въ скоро врѣме ще съгради тамъ нѣкакъвъ памятникъ, колкото гробътъ на такъвъ единъ забѣлѣжителенъ мжжъ да не се сличи съ земята.

10

Край.

Въ стихотворенията на Китанчева се съглежда една особеность, която го отличава отъ обикновенитѣ наши стихотворци и която всѣки забѣлѣзва. Тая особеность е, че всички негови стихотворения сж плодъ на неговата прѣдварителна обмислена идея и на желанието да се искаже тая идея въ стихотворна форма. По тая причина въ Китанчевитѣ стихове нѣма почти никакъвъ лиризмъ, а всички иматъ балладенъ образъ. Тѣ не сж резултатъ на поетическо вдъхновение и въображение, тукъ чувствата сж много слаби, за да ни дадѫтъ едно истинско поетическо творение. Поезията е въплощение на всичко, което човѣкъ има най-задушевно въ сърдцето си и най-възвищено въ мисъльта си. У Китанчева стихотворенията сѫ въплощение на разсѫдъкътъ, на зададената идея и на гонимата цѣль, която автора си е създалъ слѣдъ умозаключения и слѣдъ прѣдварителни разсѫждения. По тая причина Китанчевъ, споредъ насъ, е добъръ стихотворецъ, но не и поетъ. Наистина има у него стихотворения, които може съ приятность да се прочетѫтъ, като напримѣръ стихотворението * * * на стр. 28:

Що се трудишъ, що се мѫчишъ,
Що залиташъ се напрѣдъ?
Що се кѫсашъ, що се грижишъ
Всичко ти да туришъ в'редъ?

—

Ето явно теб' ти казватъ,
Че съсъ честность и съсъ трудъ
Нищо нѣма тукъ да свършишъ,
А ще станешъ само „лудъ“.

—

И ще станешъ ти умразенъ,
Ненавидимъ и прѣзрѣнъ,
И отъ всички ще си гоненъ,
Не ще видишъ ти бѣлъ день и пр.

Или стихотворението „Молитва, стр. 16:

Силна буря се задава,
Всичко страшно става;
Тъмни мъгли се подигатъ
До небето стигатъ.
Вѣтроветѣ буйни вѣѭтъ
Горитѣ люлѣѭтъ;
Черни облаци прѣхвъркатъ
Въ небето се бъркатъ и пр.

Има и други подобни стихотворения, но тѣхниятъ успѣхъ се длъжи, мислѭ, повече на лекия ритмъ и на оная меланхолия, която се разнася изъ тия стихове на Китанчева. Обаче балладата Дѣдо Недѣлко, написана неизвѣстно кога, а публикувана отъ самия авторъ въ „Мисъль“ отъ 1895 година, макаръ и да се намира за твърдѣ дълга, но изобщо може да се каже, че тя е единъ доволно сполучливъ трудъ, свидѣтелствующъ за сѫществуваньето талантъ у автора и пораждающъ добри надѣжди за въ бѫдѫще.

Всичко, каквото е написалъ Китанчевъ, носи отпечатъкъ на бърза и случайна работа. Честитѣ подканвания и подсѣщания на приятелитѣ му не сѫ сторили нищо прѣдъ неговата неохота, немарливость къмъ писаньето, или както самъ си казва „положително съмъ мързеливъ“. Неуморимъ бѣше обаче въ прикаскитѣ, въ расправяньето на разни сцени и случаи изъ нашия животъ, неподражаемъ бѣше въ намираньето комичность и фалшивость въ тѣхъ, въ пълното, но язвително осмиванье на нашитѣ пороци, въ простото, но правилно разбиранье и посочванье на нашитѣ добродѣтели. И ако всичко, което той расправяше, бѣше сѣднжлъ да го сложи на книга, той щѣше да бжде български Гоголь. Но, за жалость, Китанчевъ не обичаше да пише и това, което е написалъ, направилъ го е подъ приятелски настоявания и молби, макаръ той еднакво да владѣеше словото и перото, както това може да се види даже отъ неговата частна кореспонденция. Освѣнъ печатанитѣ тукъ трудове, Китанчевъ е написалъ и други двѣ-три статийки, които ние пропускаме, а именно: „Отъ думи на дѣла“, — „Депутацията на I македонски конгресъ и отговора на Князя“ и едно писмо по изборитѣ въ Търново. Първитѣ двѣ сж публикувани въ в. „Право“, а послѣдното въ в. „Знаме“. Той прѣвелъ въ затвора Гоголевитѣ разкази „Шинель“ и „Невски проспектъ“, печатани въ „Мисъль“, „Донъ-Кихотъ“ отъ Сервантеса, дадена премия отъ „Мисъль“ и втория томъ отъ знаменитото сьчинение на Боклъ „Историята на цивилизацията въ Англия“. Стиховетѣ и статиитѣ си той е публикувалъ подъ псевдонима „Даскалетина“.

Но ако Китанчевъ не е билъ поетъ и призванъ писатель, то той бѣше краснорѣчивъ и могущественъ ораторъ и агитаторъ. Въ това отношение ние не виждаме втори като него до сега. Всички негови рѣчи, произнесени било въ Народното Събрание, било прѣдъ публични събрания, сж отличаватъ съ строга логика и убѣдителность. Като се притури при това и неговата искреность и безкористность, неговата благость къмъ всѣкиго, но и безпощадность къмъ всички не добри и не полезни по негово убѣждение наредби, може да се види каква грамадна сила е билъ той. Въ Камарата той стоеше на първитѣ редове противъ всички мѣрки, които намираше за реакциони и не ги оставяше безъ възражение, безъ война. Публиката го забѣлѣза, припкаше да слуша неговитѣ рѣчи и по такъвъ начинъ отъ трибуна той влияеше на обществото. Особенъ интересъ прѣдставляватъ неговитѣ рѣчи вънъ отъ Събранието, но за жалость тия негови рѣчи не сж били стенографирани, съ исключение на двѣ рѣчи отъ 1887 година. Колкото кратки и да сж тѣ, ние ги помѣстихме тукъ, благодарение любезностьта на г. Хр. П. Константинова. Но и тия кратки рѣчи сж доста, за да ни даджтъ една правилна идея за оратора.

Има значение още да се спомене и прѣдложението относително свободата на печата, което той е далъ на Народното Събрание прѣзъ 1890 год., но което не било подложено никакъ за разглежданье. То е публикувано въ „Родолюбецъ“ отъ 1890 г., брой 37.

Китанчевъ е билъ избранъ за депутатъ отъ Търновската околия въ допълнителнитѣ избори за IV об. Народно Събрание на 21 Юлий 1885; сжщо въ допълнителнитѣ избори на V об. Народно Събрание на 3 Януарий; сжщо и прѣзъ 1894 година за VIII обик. Народно Събрание. Прѣдставитель е билъ сжщо и въ Великото Народно Събрание, което избра владѣющия днесъ български князъ. Послѣдното това Събрание, слѣдъ смъртьта на Китанчева опрѣдѣли една пенсия отъ 50 лева мѣсечно на родителитѣ му, и на 19 Октомврий 1895 година поднесе вѣнецъ на гробътъ на покойния.

Като другарь той бѣше примѣренъ. Въ компания той биваше най-веселия человѣкъ. Обичаше да тананика пѣсеньта „Ахъ, недѣйте ме прѣзира“, а най-много и съ захласнатость обичаше да пѣе Ботевата пѣсень „Зададе се облакъ тъменъ“ и пр. А като учитель ние видѣхме го по-горѣ какъвъ е билъ. Той бѣше редовенъ членъ на Българското Книжовно Дружество.

Ю. И.

* * *

СТИХОВЕ.

Дѣдо Недѣлко[1]

БАЛЛАДА.

I

В'срѣднощь прѣдъ Великденъ по Битолско поле
Черпъ облакъ се носи съсъ трѣсъкъ и гръмъ,
И с' вѣтъръ и буря придруженъ той хвърка
По права посока надъ бѣлия друмъ.

——

Прѣдъ него, задъ него свѣткавици блѣскатъ,
Вихрушки подигатъ задушливий прахъ,
И все що е живо потайва се мълкомъ
На своето мѣсто, обзето отъ страхъ.

——

Звѣздитѣ на Истокъ трѣптжтъ и блѣднѣжтъ
И яснията мѣсецъ лице си задскри,
А черниятъ облакъ надъ Прилѣпъ се носи,
Къмъ Трѣскавецъ стръмни по пжтътъ върви.

---

[1] *Бъл. на автора.* Между българитѣ въ З. Македония сжществува едно прѣдание, че Краль-Марко не е умрѣлъ, а още живѣе, скритъ въ една дълбока пещера, въ планинитѣ нейдѣ между Охридското и Прѣспанското езера, и очаква урѣченния денъ, когато ще може да излѣзе пакъ на бѣлъ свѣтъ, да се бие съ турцитѣ и да избави отъ тѣхното робство своя народъ. Той и сега излизалъ отъ своето свърталище всѣка год. по срѣднощь срѣщу Великденъ, качвалъ се на своя знаменитъ конь-Шарца и отивалъ да се причестява въ стария свой манастиръ на Трѣскавецъ. Слѣдъ това причестяванье отивалъ на срѣщното бърдо, гдѣто се намиратъ развалинитѣ на неговитѣ палати и тамъ, като прѣсѣдявалъ нѣколко минути, коньтъ му зацвилвалъ, а той, като се обрѣщалъ къмъ него, произнасялъ по нѣколко думи, които имали пророческо значение и по тѣхъ можало да се разбере, кога ще стане освобождението отъ турцитѣ и изобщо какво бждѫще очаква българитѣ; но, за жалость, пакъ споредъ сжщото прѣдание, всѣки, който е чулъ до сега и разбралъ Марковитѣ думи, умиралъ, безъ да може да ги съобщи нѣкому. Причината на това била, че не било дошло още врѣмето за освобождението. Трѣскавецъ е гората, на която се намира Краль-Марковиятъ манастиръ, а Злативрѣхъ е върхътъ на тая гора. Селото Варошъ, което се споменува подолу, е близо до Прилѣпъ и лѣжи върху развалинитѣ на дрѣвния градъ — Прилѣпъ.

Бъл. на Ю. И. — Нѣкои отъ стихотворенията, публикувани и дадени за публикуванье отъ самия Китанчевъ прѣди смъртьта му, сж отпослѣ прѣработени отъ него и така прѣработени се помѣстватъ тукъ. Но кога именно е било написано всѣко едно отъ тия стихотворения — това не бѣше възможно да се узнае. За това намирамъ за умѣстно при всѣко отъ стихотворенията да

И ето, достигнѫ на Зла́тивърхъ горѣ,
А Трѣскавецъ цѣлий мъгла го обви;
Отъ вѣтъръ и буря, отъ грѣмъ и отъ трѣсъкъ
Той стене, трѣпери, ечи и бухти.

——

Но часъ се не минѫ и всичко утихнѫ,
На Злативърхъ горѣ блѣщи свѣтлина,
А Трѣскавецъ още стои цѣлъ настръхнѫлъ,
Намръщенъ и грозенъ, закритъ в'тъмнина.

——

Полето е пусто, ни звукъ се не чува,
Гората прѣстанѫ вече да шуми;
На около всичко подъ черниятъ покривъ
Във гробно мълчанье съсъ трѣпетъ стои.

——

И врѣдъ тишината зачу се в'полето,
Че конь исполински зацвили отгор'
И три пѫти ясно се чу да продума
Единъ гласъ грѫмовенъ на туй в'отговоръ. . .

——

И пакъ забучахѫ на Злативърхъ бури,
Пакъ вѣтъръ и трѣсъкъ и грѣмъ и мъглѝ
Съсъ черниятъ облакъ отъ Трѣскавецъ слизатъ,
Надъ Прилѣпъ минуватъ прѣдъ първи пѣтли.

——

И облакътъ черенъ пакъ бърже се носи
По равното поле надъ бѣлия пѫтъ,
Назадъ се възвръща къмъ Пе́листеръ гордий
И тамъ се изгубва в'таинствений кѫтъ

поставьѫ поне *годината,* когато за първъ пѫтъ е било публикувано прѣди смъртьта на автора. За ония отъ тѣхъ, които отпослѣ сѫ били прѣработени, до годината ще стои и думата *пръработено*, което ще означава, че стихотворението е помѣстено тукъ въ прѣработената му форма. За другитѣ стихотворения, намѣрени слѣдъ като се поминѫ Китанчевъ (нѣкои отъ които сѫ тоже публикувани въ в. „Право“), ще пишемъ само думата *Изъ рѫкописа*, за различие отъ другитѣ стихотворения. Очевидно е, че стихотворенията „Изъ рѫкописа“ сѫ най-скорошенъ трудъ на Китанчева. При нарежданьето стихотворенията тукъ, азъ съмъ ималъ прѣдъ видъ читательтъ, като съмъ расхвърлилъ и распръснѫлъ материала за да угодьѫ на неговия вкусъ, ако съмъ го добрѣ разбралъ. При туй трѣбва да споменѫ, че стихотворенията, озаглавени: а) *Стига* (посвѣтено на Марко Балабановъ и другаритѣ му) и б) *Консерваторско оправдание*, не помѣствамъ тукъ, защото иматъ врѣмененъ и частно-партизански характеръ. Тия двѣ стихотворения нѣма да прибавьѫтъ нищо къмъ цѣлото, нито безъ тѣхъ послѣдното има да пострада. Любопитния обаче може да ги намѣри въ в. „Свирка“, редактиранъ отъ Д. Петкова, година II, бр. бр. 39, 40 и 42, 1884|85 г.

II

И старцитѣ казватъ, че всѣка година
Наспроти Великденъ се случва така,
А сутрина рано се виждатъ по пѫтътъ
Огромни стѫпалки отъ конски крака.

И горѣ на върхътъ намиратъ остатъкъ
В'конюшната вѫтрѣ отъ конскиятъ торъ,
А в'цѣлитѣ стари палати на Марка
Личи, че е ставалъ тамъ нѣкакъвъ сборъ.

И казватъ тѣ още, че с' този черн̀ъ облакъ
Краль Марко дохождалъ във̀ъ своятъ палатъ,
Че старий игуменъ отъ гробътъ излизалъ,
Та комка му давалъ с' потиръ тѫжъкъ златъ,

А послѣ Краль Марко съсъ коньтъ си Шарца
Се пакъ разговарялъ, кат' в' минѫли дни;
Пророчески думи исказвалъ тогава
За нащ'тѣ народни свети́ сѫдбини. . .

И всичкитѣ виждатъ тозъ черниятъ облакъ,
Мнозина сѫ чули човѣшкиятъ гласъ,
Но никой до днеска, ни Марка е ви́дѣлъ,
Нито пъкъ разбралъ е що дума за насъ.

Пъкъ старитѣ людье отъ Ва́рошъ говорѭтъ,
Че който успѣе всрѣдъ нощниятъ мракъ
Да види отъ близо във̀ъ черния облакъ
Лицето на Марка и неговий зракъ;

И който успѣе по-послѣ отъ горѣ
Гласътъ му да чуе и да разбере
Това, що продума на коньтъ си Шарца, —
То той несъмнѣнно слѣдъ денъ ще умре.

За туй в' страхъ и ужасъ потайватъ се всички,
Щомъ черниятъ облакъ съзрѫтъ отъ далечъ,
И никой не смѣе във̀ъ него да гледа,
Нито да подслуша човѣшката рѣчь.

III

Но старий Недѣлко отъ смърть се не плаши,
Той много години е вече живѣлъ
И мѫки, неволи и тежки незгоди
Отъ турци-поганци е доста търпѣлъ.

Той иска самичъкъ да иде да види
На Марка лицето и страшния взоръ
И иска да чуе, какво пророкува
Краль Марко за назе въвъ тозъ разговоръ.

——

О, само да може да чуе добра вѣсть
И да доживѣе до другия денъ,
Та все да раскаже на своитѣ братя, —
Той с' радость би легнѫлъ въвъ гробътъ студенъ.

——

За туй отъ петъ годинъ наредъ той замръква
Прѣдъ всѣки Великденъ на Трѣскавецъ самъ,
Стои неподвиженъ, очаква услушанъ,
Напрѣгнѫто гледа по цѣла нощь тамъ.

——

И облакъ бѣ виждалъ, и бурята слушалъ,
Но пакъ не бѣ видѣлъ човѣшко лице;
Ни конь да зацвили, ни гласъ да продума
Не бѣ чулъ, при все че желалъ отъ сърдце. . .

——

И знаяхѫ всички наокол' в' селата,
Че дѣдо Недѣлко, овчарь бѣлобрадъ,
На Трѣскавецъ ходи прѣдъ всѣки Великденъ,
Да чуе добра вѣсть отъ старий палатъ.

IV

А дѣдо Недѣлко и тая година
Отиде да чака на Трѣскавецъ пакъ
И мѣсто избра си надъ стръмнѫта урва
Прѣди да настѫпи срѣднощниятъ мракъ.

——

Надъ него стърчеше надвесена грозно,
Назѫбена страшно една канара;
Подъ нея, за за́вѣтъ отъ буря, отъ вѣтъръ
И дъждъ, той отъ рано се още прибра.

——

Отъ долу подъ него пѫте́ката стръмна,
Кат' змия гигантска пълзяща нагор',
Извиваше кършно гърбътъ си неравенъ
Между канаритѣ и синий просторъ.

——

И равното по́ле прѣдъ неговий по́гледъ
Синѣеше ясно на длъжъ и на ширъ,
Покрито съсъ тънка, прозрачна мѫглица,
Синѣеше тихо в' вечерниятъ миръ.

Той виждаше още какъ Пе́листеръ мрачний
Издигаше гордо гиганска глава
И какъ се чернѣе високо в’ небето,
Кат’ облакъ далеченъ, върхътъ му едва.

И лека-полека вечернитѣ сѣнки
Покрихѫ полето и горитѣ наредъ
И гѫстъ мракъ обгърнѫ земята на всѫдѣ,
А гробно мълчание настанѫ наврѣдъ.

Небето отъ горѣ бѣ ясно и чисто,
Покрито с’ безбройни свѣтливи звѣзди;
Слѣдъ малко изгрѣя и пълниятъ мѣсецъ
И блѣснѫ полето съ своитѣ води.

Горитѣ далечни се пакъ зачернѣхѫ
На край хоризонтътъ с’ чудовищенъ крѫгъ,
А друмътъ в’ полето блѣщеше кат’ платно,
Прострѣно на слънце в’зелениятъ лѫгъ.

V

И старий Недѣлко, въ мисли прѣдаденъ,
Унесенъ отъ тая великденска нощь,
Усѣти, че жалость безкрайна прониза
Сърдцето му клето, кат’ с’ нѣкакъвъ ножъ.

Всрѣдъ тая тъй тиха, тържественна вечерь
Неволно припомни живота си клетъ;
А споменъ слѣдъ споменъ — сновѣхѫ прѣдъ него
Все тъжни и грозни картини безъ четъ.

Ту виждаше в’ кърви облѣянъ, захвърленъ
В’ прахътъ на срѣдъ село, баща си примрѣлъ,
Разсѣченъ, защото в’ защита на своитѣ
Домашни да дойде той бѣше посмѣлъ;

Ту виждаше ясно прѣмилиятъ образъ
На своятъ едничъкъ невъзрастенъ синъ,
Когато безжизненъ и блѣденъ го дигнѫ
Отъ черната угарь всрѣдъ синиятъ димъ,

Пронизанъ в’ сърдцето отъ звѣръ арнаутинъ,
Защото посмѣялъ за своятъ имотъ
В’ защита да каже двѣ думи горчиви, —
Че той е спечеленъ съсъ трудъ и съсъ потъ.

Ту виждаше послѣ, какъ сивото стадо
Откарвахѫ силомъ всрѣдъ бѣлиятъ денъ,
А той безорѫженъ, до мъртвото тѣло
На синътъ безцѣненъ, лѣжеще раненъ,

——

И скърцаше зѫби, безпомощенъ злобенъ
С' лице искривено отъ болесть и ядъ,
А всички съсѣди избѣгахѫ подло,
На помощь не дойде ни родний му братъ.

——

Ту тѫпиятъ ужасъ на своята стопанка,
На своята страдална другарка-жена,
Той виждаше ясно, кога тя за първъ пѫтъ
Смъртьта на сина си отъ него узна.

——

Той чувствува още укорътъ безмълвенъ
На нейниятъ погледъ върху му опрѣнъ,
Когато тя видѣ трупътъ на сина си
Студенъ и безжизненъ на дворътъ прострѣнъ.

——

Прѣдстàви си живо картината срамна,
Когато той, момъкъ коравъ и напѣтъ,
Прѣнасяще волски прѣдъ своята любезна
Ударитѣ тежки на бегътъ проклетъ.

——

И други картини все тъй жаловити
За други страданья и страшни бѣди
На негови горки роднини, съсѣди
Повдигахѫ бурно тѣзъ стари гѫрди.

——

Кат' живи стоехѫ прѣдъ неговий погледъ
Все минѫли случки отъ минѫли дни:
Страдания, мѫки, безъ брой униженья,
Побои, убийства и зли съсипни. . . . .

——

И сълзи горчиви порони Недѣлко,
И глухи риданья се чухѫ тогазъ
Надъ грозната урва, въвъ тъмната сѣнка,
Между канаритѣ въ срѣднощниятъ часъ.

——

И екътъ печаленъ на неговий тѫженъ,
Отпаднѫлъ, прѣсипнѫлъ и старчески гласъ
Звучеше тъй диво по стръмната урва,
Като кога бухалъ нарежда. В' тозъ часъ

И дѣдо Недѣлко приличаше тъкмо
На грозниятъ бухалъ по тѣзи мѣста,
Що иде да плаче с' гласъ дивъ и тѫжовенъ
Нощя покрай свойтѣ пустинни гнѣзда.

——

Тукъ нѣмаше никой да чуе плачътъ му
И с' присмѣхъ безсраменъ да го порази,
За туй даде воля на чувства тѫжовни,
Започнѫ да рони горчиви сълзи.

——

И горко поплака тукъ старий Недѣлко
За лютитѣ мѫки подъ тежкий хомотъ,
За мѫкитѣ общи на свойтѣ роднини,
На всичкитѣ братя, на цѣлий народъ.

——

Той искаше всички да бѫдѫтъ свободни
И да зацарува Христовиятъ кръстъ ;
Тогава спокойно би лѣгнѫлъ въвъ гробътъ,
Тогазъ би починѫлъ подъ черната пръсть.

——

Но виждаше ясно до колко отпаднѫлъ,
До колко безсиленъ е цѣлий народъ
Отъ тежкото иго да найде спасенье
И да заживѣе свободенъ животъ,

——

Та само на Бога едничка надѣжда
Оставаше още въвъ неговий духъ,
Че Богъ само може на помощь да дойде
И насъ да избави съсъ чудо отъ тукъ.

——

Той вѣрва, че Господъ не ще да остави
До край да страдае подъ тежкий хомотъ
Тозъ вѣренъ, незлобенъ и многострадаленъ,
Измѫченъ, потъпканъ и миренъ народъ.

——

Той вѣрва, че тѣзи жестоки страданья,
Тѣзъ мѫки, неволи, ужасни бѣди,
Намъ Богъ е испратилъ, та с' тѣхъ да искупимъ
Погрѣшкитѣ тежки на наш'тѣ дѣди ;

——

Но вѣрва пъкъ твърдо, че тѣ не сѫ вѣчни,
Че скоро ще дойде и тѣхниятъ край ;
Тогазъ ще нѣма вечъ мѫки, неволи,
А всѣкъ ще живѣе кат' в' Божиятъ рай.

Не токо на вѣтъръ си шепнѫтъ в' селата,
Че стариій Крали-Марко е истина живъ,
Но скритъ билъ къмъ Охридъ между езерата
В' единъ кѫтъ таинственъ, пустиненъ и дивъ,

Посрѣдъ планинитѣ въ пещера дълбока
И само очаквалъ уреченний денъ,
Отъ тамъ да искочи и в' бой да се впусне,
Отъ зло да избави народътъ плѣненъ.

И всичкитѣ стари расказни за Марка
Прѣдстанахѫ ясно прѣдъ неговий умъ,
А образътъ Марковъ се мѣркаше смѫтно
Прѣдъ неговий погледъ по бѣлиятъ друмъ.

Но бърже се сепна и право се вгледа:
Небето бѣ ясно и чисто наврѣдъ,
По него не видѣ ни образъ, ни сѣнка,
А пѫтътъ блѣщеше все както напрѣдъ.

Тогазъ той помисли, че тая година
Краль-Марко съсъ облакъ не ще се яви;
Къмъ свойтѣ палати съсъ коньтъ си Шарца
Не ще се катери по тѣзъ стръмнини. . . . . .

VI

Но тъкмо в' туй врѣме отъ стара камбана
Единъ звукъ далеченъ, неясенъ и глухъ
Отъ югъ се пронесе посрѣдъ тишината
И скоро досигнѫ до неговий слухъ. . . . .

В' полята, в' горитѣ тържественни звуци
Спокойно се носѭтъ отъ къмъ свети Врачъ;
Ту тихо замиратъ, ту пакъ се усилватъ
Тѫжовни, печални, подобни на плачъ.

И в' прѣжни години не бѣше се чуло
Камбана да бие тадѣва на югъ,
А тая година се слушатъ в' небето
Единъ подиръ други все звукъ подиръ звукъ.

И с' трѣпетъ сърдеченъ ги слуша Недѣлко,
И мисли че идѫтъ отъ самиятъ рай,
Кат' вѣсть благодатна, че вече настѫпва
На робството черно желанниятъ край.

Пѣящитѣ звуци замрѣхѫ отколѣ,
А дѣдо Недѣлко се вслушва и ощ’,
Между канаритѣ и самъ като каменъ
Недвижимъ, унесенъ всрѣдъ тихата нощь.

Но ето, слѣдъ малко отъ югъ се разнесе
Могущъ и протяженъ гръмовенъ ударъ,
Слѣдъ него и другъ и трети послѣдва
И взе да се свѣтка ; а старий овчарь

Се стрѣснѫ внезапно, прѣкръсти се бърже,
С’ надѣжда в’ сърдцето обърнѫ очи́
Нататъкъ и видѣ високо в’ небето,
Че нѣщо чернѣе, на облакъ личи́.

Свѣткавици тамо набърже се мѣркатъ,
Гърмовни удари се чуватъ слѣдъ тѣхъ,
А облакътъ малъкъ на всѣка минута
Все по-черенъ става и бърже расте.

И ето покрива на Пелистеръ върхътъ
И грозно отъ тамо тъмнѣй и бучи ;
В’ полята, в’ горитѣ далеко наокол’
Навсѣкѫдѣ силно гърмежътъ ечи́.

И тръгнѫ тозъ облакъ надъ равното поле,
Небето полека обзема на ширъ,
Съсъ буря се носи къмъ Трѣскавецъ стръмни,
Къмъ стариятъ срутенъ, голѣмъ манастиръ.

А дѣдо Недѣлко съсъ трѣпетъ и ужасъ
На Бога се моли отъ всичко сърдце ;
Упорно се вгледва и в’ тъмниятъ облакъ
Очаква да види човѣшко лице. . . . .

VII.

И бурята страшна с’ чудовищна ярость
На Трѣскавецъ бърже така налѣтѣ,
Че всичко се слѣя в’ единъ ревъ ужасенъ
И в’ тъмниятъ хаосъ се сби, завъртѣ ;

А старий Недѣлко на своето мѣсто
Едва се удържа, въвъ тъмниятъ мракъ
Упорно се вгледа и вижда, че идѫтъ
Отъ долу на горѣ всрѣдъ гѫстиятъ прахъ

Двѣ точки блѣстящи кат' въглени живи;
Двѣ страшни, огромни, свѣтливи очи,
А вѣтърътъ смѣсенъ съсъ прахъ и съсъ пѣсъкъ
В' лицето му право съсъ ярость фучѝ.

Но дѣдо Недѣлко очѝ не затваря,
Той пакъ се напрѣга да види добрѣ
Въвъ мрачната бездна лицето на Марка,
Та послѣ спокойно поне́ да умре.

И вижда: очитѣ направо го гледатъ,
До тѣхъ различава брада и лице
И нему се струва, че хвъркатъ, прострѣни
Къмъ върхътъ, двѣ тъмни огромни рѫцѣ.

Той вижда, какъ конье съ копита ковани
Скалитѣ вѣковни в' неистовство бий, —
Какъ пламъкъ искача отъ тѣзи удари
Отпрѣди, отзади, отъ всички страни.

Скалитѣ гигантски отъ гръмъ затрѣщаватъ
И с' екътъ се срутватъ въвъ тъмниятъ долъ,
А коньтъ кат' вихъръ напрѣдва нагорѣ
Къмъ стариятъ Марковъ черковенъ прѣстолъ.

И дѣдо Недѣлко лицето на Марка
Пò-ясно да види тогазъ пожела,
Но коньтъ достигнѫ в' туй врѣме до него
И с' трѣсъкъ удари онази скала,

Що бѣше надъ него нависнала грогно,
И в' мигъ той усѣти, че нѣщо паднà
И болѣсть ужасна кости му прониза,
А нѣщо го боднѫ отъ дѣсна страна.

Видѣ и какъ блѣснѫ ужасниятъ погледъ
На двѣ зачервени и гнѣвни очѝ,
И коньтъ отъ тамо на срѣщната урва,
Какъ послѣ веднага съсъ сила скочѝ.

Слѣдъ туй го обгърнѫ единъ непрогледенъ,
Горещъ и зловоненъ и тежъкъ въздухъ;
И всичко утихнѫ в' тозъ хаосъ безформенъ. . . .
Тогава достигнѫ до неговий слухъ,

Че конь исполински зацвили отгорѣ
И гласъ човѣшки кат' грьмъ заехтѣ,
А думитѣ ясно и звучно се носѭтъ,
Една подиръ друга къмъ него лѣтѭтъ. . .

Съсъ жадность ги слуша Недѣлко тѣзъ думи
И всичко бѣлѣжи на паметь, смутенъ,
Та послѣ съсъ точность да може на всички
Така да ги каже на другиятъ денъ.

VIII.

Но кой е тозъ образъ гигантски, печаленъ,
Що тамъ му се мѣрка надъ старий палатъ?
Що значи тозъ огънъ, що свѣти на върхътъ?
И кой е тозъ момъкъ прѣкрасенъ, крилатъ?

Какви сѫ тѣзъ сѣнки зловѣщи и черни,
Що тамъ се показватъ на лѣва страна,
Растѫтъ приближаватъ, кат' людье огромни?
Защо с' беспокойство гигантътъ стана̀?

Позна го Недѣлко. . . . . Това е Краль-Марко.
И сѣнкитѣ черни познава ги той;
Той вижда, какъ всички нападатъ на Марка
И какъ се захваща чудовищенъ бой.

А ангелътъ божий имъ свѣти отъ върхътъ
И гледа с' вниманье на тази борба;
Отъ врѣме на врѣме поглежда в' небето,
Къмъ Бога възнася горѣща молба.

И заедно с' него се моли Недѣлко,
Дано да надвие Краль-Марко юнакъ,
Дано да погинѫтъ тѣзъ сѣнки злокобни
И пакъ да изчезнѫтъ въ гѫстия муракъ.

Но ето Краль-Марко в' борбата отпада,
Къмъ сѣверъ поглежда, на помощь зове́,
Но никой на помощь не му се явява,
А бурниятъ вѣтъръ гласътъ му развѣ

Къмъ ца́ря Шишмана извика за помощь,
Надѣжда за него останѫ една. . . .
И послѣ безсиленъ, кат' дѫбъ многолѣтенъ,
Отъ буря жестока сразенъ, той падна́.

А сѣнкитѣ черни съсъ злоба и ярость
Се впуснахѫ бърже върху му тогазъ,
Кат' бѣсни нападатъ, удари нанасятъ,
Земята трѣпери отъ тѣхниятъ гласъ,

———

Надъ Марка наскочи Муса-Кеседжия,
Ханджарътъ забоде в' юнашки гѫрди;
Дѣте-Дукатинче го бие в' главата,
Гино-Арнаутче топузътъ върти.

———

И Черний-Арапинъ, и Голий-Дервишинъ,
И Жълтий-Еврейнъ съсъ ярость бъхтѭтъ,
А тѣзи удари горитѣ далечни,
Кат' ехо повтарятъ, бучѫтъ и ехтѫтъ. . . .

———

Пъкъ Филипъ-Маджаринъ, лисица-коварна,
Съсъ сабя френгия отзади стой
И дѣсната рѫка на Марка веднага
Съсъ нея да земе, лукаво крой.

———

И Бранковичъ-Вълко, тозъ братъ лицемѣренъ,
Тозъ черенъ прѣдатель, посѣгнѫ тогазъ
Языкътъ на Марка готовъ да отрѣже,
Та в' вѣкъ да го остави безъ говоръ, безъ гласъ. . . .

———

Но ангелътъ божий с' трѫбата засвири
И старий Краль-Марко подскокнѫ за мигъ,
А сѣнкитѣ черни във мракътъ се скрихѫ;
Прѣстанѫ борбата и грозниятъ викъ.

IX.

Прѣминѫ, утихнѫ вечъ бурята грозна
И задъ планинитѣ отдавна се скри;
Изясни се скоро небето отново
И мѣсецътъ блѣснѫ; мильони звѣзди

———

Трѣптѭтъ и блѣщукатъ на сводътъ небесенъ,
В' полето огньове се виждатъ тукъ-тамъ;
Желѣзно клепало се нѣкждѣ бие
И вѣрнитѣ сбира във божиятъ храмъ;

———

Прохладниятъ вѣтъръ дървеснитѣ вѣтки
Полека расклаща и тихо шумти;
Водата дъждовна между канаритѣ
Тече, прѣминува, бърбори, шурти.

Слѣдъ бурята грозна, що минѫ-заминѫ
И още по-чудна е тихата нощь;
Тя кротость, смиренье, любовь и прощенье
В' душата навѣва с' божественна мощь . . . .

——

В' туй врѣме полека свѣсти се Недѣлко,
Бъздъхнѫ дълбоко и — жалостенъ стонъ,
Неволно изтръгнѫтъ отъ болка несносна,
Се тихо пронесе край паднѫлий клонъ.

——

Очитѣ едвамъ си отвори полека,
Очуденъ, се мѫчи да спомни кѫдѣ й;
Погледнѫ прѣдъ себе и видѣ небето,
Далеко на Истокъ какъ чудно бѣлѣй.

——

Поиска да види наокол' що има,
Глава си полека обръща едвамъ,
Но остра го болѣсть прониза в' сърдцето
И пакъ безъ движенье, останѫ си тамъ.

——

И спомни тогава кѫдѣ се намира
И всичко — що бѣше той чулъ и видѣлъ;
Разбра, че смъртьта му е вече прѣдъ него
И — с' ужасъ усѣти, че бѣ онѣмѣлъ. . . . .

——

Послѣдньо усилье направи да стане,
Поиска да викне, но паднѫ в' несвѣсь,
И тъй си останѫ примрѣлъ на мѣстото,
Затиснѫтъ подъ клонътъ на падналий брѣстъ.

X.

На утрето двама усърдни монаси
Отъ стариятъ Марковъ светѝ манастиръ
Вървехѫ спокойно в' пѫтеката стръмна
И слизахѫ бавно къмъ грѣшниятъ миръ.

——

Тѣ тиха бесѣда държехѫ изъ пѫтътъ
За снощната буря, за страшниятъ грълъ
И стигнахѫ близо до грозната урва
В' пѫтеката тѣсна при цъфналий трънъ.

——

И виждатъ: на пѫтътъ лѣжи повалена
Скалата грамадна паднàла нощесь,
А заедно с' нея увиснѫлъ на долу
С' широкитѣ клони гигантскиятъ брѣстъ

И тамъ с' удивленье наблизо се спрѣхж.
Внезапно, отслабнжлъ, страдалчески стонъ
Се тихо понесе отъ къмто скалата
И пакъ се повтори подъ брѣстовий клонъ.

— —

Усърднитѣ братя на помощь притичатъ
И виждатъ съсъ ужасъ : подъ клонътъ зеленъ
Приплѣсканъ и смазанъ човѣкъ се показва
И жалостно стене въвъ кърви залѣнъ.

— —

Тѣ тутакси старий Недѣлка познахж,
И той ги погледнж, свѣсти се за мигъ,
Помжчи се нѣщо да имъ проговори,
Но нѣмъ бѣ останжлъ, безъ гласъ, безъ язикъ. . . .

— —

Слѣдъ двѣ-три минути, въвъ мжки нечути
Тамъ дѣдо Недѣлко на вѣки заспá
И тайната чудна, що бѣше научилъ,
Заровихж с' него в' пръстьта. . . .

Молитва.

Силна буря се задава,
Всичко страшно става ;
Тъмни мъгли се подигатъ
До небето стигатъ.
Вѣтроветѣ буйни вѣѭтъ
Горитѣ люлѣѭтъ ;
Черни облаци прѣхвъркатъ
Въ небето се бъркатъ.
И молнии свѣтли, ясни,
Кат' змии ужасни
По небето се извиватъ —
Отведнжжъ се скриватъ.
И води изъ дълбинитѣ
Бурни и сърдити
Вржтъ, искачатъ и прѣливатъ,
На вънъ се изливатъ.
Силни бури вѣковити,
Всички сили скрити
Излѣзли, се разярили,
Земята покрили.

Ревъ ужасенъ се разнася,
Страхъ всѫдѣ принася;
Смъртьта всѣкадѣ се носи,
Всичко живо коси.
Коя сила сега може
Тукъ да ни поможе?
Уви, сила толкозъ мощна
Тукъ се не намира,
Що да може тѣзъ стихии
Лесно да усмиря.
Една само сила има —
Закона природний,
Но прѣдъ него плачъ, молитви
Сѫ нѣща безплодни. . . . .
. . . .

(*Изъ рѫкописа*).

Облаци.

Задъ зелената горица
Слънцето захожда
И слѣдъ него на земята
Тъмна нощь дохожда.
Всичко живо съ черенъ покривъ
Нощьта е обвила,
На всѣкѫдѣ вечъ настава
Тишина, мъртвило.
Но слънцето свѣтло, ясно
Пакъ ще да изгрѣе
И природата отново
Пакъ ще оживѣе.

* * *

Край Дунава, край рѣката
Мѫтна запѣнена
Наш'та българска свобода
Биде заплѣнена;
Но ще дойде деньтъ страшенъ,
Тя ще оживѣе
И тиранина заплашенъ
Ще да онѣмѣе.
И тогава деньтъ ясенъ
Ще се продължава,
Ще исчезне мракъ ужасенъ
Страхъ не ще задава.

* * *

Но бѣдния ще е бѣденъ
Подъ яремъ ще пада
И подлостьта, неправдата
Пакъ у насъ ще владатъ.
Но и въ тозъ денъ свѣтълъ, ясенъ
Облакъ ще се вие,
Ще се гърми, ще се трѣска,
Мълния ще бие;
До когато братъ брата си
Гледа да подяда,
До когато човѣкъ честенъ
Ще има да страда;
До когато ще се въдѭтъ
У насъ таквизъ рани,
Да мислиме, че имаме
Нужда отъ тирани;
До когато ще се плодѭтъ
Въ свѣта сиромаси,
До когато равенството
Не введемъ у нази.

(*Изъ рѫкописа*).

На нова година.

Ти за менъ що носишъ,
О, година нова!
Пакъ ли тѫги, мѫки
И болесть готова?
Пакъ ли несполуки,
Горчила, страдания,
Идеи разбити и
Разочарованя? . . . .
Стига вече, стига
Сърдце ми раздира,
Не прави надѣжда
Въ мене да умира. . . .
Радость баръ едничка
Мене отдѣли ми,
И два дни честити
Поне остави ми! . . . .
Но на празно молѭ
Новата година;
Тя по-грозна иде
Отъ тъзъ що заминѫ. . . .

Вечъ за мене нѣма
Денъ честитъ и свѣтълъ,
Животътъ подяденъ,
Катъ цвѣтъ е отцвѣтълъ.
Катъ смъртникъ изъ гроба
По свѣта се скитамъ
И напусто нея
За щастие питамъ.

(Изъ рѫкописа)

Юнакъ. *)

Не е юнакъ, не е поборникъ
Тозъ, що работи за добро,
Когато всички го поддържатъ,
Кога му даватъ и срѣбро:

Юнакъ е тоя, що въстава
За правда самъ срѣщу цѣлъ свѣтъ,
Кога гладува и го считатъ
Всичкитѣ хора за проклѣтъ.

Не е юнакъ, не е поборникъ,
Който отива на война,
Кога противъ врагътъ се дига
На битка цѣлата страна;

Юнакъ е тоя, що въстава,
Отива самъ на явна смърть,
Всрѣдъ неприятелския лагеръ
Умира мѫжки, хладенъ, твърдъ.

Не е юнакъ тозъ, който има
Тѣлесна сила, що е якъ;
А тозъ, що знае да умира
Щомъ се прѣдстави силенъ врагъ . .

(Изъ рѫкописа)

---

*) Въ черновката това стихотворение е озаглавено „Не е юнакъ“ и се състой отъ 7 куплета, отъ които 5, прѣработени, сѫ горнитѣ, а другитѣ 2 испуснѫти въ чистия рѫкописъ, сѫ както слѣдва:

Не е юнакъ тозъ, що се бори
да защити своята честь ;
Ни този, който отмъстява
За личнитѣ обиди с'бѣсъ; —

Юнакъ е този, що принася
Въ жертва своитъ младъ животъ,
За да избави свойтѣ братя
Изъ подъ тиранскийтъ хомотъ.

Ю. И.

Затворникъ *).

Въ тъмница тѣсна, ниска, мокра
Съ желѣзенъ обрѫчъ на врата,
Съсъ белекзици на рѫцѣтѣ,
Съ вериги тежки на крака,

——

Съ мисъль мрачна във главата
И съ ядъ безкраенъ въ сърдце:
Лежѭ захвърленъ въ смрадъ и влага
Тукъ отъ тиранскитѣ рѫцѣ.

——

Надъ менъ се носѭтъ привиденя,
Прѣдъ мене пропасть страшна зѣй,
И пъкълътъ съсъ свойтѣ мѫки
Прѣдъ менъ безсрамно се гордѣй.

——

Очитѣ ми сѫ потъмнѣли,
Не виждамъ нищо да свѣти́
И само сѣщамъ какъ въ гърди ми
Сърдцето слабо си тупти.

——

Языкътъ ми като отрѣпка
Се клати въ сухитѣ уста,
Гърдитѣ ми катъ съ жарь покрити
Горѭтъ по всичкитѣ мѣста,

---

*) Въ черновката това стихотворение е озаглавено; къмъ Нерона — отъ единъ затворникъ, подъ каквото заглавие е публикувано и въ в. „Право“ Въ черновката, слѣдъ петия куплетъ, слѣдва:

Отпаднѫлъ азъ отъ тежки мѫки,
Отъ истязания безъ брой . . .
Смъртьта съ радость ще посрѣщнѫ,
Като отъ сърдце желанъ покой . . .

А слѣдъ деветия куплетъ слѣдва тъй:

И тозъ народъ сега притиснѫтъ
Ще слави мойта паметь пакъ.
Ще черпи въ мойтъ примѣръ сила,
За да събаря всѣки врагъ;

——

А твойто име, кат' проклѣто,
Ще се прѣдава въ родъ и родъ,
Кат' на вампиръ кръвопиецъ,
Звѣрообразенъ идиотъ;

——

За най-безчестния тиранинъ
То ще се счита за позоръ;
Ще се повтаря кат' безчестно
На най-безчеснитѣ в'укоръ . . . .

Но пакъ, тиранъ, не та признавамъ,
Прѣдъ тебъ глава не скланямъ азъ!
Мѫчи тѣлото ми какъ искашъ,
Надъ него имашъ пълна власть;

Но пакъ надъ мойта воля мѫжска
Не ще получишъ тържество
И не ще можешъ да истъргнешъ
Съ сила мойто божество.

Съ щипци желѣзни сгорѣщени
Раскѫсвай моето тѣло;
Но пакъ прѣдъ тебе не ще склонѭ
Туй непокорното чело.

И всички мѫки ти испитай,
Повикай въ помощь всичкий адъ;
Но пакъ отъ менъ да чуйшъ покорность—
Не ще да бѫдешъ ти благатъ . . . .

(Изъ рѫкописа)

9

Начало на прѣврата.

. . . .

И пакъ облакъ тъменъ, мраченъ
Надъ България се вие . . . . .
Всичко що е умно, честно
Принудено да се крие.
Мракъ се дига, смрадъ се носи,
Който всичко заразява;
Подлостьта и тъмнината
Кръвьта въ жилитѣ смразяватъ . .
Наискачали отъ всѫдѣ
Нови гадове умразни,
Нови звѣрове грабливи —
Философи съ тикви праздни;
Викатъ, крятскатъ, слова сказватъ,
Единъ съ другъ се надпрѣварятъ;
На по-силни се подмазватъ,
Слаби тъпчѫтъ и товарятъ.
А народътъ търпи, страда
И прѣвива вратъ прѣдъ тия,
Що той хранилъ и отгледалъ
Съсъ своята простотия . . . .

И отъ часъ на часъ успѣва
Подлостьта и тъмнината ;
Отъ денъ на денъ човѣкъ честенъ
Губи вѣра въ добрината . . . .

* * *

Животътъ ми й печаленъ,
Духътъ ми е убитъ,
Въ сърдцето—само злоба
И ядъ отровенъ скритъ.

Умътъ ми—ожесточенъ
Добро не вижда тукъ,
А злото забѣлѣзва
Тъй ярко, кат' на пукъ!

И паметьта злочеста
Повтаря само зло,
А въображение жарко—
Картини на тегло ;

Картини мои лични
И отъ живота чуждъ,
Та споменитѣ тежки
Съсипватъ ма досущъ . . . . .

Дали въ живота всичко
Е подло, ниско, смѣтъ,
Илъ азъ на свѣта гледамъ
Прѣзъ моя животъ клѣтъ? . . .

Къмъ менъ свѣта показа,
Сал' лошата страна̀
И всѣкждѣ у всички
Срѣща̀хъ злочестина́.

Така се азъ научихъ
На жалость и сълзи,
Та чуждото страданье
Живота ми косѝ . . . .

(Изъ ржкописа).

9

Прощавайте. . .

Не дѣйте ме напада,
Че смѣло не се борѭ!
За свѣтата идея
Що можѫ азъ да сторѭ?
Не дѣйте думи люти
Тъй съ ярость ми говори,
Не гледайте на мене
Съ прѣзрѣние и укори . . . . .
Отъ силата напрѣжня
Въ менъ капка не останѫ,
Отъ както тая болѣсть
Ужасна ме захванѫ! . . . .
. . . .
Прощавайте ме братя мили,
Не могѫ съ вазе да вървѭ,
Отпаднахѫ ми всички сили
И азъ съмъ длъженъ да се спрѫ.
И не за користь, не отъ страхъ
Оставамъ вашата дружина:—
Азъ скоро, братя, ще умрѫ,
Въ студений гробъ ще да починѫ.
Азъ мисляхъ още да живѣѭ
И да се борѭ съ подлостьта,
Но вечъ гърдитѣ ми изгнили
До край подяде болѣстьта. . . .
Ахъ, кѫса ми се сърдце клѣто,
Кат' си помислѭ, че въ свѣта
Кат' червей доленъ азъ прѣминѫхъ,
Добро не сторихъ—не умѣхъ,
А що умѣяхъ—не успѣхъ.
Прощавайте ме, братя мили,
Не могѫ съ вазе да вървѭ,
Кръвьта се спира въ моитѣ жили
И скоро ето ще умрѫ! . . . . .

(Изъ рѫкописа)

10

Не ми е жалъ . . .

Не ми е жалъ, че ще умрѫ тъй младъ,
Не ми е жалъ за този гиздавъ свѣтъ :—
Живота ми тукъ бѣше тъменъ, клѣтъ,
На всѣкѫдѣ азъ срѣщахъ само хладъ.
И що е свѣтъ, кат' не можихъ да сѣтѭ;—

Животъ илъ смърть за менъ е сé едно —
Азъ чашата съ ядъ испихъ до *днó*,
Спокойно вечъ отъ тука ще прѣлѣтѫ.
Не съмъ билъ азъ талантъ, ни исполинъ,
Народу си не бѣхъ полезенъ синъ.
Любовь що е и радость не узнахъ,
А мѫчихъ се, гладувахъ и страдахъ;
За туй въ свѣта не ме привлича нищо.
Но жалъ ми е за майка, за баща,
Че не можихъ азъ както обѣщахъ
Да подновѫ тѣмъ милото огнище. . . . .
Оставямъ ги съсъ просѣшка торба,
Съ по шестдесетъ години на гърба,
Безпомощни врѣдъ свѣтското тържище.

(Изъ рѫкописа)

Прѣстѫпникъ.

„Мойтѣ каменни палати
Сѫ затворитѣ, тъмницитѣ,
А пъкъ моето богатство—
Въшкитѣ и дървеницитѣ.
Мои братя, мой другари
Сѫ крадцитѣ и убийцитѣ,
А пъкъ мое утѣшенье
Сѫ лѫжцитѣ, кръвопийцитѣ.
Мойтѣ честни разговори
Сѫ расказъ за злодѣяньята,
А пъкъ моитѣ молитви
Сѫ псувнитѣ и руганьята.
Мойто сърдце услаждаватъ
Планове за отмъщение
И тѣ въ мене распаляватъ
За свобода силно щение . . . .
И не бѣхъ азъ тъй намусенъ,
Тъй озлобенъ и рѣшителенъ,
Нито бѣхъ къмъ зло наклоненъ
И разбойникъ положителенъ,
Но кат' паднѫхъ по неволя
Въ тоя въздухъ задушителенъ
Не останѫ зарадъ мене
Нѣкой исходъ утѣшителенъ.

* * *

Еднѫжъ нашия чорбаджия
Ми поиска воденицата,

Азъ не щяхъ да я продавамъ,
Но . . . . намѣрихъ се въ тъмницата.
Врѣдъ селото на мегданя
Билъ ми той еднжжъ дѣчицата,—
Азъ го срѣщнжхъ и му рѣкохъ,
Че ще му изямъ душицата,
И . . . за тжзи ми закана
Вторъ пжтъ влѣзохъ въвъ тъмницата.
Дошълъ другъ пжтъ въ мойта кжща
И закачилъ ми женицата . . . .
Азъ го срѣщнжхъ врѣдъ селото
И . . . изѣде той *юмруцитѣ*,
Но за туй пъкъ скоро-скоро
Бидохъ скованъ въ *тумруцитѣ*. . .
Вечъ дотѣгнж ми живота
Да се скитамъ изъ тъмницитѣ,
Кат' изгубилъ всѣка вѣра
Въ правилата на сждницитѣ.
Всички бѣхж на страната
На врагътъ и притѣснительтъ,
Нито единъ не поиска
Да испита обвинительтъ.
Се излизахъ кривъ, виновенъ
Съсъ най-строго наказание,
А врагътъ ми — се́ обиденъ
И заслужвалъ оправдание . . . . .
А на мойта глава бѣдна [1])

(Изъ ржкописа)

2

Стария градинаръ.

(Въ Цариградъ).

Край на мойтѣ мжки нѣма,
Нѣма лѣкъ за мойта скърбь!
Тѣжината прѣголѣма
Едва снася моя гърбъ.

Цѣлъ денъ ходж съ кошътъ пъленъ,
Цѣлъ денъ викамъ часъ по часъ,
Не останж въ мене сила,
Не останж вечъ и гласъ.

---

[1]) Тукъ ржкописа се свършва и не се знае останалата часть отъ това стихотворение. Послѣдниятъ тука стихъ показва, че стихотворението не се свършва.

Вечъ не могѫ да работѭ,
Паднѫхъ азъ изнемощѣлъ,
А напрѣдъ съ кошътъ тежъкъ
Си играяхъ както щѣхъ.

——

Старость тежка ме налѣгнѫ,
Едва тътрѭ своя кошъ;
Ясний денъ за мене става
Тъмна, бурна, грозна нощь.

——

Рѫцѣ, нозѣ ми трѣперѭтъ,
Зѫби—нѣмамъ ни единъ;
За подкрѣпа нѣма никой,
Ни роднина, нито синъ.

——

И тъй ходѭ гладенъ, жаденъ,
Съ тежината на гърба̂,
Боленъ, моренъ, босъ, удърпанъ, 1)
Газѭ тежко изъ кальта.

——

И не милъ, и не пригледанъ,
Въ летний пекъ, и въ зимний студъ,
По сокацитѣ се скитамъ
Азъ нещастенъ като лудъ.

——

Цѣлъ денъ ходѭ и работѭ
Тъй прѣзъ цѣлия животъ,
Отъ дѣтинство и до сѐга
Все се бъхтѭ като скотъ.

——

Денъ изъ денъ така се мѫчахъ . . .
И отъ моя кървъвъ потъ
Гдѣто капне—все жълтици
Изниквахѫ като плодъ;

——

Но тѣхъ взехѫ, раздѣлихѫ
Человѣци — голѣмци,
Що самъ Богъ ги далъ надъ назе,
Че сме прости и глупци.

——

Ний трѣбвало тѣхъ да хранимъ
И да пълнимъ тѣхний мѣхъ,
Ако иначе постѫпимъ,
Пише ни се голѣмъ грѣхъ.

---

1) Въ рѫкописа: Не нахраненъ, босъ, удърпанъ.

Гдѣ е мойта сила мѫжка,
Гдѣ е мойта младина?
Гдѣ е мойта хубость прѣжна,
Чудната пъргавина? . . . .

Вичко, всичко вечъ починѫ!
Все покоси тежкий трудъ,
Както полската трѣвица
Губи лютий зименъ студъ!

Всички сили, всички дарби,
Що самъ Богъ ми бѣше далъ,
И тѣлесни и душевни,
Все съмъ въ мѫки изстрадалъ . . . .

Испохарчихъ всички сили
И догарямъ като свѣщь,
Сега всѣки на менъ гледа,
Като на не нуждна вещь . . . .

А пакъ Богъ . . . . и всѣки знае . . . .
Че за себѣ не живѣхъ:
Се за други работилъ съмъ,
А сега . . . станѫхъ за смѣхъ . . . .

(1890. Прѣработено)

13

Дѣдо попъ.

Дѣдо попъ съ кирлива шапка
И съ джубе кирливо
Срѣдъ механа сѣди и пие
Винцето пѣнливо.

Лицето му като цвѣкло
Червено станѫло,
А носътъ му като чушка
Алена пламнѫлъ е.

Очитѣ му потъмнѣли,
Кървави станѫли.
По краища отъ странитѣ
Гурели хванѫли.

Рѫцѣтѣ му провиснѫли,
Устата му зяпатъ
И на долѣ по брадище
Лигитѣ му капѭтъ.

Съсъ гласъ продранъ провиква се,
Псува всички мръсно,
Въ думитѣ си споменува
Всичко що е гнѫсно.

Краката му и рѫцѣтѣ,
Като листъ трѣперѭтъ,
А той още продължава
Да пие безъ мѣра.

Изъ устата му се лѣѭтъ
Гнѫсни изрѣчения,
Съсъ които замѣнява
Свѣтитѣ учения.

И съ такива поучения
Стадото словесно
Той, навѣрно, си го води
Къмъ царство небесно.

„Се, внемлите, сей есть оний
Пастиръ добрий, иже
Душу свою полагаетъ
За овци“ . . . . *да стриже.*
(1884).

* * *

Що се трудишъ, що се мѫчишъ,
Що залиташъ се напрѣдъ?
Що се кѫсашъ, що се грижишъ
Всичко ти да туришъ в'редъ?...

Ето явно теб' ти казватъ,
Че съсъ честность и съсъ трудъ
Нищо нѣма тукъ да свършишъ,
А ще станешъ само *„лудъ“*.

И ще станешъ ти умразенъ,
Ненавидимъ и прѣзрѣнъ,
И отъ всички ще си гоненъ,
Не ще видишъ ти бѣлъ денъ.

Ти ми казвашъ: „Нека бѫде
На народа ни добрѣ,
Та послѣдний даже просякъ
Нека мене да прѣзрѣ“.

То добрѣ; но ще ли може
Туй добро да се вѣсти;
Ще ли може баремъ малко
Тозъ народъ да се свѣсти?!....

О, блажени сѫ и свети,
Тѣзъ що вѣрватъ, че въ тозъ свѣтъ,
Ако не сега, то утрѣ,
Ще тече млѣко и мѣдъ....
(1884).

14

България напрѣдва!

Напрѣдъ върви България
Съсъ крачки широки,
Кат'въздига на всѣкѫдѣ
Тъмници високи;
Заграждa ги съ желѣзо,
Яко ги укрѣпва,
За да може на народа
Окото да трѣпва.

— —

Напрѣдъ върви България
Съсъ крачки гигантски,
Кат' въздига въ градищата
Казарми солдатски,
Та събира съсъ хиляди
Момци млади, силни,
Що би могли да принасятъ
Ползи изобилни.

— —

Напрѣдъ върви България,
Хичъ се не запира,
Като зема чиновници
Колкото намира,
Въ разни нови сѫдилища,
Като ги прибира,
Нови длъжности създава,
За да сѫ на мира.

Напрѣдъ върви България,
Хичъ се не запира,
Като има *борчъ* да плаща
Се́ във турска лира;
Желѣзница кат' ще прави
Право прѣзъ София,
Та ще види днеска-утрѣ
Страшна *прокопсия*.

— —

Напрѣдъ върви България
Съ крачки исполински,
Като учи дѣцата си
Въ кочинитѣ свински: —
Учението умоветѣ
Може да развие,
Та чрѣзъ това истината
Може да раскрие.

— —

Защо ни сѫ училища?
Защо е наука?
Защо ни сѫ книжарници,
Читалища тука,
Кат' имаме добра войска
И разни сѫдии,
Оратори—прокурори,
Джандарми — гидии?
Защо сами ний да мислимъ
За разни въпроси,
Като има *полиция*
Тозъ товаръ да носи?......

(*Изъ рѫкописа*).

15

Молитва.

„Приідите поклонимся ко Христу“!

— —

Христе Исусе, Боже нашъ!
Защо за насъ съвсѣмъ забрави?
Молитвата, що ни остави
Отъ старо врѣме „Отче нашъ“,
Не ти ли пѣемъ всѣки денъ
Съсъ видъ убитъ и присмиренъ?
Ил' твойта заповѣдь велика,
Що на смирение ни вика,
Не испълнихме точно ний,
Когато всѣки назе бий?....

Ти каза: „Ако та удари
Съсъ каменъ нѣкой человѣкъ,
Ти обърни се удари го,
Не съ друго, а съ хлѣбъ мекъ.
Ако по лѣвата страна
Ти ударятъ нѣкоя плѣсница,
Ти дѣсната имъ обърни,
Смиренъ и тихъ кат' гѫлъбица....
Всѣкоя властъ отъ Бога е,
И тоя противъ що въстава,
Съ туй иска Бога да прѣзрѣ и
Отъ милостьта му се лишава....
Обичайте врагитѣ си,
Кога ви колѭтъ и безчестѭтъ;
Защото тѣ сѫ таквизъ дѣла
Срѣдъ рая вазе ще намѣстѭтъ. . . .
За този свѣтъ и не мислете,
За тамъ, за тамъ се погрижете! . . .
И неиспълнихме ли ний,
Когато всѣки назе бий,
Тъзъ твоя заповѣдь велика,
Що на смирение ни вика?
Защо за насъ съвсѣмъ забрави,
Защо до край ти насъ остави?
За другитѣ, о Боже нашъ!
Види се, другъ законъ остави,
За тѣхъ и друго „Отче нашъ“,
Та съ туй отъ мѫки ги избави;
Намъ само туй показа ти:
Да бѫдемъ роби на земята,
Камшикъ по назе да плющи
И кат' говеда да ни *млатѭтъ*. . . .
Христе Исусе, Боже нашъ!
Молитвата що ни остави,
Не ти ли пѣемъ „Отче нашъ,“
Защо за насъ съвсѣмъ забрави?
О, ако можешъ, помогни,
Отъ тая пропасть ни дигни. . . .
Или отъ своята тежка скърбь
Закона старъ ще да захванемъ:
„Око за око, зѫбъ за зѫбъ!“

(1885. Прѣработено)

Прѣврати.

О, врѣме на прѣврати,
На нравственни разврати,
Кой дяволъ та допрати
Да дойдешъ тукъ у насъ?

Ти вѣрата расклати
Въ надѣждитѣ ни злати,
А само тлъсти плати
Ти ни сочишъ вѣки часъ!.....

Героитѣ, борцитѣ,
Страдалцитѣ, свѣтцитѣ
Оставили сж вситѣ
Вечъ чистий идеалъ;

И само ядъ—отрова—
За всѣкого готова —
Е тая болесть нова
Да се замѣрятъ съ кал̀ь.

Героитѣ измрѣхж,
И искренитѣ спрѣхж,
А подлитѣ възврѣхж,
Катъ червеи въ блатà.

И ето България
На нова тирания
Подлага свойта шйя
Подъ кракъ на подлостьтà.

Борбата вечъ прѣстанж,
Безсилие настанж,
А всѣки день захванж
Да става новъ скандалъ;

Героя е прѣдатель,
Крадеца — прѣдсѣдатель,
А тозъ законодатель,
Сестра си що продалъ....

(*Изъ ржкописа*).

17

За новата година

Консерваторско размишление.

Тамо отъ небето какво ли се пише?
Новата година на какво мирише?
— Лошо, братко, лошо, мирише на сждъ;
„Искатъ *да ни вадятъ всичко изъ носътъ.*

МАРИ
КА

Желѣзница нова като ще се прави,
Има ли за нази гаранции здрави,
Че ще да добиемъ нѣкоя парица,
Та да ни похвали по-послѣ „Марица“?
— Гаранции здрави? — дяволъ *биле* нѣма —
Тѣби либерали *отнъхж ни хлѣба!*

Минахж ли вече врѣмената славни,
Ний когато бѣхме на всѣкждѣ главни?
— Да; нѣмаме почеть ни въ градъ ни въ село!
„Лошо братко, зло е, *отъ турско по-зло.*

Нѣмал' да се върне, както прѣзъ прѣврата,
Онуй врѣме златно — *да водимъ играта!*
— Ахъ! да го повърнемъ, да би се удало,
„*Ще да знае Мара, кога й кумувала!*“

Не дойде ли врѣме, че ний пожалѣхме
За агитѣ наши, гдѣто ги не щѣхме?
— Да; днесъ ни се пери всѣко либералче!
„*Ахъ! зелено парцалче, зелено парцалче!*“.

(1884).

18

Чиновникъ и селенинъ

Чиновникъ.

„Българино, свободенъ си!
Весели се, играй, пѣй
И отъ бъчвата въ бъкличка
Сладко винце си налѣй.
Яжъ, и пий, и весели се,
Нека чуе всичкий свѣтъ,
Че надъ тебе не владѣе
Вече турчина проклѣтъ!
О, блаженство! Ето вече
Встжпваме въ новъ животъ

И ще можемъ да добиемъ
Отъ сега добръ имотъ.
Ще живѣеме спокойно,
Ще се махнжтъ вси злини,
Кат' добихме тъй достойно
Тѣзи наши правдини.
Нѣма вече никой тука
Господарь да храни свой:
Всичкитѣ сме ние братя,
Ти си мой и азъ съмъ твой“

Селенинъ

Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че безъ нея въ прѣжно врѣме
Ти умираше за хлѣбъ,
А сега ти се отваря,
(Кат' на човѣкъ просвѣтенъ)
Пжтъ да харчишъ по стотина
Грошчета на всѣки денъ.
Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че чрѣзъ нея ти сполучи
Да те хранжтъ като слѣпъ.
Другъ се труди, другъ се мжчи,
Другъ пролива кръвь и потъ,
Другъ живота си убива
И живѣй като скотъ,
А ти само да се пжчишъ
И да бждемъ господарь,
Заповѣди да издавашъ,
Да приемашъ всичко въ даръ.
А пъкъ азъ защо да викамъ?
Защо да съмъ тъй заслѣнъ?
Защо себе си да лъжж?
Туй добро не е за менъ!
Азъ за радость и за пѣсни,
За игри не съмъ роденъ,
А за скърби и за мжки,
И за кървавъ потъ цѣлъ денъ.
Азъ осжденъ съмъ отъ вази
Цѣлъ животъ да се трудж,
За да могж да добиж
За васъ пълна свобода.
И пакъ, ето, се́ безправенъ,
По притиснжтъ и слуга,
И пакъ голъ, босъ и гладенъ,

И пакъ сѣтенъ сирота.
Турцитѣ ги пропждихж,
Но на тѣхното мѣсто
Нарѣдихте ми се вие
Въ всѣка служба душъ по сто.
Напрѣдъ турцитѣ прѣхранвахъ,
А пъкъ сега трѣбва васъ
И така ще си отива
До сѣтний ми смъртенъ часъ.
Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че въ нея ти намирашъ
На готово своя хлѣбъ.
А пъкъ мене остави ме,
Да я карамъ както знамъ,
До когато азъ на Бога
Душата си не прѣдамъ!“ . . .
(1884).

19

Сиромашко оплакванье

Либерали, консерватори,
И вѣхтари и новотари;
Чорбаджии и учители,
Файдаджиитѣ мжчители;
И търговци и калугери,
Механджии кат’ лалугери;
Чифликчии и духовници,
Адвокати и чиновници,
Горделивитѣ инструктори
И ученитѣ ужъ доктори:
Всички викатъ надпрѣварятъ се
Единъ съ други наговарятъ се,
Че тѣ всичкитѣ работѣли
За доброто на сиромаситѣ,
Че се трудѣли и потѣли
За доброто сѐ на проститѣ.

— —

Ний пъкъ знаемъ, твърдо вѣрваме
(Между тѣхъ като се намѣрваме),
Че борбата между всичкитѣ
Става пакъ за насъ едничкитѣ: —
Кой да бжде господарьтъ ни,
Та съсъ свойтѣ думи каратъ ни
Тѣхъ да хвалимъ и обичаме . . . . .
Тѣхъ да хранимъ и обличаме.

(Изъ ржкописи)

20

Азъ!

Притѣсненъ бѣхъ, викахъ силно
За свобода, просвѣщение
И доказвахъ азъ умилно
По вѫтрѣшното си щение,

Че е ниско, че е грѣшно
Бѣднитѣ да притѣсняваме,
Че е подло, ако й лесно,
Правата имъ да стѣсняваме.

Человѣческата личность
Прѣди всичко да почитаме,
Подчиненитѣ кат' братя,
Като чада да ги считаме.

Но най-послѣ дойде врѣме
Управитель ме направихѫ
И поднѣхъ тѣжкото брѣме,
Съ което ме натоварихѫ.

И тогава азъ усѣтихъ,
Че пъкъ безъ стѣснения
Прѣдъ никого не помагатъ
Разни обяснения.

И захванѫхъ да потупвамъ
По полека подчиненитѣ:
Отъ тогава мойто име
Станѫ отъ распространенитѣ . . . . .

(1884).

21

На М.

Не ти ли рѣкохъ азъ, че той ще те остави
Прѣдъ другата оназъ за тебе ще забрави?
Не слушаше тогазъ, страстьта те бѣ обзела
Не виждаше, че надъ бездна̀ се бѣ навела . . . .
Съ умисленъ погледъ, съ страсть, съсъ трѣпетъ и вълненье,
Съ младенчески мечти, съ дѣвствени надѣжди,
Съ горѣщата молба на първата любовь,
Катъ Ангелъ херувимъ съсъ бѣлитѣ одѣжди
Ти тлѣеше тогазъ като прѣдъ божество . . . .
Защо, защо тогазъ не го остави ти,

Защо люлѣеше коварнитѣ мечти?!
Уви! на болѣстьта ти той нова ти приложи;
Сърдцето си разбито съ какво ще уталожишъ?
Доволенъ и наситенъ, отъ всичкитѣ почитанъ,
Той гордо ще минува край тебе отъ сега̀;
Но мѫкитѣ ти нѣма отъ сърдце да усѣти
И нѣма да го бие ни малко съвѣстьта!

(Изъ рѫкописа).

22

Крѣпи се! . . .

Когато видишъ всичко на около си мъртво,
Когато всичко подло испѫчи се прѣдъ тебъ;
Когато всички ближни измѣнѭтъ най-коварно,
За да добиѭтъ само насѫщния си хлѣбъ;

— —

Когато въвъ очитѣ глупеца ти се смѣе,
Кога те подигравать, защот' ти си честенъ билъ;
Когато ще те считатъ кат' врагъ на обществото,
Катъ членъ непотрѣбенъ, врѣденъ и изгнилъ;

— —

Когато и крадеца ще счита за безчестье
Съ тебъ да се събира, съ тебъ да се знай,
Отъ страхъ да не помислѭтъ, че въ него има честность,
Че съвѣсть поне капка въвъ него още трай;

— —

Когато съ прѣзрѣние на тебъ ще показватъ,
Въ примѣръ на най-опасенъ и лошавъ человѣкъ,
Кога на твойтѣ думи най-първитѣ другари
Съ ужасъ ще погледнѫтъ и ще ударѭтъ въ бѣгъ;

— —

Когато не ще видишъ съчувствие отъ нигдѣ,
Кога за насърдчение ни дума бар' една
Не ще да чуешъ нигдѣ, а вмѣсто любовь, братство—
Безкрайна люта злоба, кат' есенна слана,

— —

Ще да попари твоитѣ пориви идеални
И твойтѣ честни мисли безъ милость ще да спрѣ;
Когато подлостьта съсъ свойтѣ смѣтки кални
Надъ всичко благородно властьта си ще простре;

— —

Когато и живота ти бѫде въвъ опасность,
Когато и надѣжда не виждашъ за напрѣдъ,
Когато за сполука неможешъ да мечтаешъ,
Кога те гонѭтъ всички, отъ всѣкждѣ, наврѣдъ;

Когато ти напълно съзнавашъ съ убѣжденье,
Че твойтѣ мисли прави тогазъ ще побѣдѭтъ,
Когато ти ще бѫдешъ заровенъ въ земята,
И твойто тѣло слабо черви ще поядѫтъ;

——

И ако да съзнавашъ, че ти не си повиканъ
Въ свѣта да си охаленъ на тозъ тържественъ пиръ,
Че тебе сѫ остали сал' мѫкитѣ, тѣглата,
Горчивитѣ страданья, а не душевний миръ:

——

Ти пакъ не се отчайвай, главата си не скланяй,
Надѣжди не изгубвай, а сила прибави;
Бори се до когато насилственно издъхнешъ,
Бѫди достоенъ, братко, та пѫтъ ни проправи.

——

Кажи ни какъ да мрѣме за правда, за свобода,
Кажи ни какъ да бранимъ отпадналий народъ,
Примѣръ ни дай какъ трѣбва да тѫпчимъ злѣ тирана,
И какъ да се избавимъ отъ експлоататоръ скотъ! . .

——

И нека утѣшенье, награда и наслажданье
Ти бѫди прѣзъ живота — до края — мисъльта,
Че честно си испълнилъ дълга на человѣка
И семе си посѣялъ — да зрѣе волностьта.

——

И вѣрвай, че туй семе така не ще пропадне,
То ще да изникне и буйно ще расте,
А твойта мисъль права тогазъ ще тържествува
И името ти всѫдѣ съсъ честь ще се несе.

——

И знамъ: ти не работишъ за нѣкаква награда,
Нещешъ ни наслажденье, ни почеть, ни пари,
Ни слава, ни споменъ отъ други слѣдъ смъртьта си,
За туй съ стѫпки твърди прѣдъ всичкитѣ върви.

(1884).

23

Къмъ македонеца.

Доста спа ти въ кальта,
Доста ядъ ти гълта,
Ти стани, вечъ стани!
Ей на истокъ заря
Заблѣщя надъ гора,
Всичкий свѣтъ подрани,

А ти спишъ, кат' закланъ,
Като мърша одранъ
  Въ тъмнота, въ грозота!
Събуди се и вижъ,
Ти въ кръвьта си лѣжишъ,
  Съ единъ кракъ въ пропастьта!
И надъ тебе бѣснѣй
Турчинъ, гръкъ, влахъ, еврей
  И дивакъ—арнаутъ;
Тебе сърбина братъ
Ти се качва на вратъ
  Гордѣливъ и надутъ . . .
Надъ изранений трупъ
Насъбрали се купъ
  Чужди звѣрове зли;
Тѣ ти стискатъ вратътъ,
А надъ тѣхъ се въртѭтъ
  Два двуглави орли! . . .
Ще намѣришъ ли ти
Таквозъ зло да търпи, —
  Ей така като тебе, —
Другъ народъ като скотъ
Подъ небесния сводъ
  Да живѣе салъ за хлѣбъ?
Вечъ и циганинъ голъ
Тебъ те счита за волъ,
  Че търпишъ и мълчишъ . . .
Ти си станѫлъ отъ страхъ
Робъ всеобщъ, сиромахъ, —
  Кат'те ѣздѫтъ лежишъ ! . . .
Доста спа ти въ кальта,
Доста ядъ ти гълта
  Ти станѝ, вечъ станѝ!
Па извикай веднѫжъ
И на ширъ и на длъжъ,
  Да се чуе по всички странѝ!.....
Ти извикай на бой
Неприятеля свой,
  Ти скочѝ, вечъ скочѝ
И ханджара си лютъ
Срѣщу врагътъ надутъ
  Наточѝ, наточѝ! . . .
Дълга пушка грабни
И безстрашно гърми
  Мѣжду двѣтѣ очѝ
Твоитѣ кръвни врази
Като гръмъ поразѝ,
  То не ще бѫде грѣхъ,

И на тѣхно чело
Отвърни всичко зло,
Що прѣнесе отъ тѣхъ . . . .
Отмъсти, отмъсти
За тѣхъ жертви свети
На врага
И лешоветѣ му
Ти безъ милость тъпчи
Подъ крака!
За свобода, за честь,
За животъ доброчесть
Ти въ борбата умри!
Покажи на свѣта,
Че въ тебе кръвьта
На дѣдитѣ ври! . . .

(1885. Прѣработено)

24

Консерваторско оплакванье.

„Дяволъ да земе тѣзъ *диванета*,
Тѣзъ луди глави, ужъ либерали!
Като ги видишъ — по кафенета
Рѣдомъ по рѣдомъ всички се сбрали
И току викатъ за що имъ скимне,
На своя глава всичко рѣшаватъ;
Мирно да стоѭтъ, да позастанѫтъ
Никакъ нерачѭтъ — се току шаватъ:
Тозъ криво сѣдялъ, онзи се скаралъ;
Този откраднѫлъ общо имане,
Онзи милиони въ мѣсецъ искаралъ
Безъ трудъ, безъ грижа и безъ старанье.
Този билъ глупакъ, онзи издадникъ,
Този чиновникъ — праздна кратуна,
Онзи изедникъ йоще назадникъ,
Този чорбаджия — турска маймуна.
Еди па кой-си ходилъ въ Европа
Ужъ да се учи, умъ да здобие,
А пъкъ неможе никакъ да скрие,
Че само пари народни *хлапалъ*,
Теле отишълъ, *волъ* се върналъ
И щото ималъ тамъ го изгубилъ;
А пъкъ най-сетнѣ, кат' се завърнѫлъ,
Колкото можалъ народътъ скубалъ! . . . .
Покой не даватъ на человѣка
Както прилича да поживѣе

И по-честити дни да дочѣка,
Честьта му нѣкакъ да се засмѣе . . .
Но като видѭтъ малко че земемъ
Отъ обшо добро — отъ ядъ умиратъ,
Съ това не могѫтъ да са примирѭтъ
И прѣдъ всѣкого вечъ протестиратъ!
. . . И да ги пита человѣкъ да кажатъ:
Защо тъй викатъ, защо се держѫтъ?
И защо толкосъ гордо се перѭтъ?
Че обичали силно народа?
Че работѣли се́ за свобода?
Глупость е това, а не е слава,
Защот' народътъ паритѣ дава,
А не тѣ сами съ своя кесия.
Ама глупцитѣ, сами не зематъ
И намъ не даватъ, а ни оставятъ
Да поживѣемъ на *вересия.*

(*1884*)

25

„Даскалитѣ“! . . .

Даскалитѣ, даскалитѣ —
Дяволъ да ги земе:
Тѣ посѣхѫ на всѣкждѣ
Това лошо семе.

—

На всѣкждѣ докарахѫ
Таквозъ лошо врѣме:
Всѣки прѣдъ тѣхъ да не дрънка,
А само да дрѣме.

—

Отворили онѣзъ уста —
Коскоджа лопати,
Кой какъ каже една дума
Има да си пати.

—

Срѣда, петъкъ ядѫтъ блажно
И прѣзъ всички пости,
Кат' не ядемъ, смѣѭтъ ни се,
Считатъ ни за прости.

—

Отиде ни вѣрицата,
Всичката погинѫ
И старата *евлавия*
Далече заминѫ.

Самъ си виждамъ, че не трѣбва,
Като тѣхъ да правимъ,
А пъкъ нѣкакъ и безъ това
Не мож' да се славимъ.

—

И неволно ти послѣдвашъ
Тѣхнитѣ ученья.
Но съ туй само не се свършватъ
Твойтѣ мѫченья. . . .

—

Утрѣ другъ денъ пакъ захванѫтъ
Друго да ти казватъ :
,,Че правата на народа
Трѣбва да се спазватъ ;

—

,,Че не трѣбва никой отъ насъ
Да бѫде прѣдатель,
Ако ще би и общински
Да е прѣдсѣдатель.

—

,,И че всѣки лихваджия
Крадецъ е, убиецъ ;
И за свойтѣ братя родни
Вампиръ кръвопиецъ.

—

,,Че и всѣки чорбаджия
Слаби що притиска,
Съ това нѣщо отъ другитѣ
Крущумътъ си иска.

—

,,Че и всѣки попъ, духовникъ,
Владика, патрика,
Явни крадци, шарлатани
И лѫжци сѫ — вика.

—

,,Че църквитѣ сѫ театръ
Не добрѣ нареденъ ;
Литургията — пиеса
Съсъ характеръ врѣденъ.

—

„Че търговцитѣ лъжливи
Хора сѫ безъ съвѣсть,
Общинаретѣ — волове
Прѣдъ чиновникъ зѫбесть.

,,Че младежитѣ сж нула,
Момитѣ сж кукли,
Пакъ женитѣ бѣлисани
Мязатъ на панукли.

—

,,Че женитѣ на земята
Не били робинки,
А другарки на мжжетѣ
Тѣхни домакинки.

—

„Че дѣцата не трѣбвало
Никакъ да се бижтъ
И момитѣ отъ чуждитѣ
Защо да се крижтъ?

—

,,Че и всѣки ужъ билъ длъженъ
Да мре за *народа*,
Че то било днесъ за днеска
Най-послѣдна мода.

—

,,Че пъкъ народъ били само
Всичкитѣ голаци
По селата, градищата,
Въ тѣхнитѣ сокаци.

—

,,Че най-добро назначенье
Било за човѣка
Да живѣе за ползата
На другитѣ до вѣка''.

—

Още много таквизъ други
Тѣ ни проповѣдватъ,
И виждаме, че съсъ това
Пакъ назе прѣслѣдватъ.

—

Но нѣмаме що да сторимъ,
Трѣбва да мълчиме,
До когато опозоримъ
Честното имъ име. . . .

—

Даскалитѣ, тѣзъ лапаци,
Дяволъ да гиземе! . . .
Докарахж до глава ни
Това лошо врѣме.

Отворили онѣзъ уста
Косходжа лопати,
Кой какъ рече една дума
Има да си пати! . . .

(1884).

26

Чужденецъ.

„Азъ на българската нация
Да послужѫ бихъ желалъ:
Дайте ми рекомандация,
Че съмъ краенъ либералъ.

—

Ако тамъ сѫ консерватори
На министерския постъ,
Нека знаѭтъ, — за реакция
Въ менъ ще найдѫтъ згоденъ лостъ.

—

Служба земамъ сега всѣкаква,
Гдѣто тѣ ме назначѫтъ,
Но заплата тъй — разбирашъ ли? —
По-висока да дадѫтъ.

—

Ще почитамъ и народа ви,
Ще ви хвалѭ всѣки часъ;
Съ почеть, страхъ и уважение
Ще да гледамъ азъ на васъ.

—

Вѣренъ, точенъ, испълнителенъ,
Първъ чиновникъ на свѣта
И привърженецъ рѣшителенъ
На закона и реда,

—

Ще да бѫдѫ във държавата
На народа тозъ драгъ;
Ще въздигнѫ нему славата,
Ще го бранѭ отъ зълъ врагъ“. . . .

—

Тъй ни казватъ тѣзъ приятели,
Доръ парички наберѫтъ,
Крадци ставатъ и прѣдатели
Насъ до като оберѫтъ;

Дигнѫтъ носъ слѣдъ туй заминѫтъ си,
Непоглеждатъ на насамъ,
И ругаѭтъ и присмиватъ се
Безъ да иматъ съвѣсть, срамъ...

. . . .

(Изъ рѫкописа).

27

Крѣщи!..

Крѣщи за равенство, за братство, за свобода;
За правда честенъ бой ти сѣкога води;
Противъ тирана съ клѣтви гърми, и въвъ народа
Съзнание и мѫжество буди!

Крѣщи съ перо, съсъ рѣчь и съсъ примѣри;
Крѣщи прѣдъ сѣкого, на сѣкѫдѣ, всегда, —
И нека те наричатъ „фанатикъ дивъ“ онѣзи
Серьознитѣ съ корема господа.

И нека твойтѣ думи да дишѫтъ съсъ зълъ присмѣхъ,
Съ горѣща страсть, кат' съ огънь ти тѣхъ ги сгорѣщи,
И ако твоя викъ се свърши съсъ тъмница
И прѣдъ рѣшетката ти все пакъ да крѣщишъ!

И ако би тиранътъ съсъ свойта рѫка мръсна
За гърлото те хване, удари те въ сърдце
И ти не мож' да викашъ, — то баремъ мълчишката
Плюни му съсъ прѣзрѣние въ подлешкото лице!

(1883)

28

Тогазъ!...

Настѫпватъ врѣмена въ животътъ на народа,
Когато сѣко зло излиза на напрѣдъ;
Когато сѣка тварь и подла и нищожна
Издига си глава, показва се отъ врѣдъ;

Когато подлостьта и тѫпата бездарность
И всичко, що умраза заслужва отъ сърдце,
Отъ сѣкого изискватъ за себе благодарность,
Че въ кръвь и каль омацватъ мръснитѣ си рѫцѣ;

Когато честностьта за глупость се почита
И убѣжденьята продаватъ се съ пари,
Кога насилието на сѣкждѣ се скита
И сѣк' глупецъ ти вика; „мълчи, не говори"!

——

Когато за резонъ — камшицитѣ послужжтъ
И честний патриотъ признаватъ го за лудъ,
Когато за инатъ въ тъмницитѣ прогнива
Тозъ, който по добро, по честность е прочутъ;

——

Когато сѣки тича за чинъ и за заплата
На силния да става на драга воля робъ,
Кога за интересътъ да смажжтъ сж готови
И цѣлий народъ да закопаѭтъ въ гробъ;

——

Кога за добродѣтель шпионството се счита
И сѣк' прѣдатель вика, че той е патриотъ,
Кога лицемѣрно за *гений* се почита
Признатия отъ всички и прѣзрѣнъ идиотъ;

——

Когато всички викатъ, гърлата си раздиратъ,
Че тѣ сж само честни, че тѣ сж салъ добри,
А явно се стараѭтъ съ сила да прибиратъ
Отъ бѣднитѣ простаци все повече пари.

——

Народътъ, като стадо, незнай кого да вѣрва
И равнодушно гледа, и слуша сичко тамъ,
И смжтно се вълнува, а сили не намѣрва
Да смие съ честь отъ себе позорний този срамъ! . .

——

И навицитѣ рабски прѣмъкватъ се възъ него,
И волското търпѣние практичность се зове,
Сърдцата пакъ човѣшки таквизъ сурови ставатъ,
Като че сж станжли студени гробове.

——

Погинва младината и силата повѣхва,
Убива се народа, ума тогава спи,
И волята истлѣва, язикътъ занѣмѣва
И чувства тжжни, тежки налѣгатъ му гръди!

——

Способность се убива, енергия заспива,
Главата отежнява и хладното сърдце
Къмъ планове обилни изгубва любовь жарка,
И мекъ човѣка става, и сѣкашъ безъ ржцѣ.

Ни мисъль свѣтла има, ни чувство благородно,
Салъ глупость, тжпость, злоба вовиратъ се въ глава:
За сички дѣла криви народътъ вече вѣрва,
Че самъ Богъ е наредилъ така да е това!

——

Тогазъ се искатъ люди, тогазъ се искатъ жертви,
Тогазъ провикни се, тогазъ се покажи
И заедно съ сички, що сж за право мъртви,
Животътъ си печаленъ съсъ честность го свърши.

——

И самъ народътъ послѣ ще бжде благодаренъ,
За твойта смѣлость мжжка, за твойта чистота,
И името ти вѣчно съсъ радость ще споменва
И ще да те обича съ сърдечна простота.

(1883).

22

Чорбаджийско сурвакуванье за новата 1884 г!

Да живѣемъ всички ние,
Да сме здрави до година;
Но и селянитѣ наши
Да сж живи до амина.
   Да сж здрави, да сж живи,
   За да оржтъ нащ'тѣ ниви.

——

Да сж живи сиромаси,
Че тѣ пълнжтъ нащ'тѣ каси;
Тѣ ни хранжтъ, тѣ ни поижтъ,
Отъ потътъ си тѣ ни гоижтъ.
   Да сж живи, да сж здрави
   Да ги доимъ като крави.

——

Да сж живи прости хора,
Че не знажтъ да се боржтъ,
А оставятъ да владѣемъ
Надъ тѣхъ както си умѣемъ
   Да сж здрави, да сж живи
   И да бждзтъ се тъй диви.

——

Тѣ прѣхранватъ чорбаджии,
Тѣ ги правжтъ и хаджии;
Безъ тѣхъ ние бихме били
И безъ помощь и безъ сили.
   Да сж живи, да сж здрави,
   Да се трудятъ като мрави,

Да сѫ живи всички тия,
Що младитѣ затѫпяватъ,
Та не даватъ на голаци
По-скоро да се свѣстяватъ.
Да сѫ здрави, да сѫ живи
И сé тъй да сѫ лъжливи.

—

Да живѣѭтъ наши братя
Чиновници и попове,
Тѣ за насъ сѫ стѣна яка,
Тежки круповски топове.
Да сѫ живи, да сѫ здрави,
Да сѫ подли и лукави.

—

Да живѣѭтъ и сѫдии,
Шарлатани адвокати,
Що законътъ искривяватъ
За хатърътъ на богати.
Да прѣминѫтъ живо здраво
И да сѫдѭтъ сé тъй право.

—

Съ тѣхна помощь ний станахме
Голѣмци и богаташи;
Завладѣхме и чифлици,
Селски ниви, градски паши.

—

Да е жива и войската:
Офицери, командири,
Да не дава Господъ тука
Смѣтка никой да имъ дири.
Да сѫ здрави, да сѫ живи,
За да бѫдѫтъ сé крадливи.

—

Да сѫ живи вѣстникари,
Тия чудни новинари,
Че съсъ свойтѣ си парцали
Заслѣпяватъ у насъ всичко.

—

Да живѣѭтъ подлецитѣ,
Да живѣе всичко кално!
Да испука всичко честно,
Всичко прѣдно, либерално!
Да сме живи всички ние,
Да сме здрави до година;
Но и нашитѣ другари
Да живѣѭтъ до амина! . . .

(1884)

Чиновническа молитва

пародия

(Посвѣщава се на скородошлитѣ изъ Западна Европа млади българи учени).

О, ти Боже, благий Боже!
Не ти, що си въ небесата,
А ти, що си във София
На министритѣ въ сърдцата.

Не ти, който давашъ правда
И прощавашъ грѣховетѣ,
А ти, който распореждашъ
Отъ София чиноветѣ.

Не ти, който сѫдишъ право
И въздавашъ по дѣлата,
А ти, който давашъ даромъ
Служби съ хубава заплата.

Не ти, който отъ небето
Пращашъ разни приключенья,
А ти, който отъ София
Правишъ страшни отчисленья.

Не ти, който поразявашъ
Беззаконнитѣ и злитѣ,
А ти, който награждавашъ
Недостойнитѣ, глупцитѣ.

Не ти, който ненавиждашъ
Човѣцитѣ що сѫ свини,
Но ти, който назначавашъ
Въ служба своитѣ роднини.

Не ти, който вече знаешъ
На всичкото сѣтнинитѣ,
А ти, който виждашъ само
Отъ носътъ си до устнитѣ.

Не ти Боже на правдата,
Що си горѣ въ небесата,
А ти, що си въ София
На министритѣ въ сърдцата!

Вдѫхни всѣкиму, о Боже,
Любовь жива къмъ парата,
Да се бори кой какъ може,
За да граби *фукарата*.

Подкрѣпи и менъ ржката
Дай ми службица висока,
Че катъ дойде нуждно врѣме
Ти ще видишъ какъ се хока.

Дай ми служба, пакъ не бой се,
Ще те хвалж до тогава,
До когато ще работи
Прѣдъ . . . твойта слава.

И до гдѣто не те свалятъ,
Да назначжтъ нѣкой други;—
Пъкъ тогава ний на него
Ще да бждемъ вѣрни слуги.

(1884 г.)

Честита бжди,
Годино мила,
Та развесели
Всичко унило.

—

Гони и руши,
Годино нова,
Туй щото души
Живото слово.

—

Събаряй, троши,
Годино нова,
Всичко, що крѣпи
Подла основа.

—

Събаряй, гори
Гнилото семе
И очи дари
На всѣко плѣме.

—

Поддържай, крѣпи
Сиротинята,
Плодътъ й раскрий
На свободата.

—

Бжди ти стална,
Честна въ душа си,
Не бивай кална,
Като сестра си.

Честита бѫди
Ти и благата,
Громко възвѣсти
Вредъ свободата.
(1884 г.)

31

Господину ⁂ (сѣтете се).

Твойта сила бѣ за малко
И ти самъ се позапрѣ,
Като видѣ, че съсъ чесность
Човѣкъ може и да мре.

—

Ти усѣти, че въ борбата
За послѣдний сиромахъ
Се изисква непрѣменно
Всѣкога да имашъ страхъ:

—

То отъ пушки, отъ тъмници;
То отъ бѣдность, отъ гладъ
И че трѣбва да страдаешъ,
Да не бѫдешъ ти богатъ.

—

Но ти искашъ да живѣешъ,
Искашъ да се насладишъ,
За това отъ насъ отстѫпи
И жестоко ни коришъ. . . . .

—

Имашъ право да ни гонишъ,
За таквизъ сме ние зло
Че се мѫчимъ да прѣклонимъ
На васъ гордото чело.

—

Но . . . ти знаешъ; насъ неможешъ
Да уплашишъ ни на часъ,
Че и самото страданье
Наслажденье е за насъ . . . . .

⁂

Ти си сега силенъ, мощенъ,
Ти си сега въ слава, честь
И отъ всѣкого да слушашъ
Вечъ желаешъ „низка лесть.“

Може други да те хвалѭтъ,
Но отъ менъ се не надѣй
И да кажѫ двѣ-три думи
Тебѣ ще ти докривѣй:

—

Таквазъ честь и таквазъ слава
Всѣки може да здобий,
Но не всѣки се рѣшава
Съвѣстьта си да убий.

—

Всѣки може, като тебе,
„Фукарата“ да души,
Но не всѣки е съгласенъ
Въ каль да цапа до уши.

—

Всѣки може тъй да стане
Като тебе мекере,
Но не всѣки се рѣшава
Подълъ, низъкъ да умре! . . . . .

(1884 г.)

32

Приятель!?

Имамъ азъ единъ приятель
Твърдѣ чуденъ е човѣкъ,
Щомъ като говоришъ съ него
Трѣбва все да си на щрекъ.

—

Все отъ него нападения,
Докачения безъ счетъ;
Все ще гледа да се смѣе —
Вече толкозъ е проклѣтъ!

—

Тозъ приятель взелъ да казва
И да ми рисува съ смѣхъ,
Какъвъ азъ прѣди войната
Голъ и гладенъ, доленъ бѣхъ,

—

А пакъ сега какъвъ важенъ,
Какъ сериозенъ съмъ станалъ,
Кат' за кѫща във София
Триста хиляди съмъ далъ.

Е, та що? Като ги имамъ
Ще ги давамъ. Тебѣ що е?
И ти имай, спечели си
Направи си кѫщи двѣ!

—

То е тъй, ми отговаря,
Но спечели ли ги ти;
Въвъ два мѣсеца милиони,
Както искашъ го върти,—

—

А съсъ честенъ трудъ дѣло
Не печелѭтъ тозъ имотъ,
Ами я признай се смѣло,
Че сиромашки то е потъ!

—

Прѣдстави си, каква дързость!
Въ очитѣ ми казва тъй,
И всѣкога, кат' се срѣщнемъ,
Все таквозъ си бъбри той.

—

Не разбира — диването,
Че за трудъ съмъ ги зималъ;
Зеръ, служилъ съмъ на народа (?)
Ракия съмъ продавалъ.

—

Сега защо да не станѫ
Човѣкъ богатъ и почтенъ:
Селенитѣ сѫ работни
Пари носѭтъ всѣки день. . .

(1884 г.)

33

Заканванье!

Нека викатъ, нека крѣскатъ
Тѣзи диванета,
Че съмъ билъ безчестенъ, глупавъ,
Съсъ душа проклѣта;

—

Че у мене съвѣсть, вѣра,
Чувство человѣшко
Замѣнява съ злато пълна
Кесията тежка;

Че сърдцето ми е каменъ,
Умътъ ми — машина
И че рано или късно
Люто ще погинѫ. . . .

—

Но . . . нали имамъ азъ парици,
Колкото желаяхъ,
Не се боѭ; като псета
Нека да ме лаѭтъ.

—

Нека викатъ, нека крѣскатъ,
Колкото обичатъ,
Но и умътъ хубавичко
Нека си опичатъ,

—

Че се минѫ онуй врѣме,
Кога тѣ владѣхѫ
И когато въ обществото
Огънътъ кладѣхѫ

—

За да гонѭтъ, да прѣзиратъ
Като назе хора,
Сега могѫ устата имъ
Лесно да затворѭ:

—

„Че съмъ биялъ селянитѣ,
Че съмъ ги подядалъ,
Та за това въ сѫдилище
Да съмъ заповѣдалъ!“

—

Че защо съмъ богатъ човѣкъ,
Още и хаджия,
Кат' не могѫ, както искамъ,
Бѣднитѣ да биѭ!

—

Ама, ето, свърши имъ се
Тѣхното владѣнье
И отъ сега вечъ настава
За насъ наслаждение.

—

Ще да видѭтъ тѣ какво е
Дѣдо имъ хаджия,
Ще имъ кажѫ какъ се вика
Противъ чорбаджия.

Да ги питамъ какъ се бранѭтъ
Селскитѣ дураци,
Какъ се водѭтъ чорбаджии
За бой по конаци! . . . . . .

(1884).

34

Калугерю.

(Посвѣщава се на всичкитѣ владици и калугери).

Калугерю, мръсна душо,
Калугерю, пълна гушо,
Калугерю, подла тварь!

На всѣкѫдѣ се вовирашъ
И кѫдѣто се намирашъ
Ти живѣешъ като царь.

Кемеря ти пълнъ с' жълтици,
Ти играешъ съсъ парици,
Като нѣкой хазнатарь.

Ако й да се обѣщавашъ
Самъ живота да прѣкарашъ,
Но намирашъ ти другарь!

Нито виканъ, нито каненъ
И признатъ отъ насъ за страненъ
Ти си наший господарь.

Сестритѣ ни, женитѣ ни,
Наш'тѣ моми накитени
Прѣгръщашъ ги ти.

А пъкъ ние равнодушни,
Като каменье бездушни
Прощаваме ти!

Не си кривъ ти вонещицо,
Ти вампиро-кривопийцо,
Но сме криви само ний,

Че търпимъ кат' тебе кърлешъ
Отъ гърбътъ ни да се кърмишъ,
Че не можемъ те уби! . . .

Но . . . ще дойде сгодно врѣме,
Се тъй ние не ще дрѣмемъ,
Ще да скокнемъ ний веднѫжъ.

Ще те видимъ, ще те смажемъ
И високо ще ти кажемъ:
„Тозъ баща е — азъ съмъ мѫжъ!“

(1884).

35

Къмъ мойтѣ братя.

Защо се умълчахте, защо се потаихте,
Защо ли ви отпаднѫ юнашкото сърдце
Защо ли, вий юнаци, по дупкитѣ се скрихте,
Защо ли пакъ посърнѫ тъй вашето лице?

Защо замръзнѫ скоро напразно ващ’та мисъль,
Защо перото смѣло изъ пръсти ви падна,
И за защита бодра на всички притѣснени
Не смѣе да напише то дума ни една?

Да-ли отъ благородство, да-ли отъ смѣлость мѫжска,
Или отъ страхъ за служба, отъ жадность за пари,
Отъ калпавата гнусна и ниска страсть подлежка? —
Тогава вий сте били наистина добри! . . . .

Но . . . . опростете, братя, за тия думи люти,
Съ които неразумно обърнѫхъ се къмъ васъ:
Азъ знамъ, че вий сте честни, че вий сте юначни,
Но знамъ тъй сѫщо, още нѣмате вий гласъ.

Азъ знамъ, че васъ тиранътъ за гърлото натиска
И ножътъ е приготвилъ въвъ васъ да го забий,
Като мисли, че съ тази постѫпка подла, ниска
Духътъ и на дѣцата и вашътъ да убий.

И ножътъ тъй изостренъ, намазанъ съ ядъ утровенъ
Тиранътъ ще забие въвъ вашитѣ сърдца.
Тогава той спокоенъ, тогава задоволенъ
Съ ботушътъ си ще гази по блѣднитѣ лица.

Но ще ли братя ние, кат’ глупави овчици
Нозѣтѣ да подвиемъ, глава си да склонимъ;
Смиреннно да се молимъ и пакъ така да чинемъ,
А извѣргътъ и звѣрътъ се тъй ли ще търпимъ?! . . . .

Ний роби ли сме черни, осѫдени отъ Бога,
Народъ ли сме и ние, ил’ стадо отъ озце,
Та сѣки подлецъ може, когато му е драго
Съсъ каль да хвърля право въвъ нашето лице?

Но горко на тиранътъ, потисникътъ народенъ!
Не е позналъ той още какъвъ е тозъ човѣкъ,
За право що се скиталъ изъ тъмнитѣ зѫндани,
Въ Деарбекиръ и Акра, по Африканский пекъ!

И врѣме ще да дойде, той всичко ще познае,
Но ще да бѫде кѫсно тогазъ за него вечъ,
Защото ще забиѭтъ дълбоко въвъ гърди му
На правдата святия и двоеострий мечъ.
(1883).

36

Краль Марко

(Народна пѣсня отъ Рѣсенско).

1.

Ой те тебе, Боже, мили Боже,
Що ми правишъ чуда и нишани,
Да се чудитъ ’сѫта рисянщия,
Да се славитъ твое свето име,
Да се слушатъ отъ вѣка до вѣка! . .
Сполай Богу за чудо голѣмо,
Дека ке се чудо нагледаме.

2.

Шетба щетатъ Марко Прилепчанецъ,
Шетба щетатъ земя по краина. . . .
Ми привявналъ коня шаренаго;
Шаренаго коня дебелаго,
Дебелаго коня кѫрши́горо;
Ми наложилъ самура калпака,
На калпакотъ до три огледала,
А надъ ними перя паунови;
Ми засукалъ мѫрка мустачина,
Еденъ мустакъ до три руна цьрни;
Ми намуртилъ очи соколови
И надъ ними вѣжди піявици,
Како цьрни криля ластовички;
Ми опасалъ сабя дипленица,
Що се диплитъ дванадесеть пѫти,
Що се носитъ коню во гривата,

И ми сечитъ дрѣвя и каменя,
А на седло, Богме, ми привързалъ
Що привързалъ тежка боздогана,
Що е тежка шестотини ока;
Въ ржка држитъ она войнó копьé,
Ко' ясика тонка извищено;
Се наметналъ с' гуна кабаница,
Ми црнеетъ како тъменъ облакъ.
Кж'й да стжпитъ шарецъ добра коня,
Било стилье ил' стано'итъ камень,
Ми потонватъ коня до колена.
Отъ що ми е сила у юнака
Ѣ притежа майкѣ црнѣ земя
Отъ тежина гжрда носеещемъ,
Та ми ѭчитъ кутра црнà земя
Емъ ми ѭчитъ ко'ли' отъ се треситъ.

3.

Чудо гледатъ звѣзда вечéрница,
Чудо гледатъ, чудо невидено,
Кж'й ми шетатъ Марко Кралéвике,
Дуръ ми спотналъ отъ вѐлика сила,
А не знаетъ со н'я що да сторитъ;
Защо нѣматъ юнакъ спроти себе,
Нити юнакъ, нити лошотия,
Нити ламя, нити аждеръ люти,
Нити вила, нити самовила,
Нити некóя горска димнá юда.
Шетатъ Марко земя по краина,
А земя е тжжна пустѐйлия,
Та си нематъ с' кого да се стрѣтитъ,
Да се стрѣтитъ, дума да си думатъ.
Ми погледа горе на небе си
Ми я виде звѣзда вечерница,
Кж'й ми грѣетъ и ясно се смѣетъ,
И ѣ зборвитъ Марко Кралевике:
„А ей гиди звѣздо вечернице,
Ке те пращамъ право да ми кажишъ:
Ево шетамъ земя и краина,
Съмь изшеталъ ситѣ кралѐвини,
Нийде юнакъ нематъ спроти мене,
Нити юнакъ, нити лошóтия,
Нити ламя, нити димнà юда,
Нити аждеръ нити самóвила.
Ти си грѣешъ горѣ отъ вúсоко
И се пулишъ редомъ на дàлеко —
Да-ли има юнакъ спроти мене?“

И му велитъ звѣзда вечерница:
„Ой те тебе Марко Кралѐвике,
Нел’ ме питашъ право ке ти́ кажа:
Язъ си грѣя горѣ отъ вѝсоко
И си гледамъ земя на да̀леко
Како тебе юнакъ не си́ видохъ,
Ни е било, нити пакъ ке бидитъ“.
Богъ да биетъ Марка Прилепчанецъ
Що ми рѣче дума нера̀зумна,
Що си стори пуста буда̀лщина,
Та погуби своя юна̀щина;
Тога рѣче Марко Кралѐвике:
„Ой те тебе звѣздо вечернице,
Уще мене юнакъ непознавашъ,
Слушай мене звѣздо вечернице!
Да ми слѣзитъ Господъ отъ небеси
И со него на мейданъ излѣгвамъ;
Край да иматъ майка църна̀ земя
С’ една́ рѫка̀ нея ке по́дкренамъ!“
Слушатъ него звѣзда вечерница,
Нищо Марку звѣзда неотврѣви,
Саде ѣ се лице затемнило,
Затемнило мощнѣ замѫглило,
Побързала подъ облакъ се скрила,
Та отъ що ѣ жалба припаднало,
Поронила солзи низъ облака,
И ми падватъ солзи отъ ви́сина
Како роса долу на зе́мята.

4.

Шеталъ Марко, малу що прошеталъ,
Мѫчна му е Марку шетачката,
Си умори шарца добра коня,
Отъ тоненье в’ каменъ и кременье,
Та го биетъ Марко Кралевике
С’ топузина мегю църни очи.
Се разигралъ коня пели́вана:
Се затресла кутра църна̀ земя,
Ѭчитъ, тѫтнитъ кутра църна̀ земя,
Завѣяли силнитѣ вѣтрови,
Пробучали рѣки и езера,
Заиграло оно църно́-морѐ,
И со него уба’о бѣло́-морѐ,
Сино морѐ бучитъ и клокочитъ,
Планиньето трѣщатъ се прѣкѫршватъ:
Се сплашиха люге по градища
И звѣрови в’ глобоки пещери,

Ситѣ тички мали по земята,
Ми писнаха ситѣ со гласови,
Кѫ'й викаатъ до Бога се слушатъ.
Сполай Богу, лѣпо що послуша,
Та погледа долу на земята,
Кога гледатъ кутра църнà земя,
Кѫ'й ми ѭчитъ, ко' ли'отъ се трѐситъ.
На Господа вишни се смилило,
Оти видѣлъ земя не ке можитъ
Таква сила гърда да понеситъ,
Тога слезе горе отъ небеси,
Се прѣстори н' еденъ старѝ дѣдо,
Та си зеде торба мелéчкава
И со земя торба я наполни;
Благослови едножъ и два пѫти
И се стори торба по тежина
Колко сѫта майка — църнà — земя,
Пакъ си седна Господъ на кѫрстопѫть,
Кѫ'й ке минитъ Марко Кралевике;
Ето ти го Марко се зададе,
Отъ планина скокатъ на планина,
А прѣдъ него мѫгли и прахови,
А задъ него дождо'й отъ каменье,
Що й върлятъ коньотъ съ копита.
Кога дихатъ шарецъ добра коня
Отъ ноздри му пламенъ излегуватъ,
А отъ уста тая бѣла пѣна,
Бѣла пѣна со кървъ размѣшана.
Кога гледатъ Марко Кралѐвике
Во полето по бѣли друмови
Кѫ'й ми одитъ еденъ стари дѣдо
На гърбъ носитъ торба малечкава,
Како стигна на пѫть на кѫрстопѫть
Седна дѣдо малу да починитъ.
Го пристигна Марко Кралевике
И му викатъ — уще отъ далеку:
„Добро вечеръ дѣдо, стари дѣдо!
Що те тебе нужда дотерало
Да ми одишъ по ни една доба
По пустава земя покраина
Со онаква торба малечкава?“
Му говоритъ онай стари дѣдо:
„Дай Богъ добро, страшна Халетино,
Нел' ме питашъ право ке ти кажа
И язъ щетамъ земя и краина
Со овая торба малечкава,
Туку ми е тежка и прѣтежка,

Та не можамъ торба да подкренамъ,
Ти се моля незнайна делио,
Подкрени ми торба малечкава
Да я дигна на гърбъ да я носа.
Се насмѣя Марко Кралевике
Кога̀ виде торба малечкава
Пакъ неможитъ дѣдо да я кренитъ
И прѣсегна свое войнѐ копье
Да подкренитъ торба малечкава;
Кога креватъ, торба не се креватъ,
Ми прифати копье со двѣ ржцѣ,
Кога дигна право на угорѣ
Се прѣкърши яко войнó копье,
Се прѣкърши на двѣ половини.
Чудо гледатъ Марко Кралéвике
На очитѣ свои невѣруватъ.
Ми натера шарца добра коня
Да приближитъ близу до торбата,
Ми прѣсегна со ржка дѣсница
И ми фати торба малечкава,
Ми я фати со малото пръсте,
Кога търгна право на угорѣ
Ми издихна шарца добра коня
И смал' душа Марку проговори:
„Ой те тебе Марко мой стопане,
Ми прѣкършиситѣ конски коски,
Ми искина мойтѣ яки жили,
Ми погуби сжта моя сила“.
Кога гледатъ Марко Кралевике,
Що да видитъ чудо невидено —
Ми потоналъ конь до колена,
А торбата не е помърднала.
Се налюти Марко Кралевике,
Та ми скокна отъ коня на земя
И ми клоцна торба малечкава
Со всѐ сила со десната нога,
Десна нога него го заболѣ,
А торбата уще не мърднуватъ.
Уще пойке Марко се налюти,
Та ми фати торба со двѣ ржцѣ,
Со всѐ сила креватъ на угорѣ,
А со нозе тонитъ во кремење,
Кървавъ потъ му капитъ отъ лицето.
Пусто очи му се испулиле
Ке м' испржснатъ очи отъ глобови,
Отъ ощо е зжби пристиснало
Уста му се кърви наполнила,

Тога' одвай торба помьрднало.
Ко' се напна Марко още едношъ
Ми подкрена торба до двѣ педи
На висина горѣ отъ земята.
Исплющеха коски юнакови,
Му се скина нѣщо въ сърдцето
И се стрѣсе Марко Кралевике,
Си испущи торба на земята,
Кога гледатъ с' нозе ми потоналъ
Во каменотъ дури до колена.
Тога' велитъ оной стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике,
Да ли знаешъ що тежина кревашъ?“
Отговори Марко Кралевике:
„Ой те тебе дѣдо, стари дѣдо,
Що ке бидитъ ова вельо́ чудо?
Що тежина иматъ во торбата?“
И му велитъ онай стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике:
Ти подкрена сѫта цьрна земя!
Да ли имашъ сила юнащина
Да излезишъ сега да се боришъ
Со Господа Вишни отъ небеси?“
Отговори Марко Кралевике:
„Сполай Богу за чудо голѣмо
Що съмъ било лудо неразумно;
Ко'а не можа торба да подкрена,
Как' ке можа на мейданъ д' излиза
Со Господа Вишни отъ небеси?!“
Тога, рѣче оной стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике,
Кога с' копье торба подкреваше,
Ти изгуби сила половина,
Кога с' пърстотъ торба подкреваше,
Си изгуби уще половина,
Кога с' рѫцѣ земя подкреваше,
Си изгуби и та половина,
Кога торба веке я подкрена,
Си изгуби сѫта прѣжна сила.
И отъ сега благословъ ти давамъ
Пакъ да бидишъ юнакъ надъ юнаци,
Ама к' иматъ по юнакъ отъ тебе,
Не ке можишъ само со юнаство
Да надбивашъ незнайни делии,
А повеке нимн ке надбивашъ
Со хитрини и со измамванье!...“
Това рече, дѣдо се загуби.

Се зачуди Марко Прилепчанецъ
И ми търгна по бѣли друмови,
Не ми ходитъ како халетина,
Туку ходитъ кротко и по-лека,
Солзи ронитъ по бѣли образи,
Ржцѣ кжршитъ отъ бѣли колени,
Жалба жалятъ за напрѣжна сила
Що погуби своя юнащина.
Та се врати въ Прилепа града,
Тамо се е младо оженило,
Останало кралство да си държитъ,
Да си вардитъ земя по краина.
Отъ тогава Марко Кралевике
Со хитрини фати да се боритъ.

5.

Заманъ било, време поминало,
Останало пѣсна да се пѣетъ,
Да се пѣетъ, да се прикажуватъ,
Да се славитъ Божье свето име,
За да слушатъ, сжта рисянщия.
Дуръ не било не би се пѣяло,
Що слушало все весело било.

Г-ца Петрова

СТАТИИ.

ОТЧЕТЪ

на

СОЛУНСКАТА БЪЛГАРСКА ГИМНАЗИЯ „СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЯ“ ЗА ПРѢЗЪ УЧЕБНАТА 1882/83 ГОДИНА.

(Встѫпление. — Зданието на гимназията. — Учебна година. — Съставъ на учителското тѣло — Управление на гимназията. — Приеманье и распрѣдѣление на ученицитѣ по классове. — Занимание на ученицитѣ. — Положението на гимназията спрямо обществото и правителството. — Бюджетътъ на гимназията. — Библиотека и учебни принадлежности. — Архива на учителскиятъ съвѣтъ.—Мнѣние на съвѣта за подобрѣнието на гимназията въ всѣко отношение.)

Встѫпление.

Съобразно съ рѣшението на учителския съвѣтъ, въ засѣданието му отъ 14 Юний т. г., записано въ протоколната книга, настоящиятъ отчетъ не можа да се състави по-рано и да се прочете въ врѣме на акта по слѣдующитѣ причини: 1) че повечето отъ учителитѣ, като бѣхѫ заети почти всѣкидневно съ своитѣ испити и съ асистенство по испититѣ на другитѣ прѣдмети, не можеше да става събрание за да се състави отчета, толкова повече, че въ това врѣме всѣкой отъ членоветѣ на съвѣта, като класенъ наставникъ, бѣше заетъ съ изважданьето на общи бѣлѣжки по успѣхитѣ и отсѫтствията на ученицитѣ и съ приготовление на свидѣтелствата, и изобщо, съ приключваньето на учебната година трѣбваше да се употрѣби краткото врѣме повече за съставянье разни списъци; 2) защото отъ свършъка на испититѣ до акта оставаше само единъ денъ, въ който трѣбваше да се приготвѭтъ и подпишѫтъ всичкитѣ свидѣтелства; 3) защото се взе прѣдъ видъ, че на акта, като ще бѫде твърдѣ утомително да се чете, особенно като повече отъ публиката не ще разбира по български и 4) понеже за толкова кратко врѣме не бѣ възможно да се напише както трѣбва настоящия отчетъ. Прѣдъ видъ на всичко това, съвѣтътъ рѣши да се състави отчета слѣдъ акта и, безъ да се прочита прѣдъ публиката, да се испрати направо въ светата Екзархия. Въ засѣданието на учителския съвѣтъ отъ 22 Юний се избра тричленна коммиссия, за да го състави*) и се опрѣдѣлихѫ въ общи черти всичкитѣ ония въпроси, за които трѣбваше да се спомене въ отчета, като сѫщеврѣменно се и раздѣлихѫ на слѣдующитѣ глави:

I. Зданието на гимназията.

Помѣщението на гимназията се намира на едно отъ най-здравитѣ въ хигиеническо отношение мѣста въ града: то е построено на високо мѣсто, тъй щото постоянно се досѣга отъ чистъ вѣтъръ. Окрѫжающитѣ го сгради и улици, като отстранени отъ главната часть на града, не бъркатъ ни най-малко на тишината, потрѣбна за занимането; а пакъ това има голѣмо значение за едно училище. Въ двора на училището има чешма съ доста здрава и изобилна вода. Тия сгодности на мѣстоположението се парализиратъ отъ не доброто разположение на самото здание, което не е сгедно за гимназия нито въ педагогическо, нито въ хигиеническо отношение. То е вѣхто, дървено и нездраво, особенно въ нѣкой тържественъ денъ за училището, когато се събира много публика, опасно е да се не срути, за прѣдварванье на което горния салонъ е подпрѣнъ съ диреци. Като старо, зданието не може да се държи чисто, понеже гние и се праши. Класнитѣ стаи зимѣ биватъ много студени и мѫчно се топлѭтъ. Отъ друга страна зданието, макаръ и да е доста голѣмо, но понеже е било частна кѫща, не е сгодно за училище. Най-долния му катъ, като низъкъ и тъменъ, не служи за нищо, освѣнъ за натрупванье на непотрѣбни нѣща; срѣдния катъ, ако и да има шесть стаи, но само едната може да служи за класна стая, а останѫлитѣ петъ сѫ тъмни и не могѫтъ да служѭтъ за класни стаи; горния катъ състои отъ осъмъ стаи и единъ салонъ, но и тука стаитѣ иматъ почти сѫщитѣ недостатъци, както и въ срѣдния катъ. Отъ осъмтѣ стаи въ горния катъ има малко—много згодни за классове само четири, а другитѣ сѫ тъмни съ по единъ-два прозорца въ салона. Даже и тѣзи стаи, които се считатъ згодни за классове, не могѫтъ да поберѫтъ сегашното число ученици, а толкова повече ако се умножѫтъ, споредъ както се прѣдполага за идущата година.

II. Учебна година.

Истеклата 1882/83 учебна година се захванѫ въ гимназията твърдѣ късно, а именно въ втората половина на мѣсецъ Октомврий, послѣдствие на което се изгубихѫ почти цѣли два мѣсеца отъ учебното врѣме. Главната причина за късното откриванье на гимназията е съдържательтъ на пансиона, който не се яви въ назначения споредъ контракта срокъ (1-й Септемврий), а дойде да прибере ученицитѣ чрѣзъ намѣстника си дори слѣдъ единъ мѣсецъ и повече. Прѣзъ това врѣме ученицитѣ, като нѣмаше кѫдѣ да живѣѭтъ, бѣхѫ напълнили всичкитѣ стаи на училищното здание; нѣкои отъ ученицитѣ бѣхѫ принудени да се връщатъ пакъ назадъ и се явихѫ даже по-късно отъ откриваньето на училището.

---

*) Въ сѫщность самъ Китанчевъ е написалъ отчета.

Ю. И.

Друга причина за закъсняванье бѣше тази, че училищното здание бѣше съвсѣмъ непоправено; стѣнитѣ бѣхѫ раскъртени, столоветѣ, таблитѣ, маситѣ и чиноветѣ повече истрошени и унищожени; а да се захване поправката по-рано не бѣше никакъ възможно, понеже всичкото здание бѣше натрупано съ леглата на ученицитѣ. Изобщо пъленъ безпорядъкъ царуваше въ зданието и никакви потрѣбности, годни за употрѣбление, нѣмаше. Всичко почти трѣбваше да се прави отново и съвѣта отъ учителитѣ въ второто си засѣдание, отъ 18-й Септемврий 1882 година, рѣши да помоли св. Екзархия телеграфически да възложи грижата за поправяньето и доставяньето на потрѣбноститѣ върху църковната тукашна община, което своеврѣменно се съобщи на Екзархията.

Поради тѣзи причини гимназията можа да се открие дори на 18 Октомврий, но въ сѫщность занятията се захванахѫ много по-късно; и отъ началото не можеше да се изисква занимание отъ ученицитѣ, тъй като никой почти отъ тѣхъ не бѣше си доставилъ поне нѣкой отъ най-необходимитѣ учебници, съ изключение на находящитѣ се тука екзархийски книги, като: география, катихизисъ и аритметика I часть. По този въпросъ се писа на св. Екзархия, но отговора непослѣдва.

Свършваньето на учебната година се рѣши да стане на 19 Юний 1883 година, понеже се имаше прѣдъ видъ: 1) че ученицитѣ спорѣдъ контракта можехѫ да сѣдѭтъ въ пансиона не по-късно отъ 30 Юний; 2) че рамазанътъ се почеваше отъ 22 Юний, а спорѣдъ мѣстния обичай, за вънкашното въздиганье на гимназията въ очитѣ на населението, необходимо бѣше да присѫтствува на акта н. п. главния управитель, който, като покровитель на завѣдението, самъ бѣше се обѣщалъ да дойде, и 3) че спорѣдъ климатическитѣ тука условия и всичкитѣ други училища свършватъ нѣколко деня по-рано, понеже горѣщинитѣ се усилватъ отъ срѣдата на Юний.

Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че учебната година въ гимназията е била твърдѣ кратка, ако се притурѭтъ при горнитѣ още нѣколко дена праздници, които, прѣдъ видъ на тукашния погледъ, трѣбваше да се празднуватъ, за да не се покажемъ въ очитѣ на простото население *схизматици*, като Архангеловъ-денъ, Три Светители, Св. Климентъ и пр. За праздницитѣ въ правилника си учителския съвѣтъ бѣше оставилъ праздно мѣсто за да ги назначи сама св. Екзархия, но и до края на годината отговоръ не се получи, Къмъ това трѣбва да се притурѭтъ и краткитѣ ваканции прѣдъ Рождество, Заговѣзни, Св. Кирилъ и Методия и Великденъ, които отнехѫ по три-четири деня.

III. Съставъ на учителското тѣло.

Всичкитѣ учители въ гимназията, прѣзъ истеклата учебна година, бѣхѫ единадесетъ (11): Божилъ Райновъ, Константинъ Стателовъ, отецъ архимандритъ Козма Прѣчистански, Трайче Китанчевъ, Тодоръ К. Таневъ, отецъ дяконъ Евгений Рилски, Кузманъ Шапкаровъ, Ф. Бертрандъ, Иеронимъ Бюффети, Абди-ефенди и Етхемъ-ефенди, отъ които само трима останахѫ отъ ланския съставъ, а именно: арх. К. Прѣчистански, Б. Райновъ и Абди-ефенди. Всичкитѣ учители сѫ османски подданници, освѣнъ Ф. Бертрандъ и Бюффети, отъ които първия е француски подданникъ, а втория италянски. По народность седъмъ души сѫ българи, отъ които тримата: Б. Райновъ, К. Стателовъ и дяконъ Е. Рилски сѫ родомъ отъ Източна Румелия, а другитѣ — отъ Македония; пакъ двама турци, единъ французинъ и единъ италянецъ.

Учителитѣ сѫ съ слѣдующето образование: Б. Райновъ е въспитанникъ на Киевската духовна семинария и студентъ отъ I-я курсъ на Ексския факултетъ по правото; К. Стателовъ — въспитанникъ на Ново-Бугската учителска семинария и свършилъ курсъ на Московския учителски институтъ; Т. Китанчевъ — въспитанникъ на Киевската духовна семинария и студентъ отъ II-я курсъ на Московския университетъ по правото; Т. К. Таневъ — свършилъ V-й класъ на Пловдивската гимназия; отецъ архимандритъ К. Прѣчистански се е въспитвалъ въ разни училища по Македония, като въ Скопье, Крушово, Велесъ и Битоля; дяконъ Евгения Рилски се е въспитавалъ въ Самоковската духовна семинария и въ Пловдивската областна гимназия; К. Шапкаревъ се е училъ въ Охридъ и Струга; И. Бюффети се е обучавалъ въ Генуа въ академията на изящнитѣ искуства; Ф. Бертрандъ получилъ образованието си въ Франция; Абди-ефенди се е училъ въ мѣстнитѣ турски училища; Етхемъ-ефенди свършилъ курса въ „Мектеби Султание“ въ Цариградъ.

Учителитѣ прѣподаватъ слѣдующитѣ прѣдмети: отецъ архим. Прѣчистански — Законъ Божи въ всичкитѣ класове, съ 12 урока прѣзъ седмицата и съ годишна платка 4000 франка. Б. Райновъ — математика въ II, III и IV кл., съ 18 урока въ седмицата и съ годишна платка 4140 зл. фр. К. Стателовъ — естественнитѣ науки въ всички класове и физика въ IV класъ, съ 18 уроци прѣзъ седмицата и съ платка 4140 зл. фр. Т. Китанчевъ — география въ III и IV кл., всеобща история въ II, III и IV класъ и словестность въ IV кл., съ 18 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна платка 4140 зл. фр. Т. К. Таневъ — български язикъ въ I, II и III класъ, съ 12 урока прѣзъ седмицата и съ годишна платка 3000 зл. фр. Дяконъ Е. Рилски — география въ I и II кл., аритметика въ I класъ и българска история въ I класъ, съ 22 урока прѣзъ седмицата и съ год. платка 2500 зл. фр. Ф. Бертрандъ — френски языкъ по всичкитѣ класове, съ 16 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна плата 4968 зл. франка. К. Шапкаровъ — грѫцки языкъ въ II, III и IV кл., съ 8 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна плата 3600 зл. фр. И. Бюффети — краснописание въ I и II кл., чертание съ рисувание въ всички класове, съ 20 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна заплата 1200 франка. Абди-ефенди и Етхемъ-ефенди — турски языкъ въ всички класове, съ 14 уроци прѣзъ седмицата заедно и съ годишна платка на двамата 2208 зл. франка (тѣ сѫ баща и синъ).

IV. Управление на гимназията.

При дохождането на учителитѣ, отъ началото на годината, не се намѣри нищо готово или проводено отъ св. Екзархия. Гимназията нѣмаше ни программа, ни правилници, нито пакъ точни и подробни инструкции за управление на заведението. Назначени бѣхѫ само двѣ длъжностни лица — директоръ и инспекторъ, съ длъжности и права неопрѣделени, понеже въ назначението имъ се казваше, че единия ще гледа външната страна, а другия вътрѣшната; а устно на всѣкиго отдѣлно въ Екзархията бѣхѫ се дали разни обѣщания, благоприятни за неговата личность. Сѫщеврѣменно се каза, че ще сѫществува при гимназията и учителски съвѣтъ, но и за него нѣмаше нищо опрѣдѣлено, до кѫдѣ ще се простиратъ правата и длъжноститѣ му. Освѣнъ това Св. Екзархия, още отъ началото на годината, си имаше при гимназията свои довѣрени лица, които тайно рапортирахѫ за всичко, което имъ се благоразсѫдеше. Щомъ това биде поставено отъ начало на управлението, всѣкой можеше да прѣдвиди твърдѣ ясно, че съгласието, любовьта и почетьта между прѣподавателитѣ, което е най-сигурната гаранция за добрия вървежъ на гимназията и за благотворното нравственно влияние върху ученицитѣ, неможеше да сѫществува. И наистина, дисхармонията, спрѣчкванията, недоразумѣнията, ожесточенитѣ прѣпирни и взаимни докачения захванахѫ се още при първитѣ срѣщи на новодошлитѣ и старитѣ учители, а особенно между директора и инспектора, поради различното разбиранье на тѣхнитѣ длъжности. Още при приемваньето на ученицитѣ и разрѣжданьето имъ по класоветѣ се появи голѣмо несъгласие. Но при всичкитѣ неприятности работата отиваше доста добрѣ, понеже най-важнитѣ въпроси се рѣшавахѫ отъ събранието на учителитѣ. Пазеньето на тишината, изобщо надглежданьето на ученицитѣ, както и надглежданьето за чистотата и реда на гимназията завеждаше инспекторътъ, а директорътъ, като се бѣше отстранилъ отъ управлението, повече гледаше прѣдставителната часть на гимназията, като се явяваше за разни обяснения прѣдъ правителството и като прѣдставяше гимназията прѣдъ обществото. Това положение на работитѣ се продължаваше отъ откриваньето на гимназията, сир. отъ края на м. Октомврий, до началото на Декемврий, когато съ дохажданьето на учителитѣ *Танева и дякона Е. Рилски* се захванѫ изработваньето на устава за по-редовенъ учителски съвѣтъ, съгласно съ екзархийското писмо подъ № 735, отъ 10 Декемврий 1882 год. Директора още по-напрѣдъ си бѣ далъ оставката, но не му се прие; а слѣдъ нарежданьето на устава и двата — и директора, и инспектора, — доброволно се отказахѫ отъ своитѣ длъжности въ полза на учителския съвѣтъ, понеже виждахѫ, че въ тази неопрѣдѣленость, която сѫществуваше, не бѣше възможно да върви понататъкъ управлението на гимназията. Прѣзъ всичкото врѣме, до когато се управляваше гимназията по такъвъ начинъ, редовни архиви не сѫ се държали, понеже положението бѣше неопрѣдѣлено. Но при всичко това, извършили сѫ се много работи, като напримѣръ, нарежданьето программата отъ учителитѣ, раздѣлението на прѣдметитѣ и часоветѣ между учителитѣ, разрѣжданьето на класоветѣ, направата на принадлежноститѣ и други нѣща, които станахѫ съ съдѣйствието и помощьта на всички учители.

Особенно много врѣме прѣзъ м. Септемврий се употрѣби при нарежданье программата за сѫществующитѣ четири класа. Готова программа нѣмаше, нито пакъ имаше нѣкои указания и инструкции за това отъ началството, а всичко бѣше прѣдоставено да направѭтъ въ това отношение самитѣ учители. При съставяньето ѝ взехѫ се прѣдъ видъ программитѣ на гимназиалнитѣ училища въ Княжество България и И. Румелия, понеже самитѣ учители по-добрѣ бѣхѫ запознати съ тѣхъ, отколкото съ программитѣ на другитѣ инородни и иностранни училища. При разсѫжденията се взе за основа программата на Пловдивската реалка, и въ нея, съобразно съ тукашнитѣ обстоятелства, се направихѫ нѣкои измѣнения. Така, напримѣръ, понеже твърдѣ множина отъ ученицитѣ идватъ съ идеята, че българитѣ не сѫ имали свое минѫло и че тѣ сѫ най-долниятъ родъ на земята, рѣши се въ първия класъ да се въведе прѣдмета за българска история, въ видъ на биографически уроци. За да могѫтъ ученицитѣ поне да се обясняватъ по гръцки, за да могѫтъ да се запознаѭтъ поне съ гърцката журналистика и изобщо поради потрѣбностьта на този язикъ тука, бѣ се прѣдвидѣлъ отъ св. Екзархия особенъ учитель само за него, и то да се захваща отъ втория класъ.

Като се имаше прѣдъ видъ, че ученицитѣ въ младата си възрасть много повече могѫтъ да изучватъ чужди язици, понеже при неразвитостьта на тѣхния разсѫдъкъ добрѣ е развита механическата паметь, — въведе се изучваньето на французския и турския языкъ въ първитѣ класове, съ по три часа въ седмицата. Но кждѣ края на годината учителския съвѣтъ се убѣди, че языцитѣ твърдѣ много поврѣдихж на ученицитѣ, особенно въ първия класъ, като имъ отнѣхж много врѣме, та неможахж да се приготвжтъ по най-важнитѣ прѣдмети.

До кждѣ първи Януарий 1883 година, учителския съвѣтъ биде окончателно съставенъ; правилникътъ бѣше готовъ и всички учители българи бѣхж го подписали, като се обѣщавахж доброволно споредъ него да се управлява гимназията до края на учебната година. Правилникътъ биде испратенъ въ св. Екзархия за потвърждение. Сжщеврѣменно се избра прѣдсѣдатель и се назначихж класни наставници и дежурни учители споредъ правилника; заведе се книга за записванье отсжтствията на учителитѣ и се доставихж други нѣща споредъ правилника, но отговоръ отъ св. Екзархия нѣмаше никакъвъ. Тогава, въ едно отъ засѣданията на съвѣта, като се видѣ, че, ако остане по такъвъ начинъ работата, може да станжтъ още по-голѣми бъркотии въ гимназията, понеже директорътъ и инспекторътъ си дадохж оставкитѣ, а правилника за управлението, изработенъ отъ учителитѣ, още не бѣше потвърденъ, прѣдложи се и се прие да се запише въ протокола и да се подпишжтъ всичкитѣ членове отъ съвѣта, че се обвързватъ до края на тая година да слѣдватъ въ учителскиятъ съвѣтъ и да испълняватъ правилника. Това нѣщо биде направено, като се взе прѣдъ видъ, че св. Екзархия още отъ началото на годината, като не бѣше отговорила на нищо, имаше съмнѣние, да ли ще отговори и за правилника, и съ цѣль, щото нѣкои отъ учителитѣ по-послѣ, като имъ се види несгодно нѣкое рѣшение на съвѣта, да не се оттеглжтъ и така да дойде гимназията въ разстройство. Слѣдъ това учителския съвѣтъ започнж да работи споредъ както бѣше прѣдвидено въ правилника и така се продължава неговата дѣятелность до края на учебната година.

Съвѣтътъ при своето сжществувание, отъ записваньето протокола отъ 10 Януарий въ протоколната книга до края на Юний, е ималъ 43 засѣдания, отъ които 12 редовни, а останжлитѣ извънредни. Въ своитѣ засѣдания съвѣта се е занимавалъ съ работи на гимназията въ учебно отношение. До това врѣме программата и расписанията на уроцитѣ бѣхж влѣзли въ сила и прѣподаваньето слѣдваше редовно. Слѣдъ като се привикахж да вземжтъ всички учители участие въ управлението, като класни наставници и дежурни учители въ зданието на гимназията, работитѣ за по-неважни нѣща повечето се рѣшавахж отъ класнитѣ наставници частно.

Понеже съвѣтътъ испърво мислеше, че длъжность негова е да указва на св. Екзархия нѣкои недостатъци въ пансиона, които направо досѣгатъ до учебната или нравственната страна на гимназията, то си позволи нѣколко пѫти да рапортира, безъ да гледа ще ли се приемѫтъ неговитѣ рапорти съ удоволствие, или обратно, като се стараеше съ това да испълни добросъвѣстно своята длъжность. Но най-послѣ, като видѣ, че ученицитѣ вънъ отъ гимназията и вѫтрѣ въ пансиона съвсѣмъ сѫ извадени отъ неговия контролъ, видѣ се принуденъ съвѣтътъ да заяви, че той занапрѣдъ не се счита за нищо отговоренъ, което се върши въ пансиона и изобщо вънъ отъ гимназията. При всичко това, съвѣта на нѣколко пѫти биде принуденъ да разглежда работи, които сѫ се извършвали вънъ отъ пансиона и гимназията по тази проста причина, че неможеше да прѣнебрѣгне фактитѣ и да прѣдостави ученицитѣ сами на себе си безъ лошо впечатление и влияние. Такива бѣхѫ случаитѣ, когато нѣкои отъ ученицитѣ бѣхѫ се причастили слѣдъ като яли блажно, и работитѣ по писмата, пращани въ женския пансионъ. Колкото и да желаеше съвѣтътъ да избѣгва разглежданьето на тѣзи нѣща, но не му бѣше възможно, защото самитѣ ученици вече знаехѫ, че учителския съвѣтъ има за всичко това извѣстие. Причината, гдѣто учителския съвѣтъ се отказа да разглежда такива нѣща бѣше, че нравственната часть на пансиона бѣше прѣдоставена исключително въ рѫцѣтѣ на съдържателя на пансиона; учителския съвѣтъ нѣмаше никаква възможность да контролирва и прѣдварва, за което своеврѣменно и напространно е съобщилъ на светата Екзархия.

За всичкитѣ по-важни въпроси, които сѫ се рѣшавали въ учителския съвѣтъ, се е рапортирало въ Екзархията съобразно съ протоколитѣ, подписани отъ всичкитѣ членове на съвѣта. По нѣкои въпроси учителския съвѣтъ си е позволявалъ да се несъгласява съ мнѣнието и погледитѣ на св. Екзархия, но за това той всѣкога е прѣдставялъ своитѣ основания и никога вънъ отъ своята кореспонденция не си е позволявалъ да исказва своето несъгласие или противно мнѣние, нито пакъ съ своитѣ дѣйствия се е противилъ на екзархийскитѣ распореждания. За чистосъвѣстното и явно излаганье на своитѣ мнѣния по нѣкои въпроси, като напримѣръ по въпроса: „всѣкой ученикъ, който нежелае да сѣди въ пансиона, да се испѫди отъ гимназията“, съвѣтътъ, види се, е навлѣкълъ върху себе си неудобрѣнието на св. Екзархия, която, освѣнъ едно писмо подъ № 51, испратено на съвѣта чрѣзъ контролната коммиссия, не отговори ни единъ пѫть на писмата и рапортитѣ му, и до края на годината не му потвърди, ако ще би и съ измѣнения, правилника. При всичко това, понеже въ правилника бѣхѫ прѣдвидени правата и длъжноститѣ на всѣкого, то особни нѣкакви стълкновения не е имало до края на годината, и всичкитѣ учители сѫ си испълнявали точно възложенитѣ отъ правилника тѣмъ длъжности. Трѣбва да се признае, че прѣпирни вѫтрѣ въ съвѣта е имало много и доста шумни, при това произлизали сѫ и неприятности, но тѣ сѫ се отнасяли къмъ подигнѫтитѣ въпроси и за тѣхното разяснение, споредъ както се вижда отъ протоколитѣ, нѣща които сѫ неизбѣжни въ всѣко събрание, гдѣто се рѣшаватъ подобни въпроси. При всичко, че въпроситѣ въ съвѣта се рѣшавахѫ по вищегласие, но, споредъ правилника, всѣки единъ отъ членоветѣ на съвѣта има право да се подписва при особно мнѣние; но само на два-три пѫти членоветѣ на съвѣта сѫ видѣли за нуждно да се подпишѫтъ при особно мнѣние и то за въпроси не до тамъ важни, като напримѣръ за сваляньето на повѣдението отъ три на двѣ, за пѣнието и други.

Така вървѣхѫ работитѣ на съвѣта до скоро врѣме, но прѣди единъ-два мѣсеца, по частни инструкции, види се отъ св. Екзархия, о. архиман. Козма, единъ отъ членоветѣ на съвѣта, не щеше да подписва протоколитѣ нито просто, нито подъ особно мнѣние, като отлагаше отъ засѣдание на засѣдание, безъ обаче да прѣстане да дохожда въ засѣданията и да взема участие въ работитѣ на съвѣта, като неговъ членъ до най-послѣдно врѣме. Другъ единъ отъ членоветѣ на съвѣта, К. Шапкаревъ, по поводъ на появившето се дѣло между него и Райнова, съ едно писмо отъ 17 Май т. г. заяви, че прѣстава да бѫде членъ на съвѣта и не ще отива въ IV класъ по гръцки язикъ. Послѣдствие на това, до края на учебната година К. Шапкаревъ не е приемалъ никакво участие въ рѣшенията на съвѣта. Останѫлитѣ петима членове слѣдвахѫ редовно да посѣщаватъ засѣданията на съвѣта до края на учебната година. При всичкитѣ спънки и прѣчки, които се полагахѫ на съвѣта, за да не може да работи, при всичкитѣ лъжливи и клѣветнически доносения и распръсквани нарочно съ цѣль слухове за дѣятелностьта му, съвѣтътъ можа да доискара учебната година въ редъ, нареди испититѣ и други потрѣбни нѣща, и най-сетнѣ сполучи да отпразднува тържественно и блѣскаво акта на гимназията на 19 Юний. Но при всичко това трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣзи прѣчки сѫ биле причината, гдѣто нѣкои точки отъ правилника не сѫ могли да се испълнѭтъ, като, на примѣръ, държаньето въ редъ на училищнитѣ принадлежности, понеже съ едно екзархийско писмо о. арх. Козма се назначава стопанинъ на училището съ всичкитѣ му принадлежности. По тази причина и прѣдвидения въ правилника спискъ на училищнитѣ принадлежности не е съставенъ и не сѫществува въ съвѣта.

Изработения и приетия правилникъ за ученицитѣ не се обяви на самитѣ ученици и не се даде прѣписъ въ тѣхнитѣ рѫцѣ, понеже слѣдъ съставяньето на съвѣта захванахѫ се работитѣ по уловенитѣ писма и други расправии, и понеже особенна нужда не се чувствуваше, защото: 1) по-голѣмата часть отъ този правилникъ е копье отъ общия правилникъ за училището; 2) класнитѣ наставници дадохѫ устни наставления, казвахѫ и привождахѫ членоветѣ отъ този правилникъ, и изобщо, ако и необявенъ официално, но се слѣдваше по него до края на годината и 3) най-послѣ мирния характеръ на самитѣ ученици вѫтрѣ въ гимназията не прѣдизвикваше нѣкаква особна нужда за него.

Съвмѣстно засѣдание въ съвѣта съ другитѣ учители не е имало, тъй като не се е видѣло нужда за това, понеже другитѣ учители сѫ давали своитѣ всѣкимѣсечни бѣлѣжки за поведението на ученицитѣ, което всѣкога се е зимало въ внимание. На края на годината, понеже оставаше само единъ день, за да се съставѭтъ свидѣтелствата, рѣши се въ съвѣта, щото всѣки класенъ наставникъ да се споразумѣе съ прѣподавателя по всѣки прѣдметъ въ своя класъ за общата бѣлѣжка на ученика. Сѫщо и за поведението на ученицитѣ, за да се свърши по-скоро, рѣши се всѣки класенъ наставникъ да вземе бѣлѣжки отъ всѣкой учитель за поведението на ученицитѣ отъ своя класъ и послѣ вече въ съвѣта да се рѣши за общата бѣлѣжка по поведението. За да се разрѣшаватъ други нѣкои въпроси учебни или педагогически, спр. за начина на прѣподаваньето и др., не е било възможно да се викатъ по тая проста причина, че не сѫ могли да се споразумѣватъ, понеже нѣкои отъ учителитѣ, които влизатъ въ състава на учителския съвѣтъ, не знаѭтъ по български, а тъй сѫщо никой отъ българскитѣ учители не знае добрѣ тѣхния языкъ. Що се касае до прѣподавателя на французски языкъ, то той, като съдържатель на пансиона, споредъ правилника на сѫщия пансионъ, бѣше задълженъ да дава всѣкой мѣсецъ рапортъ за състоянието на ученицитѣ въ всѣко отношение, чрѣзъ контролната коммиссия, което обаче той ни единъ пѫтъ не испълни.

Съвѣтътъ е кореспондиралъ само съ св. Екзархия по освѣтлението на нѣкои въпроси, съ контролната пансионерска коммиссия, съ която е кореспондиралъ повечето за набавянье на нуждиитѣ нѣща, и само двѣ писма сѫ писани до родителитѣ или настойницитѣ на ученицитѣ.

Всичкитѣ въпроси прѣзъ течение на годината сѫ се подлагали на рѣшение въ съвѣта, така или инакъ били сѫ рѣшени, освѣнъ въпроса за работата на г. Райнова и г. Шапкарева, съ която не пожела да се занимае и за която всичкитѣ писма се проводихѫ въ св. Екзархия за освѣтление по този въпросъ.

Прѣзъ всичкото врѣме, до като управляваше съвѣтътъ, щомъ работата се касаеше до правителството или обществото, пакъ прѣдставяше гимназията г. Райновъ, който, ако и да си бѣше далъ оставката отъ директорството, но споредъ правилника оставаше пакъ прѣдставитель на гимназията прѣдъ правителството и обществото; заради това въ прѣписката съ правителството и въ поканителнитѣ писма прѣдъ обществото, както и въ праздничии и официални дни на училището, той се явяваше като директоръ и завѣдваше реда на праздника по прѣдварително съгласие съ съвѣта.

V. Приеманье и распрѣдѣление на ученицитѣ по класове.

Прѣзъ истеклата учебна година числото на ученицитѣ се е уголѣмило твърдѣ много, сравнително съ числото имъ прѣзъ минѫлата 1881/82 година. Отъ минѫлата година бѣхѫ останѫли само 82 ученика, а нови постѫпили тази година още 107 ученика. Отъ новопостѫпившитѣ най-много се настанихѫ въ I и IV кл.

Знайно е, че за да има успѣхъ въ едно заведение, за да бѫдѫтъ силитѣ на ученицитѣ равномѣрни, за да може по-добрѣ да се наблюдаватъ въ нравственно и здравословно отношение, въ всичкитѣ почти по-добрѣ наредени училища, гледатъ между друго на възрастьта и на подготовката. За голѣма жалость при тукашнитѣ условия, за сега поне, неможа да се испълнява не само първото, но и второто сѫщественно условие за добрия напрѣдъкъ на едно учебно заведение. Особенно относително възрастьта, твърдѣ често се случваше и ще се случва още за дълго врѣме, че момци възрастни по на 20—22 години, но съ съвсѣмъ слаба подготовка, се допущатъ да слѣдватъ, напримѣръ въ I класъ, заедно съ 10—12 годишни дѣца. За сега поне, по никакъвъ начинъ не е възможно да се пази мѣрка на възрастьта за разнитѣ класове при приеманьето. Главната причина за това е общеизвѣстна и неизбѣжна почти и въ всичкитѣ други български училища, а толко повече тука, гдѣто главната цѣль на училището е — да приготви прѣди всичко и по-скоро учители. Послѣдствие на това сѫ се допущали, а и трѣбва да се допущатъ и занапрѣдъ, ученици възрастни и даже женени, особно когато тия ученици сѫ били учители по селата и дохаждатъ само за да се приготвѭтъ по-добрѣ.

Другото сѫщественно условие при приеманьето и распрѣдѣлението на ученицитѣ по класове — достаточната имъ подготовка по прѣдметитѣ, — сѫщо не се е изисквало и не е могло да се изисква съ надлежната строгость. По възможность, разбира се, полагало се е старание, щото ученицитѣ да постѫпватъ въ съотвѣтствующитѣ имъ класове, но всѣкога не е било възможно да не се оказва снисхождение. Мнозина отъ ученицитѣ идвахѫ право отъ гръцкитѣ училища съ гръцкитѣ книги и съ достаточна подготовка по прѣдметитѣ, снабдени съ надлежнитѣ свидѣтелства, а особенно ученицитѣ отъ Воденско, Сѣрско, Демиръ-Хисарско и Драмско, но тѣ не сѫ знаяли да прочитатъ по български и по-лѣсно имъ е било да говорѭтъ по прѣдметитѣ на гръцки, отъ колкото на български. На такива ученици се е правило снисхождение, но тѣ отъ начало сѫ оставали по-назадъ, понеже сѫ се занимавали повече съ языка, отколкото съ прѣдметитѣ. Както и да е, но подобни ученици сѫ били най-добрѣ приготвенитѣ. Други ученици, които сѫ дохаждали направо отъ българскитѣ училища, намѣсто да бѫдѫтъ по-добрѣ приготвени за постѫпванье въ класоветѣ, били сѫ повечето най-слаби. Причината на това се заключава въ туй, гдѣто народнитѣ училища по цѣла Македония нѣматъ една и сѫща программа, а всѣкой учитель прѣподава такива прѣдмети, каквито му минѫтъ прѣзъ ума, безъ да е запознатъ ни най-малко съ тѣхъ, а само съ цѣль да се прѣпорѫча, че знае да прѣподава всички прѣдмети. Така, напримѣръ, явявали сѫ се дѣца отъ второ и трето отдѣление, които не сѫ знаяли да прочитатъ, а пакъ сѫ учили всеобща история, естественна история, география, счетоводство, политическа икономия и други високи науки. Когато сѫ се явили момци съ подобна подготовка, като се е земала прѣдъ видъ тѣхната възрасть, оставяли сѫ се въ I класъ, а по нѣкога сѫ се прѣвождали въ II класъ.

Третата причина, гдѣто изобщо не се е изисквалъ строгъ систематически испитъ при постѫпваньето, е тази, че се срѣщатъ дѣца на лица важни, на които, ако не се направи щението, могѫтъ твърдѣ много да поврѣдѫтъ на работата по събужданье на населението. Отъ друга страна имало е дѣца, испратени отъ общинитѣ изъ вътрѣшностьта на страната, които не е било възможно да се възвърнѫтъ назадъ. Ето въ общи черти главнитѣ причини, поради които при приеманьето на ученицитѣ въ съотвѣтственнитѣ класове, се е правило снисхождение, и съ всичката строгость не се е изисквало знаяньето на материала, нуженъ за постѫпваньето въ извѣстенъ класъ.

Приеманьето на ученицитѣ станѫ не така редовно, както би трѣбвало. При всичко че се бѣше рѣшило да присѫтствуватъ при приемнитѣ испити всички учители, но мнозина отъ тѣхъ присѫтствувахѫ при приеманьето не всѣкога, едни по болесть, други — защото отсѫтствувахѫ отъ града и пр. Поради неопрѣделенностьта на длъжноститѣ директоръ и инспекторъ, поради неопрѣдѣленностьта на правата, които би трѣбвало да има учителския съвѣтъ, — между директора и инспектора станѫ неприятность при приеманьето, и първия се оттегли, а втория продължаваше самъ да приема ученицитѣ и да ги распорежда въ класоветѣ, като се основаваше върху правата си — да управлява вѫтрѣшната часть на гимназията.

Поради всичкитѣ горѣизложени причини, въ класоветѣ се намиратъ ученици съ съвсѣмъ слаба подготовка, които до послѣдно врѣме не сѫ могли да разбиратъ прѣподаваемитѣ прѣдмети. Заради това и успѣхътъ по всичкитѣ прѣдмети, сравнително съ онзи, който би трѣбвало да се очаква, като отъ класове гимназиални, е твърдѣ посрѣдственъ, даже слабъ. Освѣнъ това и малкото ония ученици, които сѫ имали малко-много достаточна подготовка, сѫ лишени отъ всѣкакво общо умственно развитие и не сѫ приготвени да слушатъ малко по-отвлѣчени разсѫждения по сериознитѣ прѣдмети.

V. Занимание на ученицитѣ.

По горнитѣ причини, при всичко че тази година, сравнително съ минѫлата и само по себе си, има доста голѣмъ успѣхъ, но до онова положение, въ което би трѣбвало да се намиратъ ученицитѣ по своитѣ знания, има още твърдѣ много да се желае. Ето защо истеклата учебна година трѣбва да се счита просто като подготвителна, сир. прѣзъ тая година се е сполучило да се поприготвѭтъ ученицитѣ, та да могѫтъ за идущата година поне малко да разбиратъ отъ онова, което ще имъ се прѣподава въ класъ по прѣдметитѣ.

При всичко това, прѣзъ цѣлата година ученицитѣ сѫ употрѣбили примѣрно прилежание и неуморно старание, за да могѫтъ, чрѣзъ добросъвѣстенъ трудъ, да се приготвѭтъ хубаво. И наистина, трѣбва да се признае, че процентътъ на ленивитѣ и развалени въ това отношение ученици е съвсѣмъ малъкъ въ нашето училище. Добритѣ резултати въ края на годината и успѣхътъ, сравнително съ разнитѣ прѣчки и несгодности, които постоянно сѫществувахѫ въ тѣхнитѣ занимания, — сѫ огромни, ако се земе прѣдъ видъ при другитѣ прѣчки и краткостьта на учебната година.

Но нито старанието на учителитѣ, нито трудътъ на ученицитѣ не бѣхѫ въ състояние прѣзъ цѣлата година да побѣдѭтъ необоримитѣ прѣпятствия срѣщу успѣха, които прѣпятствия отъ друга страна, при малко грижа и старание отъ страна на висшето началство на гимназията, твърдѣ лесно би се отмахнѫли. Между друго за нуждно считаме да споменемъ тука слѣдующитѣ най-главни:

1) Изобщо, като прѣзрѣмъ всичкитѣ други несгодности, ако има на нѣщо да се благодари, гдѣто гимназията неможа да покаже тая година потрѣбния успѣхъ, то е — нѣманьето на учебници, рѫководства и учебни пособия. Това може да се каже изобщо за всичкитѣ прѣдмети, които сѫ се прѣдавали въ гимназията. Въ града книжарница несѫществува, въ цѣла Македония — сѫщо; даже и въ Одринско нѣмаше, така щото и да искахѫ ученицитѣ, неможахѫ да си купѭтъ, а трѣбваше сами да си исписватъ отъ България или Источна-Румения. За доставлението на учебници се писа своеврѣменно още прѣзъ Септемврий, прѣди да се захване учението, въ св. Екзархия отъ страна на учителитѣ; устно се говори отъ нарочно испратения и по други работи отъ тука човѣкъ и списька се прѣдаде, но отговоръ и до денъ днешенъ непослѣдва. Отъ чужбина исписвахѫ си книги само ония отъ ученицитѣ, които бѣхѫ по-богати и имахѫ доста пари за пощенски разноски, съ които книгата ставаше двойно по-скѫпа, а стипендианиттѣ и по-бѣднитѣ ученици оставахѫ цѣла година безъ учебници. И даже по-богатитѣ ученици трѣбваше да чакатъ по два и повече мѣсеца, за да дойдѫтъ

книгитѣ имъ отъ Пловдивъ или София. При това мнозина, които нѣмахѫ тамъ познайници, бѣхѫ принудени да се обрѫщатъ писменно до непознати лица, които често не имъ отговаряхѫ. Наистина, контролната коммиссия се погрижи да достави на стипендиантитѣ необходимитѣ турски и француски книги, които се намирахѫ тука, но то бѣше доста късно, вече прѣзъ м. Декемврий и Февруарий, които бѣхѫ ги купили прѣподавателитѣ на своя смѣтка.

2) Не само учебници, но и никакви ученически потрѣбности нѣмахѫ повечето отъ ученицитѣ въ течение на цѣлата год. Така напр., за стипендиантитѣ и бѣднитѣ ученици не бѣше прѣдвидено въ контракта за разни класни принадлежности, и съдържательтъ, разбира се, не имъ даде нищо прѣзъ годината, пакъ и контролната коммиссия не достави на ученицитѣ най-необходимитѣ принадлежности, като: хартии, пера, тетради, мастило и др.; така щото повечето отъ ученицитѣ не сѫ били въ състояние да пишѫтъ упражнения или, при нѣманьето учебници, да си записватъ въ класъ прѣподаваемото. По тази сѫщата причина и успѣхитѣ по краснописание, чертание, рисувание и чертание географически карти е билъ много по-слабъ, отъ колкото би трѣбвало да се очаква, споредъ старанието на учителитѣ. Учительтъ по краснописание, чертение и рисувание, сѫщо и учительтъ по географията въ I и II класъ, като видѣхѫ, че на тѣхнитѣ уроци ученицитѣ сѣдѫтъ повечето празни, раздадохѫ най-послѣ на мнозина отъ себе си необходимитѣ карти, а послѣ кѫдѣ края вече контролната коммиссия ги призна за разноски и за нѣкои имъ заплати стойностьта. Изобщо трѣбва да се каже, че отъ тия ученици, които имахѫ щастието да бѫдѫтъ стипендианти или полустипендианти, ни единъ не е получилъ отъ никого за прѣзъ цѣлата година ни учебникъ по прѣдметитѣ, ни друга нѣкоя ученическа принадлежность. Светата Екзархия това всичкото знаеше отъ рапортитѣ на учителския съвѣтъ и контролната коммиссия; но съвѣтътъ на своитѣ донесения и молби не се удостои да получи и до днесъ никакъвъ отговоръ. А повечето не само отъ стипендиантитѣ, но и отъ всичкитѣ ученици сѫ така бѣдни, щото не сѫ имали ни една пара за да си набавѭтъ поне най-необходимитѣ си нѣща, като: хартия, пера и мастило.

3) Освѣнъ това училището не е имало прѣзъ цѣлата почти учебна година никакви учебни пособия, което е твърдѣ много прѣчило на занимането на ученицитѣ. Така, напримѣръ, за прѣподаваньето на географията никой неможе да откаже, че първа потрѣбность сѫ географическитѣ карти. Прѣподаваньето на географията безъ такива карти, съвсѣмъ си нѣма смисъльта, а гимназията имаше само три карти: на Африка, Австралия и Европа, и тѣ отъ старото издание на Данова, издърпани и поврѣдени. Още отъ самото начало отъ страна на учителския съвѣтъ се е писало въ светата Екзархия, като ѝ се проводи отъ тука

списъкъ отъ най-нужднитѣ нѣща; но за голѣма жалость св. Екзархия и до днесъ не си е сторила трудъ да ни отговори. Най-послѣ учителския съвѣтъ, като видѣ, че очекванитѣ отъ Екзархията учебни пособия и принадлежности нѣма да дойдѫтъ поне тая година, зарѫча подъ отговорность на своитѣ членове едно тѣло географически карти отъ Руссия, които дойдохѫ само два мѣсеца прѣдъ испита, и по такъвъ начинъ може да се избави гимназията отъ срама за испититѣ, гдѣто присѫтствувахѫ нѣкои високопоставени лица. А въ IV класъ географията на европейска Турция се е прѣподавала по частната карта на единъ ученикъ, която той вардѣше като очитѣ си и редко позволяваше да се занимаватъ всичкитѣ ученици по нея. А всички тия принадлежности съвсѣмъ лесно бихѫ могли да се доставѭтъ отъ Пловдивъ най-много за двѣ недѣли. За прѣподаваньето на Всеобща История, ако не повече, то поне въ всѣкой класъ би трѣбвало да има единъ исторически атласъ. Сѫщото трѣбва да се каже и за Св. История, но нито за единия, нито за другия прѣдметъ не е имало карти. За да могѫтъ да разбиратъ ученицитѣ хубаво прѣподаваньето на Геометрия, трѣбва този прѣдметъ да се прѣподава, колкото е възможно по-нагледно, което не е възможно да бѫде безъ нужднитѣ геометрически тѣла и фигури. По други училища, гдѣто ученицитѣ сѫ по-приготвени, може би, не се чувствува такъва голѣма потрѣбность въ онова, но тука този начинъ на прѣдаванье трѣбва да бѫде, може да се каже, единственния. Прѣподаваньето на Зоология, особенно въ първитѣ два класса, всѣкога ще куца, ако би да нѣма потрѣбнитѣ чучела на най-обикновеннитѣ изучаеми животни. Сѫщо трѣбва да се каже и за Минералогията. Какво ще разберѫтъ ученицитѣ отъ минералогията, когато тѣ нѣма да видѭтъ прѣзъ цѣлата година ни единъ минералъ. Благодарение, че прѣподавательтъ самъ имаше своя колекция отъ по-главнитѣ минерали, и така прѣминѫ годината той съ своя принадлежность.

Въ четвъртия класъ се прѣподаваше Физика, а пъкъ въ гимназията не е имало ни единъ инструментъ, за това не е направенъ ни единъ опитъ, а пакъ знайно е, че безъ опити прѣподаваньето на физиката неможе да окаже никакво влияние върху ума на ученика и се губи много отъ цѣльта на прѣподаваньето ѝ; и за физически кабинетъ се писа два пѫти въ Екзархията и списъкъ отъ самитѣ инструменти се проводи отъ самото начало, но и до днесъ нѣма никакъвъ отговоръ.

За да могѫтъ ученицитѣ да се развиватъ умственно да разбиратъ свѣстно прѣдметитѣ и да ги изучватъ по-здраво, необходимо е при всѣко училище да има рѫководства и пособия по разнитѣ прѣдмети, по които и самитѣ учители би могли да се приготвѭтъ по-добрѣ. Особенъ списъкъ за най-нужднитѣ пособия и книги своеврѣменно се прати на св. Екзархия, но никакъвъ отговоръ не се получи.

Но една отъ най-главнитѣ причини, които постоянно сѫ прѣчили на ученицитѣ въ тѣхнитѣ занимания, е била и недобрата наредба на пансиона. За това нѣщо учителския съвѣтъ още отъ самото начало — съвмѣстно съ общината и контролната коммисия, и отдѣлно, — се отнесе до св. Екзархия съ молба да прѣкрати безрѣдицитѣ. Още нѣколко пѫти слѣдъ това самъ учителския съвѣтъ съ указание на нѣкои несъобразности въ пансиона се обърнѫ до св. Екзархия, но слѣдъ като се получи телеграфическа заповѣдь отъ Екзархията *да си гледатъ учителитѣ уроцитѣ и да не пишѫтъ подобни нѣща*, прѣстанѫ да извѣстява въ св. Екзархия, като се надѣваше, че почитаемата контролна пансионерска коммиссия ще може сама да прѣдварди лошитѣ страни за живота на ученицитѣ въ пансиона; но при всичко това, прѣзъ продължение почти на всичкото първо полугодие не можихѫ да се прѣмахнѫтъ несгоднoститѣ, а въ второто полугодие честитѣ вълнения на ученицитѣ въ пансиона доста бъркахѫ на добрия ходъ на заниманията. Не е нужда да се споменуватъ тука подъ редъ пакъ всичкитѣ ония факти, които ги е съобщилъ съвѣтътъ въ течението на годината, понеже тѣ вече сѫ извѣстни на св. Екзархия, стига да се спомене само този фактъ, че доста дълго врѣме отъ началото ученицитѣ се помѣщавахѫ въ едно здание и леглата имъ бѣхѫ натрупани почти едно връзъ друго. Особни стаи за занимание нѣмаше, нито пакъ имаше столове и маси, а ученицитѣ бѣхѫ принудени да четѫтъ и да пишѫтъ въ самата трапезария, която зарань, на обѣдъ и вечерь не бѣше свободна, така щото свободно врѣме за занимание имъ оставяше само вечерь по два часа, въ които тѣ бѣхѫ задължени да приготвѭтъ всичкитѣ си петъ уроци. Като се притурѭтъ при това още несгоднoститѣ на твърдѣ студеното помѣщение въ пансиона, което прѣзъ цѣлата зима нѣмаше никакво отопление, освѣнъ единственната животна топлина на самитѣ ученици, а така сѫщо и студенината на слабонатопленитѣ класове за прѣподаванье въ гимназията, гдѣто ученицитѣ трѣперящи трѣбваше да внимаватъ на прѣподаваемитѣ уроци, — то лесно може да се състави понятие, че условията за занимание сѫ били най-неблагоприятни за ученицитѣ.

VI. Положението на гимназията спрѣмо обществото и правителството.

Скорото и даже внезапното въздигание на първоначалното Солунско училище въ сравнително доста добрѣ наредена гимназия, прѣдизвика у нѣкои мнителни и злѣ настроени противъ нашия напрѣдъкъ людье — разни тълкувания. Особенно чудни слухове зехѫ да се пръскатъ за гимназията слѣдъ отварянието на тазгодишния пансионъ и слѣдъ облачанието на ученицитѣ въ униформа. Даже самитѣ правителственни крѫгове се повлияхѫ отъ тия неосновни слухове и официално попитахѫ — наистина ли е директоръ „французина“ и наистина ли гимназията е турена подъ чуждо знаме. Не се минѫ много врѣме и ето се яви нова клѣвета, че зданието, което се захванѫ тогава да се прави, нѣмало надлѣжното позволително и даже било споредъ основитѣ, расположението и по мѣрката си несгодно за училище. Пакъ се повика директора Райновъ за обяснение и самъ виляетския инспекторъ на всичкитѣ училища биде принуденъ да разгледа зданието и да събере свѣдения върху срѣдствата, съ които се прави то, тъй като злокобно распръснѫтитѣ слухове расправяхѫ за едно голѣмо количество пари, което ужъ се получавало отъ Руссия. Слѣдъ като се свърши и тоя въпросъ, захванахѫ злонамѣренно да се пръскатъ слухове, че въ гимназията учителитѣ били неблагонадѣжни, тъй като повечето отъ тѣхъ били чужденци и въспитани въ Руссия. По поводъ на тѣзи слухове, а така сѫщо по поводъ на писаното въ тукашния гръцки вѣстникъ „Фаросъ тисъ Македониасъ“, че учителитѣ били панслависти и надѫхвали ученицитѣ си съ ненависть къмъ гърцитѣ, — дѣятелния инспекторъ, Абдулъ Рахманъ ефенди, пакъ ненадѣйно посѣти училището, като събра надлежнитѣ свѣдения и статистически данни по българскитѣ училища въ града; а на вѣстника, въ който бѣше напечатана статията, се отговори отъ името на директора съ друга статия, която се напечата подъ страхъ на наказание отъ закона.

Но неприятелитѣ на българщината тука, като видѣхѫ, че съ това неуспѣхѫ нищо, распръснахѫ тайно слухъ, че въ гимназията се прѣподава по учебници съ най-противно на турското правителство съдържание, че тамъ имало картини съ прѣстѫпно съдържание и че въ пансиона и гимназията се прѣподаватъ най-опасни за държавата науки. Този слухъ накара почитаемата учебна коммиссия на Солунския виляетъ да опрѣдѣли особни людье, за да направѭтъ и ненадѣйно ревизия на гимназията. И наистина, когато веднажъ слѣдъ обѣдъ се прѣподавахѫ уроцитѣ редовно, дохождатъ въ класоветѣ — прѣдсѣдательтъ на казанната коммиссия, виляетския инспекторъ, политика — меймуру и единъ терджуманинъ на военния сѫдъ, родомъ гъркъ. При всичкитѣ старания и издирвания, както въ мѫжския пансионъ и гимназията, тъй и въ дѣвическия пансионъ, тѣ ненамѣрихѫ нищо, а задържахѫ само книгата „Дѣтински свѣтъ“, защото въ нея имало напечатано на края „Дѣ й родътъ ми?“

Слѣдъ нѣколко врѣме, по поводъ на тая случка, противницитѣ вѣстници захванахѫ да распръскватъ разни лоши слухове за гимназията и пансионътъ, като, напримѣръ, че се учели военни науки и нощѣ се правили военни упражнения. Въ слѣдствие на това въ обществото се распространи слухъ, че гимназията е затворена отъ правителството и този слухъ се продължава доста врѣме. Като отговоръ на всичко това директорътъ Райновъ подаде протестъ въ учебната коммиссия, съ който молеше да се опровергаятъ официално распрѣснжтитѣ лоши слухове по вѣстницитѣ. Но и слѣдъ това непрѣстанахж клѣветитѣ. Въ гимназията бѣше се съставилъ пѣвчески хоръ подъ управлението на г-жа Стателова. Завистливи за неговия успѣхъ гръцитѣ распрѣснжли слухове, че то не било църковенъ хоръ, но било военна вокална музика и въ него се пѣяли противни пѣсни и революционни маршове. За послѣденъ пжтъ правителството даде ухо на тѣхнитѣ увѣщания и инспекторътъ ненадѣйно направи ревизия въ врѣме на пѣнието и се убѣди, че то е църковенъ хоръ и нѣма нищо опасно.

Слѣдъ това вече полека-лека захванахж да се уталожватъ развълнуванитѣ настроения и всички въ града привикнахж да гледатъ на гимназията, като на обикновенно по-високо учебно заведение. По случай на тритѣ официални празници на училището: *Св. Кирилъ и Методий, откриваньето на испититѣ и акта* — гимназията се удостои съ посѣщението на мнозина високопоставени лица отъ другитѣ народности. Особенно акта на гимназията биде удостоенъ съ присжтствието на н. високопрѣвъсходителство главния ни управитель *Галибъ паша*, който по случай на исказанитѣ слова, благоволи да отговори чрѣзъ вилаетския инспекторъ на училищата, и да се отзове твърдѣ лестно, удобрително и отчински към гимназията и служащитѣ въ нея учители. Сжщо на това тържество присжтствувахж и консулитѣ: русския, английския, францускня и ромжнския; всичкитѣ почти по-високи граждански чиновници и по-първи граждани отъ турска, гръцка и еврейска народность.

Изобщо въ това отношение учителския съвѣтъ съ удоволствие бѣлѣжи, че при всичкитѣ клѣвети и прѣчки, особенно кждѣ края на годината, гимназията сполучи до нѣкждѣ да се издигне въ очитѣ на общественното мнѣние и да се постави въ надлежното положение.

VII. Бюджетътъ на гимназията.

За бюджета на гимназията учителския съвѣтъ не е въ състояние да даде никакви свѣдения, тъй като всичко, което се е отнасяло до материалната часть на гимназията, било е прѣдадено още отъ началото на годината въ ржцѣтѣ на контролната пансионерска комисия. Когато е потрѣбвало нѣщо въ гимназията, което е изисквало малко разноски, съвѣтътъ се е обръщалъ съ писмо до комисията и тя го е доставяла. Сжщо така комисията е платила часть отъ пощенскитѣ разноски.

VIII. Библиотека и учебни принадлежности.

При гимназията не е имало никаква библиотека нито за ученицитѣ, нито за учителитѣ. При всичко, че отъ началото на годината се писа и списъкъ се даде за доставянето на нѣкои книги, но отговоръ отъ св. Екзархия не дойде. Като принадлежность на гимназията имаше отъ минжлата година останжли единъ зоологически атласъ отъ Шуберта, единъ земски глобусъ и три географически карти: Европа, Африка и Австралия. Тая година се подарихж отъ разни лица слѣдующитѣ книги: Зоология, Ботаника и Минералогия, прѣводъ отъ Урумова (Покорний), География и История за IV отдѣление отъ Манчова и каталогъ на Дановитѣ учебни книги, испратенъ отъ него самаго. На краятъ на годината се купи едно тѣло географически карти на русски. Освѣнъ тия гимназията не притѣжава никакви други учебни и спомагателни книги, нито нѣкакви други класни пособия, освѣнъ мебелитѣ въ класоветѣ.

IX. Архива на учителския съвѣтъ.

Архивата на учителския съвѣтъ се състои:

1) Отъ копирна книга за кореспонденцията му № 52;

2) Протоколна книга;

3) Дѣло на входящитѣ книжя;

4) Книга за записванье отсжтствията на учителитѣ;

5) Журнали на всичкитѣ класове за истеклата учебна година на брой 6;

6) Общъ списъкъ за тримѣсечнитѣ бѣлѣжки по успѣхитѣ и поведението на всичкитѣ ученици отъ всички класове;

7) Главенъ списъкъ на ученицитѣ;

8) Списъкъ за годишнитѣ, испитнитѣ и общитѣ бѣлѣжки по успѣха и поведението на всичкитѣ ученици.

Отъ прѣдвиденитѣ въ правилника за управлението на гимназията книги, не се е съставила и държала само една, именно — „Книга са покжщнината на гимназията“, като библиотека, физически и химически кабинетъ, едно, защото подобни нѣща не сж сжществували, а друго, защото съ едно Екзархийско писмо за пъленъ стопанинъ на зданието и неговитѣ принадлежности се признава отецъ архимандритъ Козма.

X. Мнѣние на съвѣта за подобрѣние на гимназията въ всѣко отношение.

1.—Най-настоятелна, неминуема нужда е — да се направи прѣди всичко зданието на гимназията. Споредъ както се вижда отъ по-горѣказанното за зданието на гимназията, въ сегашната вѣхта сграда не бѣше възможно да се побержтъ ученицитѣ даже тази година. За идущата учебна година, безъ всѣко съмнѣние, утвърдително може да се каже, че ученици ще да има много повече, понеже тукашната гимназия, като единственно срѣдно учебно заведение на българитѣ въ Македония, отъ година на година все повече и повече ще се пълни съ ученици. Даже сега още, слѣдъ испититѣ, захванахѫ да заявяватъ желание да помѣстяватъ дѣцата си бащи отъ такива затънтени мѣста, за които по-напрѣдъ не е имало никаква надѣжда и то, ако тая година отъ нѣкждѣ е имало троица, до година отъ тамъ трѣбва да се очакватъ десетъ души. Като видѣхѫ тазгодишното подобрѣние на гимназията и като се надѣватъ за идущата година да бѫде още по-добро нейното положене, мнозина даже отявлени гъркомани иматъ намѣрение да проводѭтъ чадата си въ гимназията. При таквози положение на работата, когато и тазгодишнитѣ 189 ученици и 4 класа едва се побирахѫ съ голѣмо притѣснение и мѫчнотии въ старото здание, то идущата учебна година по никакъвъ начинъ неможе да служи за гимназия, а ще трѣбва да се земе подъ наемъ нѣкое друго помѣщение. А такъво помѣщение, назначено и пригодно за учебно завѣдение, нѣма въ Солунъ да се дава подъ наемъ. Даже изобщо голѣма кѫща за пансионъ, която би побрала 200 ученика, не се намира, и ако се намѣри, то бива стара, на опадванье и опасна за живота на ученицитѣ, каквото бѣше зданието за тазгодишния голѣмъ мѫжски пансионъ, въ който се помѣстявахѫ не повече отъ стотина ученици. За това и да се намѣрѭтъ подъ наемъ подобни кѫщи, гимназията ще трѣбва да бѫде раздѣлена на двѣ отдѣлни части, нѣщо, което доста може да побърка за реда въ гимназията. Освѣнъ това, наемътъ тука ще излѣзе толкова скѫпъ, щото по-добрѣ ще бѫде да се направи ново здание, тъй като само наемътъ за нѣколко години ще погълне толкова разноски почти, колкото ще стори направата на цѣлото здание.

Отъ друга страна, да се поправи старото здание и да се приспособи за гимназия, не е възможно по много причини: 1) най-главната причина е тази, че то е дървено и старо, и прѣправкитѣ, колкото добри и скѫпи да бѫдѫтъ, тѣ не ще могѫтъ да го задържѫтъ за дълго врѣме, а ще трѣбва пакъ за най-скоро врѣме да се почне здание ново; 2) споредъ прѣсмѣтваньето на опитнитѣ тукашни майстори прѣправката ще стори толкова, щото по-добрѣ би било да се притурѭтъ още нѣколко лири и да се направи новото. Най-послѣ и да станѫтъ всичкитѣ възможни прѣправки, пакъ зданието не ще бѫде сгодно и не ще може да се приспособи за гимназия, тъй като не ще да има достатъчно освѣтление, защото съ по-голѣмата си продълговата часть, то е обърнѫто къмъ дворовете на турски кѫщи, стопанитѣ на които не позволяватъ, нито пакъ ще позволѭтъ да се отворѭтъ тамъ прозорци; а пакъ безъ това половината отъ помѣщението се губи, както и сега.

И така, остава едничкото спасително нѣщо — да се направи часъ по-скоро зданието на гимназията. Дворътъ на помѣщението е доста обширенъ и около него е възможно да се направи едно голѣмо здание, което да служи и за пансионъ, и за гимназия, и за други потрѣби, и пакъ дворъ ще остане достатъчно. Направата на новото здание не ще бжде сега мжчна, нито много скжпа, защото основитѣ здрави и широки сж вече искарани, което бѣше най-мжчното; сега остава да се издига зданието и да се доправи извжтрѣ, за което при по-голѣми усилия се изисква по-малко врѣме. Желателно би било, щото св. Екзархия да се погрижи да го направи на три ката, като се почне сжщеврѣменно и правеньето около двора подъ видъ на буквата П. Ако не се направи за скоро врѣме зданието на гимназията, даже ако да би ѝ се доставили всичкитѣ необходими нѣща, пакъ за дълго врѣме ще куца въ всѣко отношение,

По-скорошното свършванье на поченжтото ново здание е нуждно и необходимо и по други причини. Тука особно българското население е навикнжло да гледа на вънкашностьта, и за това може да се привлече най-много чрѣзъ вънкашность. Ако би да стои още нѣколко врѣме така недоправено зданието, губи се твърдѣ много отъ престижа на българщината и отчаянието, което е твърдѣ естественно у тукашнитѣ българи, които сж виждали разни надѣжди осуетени, пакъ ще се прояви съ особенна сила, подклаждано отъ гърцитѣ, и ще може да доведе голѣма врѣда на учебното и на народното ни дѣло. Най-сетнѣ за самото наше народно достолѣпие трѣбва да се направи часъ по-скоро.

2. — За успѣха на гимназията въ идущата учебна година нуждно е подобрѣнието на пансиона. Съобразно съ мѣстнитѣ условия, въ които е поставена гимназията и изобщо българщината тука, необходимо е да сжществува при гимназията пансионъ, въ който, по възможность, да бждатъ помѣстени всички ученици; но, разбира се, никому отъ ученицитѣ да се не забранява да живѣе на частни квартири, понеже мнозина ученици, като бѣдни, немогжтъ да постжпжтъ въ пансиона, а могжтъ вънка съ по-малко разноски да прѣминжтъ годината и да слѣдватъ въ гимназията. За да може да се постигне тая цѣль, трѣбва да се направи платката за проживяванье въ пансиона колкото е възможно по-низска и да не се прави снисхождение, нито да се указва помощь на богатитѣ и заможнитѣ, а на сиромаситѣ и способнитѣ ученици. Сжщо трѣбва да се внимава строго и при раздаваньето на стипендиитѣ — да се не даватъ тѣ на *чифликъ—сайбийскитѣ синове,* а на бѣдни момци, способни и които слѣдъ свършванье на курса да ставатъ учители или свѣщенници, а не землевладѣлци и търговци. За управлението на пансиона трѣбва да има единъ точно и строго опрѣдѣленъ правилникъ, направенъ и подписанъ между Ехзархията и съдържателя, който трѣбва да е задълженъ строго да го пази, а не да управлява пансиона по своето щение и желание, на основание на нѣкакви пълномощия. Въ контракта съ съдържателя, или въ правилницитѣ за пансиона, трѣбва да сж прѣдвидени подробно: облѣклото, храната, часоветѣ за почивка и занимание, които да не могжтъ да се измѣнжтъ безъ съгласието на учителския съвѣтъ при гимназията.

Директорътъ на пансиона желателно е да бѫде нѣкой българинъ; но ако това е невъзможно, то отъ възпитателитѣ поне двама трѣбва да бѫдѫтъ българи съ по-високо образование, съ доказана честность и съ отлично поведение, за да могѫтъ да възпитаватъ ученицитѣ въ народнитѣ ни нужди и интереси, и да могѫтъ да имъ дадѫтъ поне какво-годѣ направление; защото отъ опитъ се видѣ, че не само направление, но и никакво възпитание чужденцитѣ прѣзъ истекщата година неможахѫ да дадѫтъ на ученицитѣ. Особенно би било желателно, щото надзирателитѣ българи да знаѭтъ френския языкъ, защото само въ такъвъ случай ученицитѣ могѫтъ да се ползуватъ отъ този языкъ и да разбиратъ своитѣ възпитатели отъ друга народность. Числото на възпитателитѣ или надзирателитѣ въ пансиона трѣбва да бѫде по-голѣмо, за да могѫтъ да слѣдѭтъ добрѣ за хода на ученицитѣ въ всѣко отношение, и надзирателитѣ да бѫдѫтъ човѣци съ образование и честни. Върху съдържанието на пансиона трѣбва да има строгъ и безпристрастенъ контролъ въ всѣко отношение, въ който да зима участие и нѣкое лице отъ страна на учителския съвѣтъ. Най-послѣ пансионътъ трѣбва да бѫде вече напълно отворенъ на 1-й Септемврий, а за това съдържательтъ трѣбва да се яви не на 1-й Септемврий, а кѫдѣ 15-й Августъ, защото въ противенъ случай се изгубва цѣлия Септемврий за учебната година.

3) Още отъ самото начало на идущата учебна година трѣбва да бѫде опрѣдѣлено, кога да се захване, кога да се сврѣши, кога да има ваканции и по колко деня, кои праздници да се праздуватъ и други подобни, за да неможе напразно да се губи врѣмето за учение. Особенно трѣбва да се внимава, щото нищо да не прѣчи за своеврѣменното откриванье на гимназията.

Управлението на гимназията трѣбва да бѫде строго опрѣдѣлено. За да не ставатъ неприятности и бъркотии, още отъ начало трѣбва строго да се опрѣдѣлѭтъ длъжноститѣ и правата на всѣкиго съ особени отрано изработени и утвърдени правилници за управлението на гимназията, за ученицитѣ, за библиотеката, за ученическитѣ дружества и др. Да се дадѫтъ още и точни инструкции за испълнението на правилницитѣ, за наблюдаваньето на реда и др.

5) Прѣди да се начеnѫтъ уроцитѣ, трѣбва да бѫдѫтъ доставени всичкитѣ учебни пособия:

а) нужднитѣ географически карти, глобуси, картини и др.

б) нужднитѣ геометрически тѣла и фигури.

в) исторически атласи по всеобща и свещена история.

г) нужднитѣ образци и модели за чертание и рисувание, като: 1) листове за натурални прѣдмети дървета, цвѣтя и др. 2) нужднитѣ образци за рисувание, като половинъ глава, лице въ профилъ, очи, тѣло въ бюстъ, рѫцѣ, нозѣ и др., най-малко по шестъ екземпляра отъ всѣки видъ; 3) понеже въ V, VI и VII класове ще трѣбва да се изучава перспективата, за да се научѫтъ да чертаѭтъ и рисуватъ пейсажи, кѫщи и всичко, което види окото, то ще трѣбватъ нѣкой форми отъ гипсъ, които да бѫдѫтъ отъ единъ до единъ и половина метра височина и 4) най-главното да се доставѭтъ нѣколко рѫководства по чертание и рисувание по най-новата система.

д) химически кабинетъ

е) физически кабинетъ

ж) скелетъ и други потрѣби по анатомия и физиология.

з) пособия за космография.

и) пособия по естествена история (по зоология, ботаника и минералогия).

к) пособия и инструменти за изучванье на тригонометрията.

л) библиотека отъ най-добритѣ рѫководства по всѣкой прѣдметъ и отъ най-нуждннтѣ пособия за ученицитѣ и пр.

6) Гимназията за да може да тръгне напрѣдъ, за да може да има нѣкаква система въ обучението, непрѣмено трѣбва да има една опрѣдѣлена програма, защото мѣняваньето на програмата всѣка година принася врѣда на заведението. Тази програма трѣбва да бѫде отрано строго опрѣдѣлена, удобрена и утвърдена, и да влѣзе въ дѣйствие прѣди да се наченѫтъ уроцитѣ въ гимназията. Въ тази програма напространо и подробно трѣбва да е показано въ главни черти всичко, което трѣбва да се мине, по всѣки прѣдметъ, за една година въ всѣки класъ. При тази програма да бѫдѫтъ показани и рекомандовани учебницитѣ и рѫководствата, който се намѣрѭтъ за най добри и най полезни. Хубаво би било тази програма да се прѣдложи за изработванье на учителския съвѣтъ при гимназията.

7) За успѣшния вървежъ на гимназията необходимо е да иматъ всичкитѣ други училища въ Македония еднообразна и сериозно обработена програма. При всичко, че това направо не се отнася къмъ гимназията, по нѣманьето на такъва програма въ другитѣ училища твърдѣ много докача успѣха на тая гимназия. Знайно е, че гимназията се попълнява повече отъ ученици, които идѫтъ отъ вѫтрѣшностьта на страната, и като слѣдвали по разни програми, нѣматъ еднаква сила и нуждната подготовка, отъ което не малко страда успѣхътъ на гимназията въ учебно отношение. Затова, за да се избѣгнѫтъ подобнитѣ незгодности, и за да има успѣхъ и въ всичкитѣ български училища по Македония, потрѣбно е да се изработѭтъ и да се положѫтъ въ дѣйствие прѣзъ идущата учебна година слѣдующитѣ двѣ програми, които да сѫ пространно и подробно написани, съ означение на потрѣбнитѣ учебници и пособия, придружени съ нуждннтѣ обяснения; 1) програма за 4-тѣ отдѣления въ първоначалнитѣ народни училища и 2) програма за градскитѣ трикласни народни училища. Тази послѣдната програма да бѫде съобразна съ програмата на тритѣ първи класа въ гимназията, така щото

ученикъ, свършивши III. класъ въ кое да е трикласно училище, безъ да дава испитъ, на основание на своето свидѣтелство, да може да прѣмине въ IV гимназиаленъ класъ.

8) Но най-добрата гаранция за добрия ходъ на всѣко учебно заведение е — добриятъ съставъ на учителския персоналъ. На много пѫти учительтъ е длъженъ да замѣнява за ученика рѫководствата, да му дава улеснения при нѣманьето на пособия и изобщо отъ личностьта на учителя твърдѣ много зависи успѣха по онзи прѣдметъ, който той се заема да прѣподава. Особенно по нашитѣ български мѣста, като нѣмаме никаква литература по нѣкой прѣдметъ, отъ която ученикътъ би могълъ да попълнява щърбелитѣ на своитѣ знания, учительтъ трѣбва да има доста голѣмо развитие по прѣдмета, който се заема да прѣподава. Въ това отношение не само въ нашата гимназия, но и въ всичкитѣ почти български училища остава още твърдѣ много да се желае; но тази празнина у насъ отъ денъ на денъ се попълнява и ето защо св.-Екзархия трѣбва да се погрижи и да положи всевъзможни старани, за да снабди гимназията съ учители отъ по-високо и солидно образование, тъй като въ противенъ случай гимназията само името ще носи срѣдно учебно заведение, а въ сѫщность не ще бѫде.

9) За да има хармония между учителитѣ, за да се съхрани справедливостьта въ интереса на икономическата часть на гимназията, трѣбва да се опрѣдѣли щатъ на учителитѣ съобразно съ тѣхното образование, и да се опрѣдѣли минимума и максимума на уроцитѣ, които трѣбва да държи всѣкой учитель.

10) Учителитѣ по чуждитѣ язици, които ще прѣподаватъ въ по-долнитѣ класове, непрѣменно трѣбва да знаѭтъ български, защото инакъ ученицитѣ, освѣнъ простъ прочитъ, нищо друго по язицитѣ не научаватъ, споредъ както се видѣ отъ тазгодишния опитъ. Учителитѣ по чуждитѣ язици, като не сѫ знаяли български языкъ, старали сѫ се, но безъ никакъвъ успѣхъ, съ мимика да тълкуватъ на ученицитѣ разнитѣ думи, отъ които повечето, като прѣдставляватъ отвлечени понятия, не е било възможно да се обяснѭтъ по такъвъ начинъ. Наистина, за да се изучи по-скоро и по-добрѣ единъ языкъ, трѣбва учительтъ да говори съ ученицитѣ си въ класа на тоя языкъ и даже да не знае съвсѣмъ языка на своитѣ ученици; но това може да бѫде само въ по-горнитѣ класове отъ IV на горѣ, гдѣто ученицитѣ малко-много вече разбиратъ да имъ се обяснява на този языкъ но не и за първитѣ три класа. Като потвърждение на това може да се каже, споредъ мнѣнието на минѫлогодишнитѣ учители, че ученицитѣ минѫлата година при учителя Бучкова сѫ имали много по-голѣмъ успѣхъ по французския языкъ, отъ колкото тая година. А по туркия языкъ, при всичко че го учили ученицитѣ три години наредъ, но нѣма ни единъ, който да се обяснява или добрѣ да разбира по турски.

11) Трѣбва да се обърне сериозно внимание върху прѣподаваньето на официялния въ страната турски языкъ. Безъ съмнѣние не трѣбва да се привождатъ никакви доказателства въ полза на това мнѣние, защото то е явно. За българитѣ въ Македония, необходимо е да знаѭтъ своето положение, своитѣ права и длъжности, което безъ знанието на този языкъ не е възможно, нито пакъ ще може нѣкой да си защити правото, ако да не знае поне до нѣкадѣ официялния языкъ. Като казва, че трѣбва да се обърне сериозно внимамие върху прѣподаваньето на този языкѣ, учителския съвѣтъ неиска да каже, че е нуждно да се вземе още единъ учитель; напротивъ, той е на мнѣние учительтъ по турския языкъ да е само единъ — пакъ е достаточенъ, особенно слѣдъ като се унищожѫтъ шестъ урока отъ първия класъ; но съвѣта е на мнѣние, щото да се избере за прѣподаватель на този прѣдметъ человѣкъ, който да го прѣподава добрѣ, систематически, и който да знае български. Само по такъвъ начинъ може да се очаква успѣха по този прѣдметъ.

12) Трѣбва да се отхвърли отъ първия класъ изучваньето на чуждитѣ языци, тъй като тѣ твърдѣ много врѣме отниматъ и по тая причина ученицитѣ не могѫтъ да се приготвѭтъ по най-нуждниитѣ прѣдмети. Обикновенно и въ другитѣ гимназиални училища първия и втория класъ се употрѣбяватъ за приготовление ученицитѣ по математика и матерния языкъ. За това учителския съвѣтъ е на мнѣние да се усилѭтъ часоветѣ на помѣнѫтитѣ прѣдмети и да се обърне внимание на краснописанието.

13) Учителския съвѣтъ, като взема прѣдъ видъ нуждата на повечето отъ ученицитѣ да знаѭтъ търговското книговодство, е на мнѣние да се прѣподава този прѣдметъ въ III или IV класъ, слѣдъ свършваньето на аритметиката, като допълнителенъ курсъ къмъ този прѣдметъ.

14) Относително стипендиантитѣ съвѣтътъ е на мнѣние, че трѣбва да се вземѫтъ не отъ такива мѣста, като Прилепъ, Велесъ, Охридъ, Кукушъ, но отъ мѣста, които дѣйствително се нуждаѭтъ отъ това, като: отъ Солунско, Сѣрско, Драмско, Воценско, Зѫхненско, Костурско, Тетовско, Скопско, Кратовско, Кумановско, Прѣспанско, Корчанско, Дебърско, Кичевско и др.

За стипендиантитѣ съвѣтътъ е на мнѣние, щото тѣ да се изваждатъ отъ училището и да се пращатъ учители само слѣдъ като свършатъ V класъ на гимназията, и то тѣзи стипендианти, които се учѫтъ по-слабо и които сами пожелаѭтъ; а по-добритѣ ученици трѣбва да се оставятъ да свършѫтъ курса и даже да се издържатъ за по-високо образование.

15) Да се устрои при гимназията канцелярия съ особенъ писаръ, за да могѫтъ да се държѫтъ въ редъ книжята и архивитѣ на гимназията, и да се прѣкъснѫтъ веднажъ за всѣкога частнитѣ донесения въ Екзархията.

16) Сегашния съставъ на учителския съвѣтъ е на мнѣние, че за добрия ходъ на гимназията въ всѣко отношение, необхо-

димо нуждно е да сѫществува и занапрѣдъ при гимназията учителски съвѣтъ, въ рѫцѣтѣ на който трѣбва да сѫ прѣдадени най-важнитѣ работи на заведението. Властьта на директора да бѫде по-малка, повече испълнителна и прѣдставителна, и при това строго опрѣдѣлена.

По въпросътъ за измѣняваньето на Българската Конституция. *)

Въ сегашно врѣме, когато общественното мнѣние е възбудено до крайна степень по поводъ на станѫлитѣ въ послѣдно врѣме събития; когато общиятъ потокъ за примиряванье и прѣкъсванье ужъ на борбата е затъмнилъ умътъ на мнозина, та сѫ отстѫпили даже отъ първоначалнитѣ си основни начала; когато най-послѣ разнообразни и хитро скроени постѫпки се извършватъ, които клонѭтъ къмъ измѣнението на нашата хубава Конституция; мислѭ ще бѫде най-умѣстно да запознаемъ публиката по-отблизу съ прѣкрасната, научно-написаната и доказателна статия на г. Петка Каравеловъ: „Българската Консти-

---

*) Както ще видѭтъ читателитѣ отъ настоящата статия, автора ѝ има за цѣль да популяризира цѣлата статия на г. Каравелова и слѣдователно да отговори на въпроса: трѣбва ли, полезно ли е и необходимо ли е да се измѣни Конституцията, както тогава е прѣдлагала тъй наречената у насъ консервативна партия, а именно: а) Народното прѣдставителство да се състои отъ двѣ камари; б) Числото на народнитѣ прѣдставители значително да се намали и в) Народнитѣ прѣдставители да се избиратъ чрѣзъ двойна избирателна система. „За да се разясни по-хубаво въпросътъ, за да може всѣки да го разбере, трѣбва да се каже по нѣщо отдѣлно за всѣка една отъ тѣзи три части, защото всѣка отъ тѣхъ иска специални възражения“, казва автора. И той захваща първо да разясни въпроса за двѣтѣ камари, на който въпросъ е посвѣтена цѣлата тази статия. Вѣстникъ „Съзнанье“, гдѣто е напечатана тая статия, е спрѣлъ да излиза тутакси слѣдъ отпечатваньето края ѝ, и ние ненамѣрихме продължението и възраженията по другитѣ два въпроса. При всичко това и то, което прѣдставляваме на читателитѣ, споредъ насъ, е отъ не малка важность, толкозъ повече, че се отнася до единъ конституционенъ въпросъ, който възможно е отново да изникне, ако нѣкога намѣри поддържатели слѣдъ опитътъ съ нашия Държавенъ Съвѣтъ и за който въпросъ у насъ най-малко се е писало. Най-сетнѣ тази популяризирана статия е една характеристика за автора ѝ по отношение на въпроситѣ, които въ нея се досѣгатъ. При това трѣбва да споменѫ, че както въ стиховетѣ, така и въ другитѣ произведения на автора, азъ съмъ прѣмахнѫлъ личнитѣ оскърбления и нѣма защо да обиждамъ хората, имената на които Китанчевъ споменува въ една или друга форма. По тая причина азъ запазихъ на всѣкѫдѣ обращенията къмъ партии: либералната партия, консервативната партия, или либералитѣ, консерваторитѣ и пр., като мислѭ, че това не ще се счете обидно за никого. Гдѣто споменуванье имената на бѣ възможно да се избѣгне, тѣ се споменуватъ въ най-прилична форма.

Ю. И.

туция и прѣдлагаемитѣ въ нея промѣнения отъ консервативната партия“, напечатана въ „Наука“, кн. VIII и IX, X, XI и XII.

Статията е твърдѣ своеврѣменна и тя разглежда най-животрѣпещущитѣ въпроси, около които се върти всичката почти вѫтрѣшна политика въ Княжеството за сега и за които произлиза най-ожесточената борба на партиитѣ, която дава възможность да вирѣѭтъ и се закрѣпяватъ у насъ разни врѣдни за младата ни държавица чужди влияния. Тя (статията) съдържа отговори пълни, ясни, добросъвѣстно обработени и подкрѣпени съ най-силнитѣ авторитети и мислители по политическата наука. Въ нашата бѣдна книжнина, наистина, до сега нѣщо оригинално написано, сериозно и научно изложено по тази часть — не се срѣща. Статията е първъ опитъ на единъ българинъ въ областьта на политическитѣ науки и опитъ, съ удоволствие трѣбва да признаемъ, напълно сполученъ. Статията е такава, щото съ нея авторътъ не би се посрамилъ, ако се явеше даже въ нѣкоя отъ европейскитѣ литератури. Всѣки, който е навикнѫлъ да чете нѣщо по-сериозно и по-отвлечено и да го разбира, приятно ще бѫде зачуденъ, като срѣщне въ „Наука“ статията на г. Каравелова и ще се радва, че и на български става възможно писаньето за подобенъ родъ въпроси по такъвъ начинъ. Всичката статия е прѣпълнена съ голѣмо число високи и благородни мисли, било заети отъ нѣкои знаменити писатели, било исказани отъ самия авторъ и то мисли такива, които би трѣбвало да знае и да почувствува всѣкой образованъ и честенъ человѣкъ. Само ако земе человѣкъ да разяснява една по една тѣзи мисли отдѣлни, би трѣбвало да се занимава постоянно нѣколко мѣсеца.

Многочисленнитѣ прѣкрасни цитати отъ най-избранитѣ автори по политическитѣ науки, които бихѫ могли да служѫтъ на любознателния читатель като най-добри указания за по-добро и коренно запознаванье съ въпросътъ, както и самитѣ сѫждения на авторътъ, правѭтъ статията твърдѣ убѣдителна и най-ясно показватъ огромната начитанность на авторътъ, широкитѣ му и хуманни погледи и прѣкрасното разбиранье на конституционнитѣ въпроси. Особенно поразява человѣка основателното познаванье на английската литература; още повече ще се зачуди читательтъ, ако знае, че г. Каравеловъ е изучилъ английския языкъ самъ, безъ помощьта на учитель.

Языкътъ на статията е ясенъ, доста чистъ, живъ, разнообразенъ и изложението е много сжато. На нѣкои мѣста изложението е легко, даже игриво, на други ядовито и саркастическо; на мѣста отвлечено и сериозно, споредъ изискваньето на самиятъ прѣдметъ. Въ цитатитѣ авторътъ се е старалъ да прѣдаде вѣрно и точно мисъльта на оригинала, като е обрѣщалъ малко внимание за красотата на слогътъ. Но при всичко това, трѣбва да се каже, че за человѣкъ, прѣдварително неприготвенъ, статията е недостѫпна; защото, при написваньето ѝ авторътъ, споредъ както се вижда, е ималъ прѣдъ видъ публика такава, която горѣ-долѣ има, ако не пълно възпитание, то поне елементарнитѣ понятия по въпросътъ. Този начинъ на писанье въ подобенъ родъ статии е най-згодниятъ и цѣлесъобразниятъ; защото, ако бѣше взелъ писательтъ да исказва въ популярна форма всичкитѣ тѣзи мисли, то статията трѣбваше да излѣзе 4—5 пѫти по-голѣма, отъ колкото и сега, сир. трѣбваше да излѣзе книга въ 20—22 коли, нѣщо съвсѣмъ не згодно поне за сега.

Друго нѣщо, което се хвърля въ очи при четеньето на статията, е хладнокръвието и безпристрастието при трактуваньето на най-животрѣпетнитѣ въпроси отъ практическиятъ политически нашъ животъ. Съ исключение на двѣ три иронически и даже саркастически мѣста, като четешъ тази статия, струва ти се, че я пише не водитель на политическа партия въ една страна и практически дѣятель, не человѣкъ, привикнжлъ да управлява множеството съ горѣщото си страстно слово, какъвто наистина е г. Каравеловъ, а вижда ти се да е написано отъ нѣкой кабинетъ ученъ человѣкъ, чистъ теоретикъ, когото малко интересува практическата страна на въпросътъ и практическитѣ доказателства, а гледа само за чистата истина.

Ние тука неправимъ подробна критическа оцѣнка на статията на г. Каравелова, и съ горнитѣ думи искаме само да обърнемъ вниманието на читателитѣ върху нейната важность. Ще се задоволимъ тука да кажемъ само изобщо, че тя ни произведе най-приятно впечатление и възбуди въ насъ голѣма надѣжда, че ако би г. Каравеловъ продължи своята дѣятелность въ това направление, сир. да пише за сериознитѣ политически и конституционни въпроси, които се испрѣчватъ прѣдъ очи въ българския вжтрѣшенъ политически животъ, то той може да положи основание на политическа литература, самостоятелно разработена у насъ и неговитѣ съчинения да послужжтъ за коментарии на нашата Конституция. Съ това би се развило политическото самосъзнание на нашата интелигенция и на народа, и бихж станжли много по-скжпи учрѣжденията ни (политически), така щото не би могълъ лесно да ни ги измъкне изъ ржцѣтѣ всѣки политически вжтрѣшенъ или вънкашенъ авантюристъ. Ние вѣрваме, че г. Каравеловъ не ще запре само на тази статия; ние очакваме отъ него разработваньето на цѣлъ редъ въпроси, за разяснението на които очаква съ нетърпѣние младото наше поколение. Надѣваме се още, че г. Петко Каравеловъ не ще се откаже отъ длъжностьта (при тѣзи способности и начитаность) да бжде учитель и възпитатель на младото ни поколение въ политическитѣ въпроси, както е станжлъ възпитатель на сегашното наше младо поколение братъ му Любенъ Каравеловъ въ литературно и беллетристическо отношение съ своитѣ произведения.

Като вземе человѣкъ прѣдъ очи отъ една страна всичко горѣказано, отъ друга — важнитѣ критически минути, които проживява нашиятъ народъ съ разнитѣ кризи въ Княжеството; а отъ третя — неразбираньето отъ массата на народа най-важнитѣ пунктовѐ отъ Конституцията, които неприятелитѣ на свободата ни и на народниятъ ни напрѣдъкъ тъй хитро и съ такива сладки и усмихнѫти лица се мѫчѫтъ да ги измѣнѫтъ или съвсѣмъ да ги исхвърлѭтъ, наистина жалко и тежко става на всѣки человѣкъ, който разбира отъ работитѣ, гдѣто до сега ни единъ отъ нашитѣ вѣстници не сѫ погрижи да запознае читателитѣ си съ доказателствата и изводитѣ на г. Каравелова въ горѣспоменѫтата статия, съ които той така силно и хубаво защищава най-важнитѣ точки на нашата Конституция, които, щомъ се измѣнѫтъ веднѫжъ, то и Конституцията не е Конституция, и управлението ще падне въ рѫцѣтѣ на человѣци, като нашитѣ консерватори и *благоразумни* (?!) либерали и като чужденцитѣ и ще бѫде по-лошо, отъ колкото въ врѣме на *пълномощията*. То се знае, че мълчанието или твърдѣ остритѣ нападения на консервативнитѣ органи ние бихме лесно разбрали, но мълчанието на либералниятъ, или по-добрѣ либералствующиятъ нашъ печатъ е за насъ необяснимо. А непрѣменно трѣбваше, ако не съвсѣмъ подробно запознаванье съ статията, то поне нѣкои извлечения изъ нея да станѫтъ; защото, едно, съвсѣмъ малцина четѫтъ „Наука“, гдѣто е напечатана статията, а друго, даже ония, които я прочетѫтъ, мѫчно ще я разберѫтъ, защото е изложена научно, съ стилъ високъ и язикъ отвлеченъ, философски. Ония, които се борѭтъ чистосърдечно за запазваньето на народната наша Конституция (която противницитѣ още отъ сега захванахѫ да наричатъ „*Търновска*“ за отличие отъ нѣкаква *си нова*, по тѣхната гайда, което твърдѣ ги блазни), въ статията на г. Каравелова би намѣрили богати доказателства и силни опровержения противъ неприятелитѣ на Конституцията; а до сега още никой не се е въсползувалъ отъ статията.

Най-послѣ и да нѣмаше всичкитѣ тѣзи достойнства, статията трѣбваше да обърне вниманието на нашата журналистика, защото е написана по текущитѣ въпроси и то отъ г. П. Каравелова. Господинъ П. Коравеловъ бѣше и още е единъ отъ водителитѣ на народната либерална партия; той е единственниятъ человѣкъ, който може теоретически и научно да искаже и да защити началата на тази партия; той е взелъ, може би, най-голѣмо участие въ изработваньето на тази Конституция, която разни лица и отъ разни лагери сѫ взели днесь ножицитѣ въ рѫцѣ и сѫ се наготвили да я прѣкрояватъ на посоки, бесъ да иматъ въ умътъ си нѣкой другъ по-добръ и по-ясенъ планъ. Той е ималъ, има и ще има привърженци въ цѣла България, кой каквото иска нека казва, ако не на неговата личность, то на идеитѣ, които той прѣслѣдва и на който за сега осмисленно олицетворение у насъ е той. Като захванахѫ да се пръскатъ слухове за измѣняванье на Конституцията, той си исказа мнѣнието чрѣзъ поменѫтата статия така, както до сега никой не е направилъ, нито отъ либералитѣ, нито отъ консерваторитѣ. Трѣбваше ли въ такъвъ случай да се прѣнебрѣгне неговото мнѣние, толкова повече, че то е мнѣние на едно грамадно множество отъ народътъ? Не трѣбваше ли и неговото мнѣние да се прѣдложи на гласность, обсѫжданье и критика? Не трѣбваше ли да се чуе и неговиятъ гласъ? Ако той, заедно съ мнозина други, мисли криво, като не допуща за сега никакви измѣнения въ сѫществующата Българска Конституция, то докажете му въ какво се състои неговото заблуждение!

Ние мислимъ, че това, което се заключава въ статията на г. П. Каравелова е твърдѣ своеврѣменно и полезно да узнаѭтъ колкото се може повече человѣци, да си отворѭтъ хубаво очитѣ, та кога ги повикатъ и имъ поискатъ нѣкакви измѣнения въ Конституцията, да знаѭтъ какво да правѭтъ; да разбиратъ какво значение иматъ ония членове отъ сегашната наша Конституция, които толкова много прѣчѭтъ на старитѣ чорбаджии и новитѣ наши аги. Но тъй като всѣки не може да намѣри „Наука" и всѣки не може да разбере статията, то ние ще се помѫчимъ да раскажемъ по-важнитѣ и поглавнитѣ мѣста отъ нея съ свои думи, за да може да разбере всѣки.

Прѣди да захване самата статия, г. Каравеловъ прави една твърдѣ умѣстна бѣлѣжка, въ която той разяснява, че не трѣбва да се гледа на неговата статия, като на нѣщо не нуждно, минѫло и несвоеврѣменно. И наистина, мнозина можѣхѫ да помислѭтъ, а неприятелитѣ нарочно ще распръскватъ, че да се говори и да се пише сега по тѣзи въпроси ще бѫде нѣщо, като пословицата „подиръ дъждъ качулка"; защото отъ прѣвратътъ насамъ Констуцията на практика е прѣтърпѣла толкова измѣнения, щото смѣло може да се каже, че тя фактически не сѫществува, а особенно пакъ слѣдъ разнитѣ закони, които се въведохѫ въ Княжеството и които до днесъ дѣйствуватъ. Но мнѣнието, че не трѣбвало да се пише по тѣзи причини е погрѣшно отъ двѣ страни: първо, защото разнитѣ измѣнения, които до сега станѫли отъ прѣврата насамъ, сѫ извършени безъ волята на народътъ, за които се пишѭтъ и прилагатъ разнитѣ противуконституционни закони. Като извършени така, тѣ сѫ беззаконни, а като такива, никой не трѣбва да ги счита за законни, да прѣклони глава прѣдъ тѣхъ, да скръстоса рѫцѣ и да ги испълнява, а наопаки, всѣки има право да погледне на тѣхъ критически и като види тѣхната лощавина, зловрѣдность, трѣбва да се старае съ всички сили за прѣмахваньето на ония пълномощия, които излѣзохѫ толкова ялови за добрини и толкова *чревати* за зли и врѣдни наредби. Отъ друга страна, разясненията, които се касаятъ до разнитѣ членове отъ нашата Конституция, никога не могжтъ да бждать несвоеврѣменни; защото тия разяснения ще направжтъ Конституцията за насъ по драга и ние ще можемъ да устоимъ противъ всѣкакви посѣгвания отъ страна на когото и да било, а такива посѣгвания ние трѣбва да очакваме всѣкога, даже и тогава, когато би се повърнжла и би захванжла да дѣйствува Конституцията пакъ. Второ, въпроситѣ, за които се расправя въ статията, сж толкова важни, щото никога не е късно да се кажжтъ за тѣхъ нѣколко думи, тъй като тѣзи въпроси вълнуватъ още и за дълго врѣме ще вълнуватъ обществото не само у насъ, но и въ повечето европейски държави; а нашия народъ съвсѣмъ не е запознатъ съ тия въпроси, особенно теоретически. Ето защо г. Каравеловъ прѣдупрѣждава читателя въ тази бѣлѣжка, че той повече се интересува и ще расправя за теоретическата страна на въпросътъ, като остави на страна практическата, защото, казва той, ака бихме се заели съ практическата, то би трѣбвало другъ родъ доказателства, а не членове, печатани отъ журналитѣ, колкото искусно и да сж написани тѣ.

„Конституцията на Княжеството“, казва г. Каравеловъ, „до сега толкова души осждждахж и се старажтъ да осжждатъ, щото на всѣки единъ, който е спомогнжлъ да се изработи тя такава, лѣжи обязаность, ако не да защищава лично себе си (дѣто е подписалъ и удобрилъ такава Конституция), то извършената работа и мотивитѣ, които сж го ржководили да извърши работата тъй, а не инакъ“. И г. Каравеловъ, който е участвувалъ въ учрѣдителното събрание, съ настоящата статия иска да прѣдстави, кои сж били мотивитѣ, които сж го накарали да иска тогава, щото Конституцията да излѣзе такава, каквато я гледаме сега. Ако искашъ да обяснишъ най-добрѣ нѣкой законъ, трѣбва да се обърнешъ и да разгледашъ, какво нѣщо е накарало законодателя да направи законътъ такъвъ, а не онакъвъ, сир. да разгледашъ мотивитѣ на законодателя. Тия мотиви, ако сж свѣсно доказани, ще бждатъ най-добри коментарии и обяснения. Ето защо г. Каравеловъ се надѣва, че неговата статия ще послужи като коментарии на най-важния членъ отъ Конституцията.

I.

„Както, вѣроятно, е извѣстно на читателитѣ, дѣленьето на партии въ Княжеството се почнж още отъ Търновското Велико Народно Събрание, което изработи сжществующата Конституция. Още въ това врѣме, тъй нареченитѣ консерватори или поне тѣхнитѣ признати прѣдводители, отъ какъ видѣхж, че Конституцията се изработва не по образецътъ, който тѣ считахж, като най-пригоденъ за нашия народъ или, може би, за нѣкого другиго, оставихж събранието, като протестирахж противъ три точки: членоветѣ за печатътъ, съдружествата и еднокамерното народно прѣдставителство. Но прѣди да бжде подписана Конституцията, консервативнитѣ водители, като видѣхѫ, че съ оттеглюваньето на нѣколко души събранието не прѣстанѫ да работи по пѫтя, който то мислѣше за цѣлеисходенъ, се върнахѫ въ събранието и подписахѫ и тѣ Конституцията съ захвалванье, че тѣ ще се мѫчѭтъ по всѣкакъвъ начинъ да я прѣмахнѫтъ. Отъ тогава тая партия не е прѣдстаяла да вика противъ Конституцията, но отъ нейнитѣ крѣсъци врѣсъци не можа да се разбере — сѫщитѣ ли членове, срѣщу които протестирахѫ, продължаватъ да не одобряватъ, или и други нѣкои, и кои именно? До прѣди малко врѣме консерваторитѣ виждахѫ всичкото зло въ Конституцията, а сега и тѣ сѫ се убѣдили, незнаемъ искренно или не, че безъ нея е още по-голѣмо зло и че, щомъ се измѣнѭтъ нѣкои членове въ нея, въ отечеството ни врѣдъ масло и медъ ще потече. На помощь на нашитѣ кансерватори срѣщу Конституцията се явихѫ още много критици, и свои, и чужди, и викани, и невикани; но никога тия критици, не само че не сѫ привеждали нѣкакви доводи противъ нея, но даже не сѫ показали, кои членове отъ нея считатъ тѣ непригодни изобщо, или непригодни за нашия народъ“. Така захваща г. Каравеловъ статията си. И наистина, чудно нѣщо; нашитѣ консерватори и онѣзи либерали, които обичатъ да наричатъ себѣ си *умѣрени и благоразумни (?)* викахѫ и викатъ противъ Конституцията и искатъ да я измѣняватъ, но никой отъ тѣхъ до сега не си е сторилъ трудъ да земе сериозно, както прилича на человѣкъ образованъ и сериознъ, да ни порасправи, — защо пакъ трѣбва да се измѣнява; никой отъ тия, които искатъ да измѣняватъ, не е прѣдставилъ ни едно основание. Кажете, молимъ ви, кой отъ консерваторитѣ се е завзелъ въ силата на думата и на словото да убѣди населението, че това измѣнение е нуждно и може да се оправдае отъ науката и отъ нашия български животъ? Но онова, което за насъ е ясно, то е, че тѣзи, които искатъ да мѣняватъ Конституцията, тѣ не сѫ человѣци достаточно искренни; тѣ се надѣватъ да смутолеватъ работата така и да минѫтъ безъ доказателства, защото иначе всѣки ще види, че измѣнението на Конституцията, особено тамъ, кѫдѣто искатъ тѣ, не ще бѫде за полза, а за съсипня за народътъ. Освѣнъ това, консервативната партия нѣма человѣкъ, който да земе че научно да се бори по теоретическитѣ въпроси на учрѣжденията съ прѣдставителитѣ на либералната партия.

Това за да не се покаже отведнѫжъ прѣувеличено, ние ще попитаме да укажѫтъ поне една статия, ако не журнална, то поне въ тѣхнитѣ вѣстници, която да има сериозенъ характеръ и която малко по-дълбочко да поглежда на въпросътъ. Всѣки който е челъ, ще бѫде принуденъ да каже, че подобно нѣщо не е имало. Даже повече, до послѣдно врѣме никой не знаеще, какво искатъ най-послѣ нашитѣ консерватори. Тѣ само викахѫ: „долу Конституцията“, а попитай ги защо? — распаленностьта се загубваще и тѣ навеждахѫ носътъ си долу. Това нѣщо нравственна сила на партия ли е, и това нѣщо най-послѣ ще ни заповѣдате да признаваме за партия, за *хатѫрътъ* на която да си измѣняваме нашата хубава Конституция? — Да не мислите, че българскиятъ народъ заедно съ своята интелигенция е полудѣлъ, та нѣма капка смисълъ въ главата си? Най-послѣ, за да видите, че наистина тѣзи человѣци нѣматъ нравственна и умственна сила въ партията си, обърнете внимание на това нѣщо: г. Каравеловъ имъ отправи едно силно прѣдизвикванье въ статията си; отъ какъ се е напечатила тя (която бѣше специално написана противъ тѣхъ), минахѫ се вече цѣли петъ мѣсеца, почти половина година и вие виждате, — *гъкна* ли нѣкой отъ тѣхъ и да се защити? — Никой. И причината на тѣхното мълчание, разбира се, не е деликатность прѣдъ г. Каравелова, а съзнанието, че той има право и че той стои по своята ученность неизмѣримо по-високо отъ тѣхъ, та не имъ е лесно да се прѣпиратъ и да се борѫтъ съ него въ науката и съ подобни и открити срѣдства. Тѣ съзнаватъ, че началата на либералитѣ сѫ ясни, твърди, добри и свѣтли и че всѣко честно сърдце, всѣка не окаляна съвѣсть ще ги пригърнѫтъ и ще ги послѣдватъ. И мълчѫтъ тѣ, защото всичко умно, честно, свѣтло, което за сега се намира у насъ, е за Конституцията. Тѣ дълго врѣме не се рѣшавахѫ да кажѫтъ какво искатъ, защото искахѫ твърдѣ прѣстѫпни нѣща, спорѣдъ насъ; тѣ люлѣяхѫ мечти за съвършенна, абсолютна монархия, съ полицейска наредба и чрѣзъ Князътъ да бѫдѫтъ владѣтелитѣ; но като видѣхѫ, че не ще ги угрѣе, тѣ прѣдставихѫ една программа на консервативната партия, въ която искатъ нѣкои изменения въ Конституцията. Щомъ казахѫ тѣ какво искатъ и либералната партия, въ лицето на г. Каравелова, имъ отговори. Господинъ Каравеловъ казва: „Ние не можемъ да не благодаримъ сега нашитѣ консерватори за программата имъ, въ която, ако и да нѣма никакви доводи, то поне се указватъ не згоднитѣ, по тѣхно мнѣние, членове, които тѣ желаѭтъ да бѫдѫтъ измѣнени. Ние не вѣрваме, че нашитѣ обяснения ще могѫтъ да произведѫтъ нѣкакво впечатление на нашитѣ консерватори и ако би останѫло за дѣйствуваме на тѣхъ, ние бихме се отказали и да пишемъ, но трѣбва да се допусне, че могѫтъ се намѣри на Конституцията противници и между хора, които не могѫтъ да бѫдѫтъ причисленни къмъ консерваторитѣ. Заклѣтитѣ противници вдигахѫ толкозъ врѣва противъ нея, щото, може би, сѫ успѣли да убѣдѫтъ нѣкои изъ по-малодушнитѣ хора въ непригодностьта на нѣкои отъ членоветѣ на нашата Конституция“.

Консерваторитѣ трѣбва да прѣтеглѫтъ срѣдствата, които се прѣдлагатъ за цѣръ, като припомнѫтъ, че нѣкои отъ болѣститѣ може би да сѫ въображаеми, други — може да изцѣри само врѣмето и не трѣбва никога да не забораватъ, че *най-добриятъ лѣкъ* за повечето, ако не за всичкитѣ обществени болѣсти — е *свободата*. И наистина ние никога не трѣбва да приемаме токо-тъй на вѣра всичкитѣ лѣкове, които ни се прѣдлагатъ; защото по нѣкога се случва, че нѣкои лѣкове, колкото и да сѫ добри, принасятъ вреда, или пъкъ могѫтъ само врѣменно да прѣкъснѫтъ болѣстьта, за да се развие по-послѣ още повече. Ако нашето отечество има нужда за лѣкуванье, както искатъ да кажѫтъ консерваторитѣ, то трѣбва по-напрѣдъ да се издири каква е болѣстьта, че послѣ да се лѣкува. Но до сега нищо такъво не е направено отъ консерваторитѣ, нито пъкъ могѫтъ да го направѭтъ. За това, казва г. Каравеловъ, нека разгледаме ония лѣкове, които консерваторитѣ прѣдлагатъ съ своята программа, като прѣдполагатъ, че ние сме болни и искаме именно тѣ да ни лѣкуватъ.

Защитницитѣ на Конституцията иматъ право да поискатъ отъ противницитѣ на тая Конституция поне нѣкои доказателства за подкрѣпление на тѣхнитѣ искания. Конституцията сѫществува; тя е приета отъ народътъ и одобрена отъ първото Велико Народно Събрание; слѣдователно тя е добра до тогава поне, до като не се докажѫтъ нейнитѣ лоши страни и до като не се докаже отъ противницитѣ, че измѣненията ще унищожѭтъ недостатъцитѣ и нѣма да поведѫтъ къмъ нови недостатъци. А защитницитѣ да изслужѭтъ всичко това и послѣ да отговарятъ. Ето защо защитницитѣ сѫ въ пълното си право да попитатъ по-напрѣдъ противницитѣ на Конституцията: кѫдѣ се намира злото у нея и, слѣдъ като докажѫтъ тѣ, че наистина въ нея има зло, пакъ иматъ право да попитатъ още и да искатъ разяснения, да-ли съ измѣнението на тоя или оня членъ отъ Конституцията злото ще бѫде прѣмахнѫто и искоренено.

„Всичко това трѣбваше да бѫде направено отъ консерваторитѣ, казва г. Каравеловъ, ако не искахѫ да насилватъ съ помощьта на всѣкакъвъ видъ чужденци, но да ни убѣждаватъ, че съ прѣдложенитѣ реформи работитѣ ще тръгнѫтъ въ по-добъръ редъ. Но понеже мотивирани възражения противъ нашата Конституция нѣма до сега, то намъ ни оставя да се задоволимъ съ онова, което ни даватъ противницитѣ“.

Тука нѣма да разгледваме цѣлата программа на консерваторитѣ, но само оная часть отъ нея, която се прѣко касае до нашата Конституция.

На консерваторитѣ сѫ омразни членоветѣ 85 и 86, които гласѭтъ:

„85. Прѣдставителството въ Българското Княжеството се заключава въ Народното Събрание, което бива:

„1. Обикновенно

„2. Велико“.

„86. Обикновенното Народно Събрание се съставя отъ прѣдставители, избрани направо отъ народа, по единъ прѣдставитель на десетъ хиляди души отъ двата пола.

„Прѣдставителитѣ се избиратъ за 3 години.

„Избиратели сѫ всичкитѣ български граждани, които иматъ възрасть по-горѣ отъ 21 година и се ползуватъ отъ граждански и политически правдини.

„Избираеми за прѣдставители сѫ всички български граждани, които се ползуватъ съ граждански и политически правдини и сѫ на възрасть по-горѣ отъ 30 години и да сѫ книжовни (грамотни).“

Консерваторитѣ искатъ да измѣнѭтъ сега тѣзи два члена съ слѣдующитѣ двѣ начала:

„I. Народното прѣдставителство да състои отъ двѣ камари; числото на народнитѣ прѣдставители да се намали.

„II. Народнитѣ прѣдставители да се избиратъ чрѣзъ двойна избирателна система“.

Както виждатъ самитѣ читатели тука намѣсто двѣ, сѫ три прѣдложения. За да се разясни по-хубаво въпросътъ, за да може всѣки да го разбере, трѣбва да се каже по нѣщо отдѣлно за всѣка една отъ тѣзи три части, защото всѣка отъ тѣхъ иска специални възражения.

Най-напрѣдъ нека захванемъ да разглеждаме въпросътъ: „трѣбва ли законодателното тѣло да бѫде раздѣлено на двѣ камари?“ — едно, защото този въпросъ е най-мѫчниятъ и друго, защото, може би, той има най-много привърженци.

II.

Нуждно ли е „народното прѣдставителство да състои отъ двѣ камари“?

„Първата мѫчнотия, която срѣщаме при разгледваньето на този въпросъ, състои въ това, че двукамерното прѣдставителство, или по-добрѣ, раздѣлението на законодателната власть на двѣ камари, сѫществува въ повечето страни, слѣдователно, практиката като че е противъ насъ. За това ние, прѣди да пристѫпимъ къмъ разгледваньето, до колко една подобна система на прѣдставителството би била полезна за насъ, — трѣбва по-напрѣдъ да обяснимъ този фактъ, и да се помѫчимъ да докажемъ, че и въ другитѣ страни ползата отъ такъво едно дѣление е доста съмнителна и че има пълна вѣроятность, че при една камара работитѣ щѣхѫ да вървѭтъ тъй сѫщо добрѣ и даже много по-добрѣ“.

Като видѣхме, че двукамерното прѣдставителство сѫществува въ повечето страни, прѣди да рѣшимъ питаньето—ще ли бѫде полезно и ние да имаме двѣ камери, нека обяснимъ исторически този фактъ: защо да има въ повечето страни двѣ-камерно прѣдставителство?

За обяснение на този фактъ, ние трѣбва да се обърнемъ къмъ минѫлия животъ на човѣчеството, къмъ историята. Въ този въпросъ трѣбва да оставимъ на страна стария свѣтъ, защото тогава не е имало прѣдставителство, а цѣлия народъ самъ непосрѣдственно е участвувалъ въ изработваньето на законитѣ. За сега, освѣнъ въ нѣкои швейцарски малки кантони, това на друго мѣсто не се практикува и нито е възможно да се практикува поради обширностьта на господарствата.

Сегашнитѣ свободни европейски урѣдби сѫ се създали постепенно въ срѣднитѣ вѣкове отъ два фактора: 1) отъ зачалата на онѣзи свободни учрѣждения, които донесохѫ съ себе почти всичкитѣ народи, що замѣстихѫ римската империя и 2) отъ нуждата, която кральетѣ почувствували при управлението на своитѣ работи и при работитѣ на управлението въ други разноски освѣнъ онѣзи, които имъ доставлявахѫ доменитѣ.

Имаше правило или по-добрѣ законъ въ срѣднитѣ вѣкове, че никой свободенъ человѣкъ не трѣбва да плаща никакъвъ данъкъ, а щомъ се появи нужда, всѣки свободенъ человѣкъ да отива на война. Що се касае до разноскитѣ по управлението, тѣ трѣбвало да се изваждатъ отъ приходитѣ на господарственнитѣ земи, наречени *домени*.— Но около половината на XII вѣкъ, повечето отъ кральетѣ неможехѫ да поддържатъ управлението; защото отъ една страна домени твърдѣ малко останахѫ въ тѣхнитѣ рѫцѣ, а отъ друга — разноскитѣ се уголѣмявахѫ. Да наложѫтъ данъкъ, тѣ нѣмахѫ право; за това се видохѫ принудени да свикатъ, ако не всичкитѣ свободни человѣци отъ държавата, то поне прѣдставвтели тѣхни. По такъвъ начинъ около това врѣме се явяватъ въ повечето европейски държави прѣдставителнитѣ учрѣждения, на които отъ началото главната цѣль е била — съгласие отъ страна на свободнитѣ человѣци да помагатъ на правителството съ пари. Това е било причина да се свикватъ прѣдставители отъ народътъ. Послѣ е станѫло обичай да се свикватъ такива събрания по-начесто и по такъвъ начинъ се образувахѫ и се распространихѫ прѣдставителнитѣ учрѣждения почти по цѣла Европа.

Свободни хора въ онѣзи тъмни врѣмена сѫ се считали само: духовенството, дворянството и една часть отъ проститѣ граждане, а селянитѣ сѫ се считали въ повечето държави за роби. Тъй като въ онова врѣме съсловията бѣхѫ раздѣлени твърдѣ строго по подобие на каститѣ, то по-горнитѣ съсловия не въсприемахѫ да засѣдаватъ и да разсѫждаватъ заедно съ подолнитѣ. По тази причина въ европейскитѣ господарства се явихѫ намѣсто една — три камари, а въ нѣкои страни, като напримѣръ въ Швеция и Нервегия, гдѣто селянитѣ бѣхѫ по-свободни, се явихѫ и четири. Спорѣдъ свидѣтелствата на най-новитѣ и достовѣрни историци, и въ самата Англия отъ началото е имало четири камари: 1) въ първата засѣдавали владицитѣ и другото духовенство; 2) въ втората — свѣтскитѣ лордове или голѣмцитѣ; 3) въ третята — прѣдставителитѣ на дворянството въ графствата и 4) въ четвъртата — прѣдставителитѣ на градскитѣ съсловия. Но въ началото на XIV в. отъ тия 4 камери въ Англия се образуватъ двѣ: духовенството и лордоветѣ съставляватъ горнята камара; а прѣдставителитѣ на дворянството и прѣдставителитѣ отъ общинитѣ, съставляватъ долнята камара, или камарата на общинитѣ. Но слѣдъ малко кральетѣ по цѣла Европа захванахѫ да се стрѣмѭтъ да унищожѭтъ прѣдставителнитѣ учрѣждения. И наистина, кѫдѣ края на XVI вѣкъ не сѫществувахѫ вече свободни прѣдставителни наредби. На нѣкои мѣста, напримѣръ въ Кастилия и Арагония, тѣ бидохѫ унищожени формално, а въ други, като напримѣръ въ Франция — практически. Та и въ самата Англия въ онова врѣме властьта на парламентътъ бѣше твърдѣ ограничена. Слѣдъ това цѣлия XVII в. въ Англия минѫ въ борба на парламентътъ съ царската власть и се свърши тази борба съ побѣдата на народнитѣ правдини. Така щото, въ всичка Европа прѣдставителнитѣ учрѣждения бѣхѫ се унищожили, а само въ една Англия бѣхѫ се удържали.

Отъ всичко казано до тука се вижда, че сѫ се образували въ европейскитѣ държави отъ начало по двѣ-три камари, не за това, защото това непрѣменно е било нуждно, за да излизатъ законитѣ по-добри; а просто затова, защото е имало съсловия високи и ниски, сир. защото еднитѣ сѫ се считали за благородни, та не сѫ въсприемали, щото по-нискитѣ отъ тѣхъ въ общественното положение, да засѣдаватъ заедно съ тѣхъ и свободно да разсѫждаватъ и да говорѭтъ прѣдъ тѣхното свѣтло лице. Сѫществуваньето на многото камари отъ начало се разбирало само отъ себе си и никой не се стараялъ да му даде нѣкакво друго тълкувание. Но по-послѣ, по силата на обстоятелствата, явили се человѣци, които почнѫли много да харесватъ раздѣлението на законодателното тѣло и захванѫли за това да му даватъ друго обяснение. А това ето какъ станѫло.

Кѫдѣ началото на XVII в. въ Франция се захванѫ едно много силно умственно движение и една систематическа борба, цѣльта на която бѣше — освобождение на человѣчеството отъ всѣкакъвъ родъ рѫждясали вериги. За да могѫтъ по-добрѣ и по-успѣшно да се борѭтъ съ старитѣ идеи французитѣ се обърнахѫ къмъ английскитѣ велики мислители, а така сѫщо захванахѫ да се въсхищаватъ съ свободата, отъ която се наслаждаваше Англия. Единъ отъ най-знаменититѣ и умнитѣ мислители и писатели на французитѣ — *Монтескьо*, както и мнозина други французи, отишълъ въ Англия, не само за да изучи английскитѣ философи, но и да се запознае лично съ английскитѣ учрѣждения. Слѣдъ завръщаньето си въ Франция, той написалъ една книга — „L' Esprit des Lois“ или „Духътъ на Законитѣ“.

Това съчинение на даровития французски писатель е имало грамадно влияние върху всичкитѣ почти конституционни теории по-послѣ. Той, като гледаше каква голѣма свобода владѣеше въ Англия, станѫ му много чудно и се мѫчеше да разбере, защо само въ Англия да се е указала, удържала и развила свободата, а не въ друга нѣкоя държава. Като търсилъ причинитѣ, той мислилъ, че ги намѣрилъ именно въ това, гдѣто англичанитѣ ужъ приложили на практика основнитѣ начала на политическата тогавашна наука, сир. въвели въ своето държавно устройство дѣление на властитѣ — законодателна, испълнителна и сѫдебна, като повѣрили при това всѣка една отъ тѣхъ на различни независими единъ отъ другъ хора. За да подкрѣпи, че това дѣление на властитѣ е добро, той на друго мѣсто отъ своето съчинение казва, че ако би се съединили тѣзи власти въ едно лице, или въ едно тѣло, то свободата би се унищожила, защото монархътъ или събранието ще изработва тиранически закони и тиранически ще ги прилага. Сѫщо ако бѫде съединена сѫдебната власть съ законодателната, то животътъ и правдинитѣ на гражданитѣ ще бѫдѫтъ изложени на опасность отъ страна на законодательтъ; а ако сѫдебната власть бѫде съединена съ испълнителната, то сѫдията ще има власть да угнѣтява.

По този пѫтъ, указанъ отъ Монтескьо, послѣдвахѫ още мнозина писатели, които подкрѣпявахѫ неговитѣ мисли за нарежданье на правлението. Тѣ даже повече развихѫ неговата теория, като приведохѫ нѣкои други доказателства за подкрѣплението ѝ. Така напр. тѣ, като признавахѫ, че е хубаво нѣщо раздѣлението на властитѣ, казвахѫ, че най-добрѣ ще бѫде, ако се даде испълнителната власть на едно лице, сир. на кральтъ, а законодателната власть да бѫде раздѣлена на двѣ части или двѣ камари, защото въ такъвъ случай едната часть ще служи като сѫдилище за рѣшенията на другата или, споредъ както казва Монтескьо, едната ще контролира другата чрѣзъ взаимно право на гласуванье. Но други отъ послѣдвателитѣ на Монтескьо, като напр. англичанина Блякстонъ, ако и да признаватъ раздѣлението на властитѣ, пакъ казватъ, че испълнителната и сѫдебната власти не трѣбва да ги сравняваме съ законодателната, защото тѣ трѣбва да бѫдѫтъ подчинени на тая послѣднята. Блякстонъ казва: „Парламентътъ (събранието) има върховна и безконтролна власть да прави закони, да ги разширява и стѣснява, да ги унищожава, да ги отмѣнява и възобновява. Тая законодателна власть се прилага къмъ всичкитѣ прѣдмети — духовни и свѣтски, граждански и военни, морски и углавни. Парламентътъ е мѣсто, въ което английската Конституция е вложила най-неограничената, даже деспотическата власть, която въ всѣка държава необходимо се намира нѣкждѣ. Парламентътъ може да измѣнява Конституцията на държавата, да подновява и да прѣустройва самата Конституция на други основи. Той може да прави всичко, освѣнъ онова, което физически е невъзможно, и онова, което прави парламентътъ, никоя власть на земята неможе да разруши“. Тука като говори Блякстонъ подъ думата парламентъ разбира кральтъ и двѣтѣ камари, но ние по-послѣ ще видимъ, че то главно се отнася само къмъ камарата на общинитѣ, която е истинското Народно Събрание.

Друго едно обяснение, защо свободата се е упазила въ Англия; друго едно хубаво начало, което Монтескьо и неговитѣ послѣдователи намѣрихѫ въ английската Конституция, се заключавало въ това, гдѣто силитѣ, които прѣдставляватъ върховната власть тамъ се уравновѣсвала. Още старитѣ гръцки философи Платонъ и Аристотель учили, че има три павилни или хубави управления — монархия, аристокрация и демокрация и три неправилни и развалени управления — тирания, олигархия и охлокрация. Всѣко отъ добритѣ упавления носи съ себе си семе за развала, затова, мислили тѣ, най-добро управление ще бѫде онова, гдѣто има елементи и отъ тритѣ добри управления, така щото да могѫтъ да се съдържаватъ и да се уравновѣсяватъ едно съ друго. Това мнѣние на старитѣ философи минѫло и въ по-новитѣ, и Монтескьо сѫщо помислилъ, че това правило го намѣрилъ испълнено въ английската Конституция, въ която кральтъ, камарата на лордоветѣ и камарата на общинитѣ прѣдставляватъ монархията, аристократията и демократията, а отъ тѣхното смѣсванье произлѣзла английската Конституция.

До тука виждаме, че прѣдставителни учрѣждения въ XVII в. е имало само въ Англия и че въ другитѣ европейски държави тѣ не сѫ сѫществували, та може би за това толкова свѣтла, висока и идеална се прѣдставлявала английската свобода на другитѣ европейци, които думи не намирахѫ какъ да я похвалѭтъ и даже теории захванахѫ да строѭтъ и да доказватъ, че то е най-разумното и доброто управление. Всичкитѣ разсѫждения на ученитѣ человѣци отъ школата на Монтескьо за управлението още оставахѫ само написани на книги; но ето слѣдъ малко врѣме дойдохѫ такива нѣкои исторически събития, които прѣдизвикахѫ да се приложѭтъ тия теории въ практика. Около това врѣме, когато бѣхѫ излѣзли и се распространили съчиненията на Монтескьо, освободихѫ се американскитѣ колонии отъ Англия и поискахѫ да си наредѭтъ свободно управление. Тамъ при наредбата на управлението, при удобряваньето на Конституцията, увлѣкохѫ се отъ идеитѣ и теориитѣ на Монтескьо и въведохѫ двѣ камари.

Слѣдъ това дойде великата французска революция. Въ 1789 год. бѣхѫ събрани генералнитѣ щати на Франция, които не бѣхѫ се събрали цѣли 200 години. Въ това събрание се допуснѫ да се удвои числото на членоветѣ въ камарата на срѣдното съсловие, сир. на гражданитѣ, така щото тѣхното число бѣше равно на числото на прѣдставителитѣ и отъ двѣтѣ други по-горни камари (духовенство и дворянство) заедно. Прѣдставителитѣ на третото съсловие знаехѫ, че ако остане да гласоподава всѣко съсловие отдѣлно, то никаква полезна мѣрка, никакво полезно подобрѣние не ще може да се прокара прѣзъ три събрания, на които интереситѣ сѫ били разни и противоположни. За това тѣзи прѣдставители, поддържани отъ общественното мнѣние на цѣла Франция и като намѣрихѫ съчувствие въ една часть отъ нисшето духовенство и дворянство (които се бѣхѫ увлѣкли отъ общия потокъ), сполучихѫ да принудѭтъ и другитѣ съсловия да засѣдаватъ и да гласуватъ заедно съ тѣхъ. Въ 1791 г. по такъвъ начинъ се образува Великото Учрѣдително Събрание. Поклонницитѣ на Монтескьо и на английската Конституция бѣхѫ малко и за това не сполучихѫ да проведѫтъ своитѣ идеи за раздѣлението на законодателната власть на двѣтѣ тѣла и за това се въведе въ Конституцията отъ 1793 г. еднокамерна система.

Въвежданьето на една камара въ Франция въ онова врѣме имаше голѣмо влияние за по-послѣднитѣ Конституции; защото всичкитѣ крайности, всичкитѣ несполуки при утвърдяваньето на конституционния редъ въ Франция, доктринеритѣ захванахѫ да го приписватъ на това, че французитѣ не послушали теориитѣ на Монтескьо и не си направили двѣ камари. Нападателитѣ никакъ не вземахѫ въ внимание това, че тогава врѣмето бѣше революционно и при голѣмото възбужденье на умоветѣ и при високо въздиганье на народното чувство, крайноститѣ бѣхѫ неминуеми при каквото и да било управление. Тѣ не искахѫ даземѫтъ въ внимание и това, че по-послѣшнитѣ Конституции прѣзъ революционния периодъ даже до смѣшно се придържахѫ до кроежътъ на Монтескьо, но пакъ нищо не сторихѫ. Не се даваше внимание, че подражавахѫ не на духътъ на английската Конституция, а на буквата ѝ. „Послѣ, не обрѫщахѫ внимание на това, че първитѣ три събрания—учрѣдителното, законодателното и конвентътъ, могѫтъ се похвали съ грамадна дѣятелностъ въ всичкитѣ сфери на народния животъ, че тѣ спасихѫ Франция отъ чужденцитѣ; а съ що могѫтъ да се гордѣѭтъ послѣдующитѣ дву-камерни събрания? И можеше ли конвентътъ да развие оная гигантска дѣятелность, ако силитѣ му бѣхѫ раздробени на двѣ камари, които щѣхѫ да се заядѫтъ още отъ първия день?“ Показахѫ ли се въ нѣщо по-добрѣ слѣдующитѣ двѣ Конституции отъ революционния периодъ, които имахѫ се по двѣ камари, безъ да говоримъ вече за разнитѣ Конституции на Напалеона I и Бурбонитѣ, гдѣто доктринеритѣ положихѫ вече всичкото си теоретическо доктринерско искуство?

Както и да е, но общитѣ тогавашни укорения на доктринеритѣ противъ еднокамерното прѣдставителство хванахѫ мѣсто; защото по-послѣ, при честитѣ прѣврати въ Франция, колкото пѫти ставаше нужда да се изработи нова Конституция, се въвеждахѫ по двѣ камари. А по-послѣ, когато захванахѫ да се въвождатъ прѣдставителни учрѣждения въ другитѣ европейски държави, то въвеждахѫ двѣ камари за това, защото бѣше общо прието въ тогавашнитѣ конституциони въпроси да се дѣли законодателното тѣло на двѣ части. Имаше само единъ примѣръ противенъ, сиречъ за едно камерно прѣдставителство въ Франция, който по-горѣ указахме, но тогава той бѣше осжденъ отъ всички. Освѣнъ това Конституциитѣ, които се въвеждахж въ другитѣ господарства на Европа, не бѣхж самостоятелно разработени, а бѣхж просто копье, прѣправено и изкривено само на нѣколко мѣста.

Но освѣнъ тия причини, които по-горѣ изброихме, има още много други, които силно сж спомогнжли да се въведжтъ двѣ камари, а не една. Тукъ ще си позволимъ да приведемъ буквално изложението на тия причини, както си у г. Каравелова: „Повечето Конституции почнахж да се увеждатъ въ врѣмето на реакцията противъ революционнитѣ идеи, а за такива се считаше всичко, което клони да прѣмахне старитѣ злоупотрѣбления. Съ малко исключения, повечето Конституции сж тъй наречени даровании отъ страна на правителитѣ. Тамъ, гдѣто народътъ самъ си е изработвалъ Конституция, той е увождалъ една камара, както Кадикската Конституция въ Испания, унищожена вѣроломно отъ Фердинанда VII, и Норвежката Конституция, която може тоже да се причисли къмъ еднокамарнитѣ. На всѣкждѣ твърдѣ много елементи трѣбваше да се прѣодолѣжтъ прѣди да се мисли да се създаде идеална Конституция; трѣбваше да се убѣждаватъ силни съсловия; трѣбваше да имъ се доказва, че тѣ нищо нѣма да загубжтъ отъ въвеждането на Конституцията, — съ една дума трѣбваше, ако не да се привлѣкжтъ, поне до една степень да се примирjжтъ съ нея: Кральтъ, бюрократията, духовенството, дворянството, а по нѣкои мѣста и богатата буржуазия. Всичкитѣ елементи бѣхж противъ всѣкаква Конституция, но щомъ тя неможеше да се избѣгне, тѣ се мжчехж, до колкото е възможно, и при нея да запазjжтъ своитѣ лични интереси и да я омаломощjжтъ отъ самото начало. Това омаломошение на Конституцията най-лесно се достигаше съ раздѣлението на законодателната власть на двѣ камари, при което дѣление наистина се обезсилва, защото едната часть всѣкога биваше въ властьта на привилегированнитѣ съсловия. Кральетѣ въ континенталнитѣ Конституции, освѣнъ гдѣто запазвахж ония права, които принадлежжтъ номинално на английската корона, именно испълнителната власть и законодателното veto; — но въ нѣкои мѣста присвоихж си право да назначаватъ наслѣдственни или пожизнени законодатели. Въ една отъ камаритѣ, тѣ имахж възможность да назначаватъ за членове — хора, които сж тѣмъ лично и приятни и прѣданни. Бюрократията (чиновницитѣ), която, може би, имаше най-много да губи при конституционото управление, се и най-противеше нему; но когато вече нѣмаше що да се прави, тя си запази право — отъ нея да избиратъ пожизненни (до животъ) или наслѣдственни законодатели. — Духовенството е било на врѣдъ и винаги противъ всичко, което носи името свобода и самоуправление; то винаги е благославяло политическото робство и деспотизмътъ, и ги е прѣвъзнасяло като Божи учрѣждения на земята (особнно черното духовенство); но щомъ нѣкждѣ се увождаше

Конституция, то бързаше да вмъкне своитѣ висши прѣдставители, като членове по право въ горната камара, за да прѣчѫтъ постоянно на всѣкакви подобрѣния въ общественнитѣ работи и занапрѣдъ. Разбира се, че и дворянството не закъсне да обезпечи своитѣ интереси, като пожела да бѫде раздѣлена легислатурата (законодателното тѣло), та да засѣдава и то въ нѣкои отъ камаритѣ, или по право, или пакъ избрани отъ високо цензурани избиратели. На това послѣдното условие склоняваше и богатата боржуазия (сир. избирателитѣ да бѫдѫтъ само най-богатитѣ и най-ученитѣ). Като притуримъ и това, че интересътъ на официалнитѣ учени бѣше на страната на дѣлението, защото според много Конституции, тѣ сѫ въ числото на ония, които иматъ доста шансове да попаднѫтъ членове въ горнята камара по назначение отъ Короната. Най-сетнѣ, може да се приеме за аксиома, че на-да-ли има такъво диво учрѣждение, което да не намѣри искусно и даже искренни защитници, а тука се защищавахѫ и се защищаватъ мнѣния, които никой не би нарѣкълъ диви, мнѣния освятени отъ велики и стари авторитети и освѣнъ това мнѣния, които могѫтъ да бѫдѫтъ изгодни и за самитѣ защитници. Дори мнозина прѣданни поборници на народнитѣ правдини сѫ се съгласили да допуснѫтъ всевъзможни осакатявания на конституционниятъ принципъ, само за да се избавѭтъ по-скоро отъ отеческата грижа на бюрократията при самодържавнитѣ отечески правления. Често, може би, е необходимо да търсимъ не най-добро, но най-доброто отъ ония нѣща, които ни се прѣдлагатъ. За чудо ли е послѣ това, че въ повечето държави срѣщами двѣ камари, а не една? Единъ английски историкъ казва, че всичкото учение за раздѣлението на законодателната власть и всичкитѣ безбройни опитвания да се въведѫтъ въ всичкитѣ държави двѣ камари, се е появило просто за това, защото въ Англия има двѣ камари. Но ако се обърнемъ къмъ историята на английската Конституция, ние ще видимъ, че това е станѫло съвършенно случайно и сѫществуваньето на двѣ камари е проста случайность.

„Ето по кой начинъ се е въвело на всѣкждѣ почти въ Европа, съ малки нѣкои исключения, двукамерното прѣдставителство и ето кои сѫ причинитѣ, гдѣто фактътъ, че тѣ сѫществуватъ, противорѣчи на нашето мнѣние, че тѣ не сѫ нуждни“.

До тука, като разгледахме причинитѣ, които сѫ накарали всичкитѣ почти европейски господарства да въведѫтъ у себе си двойна камара, ние видѣхме, че най-главната причина е била тази, че двѣ камари сѫществували въ Англия. И наистина и до днесъ още защитницитѣ на тази система, като немогѫтъ иначе да я защитѭтъ, като най-главно доказателство за нейната добрина и полезность привождатъ това, че при тая система Англия е свободна и процвѣтява, та отъ тука изваждатъ заключения, че гдѣто и да се въведе тя, се има надѣжда да се запази свободата. За това нека разгледами, до колко сѫ вѣрни основитѣ на тая теория и до колко въ Англия е приложенъ принципътъ или началото, отъ което извадихѫ тая теория.

Дѣлението на върховната власть на три независими една отъ друга части се отхвърля почти отъ всички по-знаменити писатели, които осѫждатъ тъй сѫщо и дѣлението на законодателното тѣло на двѣ камари и аристократизмътъ на английската Конституция. За да докаже горнята мисъль г. Каравеловъ привожда многочисленни цитати отъ най-знаменититѣ английски писатели, отъ които цитати явно излиза, че такова раздѣление на върховната власть, каквото съставилъ на теория Монтескьо, не сѫществува на практика въ английската Конституция, гдѣто на дѣло върховенството принадлежи само на законодателната власть. Сѫдебната власть не може да бѫде независима, защото тя е длъжна само да прилага ония закони, които сѫ изработени отъ Събранието, и всѣки подобенъ законъ е задължителенъ за сѫдебната власть. Що се касае до испълнителната власть, то и тя е подчинена на законодателната, ако и да ни се показва отъ първъ пѫтъ, че е съвсѣмъ независима. Наистина, въ теорията на английската Конституция се казва, че испълнителната властъ принадлежи на кральтъ, но на практика това не е така, защото съ многочисленни примѣри е доказано, че тази власть собственно принадлежи на кабинета, сир. на министритѣ, тъй като ни една заповѣдь на кральтъ не може да има сила, до като не бѫде скрѣпена съ подписътъ на надлежния министъръ. Освѣнъ това, испълнителната власть само испълнява рѣшенията на законодателната и сѫдебната власть, и признато е, че по-голѣмата власть има онзи, който заповѣдва, а не онзи, който испълнява заповѣдитѣ. Тука не трѣбва и да говоримъ за законодателната власть на кральтъ, която има при изработваньето на законитѣ, сир. да наложи *вето* или запрѣщение на всѣкой законъ; защото, ако и да иматъ английскитѣ кралье това право на теория, но на практика тѣ сѫ го изгубили вече отдавна, тъй като става цѣли 200 години, отъ какъ не сѫ го употрѣбили, а едва ли ще имъ се позволи и едва ли тѣ ще се рѣшѫтъ да го употрѣбѫтъ занапрѣдъ. Отъ всичко това, както и отъ другитѣ доказателства, които г. Каравеловъ привожда за потвърдение на това, излиза явно, че духътъ и сегашната практика на английската Конституция, съвсѣмъ не отговаря на буквата и теорията нейна. Слѣдователно ония, които искатъ да направѭтъ нѣщо като английската Конституция, не трѣбва да обрѫщатъ внимание само на буквата, а на духътъ и на практиката на тази Конституция. А сегашната практика ни показва, че и сега въ Англия върховната власть не е раздѣлена на нѣколко независими една отъ друга части, а се съсрѣдоточава само въ законодателното тѣло. Така щото кральтъ въ Англия не е върховенъ глава, а е единъ министръ на ония, у които сѫщински се намира върховната власть.

Въ Събранието, което може да ограничава кральтъ, той не е *суверенъ* (върховенъ глава), а суверенъ е самото Събрание. Даже английското законодателно тѣло е запазило голѣмата сѫдебна власть, която му е спомогнѫла да заварди своето върховенство. Наистина, правителството на английския краль, споредъ Конституцията, има голѣми правдини, но то не е негово правителство, защото той е принуденъ да го избира по волята на прѣдставителитѣ и да го распуща и замѣнява пакъ по тѣхна воля.

Съ други многочисленни и неопровержими доводи, г. Каравеловъ доказва, че въ Англия не само кральтъ нѣма почти никакво значение въ управлението на практика, но че и камарата на лордоветѣ стои само за форма. Тя просто служи като мѣсто, гдѣто се минуватъ въ регистрътъ разнитѣ закони, изработени отъ долната камара. Наистина тя (горната камара) има право да прави измѣнения въ законътъ, но това ѝ се позволява само въ исключителни случаи за нѣкои твърдѣ дрѣбни работи, които не докачатъ ни долната камара, ни министерството; въ противенъ случай лордоветѣ нищо не могѫтъ да направѭтъ. Ако по нѣкога се рѣши горната палата да направи нѣкое нещастно измѣнение въ единъ поне членъ на нѣкой законопроектъ, което измѣнение да привлече общественното мнѣние, то какъвъ голѣмъ шумъ, какви голѣми радости се подигатъ отъ консервативнитѣ по цѣла Англия! Но щомъ нѣкой министръ, подкрѣпенъ отъ долната камара, желае да прокара нѣкои законопроекти, то той непрѣменно ще го прокара, при всичкитѣ кряскания на горната палата. Наистина, имала е горната палата значение, но не сега, защото парламентъ като кажѫтъ, разбиратъ просто палатата на общинитѣ; да се распусне парламента, значи да се распусне долната палата, да се избере новъ парламентъ, ще каже да се изберѫтъ нови прѣдставители въ палатата на общинитѣ и пр. За по-голѣмо доказателство на това, че и камарата на лордоветѣ въ Англия нѣма никакво почти значение въ управлението на страната, трѣбва да приведемъ и това, че при нарежданьето и утвърждението на бюджета, тя нѣма никакво право да се бърка; сѫщо нѣма никаква намѣса и въ контролираньето на министерството; тя не се бърка и нѣма право да влияе ни при сваляньето на министерството, ни при избираньето на ново министерство. Всичкитѣ тия работи върши камарата на общинитѣ, а това е едно отъ най блѣстящитѣ доказателства, че именно камарата на общинитѣ, или долната камара, е върховната власть въ Англия.

Но ако сѫ изгубили своята власть и значението си кральтъ и палатата на лордоветѣ, за това пакъ е спечелило, и твърдѣ много, правителството. Ако се вгледаме по-добрѣ, ние ще забѣлѣжимъ, че английското правителство не е нищо друго, освѣнъ единъ комитетъ, избранъ отъ прѣдставителитѣ на долната камара изъ между тѣхъ, но такъвъ комитетъ, който има право на апелъ къмъ народътъ; защото премиеръ-министрътъ, който всякога бива водительтъ на болшинството въ камарата на общинитѣ, ако вижда, че народътъ е съ него, може съ единъ указъ да распусне камарата и да назначи втори избори. Така щото ако камарата има право да свали министерството, то и министерството има право да распусне камарата. Така щото, ако долната палата изрази недовѣрие къмъ кабинета, то министерството, или трѣбва да си даде оставката, или трѣбва да распусне камарата.

Отъ тукъ излиза, че на практика английската Конституция е твърдѣ демократична, защото всичката върховна власть е въ рѫцѣтѣ на долната камара или събранието на народнитѣ прѣдставители; въ тѣхна власть е и испълнителната власть въ държавата, защото министерството всѣкога се избира отъ болшинството на тази камара; а сѫдебната власть се намира въ зависимость отъ законитѣ, които изработва това събрание; освѣнъ това долната камара е запазила много обширни сѫдебни права. Не разбираньето на това противорѣчие между историята и практиката на английската Конституция и прилаганьето на буквата на тази Конституция по другитѣ европейски държави е било причина, споредъ мнѣнието на г. Каравелова, гдѣто до сега констатиционализмътъ е прѣтърпѣлъ толкова поражения.

Има една мѫчнотия за человѣка, който се зема да критикува консервативната програма. Тя състои въ това, че като казватъ консерваторитѣ: „искаме двѣ народни събрания“, тѣ не опрѣдѣлятъ какви трѣбва да бѫдѫтъ тѣ. Колкото за едното, ние разбираме, че ще бѫде нѣщо горѣ-долѣ като сегашното наше Народното Събрание; но второто ние съвсѣмъ не знаемъ какво искатъ да бѫде, защото въ всичкитѣ конституционни господарства вие неможите да намѣрите двѣ висши камари, които да си приличатъ и да бѫдѫтъ еднакви, както по съставътъ си, тъй и по правата, които иматъ. Сега, каква искатъ да бѫде горната камара нашитѣ консерватори?

„Въ Германия, напримѣръ, казва г. Каравеловъ, Федералниятъ Съвѣтъ (Bundesrath) се избира отъ отдѣлнитѣ правителства, които съставляватъ Германския Федераленъ Съюзъ. Въ други страни, горната камара се съставлява отъ прѣдставители, избрани отъ законодателнитѣ събрания въ щатоветѣ и кантонитѣ; по тоя начинъ се образуватъ горнитѣ камари въ Швейцария и Съединенитѣ Щати на Америка и на ония отъ другитѣ американски държави, на които Конституцията на Съединенитѣ Щатове е послужила за образецъ. Въ трети — членоветѣ сѫ наслѣдственни и по право, както въ Англия, а въ четвърти — тѣ се избиратъ отъ мѣстнитѣ муниципални събрания. Въ норвежската Конституция долната камара или Народното Събрание избира $^1/_4$ часть помежду си и тѣ съставляватъ горната камара, която въ случай на разногласие съ събранието, трѣбва да засѣдава наедно съ

Народното Събрание и се рѣшаватъ въпроситѣ тогава по просто вишегласие. Много отъ другитѣ камари сѫ отъ смѣсенъ видъ, така напримѣръ въ французския сенатъ само 1/4 се избиратъ отъ самиятъ сенатъ, като пожизнени членове, а другитѣ се избиратъ отъ муниципалнитѣ и департаменталнитѣ събрания и пълномощията имъ сѫ срочни. На кой видъ отъ тия камари ще прилича нашия прѣдполагаемъ сенатъ, съ който искатъ да очеститѭтъ отечеството ни консерваторитѣ, не е извѣстно, — за това въ програмата имъ нѣма ни рѣчь. Трѣбва да признаѭтъ читателитѣ затруднителностьта на нашето положение; защото каквито възражения и да направимъ противъ тѣхнитѣ прѣдложения, тѣ — консерваторитѣ — се ще иматъ благовиденъ прѣдлогъ да кажѫтъ, че възраженията ни се не относятъ до прѣдполагаемиятъ отъ тѣхъ сенатъ, защото тѣ не сѫ мислили да му дадѫтъ такъвъ съставъ и такива права. По тая причина ние еме принудени тука да разгледаме само общата часть на въпросътъ, безъ да влизаме въ подробности и да отложимъ специалния отговоръ, до когато ни се прѣдстави отъ консерваторитѣ нѣщо конкретно, ако послѣдното само нѣкога бѫде".

Но сега нека се обърнемъ та да видимъ, какъвъ видъ горна камара у насъ е възможна. Ако бѫдѫтъ и двѣтѣ камари избрани отъ народътъ направо, то нѣма нужда за втората камара; тъй като и двѣтѣ ще бѫдѫтъ избрани подъ еднакви влияния, слѣдователно, която партия има болшинство въ едната камара, сѫщата ще има и въ другата. Освѣнъ това, при такъвъ изборъ се губи самата цѣль на втората камара. Най-главното доказателство на ония, които желаѭтъ да сѫществува втората камара е това, че тя щѣла да поправлява грѣшкитѣ на първата: но ако бѫдѫтъ избрани отъ народътъ и подъ еднакви влияния, то народътъ ще избере еднакви лица. Тогава какво поправление може да се чака? Но нека кажемъ, че е възможно да стане така, при всичко че въ ни една европейска или друга държава това нѣщо не сѫществува. И двѣтѣ камари, щомъ се осланятъ върху народътъ, който ги е избралъ еднакво, като дойдѫтъ въ противорѣчие могѫтъ да бѫдѫтъ равносилни. Тогава само единъ гласъ вишегласие въ една отъ камаритѣ ще да може да разваля законодателството. При това не трѣбва да забравяме, че такива камари отведнѫжъ ще захванѫтъ да се ядѫтъ помежду си и така не ще има страната никакво управление, или поне то ще бѫде много слабо. Но вѣроятно е, че нашитѣ консерватори нито даже помислюватъ за подобна камара.

Да бѫде нашиятъ прѣдполагаемъ сенатъ като германскиятъ Bundesrath, или като сенатитѣ на Съединенитѣ Щати въ Америка, или като на Швейцария, — това не е никакъ възможно, защото тия учрѣждения тамъ сѫ прѣдставители или посланици на отдѣлнитѣ правителства отъ съюза, правата на които тѣ защищаватъ, а ние такива отдѣлни правителства и независими щатове или кантони нѣмаме.

Ако рѣчемъ да се назначаватъ пожизненно членоветѣ на горната камара, то това у насъ е повече отъ невъзможно, а при това то би било прѣстѫпление; защото и тамъ, кѫдѣто ги има такива, хората сѫ се наситили отъ тѣхъ и можемъ да се надѣваме, че скоро и тамъ ще ги унищожѫтъ.

Ако би нашитѣ консерватори искатъ да направѭтъ една горна камара, гдѣто да могѫтъ да влизатъ само най-богатитѣ человѣци, за да защищаватъ правата на богаташитѣ, сир. ако искатъ да въведѫтъ такъвъ цензъ, както въ Белгия или Влашко, то това на практика е неприложимо, особенно между нашето българско население, у което нѣма никакви спомени за раздѣление на народътъ по съсловия и гдѣто почти всѣки человѣкъ има по-малко земя или друга недвижима собственность да владѣе, а голѣмитѣ капиталисти и чифликчии — *чокои* можемъ да ги прѣброимъ на пръсти. Ако туримъ такъвъ цензъ, като ромѫнския или белгийския, то не само не ще намѣримъ избиратели, но и за избираеми не ще има человѣци.

Ако се избиратъ членоветѣ на горната камара отъ муниципалнитѣ и окрѫжнитѣ учрѣждения, тогава тѣ ще станѫтъ центръ на борбата, за да може всѣка партия да прокара свой кандидатъ въ горната камара. Невѣроятно е при това, че тия учрѣждения съвсѣмъ ще бѫдѫтъ независими въ изборътъ си отъ натискътъ на правителственната власть, особенно въ такъвъ още младъ народъ, какъвто е нашиятъ. Даже ако прѣдположимъ, че това ще бѫде, пакъ подобна система за избиранье на прѣдставители въ върховната палата ще бѫде само двойна избирателна система и нищо повече.

Ако се даде право на правителството да назначава членоветѣ въ сенатътъ, то пакъ ще бѫде незгодно, даже и въ такъвъ случай, когато прѣдположимъ, че това право ще се извършва отъ министерството, отговорно прѣдъ Народното Събрание. Назначаванитѣ членове могѫтъ да бѫдѫтъ или пожизненни, или врѣменни. Ако сѫ пожизненни, тѣ ще се назначаватъ отъ оная партия, която е на властьта въ оная минута и слѣдователно, тя ще се осигори за едно цѣло поколение, и борбата нѣма да се спрѣ, а ще се продължава още по-ожесточено, само че ще бѫде безполезна за страната. Ако ли бѫдѫтъ врѣменно назначавани, то тѣ не ще иматъ никаква самостоятелность, защото, като ще искатъ да се удържѫтъ на мѣстата си, тѣ ще се стараѭтъ да угодѭтъ на правителството. Въ такъвъ случай, какъ ще се рѣши подобна една камара да контролира оногова, който я назначава и който може да я свали? Въ нѣкои държави, гдѣто правителството назначава членоветѣ на сената, то е ограничено да избира само отъ най-високитѣ чиновници, които сѫ прослужили много врѣме честно и безукоризненно. Но ако приемемъ и ние това правило, то ще трѣбва да търсимъ за своя Държавенъ Съвѣтъ нѣкои турски миралаи и паши.

Една само система на горна камара е възможна у насъ и то е — по образецътъ на Норвежската, защото условията на народътъ и тамъ сж както у насъ; и тамъ повечето народъ състои отъ землевладѣлци — земледѣлци. Но и да се въведе такава горна камара, пакъ е съвсѣмъ безполѣзна; защото при първото сблъскванье и несъгласие, долната камара ще поиска съвмѣстно засѣдание и съ своето висшегласие ще я подава. Тогава защо да я устрояваме напраздно?

Тая невъзможность да се опиратъ о нѣщо, казва г. Каравеловъ, е накарало европейскитѣ делегати, при изработванъето на Органическиятъ Уставъ за Източна Румелия, да уведжтъ у насъ една камара, а не двѣ; а трѣбва да забѣлѣжимъ, че ординарнитѣ европейци иматъ двойното прѣдставителство като религиозенъ догматъ и ако да имаше най-малко практическа възможность да се уведе такова нѣщо — то щѣше да бжде уведено. Европейститѣ делегати, които съставлявахж уставътъ за областьта, бѣхж не радикали, даже не нѣкои либерали съ опрѣдѣлени политически убѣждения, но прости чиновници, които за това се не рѣшихж да уведжтъ у насъ такова нѣщо, като двѣ камари, защото е почти невъзможно. Хубаво щѣхме да бждемъ и въ Княжеството и въ областьта съ двѣ камари, съ нѣкой *фаизчии*, като прѣдставители на туземната аристокрация!

Никой, вѣроятно, нѣма да укорява *русситѣ* въ особенна любовь и въ особенно покровителство къмъ демократическитѣ форми, при всичко това, въ проектътъ още за нашата Конституция, тѣ уведохж една камара. Разбира се, тука не е думата за ония русси, които иматъ и право и възможность да пишжтъ и проекти за Конституции.

Вѣрвамъ, че при всичката си простота, колкото тя и да е голѣма, нѣма да се намѣри нѣкой, който да причисли Държавния Съвѣтъ споредъ русския законопроектъ и Постояния Комитетъ въ Южна България къмъ горнитѣ камари, както и да сравняватъ тия послѣднитѣ помежду имъ.

„Главнитѣ аргументи на днешнитѣ защитници за дѣлението на законодателната власть сж слѣдующитѣ: една власть, която отъ нищо не се ограничава, не закъснява да бжде тираническа. Абсолютизмътъ прѣдставлява ли се чрѣзъ единъ человѣкъ, или чрѣзъ едно събрание, се е абсолютизмъ. Една втора камара може да ограничава това стрѣмление на първата къмъ деспотизмъ и, освѣнъ това, тя служи като срѣдство да се даджтъ на народа по-добри закони. Системата на двѣтѣ камари доставя извѣстна гаранция противъ скороспѣлитѣ мѣрки. Обоюдния контролъ кара всѣка една отъ двѣтѣ да изучава въпросътъ по-добрѣ, за да докаже своята правда; двойното разглеждванье на въпроситѣ просвѣщава гражданитѣ и ги прави по-склонни и по-расположени да се повинуватъ на законитѣ". Тия сж, споредъ нашето мнѣние, казва г. Каравеловъ, най-добритѣ доводи, които се срѣщатъ днесъ отъ страна на защитницитѣ на двойното прѣдставителство.

Сега нека видимъ едно по едно всичкитѣ тия доказателства до колко сѫ вѣрни и каква цѣна иматъ. Най-напрѣдъ ние срѣщаме думата *абсолютизмъ* и *деспотизмъ*. Но какво ще каже абсолютизмъ въ тоя случай? Ако бихѫ ни казвали за абсолютизмъ, когато се касае за една държава, гдѣто върховната власть се намира въ рѫцѣтѣ на едно лице, което е получило тая власть по право на наслѣдство, безъ всѣкакви лични заслуги отъ негова страна — лице, което има право да издаде закони, каквито му скимнѫтъ; да назначава сѫдии, които да осѫждатъ прѣстѫпницитѣ по неговитѣ закони; да зема отъ джобътъ на народа пари, колкото намира за нуждно; държи неграничено число обрѫжени хора, които могѫтъ да бѫдѫтъ употрѣбени срѣщу мирнитѣ граждани; да прѣдаде възпитанието на бѫдѫщитѣ поколения въ рѫцѣтѣ на свои чиновници, за да възпитаѭтъ отъ тѣхъ бѫдѫщи доброволни роби; да плаши прѣзъ устата на духовенството съ проклѣтия и *адъ* всички непокорни и строптиви, които не *подлагаютъ выю* и да обѣщаватъ царство небесно само на покорнитѣ и раболѣпнитѣ; и най-послѣ да има право да хвърли собственнитѣ си закони на страна и да каже: „моята воля, изразена чрѣзъ устата на моитѣ чиновници, е законъ за моитѣ подданници": — тогава ние знаемъ и разбираме такъвъ абсолютизмъ.

Сѫщо може да разбере человѣкъ думата *абсолютизмъ*, когато се говори за аристократически правления; защото аристократическото правление, ако и въ по-малка степень, но сé може да кара до нѣкѫдѣ работитѣ на държавата, както въ монархическитѣ управления. Абсолютизмъ или деспотизмъ въ управлението може да бѫде само въ една монархия, или въ една аристокрация; защото тѣ по своето положение не могѫтъ да иматъ еднакви интереси съ народътъ. Но съвсѣмъ не може человѣкъ да разбере абсолютизмъ на една камара, избрана отъ цѣлиятъ народъ и то за опрѣдѣленъ и доста кратъкъ срокъ.

Тѣзи, които искатъ да докажѫтъ, че наистина може да бѫде опасенъ за единъ народъ абсолютизмътъ на Народното Събрание, привождатъ за примѣръ нѣкои случки отъ врѣмето на великата французска революция; но тѣзи примѣри нищо не потвърждаватъ отъ онова, което тѣ потвърждаватъ, тъй като въ ония размирни врѣмена, когато народътъ обезумѣлъ отъ вѣковнитѣ си страдания, отмъщаваше на своитѣ врагове, не само втора, но и десета камара да имаше, пакъ нищо не можеше да направи. Тѣхнитѣ примѣри доказватъ само, до какво изступление може да дойде единъ народъ, който систематически се притиска. Сѫщо и ония примѣри, които тѣ зематъ отъ Гърция и Римъ, съвсѣмъ не сѫ на мѣсто, защото тогавашнитѣ народни събрания съвсѣмъ неприличали на сегашнитѣ.

„И какъ може да стане деспотично или да издава деспотични закони едно събрание, съставено отъ нѣколко стотини души, избрани отъ цѣлия народъ и които, при това, нито сѫ наслѣдственни, нито пожизненни законодатели, но срочни и често избирани на кѫсъ срокъ? Срѣщу кого ще бѫдѫтъ посочени деспотическитѣ дѣйствия на едно събрание, което прѣко, нито назначава чиновницитѣ, нито командува войската? Вѣроятно никой нѣма да се намѣри да каже, че такова събрание ще се стрѣми да прави наредби, врѣдни за народнитѣ интереси; поне съзнателно, умишленно това не може да се случи“. При това до сега най-демократическитѣ Конституции, най-демократическитѣ събрания сѫ били и най-свободнитѣ, така щото хората сѫ привикнѫли вече да смѣсватъ тия двѣ понятия. Щомъ кажемъ на нѣкой человѣкъ, „най-демократическо правление“, той разбира „най-свободно“ и много малцина сѫ онѣзи, които правѭтъ разлика въ това отношение между тѣзи двѣ понятия. Трѣбва да прибавимъ още, че събранията неуправляватъ; даже въ издаваньето на законитѣ, тѣ играѭтъ второстепенна роль; тѣ недѣйствуватъ, а контролиратъ, сир. прѣцѣняватъ и присѫждатъ чужди дѣйствия. Ето по коя причина казанното за деспотизмътъ на Народното Събрание не е право и си нѣма мѣстото.

Но когато захващатъ да говорѭтъ противъ деспотизмътъ на една демократическа камара, малцина иматъ прѣдъ видъ този деспотизмъ, на който по-горѣ ние указахме. Тѣ подразумѣватъ друго нѣщо, което не всѣкога имъ понася да го изказватъ, но повечето европейски списатели, които поддържатъ, че трѣбва да има двѣ камари, поддържатъ най-много по тая причина, а именно: тѣхъ ги кара страхътъ да не би да се угнетява меншеството отъ страна на болшинството. Тѣ знаѭтъ хубаво, че сиромаси сѫ повече, а голѣмитѣ богаташи всѣкога сѫ по-малко, та затова мислѭтъ, че ако бѫде всеобщо гласоподаванье и една камара, то болшинството ще бѫде отъ страна на сиромаситѣ и, слѣдователно, законодателната властъ ще падне въ рѫцѣтѣ на человѣци отъ неимущето болшинство. Тѣ сами, до като сѫ били на властьта, сѫ подали единъ доста поучителенъ примѣръ, че господарственната мелница най-много трѣбва да мели за оногова, който е нейнъ воденичарь. Ето защо тѣ се боѭтъ, да не би да захване тъзи мелница да мели въ полза на сиромаситѣ, та за това мислѭтъ да ограничѫтъ Народното Събрание, да неможе да дѣйствува въ тъзи смисъль съ наредбата на втората, висока или горна камара.

Да видимъ сега да ли се достигнѫ тази цѣль, сир. ограничение на народното събрание съ втората камара. Едно събрание, като втората камара, за да има властъ, трѣбва да има нѣкаква сила физическа, вънъ отъ камарата, върху която да се опира. Ако бѫде избрана отъ народътъ, тя ще се опира на самиятъ народъ, както и долната камара, и тогава може да бѫде и найсилна; ако бжде втората камара избрана отъ съсловия, ще се опира на тѣхъ, но тогава тя ще има много по-малка сила. За примѣръ може да ни послужи английската аристокрация, която е най-гордата, най-силната и най-образованата на свѣтътъ, и пакъ нищо неможе да направи и нищо невърши. Когато такава аристокрация не може да удържи своята позиция то що остава на другитѣ, които ще трѣбва да противодѣйствуватъ на другата камара, избрана отъ народътъ. Сжщото и даже повече нѣщо трѣбва да се каже и за такава камара, която ще бжде съставени отъ старци, назначавани отъ короната; тѣ пакъ на кого ли ще се опиратъ вънъ отъ камарата? И ако наистина подобни старци сж толкова умни, влиятелни и мждри, то защо да не повлияжтъ та да се избержтъ въ долната камара и тамъ да раздаватъ своята мждрость? Що се касае до такъвъ сенатъ или втората камара, прѣдставителитѣ на които сж избрани само на основание паричниятъ цензъ, то тя може да има най-малко влияние и сила; защото, ако има нѣкои привилегии, които да сж най-умразни и ненавистни на всичкитѣ народи, то сж ония привилегии, които се даватъ на богатството. Случвало се е, че по нѣкога народътъ е поддържалъ аристократитѣ, но тогава той не е поддържалъ и ни е съчувствувалъ на богаташитѣ, на които е гледалъ всѣкога съ прѣзрение, като на „*лихваджии*“, *чорбаджии, базиргяни* и пр. Като нѣматъ на какво да се опиратъ, горнитѣ камари по всичкитѣ европейски държави нѣматъ никакво самостоятелно значение; тѣхната роля е безцвѣтна, и на мѣсто да се съединяватъ съ по-слабата страна, та да произведжтъ нѣкакво равновѣсие, споредъ както го изисква теорията, тѣ напротивъ всѣкога сж заедно съ по-силниятъ, за да си запазжтъ мѣстото; така напр. английската втора камара е всѣкога съ народното събрание, а пруската и др, сж всѣкога съ короната.

И каква нужда има у насъ да се умѣрява демокрацията, та да се увождатъ двѣ камари, когато ние нѣмаме никакви отдѣлни класове, никакви съсловия, които да иматъ противоположни интереси съ интереситѣ на болшинството. Тогава каква нужда имаме да създаваме нови наредби, на които цѣльта е да защищаватъ такива интереси? Нашитѣ чорбаджии и пр. и така сж защитени отъ всичко и отъ всички. Трѣбва ли да направимъ висша камара, която да защищава тѣхнитѣ интереси срѣщу интереситѣ на народа?

Колкото за това, гдѣто казватъ, че по-внимателно щѣли да се разглеждатъ законитѣ, когато има двѣ камари; че щѣли да се прѣдвардватъ отъ прибързани и недомислени мѣрки, и всѣка камара ужъ по-добрѣ щѣла да обмислява своитѣ дѣйствия, защото щѣла да се бои отъ опозицията на другата: това би могло да бжде само въ такъвъ случий, ако можеше да се прѣдположи, че долната камара ще състои се отъ хора едномислящи, а пакъ на горната камара „членоветѣ ще бѫдѫтъ распалени отъ желание само да мислѭтъ и дѣйствуватъ за общитѣ интереси“ и че само тѣ „притѣжаватъ тайната въ що се заключаватъ тия интереси“. Но това съвсѣмъ не е така, защото въ всѣка долна камара има опозиция, която даже често съ излишна ревность указва недостатъцитѣ на разнитѣ законопрокти. Освѣнъ това, ако человѣцитѣ, които влѣзатъ въ горната камара, сѫ толкова умни и влиятелни, нека се избиратъ въ Народното Събрание и нека принасятъ голѣмата си полза тамъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че законопроектитѣ и разнитѣ мѣрки, които ще трѣбва да приеме Народното Събрание, още прѣди да се събере то, се обсѫждатъ съ такава сериозность и толкова добри доказателства се привождатъ въ вѣстницитѣ и журналитѣ, щото никога тъй не е възможно да се обсѫди нѣщо при устно говоренье. И това трѣбва да земемъ въ внимание, че Народнитѣ Събрания твърдѣ малко се занимаватъ само съ изработваньето на закони, тѣ само прѣглеждатъ и одобряватъ. Досегашниятъ опитъ въ другитѣ държави, като напр. въ Англия, ни показва обратното на онова, което искатъ да кажѫтъ защитницитѣ на двукамарната система, защото горната камара, намѣсто да поправлява законитѣ, исхабява ги. Сѫщиятъ опитъ пакъ може да ни покаже, че горнитѣ камари сѫ противодѣйствували не на недозрѣлитѣ мѣрки, а напротивъ на ония, които сѫ *прѣзрѣли*, та би трѣбвало да ес въведѫтъ отдавна. Тѣ всѣкога противодѣйствуватъ на всичко, което носи името „*реформа*“ и искатъ само старото да владѣе, защото тѣмъ е добрѣ.

Изобщо трѣбва да се каже, че въ законодателството бърка не незнанието, а нѣманьето на добра воля. Когато искатъ прѣдставителитѣ изработватъ добри закони. Но могѫтъ ли да иматъ добра воля ония, които сѫ турени да защищаватъ интереси противоположни на народнитѣ? Че наистина добрата воля и честностьта повече значѭтъ въ това отношение, ще приведемъ за примѣръ наредбата на заклѣтитѣ сѫдии (присяжнитѣ). Намѣрили человѣцитѣ, че много по-добрѣ и по-справедливо рѣшаватъ и много по-безопасно за правосѫдието е да се даде въ рѫцѣтѣ на 10—1 прости избрани граждани рѣшението на сѫдебнитѣ дѣла, отъ колкото да се прѣдостави то въ рѫцѣтѣ на нѣколцина много учени юристи. А че пакъ нѣма да попаднѫтъ въ горната камара на българитѣ най-ученитѣ, честнитѣ и най-способнитѣ, доказа опита и никой вече не се съмнява. Стига да погледне человѣкъ на нашето учрѣждение, бившия Държавенъ Съвѣтъ, за да си състави вѣрно понятие, че и въ прѣдполагаемата наша горня палата ще се наблъска всичко куцо, слѣпо, сакато и глупаво.

„Колкото за въпросътъ, че при двойното прѣдставителство и двойното разглежданье на работитѣ, народътъ се просвѣщавалъ и повече билъ наклоненъ да се повинува и да почита законитѣ, — на това можемъ да отговоримъ, че народътъ се просвѣщава въ политическо отношение отъ дѣйствията, въ които той самъ зема участие, и се повинува много по-лесно и почита много съ по-голѣма обичь закони, одобрѣни и приети отъ хора, които той самъ си е избралъ за законодатели. И колкото неговитѣ прѣдставители дѣйствуватъ по-свободно и по-самостоятелно, безъ да се подаватъ на каквито и да сѫ давления отъ страна на Короната или нѣкое съсловие, толкова повече народътъ има довѣрие къмъ тѣхъ и къмъ законодателнитѣ имъ дѣяния“.

„Още единъ аргументъ се привожда отъ защитницитѣ на двойното прѣдставителство, че при него правителствата бивали по-яки. Ние сами сме поклонници на якитѣ правителства, казва г. Каравеловъ; „но да разгледаме въпросътъ по внимателно, защото мислимъ, че подъ думата яко правителство, различни хора подразумѣватъ различни нѣща. Говори се, че втората камара закриля монархътъ и че сенатътъ става посрѣдникъ между него и прѣдставителитѣ на народътъ въ случай на нѣкои недоразумѣния. На това много лесно се отговаря. Щомъ има народно прѣдставителство, значи че монархътъ не внушава вече благоговѣние, че народътъ е прѣстанѫлъ вече да счита за священно всичко онова, което му налага волята на монархътъ; че неговитѣ дѣйствия, или ония на слугитѣ му, се критикуватъ, а при такива условия монархътъ има по-голѣми шансове да устои противъ всѣкакви бури, ако се не закриля съ никого и не търси посрѣдници, а се задоволи съ онова, което му оставятъ да има. Нуждата отъ посрѣдници показва, че трѣбва да се устѫпя, че монархътъ не е величина по-голѣма отъ народа, че дори не е равна, а е отъ твърдѣ умѣренъ размѣръ и че той може да бѫде само гражданинъ, ако и първъ между другитѣ граждани, и че, ако желае да запази престижътъ си като такъвъ, той трѣбва да нѣма други мнѣния, или поне да не налага на народътъ, освѣнъ ония на отговорнитѣ прѣдъ народътъ съвѣтници (прѣдставителитѣ). Другояче никакви посрѣдници нѣма да спасѫтъ монархътъ. Коя горна камара е спасила нѣкоя страна отъ революция? Спаси ли камарата на лордоветѣ Карла I отъ ешафотъ и Якова II отъ изгонванье? Спасихѫ ли францускитѣ пери тронътъ на Карла X и монархията на Людовика Филипа? Обѣли ли си зѫбъ францускиятъ сетатъ, ако не да спаси, то поне да оправдае Напалеона III, а въ сенатътъ фигурирахѫ все негови прѣданни клеврети!“ . . . Не само това не е ставало, не само че не сѫ успѣвали горнитѣ палати и разнитѣ сенати да задържѫтъ господаритѣ, а напротивъ, тѣ сѫ бивали причината за паданьето имъ; защото безъ тѣхното подкрѣпление господаритѣ съ нѣкои малки отстѫпки бихѫ се помирявали съ народътъ и не би прѣдприемали прѣврати и други крайни мѣрки, които не водѭтъ къмъ пропасть. А въ подобни рѣшителни минути горнитѣ палати ги нѣма, тѣ мълчѫтъ и кротуватъ!

Най-послѣ г. Каравеловъ пита: кѫдѣ сѫ узнали на практика, че било лошо да има само една камара тѣзи, на които се иска да ни прѣпорѫчѭтъ двѣкамарно прѣдставителство? Въ Франция то е било въведено само на кратко врѣме и то въ врѣме на революцията, когато не е било възможно да се установи окончателно нѣкакво правление. Мнозина указватъ на сегашна Гърция, като примѣръ на лошо управление; но първо и първо всичкото тамъ е прѣувеличено въ лоша страна, а второ тамъ вината не е въ това, гдѣто има само една камара, а въ това гдѣто има много лоши страни въ съставътъ на събранието, което важи колкото цѣлата Конституция. Господинъ Каравеловъ излага доста напространно и съ неотразима убѣдителность погрѣшкитѣ на гърцката Конституция, отъ което всѣки може да се убѣди, че не е причината тамъ на лошото управление въ еднокамарното прѣдставителство, а въ другитѣ лоши страни на Конституцията, които сѫ избѣгнѫти и ги нѣма въ нашата Конституция.

1883 г.

По случай 11 Май 1884 година.

11 Май се празднува най-тържественно въ всѣки градъ, въ всѣко село, дѣто се говори български язикъ и диши българщината. Дѣца, старци — всички събрани въ священното за тѣхъ училищно здание, днесъ славословятъ великитѣ дѣла и подвиги на славянскитѣ апостоли. Днесъ всички българи, както освободени и полуосвободени, тъй и находящитѣ се подъ чужда власть — всички се намиратъ съединени подъ влиянието на едни и сѫщи мисли, на едни и сѫщи благородни и възвишени чувствования на душата, които този денъ се отражаватъ най-силно въ тѣхнитѣ весели лица. Тѣзи мисли, тѣзи чувствования сѫ величието на днешния священъ праздникъ и значението му за бѫдѫщето на насъ, българитѣ, и въобще на славянскитѣ народи. Той е праздникъ въ память и слава на двамата Солунски братя, Кирилъ и Методия, които самата църква е поставила въ числото на святцитѣ. Тѣзи двама братя ни дадохѫ кръстъ и книга, вѣра и наука. Тѣ покръстихѫ и посвятихѫ въ евангелскитѣ истинни цѣлото славянство; тѣ измислихѫ славянската азбука, прѣведохѫ Св. Писание на язика ни и така положихѫ основитѣ на нравственното и умственното развитие на българския народъ и на славянитѣ въобще. Отъ тѣхното врѣме датира славянската писменность и цивилизация.

Животътъ на двамата тѣзи народни наши просвѣтители е отъ най-назидателнитѣ. Истински пастири и съвѣстни учители, тѣ испълнявали длъжностьта си най-ревностно, като имали прѣдъ видъ само доброто на народа си. Тѣ се отричали отъ всички земни блага, прѣзирали съкровищата и удоволствията и се въодушевлявали отъ единственното желание — вѣрно да служѫтъ на народа си. Неуморимата имъ и постоянна дѣятелность свидѣтелствува за патриотическия и християнския тѣхенъ духъ. Чрѣзъ неуморимитѣ си трудове, продължени отъ ученицитѣ имъ, тѣ распръснѫли вѣковния мракъ на невѣжеството и язичеството, и посѣли небесната благодать, благотворната свѣтлина на науката и вѣрата. Така българина почнѫлъ да сео благородява, неговитѣ диви нрави да се умегчаватъ и българскиятъ народъ вървялъ исполински къмъ просвѣщението; за него вече наставалъ златния вѣкъ — Симеоновата епоха.

Не само български, не само и славянски е днешния праздникъ, той е общенароденъ християнски праздникъ. Всичкитѣ народи признаватъ заслугитѣ къмъ человѣчеството на двамата Солунски братя, като велики и святи хора. Тѣ сѫ проповѣдвали християнството и сѫ били вѣрни распространители между человѣчеството на християннскитѣ добродѣтели.

Като пишемъ тия редове ние неволно си спомняме факта, че учителитѣ у насъ винаги сѫ занимавали първо мѣсто въ редоветѣ на народнитѣ ни дѣйци: тѣ сѫ играли най-важната роль въ общенароднитѣ наши прѣдприятия и сѫ били винаги прѣдначинатели и водители въ осѫществлението на всичкитѣ наши народни стрѣмления и цѣли. Дѣлото бѣ начнѫто отъ двамата първоучители, а слѣдвало се е и сега още се слѣдва отъ нашитѣ учители. Въ най-тѣжкитѣ и лоши врѣмена на турското иго, учителитѣ сѫ въобновявали нашата занемарена и почти изгубена писменность; учителитѣ сѫ отваряли училища и вдѫхвали въ народа желание къмъ науката и образованието; учителитѣ сѫ възбуждали и благополучно сѫ свършвали духовното ни освобождение отъ гърцитѣ; и най-сетнѣ, учителитѣ, врѣдъ ужаснитѣ гонения и жестокитѣ мѫки и страдания отъ страна на свирѣпитѣ валии и паши, сѫ пропагандирали и сѫ распръсвали спасителната идея за политическото ни освобождение.

Слѣдъ освобождението ни, учителитѣ занематъ пакъ първо мѣсто въ народнитѣ ни работи. Тѣ се явяватъ най-върлитѣ защитници на народнитѣ правдини и храбро се опълчаватъ противъ всички тия, които погледнахѫ съ сатанинско око на свободата, която се даваше на народа отъ Търновското Учрѣдително Народно Събрание. Учителитѣ геройски въстанахѫ противъ похитителитѣ на Конституцията и въ разни врѣмена храбро водихѫ борбата противъ народнитѣ неприятели, макаръ и да бѣхѫ изложени на систематически прѣслѣдвания, гонения, затвори и пр. И занапрѣдъ, надѣждитѣ на народа справедливо сѫ пакъ възложени на сѫщитѣ тѣзи народни учители, които съставляватъ по-голѣмата часть отъ нашата интелигенция.

Ние вѣрваме, че нашата интелигенция, която въ най-труднитѣ врѣмена и обстоятелства е водила нашиятъ народъ, страдала е за него и съ него, ще съумѣе и занапрѣдъ да изведе народа къмъ едно по-сносно и по-бляскаво бѫдѫще. Да! Това свято дѣло прѣдлежи да се извърши отъ нашитѣ млади интелигентни сили, къмъ който класъ на обществото и да принадлежѫтъ тѣ: били чиновници, священници или учители. Ние имъ желаемъ пъленъ успѣхъ въ това дѣло и, като имаме прѣдъ видъ минѫлитѣ тѣхни сполуки, смѣемъ да ги увѣримъ, че тѣхнитѣ трудове ще бѫдѫтъ увѣнчани съ славенъ исходъ на работитѣ, стига само да бѫдѫтъ силно въодушевени отъ идеята, която гонѭтъ. Сега трѣбва да послѣдваме добриятъ примѣръ на нашитѣ първоучители — да се покажемъ истинни тѣхни потомци и достойни тѣхни послѣдователи. Нека за това най-вече служи и бѫде вѣчна тѣхната память между българитѣ. Ние сме убѣдени, че както въ минѫлото, тъй и занапрѣдъ, подобно значение ще се отдава най-вече на днешния великъ праздникъ.

Нека прочее даде Богъ, щото нашитѣ чиновници да иматъ за идеалъ поведението на Бориса, неговиятъ твърдъ и рѣшителенъ патриотизмъ — да се жертвуватъ вѣчно за благото на народа, комуто служѭтъ; нашето духовенство да слѣдва примѣрътъ на св. Методия и да се отличи съ неговата святость и безкористие; а нашитѣ учители, като иматъ прѣдъ видъ животътъ и дѣлата на философа Кирила, да останѫтъ винаги прѣданни на отечеството си, да развиватъ неговата писменность, да учѫтъ бѫдѫщитѣ поколения и така да въздигнѫтъ нашиятъ народъ и да го поставѭтъ наравно съ другитѣ европейски народи по образование, богатство и сила.

1884 г.

По поводъ хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия.

Днесъ сме въ надвечерието на великия всеславянски праздникъ — хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия. Още отъ нѣколко дни насамъ се забѣлѣзва една трѣскава дѣятелность и се съглеждатъ голѣми приготовления въ столицата на свободното наше отечество. Градътъ на всѣкѫдѣ се приготвя прилично да посрѣщне праздникътъ, но особенно зданията, въ които ще става празднуваньето, се украсяватъ съ вѣнци и знамена — емблема на свѣтлата радость, която пълни сърдцата на българското население. Всѣки часъ въ градътъ пристигатъ скѫпитѣ гости, нарочно избрани и испратени отъ българското население за праздника. Гоститѣ идѫтъ не само отъ Княжеството, но и отъ полусвободната Южна България и отъ новопоробената Добруджа. Само отъ Македония нѣма гости и нѣма да има, защото на македонскитѣ българи е запрѣтено да сѫ българи и да считатъ за центръ на народния български животъ — София . . . На всѣкѫдѣ изъ градътъ се забѣлѣзва движение, тичанье и бързанье, на всѣкѫдѣ вече празнично настроение! Всички съ нетърпѣние очакватъ да дойде деньтъ, съ който ще се испълнѭтъ цѣли хилядо години, отъ какъ ние сме християни, отъ сѫществуваньето на нашия книжовенъ язикъ и нашата азбука. И деньтъ, тоя многознаменателенъ за насъ денъ настѫпва. Приготовляемото бѫдѫще тържество е особенно, то е извънредно въ нашиятъ животъ, но за това то е рѣдкость. Всичкото славянство, безъ разлика на вѣроисповѣдание, радва се и тържествува за споменъ на св. Солунски братя; всички въсхваляватъ и възвеличаватъ тѣхнитѣ работи, всички се въсхищаватъ отъ тѣхнитѣ пълни съ добри сѣтнини за славянството трудове. Когато празднуватъ и тържествуватъ другитѣ облагодѣтелствувани народи, колко повече трѣбва да бѫдемъ въсхитени ние българитѣ, като знаемъ, че св. братя сѫ били отъ нашия родъ, че тѣ изнамѣрили азбуката и прѣвели свещенното писание за насъ, че говорили, писали и проповѣдвали на нашия язикъ! . . . И наистина, има ли по-знаменитъ денъ, по-знаменитъ праздникъ отъ този за насъ? — Ако разгледаме минѫлия животъ на нашето племе, то ще видимъ, че въ старо врѣме ние не сме били така притиснѫти, нищожни и послѣдни между другитѣ славянски народи; на два пѫти нашиятъ народъ се е издигалъ и е показвалъ влияние върху другитѣ елавянски народи и отчасти на цѣла Европа. Първия пѫтъ при распространяваньето на християнството, когато той е игралъ, ако и малка, но важна цивилизаторска роля между Славянството; втория пѫтъ по врѣме на оново силно умствено и религиозно движение между нашия народъ, което породи богомилството съ неговото удивително напрѣдничаво учение въ нравствено, социално и държавно отношение. Движението на българския народъ въ тия два момента отъ нашата стара история сѫ произведение на двамата св. братя; защото, безъ тѣхната прѣдварителна работа не би било възможно ни едното, ни другото. Друго нѣщо, съ което ние българитѣ можемъ да се похвалимъ прѣдъ свѣта, е нашата стара литература, която въ своето врѣме е била първа по количество и качество въ цѣна Европа, слѣдъ гръцката и римската; но първото си начало и развитие тая литература е получила отъ нашитѣ просвѣтители. Двамата наши просвѣтители сѫ причината, да се прослави и распрострѣ нашего родно българско наречие по всичкото славянство и да стане твърда основа за всичкитѣ други славянски язици. Най-послѣ, безъ да изброяваме други събития и моменти отъ историята на българитѣ, трѣбва да кажемъ, че сь името и дѣлата на двамата наши просвѣтители, въ минѫлото на нашия народъ се свързва всичко по забѣлѣжително, напрѣдничаво, славно и свободолюбиво, всичко онова, което ние съ открито лице можемъ да произнесемъ прѣдъ другитѣ народи.

Св, Кирилъ и Методия сж били първитѣ борци за нашата народность, за националното сжществувание на цѣлото славянство. Особенно е пострадалъ св. Методия, който е билъ затварянъ въ ужасна тъмница, само защото служилъ въ божия храмъ на български, и не оставилъ Панонцитѣ да се понѣмчжтъ!.., Нека послужи за утѣщение сега споменътъ на неговитѣ мжки и страдания на нащитѣ братя, които гниѭтъ въ Солунския *зъндань* и въ *Канлж-куле* ! . . . Тѣ, като поборници на нашата народность, като патрони и покровители на своя български народъ служили сж и служжтъ още и слѣдъ смъртьта си, като нѣкое завѣтно знаме, около което се групиратъ всичкитѣ наши сили противъ вѣковнитѣ неприятели на нашето самобитно народно сжществувание. Тѣ ни дадохж и оржжие за борба. и направление за нашето народно сжществувание. Въ старо врѣме, когато нашиятъ народъ трѣбваше да води културна борба срѣщу по цивилизования гръцки народъ, съ тѣхното име и съ тѣхнитѣ дѣла, съ тѣхния авторитетъ оборва Черноризецъ Храбръ и др. притязанията и насмѣшкитѣ на гърцитѣ. Съ тѣхно име и въ името на великия принципъ на националностьта, който тѣ ни оставихж, българитѣ още отъ най-старитѣ врѣмена при царь Бориса сж се домогвали и сж сполучили да добиѭтъ своя самостоятелна автокефална *църква*, като символъ на нашето индивидуално народно сжществувание, образъ на нашата народна самостоятелность и достолѣпие, и олицетворение на нашето народно православно *„испълнение“*. — И забѣлѣжително нѣщо, когато нашия народъ е забравялъ памятьта на своитѣ просвѣтители, той не се е прониквалъ отъ тѣхнитѣ идеи и не се е въодушевлявалъ отъ тѣхнитѣ дѣла; забравялъ е *знамето си* и е прѣставалъ да фигурира като особенъ народъ. Така бѣше съ нашия народъ прѣзъ врѣмето на ония мрачни и пълни съ нещастия вѣкове, когато България, поставена всрѣдъ могжщественната Отоманска Империя и строго изолирана отъ Европа, проспа въ робство и летаргически сжнъ. Но когато въ послѣднитѣ врѣмена и за насъ блѣсна зората, когато се захванж народното ни събужданье и възражданье, пакъ споменътъ за св. Солунски братя е билъ най-важното събитие отъ обществения нашъ животъ, пакъ праздникътъ въ споменъ на тѣхнитѣ дѣла и тѣхнитѣ имена сж се явили всрѣъ нашиятъ животъ като знаме, което е вджхвало смѣлость и мжжество, ентузиазъмъ и вджхновение въ изнемощелитѣ вече отъ борбата жили на борцитѣ за нашето народно сжществувание и свѣстяванье, и това знаме всѣкога е водило народа ни къмъ нови сполуки за отбрана на своето. Кой отъ българитѣ не помни какво огромно значение е ималъ и има още праздникътъ на св. Кирилъ и Методия за нашето пробужданье и образование? Не тѣхниятъ ли праздникъ възбуждаше и възбужда днесъ, особено въ тѣхното нещастно отечество, искрата на народното самосъзнание и прѣдизвиква нови сили въ редоветѣ на нашитѣ борци? . . . . Не тѣхната паметь ли ни отличава като особенъ народъ отъ близкитѣ наши съсѣди? Не съ тѣхното име ли се гордѣехме неотдавна ние униженитѣ и потѫпканитѣ, когато ни укорявахѫ еднопленменитѣ наши братя. че сме биле народъ доленъ и недостоенъ? . . . . Не тѣхниятъ праздникъ ли възбужда въ насъ нови сили за борба и всѣка година подновява въ умътъ и сърдцата ни задълженията, които имаме спрямо народътъ си, като ни указва сѫщеврѣменно гдѣ и съ кого да се боримъ, за да запазимъ своето и да развиемъ способноститѣ на народа си? . . . .

Ето защо е голѣмо движението и събирането на гости въ София; ето защо сѫ тия приготовления къмъ великото извънредно празднуванье, ето защо на лицата на всички сѫ исписани радостьта и веселието по случай на праздника. Да, имаме право да се веселимъ при празднуваньето, защото споменътъ за животътъ и дѣлата на нашитѣ просвѣтители не е за насъ само праздникъ църковенъ; но той е праздникъ националенъ, праздникъ на младото бѫдѫще поколение, на цивилизацията и образованието; праздникъ на умътъ и науката; праздникъ миренъ и свѣтълъ. *А днесъ, при сегашнитѣ обстоятелства, тоя праздникъ ни призовава, знамето между насъ се издига и указва тамъ на Югъ въ благословената, но нещастна страна на тѣхното отечество и нашата страдающа сестра — Македония. Тамъ още желанието на св. братя не е испълнено.* Нека се съберемъ подъ това знаме всички ние свободни и полусвободни братя; нека достойно отпразднуваме паметьта на св. братя, но да я отпразднуваме не само съ тържества, яденье и пиенье, но и съ работи достойни да подържатъ идеята на св. братя тамъ, кѫдѣто тя, ослабнѫла и заглѫхнѫла, пропада. Нека празднуваме и се радваме, *но нека свѣтлата радость не заглушава въ насъ омаломощения послѣденъ викъ за помощь, кой по дохожда отъ полуубития нашъ народъ въ Македония . . . .*

1885 г.

Сърбия противъ съединението.

Друга нова опасность за сега заплашва нашето отечество и опасность отъ тамъ, отдѣто най-малко я очаквахме. Братската наша страна Сърбия трупа войскитѣ си на българската граница и заявява, че иска да прѣвземе нѣкои окрѫзи отъ нашата земя. За сега сърбитѣ искали да завземѫтъ само тия мѣста: Трънъ, Брѣзникъ, Царибродъ, Кула и Видинъ. Въ послѣдно врѣме пакъ заявяватъ, че искали и нашата столица — София. Споредъ както явяватъ нѣкои отъ чуждитѣ вѣстници, по цѣла Сърбия се слушало само единъ викъ: „въ Софию, въ Софию!“ и народътъ ужъ искалъ война съ България. Тия дни очакватъ Краль Милана въ Пиротъ, отъ гдѣто щѣлъ да издаде манифестъ и заповѣдь на войскитѣ си да навлѣзжтъ въ България.

Не за пръвъ пжтъ ние слушаме, че сърбитѣ ни мразжтъ. Тѣ това сж го доказали на хилядо начина. До сега противъ насъ тѣ сж издали стотини книги и брошури, една отъ друга по-коварни, една отъ друга по-лъжливи. Отъ наша страна не само не се е считало за нуждно да се отговаря на клеветитѣ и инсинуациитѣ имъ, но даже не се е обръщало никакво внимание, едно, защото претенциитѣ и обвиненията на сърбитѣ бѣхж явно абсурдни, а друго — защото нашата интелигенция не искаше да распаля враждата между тия два най-родственни славянски народи. Сърбската интелигенция обаче постжпваше и постжпва съвсѣмъ наопаки. Тя ежедневно по вѣстницитѣ възбужда прѣзрѣнието и ненавистьта на сърбския народъ къмъ българитѣ, докато го докара до това враждебно и фанатично положение, щото приема съ готовность и радость една война противъ нашия народъ безъ никаква причина. Смѣлостьта на сърбскитѣ шовинисти се простираше до тамъ, щото тѣ обявихж на свѣта въ послѣднитѣ си брошури, че споредъ най-нови нѣкои издирвания, български народъ нѣмало на свѣта, че тия, които се казватъ българи, били сърби! Крайноститѣ на сръбскитѣ шовинисти сж много и твърдѣ смѣшни, но ние не располагаме съ мѣсто и врѣме, за да ги приповторимъ тукъ на своитѣ читатели; до сега не сме обръщали внимание на тѣхъ, защото мислехме, че не ще се намѣри въ самата Сърбия човѣкъ уменъ и патриотъ, който да ги подържа, обаче ние сме били излъгани, защото виждаме днесъ болшинството на сръбския народъ да ги послѣдва въ тѣхнитѣ враждебни къмъ насъ стрѣмления. Изобщо поведението на сърбитѣ до 6 септември е било твърдѣ осждително; защото, намѣсто ние да претендираме за ония български области, които по Берлинския Трактатъ минахж къмъ Сърбия,—тѣ претендиратъ да ни земжтъ още отъ нашата земя и отъ нашитѣ населения; намѣсто ние да претендираме, че сме имъ помогнжли значително, за да извоюватъ свободата си отъ турцитѣ съ нашитѣ доброволчески чети почти въ всѣка тѣхна битка,—тѣ претендиратъ и безъ никакъвъ срамъ прѣдъ лицето на цѣлия свѣтъ заявяватъ, че „*Българското Княжество било издигнжто на кръвьта и коститѣ на сръбскитѣ синове*“, дѣто ще каже, русситѣ нѣматъ съвсѣмъ никаква заслуга за нашето освобождение.

Но слѣдъ 6 септември, слѣдъ актътъ на нашето съединение, сръбското правителство, а особенно сръбскитѣ публицисти, надминахж всичко, което можеше да се очаква отъ тѣхъ. Отъ Нишъ се прѣскахж и още слѣдва да се пръскатъ най-разнообразни и компрометирующи насъ лъжи, на които вече никой не вѣрва, но които показватъ до каква степень водителитѣ на сръбския народъ сѫ заслѣпени отъ завистъ, вражда и недоброжелателство къмъ успѣхътъ на българския народъ. Когато се мобилизираше още нашата армия, тѣ пръснахѫ телеграмма, че ни единъ отъ резервиститѣ не се явилъ и че офицеритѣ отивали по селата и свързани донасяли солдатитѣ на сборния пунктъ; че сѫ се явили въ Кюстендилъ само 30 души доброволци и пр. По послѣ обявихѫ, че отъ Кула и Бѣлоградчикъ българитѣ молили тѣхния пограниченъ околийски началникъ, да ги пусне да побѣгнѫтъ въ Сърбия, защото ги било страхъ отъ турцитѣ(?); още по-послѣ тѣ пакъ пуснахѫ слухъ, че отъ Трънъ населението ги вика да го завземѫтъ и пр. и пр.

Въ паралелъ на тия лъжи и инсинуации, сръбското правителство обявява, че то не може да допусне съединението на България, защото България ставала два пѫти по-голѣма и по-силна отъ Сърбия; че ако се признае съединението, то сърбитѣ щѣли да навлѣзѫтъ и да земѫтъ българска земя за възнаграждение. Като доказателство, че това не е само просто заканванье, сръбското правителство натрупа войска на цѣлото пространство по край нашата граница и то тогава, когато повечето наши войски бѣхѫ бѣхѫ вече отишли на турската граница въ Тракия и на Македонската граница кѫдѣ Кюстендилъ. Намѣсто да ни одобряватъ и да ни помагатъ, сръбитѣ обръщатъ войската си срѣщу насъ и то въ такава минута, когато, може би, ни прѣдстои война съ Турция. И забѣлѣжително е това, че тѣ обявихѫ своитѣ претенции не по-напрѣдъ, а чакахѫ, когато се дигнѫ нашата войска отъ Видинъ. Това ли не е юнащина? Нашето правителство, като не прѣдполагаше, че сърбитѣ ще могѫтъ да си позволѫтъ една толкова неблагородна постѫпка, не бѣше оставило ни единъ войникъ по сръбско-българската граница и дѣйствително сърбитѣ имахѫ право да бѫдѫтъ тъй храбри въ първитѣ дни на тоя мѣсецъ, но по-послѣ вече се взеха мѣрки и вѣрваме, че ако сърбитѣ си позволѫтъ да нападнѫтъ, ще има и кой да ги посрѣщне. Ние не сме нападали и не желаемъ да нападаме никого; но ако ни нападнѫтъ, ще се бранимъ съ отчаяностьта на единъ народъ тъй коварно и измѣнически нападнѫтъ и не ще позволимъ да мине ни една педя земя отъ нашата къмъ толкова любезнитѣ ни братя—сърбитѣ. Работата, която захващатъ сега противъ насъ сърбитѣ, се осѫжда отъ всичкия честенъ печатъ, защото то прилича сѫщо като нападението на нѣкой човѣкъ върху кѫщата на съсѣда му, когато стопанина отсѫтствува. Не съзнаватъ ли сърбитѣ и тѣхното правителство, че съ своята постѫпка нанасятъ врѣда не само на българския народъ, но и на сръбския? . . . .

1885 г.

Рецензия.

Рѣчникъ на Св. Писание. *Цариградъ 1884 год.*

Подъ това заглавие въ послѣдно врѣме е излѣзла отъ печать въ Цариградъ една много сериозна и полезна книга. Тя е прѣведена на български языкъ отъ извѣстнитѣ американски мисионери. Тъй като мнозина отъ нашитѣ читатели сѫ наклонни да се отнасятъ съ подозрѣние къмъ издаванитѣ отъ това Американско Дружество книги съ религиозно сѫдържание, то ние считаме за своя длъжность да ги прѣдупрѣдимъ, че въ тая книга нѣма нищо протестанско или противоправославно. Тя е едно специално научно съчинение съ общехристиянски характеръ, което на всѣки християнинъ, отъ което изповѣдание и да би билъ той, нищо освѣнъ полза не може да принесе.

Прѣводътъ е много добъръ, правописанието еднообразно, печатътъ чистъ и хубавъ, а страницитѣ на книгата сѫ украсени съ разнообразни драгоцѣнни картини и рисунки, които нагледно ни прѣдставляватъ почти отъ всѣка страна животътъ на Европейскитѣ (Еврейскиятъ?) и на другитѣ окрѫжающи него народи, които сѫ имали нѣкакво сношение или досѣгание съ него, както и всичката почти по-важна страна на природата въ Палестина и съпрѣдѣлнитѣ съ нея страни. На краятъ на книгата сѫ приложени нѣколко прѣкрасно изработени карти на Дрѣвния Истокъ и Палестина въ разни периоди. Книгата, съобразно съ достойнствата на печатътъ, съ вѫтрѣшното си сѫдържание и съ голѣмината е твърдѣ евтина—нѣщо около 20 гроша. Никога нашъ книжаръ не би могълъ да напечати такава хубава книга така хубаво и да я дава тъй евтино.

За да се запознае человѣкъ съ Библията, за да изучи Св. Писание, тъзи книга му е необходима, защото тя е таково рѫководство, каквото не се срѣща даже въ русската литература. Ние прѣпорѫчваме тая книга на нашитѣ селски и градски священници, както на цѣлото ни духовенство, а така сѫщо и особно — на ученицитѣ отъ духовнитѣ училища, както и на всѣки любознателенъ человѣкъ, който желае да знае нѣщо и да има по-добро понятие за Библията. А изучваньето на Библията е нуждно и важно по много причини.

Даже съвсѣмъ да не се интересува человѣкъ отъ религиозно-нравственната страна на Библията, той пакъ може да я изучава и трѣбва даже да я изучава съ голѣмо внимание. Само акоземемъ прѣдъ видъ това обстоятелство, че тая книга отдавна врѣме е служила и още даже служи като рѫководитель на дѣйствията на най-образованата часть отъ человѣчеството; че споредъ нейнитѣ прѣдписания върви животътъ на много милиони человѣци, — пакъ ще видимъ, колко е важно изучваньето на Библията.

Отъ друга страна Библията, като поетически памѣтникъ на единъ отъ старитѣ народи, възбужда най-голѣмъ интересъ при изучваньето на Дрѣвнята История. Еврейскиятъ народъ съ своето минѫло, съ своитѣ монотеистически идеи и съ другитѣ страни отъ своя старъ животъ е единъ отъ най-оригиналнитѣ народи на Дрѣвниятъ миръ, който е оказвалъ и още даже оказва влияние върху человѣчеството. А Библията е пълна история за живота на този народъ. Даже историцитѣ на най-новитѣ врѣмена, когато искатъ да изучватъ по-добрѣ Старата История, обръщатъ се къмъ Библията. Тя е такъвъ старъ памятникъ на человѣческитѣ дѣяния и человѣческата култура въ Стариятъ Истокъ, какъвто другъ подобенъ не се срѣща. Свѣденията на Библията за най-първобитното състояние на народитѣ, тѣхното подраздѣлиние на племена и царства и пр., до нѣкѫдѣ сѫ влѣзли въ основание на науката—История. Тѣзи свѣдѣния, ако и да сѫ записани сравнително доста кѫсно, но тѣ сѫ заети отъ прѣдания и устни раскази въ народътъ, които несъмненно си водѭтъ началото отъ дълбока дрѣвность. Въ тѣзи прѣдания внимателнитѣ историци лесно различаватъ чистата историческа истина отъ поетическитѣ украшения. И по този начинъ Библията става единъ отъ най-важнитѣ източници, отъ гдѣто могѫтъ да се черпѭтъ свѣдения за Историята.

Ако пакъ обърнемъ внимание на това, че Палестина се е намирала помежду великитѣ монархии, които отъ най-напрѣдъ сѫ развили и сѫ повели напрѣдъ цивилизацията, сир. между монархиитѣ на голѣмитѣ долини на Нилъ, Тигъръ и Ефратъ, които постоянно сѫ съперничали за владѣнието на Прѣдня Азия и чрѣзъ това сѫ имали постоянно досѣганье и влияние на израйлскиятъ народъ; ако най-послѣ си припомнимъ, че еврейтѣ сѫ имали непрѣкъснѫти сношения съ Финикиянитѣ, и като знаемъ, че всичкитѣ тѣзи събития сѫ се отразили и въ тѣхната религиозна книга; — тогава само ще можемъ да си съставимъ понятие за важностьта на Библията въ историческо отношение. Безъ надлежното изучванье на Библията, почти не е възможно да се изучва както трѣбва историята на Египетъ, Асиро-Вавилония, Персия, Арабия, Римъ и пр. А авторътъ на настоящата книга, на която заглавието приведохме по-горѣ, е обърнѫлъ голѣмо внимание върху тази страна на Библията и е обяснилъ съ умѣние и споредъ най-новитѣ издирвания много въпроси отъ историческа важность, като ги е придружилъ (за по-голѣма нагледность) съ надлежни прѣкрасно испълнени картини; така щото съчинението му излѣзло и религиозно, но повече историческо. Ето по коя причина ние прѣпорѫчваме тая книга на всичкитѣ наши учители, особно на ония, които прѣподаватъ Историята и на всичкитѣ ученици, особно отъ по-горнитѣ классове.

Най-послѣ, на свършванье, ние благодаримъ на мисионеритѣ за тъзи имъ разумна услуга на нашата историческа и религиозна книжнина, която (на вѣрно може да се каже) не сѫществува още. Радва ни появлението на тая книга, защото нашитѣ младежи и интелигенцията ни се сдобиватъ съ една сериозна и добра книга и защото това показва, че у насъ се усѣти вече нуждата отъ по сериозно работенье въ книжнината, отъ по-обмисленъ изборъ. Появяваньето на Логиката отъ Джевонса въ прѣводъ отъ г-жа Каравелова и на тъзи книга, ние считаме за знакъ, че нашата прѣводна книжнина захваща да показва, че ще излѣзе отъ състоянието на дѣтинството си и че ще настѫпи за нея другъ по-разуменъ периодъ. Дано не останемъ излъгани въ прѣдположението си.

Ако почитаемитѣ мисионери желаѭтъ да принесѫтъ наистина полза на нашиятъ народъ чрѣзъ своитѣ трудове и материални жертви; ако тѣ желаѭтъ да укажѫтъ върху насъ благотворно нравствено-религиозно влияние; ако желаѭтъ, щото народътъ да ги почита и обича: нека оставѭтъ на страна разликата, която сѫществува между нашето православно вѣроисповѣдание и тѣхното; нека обрѫщатъ повече внимание върху общитѣ християнски начала, безъ да докачатъ нашитѣ догмати; нека издадѫтъ още нѣколко книги, като настоящата и нека бѫдѫтъ увѣрени тогава, че наистина народътъ ще имъ бѫде признателенъ. Ние се надѣваме, че Евангелското Дружество не ще спре своята дѣятелность само на тъзи книга; напротивъ, увѣрени сме, че то, като вижда какъ се посрѣщатъ съ радость отъ насъ хубавитѣ негови издания, ще се постарае да ни снабди още съ нѣкои други сериозни и важни съчинения.

1885 г.

Македония въ врѣме хилядогодишнината на св. Методий отъ Офейкова. Пловдивъ, 1885 г. Цѣна 1 левъ.

Брошурата на г. Офейкова подъ горното заглавие произведе доста силно впечатление. Тя биде посрѣщнѫта съ радость отъ цѣлата наша журналистика. На прѣпорѫкитѣ нѣмаше край. За тоя си успѣхъ, г. Офейковъ е длъженъ да благодари просто на прѣдмета, който се заелъ да трактува и на згодното врѣме, въ което се появи книжката му. За това и ние, като имаме прѣдъ очи всѣкога сѫдбата на Македония и като видѣхме успѣхътъ на брошурата, рѣшихме се да направимъ единъ прѣгледъ и една малка прѣцѣнка на тая толкова прѣпорѫчана книжка.

Както може да се види отъ самата брошура, цѣльта на автора е — да ни запознае съ днешното положение на Македония, въ отношение на нашето национално пробужданье, да ни прѣдстави отъ какви опасности се застрашава нашата народность тамъ, и най-сетнѣ, да ни каже, какви мѣрки трѣбва да земемъ за напрѣдъ и каква линия на поведение трѣбва да държимъ, за да не изгубимъ тая земя. Остава намъ да разгледаме до колко автора е билъ въ състояние да отговори на зададенитѣ си въпроси и до колко е могълъ да постигне цѣльта си.

Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че за такъвъ единъ важенъ въпросъ, ние очакваме да видимъ книжка поне малко по-систематическа. Брошурата на г. Офейкова наистина е написана на лѣкъ языкъ и лѣсно се разбира, но за това пъкъ материалътъ е така разбърканъ, повторяванията сѫ толкова чести и тежки, разнитѣ мисли сѫ така разглобени, щото отъ единъ пѫтъ се хвърля въ очи на читателя голѣмата небрѣжность на автора и невнимателностьта му логически да слѣдва развитието на дадения въпросъ. Но при всичко това, прѣдъ видъ на важностьта на самия прѣдметъ, ние ще оставимъ всичкитѣ подобни дрѣбни и едри недостатъци, а ще поговоримъ просто за свѣдѣнията, който автора дава и за лѣкътъ, който той рекомандува. Ще изоставимъ сѫщо така и нѣкои любими още отъ Москва и Петербургъ негови мисли за Аксакова, Каткова, панславизма, православието, крѣпката дѣсница и пр., защото тия нѣща нито разяснявать, нито затъмняватъ сегашното състояние на Македония, а показватъ само умственната и нравственната физиономия на писателя, съ която ние нѣмаме зиманье-даванье.

Не ни е по сърдце да откриваме псевдонимитѣ, но нека ни бѫде позволено да кажемъ тукъ, че лично познаваме г. Офейкова, и за това именно рѣшаваме се да кажемъ, че той е ималъ възможность да издаде своята книжка по-пълна съ свѣдѣния и по-зрѣло обмислена. Така, както тя е издадена, тя не дава нищо ново, нищо не ни открива, а напротивъ, закрива и замълчава много нѣща, които би трѣбвало да се искажѫтъ и обяснѫтъ. Чудното нѣщо е това въ тоя случай, че повече нѣща закрива г. Офейковъ съ цѣль, умишленно, за да възвеличи и възвиси въ очитѣ на народа своитѣ патрони, и това е, което наскърбява всѣки македонецъ, който е запознатъ по-отблизо съ общественнитѣ църковно-училищни наши работи въ Македония. Има нѣща вѣрни и много добри въ брошурата, но тѣ не сѫ нови, нито сѫ неизвѣстни, а при това г. Офейковъ не си направилъ никакъвъ трудъ да ги разясни и едва ли е това по незнание. При всичко това, самата идея за написването и издаването на тая книжка е добра и ние сме благодарни на г. Офейкова за това. Не че ние не се сѣщахме понапрѣдъ да напишемъ нѣщо по тоя въпросъ, а просто, защото и най-невинната наша дописка или статия за Македония считаше се отъ патронитѣ на г. Офейкова за прѣстѫпление и прѣдателство къмъ интереситѣ на народа ни въ Македония. Сега вече съ появяването на г. Офейковата брошура, сами людьето, къмъ които принадлежи Офейковъ, признаватъ, че е възможно да се говори публично за Македония и да се изважда на явѣ състоянието на църковно-училищнитѣ ни работи тамъ. Тя е причината, гдѣто ние благодаримъ г. Офейкову за неговото прѣдначинание.

Заедно съ Македонскитѣ работи, г. Офейковъ ни запознава въ книгата си и съ учебното дѣло въ Одринско. При всичко, че и въ това отношение нищо ново не донася, ние нѣма да се запрѣмъ върху тия свѣдения изъ Одринско, защото по-подробно не сме запознати съ състоянисто на българщината по ония мѣста.

Слѣдъ тия встѫпителни думи, ние пристѫпваме къмъ разглежданьето на самата брошура. Брошурата съдържа слѣдующитѣ 19 глави: I, Значението на Македония; II, Еллинизма въ Македония; III, Католицизма въ Македония; IV, Католицизма въ Одринско; V, Статистика на Македония и Одринско; VI, Учебното дѣло въ Одринско и Македония; VII, Класнитѣ училища въ Македония и Одринско; VIII, Солунската гимназия; IX, Духовнитѣ училища; X, Народното самосъзнание; XI, Българскитѣ труженници въ Македония; XII, Поддържката на първоначалнитѣ училища; XIII, Силата на гръцкитѣ владици въ образованието; XIV, Що е още нуждно за Македония; XV, Екзархийското вѣдомство въ Македония; XVI, Унищожение схизмата; XVII, Доколко бихме сполучили, ако би днесъ да се разрѣши Македонския въпросъ; XVIII, Границитѣ на българската Македония и XIX, Каква трѣбва да бѫде за сега нашата политика съ Турция.

Това е всичкото съдържание на брошурата. Както забѣлѣзватъ сами читателитѣ, тука отсѫтствуватъ много глави и въпроси, които би трѣбвало непрѣменно да фигуриратъ.

Много добрѣ се е сѣтилъ г. Офейковъ, като туря на чело на брошурата си въпросътъ за значението на Македония. Но за голѣма жалость, той самъ, види се, не знае, какво е значението на Македония за българския народъ, та за това туря само заглавие и исказва двѣ фрази и то голословни, че Македония е била отечество на св. Кир. и Методия, че нашето бѫдѫще е тамъ и че безъ Солунъ българска държава е немислима, и съ това свършва. Само по себе си това е твърдѣ вѣрно, но това всѣки знае, или поне всѣки безсъзнателно повтаря, но никой ясно не може да си прѣдстави и да си разясни, защо това е така. А отъ друга страна, въпросътъ е отъ голѣма важность. Ние трѣбва сами да си изяснимъ, да съзнаемъ, какво е Македония, що печелимъ ако е наша, и що може да изгубимъ, ако тя е чужда, защото, повтаряме, нищо отъ това нашата публика не знае. Не казваме вече за по-простата масса отъ народа въ Княжеството, която мисли и нарича македонцитѣ—*арнаути*, но и поинтелигентнитѣ лица криво сѫ убѣдени, че Македония е страна полу-гръцка, че македонското нарѣчие е по близо до сръбския языкъ, че и да не се присъединява Македония на Княжеството пакъ може и пр. Отъ тука се явява налѣжаща нужда да разяснимъ тоя многоваженъ въпросъ—какво значение има Македония за насъ отъ всѣка страна, съ потрѣбната сериозность. Като видѣхме заглавието на първата глава отъ г. Офекойвата брошура, ние се израдвахме и помислихме, че ще срѣщнемъ нѣкое сериозно изложение, а не всѣкидневни банални фрази; че ще ни покаже автора значението на Македония въ етнографическо и статистическо отношение; надѣвахме се да ни покаже какво влияние има и може да има Македония на нашиятъ народъ въ икономическо отношение; мислѣхме че ще ни покаже г. Офейковъ, че по-добрата половина отъ нашиятъ народъ, отъ нашата националность, е тамъ; че въ Македония сѫ се упазили още самобитнитѣ черти на нашиятъ народъ; мислѣхме да намѣримъ доказателства, че и въ язикословно отношение Македония е необходима за българитѣ, ако желаѭтъ да сѫществуватъ като особна индивидуална народность; вѣрвахме да намѣримъ доказателства, че за сѫществуванье на нашиятъ народъ въ всѣко отношение е необходима Македония; че ние се боримъ и ще се боримъ въ Македония съ турци, гърци, сърби, нѣмци и арнаути, не за нѣкои своекористни цѣли, а просто за благоденствието на тамошното население, каквото и да било то. Като водимъ борба, като ще я водимъ и за напрѣдъ, ние трѣбва да оправдаемъ това свое дѣяние и прѣдъ нашитѣ собственни очи и прѣдъ очитѣ на всичкитѣ честни човѣци. Ние трѣбва да докажемъ, че не се боримъ за нѣщо нечестно, не се боримъ за нѣщо назадничаво, а искаме нѣщо справедливо, отъ която точка и да се разгледа, че нашитѣ стрѣмления не сѫ чисто и просто само патриотически, но и хуманни въ общечеловѣчески смисълъ, че въ борбата, която ще се отвори въ Македония—рано или кѫсно—може да взема участие всѣки честенъ человѣкъ, отъ която народность и партия и да е той, съ гордость и безъ да се черви, а ние българитѣ—трѣбва да земемъ участие и да жертвуваме всичко особенно и най-много, защото ние ратуваме, за да избавимъ себе си. Отъ всичкитѣ тия питания въ брошурата ни едно не е спомѣнѫто, а камо ли да е развито, разработено. Мислимъ, че всѣки отъ читателитѣ има право да изисква подобно поне разяснение на питаньето отъ една брошура, която си туря за цѣль да ни разяснява положението на Македония и която има претенцията да ни дава умъ—какъ трѣбвало да дѣйствуваме, за да спечелимъ тая страна. Но авторътъ се отнася къмъ този, както и къмъ всичкитѣ други въпроси, които се спомѣнуватъ въ книгата му, крайно повърхностно, даже просто дѣтински. Разбираме ние, че може би да е писана брошурата на бързо, може авторътъ да е нѣмалъ врѣме, но за това и не изискваме нѣщо особенно, а—простро спомѣнувание доказателства повърхностни върху най-нужното.

Въ слѣдующата глава за еллинизма въ Македония показва се всичката непослѣдователность на мислитѣ на автора, а сѫщо и нѣкои негови тенденции, които поне по отношение къмъ Макодения не трѣбваше да ги проявява. Отначало, твърдѣ много прѣувеличава автора положението на Македония прѣди войната, като казва, че всички общини били хубаво наредени, че имало *прѣдсѣдатели достойни отъ духовно звание*, че имало интелигенция, че народътъ високо заявилъ за своята народность и че неприятелитѣ на нашиятъ народъ трѣперяли прѣдъ нашата интелигенция въ Македония. Автора или не знае, или нарочно прѣувеличава тогавашното положение на Македония. Наистина, имаше малко по-живо движенние, но то бѣше въ Охридъ, Прилѣпъ, Битоля, Велесъ и отчасти въ Сѣрската епархия. Народътъ въ по голѣмата часть на Македония не бѣше нищо заявявалъ за своята българщина, освѣнъ въ Кичево и Дебъръ, а въ Скопската епархия, при всичко че имаше владика, нищо не се вършеше за пробужденье на народното чувство. Най-добро доказателство за това послѣдното е факта, че слѣдъ като минѫ къмъ Сърбия една часть отъ Скопската енархия, никой не се намѣри да заяви, че тамъ живѣѭтъ българи. Най-послѣ, всѣки македонецъ, а сѫщо всѣки българинъ, който редовно е челъ нашитѣ вѣстници, които излизахѫ въ Турция прѣди войната, знае всичко това и не е потрѣбно да му се расправя. Трѣба да признаемъ, че прѣди войната ние по-малко внимание обращахме на Македония, защото и срѣдствата и силитѣ ни бѣхѫ по малки. Даже повече. На много мѣста българитѣ въ Македония бѣхѫ се разочаровали отъ своитѣ български владици, като виждахѫ, че въ отношение на духовнитѣ давания никакви подобрения не ставахѫ и никаква облага не добихѫ отъ толкова годишната си упорна борба съ гъркоманитѣ. Тукъ за примѣръ ще приведемъ покойния Велишки, покойния Доротей, Охридски попъ Х. Христо съ другитѣ Охридски граждани, които събирахѫ владичнината и др., и за които самитѣ македонци твърдѣ добрѣ знаѭтъ. Ето защо ние казахме, че г. Офейковъ прѣувеличава, и убѣдени сме, че прави това, не отъ незнание, а съ цѣль да докаже, че владицитѣ тогава всичко неправили.

Слѣдъ това, като расправя какво е било състоянието на Македония въ врѣме на войната и послѣ нея, авторътъ прѣдставлява мрачното врѣме тогавашно, но не съ всичкитѣ му краски; той като че се намира въ Цариградъ, та се старае да прѣмълчи и да не искаже всичкитѣ ония убийственни, позорни и езуитски дѣяния, съ които турското правителство се стараеше и се старае да погуби всичката интелигенция въ Македония. Той нищо не спомѣнува за огромнитѣ отъ 200—500 души турски чети, които се расхождахѫ въ Македония, не само по селата, но посѣщавахѫ и такива градове, като Крушово, Рѣсенъ, Струга, самиятъ Охридъ, Костурскитѣ голѣми села и пр. Но при всичко това, той прѣувеличава отъ друга страна- въ това отношение, като казва, че никаква рѣшителна интелигенция не останѫла и че всичко трѣбвало съвсѣмъ отново да се създаде. Наистина, никой не може да откаже, че огромно количество по-живи и по-будни хора изгнихѫ въ тъмницитѣ, отидохѫ въ заточение, бидохѫ убити, а нѣкои побѣгнахѫ тука въ Княжеството и въ Румелия;

но така сѫщо неможемъ да отречемъ, че отидоха вече всички, че не останахѫ и въ Македония нѣкои сили, които, ако и полека, но дѣиствувахѫ, поддържахѫ духътъ на македонеца и въ ония критически моменти, когато всесилната и всеблагодѣтелната свѣта Екзархия се помѣщаваше въ благочестивия градъ Пловдивъ. Това не трѣбва да забравяме! Отъ друга страна, имаше друго обстоятелство, което поддържаше духътъ на българското население тамъ — то бѣхѫ извѣстията отъ Българското Княжество, които тайно се разнасяхѫ отъ мѣсто на мѣсто. Наистина, въ нѣкои мѣста българитѣ се отчаяхѫ и признахѫ пакъ Патриархията, но това станѫ, едно, подъ силниятъ натискъ на турскитѣ шайки и разнитѣ *урфиета*, а отъ друга страна, вслѣдствие прѣмѣстяваньето на Негово Блаженство отъ Цариградъ въ Пловдивъ; но пакъ трѣбва да кажемъ, че такива мѣста бѣхѫ твърдѣ малко. Като прѣувеличава и въ това отношение, автора очевидно е искалъ да поласкае на своитѣ патрони, като извади, че тѣ сѫ създателитѣ на всичко онова, което сега имаме въ Македония. Человѣкъ, който знае историята на Македония до послѣднитѣ години, трѣбва само да се усмихне на това желание на автора. Наистина, никой не може да откаже, че извѣстенъ родъ влияние сѫ имали и могѫтъ да иматъ нашитѣ духовни началници въ Македония; но не такова голѣмо и не толкова плодотворно и благотворно, както на нѣкои се иска да го прѣдставятъ.

Особенно е любопитенъ г. Офейковъ, гдѣто съжалява Македония, че нѣмала *чорбаджийски* елементъ. Ето какъ казва той буквално за това: „*Елемента, който сѫществуваше едно врѣме въ България, и който се наричаше чорбаджийски, днесъ въ Македония не сѫществува; заможнитѣ македонци намиратъ повече интересъ да се казватъ гърци. Ако македонскитѣ българи притѣжавахѫ своитѣ първенци, своитѣ чорбаджии, разрѣшението на въпроса щѣше да е много по-лѣсно, защото чорбаджиитѣ, при всичкия си гибеленъ чорбаджилъкъ, щѣхѫ да бѫдѫтъ прѣдставители прѣдъ мѣстнитѣ власти на простата масса, щѣхѫ да я защищаватъ въ това именно значение, че не щѣхѫ да позволяватъ на гърцитѣ и гъркоманитѣ да лъжѫтъ мѣстнитѣ власти, прѣдъ които и прѣдставляватъ българското население*“. Излиза, спорѣдъ г. Офейкова, че ако да бѣхме имали въ Македония чорбаджии, то въпроса щѣше да бѫде на половина разрѣшенъ; но понеже нѣмаме, то трѣбва по-скоро да ги създадемъ. Че г. Офейковъ питае нѣжни чувства и силни симпатии къмъ чорбаджийтѣ, ние си го знаемъ отдавна и никакъ не ни е чудно това, но чудно ни бѣше като видѣхме това напечатано въ брошурата за Македония. Ние мислѣхме, че г. Офейковъ поне тука ще бѫде до толкова добросъвѣстенъ, за да признае, че никой другъ елементъ между българското общество не е послужилъ за такъвъ тежъкъ тормазъ по народнитѣ ни работи, както чорбаджийскиятъ; че не може да бѫде у насъ съсловие по-враждебно настроено къмъ нашиятъ напрѣдъкъ, отъ колкото чорбаджийското. Примѣри ли иска г. Офейковъ? Ако наистина се намѣрѭтъ между цѣлата масса чорбаджии двама или трима, които съ нѣщо да сѫ спомогнѫли, то тѣ сѫ спомогнѫли по добротата на своятъ характеръ, по своята честность, а не за туй, защото сѫ били чорбаджии. Кой е оня, който ще прѣдположи, че ако не бѣхѫ тѣ, чорбаджиитѣ, то нищо не щѣше да се работи за доброто на народа? Отъ гдѣ на кѫдѣ мисли г. Офейковъ, че чорбаджиитѣ именно така благотворно ще дѣйствуватъ, както нему му се ревне да ни ги прѣдстави, като идеални работници за нашето пробужданье? Гдѣ е срѣщалъ подобни чорбаджии въ историята на нашето възражданье, та иска и сега да извади такива дѣятели? Та най-послѣ, защо става толкова смѣлъ, като утвърдява, че въ Македония нѣмало чорбаджии, и се рѣшава още да съжалява за това? — Ами какъ! Да жалѣешъ за нѣщо друго бай Офейковъ, а за такова добро — *чорбаджии и чорбаджилъкъ*, хичъ недѣй плака; наспорилъ ги е господъ и въ Македония повече, отъ колкото сами вие може да пожелаете. При това, г. Офейковъ самъ си противорѣчи, като казва, че на всичкитѣ чорбаджии по-износно идѣло да се казватъ гърци и да дѣйствуватъ противъ народа си. И това е повече отъ вѣрно. Но защо тогазъ не се запрѣ да констатира и да разясни тоя фактъ г. Офейковъ, ами просто гледа да обърне онова, което служи за най-голѣмъ позоръ на чорбаджиитѣ, въ тѣхна полза? Македонския българинъ има най-голѣма борба не съ сѫщинскитѣ родени гърци (защото такива нѣма, или поне сѫ твърдѣ малко, и то въ извѣстни мѣста), а съ своитѣ братя гъркомани. А кои сѫ тия гъркомани? Не сѫ ли тѣ *българи-чорбаджии*, които послѣ повличатъ подиръ себе си и други нѣкои по-прости хорица? Кой е най-голѣмиятъ противникъ на българшината въ Солунъ? Не сѫ ли братя Х. Лазарови, отъ които само единъ братъ подари 30,000 лири турски за гръцко дѣвическо училище? Знае ли г. Офейковъ, че тѣ сѫ чорбаджии и иматъ грамадно влияние на всѣкѫдѣ, но употрѣбяватъ своето влияние само за вреда на българщината? Ето пакъ въ Солунъ има единъ българинъ чорбаджия и чифликъ-сайбия на име Костантинъ Герасимовъ отъ Охридъ; той е членъ въ апелативното сѫдилище и е членъ и въ гръцката община и въ гръцкия Силлогосъ, а у дома си е строго забранилъ да се говори български. Едно врѣме той бѣше сиромахъ — не бѣше чорбаджия, — и знаете ли какъвъ бѣше? — той бѣше прѣдсѣдатель на българската община. А Трендавилъ чорбаджи отъ Сухо малъкъ чорбаджия ли е? Цѣлата Солунска каза трѣпери отъ него, но единътъ му синъ е въ гръцката гимназия, другия въ българската на стипендия, и пакъ се пише гъркъ и прави пакости на българитѣ. Сѫщото можемъ да кажемъ за Георги Карадалнята, за Шумкова и др. въ Солунъ. Що сторихѫ всичкитѣ тѣзи за българщината и що етруватъ? Не тѣ ли собственно тормозѭтъ и въспиратъ дѣлото? Ами слушалъ ли е г. Офейковъ за *Челеби Мита* отъ Струмица? И той е българинъ, и чорбаджия, и челебия, и човѣкъ съ влияние, и всичко; но той е единствениятъ най-върлъ гонитель на българитѣ въ Струмица. Врѣмето и мѣстото не ни позволяватъ да ви изброимъ колко чорбаджии има прославени; но и безъ нашето изброяванье, македонцитѣ си ги знаѭтъ, че тѣ сѫ които пиѭтъ кръвьта и ни клеветѭтъ прѣдъ правителството, само за да си увардѭтъ своя интересъ и за да спечелѭтъ прѣдъ правителството име на благонадежни и благовѣрни. Даже ония отъ тѣхъ, които по разни обстоятелства сѫ се явили за българи, що сѫ направили и що сѫ могли да направѭтъ? Прѣхваления нашъ Петрушъ Шумковъ не се ли викаше по-напрѣдъ *Шумкиди* и не бѣше ли отстраненъ отъ българската община, а се прибра само слѣдъ като му се изладе извѣстната на всички *сумма?* Та защо трѣбва да ги изброяваме, всѣкой ги знае и не сѫ малко, а името на чорбаджиитѣ въ Македония е — *легионъ* И тия чорбаджии наистина иматъ своятъ *гибеленъ* чорбаджилътъ, но той е билъ гибеленъ и ще бѫде такъвъ отъ всѣка страна за нашитѣ народни интереси, и да желае человѣкъ размножаваньето на чербаджиитѣ въ Македония, значи, да желае опропастяваньето на тая и така нещастна страна.

Освѣнъ това, г. Офейковъ или незнае или се прѣправя че незнае, но ние вѣрваме че той нарочно умълчава, единъ фактъ отъ най-голѣма важность, а именно; Македония още отъ послѣдната война се намира въ военно положение; още отъ тогава до сега не е припозната оффициално ни една българска община. Напрѣдъ, нашитѣ общини можехѫ да се явяватъ като юридически лица и църковно-общественни учрѣждения чрѣзъ своя прѣдсѣдатель и прѣдъ управителитѣ и прѣдъ сѫдилищата. Сега вече не ни признава никой и прѣдсѣдатели има назначени отъ Екзархията, но тѣхъ никой не ги припознава. Така щото, трѣбвало г. Офейковъ и св. екзархия да побързатъ и да се постараятъ най-напрѣдъ за възстановлението на общинитѣ и за тѣхното признаванье отъ страна на правителството, та послѣ лесно се намиратъ чорбаджии. А гдѣто казва г. Офйековъ, че чорбаджиитѣ гъркомани за сега били прѣдставители на българитѣ—то е лъжа, защото българитѣ нѣматъ никакви прѣдставители прѣдъ властьта и сѫ съвсѣмъ беззащитни, а пакъ ония чорбаджии, както и нашитѣ тамъ чорбаджии, просто се втикатъ въ конацитѣ отъ чистосърдечно раболѣптство, за свой интересъ и отъ любовь къмъ шпионството. Да, чуденъ е г. Офейковъ! Като че той не разбира какъ сѫ дѣйствували и какъ дѣйствуватъ чорбаджиитѣ, а се прѣструва глухъ и нѣмъ. Незнае ли г. Офейковъ, че собственно борбата въ Македония въ сѫщность е борба междуособна, борба мѣжду чорбаджиитѣ (които всѣкога се гърчѣѭтъ и сѫ вѣрнопрданни съюзници на турцитѣ) отъ една страна и народътъ отъ друга? Ако не знае Македония, то нека погледне тамъ въ Пловдивъ , кой е прѣдставительтъ на силлогоса и найозлобениятъ противъ българитѣ; не е ли пословичния Копривщанецъ-чорбаджия „*о Петкосъ, о Вулкосъ, о Метаксесъ?*“ Да се обърне и при другитѣ си башъ-чорбаджии и народни, не говорѭтъ ли още до сега гръцки въ кѫщи? — Това сѫ били и сѫ чорбаджиитѣ и тукъ и въ Македония. Тогава, защо г. Офейковъ плаче за тѣхъ? — Ние знаемъ защо; защото тука му се иска да въздигне чорбаджилъка. Съ тая бѣлѣжка той е искалъ, види се, съ единъ ударъ два зайци да убие: косвенно да прѣдстави, че тука по-напрѣдъ нищо не можело да се рѣши, ако да не били чорбаджиитѣ? и друго — да може въ Македония поне да въздигне чорбаджилъка, или както обикновенно се нарича аристокритизма. Имали сме случай да се убѣдимъ, че това е желанието и на други хора. Ще успѣѭтъ ли обаче въ това си прѣдприятие — остава да ни покаже врѣмето. Но най-послѣ пакъ, ние ще се обърнемъ къмъ г. Офейкова и ще му кажемъ, че честния человѣкъ и искрениятъ доброжелатель на Македония никога нѣма да моли Бога да праща въ Македония *чорбаджии*, та тѣ да я освободѭтъ, а ще пожелае да има повече между македонцитѣ человѣци самостоятелни, рѣшителни и готови да мрѫтъ, било въ тъмници, било на въже, било въ заточение. Това искай, г. Офейковъ, а не искай чорбаджии; защото никой не ще повѣрва, че искренно си убѣденъ, какво чорбаджиитѣ ще освободѭтъ Македония. Най-нужното за сега да се изработи отъ светата Екзархия е — припознаваньето на българскитѣ общини отъ страна на правителството. Тогава народътъ ще си намѣри лица за прѣдсѣдатели, каквито си иска, и не ще му трѣбватъ никакви чорбаджии. — Наистина, жалко ни е, като срѣщаме такива тенденции въ брошура, написана отъ българинъ, който има претенцията да ни прѣпорѫчва начини за дѣйствие въ Македония!

Като расправя за разнитѣ пропаганди, които сѫществуватъ въ Македония, г. Офейковъ никакъ не споменува за огромната и твърдѣ опасна пропаганда, която се развива отъ страна на нашитѣ братя *сърбитѣ*. Или това съвсѣмъ не е извѣстно на автора, или пакъ нарочно си прави углушки. Не е невъзможно и второто. И наистина, намъ ни е твърдѣ чудно, или по добрѣ да се изразимъ, съвсѣмъ неможемъ да разберемъ, защо нашата прѣсветейша Екзархия се отнася толкова хладнокръвно, за да не рѣчемъ благоволително, къмъ тая най-опасна за народа ни пропаганда. За г. Офейкова извинително е да не знае ни размѣритѣ на тая пропаганда, ни опасностьта, съ която тя застрашава народната ни цѣлость: но за Екзархията, която управлява училищно-църковнитѣ работи на нашитѣ братя въ Македония, която за тая цѣль именно събира пари — това неразбираме, защото знаемъ, че тя (Екзархията) е била увѣдомявана за това нѣщо, просена ѝ е помощь, а тя все се прѣструва и до днесъ глуха и слѣпа. Нека ни отговорѫтъ : нѣма ли сърбски учители, заплащани отъ сърбското правителство въ всичкитѣ почти села отъ сърбската градица даже на 2 часа до Скопье? Защо г. Офейковъ тогава не обръща нашето внимание и върху тая пропаганда, защо умълчава тия грозни фактове? Ще кажете, че не е знаялъ? — Не, ние положително пъкъ знаемъ, че той всичко това е ималъ подъ рѫка, но пакъ е умълчалъ. А защо? — Самъ съ патрона си знае.

За гръцката пропаганда е казано най-много сравнително, но то е пакъ твърдѣ малко и съвсѣмъ невѣрно. Опасностьта отъ гърцитѣ трѣбвало би да се изложи по-обстоятелно; трѣбваше г. Офейковъ да ни покаже, какъ дѣйствуватъ гърцитѣ, какъ тѣ въспитватъ своитѣ ученици, какви сѫ недостатъцитѣ на нашето училищно въспитание въ Македония и пр., а не само за пари да се провиква. Наистина, гърцитѣ трошѫтъ огромни количества пари и повечето съ пари работѫтъ прѣдъ турцитѣ; но трѣбва да се признаемъ, че паритѣ не сѫ единственната причина, която притегля и задържа македонскитѣ българе до гърцката народность. Отъ друга страна, г. Офейковъ самъ не е запознатъ, не само достатѫчно, но поне удовлетворително, съ гръцката пропаганда въ Македония; не знае размѣрътъ на нейното распространение и силата ѝ, та за това напрасно ще търси читательтъ вѣрни свѣдения върху тоя прѣдмѣтъ въ неговата книжка. Намъ ни се струва, че г. Офейковъ щѣше да направи много добрѣ, ако се поспрѣше да ни порасправи по-добрѣ за гръцкитѣ училища въ Битоля, Воденъ, Сѣресъ, Костуръ и Солунъ; но самъ види се нищо повече по тоя въпросъ не знае, освѣнъ една истъркана фраза, която биде казана въ Солунъ еднѫжъ отъ синътъ на Струмичкия чорбаджия *Челеби Мите*, че главнитѣ базиси на Гърцитѣ били: Воденъ и Струмица (г. Офейковъ разбралъ *Струга*), Мелникъ и Леринъ. Той зелъ тая фраза на хитрия гъркоманинъ като чисто злато, безъ да има понятие за градоветѣ, като бърка Струга съ Струмица и като казва, че въ Леринъ нѣмало православни българи.

Въ брошурата на г. Офейкова доста добрѣ е разяснена и разбрана само цѣльта на католическата пропаганда; но за срѣдствата и усилията, които тя полага, нищо ново не е казано. Като описва кои мѣстности сѫ обзети отъ католическата пропаганда, г. Офейковъ съвсѣмъ забравя Енидже и нищо не споменува за ония млади и невинни момчета, които се испратихѫ отъ Кукушъ въ Римъ въ езуитската коллегия и които ще се повърнѫтъ върли фанатици. Не би трѣбвало още толкова рано да се радва г. Офейковъ за Кукушъ, като мисли, че ще бѫде лесно да се прѣобърне пакъ въ православие. И въ тоя случай, при разсѫждаваньето за католическата пропаганда въ Македония, г. Офейковъ не можалъ да се стърпи и да не искаже любимитѣ си мисли: „*Православието би трѣбвало да бѫде славянско*“ (ще каже власитѣ, гърцитѣ, арнаутитѣ, грузинцитѣ и пр., нѣматъ право да бѫдѫтъ православни!), *Славянитѣ би трѣбало да бѫдѫтъ православни!* (стр. 20); слѣдъ нѣколко рѣда той мечтае за милата му *желѣзна рѫка* и *желѣзна воля*. Да, не напразно е ялъ хлѣбътъ на Каткова и Аксакова г. Офейковъ; но ние мислимъ, че като човѣкъ признателенъ, той би трѣбвало да проповѣдва тия идеи тука, а не тамъ въ Македония, гдѣто желѣзната рѫка постоянно тупа по гърба нещастниятъ македонецъ и гдѣто желѣзната воля на турцитѣ и гърцитѣ никакъ не се нуждае въ подканванье.

Прѣди да начене разглежданьето на учебното дѣло въ Македония, г. Офейковъ привожда една кратка статистика за населението. Тая статистика е била обнародвана до сега десетина пѫти, та за това нищо за нея нѣма да говоримъ, защото тя нищо ново не донася. При всичко, че абсолютна вѣрность може да нѣма, но за сега тъзи изработена отъ други хора статистика е най добрата, и добрѣ направилъ г. Офейковъ, като я привожда въ своята брошура; но що се касае до статистиката, която господство му дава за училищата въ Македония, той е ималъ възможность да даде точно и съвсѣмъ вѣрно описание, и ако не е направилъ това, причината е нестаранието на тия, отъ които зависи събираньето на подобни свѣдения. Намъ ни се вижда прѣувеличено и съмнително числото на училищата въ Македония прѣзъ 1881—82 учебна година. Знаемъ поне, че въ тая година не е имало училища въ Галичникъ, Леринъ, Кичево, Дѫмбени и др., които привежда автора, и че въ тия мѣста сѫ открити училища по-послѣ. Изобщо трѣбва да кажемъ, че статистиката на училищата е съмнителна и състоянието на учебного дѣло е прѣдставено въ розови бои. Хвалбитѣ на г. Офейкова за нѣкои училища въ Македония сѫ явно прѣкалени; така напр., той казва, че Битолското и Скопското четверокласни училища били най-добрѣ наредени, имали минералогически и геологически потрѣбности, физически кабинетъ, и *отлични учителски персонали*. Който незнае състоянието на тия училища, ще дойде въ въсторгъ; но който ги знае, нищо друго не ще каже, освѣнь, че всичко горѣказано отъ г. Офейкова е неистина.

Лукаво умълчава г. Офейковъ единъ фактъ, именно, че прѣзъ тая учебна година св. Екзархия отказа помощь на много градски училища, като въ Охридъ, Струга, Рѣсенъ, Крушово, Прилѣпъ и нѣкои други градове, за да може съ това да замаже очитѣ на читателитѣ, които не сѫ запознати съ работата, и да покаже, че всички тия училища зависьѫтъ и се поддържатъ отъ нашата Екзархия. При все това, отъ статистиката, която дава тамъ г. Офейковъ, ние виждаме, че дѣятелностьта на Екзархията по откриванье на нови училища не само не се е уголѣмила, но напротивъ се е ограничила. Ние знаемъ единъ съвсѣмъ неблаговиденъ фактъ. Нѣколко пѫти сѫ се обръщали за помощь отъ селото Киречъ-кьой никой не имъ помага; сжщото се е случило и съ нѣкои други села. Тогава, защо Екзархията прѣкжснж помощьта на ония градове?

Пристрастието на г. Офейкова къмъ клерикализма и клерикалитѣ у насъ явно се вижда тамъ, гдѣто той говори за духовнитѣ училища. Всѣкой благоразуменъ читатель ще осжди поведението на нашата Екзархия, която се е впустнжла да отваря сумма духовни училища. Се още нѣкждѣ може да се намѣри оправдание за едно духовно училище; но защо бѣше духовно училище въ Прилѣпъ, това никой не може да си обясни, освѣнъ ония, които сж били близо до Екзархията. За насъ, то е извѣстно, а именно, то се устрои само и само да може Отецъ Методий да се прѣпоржчи прѣдъ своитѣ съграждани и да закрѣпи прѣдъ тѣхъ авторитета си, който бѣше взелъ да отпада. Всѣкой би осждилъ тая постжпка на Екзархията, която *за хатжръ* харчи толкова пари на вѣтърътъ; но не тъй обаче постжпва г. Офейковъ. На него ако остане, той би обърнжлъ всички училища на духовни и въ Македония и въ Одринско; защото, казва той: *„духовенството въ Македония и Одринско играе голѣма роля. Онова, което може въ Македония да направи единъ добъръ свещенникъ, повечето пжти не могжтъ го направи петима мирски учители (стр. 68)“*. И по нататъкъ продължава: *„въ едно Македонско село мжчно, даже невъзможно е, да се отвори училище, ако тамъ нѣма свещенникъ (?). Дай имъ възможность да си направжтъ църква, снабди ги и съ свещенникъ, и тогава само ще сполучишъ да имъ отворишъ и училище, да имъ дадешъ и учитель“*. Ние тука не знаемъ на какво да се чудимъ, да ли на наивностьта, или на невнимателностьта на г. Офейкова. Какъ мисли г. Офейковъ, кому приказва той тия бабини деветини — на китайци ли или на японци? Или мисли, че българската публика състои отъ глупци, та не отбира отъ нищо. Наистина, никой не може да откаже, че у насъ бѣлото духовенство (т. е. проститѣ попове, които се гонжтъ и притѣсняватъ винаги всѣкога земало участие въ борбата на народа; но сжщо никой не може да откаже, че не тѣмъ е принадлежало и не тѣмъ принадлежи палмата на първенство, като народни борци. Борцитѣ сж други хора, тѣ сж *даскалитѣ* г. Офейковъ! А всичко, което вие казвате за влиянието на свещенницитѣ е прѣувеличено и нарочно направено отъ васъ въ вашето въображение. Това ваше проповѣдванье би имало мѣсто само прѣдъ други хора, а ние не сме тъй отдалечени отъ народа, за да можете да ни излъжете. Обърнете се въ тъмницитѣ и вижте, че процентътъ на свещенницитѣ е нищоженъ сравнително съ процентътъ на така нарѣченитѣ отъ васъ *мирски учители*. И въ тоя случай, г. Офейковъ не можалъ да се въздържи отъ своитѣ консервативни попълзновения, а се принудилъ да прави такива голи и бездоказателни утвърждения, както горѣприведенитѣ.

Особенно страненъ ни се показва езикътъ на г. Офейкова тамъ, гдѣто той говори за учителитѣ въ Македония. Тукъ той се явява като адвокатъ на турското правителство, защото казва, че свободно и твърдѣ спокойно може всѣки човѣкъ да бѫде учитель въ Македония, и че турцитѣ никога не закачатъ мирнитѣ и вѣрноподаннитѣ човѣци, а прѣслѣдвали само този родъ учители, казва г. Офейковъ, *„който, далечъ отъ да се занимаватъ само съ учителствуванье, си позволяватъ работи дѣйствително опасни, вънъ отъ тѣхнитѣ обязанности. Напримѣръ, възбуждатъ населението явно противъ турцитѣ, говорѭтъ на българитѣ за освобождение, за близка война, за Княжеството, хвалѭтъ българското управление, прѣвъзнасятъ нѣкои български държавни мѫжье, четѫтъ запрѣтени отъ турското правителство книги и вѣстници, приематъ писма отъ Княжеството и Източна Румелия съ подозрително съдържание, пишѫтъ сами на своитѣ приятели, че македонцитѣ страдаѭтъ и трѣбва да имъ се помогне и пр.“* по нататъкъ още казва г. Офейковъ, че ако учителя *„не го интересуватъ никакви други въпроси освѣнъ неговото учителство . . . . — за него нѣма никаква опасность: той работи тъй свободно и тъй безопасно, както би работилъ всѫдѣ“*. Какво е това безпристрастний читателю? Кѫдѣ и отъ кого се пише това? Да не отъ нѣкоя турска стамболска канцелярия, или е отъ българинъ, и то човѣкъ патриотъ и дѣятель? Какво ни казва г. Офейковъ? — Нищо друго освѣнъ напълно оправдание на турскитѣ звѣрства, които ежедневно се извършватъ надъ нещастнитѣ учители въ Македония. Улавятъ ли, затварятъ ли нѣкого — ние трѣба да кажемъ: да, така трѣбаше, защото той не е отъ мирнитѣ учители! И отъ кѫдѣ на кѫдѣ вади г. Офейковъ такива заключения, че имало учители, които явно подбуждали населението противъ турцитѣ? Камо му примѣри за това? Не го ли е срамъ да признава, че дѣйствително всички затворени и заточени, всички избѣсени, измрѣли и избити сѫ биле криви? Не го ли е баремъ грѣхъ прѣдъ блѣднитѣ истощели лица на невиннитѣ страдалци, които гниѭтъ и сега въ зѫнданитѣ? — Но не; нито го е срамъ, нито го е грѣхъ, защото за него свѣстнитѣ и чистосърдечни учители сѫ чапкѫни, бунтовници, нехранимайковци и пр. Не го е грѣхъ, защото чорбаджиитѣ и напрѣдъ въ турско така сѫ гледали на нашитѣ дѣятели, а и сега още така гледатъ, а пъкъ г. Офейковъ, ако и да не е самъ чорбаджия, може да има намѣрение за напрѣдъ да бѫде такъвъ. И не че не съзнава това нѣщо г. Офейковъ, та го е исказалъ по глупость; не, той твърдѣ добрѣ знае кѫдѣ бие, той иска, ако има учители въ Македония, да бѫдѫтъ тѣ само отъ мирнитѣ, които нищо друго да не гледатъ, ни въ общи работи да се бъркатъ, ни пъкъ да говорѭтъ или пишѫтъ, а само да бѫдѫтъ риби безгласни, или *да сѫ заети само съ личнитѣ си дертове*. Особенно го е страхъ г. Офейкова да не би учителитѣ да *пишѫтъ на своитѣ приятели, че македонцитѣ страдаѭтъ*. Знаемъ, че както г. Офейковъ, тъй и всичкитѣ му патрони, сѫ противни на всѣко извѣстие, което би дошло до ушитѣ на другитѣ българи въ Македония; тѣ искатъ, щото тѣхнитѣ дѣла да бѫдѫтъ проникнѫти съ духътъ на дълбока тайна и съ всичкитѣ си сили се старахѫ и се стараѭтъ да направѭтъ това и наистина сполучихѫ. Днесъ нищо не знаемъ що става въ Македония съ църковно-училищнитѣ ни работи, защото като се назначаватъ учители, строго се заповѣдва и заплаща, че *щомъ се появи дописка съ съдържание противъ распорѣжданията на Екзархията*, *ще бѫдѫтъ испѫдени въ сѫщия часъ* Ето изворътъ на горнитѣ вдѫхновения на г. Офейкова. Тука, тѣ подъ видъ на патриотизмъ, постигатъ своятацѣль — да държѫтъ дѣлата и *смѣткитѣ* въ тъмнина и да излиза на явѣ прѣдъ свѣта, че тѣ сѫ всичкото, тѣ произвели движението въ Македония, тѣ създали самосъзнанието на народа. Любопитно е само това, че като бѫде за дописки, които иматъ хвалебно съдържание и по-добросграстно се отнасятъ къмъ Екзархията — за тѣхъ не само не се запрѣщава, а нарочно се пращатъ на Румелийскитѣ вѣстници; напротивъ даже, писателитѣ на подобни дописки се награждаватъ, напр. Шапкаревъ, Поповъ, Б. Димитровъ, Антонъ Митровъ, самъ г. Офейковъ и tutti quanti. Идете послѣ това и кажете, че г. Офейковъ не провежда тука на всѣка стѫпка свойта чорбаджийска тенденция? Лъже оня, който говори, че той написалъ тая брошура за полза на Македония; не, той я написалъ, за да може подъ този благовиденъ прѣдлогъ да распространява и да популяризира ония начала, които въодушевяватъ него и неговитѣ патрони. Отъ друга страна, съ това нѣщо е искалъ г. Офейковъ да оправдае постѫпкитѣ на своитѣ патрони при испѫжданьето на по-добритѣ и по-честнитѣ учители отъ Македония подъ прѣдлогъ че били: или *безбожници*, или *неблагонадѣжни*.

Като оставимъ на страна разнитѣ многоглаголания и съ цѣль пущани прѣувеличения за екзархийското вѣдомство въ Македония, съ което, види се, г. Офейковъ иска да издигне въ нашитѣ очи Екзархията, ние ще прѣминемъ къмъ други страни на книжката му. Ще си позволимъ тука само да кажемъ, че умишленно лъже г. Офейковъ, като казва, на 98 стр., че: „мѣстнитѣ власти, по примѣра на центра, се показахѫ любезни къмъ Ексархийскитѣ намѣстници, при всичко, че екзархийското вѣдомство въ Македония не бѣше припознато. Управителитѣ имъ правѣхѫ даже визити и пр.“ Това никѫдѣ не е било и не е било възможно да бѫде по твърдѣ простата причина, че намѣстницитѣ никѫдѣ не сѫ официално припознати, а само сѫ търпими просто като „*булгаръ-папазларъ*“, както всѣки попъ или калугеръ. Сѫщо нѣма тука да спомѣнуваме и за унищожението на схизмата, за което толкова се безпокои автора и на което придава голѣма важность.

Г. Офейковъ полага единъ въпросъ доста важенъ и го трактува въ цѣла глава, а именно въпросътъ: *„До колко бихме сполучили, ако би днесъ да се разрѣши Македонския въпросъ“*. При разглежданьето на тоя въпросъ, г. Офейковъ е показалъ всичкото си незнаенье на Македония. Онова, което утвърждава въ първата часть—опровергава го съ втората часть на писаното си. При всичко това, той пакъ дохожда най на края до благочестивото и блавѣрно заключение, че ние не трѣбва да бързаме за Македония, че трѣбвало да дѣйствуваме най-напрѣдъ за *владици*, а послѣ за училища, и то да ги *удвоимъ и утроимъ*; повече за сега да дѣйствуваме било опасно и недобро. Ний се чудимъ на г. Офейкова, какъ дохожда до такива заключения, когато самъ признава, че кѫдѣто се откриватъ училища и тутакси се закриватъ отъ турскитѣ власти въ съюзъ съ гърцитѣ, че изобщо успѣхъ никакъвъ не може да се очеква, защото сега за сега турското правителство и гръцкитѣ агитатори могѫтъ да ти извадѭтъ *махзаръ*, че едно мѣсто е гръцко, когато искатъ и както искатъ. Щомъ тѣ могѫтъ да направѭтъ това днесъ въ най-развититѣ български мѣста, ще могѫтъ и по-послѣ. Казва г. Офейковъ, че ако се разрѣши сега въпросътъ, ние щѣли сме да изгубимъ Македония. Никой наистина не отрича, че народътъ въ Македония не е готовъ; новсѣкой, който отъ малко—малко познава тоя народъ, ще се съгласи съ насъ, че ако не бѫде притѣсняванъ отъ турски заптии, *бегове*, кѫрсердари, хайдушки чети, андарти и др. злодѣйци, ако бѫде оставенъ самъ свободно да се искаже, то непрѣменно тоя народъ ще исповѣда какъвъ е. А инакъ ние не разбираме, какъ може той да се приготви, когато до сега, въ разстояние на 15 - 20 години, не се е приготвилъ. Ние сме увѣрени, че двѣ години да проведе нашиятъ народъ тамъ подъ свободно реформирано управление ще бѫдѫтъ достатъчни, за да унищожимъ и да осуетимъ всевъзможнитѣ странни пропаганди и да се узнае еднѫжъ за всѣкога, че Македония е населена съ българи. А така, както ни прѣдлага г. Офейковъ, тая цѣль не може да бѫде достигнѫта даже и слѣдъ 50 години, защото нѣма да ни оставятъ да имаме ни духовенство, ни училища. Такъвъ съвѣтъ, какъвто ни дава г. Офейковъ, сир. да мълчимъ, нищо да не искаме, да не протестираме, даже ония правдини, които ни сѫ обѣщани отъ Берлинския Трактатъ да ги нещемъ, а само да искаме владици (!) и да отваряме училища, — такъвъ съвѣтъ може да ни дава и ни дава само турското правителсво. Въ това отношение, г. Офейковъ не се отличава повече отъ нѣкакъвъ *Абдулрахманъ-ефенди* изъ губернаторската канцелария въ Солунъ!

Въ главата: „Каква трѣбва да бѫде нашата политика съ Турция“, г. Офейковъ сѫщо говори като нѣкой турчинъ или турски чиновникъ, който се е рѫководилъ при написваньето на това отъ оффициалнитѣ рапорти на каймакамитѣ и донесенията на гръцкитѣ владици. Тъй напр., той казва, че България проваждала чети въ Македония. Че сѫ минували чети отъ България въ Македония — никои не отказва: но тѣ отивали сѫ сами, а не ги е испроваждалъ никой. По-долѣ казва: „*Мнозина македонци отъ България и Румелия въ частни писма до роднинитѣ си въ Македония имъ даватъ разни обѣщания и надѣжди: че слѣдующето лѣто България ще отвори война за да освободи Македония, че Русия е вече на пѫть къмъ Солунъ и пр.*“ Такова нѣщо утвърждаватъ само турцитѣ и гърцитѣ, а г. Офейковъ говори съ такова самоувѣрение, като че самъ ги е виждалъ. Ние знаемъ положително, че хората отъ тука и отъ Румелия се боѭтъ да пишѫтъ просто „много здравье“, и че до сега ни едно такова писмо не се е уловило (освѣнъ нарочно скроени подобни отъ гърцитѣ), а г. Офейковъ сѣднѫлъ да оправдава съ своето утвърждение турцитѣ. Не се задоволилъ г. Офейковъ съ това само, а поискалъ да си направи друга волность, като казва „*тия писма, които се пишѫтъ ужъ повечето пѫти отъ по-интелигентнитѣ хора, които рѫководѭтъ македонското дѣло въ София и Пловдивъ, като че се пращатъ нарочно да повредѭтъ, а не да ползуватъ*“. Ние бихме попитали г. Офейкова: дѣйствително ли е той въ истинностьта на тия свѣдѣния, или прави това само отъ ненависть къмъ *по интелигентнитѣ*? Виждалъ ли е, или даже, слушалъ ли е, че наистина е имало такива писма? И защо г. Офейковъ се прѣструва на *ахмакъ*, та прѣдставлява рѫководителитѣ толкова глупави и прѣстѫпни, че тѣ даже и да вършѭтъ нѣщо такова— ще земѫтъ да пишѫтъ за това официални писма? По нататъкъ ще приведемъ за любопитство на читателитѣ още нѣколко фрази отъ *туркофилскитѣ* разсѫждения на г. Офейкова; „*Причини за истрѣблението* (на всичко интелегентно въ Македония) *сѫ давани повечето отъ наша страна* (Стр. 124). . . „*Македонскитѣ комитети бѣхѫ на границата и испращахѫ ежедневно бунтовници да повдигатъ населението*“. . . (стр. 124). „*Ежедневнитѣ комити натичатъ да влезатъ въ сношение и да скомпрометиратъ най-напрѣдъ учителитѣ*“ (стр. 130). Отъ тука виждашъ читателю, че турцитѣ сѫ чисти, святи и безгрѣшни и че иматъ право не само да сѫдѭтъ и осѫждатъ, да пращатъ въ зѫндана, Канлѫ-куле и заточения, но даже да мѫчѭтъ и убиватъ; защото, казва г. Офейковъ: „*какво щѣше да направи България, ако въ Турско се образувахѫ чети и се пращахѫ да размиряватъ населението въ Княжеството?*“ (стр. 130). Г. Офейковъ! Македония ли защищавате противъ посѣгателствата на гърцитѣ и мѫченията на турцитѣ, или защищавате турското правителство противъ справедливитѣ домогвания на българския народъ?... — Да се разберемъ баремъ! Да бѫдете противъ четитѣ, разбираме; но да говорите съ такъвъ языкъ и да изопачавате така работата — е чисто и просто клеветничество. Тая глава, както и цѣлата книжка, г. Офейковъ заключава съ съвѣтъ — да бѫдемъ добри и мирни съ Турция.

Но той разбира подъ името да бѫдемъ мирни само да спимъ, да не искаме никакво измѣнение въ сегашното си положение, освѣнъ испращаньето на двама-трима владици...

Много нѣщо още бихми могли да кажемъ вѫху книгата на г. Офейкова; много невѣрности и прѣднамѣрени лъжи бихме могли да укажемъ; но ние и тъй много напространно говорихме за тая книга, а отъ друга страна мислимъ, че ще бѫде достатъчно и казаното, за да се убѣдѭтъ читателитѣ, че цѣльта, съ която е била написана тая малка книжка, не е за доброто на Македония, а съвсѣмъ за друго. Остава ни да кажемъ още нѣколко думи за *Солунската гимназия*, на която авторътъ е посвѣтилъ особна глава, и да свършимъ вече съ разгледаньето на тая брошура.

Ако послушаме г. Офейкова какъ ни говори за тая гимназия, то ние би трѣбвало да дойдемъ въ въсторгъ и да извикаме: „О, св. Екзархио! Ела и у насъ тука въ Княжеството да управлявашъ учебното дѣло, защото си умѣла толкова хубаво да нарѣдишъ Солунската гимназия!“ И наистина, именно съ такава цѣль е написалъ г. Офейковъ тая глава отъ своята брошура. Види се, г. Офейковъ счита за голѣмъ патриотизмъ лъжата и прѣувеличението въ това отношение, но всѣки знае, че това не е патриотизмъ. Ето въ какви розови чърти ни прѣдставлява г. Офейковъ казаната гимназия: „*Учителския персоналъ въ Солунската гимназия днесъ е отъ най-добритѣ. Отъ 16 души учители, 6 сѫ съ висше специално образование. — нѣщо, което не сѫществува въ никоя гимназия въ Княжеството и Източна Румелия (? р.). Гимназията, по своята добра нарѣдба се ползува отъ голѣмо уважение...*“ „*Тя е снабдена съ физически и химически кабинети, а освѣнъ това, и съ други математически, геологически и минералогически потрѣбности, (стр. 64)*“. „*При гимназията има пансионъ, въ който живѣѭтъ всичкитѣ почти гимназисти . . . . .*“ „*Программата на Солунската гимназия е общата программа на гимназиитѣ въ Княжеството и Румелия, съ нѣкакви само измѣнения, налагани отъ мѣстнитѣ условия*“. „*Гимназията се управлява отъ Директоръ, правата и длъжноститѣ на когото сѫ опрѣдѣлени въ особенъ правилникъ, изработенъ въ св. Екзархия. Сѫществува и единъ педагогически съвѣтъ и пр.*“ „*Сѫществува освѣнъ това и една хозяйственна комиссия, състояща отъ двоица учители и двоица членове на общинати по изборъ (?); въ рѫцѣтѣ на тая комиссия е хозяйственната часть на заведенията*“. Като прочете тия свѣдения на г. Офейкова, наивния читател ще трѣбва отъ все сердце да се радва, да се гордѣе и да моли Бога да даде той животъ и здравье на ония патриоти, които така добрѣ сѫ нарѣдили тая гимназия, щото не остава вече нищо друго повече да се пожелае за нея. Разбира се, че и ние нѣмаме нищо да кажемъ противъ това и бихме се радвали най-много отъ всички; но за наше съжаление, не можемъ, защото знаемъ сѫщинското положение и не намирами нищо вѣрно въ горнитѣ думи на г. Офейкова. Ние знаемъ подробности много за Солунската гимназия, но нѣмаме мѣсто и врѣме тука да ги расправяме. При всичко това, прѣдизвикани отъ горѣпоменѫтитѣ прѣувеличения на г-нъ Офейкова, принудени сме да кажемъ и ние нѣколко думи по тая гимназия, като ще се стараемъ да бѫдемъ по възможность кратки. За значението на Солунската гимназия нѣма да се распространяваме, защото всички го знаѭтъ; но именно прѣдъ видъ на това значение ние ще бѫдемъ безпристрастни и строги, та който ще, нека ни се сърди. Ние не претендираме на разни мѣста тамъ, не искаме никого да окривяваме, а просто говоримъ правото, за да могѫтъ да се земѫтъ строги мѣрки отъ надлежното мѣсто, та поне за идущата учебна година да се нарѣди по-добрѣ и да върви по-цѣлесъобразно това единствено наше учебно заведение въ Македония.

Самъ г. Офейковъ признава, че цѣльта, съ която е устроена Солунската гимназия е — да снабди Македония съ нужното число учители и да въспита едно поколение млади дѣятели или будна интелигенция, която да води борбата съ чуждитѣ пропаганди, за запазванье нашето народно сѫществувание и да дири правдинитѣ на народа ни тамъ прѣдъ правителството, а ако се укаже нужда и прѣдъ другитѣ държави. Тая цѣль е дѣйствително прѣкрасна, за това и Солунската гимназия трѣбва да въспитае хора дѣятели, самоотверженни, отчаяни патриоти и въ висша степень честни, хора съ честолюбие и твърдъ характеръ. За да може това да се достигне, трѣбва учителитѣ да развиватъ въ своитѣ ученици чувството на человѣческо достоинство, разумна рѣшителность и пр., защото духътъ и така е крайно убитъ у македонския българинъ, а особенно у дѣцата, които се намиратъ подъ тройно и четворно иго, и на които духътъ е убитъ още и отъ безобразниятъ семѣенъ деспотизмъ, който е твърдѣ развитъ и силенъ у насъ. За това, да се проповѣдва кротость и смирение, търпѣние и лицемѣрие, е грѣшно, па даже то е прѣстѫпление противъ народа ни. Ето защо ние казваме, че първата задача на Солунската гимназия е — да даде характеръ, съзнание и строго опрѣдѣленно направление на ученицитѣ, а послѣ вече, като нѣщо второстепенно да бѫде даваньето на знанията. Като казваме това, ние не разбираме, че учебната часть трѣбва да се прѣнебрѣгава прѣдъ въспитателната, защото е възможно да се постигне едноврѣменно и едното и другото, щомъ се работи разумно и патриотически. Но... *чистото дѣло изисква и чисти рѫцѣ.* И наистина, какво е въспитанието на ученицитѣ отъ Солунската гимназия? Какви сѫ въспитателитѣ и въспитаницитѣ сега? Ето какви. Първо и първо, г. *Г. Кандиларовъ*, директора, е: *директоръ* на гимназията и *съдържатель* на пансиона едноврѣменно, а сѫщо и *директоръ на* *дѣвическото училище* и *инспекторъ на българскитѣ първоначални училища* въ Солунъ; членъ въ испитателния отдѣлъ отъ комисията на просвѣщението *(муарифи-коммиссионъ)*; членъ въ контролната комисия въ пансиона си; членъ по право въ общината; и ако би имало въ Солунъ още нѣкои български учрѣждения, вѣроятно, благоволението на Екзархията не би забравило да го втикне и въ тѣхъ, като непрѣмененъ членъ. За да испълнява всичкитѣ тия служби, г. Кандиларовъ нѣма просто физическа възможность, та за това, нито прѣподаваньето му е прѣподаванье, нито надзорътъ му надъ ученицитѣ е надзоръ. Кое заради това, кое по своята лична наклонность, той е устроилъ цѣло шпионско отдѣленце въ пансиона, като счита шпионството за добродѣтель и за най-добро въспитателно срѣдство. Като второ срѣдство е *боятъ*, който се употрѣбява твърдѣ на често. Изобщо ще кажемъ, че г. Кандиларовъ е человѣкъ съ езуитски начала, користолюбивъ и лицемрѣненъ. Неговитѣ лични качества не могжтъ да се не отражаватъ и на ученицитѣ. Не ще бжде излишно, ако кажемъ тука, че и прѣподаваньето на г. Кандиларова е повече отъ долно. Намъ е жално, гдѣто не можемъ повече да се распространимъ та съ факти въ ржцѣ да подкрѣпимъ всичко казано до тука за него. Между другитѣ учители най-много се отличава г. *Поповъ*, който да се признаемъ, е най способния учитель между всичкитѣ други, но отъ друга страна оказва най-врѣдно влияние съ своето поведение. Намѣсто да прѣподава, като влѣзе въ классъ, той повече се ограничава да расказва на ученицитѣ масали и анекдоти, съ които укорява другитѣ учители, свои другари, и ги прѣдставлява за смѣшни и глупави. Минжлата година, когато бѣше само простъ учитель и получаваше само 5,000 франка, той е расказвалъ разни анекдоти на ученицитѣ за живота на Кандиларова въ Руссия, като го прѣдставлявалъ за най-лицемѣрния и подлия человѣкъ на свѣта: казвалъ е, че Кандиларовъ е крайно безчестенъ человѣкъ и гледа да земе пакъ пансиона, за да спечели отъ гърлото на ученицитѣ, че той, г. Поповъ, като честенъ человѣкъ ще напусне Солунъ, понеже вижда, че нѣма да се поправи работата и пр. За Архимандрита Козма, прѣдсѣдательтъ на общината, той е казвалъ, че не е нищо друго, освѣнъ *калигуловия конь въведенъ въ консулско достойнство* и др. п. епитети; пъкъ за учителя Стателова каралъ самитѣ ученици да му расказватъ анекдоти и случки отъ прѣподаваньето му, та да се смѣе. Сжщото е върщилъ и по отношение къмъ другитѣ учители, и то повечето пжти въ классъ въ врѣме на прѣподаванье. Той е училъ ученицитѣ, че е подлость отъ тѣхна страна, ако търпжтъ всичко това и др. такива. Но тая година, г. Кандиларовъ, като опитенъ человѣкъ, при всичко че го знае какъвъ е и го мрази отъ душа и сърдце, прибра го въ пансиона си, храни го, пои го, има го на своя служба и му издѣйствува освѣнъ това и инспекторска служба съ 6,000 фр. заплата. Разбира се, слѣдъ тия благодѣяния би било съвсѣмъ неразумно за г. Попова да вика и да проповѣдва, кокто минжлата година, или да напустне, както обѣщаваше. Да, г. Поповъ е практиченъ человѣкъ, та за това ималъ е право да напусне и своитѣ *филологически издирвания* и разнитѣ проповѣди за *честность, неподкупность* и пр., и да стане простъ полицейски подъ управлението на патрона си Кандиларова. Освѣнъ това, той виде, че като заема такава длъжность и като има тъй усигурено положение, нему не е вече потрѣбно да се приготовлява, за да влиза въ класъ, та за това, той вече и не прѣподава така, както напрѣдъ, а само онова, което помни отъ блаженнитѣ стари врѣмена, или пъкъ земе *Афанасьева*, пакъ си чете на русски въ класъ, до като дрънне звънеца. А понеже вижда, че ученицитѣ усѣщатъ шарлатаниитѣ му, той се е ожесточилъ противъ тѣхъ и само пази: *кой ходи съ вирната глава, кой не гледа долу въ земята и кой яде блажно въ срѣда и петъкъ.* Съ такива учители, мислимъ, ни характеръ се въспитава, ни знания се добиватъ. Другитѣ учители сжщо съ такава монета отплащатъ на Попова и на Кандиларова, като расправятъ на ученицитѣ разни безобразия. Въ тия оплаквания прѣдъ ученицитѣ сж си позволявали нѣкои да приказватъ такива нахални и безобразни работи, като напр., че еди кой си учитель е заразенъ съ *френга*, еди кой си пъкъ сега се лѣкува отъ еди коя си болѣсть и пр. Колкото да бждятъ безсъвѣстни, Солунскитѣ въспитатели, вѣрваме, не ще могжтъ да отрѣкжтъ тия безобразни фактове. Молимъ ви се, що е това, въспитание и обучение ли е, или систематическо развратяванье на младежитѣ въ всѣко отношение? За надзиратели на пансиона, г. Кандиларовъ, като нарочно, е избралъ млади момци съ много по-ниско образование, развалени и испждени отъ други учебни заведения, за да могжтъ да му бждятъ покорни всѣкога и въ всичко. Отъ надзирателитѣ *Драмовъ* е испжденъ отъ IV кл. на Габровската гимназия за лошо поведение и освѣнъ това, като бѣга отъ военната служба въ България, той е принуденъ да сѣди въ Солунъ и напълно зависи отъ Кандиларова и Попова; *Битраковъ* сжщо испжденъ отъ бившето правителственно училище за лошо поведение, ни малко не се отличава отъ най-долнитѣ улични чапкжни въ Солунъ. Казватъ ни нѣкой ученици, че като спѣли заедно съ тѣхъ въ една стая, виждали ги да се лѣкуватъ по извѣстни части и самитѣ ученици протестирали, но тѣхния протестъ не се взелъ въ внимание, защото г. Поповъ, казалъ, че ако се испжди Драмовъ, то той самъ ще си даде оставката. Ако това вие наричате *въспитатели*, а не *развратители*, тогава друга работа. Самитѣ учители, единъ отъ общинаритѣ, който често кисне въ пансиона, и надзирателитѣ, за най-малко нѣщо биjжтъ ученицитѣ, така щото, тия послѣднитѣ сж крайно наплашени, иматъ убитъ духъ и крайно смиренъ вънкашенъ видъ, но сж се научили на страшно лицемѣрие и шпионство. Не може никой ученикъ дума дума да произнесе, безъ да дойде тя до ушитѣ на учителитѣ и директора; така щото, и довѣрието на ученицитѣ единъ къмъ другъ е подкопано. Който ученикъ шпионствува, той бива първъ по повѣдението и по уроци, а който се държи по далечъ отъ учителитѣ или надзирателитѣ, подозрѣва се въ неблагонадѣжность и му се свалятъ бѣлѣжкитѣ и по поведение и по успѣхъ. Така щото, ученицитѣ, за да добиѭтъ добро свидѣтелство, трѣбва да се стараѭтъ да прѣдаватъ или поне да клѣветѭтъ другаритѣ си. Тия отношения и нрави на ученицитѣ се поощряватъ, като имъ се даватъ награди и се похваляватъ отъ страна на учителитѣ. Имаше случай, че нѣкои богати момчета добихѫ стипендии само за това, а нѣкои сиромашки ученици и способни и първи изгубихѫ стипендиитѣ си само защото не искали да кажѫтъ, кой отъ тѣхнитѣ другари е говорилъ противъ директора или противъ учителитѣ. Ако това вие наричате възпитание въ *Македонска самоотверженна интелигенция*, тогава позволете ни да ви кажемъ, че вие сте не прави! Шпионството, подлизничеството, лицѣмѣрието и пр. вече сѫ се вкоренили въ ученицитѣ отъ Солунската гимназия, благодарение на сегашната система на езуитского възпитание. Че тия не сѫ добродѣтели и необходими елементи за една добра македонска интелигенция, мислимъ, нѣма нужда отъ никакви доказателства. Такова ли възпитание трѣба да даваме на нашитѣ младежи, като убиваме и тъй отъ окрѫжающата среда и отъ обстоятелствата убитиятъ тѣхенъ духъ?— Нека размислѭтъ сериозно за това тия, които ги боло сърдце за Македония! Колкото за учителскитѣ сили въ учебно отношение, при всичкитѣ хвалби на г. Офейкова, трѣба да се признаемъ, че сѫ крайно слаби. Освѣнъ Попова и Петровски, другитѣ учители не струватъ за нищо. Но Поповъ вече, както по горѣ казахме, не счита за нуждно да се занимава; а Петровски не можихѫ да го търпѭтъ, защото бѣше добъръ учитель и честенъ человѣкъ, та г. г. Кандиларовъ и Поповъ го обвинихѫ прѣдъ Езархията за *безбожникъ* и го принудихѫ посредъ годината да напусне и да си отиде въ Руссия. Кандиларовъ почти нищо не прѣподава, та и неговата неспособность не излиза на явѣ. За г. Стателова нѣма и да говоримъ, защото тамъ ученицитѣ сѫ то взели отдавна време на *гавра*; а като доказателство оффициално ще приведемъ това, че той е испѫденъ *за неспособность* отъ Шуменското педагогическо трикласно училище. *За Дойкина* и други подобни, като Пърличева, Буфети и Чеха, нѣма да споменуваме; тѣ сѫ хора нищожни и самитѣ ученици ги прѣзиратъ. Това ти е учебната страна на гимназията. Химия щѣше да се прѣподава, но като взехѫ да я прѣподаватъ нѣкои отъ тия „най-способни“ учители, видѣхѫ, че не е лъжица за тѣхнитѣ уста и напуснахѫ я. Сѫщо г. Офейковъ ни приказва за кабинети, когато ние знаемъ, че има само нѣколко инструменти по физиката, които г. Стателовъ не знае какъ да употрѣблява, та бѣше се засрамилъ даже на испита. Но да не се распространяваме много, нека оставимъ да се хвалятъ въ добра нарѣдба на гимназията и да гледаме какъ най-буднитѣ и най-добритѣ ученици бѣгатъ, като се прѣслѣдватъ отъ самитѣ си учители и като не имъ се позволява отъ Екзархията да учителствуватъ въ родното си мѣсто, а отъ друга страна—да проглушаватъ ушитѣ на свѣта„ че нѣмало учители за по селата въ Македония.

Пансиона въ Солунъ има голѣмо значение за гимназията. Ако е той добрѣ нареденъ, то и гимназията ще върви добрѣ и обратно. Хвали по обичая си т. Офейковъ и пансиона. Ние знаемъ твърдѣ добрѣ, че съ тоя пансионъ сѫ се вършили и напрѣдъ разни нередовности съ *Бертранда*, прѣжния французинъ пансионисъ-държатель, но сегашното надминува прѣжнитѣ. Ние бихме се распространили и тъй много, ако захванехме да указваме *всичкитѣ видове нередовности на просвѣтителитѣ*, особенно на г. Кандиларова, съ пансиона, та за това ще се ограничимъ да укажемъ просто само каква е нарѣдбата и надзорътъ на тоя пансионъ и то въ общи черти. Оставаме на страна незгодноститѣ на помѣщенията, защото ще зематъ да ни си оправдаватъ съ нѣманье на собственнно помѣщение. Ще кажемъ само, че и това не служи за оправдание да се помѣщаватъ ученицитѣ въ тѣснитѣ класни стаи по цѣлъ денъ и да спѫтъ само натикани като риби въ друго едно мръсно помѣщение, защото съдържателя-директоръ зима почтенно количество турски лири, за да даде на ученицитѣ всичко що е нуждно. При приеманьето на ученицитѣ въ училището зиматъ разно: отъ едни ученици по 25 лири, отъ други по 20, 19, 18, 15, 14, 10 и 5, и освѣнъ това, получаватъ отъ Екзархията за 80 стипендианта и толкова още полустипендиянта. Какъ утъкмѣватъ тия сумми — *само единъ Господъ знае. Тукъ има възможность за злоупотребление просто съ нищо неограничена.* Кандиларовъ, като хитъръ человѣкъ, тая година, като приемали ученици въ комисията, окачилъ въ стаята една униформа съ сърма и казвалъ да даватъ повече, защото само формата струвала скѫпо; но послѣ направилъ съвсѣмъ друга евтина форма. *Това е шарлатанство.* Но такива сѫ всичкитѣ негови лъжи. Какъ харчи, облича, съдържа и пр. ученицитѣ — никой не го контролира. Инспектора Поповъ е неговъ человѣкъ, надзирателитѣ сѫщо. Контролната коммисия, за която ни говори г. Офейковъ и която разпорѣжда всичкитѣ пари и всичкитѣ учебни заведения въ Солунъ състои ето отъ кои лица: 1) *г. Кандиларовъ*, който да контролира себе си, — ако не е смѣшно, то поне е неразумно; 2) Нещастния *г. Стателовъ*, който стои въ тая коммисия за *мебелъ*, както би стоялъ единъ столъ въ нѣкоя стая. Стателовъ нищо никѫдѣ не се осмѣлява да говори, защото съзнава своята неспособность и настроението на ученицитѣ противъ себе си, а сѫщо като знае, че на друго мѣсто такъвъ келепиръ не може да намѣри, тъй като той, заедно съ жена си, зима тамъ, въ Солунъ, повече отъ 7,000 л. годишно, а такъвъ келепиръ ни въ България, ни въ Румелия до като е живъ нѣма да намѣри. Ето защо г. Стателовъ само си мълчи, като гледа да се измине още нѣкоя и друга година, до като го испѫдѭтъ, та за това промѣнения разни ставатъ, а само той е несмѣняемъ учитель. Знае г. Стателовъ да си пази положението, знае, че ако обади Кандиларова, ще му се отмъсти жестоко, но ако обиди ученицитѣ — нищо. Тия сѫ членоветѣ отъ контролната коммисия отъ страна на гимназията, но не избрани както казва г. Офейковъ, а просто назначени. Отъ страна на общинитѣ сѫ: 4) архимандритъ Козма, прѣдсѣдателя и 5) г. П. Шумковъ, кассиера на общината. За тия двама можемъ да кажемъ навѣрно, че не сѫ тъй глупави да не одобряватъ Кандиларова или да бѫдѫтъ противъ него, защото се облажватъ. Архимандрита е простъ, и той никога нѣма свое мнѣние; а прѣхвалениятъ г. Шумковъ зема на година отъ суммитѣ, пращани отъ Екзархията за Солунскитѣ училища, 200 лири турски за възнаграждение, че билъ членъ въ меарифи-коммисиону и 50 лири като кассиеръ на общината. Той е френкъ-терзия, та като се правѭтъ дрѣхи на пансионеритѣ до сега се той ги е правилъ по произволна цѣна, безъ малонаддаванье. Тая година г. Кандиларовъ пакъ ги даде на г. Шумкова, при всичко, че се явихѫ други терзии, които давахѫ и по хубава материя и съ 68 гроша всѣки костюмъ по евтино. Ще кажете, че г. Кандиларовъ като съдържатель е изгубилъ много, та не си знае хесапа? Да, може и така да е, а може и за приятелство. Но земете въ внимание, че костюмитѣ сѫ всичко 350, ако най-малко по половина лира да спечели г. Шумковъ, ще има 175 лири, а всички казватъ въ Солунъ, че ще спечели по една лира. Притурете тѣхъ при първитѣ 250 лири и ще видите, че Шумковъ е *патриотъ* и че нѣма причина да не бѫде *българинъ*. При тия обстоятелства притурете още, че г. Кандиларовъ има пълномощия да пѫди самъ по своя воля и учители и ученици когато ще, а съ своето влияние може да проводи Архимандрита Козма, когато поиска, въ св. Гора, да яде маслини, и тогава ще се увѣрите, че контроль нѣма, а контролната коммисия е просто една *шайка* обирачи. Послѣ това не трѣбва да ни се вижда чудно, че въ Солунъ българщината не успѣва, че който не влезе въ пансиона, не може да бѫде ученикъ, че който излѣзе отъ пансиона, испѫжда се и отъ гимназията. Не трѣбва да ни се вижда чудно, че се прощава на г. Кандиларова да отваря пансиона си на октомврий и ноемврий и да зема паритѣ споредъ контракта *текмилъ* до една. Нищо чудно нѣма да ни се види, гдѣто постановили, че ще се пости всичкитѣ: *Велики пости, Рождественски пости, Богородични пости, всички среди и петъци;* защото г. Кандиларовъ, Поповъ и Шумковъ сѫ хора православни; тука собственно тѣ постѫпватъ така, не защото *фасультъ* и *оцетътъ* сѫ много *евтини*, а само *за вѣрицата ни!* Да; да живѣѭтъ подобни патриоти! Желателно е Екзархията и до година да ги остави да наредѫтъ пакъ тъй работичката! Но, стига толкова.

Нека направимъ сега едно заключение на това що видѣхми въ книжката на г. Офейкова. 1) Неговиятъ трудъ ясно ни показва, че той незнае така добрѣ положението на Македония, за която се е взелъ да расправя, а пише само онова, което е слушалъ отъ извѣстнитѣ намъ лица; 2) Изложението на ония работи, които той трактува и въпроситѣ, които развива, е *крайно повърхностно*; 3) Мислитѣ разбъркани, не подъ редъ изложени и безъ добра логика; 4) Крайно прѣувеличава значението на духовенството; 5) Намѣсто безпристрастно да погледне на работата, той провежда разни тенденции и исказва своето съчувствие къмъ *чорбаджилѫка*; 6) Обвинява България и нейното правителство въ беззаконно отнасянье къмъ Турция и турцитѣ; 7) Признава, че турцитѣ иматъ право да гонѭтъ българитѣ въ Македония, защото имало *комити* и се пишели писма *бунтовни*; 8) Съвѣтва ни да бѫдемъ покорни на турцитѣ и мирни, като не искаме нищо друго , освѣнъ *владици*; и 9) най послѣ, като пита: *що е още нуждно за Македония*, отговаря: една гимназия въ *Битоля* и *пансионъ* при реалната гимназия въ *Одринъ*.

Ще каже, че споредъ г. Офейкова, всичката дѣятелность наша трѣбва да се заключава въ това: 1) да *молимъ* Султана да ни прати владици; 2) да отворимъ гимназия въ Битоля и пансионъ въ Одринъ и да се стараемъ да отваряме повече първоначални училища. Да! гениална мисълъ е обзела главата на г. Офейкова. И наистина, кому дохождаше до сега на умъ изъ насъ българитѣ, че владици да има въ Македония е добро нѣщо? Кой отъ македонцитѣ до сега е поискалъ владици? Никой. Да не бѣше г. Офейковъ ние не щѣхме да знаемъ това! Ами пъкъ, кой до сега се е сѣтилъ да ни каже, че да имаме гимназия не само въ Битоля и Одринъ, но и въ Сересъ, Костуръ, Скопье и пр. е необходимо? — Пакъ никой другъ освѣнъ г. Офейкова. Да живѣе прочее г. Офейковъ!

Но да оставимъ шегата на страна. Ако г. Офейковъ е противъ революционнитѣ дѣйствия въ Македония, ако той иска и намира за полезно да се дѣйствува легално, по законенъ начинъ, то не можа ли да намѣри друго срѣдство да ни прѣпорѫча, ами ни прѣпорѫчва крайното аскетическо смирение? Не бихме се чудили на това мнѣние, ако да не заглеждахме задъ гърбътъ на Офейкова други лица. Но ние знаемъ, че и по миренъ и легаленъ начинъ, ние пакъ можемъ да дѣйствуваме за Македония, стига да бѫдемъ патриоти, но не такива като Солунскитѣ. Ние нѣмаме врѣме и мѣсто тука да указваме, какви срѣдства считаме за полезни и защо, но пакъ не можемъ да се въздържимъ да не изброимъ поне нѣколко отъ тѣхъ;

1) Екзархията de jure нищо не е изгубила отъ послѣдната война, напротивъ нейнитѣ правдини се утвърдихѫ и отчасти разширихѫ отъ Берлинския Трактатъ. Тогава защо да не бѫде тя наредена поне така, както бѣше прѣди войната? Защо да нѣма екзархийски мирски съвѣтъ, съставенъ отъ изборни лица изъ Македония и Одринско, който да управлява училищнитѣ работи и материалната страна на църковнитѣ работи на братята ни, що останахѫ подъ Турско? Нали казва г. Офейковъ да се огледаме на гърцитѣ? Ето гърцитѣ иматъ това учрѣждение и успѣватъ, ами ние защо го унищожихме?

2) Защо не постѫпи енергично Екзархията и защо не се настрои самото българско население въ Македония да иска припознаваньето на българскитѣ общини, когато гърцитѣ се признаватъ?

3) Военното положение, което отъ послѣдната война насамъ тѣжи съ всичката си сила на Македония, не може ли да бѫде дигнѫто чрѣзъ дѣйствуваньето на Екзархията и оплаквания прѣдъ Великитѣ Сили? — Ако има чети по 20 до 30 души, защо да страдае цѣлото население? Каква постѫпка е направена досега въ това направление? — Никаква.

4. Училищата въ Македония се атварятъ всѣки денъ, и то най-главната причина е, че турцитѣ, като видѭтъ книга или учебникъ, печатанъ въ Пловдивъ или София, считатъ го за *мухзиръ*, противенъ. Защо да нѣматъ българитѣ въ Одринско и Македония една *печатница*, която да напечати книги и учебници? Ако е работата за пари, мислимъ, Екзархията ще ги получи. Ако е работата, че турското правителство запрѣщава, тогава ние пакъ, на основание на закона, имаме право на настояваме. Ние мислимъ и убѣдени сме, че ако би Екзархията да настои силно и да направи въпросъ, то турцитѣ не могѫтъ да откажѫтъ. Слѣдователно, потрѣбно е и можемъ да имаме поне двѣ печатници — една въ Цариградъ и една въ Солунъ.

5. Всичкитѣ народи въ Турция иматъ свои вѣстници. Защо ние българитѣ само да нѣмаме? Закона не ни запрѣщава, ние можемъ настоя и се пакъ на основание на закона, съ мирна дѣятелнось, да искаме да ни се позволи да имаме свои всѣстници поне въ Цариградъ, Солунъ и Одринъ. Или и това е невъзможно и революционно? Или не бива Екзархията да се застѫпи? Но не, тя напротивъ прѣпятствува, когато нѣкои се постарахѫ да осѫществѭтъ това, а послѣ, за да се покаже че и тя желае, това храни цѣла година като слѣпци съ по 15 лири айлѫкъ двама въ качество на редактори на несѫществущъ вѣстникъ.

6. Защо да се не зематъ по-енергични мѣрки, да се противосвои на огромната и зловрѣдна сърбска дропаганда въ западна Македония? Това поне турцитѣ нѣма да прѣпятствуватъ.

7. Защо Екзархията да се не погрижи да има инспектори за своитѣ училища, припознати отъ правителетвого, както гръцкитѣ?

8. Защо родолюбцитѣ, които искатъ да се закрѣпи българския елементъ въ Солунъ, не се погрижѫтъ да се основе и да дѣйствува тамъ едно българско търговско дружество, което да подкрѣпва съ помощь и съвѣтъ българскитѣ търговци и занаятчии, когато само по такъвъ начинъ ние ще можемъ да конкурираме съ силнитѣ въ търговията гърци.

9. Не е ли нужно едно учителско дружество, въ което учителитѣ да се сдружаватъ и да се запознаватъ, та умственно да се развиватъ и въ нужда да си спомагатъ. И това не е, мислимъ, противъ законитѣ на високославната отоманска империя: тогава защо да не го искаме!

10. Педагогическитѣ курсове, че сѫ полезни, не ще доказванье; нито пъкъ сѫ нѣщо противозаконно и революционно срѣдство. Не е ли хубаво да има такива курсове въ Одринъ, Солунъ, Битоля и Скопье? Но разбира се, не такива мизерии, какъвто еднѫжъ станѫ въ Солунъ.

11. Най-послѣ, ние мислимъ, че да си дѣствува за испълнението на Берлинския Трактатъ, пакъ е законно и нереволюционно.

Та само това ли е? Колко още други работи има, които можемъ да искаме по законенъ, по легаленъ начинъ. А г. Офейковъ проповѣдва да мълчимъ и да искаме *само и само* трима владици! Не е ли чуденъ человѣкъ?

Кой отъ насъ не знае, че турцитѣ съ добро и съ покорность нищо не даватъ? Кой не знае, че тука хората прѣди войната правѣхѫ на законно основание заявления и си искахѫ правата, и за това се ползувахѫ сравнително съ по-сносно положение. Ако не толкова, то поне малко отъ макло имаме право да искаме. Пакъ повтаряме, че г. Офейковъ твърдѣ злѣ прави, като ни прѣпорѫчва такива нѣща.

1885 г.

Да се учимъ.*)

(по случай новата 1891 година).

Любезни читатели и читателки!

Покрай много други испроводихме още една година въ вѣчностьта; станѫхме една година по-стари. Да, станѫхме по-стари, но нека се попитаме: станѫли ли сме по-умни, по-работни, по-добри и по-честити? Изработили ли сме нѣщо за общо добро, за доброто на нашитѣ по-малки братя — проститѣ и неученитѣ; помогнжхме ли имъ ние по-ученичкитѣ и книжовнитѣ поне да се научжтъ да четжтъ, та малко отъ малко да распръснжтъ тъмнината на простотията, що ги е налѣгнжла отъ всѣкадѣ? Направили ли сме поне това, що сме могли да направимъ? — Ако и съ съжаление, но принудени сме да кажемъ — *не*. Въ това отношение минжлата 1890 година каквито ни намѣри, такви ни остави.

---

*) Тая статия е била приготвена за единъ календаръ, печатанъ въ Македония, за това язикътъ въ статията е по-лекъ, простъ и възможно по-близо до македонския говоръ.

Ю. И.

Ако хвърли человѣкъ единъ бързъ погледъ къмъ другитѣ европейски народи и послѣ да се обърне и да погледне насъ самитѣ, ще остане крайно поразенъ отъ тѣхниятъ напрѣдъкъ въ всѣко отношение и отъ нашата назадничавость въ всичко. Само при такъвъ единъ погледъ може человѣкъ да забѣлѣжи, колко неизмѣримо далеко се намираме ние отъ тия народи и какви грамадни усилия трѣбва да направимъ, за да можемъ поне малко отъ малко да ги настигнемъ въ образованието, искуствата и занаятитѣ. А пакъ всѣки отъ насъ трѣбва хубаво да съзнае, че трѣбва много да бързаме, защото въ днешно врѣме, който е образованъ и ученъ, той бива силенъ, богатъ и честитъ, а който остане простъ, не изученъ на книга и на никакъвъ занаятъ, остава слабъ, сиромахъ и е добръ само за слуга и за *хамалинъ*. Както е съ всѣки отдѣленъ человѣкъ, така бива и съ цѣли народи. Оня народъ, който знае по-искусно да работи, който има по-добри занаятчии и търговци, който е по-развитъ умствено, по-ученъ — той скоро се обогатява, става силенъ, намножава се и става по-честитъ въ животътъ си; а напротивъ, оня народъ, що не се учи, не си развива умътъ, не гледа да подобри своитѣ занаяти, своята търговия, що остава простъ, та за това работи съ ония орждия, които му сж останжли отъ дѣда и баба и ония занаяти, що ги е имало отъ памтивѣка, — той захваща да осиромашава, да ослабва, изгубва своитѣ и така малки и нищожни занаяти, защото другитѣ учени и народи изработватъ потрѣбнитѣ нѣща съ своитѣ машини и други улеснения и по-хубави, и поефтини и тогава на такъвъ народъ не му остава нищо освѣнъ, да стане хамаленъ и слуга на другитѣ по-учени народи, та да го употрѣбяватъ като *говедо* за тежки и ниски работи, за да му даджтъ една коричка хлѣбъ, колкото да си държи душата, както даватъ на биволитѣ и воловетѣ по единъ кошъ слама. . . . . Ако е жално нѣщо да гледашъ отдѣленъ единъ человѣкъ въ такъво положение, то колко по-скърбно е да гледашъ единъ цѣлъ народъ обърнжтъ на слуги и хамали и приравненъ съ работнитѣ животни? А пакъ всѣки отъ насъ явно може да види и да почувствува, че ако се позабавимъ още нѣколко години да киснемъ въ простотията, европейскитѣ народи съ своитѣ знания и искуства, съ своитѣ занаяти и съ търговията си, ще ни обърнжтъ всички насъ источнитѣ народи на *просяци и хамали*.

Що трѣбва да правимъ, за да се избавимъ отъ това положение, въ което сме паднжли поради своята простотия?

Що трѣбва да правимъ, за да захванемъ да работимъ земята така, щото съ по-малко трудъ отъ наша страна, много плодъ да ни дава; за да можемъ посѣяното лесно и скѫпо да го продаваме? Що трѣбва да правимъ, за да можемъ да извличаме най-голѣма полза отъ питомнитѣ домашни животни? Що трѣбва да правимъ за да подигнемъ нашитѣ занаяти до толкова поне, щото сами да си обработваме всичко що ни е нуждно, а не да го купуваме отъ нѣмци, френци и ингилизи? Съ една дума, що трѣбва да правимъ, за да се избавимъ отъ економическата тежина, която е почнѫла веке да ни души и която за малко години ще ни удуши съвсѣмъ и ще ни направи просяци и хамали? — Нищо друго не ни остава да правимъ, освѣнъ **да се учимъ**.

Да, трѣбва да се учимъ, да вървимъ по сѫщиятъ пѫтъ, по който сѫ вървѣли всичкитѣ образовани европейски народи и да се учимъ да вършимъ всичко онова, що правѭтъ и що вършѭтъ тѣ; защото, знаемъ всички, че тѣ само чрѣзъ учението достагнѫли това що иматъ сега. Нека се заловимъ да се учимъ отъ тѣхъ на занаятъ, искуства, науки и пр. Но какъ да се учимъ? Да отидемъ сами по Европа — неможемъ, защото сме сиромаси, а тамъ за учение трѣбватъ пари; да викаме европейцитѣ като учители да ни учѫтъ — пакъ неможе, защото струва скѫпо, а ние сме сиромаси и сме прости, та като дойдѫтъ при насъ можѫтъ, намѣсто да ни научѫтъ на нѣщо добро и полезно, да ни вземѫтъ хлѣбътъ отъ рѫцѣтѣ и да станѫтъ наши господари тука. Но ако тия двѣ срѣдства за сега сѫ недостижими за насъ, има едно трето срѣдство, което е ефтино и лесно. Това срѣдство е — *да се учимъ сами.* Европейцитѣ сами за своитѣ народи сѫ написали до сега книги толкова много, толкова хубаво и просто написани за всѣка наука, за всѣкой занаятъ, за всѣкое искуство, щото стига да ги прочете человѣкъ и да иска да се научи на нѣщо, книгата ще го научи безъ учитель или поне ще му покаже най-лесниятъ и най-сгодниятъ начинъ, какъ да се здобие съ това знание, което той търси. Такиви книги има вече доста много, прѣведени отъ чужди язици и написани на български, а и отъ денъ на денъ все повече и повече се печататъ, та за това трѣбва да поченемъ да ги четемъ. Но тука се явява всичката мѫчнотия, и всичката наша назадничавость: *кой да ги чете тия книги, когато сме прости и безграмотни;* когато грамадната часть отъ нашия народъ не знае що е книга; а пакъ малцината, що сѫ измежду насъ книжовни, или незнаѭтъ и неможѫтъ да намѣрѭтъ тия книги, или пакъ си гледатъ кефътъ и не ги е грижа за нищо?

Ето защо, прѣди всичко трѣбва да се учимъ да четемъ; трѣбва да гледаме по всѣкой начинъ, щото грамотностьта да се распространи по всички градове и села помежду нашия народъ. А въ тва отношение ние не сме направили нищо. Може нѣкои да ни кажѫтъ, че имаме училища и въ училищата дѣцата ни се учжтъ и ще станжтъ грамотни. Това наистина е така, но първо и първо колко училища имаме. Ако се земе въ внимание колко българско население имаме въ Одринскиятъ, Солунскиятъ, Битолскиятъ и Скопскиятъ вилаети и колко училища имаме български, ще видимъ, че едва ли се пада едно училище на 4—5 хиляди души. Освѣнъ това, ако се прѣброи колко дѣца има на такава възрасть, когато трѣбва да ходьжтъ на училище и само колко отъ тѣхъ се учжтъ, то ще видимъ, че едва ли се учжтъ само 10 или 12 на стотѣ, а 90 оставатъ прости. Е тогава що? Вижда ли се тука нѣкаква надѣжда? Но нека прѣдположимъ, че ще се учжтъ повече дѣца въ нашитѣ училища; каква голѣма полза може да очакваме отъ това образование, ако се наблѣгаме само на училищата за малкитѣ дѣца? Зеръ, да скръстиме ржцѣ и да чакаме 20—25 години, до като порастнжтъ и станжтъ достойни граждани и селяни?

Наистина, при сегашниятъ вървежъ на работитѣ, при сегашната бързина на искуствата, наукитѣ и изнамѣрванията, 25 години сж равни на цѣло столѣтие. Искаме ли и трѣбва ли да чакаме 100 години още да останемъ назадъ? — Не! Трѣбва да се завземемъ мжжки за отваряньe на нови училища по селата и градоветѣ; трѣбва да поставиме и да се грижимъ, щото тия училища да бжджтъ пълни съ ученици и ученички, *но не трѣбва да забравяме и възрастнитѣ, наша пора людье.*

За малкитѣ горѣ-долу почнжхме да се грижимъ; за тѣхното образувание има до нѣкадѣ и училища, и учители, и настоятели, пакъ и святата наша Екзархия се грижи доста да спомогне, но за по-възрастнитѣ никой до сега не се е погрижилъ, никой за тѣхъ неиска да знае, и тѣ, щомъ въ дѣтинството си сж останжли неучени, осждени сж у насъ за сега да останжтъ все такива тъмни и не книжни до смъртьта си. А трѣбва ли да ги оставимъ въ сжщото положение, когато знаемъ, че тѣ сж нашитѣ бащи, братя, роднини; че тѣ сж гражданитѣ и селенитѣ наши, отъ които очакваме добрини, обогатяванье и напрѣдъкъ? Трѣбва ли да стоимъ хладнокръвни като до сега. Длъжность е на всѣки грамотенъ българинъ отъ сега на тамъ да се погрижи и да изучи на четенье и писанье поне 2 — 3 отъ своитѣ граждани, отъ своитѣ врѫстници; а най-голѣма длъжностъ тежи на учителитѣ и на по-интелигентнитѣ лица, които сж ржководители народни. За постиганье на тая свята цѣль нетрѣбва да се жали никакъвъ трудъ, защото и наградата ще бжде голѣма. За да може въ малко врѣме да напрѣдне нашето население, трѣбва да има устроени училища и за възрастнитѣ, а такива училища биватъ *праздничнитѣ и вечернитѣ.*

Праздничнитѣ училища сж много полезни и могжтъ да направьжтъ грамотни всички възрастни людье, които поискатъ да се учжтъ. Освѣнъ *недѣлнитѣ дни*, нашата православна църква празднува още много други, така щото изобщо празднични дни, въ които всѣки може да отиде въ праздничното училище, има най-малко около 120. Както всѣкой знае, у насъ божествената служба въ църквитѣ се извършва много рано, така щото отъ църковниятъ отпускъ до обѣдъ оставатъ свободни 3 — 4 часа. Защо въ продължение на 3—4 часа неграмотнитѣ да не отидѫтъ въ училището и да се поучѫтъ за своя полза? И кой най-простъ человѣкъ не ще се изучи хубаво да чете, да пише и да смѣта (да прави хесапъ), когато ще учи цѣли 120 дена по 3 часа на день? Освѣнъ това, послѣ обѣдъ праздниченъ день, намѣсто да ходѭтъ по кафенета и механи, или намѣсто да ходѭтъ по роднини, приятели и комшии и да прѣминуватъ врѣмето си въ праздни прикаски, не ще ли бѫде по-добрѣ и по-полезно да отидѫтъ въ праздничното училище, да се научѫтъ нѣщо полѣзно и добро? И наистина, ако всичкото празднично врѣме человѣкъ употрѣби съ полза, ще се научи не само да чете, да пише и да смѣта, но може да придобие знания такива, каквито се придобиватъ въ едно по-ниско касно училище. А какво благодѣяние, какво наслаждение е на единъ простъ человѣкъ да се научи да чете и да пише, да си прѣсмѣтва всичко що му е нуждно въ животътъ и освѣнъ това още да знае много нѣща, за които по-напрѣдъ не е можѣлъ и да сънува! Какво щастие ще бѫде за ония младежи, които сѫ останѫли безграмотни по разни причини въ дѣтинство, да можѫтъ по такъвъ начинъ да станѫтъ грамотни! А за постиганьето на това нѣщо не се искатъ ни пари, ни голѣми мѫки, а се иска само *добра воля* отъ страна на учителитѣ и на по-ученичкитѣ граждани и селяни. За помѣщение на праздничнитѣ училища може да служѭтъ обикновеннитѣ училищни здания, които въ празднични дни сѫ свободни и иматъ всички нуждни помагала, като: чинове, масси, столове, черни дъски, тебеширъ, подвижни букви и пр. Учителитѣ на първо врѣме, както учѫтъ малкитѣ дѣца, могѫтъ всѣки праздникъ да пожертвуватъ 3—4 часа отъ свободното си врѣме, за да учѫтъ и възрастнитѣ; въ тая работа по-послѣ ще имъ помагатъ и другитѣ грамотни и по-учени граждани или селяни, и ето ти праздничното училище готово. Кога е толкова лесно за постиганье, а отъ друга страна толкова полезно за народътъ, грѣхъ и срамъ ще бѫде за нашитѣ народни учители, кѫдѣто и да се намиратъ тѣ, въ село или градъ, ако не побързатъ да отворѭтъ такива празднични училища всѣкѫдѣ, кѫдѣто сѫществуватъ и обикновени народни училища за малкитѣ дѣца. Въ тия училища трѣбва да се приематъ всѣкакви людье безъ разлика: богати и сиромаси, млади и стари. Учителкитѣ могѫтъ да направѭтъ сѫщото и за женскиятъ полъ. Всѣкой отъ възрастнитѣ ученици на недѣлното училище ще може да си купи нужднитѣ букварчета и други книжки, а за малцината сиромаси, които не би могли да си купѭтъ, може да се събере една помощь, за да имъ се купѭтъ и подарѭтъ книжки. Нека се опитатъ нашитѣ народни учители да отворѭтъ подобни училища и тѣ ще видѭтъ каква голѣма полза ще принесѫтъ на населението. Въ европейскитѣ държави, гдѣто отдавна сѫществуватъ праздннчни училища, има людье, които съ години сѫ ходили въ тия училища и сѫ се образували и развили до толкова, щото нѣкои отъ тѣхъ сѫ станѫли писатели, други учители въ срѣдни и висши училища, трети сѫ завзели други високи мѣста въ държавата и обществото, като да сѫ се учили още отъ малки въ кой знае какви високи училища.

Но не сѫ само праздничнитѣ дни, когато человѣкъ може да има свободно врѣме. Стига человѣкъ да иска да се учи, той може да намѣри по нѣколко часа свободни всѣкой день. Вечерно врѣме, слѣдъ като си свърши дневнитѣ занятия, може да се занимава съ учение 2—3 часа, а зимно врѣме и 4—5 часа. На това основание сѫ отворени у европейскитѣ народи *вечерни училища*. Вечернитѣ училища у насъ може да бѫдѫтъ още по-полезни отъ праздничнитѣ, особено за въ селата, гдѣто зимно врѣме населението се излѣжава цѣлитѣ дълги нощи безъ работа; но не по-малко е полезно и за въ градоветѣ, гдѣто вечерно врѣме людьето иматъ сума свободно врѣме. Учителитѣ и по-развитичкитѣ граждани и селяни трѣбва да се погрижѫтъ за отварянье на такива вечерни училища, гдѣто да учѫтъ по-възрастното население на четенье, писанье, смѣтанье, законъ божи и други нѣкои първоначални знания. За отварянье и поддържанье на вечерно училище пакъ не се искатъ нѣкакви голѣми разноски, а само разноскитѣ по освѣтление и отопление за зимно врѣме, които разноски сѫ нищожни и ще могѫтъ да си ги заплатѭтъ самитѣ учащи се.

Както праздничнитѣ, така и вечернитѣ училища трѣбва да бѫдѫтъ раздѣлени на 2—3 отдѣления, защото ще се явѭтъ и ще искатъ да се учѫтъ и такива нѣкои отъ възрастнитѣ, които могѫтъ малко-много да прочитатъ и да си записватъ; така, напримѣръ, може нѣкой да поиска да се учи само да смѣта, сирѣчъ да учи аритметика; други може да иска да се научи само да пише правилно по български (граматика); трети може да иска да се запознае въ землеописанието или съ историята, та за това, и за улѣснение трудътъ на учителитѣ, трѣбва да има двѣ—три отдѣления. По-послѣ, слѣдъ като се види успѣхътъ на тия ученици, ще може въ по-голѣмитѣ градове, като въ Солунъ, Битоля, Прилепъ, Охридъ, Скопье, Тетово, Велесъ, Щипъ, Сѣръ, Одринъ, Малко-Търново, Воденъ и др., да се изучава въ праздничнитѣ и вечернитѣ училища и по нѣкой занаятъ.

За да може да се получи очакваниятъ успѣхъ, трѣбва строго да се внимава, щото учителитѣ и другитѣ рѫководители на праздничнитѣ и вечернитѣ училища да бѫдѫтъ прѣдадени отъ все сърдце на тая работа; да бѫдѫтъ учтиви и любезни къмъ всички, които се явяватъ при тѣхъ, за да се учѫтъ; да бѫдѫтъ търпѣливи до крайна степень и да се въздържатъ да не показватъ нито съ думи, нито съ дѣйствия никакво неудоволствие, никаква насмѣшка, когато се случи нѣкой отъ учащитѣ се да не разбира или да не може да запомни нѣщо. Отношението на учителитѣ трѣбва да бѫде твърдѣ деликатно, защото той ще има работа съ людье вече възрасти и опитни, и въ много отношения по-опитни даже отъ тѣхъ.

За да може да се заинтересуватъ всички съ науката и да видѭтъ колко е полезно знанието, учителитѣ трѣбва да се погрижѫтъ, особно въ началото, да кажѫтъ нѣколко скаски въ праздничнитѣ или вечернитѣ училища по разни прѣдмети, които може да интересуватъ тѣхнитѣ слушатели, като, напримѣръ, за нуждата отъ образованието, за лѣснотията, съ която може единъ неученъ человѣкъ да се изучи да чете и да пише; по нѣкога нѣщо отъ законъ божи; да имъ се распрàви нѣщо отъ земеописанието за чуждитѣ образовани народи; да имъ се обяснѫтъ нѣкои природни сили и явления, като пàрата, електричеството и тѣхното употрѣбление отъ человѣка, и пр., и пр. Ако учительтъ самъ неможе да състави нѣкаква скаска, най-добрѣ ще направи, да земе и да имъ прочете нѣкоя малка и общедостѫпна книга и да имъ я разясни. Ако постѫпѭтъ учителитѣ така, още отъ началото ще видѭтъ съ какво съчувствие ще ги посрѣщне обществото и съ каква благодарность ще ги слушатъ и ще имъ се радватъ всички.

Щомъ нѣкадѣ се отвори празднично или вечерно училище, трѣбва непрѣменно тамъ да се устрои и *една библиотека*, сир. съ общи срѣдства и съ волни помощи да се купѭтъ, колкото е възможно повече, отъ най-добритѣ и просто написани книги на български языкъ и разни други списания, които сѫ дозволени и допуснѫти отъ царската цензура; защото безъ такива книги безполезно ще бѫде учението, или поне по-малка полза ще принесе. И наистина, колко хубаво и утѣшително нѣщо ще бѫде, да изучишъ единъ простъ человѣкъ да чете и да разбира, и да му дадешъ въ рѫцѣтѣ книга да прочита и да развива своятъ умъ! Тия книги всѣки ще може да ги земе за четенье и, слѣдъ като ги прочете, да ги връща пакъ назадъ, за да може да се ползуватъ и другитѣ. Такива библиотеки или читалища ще бѫдѫтъ отъ много голѣма полза и за самитѣ учители, защото по-послѣ ще може да се купуватъ и по-голѣми и по-сериозни книги, които ще трѣбватъ и на самитѣ учители, които, захвърлени въ нѣкои затънтени градове и села, неможѭтъ съ години да видѭтъ нѣкоя нова и полезна книга, за да обогатѭтъ и тѣ своитѣ знания.

Въ много мѣста изъ Македония и Одринско, за голѣмо съжаление, още се намиратъ българи заблудени, които продължаватъ да учѫтъ дѣцата си на *гръцки*, при всичко че честьта на гръцкиятъ языкъ вече отдавна паднѫ и въ търговията, и всѣкѫдѣ. Освѣнъ това, има много възрастни людье, които на младо врѣме сѫ се учили да четѫтъ и да пишѫтъ по гръцки, защото е нѣмало български училища и така сѫ останѫли грамотни на гръцки язикъ. Както тия по-стари българи, така и ония, които още се гръчеѭтъ, при всичко че сѫ учили и още се учѫтъ по гръцки, но пакъ не знаѭтъ гръцкиятъ язикъ до толкова, щото да се ползуватъ отъ гръцкитѣ книги и списания, и не ще могѫтъ да го научѫтъ; защото, споредъ както всѣкой отъ насъ знае, гръцитѣ, по своята гордость и глупость, не пишѫтъ така просто, както говорѭтъ сега въ ново врѣме, а се мѫчѭтъ съ своята „*елиника*“ да пишѫтъ и да говорѭтъ така, както сѫ писали и сѫ говорили старитѣ еллини, та за това и тия самитѣ изучватъ по 7—8 години тоя мъртавъ язикъ и пакъ хубаво не го знаѭтъ, а колко повече нашитѣ българи не ще могѫтъ за малко врѣме да го научѫтъ. Наистина голѣма глупость е, гдѣто нашитѣ гъркомани мѫчѭтъ дѣцата си да ги учѫтъ на такъвъ мъртавъ и вече безполѣзенъ язикъ и за това трѣбва да имъ се разяснява това, но може и да имъ се спомогне. За всѣки, който знае да прочита по гръцки, е много лесно въ три-четири дена да се научи да чете и да пише по български, а наймного въ единъ мѣсецъ, като му се разяснѫтъ нѣкои думи книжовни, що ги нѣма въ разговорниятъ язикъ, той ще се научи да разбира българскитѣ книги много по-добрѣ, отъ колкото гръцкитѣ книги, при всичко че може би е училъ гръцкиятъ язикъ десетина години. А за ония българи, които знаѭтъ само буквитѣ гръцки, а по гръцки нищо не отбиратъ, просто срамно е, гдѣто не изучаватъ въ 2—3 дни българската азбука, ами се мѫчѭтъ да пишѫтъ *зито* вмѣсто *жито*, *свеста* вмѣсто *свѣщьта* и пр. Като съжаляваме тия наши братя и за да не останѫтъ и тѣ прости, обръщаме вниманието на учителитѣ и другитѣ родолюбци, да се завземѫтъ сериозно, било частно, било въ вечернитѣ и недѣлнитѣ училища, да ги изучѫтъ да прочитатъ и да пишѫтъ по български, да имъ даватъ за прочитанье български книги, като, напримѣръ, евангелието, нѣкои поучения, нѣкои малки любопитни книжки, повѣсти и пр. Слава богу, нашиятъ книжовенъ язикъ е до толкова близо до говоримиятъ, щото, съ малко усилия, всѣкой отъ тѣхъ ще се зарадва, като види какъ скоро ще почне да разбира книгитѣ, писани на майчиниятъ му язикъ.

Като исказваме тука всичко това, ние се обръщаме къмъ всички учители и свѣсни младежи и ги молимъ да се проникнѫтъ отъ тия мисли и непрѣменно да отворѭтъ праздничнн и вечерни училища, да устроѭтъ при тѣхъ библиотеки и да почнѫтъ работата още прѣзъ настѫпающата зима. За малкитѣ усилия и жертви отъ своя страна, тѣ богато ще бѫдѫтъ възнаградени отъ съзнанието, че се извършили своята длъжность на учители и народни просвѣтители; че сѫ спомогнѫли и сѫ дали ново направление на народътъ си; че тѣ първи въ мѣстата, гдѣто служѭтъ, сѫ отворили подобни училища и сѫ отворили очитѣ на мнозина свои съграждани и съселени; а отъ друга страна ще спечелѭтъ любовьта, уважението и признателностьта на населението, помежду което живѣѭтъ. Дано новата 1891 година бѫде тъй честита, щото на всѣкѫдѣ по насъ да чуемъ, че сѫ се отворили вече подобни училища! Дано вѣстницитѣ ни извѣстѭтъ още въ първиятъ мѣсецъ на новата година, че трудолюбивитѣ и ревностни български учители сѫ въсприели и сѫ осѫществили тая спасителна мисъль.

1890 г.

За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие.

Западно-македонското нарѣчие е едно отъ най-оригиналнитѣ нарѣчия на българския езикъ. На това нарѣчие говори една голѣма часть отъ българскиятъ народъ, и, ако не за друго, а само по тая причина, то̀ заслужава най-сериозно внимание на нашитѣ филолози. Независимо отъ това, въ него сѫ се запазили отъ старобългарския езикъ толкова хубави, чисто български думи и форми, и изобщо останѫло е такова богатство, щото е желателно, при развиваньето и усъвършенствованьето на новиятъ ни книжовенъ езикъ, да черпимъ материалъ отъ него съ пълни рѫцѣ. Но пъкъ отъ друга страна, въ сѫщото това нарѣчие има и такива особенности и архаически остатъци, които, и да е желателно да ги има въ новиятъ ни езикъ, твърдѣ е късно вече да се въвеждатъ въ него отъ сега нататъкъ, и за това сѫ осѫдени да останѫтъ за всѣкога като провинциализми.

Обаче изучваньето и на тѣзи отличителни чърти и археизми отъ западно-македонското нарѣчие е важно, — едно защото чрѣзъ тѣхъ могѫтъ да се освѣтлѭтъ нѣкои тъмни страни въ нашата млада филологическа наука и да се обяснѭтъ нѣкои явления въ другитѣ нарѣчия, дору и въ самиятъ ни книжовенъ езикъ, които (явления) безъ това би ни се показали странни и необясними; а друго, — защото самитѣ тѣзи археизми и особенности могѫтъ по нѣкога да послужѫтъ и за по̀-доброто и по́-съзнателното усвояванье граматическиятъ строй на езикътъ ни. Безъ подобно изучванье и обяснения на архаическитѣ остатъци и оригиналнитѣ чърти на нашитѣ нарѣчия (особенно западнитѣ), мнозина отъ насъ ще продължаватъ да сматрятъ чистобългарскитѣ особенности на тѣзи нарѣчия, като нѣщо чуждо, привнесено отъ другъ чуждъ езикъ въ нашиятъ.

Между такивато особенности на западно-македонското нарѣчие, които заслужватъ да се изучѫтъ и запазѭтъ като архивъ на езикътъ, а не и за да се въвождатъ въ книжовния езикъ, е и *ударението* върху думитѣ, което съставлява една отъ най-оригиналнитѣ чърти, отличающи това нарѣчие отъ всичкитѣ други български нарѣчия. Ударението и интонацията при говореньето сѫ една отъ най-главнитѣ причини, гдѣто западно-македонското нарѣчие, на първо врѣме за непривичното ухо се прѣдставлява толкова отдалечено отъ другитѣ наши нарѣчия и отъ книжовния ни езикъ. Това странно ударение и странната интонация въ произнасяньето на думитѣ сѫ накарали мнозина да мислѭтъ, че ударението въ това нарѣчие се е образувало подъ влиянието на сърбския езикъ, или даже че то е цѣло сърбско. По тая причина срѣщалъ съмъ доста интелигентни наши людье, които, като разговарятъ съ нѣкой простъ човѣкъ отъ Западна Македония, и като искатъ да му говорѭтъ на неговото нарѣчие, мѫчѫтъ се да изговарятъ думитѣ споредъ ударението въ сърбския езикъ, и съ това се показватъ още по-странни за него. Азъ самъ отъ начало, като не бѣхъ чулъ да се говори по сърбски, и като слушахъ много мнѣния за ударението въ това нарѣчие, бѣхъ наклоненъ да мислѭ така; но по-послѣ, като се запознахъ съ сърбския езикъ, видѣхъ, че ударението, което се употрѣбява въ Западно-македонското нарѣчие, е поне толкова (ако не и по-вече) несвойственно и странно за сърбския езикъ, колкото и за другитѣ български нарѣчия.

Като се заинтересувахъ съ този въпросъ, дълго врѣме недоумѣвахъ за това странно мѣняванье на ударението въ думитѣ и, като неможахъ да си обяснѭ правилата, по които то се рѫководи, мислѣхъ, че както въ другитѣ български нарѣчия, и въ книжовния ни езикъ ударението е произволно, и неслѣдва никакви опрѣдѣлени правила, — така трѣбва да бѫде и въ Западно-македонското нарѣчие. Но едно по-внимателно наблюдение върху говореньето ме убѣди, че ударението въ това нарѣчие слѣдва едни опрѣдѣлени правила, и че въ това отношение Западно-македонското нарѣчие е напълно оригинално, защото, доколкото знаѭ, подобни правила за ударението не се срѣщатъ ни въ единъ отъ езицитѣ на съсѣднитѣ народи: арнаутски, турски, гръцки, влашки и сърбски. Единъ само прѣгледъ на настоящата ми статия, вѣрвамъ, ще убѣди всѣкиго въ справедливостьта на тѣзи думи.

Азъ не се завзелямъ да обяснѫ, нито кога сѫ се появили, нито пакъ и защо сѫ се развили такива правила за ударението въ западно-македонското нарѣчие, а само констатирамъ единъ фактъ, като прѣдоставямъ на компетентнитѣ лица да разрѣшѫтъ тѣзи въпроси. Бихъ си позволилъ обаче тука да споменѫ само мимоходомъ като прѣдположение, че мене ми се струва, какво изгубваньето на падежитѣ трѣбва значително да е повлияло и върху самото ударение на думитѣ, и че говорътъ се е стрѣмилъ да си послужи съ ударението и интонацията на гласътъ, за да си дотъкми онова, що е изгубилъ въ ясностьта и опрѣдѣлителностьта на рѣчьта съ изгубваньето на падежнитѣ окончания. На тъква мисъль поне ни навеждатъ: съединението на членоветѣ къмъ думитѣ (относително ударението); съединението на прѣдлозитѣ съ нѣкои имена, прѣдъ които тѣ стоѭтъ; особенната интонация на гласътъ въ въпросителнитѣ прѣдложения, слѣдъ изгубването на въпросителната частица *„ли“* (въ Рѣсенския говоръ) и други нѣкои подобни факти, които ни показватъ, че съ изгубването на нѣкоя форма, измѣнява се, и ударението, и самата интонация при говореньето. Азъ мислѭ още, че за да се образуватъ подобни правила за ударението въ това нарѣчие, не малко влияние е оказала и поетическата размѣрена рѣчь отъ народнитѣ пѣсни, пословици, гатанки, баяния, тѫжачки и пр.

Изучванье правилата, които управляватъ ударението върху думитѣ въ западно-македонското нарѣчие, не само ще отмахне заблуждението да се счита тó като привнесено отъ чуждъ езикъ, или да се приписва появлението и развитието му на влиянието на сърбски езикъ, но още, вѣрвамъ, не малко ще послужи на оние български учители, които се трудѭтъ въ Западна Македония, за да разберѫтъ тая особенность на мѣстното нарѣчие, та чрѣзъ това да могѫтъ пó-лесно да накаратъ ученицитѣ си, да привикнѫтъ на общо употрѣбителното въ книжовния ни езикъ ударение, като имъ обърнѫтъ вниманието върху ония особености отъ мѣстното нарѣчие, които тѣ най-много трѣбва да избѣгватъ въ книжовния езикъ. Понеже това ударение върху думитѣ, което се употрѣбява въ западно-македонското нарѣчие, нѣма да се въведе въ книжовния ни езикъ, а ще остане за винѫги като единъ провинциализмъ, то желателно е ученицитѣ (както изобщо и всѣки малко много интелигентенъ человѣкъ) да отвикнѫтъ отъ него, и да не го употрѣбяватъ вече при разговоритѣ и четеньето. Но това е твърдѣ мѫчно за всѣкиго, който още отъ малъкъ е навикнѫлъ на това толкова опрѣдѣлено ударение, та за това и учителитѣ въ Западна Македония срѣщатъ доста голѣмо затруднение, до като научѫтъ ученицитѣ си да четѫтъ правилно споредъ ударенията.1) Азъ вѣрвамъ, че ако бихѫ знали правилата, по които се рѫководи ударението въ западно-македонското нарѣчие, учителитѣ твърдѣ много бихѫ си спомогнѫли въ разрѣшението на тая задача.

Въ настоящата си статия обаче, азъ нѣма да разглеждамъ какви сѫ правилата, които управляватъ ударението въ цѣлото западно-македонско нарѣчие, а ще се спрѫ само върху единъ

---

1) Че това затруднение е голѣмо, доказва се отъ фактътъ, че лица, които не сѫ се учили дълго врѣме въ училище, или не сѫ живѣли въ мѣста, гдѣто се говорѭтъ другитѣ български нарѣчия, доста мѫчно отвикватъ отъ употрѣбяваньето на това ударение; а има и такива, които никога не могѫтъ съвсѣмъ да отвикнѫтъ отъ него. Като живо доказателство на това могѫтъ да послужѫтъ мнозина, (между които и доста интелитентни лица), които, ако и да сѫ се прѣселили отъ 10—12 год. насамъ въ София и другадѣ изъ свободна България, все още напълно не могѫтъ да отвикнѫтъ отъ този оригиналенъ провинциализмъ въ произнасяньето на думитѣ.

отъ говоритѣ на това нарѣчие, а именно — върху Рѣсенскиятъ говоръ: едно, защото азъ най-добрѣ познавамъ този говоръ (като такъвъ — посрѣдъ който съмъ се родилъ и отрасълъ) и друго, защото, спордъ моето мнѣние, едва ли ще се намѣри другъ говоръ отъ цѣлото западно-македонско нарѣчие, гдѣто ударението да слѣдва такива строго опрѣдѣлени правила, и да бжде така послѣдователно приложено, както е въ Рѣсенския говоръ.[1])

Но прѣди да пристжпж къмъ изложението на прѣдметътъ, ще кажж нѣколко думи за самиятъ *Рѣсенски говоръ*.

Когато се минува отъ Битоля за Охридъ, почти на срѣдъ пжтьтъ между тия два града, на самото шоссе, е расположенъ градъ *Рѣсенъ*, който е главно мѣсто и единственъ градъ въ *Прѣспанската* долина. Въ административно отношение цѣлата Прѣспанска долина съставлява само една *кааза* отъ Битолскиятъ вилаетъ, съ главенъ градъ Рѣсенъ и се нарича *Рѣсенска кааза*, а се дѣли на двѣ *нахии: Горна-Прѣсна*, съ главно мѣсто градъ Рѣсенъ, и *Долна-Прѣспа*, съ главно мѣсто село *Пж́пле*, гдѣто сѣди особенъ *Мюдюръ*. Названията Горна-Прѣспа и Долна-Прѣспа, които до скоро врѣме сжществувахж, въ послѣдньо врѣме почватъ да излизатъ изъ употрѣбление, като се замѣняватъ съ думитѣ: Рѣсенска нахия и Пѣспанска нахия, така щото названието *Прѣспа* почва да се прѣдава само на Долна-Прѣспа (Юго-Източната часть на долината), гдѣто дѣйствително се намиратъ развалинитѣ на бившата Самуилова столица — Прѣспа. Самото население на Прѣспанската долина си дава название спорѣдъ това административно дѣление. Ако се попита нѣкой отъ жителитѣ на Долна-Прѣспа, отъ гдѣ е, той всѣкога ще отговори, че е отъ *Пре́спа*, или че е *пре́спансцъ*, ако ли се попита нѣкой отъ жителитѣ на Горна-Прѣспа, на сжщиятъ въпросъ ще отговори, че е отъ *Ре́сенско*, а само нѣкои старци и то твърдѣ нарѣдко вече,

---

1) Не могж да кажж, че знамъ добрѣ другитѣ говори отъ западно-македонското нарѣчие, нито пъкъ че имамъ събрани нѣкои особенни свѣдѣния отъ тѣхъ по отношение къмъ ударанията, та за това не смѣѭ да утвърждавамъ положително. Но, до колкото съмъ могълъ да наблюдавамъ въ сношенията и разговоритѣ си съ много лица отъ разни страни, гдѣдо се говори на зап.-мак. нарѣчие, мислѭ, че правилата, които управляватъ ударението въ Рѣсенския говоръ, дѣйствуватъ сжщо така и въ по́ голѣмата часть отъ западно-македонското нарѣчие. Това поне може да се каже съ голѣма вѣроятность за говоритѣ на околноститѣ на: Битоля, Охридъ, Струга, Долни-Дебъръ, Горни Дебъръ. Кичево, Крушево и отчасти: Прилепъ, Гостиваръ и Тетово. Колкото за другитѣ мѣста, гдѣто се говори западно-македонско нарѣчие, като напр.: селата на Призренскитѣ българе мухамедани — *Торбешитѣ*, околноститѣ на Скопье (до Вардаръ на Сѣверъ). Велесъ, Тиквишъ, Морйово, Долна-Прѣсна и др, то тѣ, като съставляватъ прѣходъ къмъ другитѣ български нарѣчия (съ исключенне на Торбешкиятъ говоръ), отстжпватъ въ много отношения отъ правилата за ударенията. които се употрѣбяватъ обикновенно въ западно-македонското нарѣчие, или пъкъ ги слѣдватъ само отчасти.

ще се намѣрѭтъ да кажѫтъ, че сѫ отъ *Горна-Преспа*. Жителитѣ на Рѣсенската нахия наричатъ своитѣ съсѣди отъ Юго-Источната часть на долината просто съ името *пре́спанци*, и говорътъ имъ — *пре́спански*. Както въ административно отношение, българското население въ Прѣспанската долина се дѣли сѫщо така и по говореньето си на Горно-прѣспански и Долно-прѣспански говори. *Долно-прѣспанскиятъ* или собствено *Прѣспанскиятъ говоръ* съставлява единъ видъ прѣходъ отъ западно-македонското къмъ источно-македонското нарѣчие, а именно — къмъ Костурскиятъ говоръ отъ това послѣдньото; а *Горно-прѣспанскиятъ* или *Рѣсенскиятъ* — е особенъ говоръ отъ западно-македонското нарѣчие, и съставлява нѣщо срѣдньо между Битолскиятъ и Охридскиятъ говори, отъ които твърдѣ малко се отличава.

Въ настоящата си статия азъ ще имамъ прѣдъ видъ винѫги само този Горно-прѣспански говоръ, като ще го наричамъ постоянно *Рѣсенски* — по името на г. Рѣсенъ, и споредъ както го нарича въ послѣдньо врѣме самото население, което го говори.*)

---

*) Населението на Прѣспанската долина състои: отъ Българи, Арнаути, Турци, Власи и Цигани (около 200 кѫщи). Огромната часть на населението на тая долина съставляватъ *Българитѣ*, които споредъ вѣрата си се дѣлятъ: на християне и мухамедане. Българитѣ християне населяватъ всичкитѣ села и половината отъ г. Рѣсенъ, а мухамедане-българи има въ градътъ и още въ 3—4 села, като: Ца̀редворъ, Ко́зякъ, Ла̀фци (Влахци) и др. *Арнаутитѣ* сѫ распрѣснѫти по цѣлата долина по нѣколко кѫщи въ селата, особено въ Долна-Прѣспа; има нѣколко кѫщи и въ градътъ. *Турцитѣ* на брой сѫ твърдѣ малко, живѣѭтъ само въ градътъ, и происхождението имъ е твърдѣ съмнително, защото не знаѭтъ и не могѫтъ да се научѫтъ хубаво да говорѭтъ по турски, а бъркатъ въ говореньето си много български думи и цѣли фрази, а освѣнъ това. и по турски говорѭтъ съ сѫщитѣ ударения върху думитѣ и съ сѫщото произношение, съ каквото говорѭтъ и мѣстното българско нарѣчие. напр.: *бу́ гьун ка́лктъм е́ркен, а́лдъм ту́фечи, ги́гтим а́ва* и др. Так. Нѣкои мислѭтъ, че тѣ сѫ сѫщи Турци родомъ, но кото били малко и като попаднѫли между Българитѣ и българскитѣ потурнаци, забравили биле езикътъ си. Тая мисъль имъ възбуждатъ софтитѣ, които дохождатъ по рамазанътъ отъ Цариградъ и които, особенно въ пбслѣдньо врѣме, сѫ обронали сериозно внимание за *потурчваньето* на Помацитѣ въобще, и дѣйствително, Рѣсенскитѣ турци въ послѣднитѣ години твърдѣ усърдно изучватъ и съ голѣма охота говорѭтъ турскиятъ езикъ. При всичко това, азъ пакъ съмъ на мнѣние, че всичкитѣ турци въ Рѣсенъ сѫ сѫщо такива потурнаци, каквито сѫ и другитѣ тѣхни съсѣди-помаци въ градътъ и селата: Ко́зякъ, Царедворъ и др. *Власитѣ* (Цинцаритѣ) живѣѭтъ въ градътъ (около 150 кѫщи) и въ ближното до Рѣсенъ село Янковецъ (около 25—30 кѫщи); тѣ съставляватъ гъркоманската партия въ Рѣсенъ и наричатъ себе си *гърци*, ако и да не знаѭтъ ни една дума по гърцки. Съ помощьта на турското правителство, тѣ сѫ завладѣли (отъ прѣди 10—15 год. насамъ) едничката въ градътъ църква и половината отъ общото градско училищно здание, въ което, съ помощьта на гръцкиятъ Силогосъ отъ Битоля, поддържатъ гръцки училища; мѫжско и дѣвическо. *Циганитѣ*, които сѫ дошле въ Рѣсенъ отъ кѫдѣ Янинско, вѣроятно прѣди 70—80 години, заедно съ Власитѣ, исповѣдватъ мухаеданска вѣра, а говорѭтъ по арнаутски. Тѣ сѫ занаятчии — желѣзари и, понеже въ градътъ има около 200 кѫщи, то поради тѣхъ и поради нѣколко прѣселени арнаутски фамилии, арнаутскиятъ езикъ се говори доста въ Рѣ-

Отъ Рѣсенскиятъ говоръ до сега сѫ се явили съвсѣмъ малко образци въ печатьтъ, така щото тѣ не могѫтъ да дадѫтъ человѣку доста материалъ за наблюдение върху този говоръ. Но колкото и да сѫ малко напечатанитѣ до сега образци отъ народни произведения по Рѣсенския говоръ, азъ не съмъ ималъ възможность да ги видѭ и за това, при издирваньето правилата, които управляватъ ударението въ този говоръ, азъ съмъ се ползувалъ само отъ моитѣ свѣдѣния и отъ такива думи и фрази, които самъ съмъ могълъ да запишѫ. По тая причина, за потвърждение на правилата, които се излагатъ тука пò-долу, азъ нѣма да цитирамъ нищо отъ онова, който до сега е било напечатано, като образецъ отъ Рѣсенскиятъ говоръ, защото, както пò-горѣ споменѫхъ, нѣмамъ ги сега подъ рѫка и не могѫ да си ги доставѭ за скоро врѣме.

Впрочемъ, даже и да бѣхъ ималъ възможность да видѭ тѣзи напечатани образци, азъ съ голѣма прѣдпазливость бихъ се ползувалъ отъ тѣхъ, особенно щомъ работата се касае до *ударението*, защото отъ опитъ знаѭ, че събирачитѣ на народни умотворения отъ западно-македонскитѣ говори, даже онѣзи отъ тѣхъ, които сѫ родомъ отъ сѫщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения, не отбѣлѣзватъ напълно вѣрно ударението така, както се говори. Това неотбѣлѣзванье или криво отбѣлѣзванье на ударението става несъзнателно, или даже по нѣкога и съзнателно. Съзнателно не отбѣлѣзватъ събирачитѣ ударението по двѣ причини: защото — считатъ, че ударението не е толкова важно нѣщо, та за това може и да не се отбѣлѣзва, и второ — защото имъ се вижда чудно и непонятно, та се срамуватъ да прѣдставятъ въ такъвъ смѣшенъ видъ своето родно нарѣчие прѣдъ читателя. Подобни събирачи, като знаѭтъ, че всички българи отъ другитѣ нарѣчия се присмиватъ на това ударение, отъ неразбранъ срамъ стараѭтъ се да смѣгчѫтъ и да изравнѭтъ нѣкои твърдѣ оригинални ударения, та за това, или съвсѣмъ не отбѣлѣзватъ ударенията, или ги отбѣлѣзватъ криво. Несъзнателно пъкъ отбѣлѣзватъ ударенията оние събирачи, които не сѫ родомъ отъ сѫщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения и не познаватъ основателно мѣстниятъ говоръ. Такива събирачи, както и оние отъ мѣстнитѣ жители, които сѫ запознати съ книжовния езикъ, или съ другитѣ български нарѣчия, безъ да искатъ, испадатъ въ погрѣшки при отбѣлѣзваньето на ударенията, защото мислѭтъ, че въ прѣдложението всѣка дума непрѣменно трѣбва да си има и ударението, когато напротивъ, въ много отъ западно-македон-

---

сенъ. Само българитѣ и власитѣ сѫ християне, а турцитѣ, потурнацитѣ — българи, циганитѣ и арнаутитѣ сѫ всички мухамеданци. Арнаути-християне нѣма въ Прѣспанската долина. Отъ другитѣ народности, освѣнъ българитѣ, по селата живѣѭтъ и по малко арнаути; а турцитѣ, циганитѣ и власитѣ живѣѭтъ само въ градътъ (и въ селото Янковецъ има 25—30 кѫщи Власи).

скитѣ говори нѣкои отъ думитѣ губѭтъ ударението си, ако сѫ съединени по извѣстенъ начинъ въ прѣдложение, а други—приематъ ударение на такива слогове, гдѣто по́-напрѣдъ не сѫ имали. По нѣкога, при всичката старателность и при всичкото внимание на събирачътъ, самиятъ разказвачъ го въвежда въ заблуждение, безъ да ще. Когато подобенъ събирачъ запише фразата, счита за нуждно да попита повторно расказвачътъ, за да постави по́-вѣрно ударенията, но въ такъвъ случай самиятъ расказвачъ му казва съвсѣмъ друго ударение, а не такова, каквото го е произнесълъ вече първъ пѫть. При това, и расказвачътъ и събирачътъ мислѭтъ, че не правѭтъ никаква грѣшка, защото на всѣка отдѣлна дума турятъ по едно ударение, и то такова ударение, което наистина е свойственно на думата, кога е вземена отдѣлно.

Къмъ тѣзи волни и неволни погрѣшки въ отбѣлѣзваньето на ударенията, трѣбва да се притурѭтъ и многочисленнитѣ печатни погрѣшки, които е много мѫчно да се избѣгнѫтъ съвършенно, защото твърдѣ нарѣдко се случва да държи корректурата самъ събирачътъ, или поне лице, основателно запознато съ говорътъ, образци отъ който се печататъ. Като се има прѣдъ видъ всичко до тука казано, вѣрвамъ че всѣки ще се съгласи съ мене, че относително ударенията въ западно-македонскитѣ говори человѣкъ трѣбва да се ползува съ голѣма прѣдпазливость отъ напечатанитѣ до сега образци.

* * *

Когато человѣкъ за първъ пѫтъ обърне внимание върху ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ, ще му се покаже, че то е толкова непонятно и подвижно, толкова непослѣдователно и произволно, щото ще си състави понятие, че не се поддава на никакво правило; въ една фраза отъ два реда може да се срѣщне една и сѫща дума съ двѣ-три различни ударения, а по́-нататъкъ,—сѫщата дума, че е изгубила съвсѣмъ ударението си. При всичко това обаче, ударението въ този говоръ слѣдва едни строго опрѣдѣлени правила, или, по́-добрѣ да се каже, едно *общо правило*, отъ което, като слѣдствие, проистичатъ още нѣколко други правила.

За по́-голѣма ясность въ изложението на тѣзи правила, ще раздѣлимъ статията си на двѣ части: въ първата часть ще се расправя за ударението върху думитѣ, когато сѫ взети всѣка отдѣлно, а въ втората—за ударението върху думитѣ, когато по извѣстни причини сѫ съединени по между си, за да изразѭтъ само едно понятие, или пъкъ сѫ съединени въ цѣло прѣдложение, за да изразѭтъ нѣкоя мисъль.

I.

За ударението върху думитѣ, когато сѫ взети отдѣлно една отъ друга.

Всѣка дума, взета отдѣлно, каквато часть на рѣчьта и да е и колкото многосложна и да е, има въ Рѣсенскиятъ говоръ само едно ударение, на което мѣстото е строго опрѣдѣлено, и зависи всѣкога отъ количеството на слоговетѣ на думата.

Общото правило за ударението, което може да се нарече общъ законъ въ този говоръ, е това: *ударението всѣкога стои на третиятъ слогъ, като се смѣта отъ краятъ на думата къмъ началото и́;* то никога неможе да прѣмине на четвъртия, петия и пр. слогове, смѣтани отъ краятъ на думата, нито пъкъ да бѫде на послѣдниятъ и прѣдпослѣдниятъ и́ слогъ. Само когато думата е едносложна или двусложна, ударението по необхидимость стои на единственниятъ слогъ на едносложната дума и на вториятъ слогъ отъ двусложната дума. *Примѣри*: бре́г, ри́д, но́ж, мъ́ж, вра́та, кро́сно, ре́ка, мо́ре. тре́ва, се́но: ко́шница, пе́рница, га́лица, пла́нина, ла́дина, (хладина), ле́дина, о́гнище, на́пивам, и́спразва, о́денье, о́тзади, о́цпреди, по́така, о́тстърна; Бога́риіа, юна́щина, нао́паку, прегре́швенье, горе́щница, умо́рнина, скрива́лище, куту́рица; испопла́шванье, испретре́сивме, попречу́кано, умира́чката; испродаде́ните, (са) испренаде́авме, поднапие́ните, доработве́ещем и пр. Изобщо, отъ колкото слога и да състои думата, ударението трѣбва да стои на третиятъ слогъ отъ краятъ, и въ никакъвъ случай неможе да замине този слогъ и да падне по́-близо къмъ началото на думата, нито пъкъ — на послѣдниятъ или на прѣдпослѣдниятъ й слогъ.

Като се съобразява съ това общо правило, Рѣсенскиятъ говоръ всѣкога въ двусложнитѣ и трисложнитѣ думи поставя ударението на първиятъ слогъ, и това съ такава послѣдователность, щото неправи исключение нито за собственнитѣ имена, нито за каквито и да било други думи; така напр., слѣдующитѣ собственни имена се произнасятъ така: Ва́силь, И́ван, Сто́іан, Бо́жин, А́врам, А́ндон, А́танасъ, А́настас, Ни́кола, А́ндриіа, Ко́стадин, Е́лена, И́рина, Пе́ткана, Е́втим и пр. Това правило се варди толкова строго, и хората толкова сѫ навикнѫли на него, щото не само българскитѣ думи и собсевенни имена, но даже и всички други иностранни думи и собственни имена се произнасятъ споредъ това общо правило, което на всѣки непривикнѫлъ се прѣдставлява толкова странно и смѣшно, а за всѣки Рѣсенецъ е толкова естественно, щото съвсѣмъ мѫчно може да отвикне отъ него. Даже рѣсенскитѣ Турци и Помаци говорѭтъ турски язикъ, като се съобразяватъ съ това правило и като го прилагатъ неизмѣнно и за всички турски и арнаутски думи, които сж влѣзли въ тѣхниятъ говоръ.*) Примѣри: Ру́шчук, Сви́щов, Си́листра, Кьо́стендиль. Бу́ргас, Е́дрене, Ка́занлък, Ка́ловер, Ге́либоу́, И́змир (Смирна), Джу́маiа, Узунджово, Па́риш, Бу́куреш, Га́лац, Бра́ила, Мо́ра, А́тина, А́влона, А́йнорос (Света-Гера), Е́нищер, (Ени́-Шехи́р), Бе́рат, Е́льбасан, Турно-Се́верин, Смеде́рево, Ка́йльари, У́скюдар, Орха́ние, Меджи́дие, Ази́зие, Ру́салим или IЕру́салим, А́надоу́, Ми́сер (Египет) Тара́булус (Триполи) Ги́рит, Аар а́бистан, Арна́утлук, Ка́радак (Черна-Гора), Да́льiан (италианецъ), Ма́джар, Мо́сков, Моско́виiа, Пе́търбург, О́деса; —

Пе́триаль, ка́равиль, тре́ндавиль, пана́гиiа, литу́ргиiа, ва́нгеле, а́постоу́, пса́утир (псалти́рь), ма́ртир и ма́ртор, ске́парь (тесла), по́ндила (хлѣвъ), дзе́вгар (чифтъ), де́ксам (въсприемамъ), (са) ке́рдоса, пи́лидрум, (перидромос), Въ́ртолум (Св. Вартоломей), тъ́рпеза, а́влиiа, попе-а́вендо, (ᾶ θὲντα); —

Ка́диiа, еве́ндиiа, за́бит, ка́баат, у́кюмат, ма́сраф, ме́сариф, ка́ймакам, ва́лиiа, а́скер, те́ртип, му́насип, па́мбук, а́рач, джа́ндар, пу́сат, дже́за, ту́фек, туве́кчиiа, сува́риiа, аджа́миiа, лакъ́рдиiа, му́абет, кону́штисва, буюрдисва и др.

Срѣщатъ се наистина по нѣкога нѣкои трисложни и многосложни думи съ ударение на прѣдпослѣдния слогъ, сир. на вториятъ слогъ отъ краятъ на думата, но тѣ не сж исключение отъ общото правило, защото всички подобни думи сж скратени, та при поставянье на ударението се взема въ смѣтка и скратениятъ слогъ, за който говорътъ е запазилъ споменъ, и който въ най-пò-вечето случаи се е измѣнилъ съ *й*. Така начр.: ласта́йца, пиiа́йца, богоро́йца, воло́йте, Ива́ной, спола́йти, ода́вде, одъ́нде, кона́ка, зима́ва, лето́во, есена́ва, година́ва, и пр. сж скратени отъ думитѣ: ласто́вица, пи́явица, богоро́дица, воло́вите, Ива́нови, испола́ети, от-о́въде, от-о́нъде, кон-о́вака, зима́-ова, лето́-ово, есена́-ова, година́-ова.**)

---

*) Заслужва да се спомене тука като куриозъ единъ фактъ, който ми е съобщенъ отъ единъ учитель въ Западна Македония. Когато той прѣподавалъ французски езикъ, мнозина ученици произнасяли французскитѣ думи споредъ това ударение, напр. индѝкатив пре́зан (indicatif présent). пàртисип пàсе (participe passé) жа́ве де́манде (j'avais demandé) и пр., и имъ било мжчно да отвикнжтъ отъ това произношение.

**) Думитѣ: зима́ва, лето́во и пр. се произнасятъ по́-често така: зима́ава, лето́ова, есена́ава, година́ава, което е и по́-правилно и несъставлява исключение отъ общото правило. Може още да се прѣдположи

Като едничко исключение отъ общото правило за ударенията върху думитѣ, въ Рѣсенскиятъ говоръ съмъ чулъ думата *одва̀й* (едвамъ), покрай *о́двай*, но и тая дума, мислѭ, трѣбва да е приела това ударение по подражание голѣказанитѣ съкратени думи, или трѣбва да се счита скратена отъ мѣстния падежъ, двойственно число и прѣдлогътъ *о*, сир. че трѣбва да е била първоначално *о-два́ю*.

Въ народнитѣ пѣсни, пословици, гатанки и въ други отъ народнитѣ умотворения, които сѫ исказани съ измѣрена стихотворна рѣчь, срѣщатъ се исключения отъ това правило, но тѣ трѣбва да се считатъ като поетически волности, отпущани само въ стихотворната рѣчь, за да запази размѣрътъ, ритмата и ударението на стѫпката въ стихътъ, както ще се разясни въ краятъ на настоящата статия. Така нопр. слѣдующитѣ примѣри: Áсан, со вървца *опа́сан*; Господи брани отъ го́ли *дебра́ни*; Ко́леда-ле́да, па́днала гре́да, ударила деда . . . . ста́ни ми старче со ку́цо мага́рче и пр.; думитѣ *опа̀сан*, вмѣсто о́пасан, *дебра́ни*, вмѣсто де́брани и *мага́рче*, вм. ма́гарче сѫ употрѣбени само за да се запази ритмата и размѣрътъ на стихътъ, но въ обикновенната рѣчь никога не се употрѣбляватъ така.

Мѣстеньето на ударенията въ думитѣ.

Както и по́-горѣ се споменѫ, ударението въ Рѣсенския говоръ зависи отъ количеството на слоговетѣ въ думата, защото, споредъ общото правило, ударението стои винѫги на третиятъ слогъ отъ краятъ. Заради това, като слѣдствие отъ общото правило, проистича друго едно правило, споредъ което: *щомъ се измѣни числото на слоговетѣ въ думата, измѣнява се и ударението, като се мѣсти къмъ началото или къмъ краятъ на думата, за да заема обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ краятъ.* Напр.: ю́нак, ю́наци юна́щина, юнащи́ната; тука въ първата и втората думи ударението остава неизмѣнно на първиятъ слогъ, съгласно съ общото правило, защото едната дума е двусложна, а другата — трисложна. Въ третята дума — *юна́щина* — ударението е прѣмѣстено, и е прѣминѫло на слѣдующия слогъ къмъ краятъ, защото къмъ окончанието на думата е притуренъ новъ

че това удвоение на гласната е станѫло, за да се означи продължителность на врѣмето, защото, ако се каже само *зи́мава* — значи тази зима, а кога се каже *зима́ава* — означава въ продължение на тая зима; напр.: *зи́мава* са згоди мно́гу ло́ша (значи: тая зима се случи лоша), но: *зима́ава* ке рабо́таме во Стъ́мбоу́ — (значи: въ продължение на тая зима ще работиме въ Цариградъ): *ѓоди́нава* бърго по́мина, но: *ѓодина́ава* вре́мето бе́ше до́жливо, сир. въ продължение на тая година и пр.

слогъ, та удирението остава на четвъртиятъ слогъ, като се смѣта отъ краятъ на думата, което е противъ общото правило и, за да се избѣгне това, ударението се мѣсти на единъ слогъ къмъ краятъ на думата, и дохожда по такъвъ начинъ пакъ на третиятъ слогъ отъ краятъ. Въ четвъртата дума — *юнащи́ната* — ударението минува още единъ слогъ пó-нататъкъ къмъ краятъ, защото къмъ думата се е прибавилъ още единъ слогъ. Изобщо трѣбва да се гледа щото, отъ колкото слога и да състои думата, ударението всѣкога да бжде на третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ него да слѣдватъ два слога безъ ударение. Примѣри: бóгарин, бóгари, богáрите, бóгарче, богáриньа, богарчи́ньата; макéдонец, макéдонци, македóнците, македóнчиньа, македончи́ньата*) гóсподин, госпóдинот, господи́новци, господинóвците; кóшница, кошни́ците, кóшниче, кошни́чиньа, кошничи́ньата; кóса, кóсевме, пóкосив, испóкосив, испонáкосив и проче.

Отъ казанното до тука става явно, че ударението върху думитѣ въ Рѣсенския говоръ не е постоянно, а се мѣсти, като се съобразява съ уголѣмяваньето или намаляваньето на слоговетѣ въ думата. Но понеже, при разнитѣ измѣнения на думитѣ, могжтъ да се притурятъ слогове и къмъ началото и къмъ краятъ

---

*) Националното име *бъ́лгарин* е останжло въ Рѣсенскиятъ говоръ *бóгарин* по двѣ причини: 1-во. защото въ този обикновенно ъ (а нѣкога и ь по подражание) се замѣнява съ о, като напр.: вóлна, кóлна (кълна), мóлза, пóлно. дóлго, тóнко (тънко) и пр., та по тая причина и името *българин* трѣбвало е да се произнася *бóлгарин*; и 2-ро, защото, споредъ друго едно правило въ сжщия говоръ буквата *л* въ слоговетѣ: ал, ел, ил, ол, ъл, чл, юл, iел, йол, се обръща въ кратко *у*, и фонетически трѣбва да се отбѣлѣзва съ буквата „у́“, ако подиръ тѣзи слогове слѣдва съгласна буква или ъ, като напр.: кáу (калъ), викау́ (викалъ), пепеу́ (пепелъ), петеу́ (петель), велеу́, сториу́, ошоу́ (отишелъ), чуу́ (чулъ) iау́ (ялъ) и пр.; а се задържа буквата *л* въ тѣзи слогове, само ако слѣдва слѣдъ нея гласна буква или ь, сир. когато трѣбва да се произнесе мѣко. напр.: сéкаль (прахънъ), мéтиль, ви́гиль трéндавиль, би́лька, и пр. Вслѣдствие на това послѣдньо правило, и горѣприведенитѣ думи въ Рѣсенския говоръ се произнасятъ; вóуна, кóуна, мóуза, дóуто, и за това националното име се е произнасяло *бóугарин*, отъ което пó-послѣ станжло *богарин*. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че послѣдньото правило за измѣнението на *л* въ *у́* дѣйствува еднакво, безъ да е гледа, кждѣ се намира слогътъ, въ началото, въ срѣдата, или въ краятъ на думата. Впрочемъ, въ послѣдньо врѣме, особенно въ градътъ, подъ влиянието на училищата и книжнината, сж започнжли вече да произнасятъ *л* и да не го замѣнѣватъ съ *у́*. — Колкото пъкъ за думата *Македóния* и другитѣ производни отъ нея думи трѣбва да се забѣлѣжи, че тази дума е чужда и сега влиза въ употрѣбление между населението, и че относително ударението, както тая, така и производнитѣ отъ нея други думи, се съобразяватъ съ общото правило. Заради това, неможе да се каже и никждѣ не се казва: Мáкедониia, мáкедонец, мáкедонче е пр., както изобщо Българитѣ отъ другитѣ наречия се присмиватъ на западнитѣ македонци, че ушъ тѣй сами наричали себе си, защото това би било противъ общото правило за ударенията, а се казва: Македóния, макéдонци, и пр.

на думата, а сѫщо и при умаляваньето на слоговетѣ — могѫтъ да се умаляватъ или отъ началото или отъ краятъ на думитѣ, за това тука трѣбва да разгледаме: какво става съ ударението, когато се притурятъ или отнѣматъ слогове въ началото на думата, и какво става — когато се притурятъ или отнѣматъ въ краятъ.

1. Когато се притурятъ слогове къмъ началото на думата, то ударението се мѣсти и върви отъ краятъ къмъ началото на думата, като слѣдва при това слѣдующитѣ правила:

а) Ако думата, къмъ началото на която се притурятъ нови слогове, е трисложна или многосложна, то колкото слога и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението не се измѣнява и не се мѣсти, защото вече е поставено на обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ краятъ на думата; напр.: о̀дивме; изо́дивме, испоо̀дивме; се́коа (сѣкога) иссе́коа испосе́коа, испонасѐкоа; ре́ковме, порѐковме, нарѐковме, испонарѐковме и пр.

б) Ако думата е двусложна и отпрѣдъ се прибави още единъ слогъ, то ударението минава на прибавениятъ слогъ, защото тогава думата става трисложна и ударението, споредъ общото правило, трѣбва да мине на третиятъ слогъ отъ краятъ, или иначе — върху първиятъ слогъ отъ трисложната дума, напр. ка́за, по́каза, и́сказа; кри́іа, по́кривам, о́ткривамъ; пи́іа и́спивам; а́ренъ, по́арен, на́йаренъ, арен и пр. Но слѣдъ това вече колкото други слогове и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣняемо, защото думата е станѫла трисложна (глед. по́-горѣ буква *а)*, напр.: го́ра, и́згоре, испои́згоре; ту́ва, о́ттува; стъ́рна, о́тстърна, на́стърна, по-на́стърна и пр.

в) Ако думата е едносложна, то, като се прибави къмъ началото й само единъ слогъ още, ударението прѣминува на напрѣдъ къмъ този прибавенъ слогъ, защото, споредъ общото правило, ударението въ всѣка двусложна дума стои на първия й слогъ. Ако ли къмъ едносложна дума се прибавятъ въ началото й два слога едно по друго, то ударението прѣминува на вториятъ прибавенъ слогъ, сир. върху първиятъ слогъ отъ цѣлата дума, която въ този случай става трисложна. Но слѣдъ това вече колкото слога и да се прибавляватъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, споредъ общото правило и споредъ както се расправи по́-горѣ (глед. бук. а и б); така напр. отъ пив (пихъ), като се притури единъ слогъ отпрѣдъ, става: и́спив, на́пив, а като се притурятъ два слога, става и́знапив, сир. ударението минува върху вториятъ прибавенъ слогъ. Други примѣри: бра́в (брахъ), на́брав, по́набрав, испо́набрав; скри́в (скрихъ), (са) за́дскрив, (са) по́задкрив; ми́в (михъ), и́змив, и́спомив, испо́измив; гле́д, по́глед и пр.

Сѫщитѣ тѣзи правила се пазѭтъ, и когато се намаляватъ слоговетѣ, въ началото на думитѣ, сир. гледа се, щото слѣдъ намаляваньето на слоговетѣ ударението пакъ да стои на третия слогъ отъ краятъ; а, остане ли думата само трисложна или двусложна, ударението стои все на първия слогъ. Разликата въ този случай състои само въ това, че ударението се мѣсти отъ началото къмъ краятъ на думата, и то само слѣдъ като стане думата двусложна или едносложна, а до като е многосложна или трисложна, както и да се съкращава, ударението си стои неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, напр. испонаре́ковме, испоре́ковме, поре́ковме, ре́ковме; испона́косив, пона́косив, на́косив, ко́сив и пр.

Забѣлѣжка. Въ рѣсенскиятъ говоръ частицитѣ, които се притурятъ прѣдѣ думитѣ, за да покажѫтъ степеньта на сравнение, въ която е поставена думата, се смѣтатъ всѣкога като нераздѣлна часть отъ тая дума и като неинъ слогъ, и то не само на̀й-употрѣбителнитѣ въ послѣдньо врѣме частици *по́* и *на́й*, но и архаическитѣ *пре* и *все*, като не се гледа при това, каква часть на рѣчьта е думата, прѣдъ която сѫ поставени и къмъ която се отнасятъ тѣзи частици, напр. по́-чеек (човѣкъ), по́-богат, на́й-арен, пре́чиста, се́чесна (всечестна), пресвета, и пр.

Отрицателното нарѣчие „*не*“ се счита като часть отъ думата, прѣдъ която стои (ако отрицанието се отнася къмъ тази дума), и се взема въ внимание при поставянието на ударението, безъ да се гледа каква часть на рѣчьта е думата, прѣдъ която е поставено това нарѣчие и къмъ която се отнася отрицанието, напр. не́верникъ, не́чеек, не́разбран, не́дойде, не́седа, не́ода, не́миен и пр.

Отрицателното нарѣчие „*ни*“, когато стои прѣдъ думитѣ единъ, а, о, и, и прѣдъ въпросителнитѣ мѣстоимѣния и нарѣчия, съединява се съ тѣхъ, и се счита като прибавенъ слогъ на тѣзи думи, напр. ни́еден, ни́една, ни́едно, ни́едни, ни́кой, ни́чий, ни́чиіа, ни́чие, ни́коу́ко, ни́како и пр. А въ всѣки други случай, прѣдъ каквато друга дума и да стои отрицателната частица *ни*, не се съединява съ думата и не влияе върху ударението и́.

Относително прѣдлозитѣ трѣбва да се забѣлѣжи, че кога стоѭтъ прѣдъ глаголъ, отглаголно сѫществително или причастие отъ сѫщиятъ глаголъ, считатъ се за прѣдставки, и се смѣтатъ като слогове на думата, прѣдъ която стоѭтъ. Въ други случаи, кога именно се съединяватъ прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които стоѭтъ, ще се укаже по́-нататъкъ въ настоящата статия. Но изобщо твърдѣ мѫчно е да се изброѭтъ всичкитѣ случаи и да се укаже точно, кога именно прѣдлозитѣ се съединяватъ съ думата, прѣдъ която стоѭтъ (сир. кога трѣбва да се считатъ за нейни прѣдставки), та чрѣзъ това влияятъ върху поставяньето на ударенията.

2. Когато пъкъ се притурятъ слогове къмъ краятъ на думата, тогава ударението се мѣсти, и върви отъ началото къмъ краятъ на думата, като слѣдва слѣдующитѣ правила:

а) Когато къмъ окончанието на трисложна или многосложна дума се прибави още единъ слогъ, то и ударението се прѣмѣстява на слѣдующия слогъ къмъ краятъ; ако се прибавятъ два, три и повече слогове, то и ударението сѫщо се прѣмѣстява на два, три и пр. слогове къмъ краятъ на думата, за да заеме своето обикновенно мѣсто, споредъ общото правило — третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ ударението да слѣдватъ само два слога безъ ударение — ни повече, ни по́-малко отъ това; напр. у́ченик, уче́ници, учени́ците, ученичи́ньата; ли́вада, ли́вадче, лива́дата, лива́дчинья, ливадчи́ньата; де́ца де́чинья, дечи́ньана; тоа́рвенье, тоарве́йньето и пр.

б) Когато къмъ окончанието на двусложна дума се притури само единъ слогъ, то ударението не се мѣсти, защото думата става трисложна, а ударението си е на третия слогъ отъ краятъ, споредъ както изисква общото правило: напр. вра́та-вра́тата; го́ра-го́рата; бе́ра-бе́ревме; сто́я — сто́евме; бо́гатъ-бо́гати и пр. Но ако къмъ окончанието на двусложна дума се прибавятъ едно по друго два, три и повече слогове, то и ударението се мѣсти на толкова слогове къмъ краятъ на думата, споредъ както е показано по́-горѣ (гл. буква *а*); напр.; бо́гат, бо́гати, бога́тите, богата́щите; у́чен, у́чени, уче́ните, учени́ците; бе́гам, бе́гаме, бегàещем и пр.

в) Когато къмъ окончанието на едносложна дума се притури единъ или два слога, то ударението не се мѣнява, а си остава на сѫщото мѣсто, все на първия слогъ на думата, която въ този случай става двусложна или трисложна. Само когато се прибавятъ къмъ краятъ на едносложната дума три слога едно по друго, тогава ударението почва да се мѣсти къмъ краятъ, споредъ както се каза по́-горѣ (букв. *а* и *б*); напр.: сне́г, сне́гот, сне́гоит (снеговитъ), снегои́тите (пла́нинье); ле́б, ле́бот, ле́бой, но — лебàрница, лебарни́цата; бег, бе́гот, бего́ите, бего́ските (беговските); дрѐн, дре́нот, дрено́ите, дрено́ина и пр.

Сѫщитѣ тѣзи правила се пазѭтъ, и когато се намаляватъ слоговетѣ отъ къмъ краятъ на нѣкоя дума, само че въ този случай ударението се мѣсти отъ краятъ и върви къмъ началото на думата, но пакъ се гледа да бѫде всѣкога на третиятъ слогъ отъ краятъ на думата, както е скратена; напр.: ученичи́ньата, като се скратява, прави: учени́чинья уче́ниче у́чен.

Забѣлѣжка. Членоветѣ: ов, ва, во, он, на, но, от, та, то, за единственно число и: ве, ва, не, на, те, та, за множественно число, които се притурятъ при окончанието на думитѣ, считатъ се всѣкога като тѣхни слогове, и се вcomplex

Горѣизложенитѣ правила за мѣстеньето на ударенията сѫ толкова общи, и хората отъ този говоръ толкова сѫ навикнѫли на тѣхъ, щото ги прилагатъ безъ никакво исключение, не само за всички български думи, които сѫществуватъ въ този говоръ, и не само за оние български думи и собственни имена, които сега влизатъ въ употрѣбление чрѣзъ училищата и печатътъ, но още и за всички чужди думи, които до сега сѫ влѣзли вече въ употрѣбление и които сега започватъ да се въвождатъ. Примѣри: фали́ранье, фалира́ньето и фаранѝето; книжа́рница, книжарни́цата; печа́тница, печатни́цата; а́рмиіа, арми́іата; конститу́циіа, конституци́іата; собра́ние, собрани́ето; уче́ние, учени́ето; те́ртип, депти́пите; ка́ймакам, кайма́ками, каймака́мите; а́рзуау́, арзу́алот, арзуа̀лите; му́абет, муа́бетот, муабе́тите. Рѣсенскитѣ Турци и потурнацитѣ употрѣбяватъ сѫщото ударение, когато говорѭтъ по турски; напр.: му́абет, муа̀бетлер, муабе́тлери, муабетле́рине, муабетлери́низе (*си́зин муабетлери́низе му́сафир гельдъм*).

Като исключение отъ тѣзи правила за мѣстеньето на ударенията могѫтъ да се взематъ скратенитѣ думи, сир. такива, които иматъ ударение на прѣдпослѣдния слогъ на думата, ако и да сѫ трисложни или многосложни, като напр.: ласто̀йца, пиа́йци, Петре́йца и пр.; но ако се разгледатъ по̀-отблизо, ще се забѣлѣжи, че и тѣ не съставляватъ исключение отъ общото правило. Въ този видъ думи, скратениятъ слогъ държи мѣстото на два слога, та затова, когато се мѣсти ударението, при уголѣмяванье числото на слоговетѣ, то се удържа два пѫти на сѫщиятъ слогъ, който заема мѣстото на третия и четвъртия слогове, считани отъ краятъ на думата; така напр.: отъ ласто́йца (ласто́вица), остава си пакъ ласто́йцата, (ласто́вицата), но тука не се взема въ смѣтка вече скратениятъ слогъ *ви* (й), та затова пакъ не е исключение отъ общото правило; или пъкъ трѣбва да се обясни, че е станѫло отъ думата — *ластои́цата* = ласто́йцата, както и отъ *богоро́йца* прави богоро́йчина (богороди́чина). Така е съ другитѣ примѣри отъ сѫщиятъ родъ; напр.: во́лой (волови), воло́йте (воловите), Ива́ной (Ива́нови), Ивано́йте (Ивановите). Изобщо, щомъ се прибави новъ слогъ къмъ подобнитѣ думи, скратениятъ, който обикновенно се е обърнѫлъ на *й*, не се смѣта вече за особенъ слогъ въ думата, и не се взема въ внимание при поставянье на ударението, както и всѣкждѣ другадѣ, гдѣто се срѣща въ думитѣ.

II.

За ударението върху думитѣ, когато въ извѣстни случаи сѫ съединени помежду си.

Горѣизложенитѣ правила за ударението се прилагатъ при думитѣ, когато тѣ сѫ взети отдѣлно една отъ друга. Но когато думитѣ се съединяватъ помежду си, за да изразѫтъ едно понятие или една мисъль, освѣнъ горѣизложенитѣ правила, въ Рѣсенскиятъ говоръ дѣйствуватъ и други още особни правила, които проистичатъ като слѣдствия пакъ отъ общото правило, но се различаватъ отъ прѣдидущитѣ правила главно по това, че указватъ на условията, при които двѣ или по-вече думи могѫтъ относително ударението да се съединѫтъ и да образуватъ, като че е една само сложна дума съ едно ударение.

Както и пó-горѣ се спомена, въ Рѣсенския говоръ има една такава особенность въ поставяньето на ударението върху думитѣ, споредъ която, двѣ или пó-вече думи, при извѣстни случаи, се съединяватъ помежду си и се считатъ за една дума, която има само едно ударение, колкото многосложна и да е тая съединена дума. За поставянье ударението въ подобни съединени думи, не се вематъ въ внимание тѣхнитѣ прѣжни ударения, които тѣ сѫ имали, когато сѫ биле самостоятелни думи, а се взема въ внимание единственно само общото число на слоговетѣ въ съединенитѣ думи. По тая причина може да се случи, че нѣкоя отъ съединенитѣ думи да изгуби съвсѣмъ ударението си, а друга — да приеме ударение върху такъвъ слогъ, върху който никога не би могло да има ударение, ако да не би се попаднѫла думата въ такова съединение. Но и въ Рѣсенскиятъ говоръ не всички думи, кога сѫ съединени помежду си въ прѣдложения, се съединяватъ и относително ударението въ една дума, а има само извѣстни видове думи и при извѣстни случаи, които могѫтъ да се съединяватъ въ това отношение.

Такива случаи, когато двѣ или пó-вече думи се съединяватъ относително ударението въ една дума, въ Рѣсенскиятъ говоръ има шестъ вида: 1) съединение на двѣ или пó-вече думи за образуванье на една сложна дума, съ цѣль да се искаже едно понятие; 2) съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума; 3) съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения и въпросителнитѣ и нѣкои други нарѣчия съ глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ; 4) съединение на скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи (един. и множ. числа) отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения съ сѫществителното, прилагателното, глаголътъ (отъ повелително наклонение), причастието и дѣепричастието, подиръ които непосрѣдственно слѣдватъ; 5) съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, прѣдъ които стоѭтъ или като прѣдставки, или отдѣлно, за да се означѫтъ чрѣзъ тѣхъ разни отношения: за врѣме, мѣсто, цѣль, начинъ на дѣйствие; и б) съединение на съюзътъ *и* и частицата за обращения *ле* съ нѣкои думи.

I. За ударението въ сложнитѣ думи.

Когато двѣ или по́-вече думи се съединяватъ, за да образуватъ една сложна дума, то относително ударението пакъ си остава въ сила общото правило, сир. съединенитѣ думи, като се смѣтатъ за една, иматъ само едно ударение, което всѣкога стои на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума. Вслѣдствие на това, ако послѣдующата отъ съединенитѣ думи е едносложна или двусложна, то тя губи съвсѣмъ ударението си, което прѣминува на прѣдпослѣдния слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е едносложна, и на послѣдующиятъ слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е двусложна. Когато пъкъ послѣдующата отъ съединенитѣ думи е трисложна, то прѣдидущата дума губи своето ударение, което въ такъвъ случай всѣкога стои на първиятъ слогъ на послѣдующата дума, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ на цѣлата сложна дума. Ако и двѣтѣ или само едната отъ съединенитѣ думи се уголѣмяватъ или намаляватъ въ слоговетѣ си, а пъкъ при това пакъ все си оставатъ съединени въ една сложна дума, то и ударението се мѣсти споредъ правилата, които се изложихѫ по̀-горѣ за мѣстеньето на ударението въ думитѣ изобщо.

Примѣри: Ко́лищърк, ко́ложег, бо́жигроб, помо́жибог, ка́таден, дру́гиден, И́линден, И́ванден, Ве́ливден, го́роцвет, ста́росват и пр. Но кога се уголѣмяватъ слоговетѣ, то и ударението се мѣсти, напр.: го́роцвет — горо́цветот; ста́росват, старо́сватот; ко́мар-бег, кома́р-бегов, комар-бе́гои, комар-бего́йте (комаръ-беговитѣ), ко́мар-бегойчи́ните; бо́жигроб, божи́гробски, божигро́бските; ка́таден — ката́дена; Сели́м-ага, Селим-а́гоа, Селим-аго́ата (нива); ко́ложег—коло́жега, както се срѣща напр. въ една народна пѣсня:

Ми заблéiала овца-ро́гуша
Во стреде́-зима, во *Коло́жега* . . . *)

---

*) За да се разбере по́-добрѣ интонацията на гласътъ при произношението и самото ударение, азъ ще бѣлѣжѫ свързани съ чъртица (—) всички ония думи, които сѫ съединени по ударение въ една дума, като ще правѭ исключение само за нѣкои отъ сложнитѣ думи, които обикновенно се пишѫтъ слѣто. Така напр. думитѣ въ горниятъ примѣръ *стре́де* и *зи́ма* се съединяватъ относително ударението въ една дума и иматъ само едно ударение, което, споредъ общото правило, стои на третиятъ слогъ отъ краятъ, и за това се произнася *стреде́зима;* сѫщо и думитѣ *о́вца* и *ро́гуша* сѫ съединени, но понеже послѣдующата е трисложна, то прѣдидущата губи своето ударение и се произнасятъ двѣтѣ, като да сѫ една дума — *овцаро́гуша.*

Сжщото се срѣща и въ слѣдующитѣ примѣри: гърмó-търнье, бильби́ль-камен, грози́é-брайнье, клананьé-здравье, винó-жито (джгата), заóт-соўнце или зоóт-соўнце, бéў-джигер, Кьосé-Трайче, Светá-гора, овчó-поле, Воўкó-дери, дери́-мече, Бори́-мечка, мавни́-вила, влечи́-пола, дели́-пала, дери́-коза, лàй-кучка, сполáй-богу, шестóреда, тройнóглаа; утрé-вечер, вчерá-утро, лани́-зима, лани́-лето, шатрўм-патрум, назум-гъзум (назад-гъзом); зъ́р-попе, óф-леле, тўм-баба; шесторéдица, църно-клáсица, кини-óпута (óпута се казва връвитѣ, съ които се връзватъ цървулитѣ долу за кракътъ); ничкуглáички (съ глававата на долу, напр.: той се въ́рли во вóдата ничку-глáички)-шестореди́цата, църнокласи́цата и пр.

Забѣлѣжка. Къмъ сложнитѣ думи трѣбва да се отнесжтъ и ония цѣли изрѣчения, които се употрѣбяватъ постоянно въ една и сжща форма при поздравления, молитви, клѣтви и пр., та говорътъ е навикнжлъ вече да ги счита като една дума; такива сж напр.: дай-бóг-добро; бог-дá-прости; сполàй-богу; здраá-ми-си (здрав-дá-ми-си) или здраá-ми-сте; помáа-бог или помóжи-богъ тамо-дá-му-е; тамо-дá-ти-е и др. такива.

2. Съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума.

Въ Рѣсенския говоръ относително ударението сжществува една особенность, която рѣзко го отличава отъ повечето западно-македонски говори. Тая особенность състои въ това, че опрѣдѣлението, когато стои непосрѣдствено прѣдъ думата, която опрѣдѣлява, съединява се съ нея въ една сложна дума и тогава двѣдѣ думи иматъ само едно ударение. Това съединение на тѣзи двѣ думи си има мѣстото, безъ да се гледа, да ли се намиратъ тѣ въ цѣло прѣдложение, или просто опрѣдѣлението придружава сжществителното за да му придаде извѣстно качество, или да образува едно понятие съ него. Колкото много слога и да иматъ двѣтѣ по такъвъ начинъ съединени думи (опрѣдѣленото и опрѣдѣляемата дума), ударението пакъ бива само едно. При това трѣбва да се има прѣдъ видъ, че и въ този случай на съединение, относително ударението, пакъ дѣйствува общото правило, сир. като се взема въ смѣтка общото число на сloговетѣ и въ двѣтѣ думи, ударението се поставя на третиятъ слогъ, считанъ отъ краятъ на послѣднята отъ съединенитѣ думи. Тука обаче се явява едно исключение отъ общото правило само тогава, когато опрѣдѣляемата дума (сжществителното име) е едносложна, защото въ такъвъ случай на съединение ударението минува само на единъ слогъ къмъ началото, сир. остава всѣкога на послѣдниятъ слогъ на прѣдидущата дума (опрѣдѣлението) и, като се образува по такъвъ начинъ многосложна дума, ударението пада не на третиятъ слогъ отъ краятъ на тая сложна дума, а на вториятъ — въпрѣки общото правило. Така напр.: *сѝв-койнъ* прави сивиóт-койнъ; бéў-леб прави белиóт-леб; лóш-воў прави лошио́т-воу́ и пр., а не сиви́от-койнь, бели́от-леб, лоши́от-воу́, както би трѣбвало да бжде споредъ общото правило, което управлява и сложнитѣ думи, като: бо́жигроб, а не божи́гроб; дру́гиден, а не други́ден, цъ́рноокъ, а не църно́ок и пр. Съ исключение обаче на този случай, сир. когато опрѣдѣляемата дума е едносложна, въ всичкитѣ останжли случаи се прилага общото правило на ударенията.

Както сложнитѣ думи, така и при съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, ако се случи тази послѣднята (сжществителното) да е трисложна, то опрѣдѣлението губи ударението си и, отъ колкото слога и да състои, произнася се бърже-бърже, като да нѣма съвсѣмъ ударение, а пъкъ гласътъ се издига само тогава, когато достигне до първиятъ слогъ на трисложната опрѣдѣляема дума, напр.: белама́риіа, зеленали́вада, испокосенители́вагье (а не испокосе́ните ли́вагье); зелената-ле́дина, найголемата-ко́шница и пр. Отъ това произлиза такова явление, че всѣки пжтъ, когато опрѣдѣлението непосрѣдственно прѣдщедствува опрѣдѣляемата дума, то се произнася много бърже, та за това и самиятъ Рѣсенски говоръ е единъ отъ най-бързорекитѣ въ българскиятъ языкъ. Особенно се забѣлѣзва това бързанье, когато се случи опрѣдѣляемата дума да е едносложна или двусложна, защото тогава ударението пада на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр. *изнапреените́-куйкьи, избистрените́-реки:* поми́навме по́край *прекопанине́-лозіа;* той пак си и (ги) о́ткупи *испродадените́-ниви* и пр.[1]) Отъ това се вижда, че когато сжществителното име (опрѣдѣляемата дума) е едносложна или двусложни, то тя губи своето ударение, което минува на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр,: сиу́на́-войска, цървено́-вино, бела́-яна, кисела́-вода, старо́-село (на старо́-село — но́в-адет); Голема́-река, Льо́река (лева́-река), люта́-змиіа лоша́-куйкьа (напр. іа омѣжиле во *лоша́-куйкьа*; како ке жи́веет со *лоши́ лъу́йгье*?),**) бърз-койн, бързио́т-койн; неразбра́н-чек (человѣкъ), неразбранио́т-чек (или че́ек), ми ку́пиле о́т пазар е́ден *скърше́н-сто́у*; доне́си-го вамо *скършенио́т-сто́у*; *скришниот-збор* не́-требит да са ка́жвит (ка́жувит) ни́кому; ла́ни ко́о (кога) па́дна *дебели̇́от-снег* іас бев бо́лен и пр.

---

[1]) Да ли не е произлѣзло названието *бързіацu*, което се придава на повечето людье, които говорятъ западно-македонското нарѣчие, (съ исключение на Дебранскитѣ *мііацu*), отъ този навикъ за бързо изговарянье за опрѣдѣлителнитѣ думи въ прѣдложението и отъ любовьта за съкращение на цѣли слогове при говореньето, като напр.: *къйкьо́йш* вм. къде-ке́-ходиш; *конкъйкьо́рате* вм. кон-къде-ке-о́рате; *къйкьднайте* вм. къде-ке-го найдите; *когьо́пущиш* вм. кога-ке-го̀-пущиш; *йосіакьо́отвора* вм. е́во се́га ке го о́твора; *глі́ай сіа къй кьо́-въ́рлъа* вм. гле́дай се́га къде-ке-го́ вър-лъа и пр.

**) Подобно явление се срѣща и въ нѣкои Великорусски говори и нарѣчия, а особенно тамъ, гдѣто се срѣща да се е развилъ и членъ, подобенъ на единъ отъ западно-македонскитѣ (человѣкъ отъ, жената, дитя-то) и тамъ се срѣща въ пѣснитѣ: ретиво̀-сердце, зелено́-вино, сине́море, злодѣйтоска и пр.

Забѣлѣжка. Когато прѣдъ името стоѭтъ нѣколко опрдѣления, то се съединява съ него само онова отъ тѣхъ, което е непосрѣдствено прѣдъ името, а другитѣ удържатъ всѣко своето ударение, напр.: той сина́преу́ у́бай, здра́ви ви́соки *дървени́-куйки*; на́шата. ва́шата и *етрикоота́-куйкьа* изго̀ріа (изго̀реха); во ба́вчана и мат го́леми, здре́ли, *цървени́-круши и пр.*

Но, за да сѫществува съединение между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, необходими сѫ три условия: 1) опрѣдѣлението да прѣдшествува опрѣдѣляемата дума; 2) между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума да нѣма каквато и да било друга дума да ги раздѣля, а да слѣдватъ непосрѣдствено една слѣдъ друга; и 3) опрѣдѣляемата дума (сѫществителното име) да не бѫде членувана. Щомъ отсѫтствува едно отъ тѣзи три условия, съединение не може да има. Така напр. въ слѣдующиятъ примѣръ: до́йде е́ден *чеек ви́сок* и ми да́де е́дна *са́біа до́уга, о́стра* — съединение нѣма, защото опрѣдѣлението е поставено слѣдъ опрѣдѣляемата дума. Въ слѣдующитѣ изрѣчения: *у́бай*, ре́че, *ни́вье* зеу́, ту́ку скъпи; *у́чен* ка́що ка́жвеше, *да́скау* си це́ниле за в'село оваа-го́дина — сѫщо нѣма съединение, а всѣка дума удържа своето особно ударение, защото между опрѣдѣлението *у́бай* и опрѣдѣляемата дума *нивье* стои вмѣтната дума *ре́че*, както и между опрѣдѣлението *у́чен* и опрѣдѣляемата дума *да́скау* стои вмѣтнатото прѣдложение „ка̀що ка́жвеше", та за това, като не слѣдватъ една слѣдъ друга непосрѣдствено, и не се съединяватъ. Тѣзи примѣри, ако да не бѣхѫ вмѣтнатитѣ думи и прѣдложение, бихѫ се произнесли така: *уба̀й-нивье* зе́у́ ту́ку скъпи; *учѐн-даска́у* си це́ниле и пр.

Забѣлѣжка Отъ това правило има само едно исключение. Когато се случи между прилагателното (нечленувано и обикновенно притѣжателно) и сѫществителното, къмъ което то се отнася, съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, то съединението не се разваля, а пакъ сѫществува; напр. братоо-ми́-дете, стрико́о-ми́-мнуче, татко́о-ти́-нива. таткоо-си́-стока. майкина, му́-душа, вуйков-му́-дукьан, дедоо-ви́-куїкьи; татков-ни́-деу́ и пр. Отъ това се вижда, че съобразно съ общото правило, щомъ послѣдующата дума е едносложна или двусложна, ударението минува върху мѣстоимението.

Най-послѣ даже да стои опрѣдѣлението непосрѣдствено прѣдъ опрѣдѣляемата дума, щомъ отсѫтствува само третото условие, сир. щомъ опрѣдѣляемата дума е членувана, то пакъ съединение относително ударението не може да има; ло́ши льу́йгьето ми са ви̇́доо (видоха); арни ло́зіата біа (бѣхѫ) ла́ни; скъпи ко́йньите му изле́гоо, и пр. Тука нѣма съединение между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, едно защото послѣднята е членувана, и друго — защото опрѣдѣлението не направо опрѣдѣля сѫществителното, а чрѣзъ посрѣдство на спомагателния глаголъ (който впрочемъ често се испуща и остава да се подразумѣва), или пъкъ за това още, защото опрѣдѣлението, което се отнася къмъ името, сѫщеврѣменно допълня и глаголътъ въ прѣдложението, така щото, не е тѣсно свързано единствено само съ името, та за това неможе да състави съ него една дума съ едно ударение.

Това правило — да се свързва относително ударението опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума въ една сложна дума при горѣспомѣнѫтитѣ условия — се варди постоянно и така послѣдователно въ Рѣсенския говоръ, щото се прилага не само къмъ българскитѣ, но и къмъ чуждестраннитѣ думи и фрази.

Има наистина случаи, когато опрѣдѣлението не се свързва съ опрѣдѣляемата дума, даже ако сѫ на лице и тритѣ горѣприведени необходими за свързването условия, сир., ако сѫществителното име слѣдва непосрѣдствено слѣдъ опрѣдѣлението и не е членувано; но това исключение отъ общото правило има мѣсто само тогава, когато говорящиятъ иска да прѣдаде по̀-голѣмо значение на опрѣдѣлението, или да обърне вниманието на слушательтъ по̀-вече върху признакътъ, отъ колкото върху самиятъ прѣдметъ. Въ такъвъ случай, при говоренъето се натъртва гласътъ по̀-вече върху опрѣдѣлителната дума, та за това, както тя, така и сѫществителното име запазватъ своитѣ особни ударения. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че щомъ има логическо ударение въ фразата, неможе да сѫществува съединение относително ударението между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, а се запазва тогава вече чистото граматическо ударение върху всѣка дума отдѣлно, напр.: *уче́ниот* че́ек чи́нит ко́ўку два́йца неу́чени; *за ло́шите* (сир. а не за други нѣкои) льу́йгье ни́кой не́-е арен; кро́ток та́тко — кро́тки де́ца; *ста́рите* льўйгье зна́атъ по́-арно и пр.

Тъй като въ прѣдложението опрѣдѣлението се изразява съ разни части на рѣчьта, а именно: съ сѫществително име, съ прилагателно, числително, съ причастие и съ нарѣчие, то ще трѣбва тука да разгледаме, да ли тѣзи части на рѣчьта, кога сѫ употрѣбени като опрѣдѣления въ прѣдложенията, се съединяватъ относително ударението въ една дума съ името, което опрѣдѣляватъ. И дѣйствително, като разгледаме внимателно стро́ятъ на рѣчьта въ прѣдложението и самото произношение на думитѣ, ще забѣлѣжимъ, че въ Рѣсенскиятъ говоръ опрѣдѣлението, каквато часть на рѣчьта и да е, щомъ стои непосрѣдствено прѣдъ името, което опрѣдѣлява, съединява се съ него въ една дума, ако това послѣдньото (името) не е членувано. При това съединение, както и при всички други съединения на двѣ или нѣколко думи въ една, относително ударението дѣйствува накъ общото правило, сир. то се туря на третиятъ слогъ отъ краятъ на съединенитѣ думи обикновенно, или на вториятъ слогъ отъ краятъ, ако послѣдующата дума (сѫществително име) е едносложна.

За потвърждение на това, ще приведемъ нѣколко примѣра, гдѣто се срѣщатъ като опрѣдѣления думи отъ горѣспоменѫтитѣ части на рѣчьта:

а) *Опрѣдѣления, изразени съ прилагателни имена.*

Опрѣдѣленията обикновенно и прѣимуществено се изразяватъ съ прилагателни имена и всѣкждѣ, гдѣто се срѣщатъ прилагателни имена а опрѣдѣления при горѣспоменѫтитѣ условия, сир. ако непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ слѣдва опрѣдѣляемата дума и ако тя не е членувана), — съединяватъ се относително ударението въ една дума съ сѫществителното име, къмъ което се отна́сятъ. Така напр.: *бе́у́·петеу́ бела́·пепеу́* прѣташе (ровеще); *бе́ла-книга, църно́-писмо;* ви́дов е́ден де́до со *бела́-брада*; я йзлѣзи на по́ртата, да ти ви́да *бело́-лице бело́-лице, цър-ни́-очи;* си ку́пив *суво́-грозйе* и пр.

Забѣлѣжка. Между всичкитѣ прилагателни имена, които служатъ за опрѣдѣления, азъ знамъ само едно, което прави исключение отъ това правило и не се свързва съ сѫществителното име, къмъ което се отнася и то е прилагателното *свети,* така напр. се казва: све́ти Спа́с, све́ти Вра́ч. све́та Пе́тка, све́ти На́умъ, све́т' Никола, све́т' Илия, све́ти Гьо́ргиіа, све́ти А́танасъ, све́ти ио́н и пр.

б) *Опрѣдѣления, изразени съ числителни имена.*

Прѣди да говоримъ за числителнитѣ имена като думи, чрѣзъ които се исказватъ опрѣдѣления въ прѣдложението, трѣбва да разгледаме, какъ се произнасятъ тѣ и какво ударение иматъ въ простото броение, когато сѫ взети сами по себе си, безъ отношение къмъ името, което опрѣдѣлятъ или къмъ мѣстото, което заематъ въ прѣдложението.

Освѣнъ количественнитѣ, всичкитѣ други числителни имена иматъ ударение споредъ общото правило, споредъ както се прилага то къмъ всѣка дума, отдѣлно взета, напр.; първа, вто́риот, четвъ́ртото, че́твърти, четво́рица, четвори́цата, пе́тнна, десе́тина, поло́йна, дванаесе́тина, дво́ен, че́творен, ше́сторен, пет-ше́стина, че́твъртит и пр.

Що се отнася до ударение въ числителнитѣ *количественни*, то трѣбва да се забѣлѣжи, че и тѣ отъ 1—10 слѣдватъ общото правило и се произнасятъ: е́ден, е́дна, е́дно, че́тири, се́дом, о́сом, де́вет, де́еет, пе́тте, де́сетте, четѝрите и пр., сир. ударението стои всѣкога на третия слогъ отъ краятъ, ако думата е трисложна или многосложна, и на първиятъ слогъ на думата, ако тя е двусложна.

Думитѣ, означаюши десетицитѣ и оние, означаюощи единицитѣ въ числата отъ 11—99, се съединяватъ относително ударението въ една дума, при което прѣдлогътъ *на* (въ числата отъ 11—19) и съюзътъ *и*, които съединяватъ десетицитѣ съ единицитѣ, се считатъ за слогове на тая сложна дума и се взематъ въ смѣтка при поставянье на ударението, което и въ тоя случай слѣдва общото правило; и, понеже послѣднитѣ отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи, означающи единицитѣ, биватъ по̀вечето пѫти еднosложни или двусложни, то често се случва, че ударението пада върху тѣзи свързающи думи (*на* и *и*), а самитѣ думи, означающи десетицитѣ и единицитѣ, оставатъ съвсѣмъ безъ ударение, напр.; едина́йсет (един-на́-десет), двана́йсет, (два-на́-десет); четирина́йсет, два́йсет (два́-десет), двайсти́едно (двадесет-и́-едно), двайсти́две (двадесет-и́-две), двайсти-че́тири (двадесет-и-че́тири), двайсти́девет, три́есет (три́-десет), триести́седом, триести́девет, чети́ресет (или както въ Битолско — четири́есет, което е по̀-правилно), четиректи́две, четиректиче́тири, четиректи́девет, пе́десет, ше́есет (ше́ст-десет), седо́мдесет, осо́мдесет, осомдести́пет, осомдести́осом, деве́десет, деведести́три, деведести́пет, деведести́девет.

Стотицитѣ се произнасятъ: сто́, две́сте, три́ста, а отъ 400 — 900, думитѣ 4, 5, 6, 7 8 и 9 се съединяватъ съ думата *сто́тини*, която слѣдва подиръ тѣхъ, и затова губѭтъ своето ударение, понеже послѣдующата дума *сто́тини* е трисложна и ударението си е на мѣстото, споредъ общото правило, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума. Така напр.: *четиристо́тини* се изговаря като да е (? Ред.) четири́-сто́тини (а не както въ другитѣ български нарѣчия: че́тир сто́тин или четѝри стотѝни), петсто́тини, седомсто́тини и пр. Думитѣ, изразающи стотицитѣ, не се съединяватъ по ударение нито съ единицитѣ, нито съ десетицитѣ, които слѣдватъ подиръ тѣхъ, напр.: сто́ и пе́т, две́сте и три́, три́ста, и че́тири, четиристо́тини и де́сет, песто́тини и два́йсет и пр. Но когато подиръ стотицитѣ слѣдватъ десетици и единици, то тѣзи послѣднитѣ пакъ се съединяватъ по между си, напр.: сто и *седомна́йсет*, две́сте и *двайстѝпет*, триста и *педести́осом*, четиристо́тини и *четиресетиче́тири* и пр.; така щото десетицитѣ и единицитѣ се свързватъ помежду си въ една дума, ако слѣдватъ една до друга непосрѣдствено, гдѣто и да се намиратъ.

Хилядитѣ се изражаватъ, като се притури къмъ числата думата *и́љада*. Като се притури и тая дума къмъ числата отъ 1—99 съединява се съ тѣзи числа, и относително ударението се счита за една дума съ тѣхъ, и понеже е трисложна, то числата отъ 1—99 губѫтъ своето оссобенно ударение и се изговарятъ бърже-бърже, като да нѣма върху тѣхъ съвсѣмъ ударение, напр.: двайстипетѝляди (а не двайстѝпет ѝляди), четири-ѝляди (а не чéтири ѝляди), педесетиосом-ѝляди, деведестидевет-ѝляди и пр. Впрочемъ по нѣкога се произнасятъ и така, както се съединяватъ съ думата *ѝляди* само единицитѣ, а десетицитѣ запазватъ своето особено ударение, напр.: пéдесет и *шес-и́ляди*, четѝресет и *четири-и́ляди*, осóмдесет и *седом-и́ляди*, девéдесеть и *седом-и́ляди* и пр. — Когато думата *и́ляди* слѣдва непосрѣдственно подиръ стотицитѣ, то се съединява и съ тѣхъ, напр.: *двесте-и́ляди*, *четиристотини-и́ляди*. (произнася се [? Ред.] като; четирѝ-стотинѝ-ѝляде), *осемстотини-и́ляди*, *деветстотини-и́ляди* и пр.; но щомъ слѣдъ стотицитѣ идатъ само десетици, или само единици, то се съединяватъ съ думата *и́ляди* само тѣзи послѣднитѣ, а стотицитѣ запазватъ своето особено ударение, напр.: стó и *десет-и́ляди*, двéсте и *педесет-и́ляди*, три́ста и *пет-и́ляди*, петстóтини и *шес-и́ляди* и пр. Ако ли слѣдъ стотицитѣ идатъ и десетици и единици, тогава стотицитѣ си иматъ ударение, а колкото за десетицитѣ и единицитѣ, то тѣ или наедно се присланятъ къмъ *и́ляди*, та губѫтъ ударението, или пакъ само единицитѣ се присланятъ и губѫтъ ударението, а десетицитѣ го задържатъ, напр.: петстóтини и *двайстидв-и́ляди*, или петстóтини и двáйсет и *две-и́ляди*; три́ста и *осомдестиседом-и́ляди* или триста осóмдесет и *седом-и́ляди*; седемстóтини и *триестишеси́ляди*, или седомстóтини и триесет и *шес-и́ляди* и пр.

Всичко казано до тука относително ударението и произношението на числителнитѣ количественни имена се прилага къмъ тѣхъ само при простото броенье, но когато се иска съ тѣхъ да се искаже не само просто числото, а и нѣкаква отсѣнка на нѣкое чувство на говорительтъ, като напр. ако иска той да искаже учудванье за голѣмината или малостьта на числото; ако иска да придаде особена убѣдителность на исказаното число, или пъкъ да обърне вниманието на слушательтъ само върху нѣкоя часть отъ исказаното число, сир. въ всичкитѣ случаи, когато числото е исказано съ особенна интонация (когато е употрѣбено логическо ударение), съединението се разваля, та за това, както думитѣ означающи единицитѣ, десетицитѣ стотицитѣ, така и думата *и́ляди*, която се притуря при тѣхъ за означение на хялядитѣ, удържатъ всѣка своето граматическо ударение; напр.: двáйсет и двé, девéдесетъ и пéт, чети́ресет и чéтири, стó и двáйсет и óсем, двесте и три́есет и четири, чéтири и́ляди, двáйсет и сéдом и́ляди, девéтстóтини и осóмдесет и дéвет и́ляди и пр. Не се разваля при това само съединението на числата отъ 11 до 19 и на числата, които изразяватъ цѣли десетици и стотици, като напр.: петна́йсет, осомна́йсет, два́йсет, пе́десет, осо́мдесет, четиристо́тони, шесто́тини, и пр.

Всичкитѣ числителни имена се считатъ за прилагателни и чрѣзъ тѣхъ се изражаватъ опрѣдѣления въ прѣдложенията. Заради това, когато числителнитѣ имена сѫ поставени прѣдъ нѣкое сѫществително, за да опрѣдѣлятъ количеството, частитѣ и порядъкътъ на прѣметитѣ, въ такъвъ случай тѣ се съединяватъ по ударение въ една дума съ това сѫществително; напр, две́-деда, пе́т-пари, десе́т-мина петнайсе́т-мина, двайстипе́т-пари, триестиосо́м-души, четиристипе́т-ниви, шеестиде́вет-куйки, деведестиосо́м-реки, сто́-върби, двесте́-овци, два́-вола, три́-койнъа, иляда́-овни, четиристотини́-глай о́вци, четири́-кози, деветнайсе́т-кули; но: триести́шес-дѐбой (дѐбови), шесто́тини-го́йда, три́ста-гро́щей и пр., защото тука послѣдующитѣ думи, ако и да сѫ скратени, считатъ се за трисложни, та за това всичкитѣ прѣдидущи думи на числата, които се свързватъ съ тѣхъ, губѭтъ ударението си.

Отъ горнитѣ примѣри става явно, че числата отъ 1 до 99 (съ исключение на е́ден, е́дна, е́дно, е́дни, които не се свързватъ съ послѣдующето сѫществително, къмъ което се отнасятъ), се съединяватъ съ опрѣдѣляемата дума, къмъ която се отнасятъ, ако тя слѣдва непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ и не е членувана. При това десетицитѣ, единицитѣ и сѫществителното име съставляватъ една дума относително ударението.

Сѫщо така се съединяватъ съ сѫществителното п стотицитѣ и хилядитѣ, напр. двесте́-мина, триста́-куйки, петстотини́-души, шестотини́-мина; пет-иляди́-пари, осомилади́ брави (впрочтмь послѣднитѣ примѣрн се срѣщнтъ вече доста редко, а вмѣсто тѣхъ се казва: ку́пив осом-и́ляди брави; зе́дов дванайсет-и́ляди шти́ци и пр.). Но когато слѣдъ стотицитѣ и хилядитѣ слѣдватъ само единици, или само десетици, то съ сѫществителното се съединяватъ само единицитѣ или само десетицитѣ, които сѫ непосрѣдствено прѣдъ него, а хилядитѣ и стотицитѣ въ този случай удържатъ пакъ своето обикновено ударение; напр. две́сте и *осо́м-души*, три́ста и *пт-е́койнъа*, четиристо́тини и *девет-пѫти;* петсто́тини и *трие́сет-пари*; шесто́тини и *четиресет-брави* о̀вци; две и́ляди и *пе́т-лева*, три-и́ляди и двесте и *десе́т-лавти* (лакти) пла́тно и ир. Ако ли иъкъ се случи подиръ хилядитѣ и стотицитѣ да слѣдватъ още десетици и единици заедно, то съ послѣдующето сѫществително се съединяватъ: или десетицитѣ и единицитѣ изедно, или пъкъ само единицитѣ, а пъкъ хилядитѣ, стотицитѣ и въ послѣдния случай десетицитѣ задържатъ своето особно ударение; напр. три-и́ляди и две́сте и *петнайсе́т-мина*, четири-и́ляди и три́ста и *дваистипе́т-кози*, или пъкъ: девет-и́ляди и четиристо́тини и осо́мдесет и *два́-койнъа*, две́сте и триесетъ и *ше́с-души*, четири и́ляди и сто и седо́мдесет и *пе́т-съжни*, петсто́тини и четириесет и *четири́-оки* и пр,

Забѣлѣшка. Думата *и́ляда* се смѣта като прилагателно име, когато стои вмѣсто *една* хиляда или *много* хиляди, та за това се съединява съ сѫществителното, къмъ което се отнася, ако стой непосрѣдствено прѣдъ него, напр. иляда́-мина, иляда́ кози, иляда́-свиньи. иляди́-оки. иляди́-риби и пр.

Отъ другитѣ видове числителни имена (освѣнъ количественитѣ), *пореднитѣ* и *умножителнитѣ* или *пропорционалнитѣ* се съединяватъ всички съ сѫществителното, като прилагателни, напр. вторио́н-дъб е по́-висок; четвъртана́ порта е отво́рена; третото́-лето не спе́чалив ни́що; четворното́-йъже е по́-яко отъ тро́йното; двойното́ платно са ски́на и др. так· Отъ *дробнитѣ* числителни имена се съединяватъ само *поу* (пол) и *поло́йна* (поло́вина), напр. по́ў-саат, по́л-ока, по́ў-пъти, по́л-аршин; полойна́-ока; полойната́-нива я про́даде и пр., а вмѣсто другитѣ дробни числителни имена се употрѣбяватъ на̀й-често турскитѣ думи: *че́рек*, *три че́река* и др. так. — Що се касае до *събирателнитѣ* числителни имена, тѣ правѭтъ исключение отъ горѣизложеннитѣ правила, защото не се съединяватъ съ сѫществителното, прѣдъ което сѫ поставени като опрѣдѣления, нап. сто́тина ло́зи, педесе́тина ла́вти дванайсе́тина кра́ви и пр.

Забѣлѣжка. Въ говореньето, когато искатъ да придадѫтъ особенна важность на самитѣ числителни имена, не ги съединяватъ сь сѫществителното име което тѣ опрѣдѣлятъ, а ги произнасятъ съ обикновенното имъ ударение, напр.. два́йсет ко́йнья, пе́десет и пе́т съжни; му оста́наа са́де три́есет и о́сом о́вци; пъ́рвиот (сир. не вториятъ или другъ нѣкой) че́ек до́шоу; а́рните льуйгье си о́шле, а ло́шите оста́нале. Изобщо и тука, както и на всѣкѫдѣ, гдѣто се съединяватъ относително ударението двѣ или нѣколко думи въ една (освѣнъ въ сложнитѣ думи), трѣбва да се забѣлѣжи все сѫщото правило, че щомъ се употрѣби логическо ударение, свръзката между съединенитѣ по ударение думи се губи, и тогава тѣ оставатъ само съ граматическото ударение.

в) Опрѣдѣления, изразени съ причастия.

Въ Рѣсенския говоръ, като опрѣдѣление при сѫществителнитѣ имена, се употрѣблява само страдателното причастие, а дѣйствителното не се срѣща никждѣ употрѣбено въ такова значение. Заради това, само страдателно причастие (съ окончание на; *н*, *ан*, *ен*, *ян* и по нѣкога на; *ат*. *ет*, *ит*), сматряно като прилагателно име, се съединява относително ударението съ сѫществителното, което опрѣдѣлява, ако то слѣдва непосрѣдствено слѣдъ причастието и ако не е членувано, напр.: на сре́дсело на́шле е́ден *опра́н-чеек* (убитъ); *умрѐнио́т-чеек* го зако́паа; *разг адѐнио́т-плет* го за́градив; *изораниние́-нивье* и (ги) по́сяв (по́сеав); со *опори́т-чеек* нека́рай-са и пр.

г) *Опрѣдѣления, изразени съ мѣстоимения.*

Всичкитѣ прилагателни мѣстоимения, които служѫтъ за опрѣдѣления въ прѣдложението, съединяватъ се по ударение съ сѫществителното, което опрѣдѣляватъ. Исключение въ това отношение отъ всичкитѣ мѣстоимения правѭтъ: *личнитѣ*, *възвратнитѣ*, *относителнитѣ* и *неопрѣдѣлителнитѣ*.

Примѣри: *мо́й-койнь* не-са́-земат; *моява́-иуйкьа* не-сазѝ-творвит; *твойте́-дѣци* са по́-умни от мо́йне; *нейзинио́т-ковчег* е многу ша́рен; той ни е *сво́й-чеек;* ти́е и́маат *сво́й-льуйге* та́мо; *ово́й-камен* е мно́гу те́жок; *овие́ койньи* са мно́гу бързи; *ание́-чупи* (моми) пе́iаа (пѣехѫ) вче́ра уба́й-песни; по́край *оваа́-река* от *онаа́ стърна* ра́стiа големи́ върби; *тоо́-дете* (това́-дете) по́-напред го кре́на (дигна) *ова́-ягне*, асе́тне го зе́де и *она́-яре;* не-бе́в-виде у́ *оноука́в-амбар* (оноликав амбар); не-ти́-требит тебе *оу́ка́в-стап* (оволикав); *вако́в-овчар* на *онакво́ стадо* не-тре́бише; на таква́-глаа, тако́в-брич; *инако́в-збор* ми ре́че, ту́ку не-го́-дочув; *ко́й-турчин* до́шоу и чия́-овца зе́у? Со *каква́ мера* го ме́ривте ло́зйето? *Коу́каа́-змия* о́прале на пътон! *Коу́кав-иървец* на́шле во сире́йньето! Во *секоо́-ку́йкьа* и за́кон или во *секоа́-куйкьа;* *секо́й-чеек* не́-е за *таа-ра́бота;* *цело́-яйце* в'зе́у́ник; *цеу́-ден* се́ ви́сит на́-порта; *цела́-нива* са про́даат; *секако́в йъзик* збо́рвит; *секаква́-трева* на́косив; *секакво́-цвейкье* си на́брав; *сътичкио́т-леб* го и́зеде (всичкиятъ хлѣбъ . . .); *сътичкото́-млеко* го и́сърка (изсърба); *са́м-чеек* или *сама́-жена* не́-можит да о́рат; *ве́с-ден*, *са́-нош*, *се́ лето*, *се́-нешто;* коо́ да са́кат че́ек, *се́-нещо* на́праат и пр. Сѫщо се съединява и мѣстоимението *що*, когато е употрѣбено вмѣсто *какъв*, *а*, *о*, *и*, напр.: их, бог-доо́ (да-го)-прости, *що́-чеек* бе́ше! (вм. како́в-чеек беше!); яс му ре́ков, ама *що́-вайде?* (вм. каква полза?); *що́-нива* ку́пи; *що́-добро* на́йде! и пр.

Отъ другитѣ видове мѣстоимения *личнитѣ* и *възвратнитѣ*, като не се употрѣбяватъ за опрѣдѣления, не се съединяватъ съ сѫществителнитѣ. *Неопрѣдѣлителнитѣ* и *относителнитѣ*, както споменѫхме по-горѣ, правѭтъ исключение отъ това правило и не се съединяватъ съ сѫществителното име, ако и да стоѭтъ непосрѣдствено прѣдъ него, като негови опрѣдѣления, напр.: не́кой че́ек; о́шла не́коя же́на; о́шла *не́коя* ба́ба; ви́кнале *не́кое* дете; *ни́кой* че́ек не́-е бе́з-грев; *ни́коя* кра́ва не-са-о́тели: изле́гвела от-е́зеро *не́каква* ри́ба; *не́каков* гла́с му са за́чуу̑ и пр. А пъкъ *относителнитѣ* мѣстоимения не се съединяватъ съ сжществителното, на което служжтъ за опрѣдѣления, вѣроятно за отличие отъ *въпросителнитѣ*, защото вь Рѣсенскиятъ говоръ собственно отдѣлни относителни мѣстоимения нѣма, а за такива служжтъ пакъ въпросителнитѣ, които се познаватъ, че заематъ мѣстото на относителни, едно по смисъльта, а друго по това, че не се съединяватъ съ имената, къмъ които се отнасятъ; когато въпросителнитѣ напротивъ, всѣкога се съединяватъ не само съ имената, къмъ които се отнасятъ, но даже, както ще видимъ по́-нататъкъ, и съ глаголитѣ; напр.: *ко́й-чеек* ти ка́за да до́йшъ? Но: ко́й че́ек ти ка́за да до́йш, той ке ти ка́жит да с’йо́йш (о́тидиш-оидиш-ойш); *кой-нива* изо́равте? Но: ко́я ни́ва изо́равте, не́я засе́йте-я. *Како́в-йъчмен* поса́вте (посе́яхте)? Но: ка́ков йъ́чмен поса́вте, та́ков ке пожни́ете и пр.

д) *Опрѣдѣления, изразени съ сжществителни имена.*

Отъ тѣзи видове опрѣдѣления свързватъ се по ударение съ сжществителното, на което служжтъ за опрѣдѣления само онис *родови* сжществителни имена, които *слѣдватъ* непосрѣдственно и нечленувани слѣдъ нѣкое *видово* сжществително име, за да го опрѣдѣлятъ, и да покажжтъ нѣкое качество, нѣкое достоинство, или родътъ на прѣдмѣтътъ; а другитѣ сжществителни, които сж употрѣбени въ качество на прилагателни имена, не се съединяватъ по ударение съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ. Този видъ опрѣдѣления при съединението си съ сжществителного не се съобразяватъ съ общото правило за съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣлителната дума въ това отношение, че всичкитѣ други опрѣдѣления, съ каквато часть на рѣчьта и да бждjтъ изразени, за да се свържатъ съ сжществителното име, къмъ което се отнасятъ, изискватъ, опрѣдѣлението да бжде непрѣмѣнно прѣдъ опрѣдѣляемата дума, а пъкъ опрѣдѣленията, изразени съ сжществително име, напротивъ, за да се свържатъ по ударение съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ, изискватъ като необходимо условие, щото опрѣдѣлението (родовото сжществително име) да *слѣдва* непосрѣдственно слѣдъ опрѣдѣляемата дума; напр.: Абеди́н-паш, Куду́с-ага, Ха́лил-бег, Балиль-во́йвода, Кузман-ка́пидан, киска-б̓о́сильок, то’ар-бо́рика, мрена́-риба, баде́м-дрео (древо), мерме́р-камен, Секула-де́тенце, Якула-во́войда. Но ако родовото сжществително е поставено *прѣдъ* видовото, сир. ако опрѣдѣлението, изразено съ сжществително име, стои *прѣдъ* опрѣдѣляемата дума, тогава съединение между тѣхъ относително ударението неможе да сѫществува: напр:. Ка́пидан Па́вле, па́ша И́браим, а́га Се́лим, поп И́ван, ка́мен ме́рмер и пр. По тая причина и сѫществителнитѣ имена, които означаватъ родство или друга нѣкоя интимность и които обикновенно се турятъ прѣдъ сѫществителнитѣ собствени имена, не се съединяватъ съ тѣзи послѣднитѣ по ударение, а всѣка дума удържа своето особено ударение, напр.: Стри́ко Сто́ян, ву́йко Ми́тре, те́тка Ка́лья; Го́сподин Сто́йче и пр.

е) *Опрѣдѣления, изразени съ наречия.*

Когато нѣкой отъ наречията сѫ употрѣбени въ прѣдложението като опрѣдѣления, то и тѣ се съединяватъ относително ударението въ една дума съ сѫществителното, къмъ което се отнасятъ, ако то слѣдва непосрѣдствено слѣдъ тѣхъ и не е членувано; напр.: Той е кира́джия со *многу́ койньи*; оваа-го́дина *многу́-мина* изумреле от у́лера (холера); яс до́-сега *многу́-майки* су (съмъ) расплакау́; *тоуку́-льуйгье* не-бе́в-видеу́ со́брани на едно́-место; зер той *малу-пари* му и́зеде та́тку-си; Бога́рия и́мат *пои́ке-войска* от Сърбия; ко́о да ва́тат е́дна ра́бота *пойке́-мина*, бъ́рго я би́тисват; *ко́уку́-овци* про́даде не́кни (онзи день)? *Коуцина́-мина* о́йдовте? *Ката́-утро*, си́нко, добро́-утро; *вчера́-вечер* ми до́йдоо го́сти; *лани́-лето* бе́ше су́ша, а *лани-зима* сне́гот не́-беше мно́гу гло́бок и пр.

Отъ тѣ и примѣри се вижда, че на́й-много като опрѣдѣления се употрѣбяватъ: *количественнитѣ, въпросителнитѣ, показателнитѣ*, както и нѣкои отъ *врѣменнитѣ* нарѣчия и, когато сѫ употрѣбени като опрѣдѣления, винѫги се съединяватъ съ сѫществителното, къмъ което се отнасятъ; а пъкъ всичкитѣ други видове нарѣчия, ако и да стоѭтъ непосрѣдствено прѣдъ сѫществителнитѣ нечленувани имена, пакъ не се съединяватъ съ тѣхъ по ударение.

3. Съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ и нѣкои други нарѣчия съ глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ.

Въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и *отрицателното нарѣчие „не“* съединяватъ се всѣкога съ глаголътъ, къмъ който се отнасятъ, и образуватъ съ него относително ударението една сложна дума, ако се намиратъ *прѣдъ* този глаголъ и ако не сѫ отдѣлени отъ него съ нѣкоя друга дума. При това относително мѣстото на ударението и тука се пази общото правило, сир. ударението се поставя всѣкога на третиятъ слогъ отъ краятъ на съединената дума или на вториятъ слогъ, ако на́й-послѣднята отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи (глаголътъ) е едносложна. *Примѣри: Кога́-чу? Кого́-би? Ко́й-дойде? Ко́й-падна* в'ре́ка; *кого́-удри* Сто́ян? *Кому́-даде* па́ри? *Коу́ка́в-беше* смо́кот? *Чи́й-беше* ку́йкьата шо и́згоре? *Какво́-било* де́тето? *Що́-чинит* та́ткоти? — Ра́ботат. *Како́-рече* по́пот? — Ре́че: да сте блосо́ени (благосло́вени) ри́ся́ни! *Како-ре́коо* льуйгьето? *Како-напра́я* (напра́вехѫ) рабо́тта? *Ко́уку́-собри* от вереси́ите? — Пет-и́ляди. *Ко́уку́-найде* пче́нка (кукурузъ)? — Десе́т-кила. *Ко́уку́-спечели* от сто́ката? *Коо́-дойде* Ма́рко? — Не́кни. *Коо́-викна* или *Кога́-викна* прот*у*́герот? — Пре́йге (прѣди малко). *Коо́-умре* или *Кога́-умре* Ристе? — Ла́ни. *Къ́й-падна* (или *къ́де-падна*, защото и това нарѣчие, както нарѣчието *кога* се употрѣбява двояко: скратено — *къ́й* и нескратено — *къ́де*)? *Къ́й-удри* ка́менот що го върлив? Бра́т-ти кон *къ́й-ойде* (вмѣсто кждѣ отиде)? Де́неска *не́-зедов* леб; *не́ найде* до́ма ни́кого; вуйко-ти *не́-дойде* на́-пазар; *не́-беше* зго́дно вре́мето; о́бата *не́йкьаа* (не́-хотеха) да до́йдат и пр.

Забѣлѣжка. Отрицателното наречие „не“, прѣдъ каквато дума и да стои, съединява се относително ударението съ нея, ако отрицателното се отнася къмъ тая дума и ако тя не е раздѣлена отъ отрицителното съ друга дума; напр.: не́-убав, не́-миен, не́-пран, не́-сакам, не́-зедов, не́-чеек, не́-стока, не́-разбран и пр.

Когато между въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното *не* — отъ една страна, и между глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи да стоѭтъ: скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на *личнитѣ* и *възвратното* мѣстоимения, спомагателния глаголъ въ каквото наклонение, врѣме, лице и число и да е (въ сложнитѣ врѣмена или въ сложнитѣ сказуеми), частицитѣ *да и ке*, съ помощьта на които се исказватъ желателно наклонение и бѫдѫщитѣ врѣмена, — то всичкитѣ тѣзи думи не врѣдѭтъ на съединението, а влизатъ въ него и, относително ударението, се взематъ въ смѣтка, като прости слогове на образуваната по такъвъ начинъ сложна дума *Примѣри*: *Кой-го́-зеде* но́жот? — *Не су-го́-видеу́. Не су-ти-го́-вратиу́* у́ще ле́бот ще ми го да́де за́вчера на́заем *Коо-ке-го́-копаш* или *кога-ке-го́-копаш* ло́зйено? *Коо-ке-и́-ораш* Селим-агойне́-нивье; Види, *како-ти́-рече* вче́ра и *како-ке-ти́-речит* де́неска. *Що-му́-стори*, та ти са на́йли (нахили = разсърди)? *Що-ке-ми-ти́-чинит*, бре ду́шко, а́ко *не-му́-платиш* на вре́мето? *Защо-ке-си я́-биеш* у́ще мно́гу гла́ата! [Ако би било утвърдително прѣдложението, би се произнесло така: За́тоо ке си я би́еш гла́ата у́ще мно̀гу, за́що не́маш ум во́-ньа (нея)]. За *коуку-йе-си-го́-купиу́* ге́рданот? От *коо-ке-си-го́-земиш* а̀кот (хакътъ—заплата)? — От Гьу́ргевден. *коо-ке́ с'-йойте* или *коо-ке-си́-ойте* (вм. кога ки си ходите)? *Кой-ке-си-го́ продайш* ви́ното? *Чуму ти́-беше* оуку́-

Чуму-ми-ти́ *била* са́бята, ко́о *не-си́* *можеу̌* да са бранишъ со-ньа? стока? *Що-ке-ми-ти́-купит* та́те о́т-пазар? *Не-ми-ти-са́-згоди* работи́чката ко (како) що са́каше ти. *Коо-ке-си-й-косиш* вашине-ли́вайье? От *кълй-го́-знееш* и пр.

Трѣбва да се забѣлѣжи при това, че подобно съединение въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява не само въ прѣкиятъ, но и въ коственниятъ въпросъ и въ косвенното отрицание, напр. яс знѣм (зная) *кого-ке-си-го́-земиш* за дру́гар; со ваква́глаа, не́-знѣм *що-ке́-чинит*; вче́ра ми ка́заа, *що-му-си́-сториу̌*; не-та-о́питав, *чуму ти-са́-били* па́рите що и са́каше на́-заем: яс а́рно знѣм, о́ти *не ти-са́-сакат* да ра́боташ; у́ще о́т-сега са виждатъ оти (вм. че) *не-ке-му́ сечит* ти́кввата; много́у-пъти ми е збо́рвеу̌, ко (како) да *не-му су́-сториу̌*, ни́когa до́бро и пр.

При отрицателната страдателна форма на *прѣминѫло неопрѣдѣлено* и *отдавна прѣминѫло* врѣме, горѣпоименуванитѣ думи: въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия, отрицанието „не“, частицата *да* и *ке*, скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения — не се съединяватъ съ причастието, а само съ спомагателниятъ глаголъ, който го придружава; напр.; да *не-бе́в-биу̌* пи́ян, не-ке́-паднев: кни́гите що ми и зе́доо, *не-ми-са́-биле* да́дени до́ сега. Казва се: у́ще *не-бе́в-даден* на суд, но: *не-су́ биу̌* да́ден на суд; *не-му-е́-казан* той збор, но: *не-му-са́-биле* ка́зани тие-збо́рой. Сѫщото се случва, и когато въ прѣдложението нѣма другъ глаголъ освѣнъ спомогателниятъ, сир. когато сказуемото е исказано съ причастие, сѫществително, прилагателно, числително и мѣстоимение. Въ такъвъ случай нѣма съединение и между: сѫществителното, прилагателното, числителното мѣстоимението, причастието и горѣспоменѫтитѣ думи, а само съ спомогателниятъ глаголъ, напр.; той зна́у̌, оти *не-су́-биу̌* лош; *кълй-ке́-биу̌* бо́гат, коо а́рджеу̌ то́у̌ку; той *не-ке́-беше* то́у̌ку сла́б, ако са ва́рдеше и пр.

Но щомъ между въпросителнитѣ мѣстоимения и нарѣчия и отрицанието *не* отъ една страна и глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи нѣкоя друга вмѣтната дума (освѣнъ спомагателния глаголъ, казаннитѣ лични и възвратното мѣстоимения и частицитѣ *да* и *ке*), то съединението се разваля; напр. *Коо-ке-му-го́-купиш* жи́тото? Но: ко́га, ре́че, ке му го ку́пиш жи́тото? *Како-ке-му-го́-продайш* ме́стото? Но: ка́ко, та́ка, ке му про́дайш ме́стото? Въ даденитѣ случаи щомъ влѣзохѫ помежду вмѣтнатитѣ думи „*ре́че*“ и „*така*“ и съединението се развали.

По подражание на въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното „не“ и слѣдующитѣ други нарѣчия, които отговарятъ на въпроситѣ *колко* и *какъ: о́у̌ку, о́ноу̌ку, то́у̌ку, ма́лу, мно́гу, до́ста, по́йкс* (по́веке), *ва́ка, о́нака: та́ка, а́рно не́пара* (неособенно), — се съединяватъ съ глаголътъ, къмъ който се отнасятъ, и изобщо се подчиняватъ на всички правила, които изложихме пó-горѣ за въпросителнитѣ нарѣчия и за отрицателното нарѣчие „не“. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че наречието *доста* се съединява обикновенно само съ спомагателнитѣ, а не и съ нѣкои други глаголи. *Примѣри: Оу́ку-ми́-даде, тоуку-ти́-даам*; кóуку ми чи́нит, *тоу́ку-ти-гó-даам; тоу́кý-стори* дéнеска стóката; кóу́ку ке му слу́жа, *тоу́ку-ке-ми́-платиш; малу-му́-бя* (бѣхж) мъките, áми глéдай и́-ти у́ще да му *при́клайш* (прикладиш—притуриш); *малу-му-сá-биле* негойтé-овци, ами при́зеу́ да пáсит и чу́жди; *многу́-му-са* и тиé-пари, що му и дáваат; *пойкé-сакау́* да рáботат; *пойке-кé-ядеу́* на ру́чек; *дóста-су, дóста-е, достá-бевме, доста-кѐ-бевме; доста-кé-смѐ-биле: доста-ке-му-смé-биле* тоуку́-гости; *доста-ке-ми́-беше* áкот, ако не-бéв-женст; *доста--му-сá биле* пáрите, що и (ги) зéмау́ и пр. (Обаче съ другитѣ глаголи както нарѣчието *дóсти* така и *мáлу, мнóгу* не се съединяватъ, напр. дóста óди на чу́ждина; дóста спá до плáднина: дóста ке спечáлевме áко бéвме рабóтале целó-лето). *Вака-ми́-рече* зборот той, *вака-ти-гó-велья* и іас тéбе; *така-ке-ми-гó-земит* лéбот той, со и́трос: и́злезе со родни́ньето свóи в’ плáнина, та *така-си-и́-зеде* óвците нáзат; дóйде той при́-мене, тики: *вакá-било, онакá-било*, ду́ри да ма и́змамит; *арнó-стори* що дойде; *арно-си́-сториу́*, що му си и (ги) плáтиу́ пáрите; *арно-му-си́-сториу́* що си го и́стерау́: *арно-му́-рече; арно-му-си-гó-рекоу́* той-збор; *непарá-гльаат* (необособенно довижда); *непарá-зборвит; непарá-му-сá-сейт* (седитъ) *непара-ми-гó ващат* óкоо (око-во;) *непара-му́-вървит* лакърди́ята прéд-него; *непара-му́-сечит* у́мот и пр.

Забѣлѣжка. И при този видъ съединение на думитѣ относително ударението, ако би говорительтъ да иска да обърне вниманието на слушательтъ по-вече върху една само извѣстна дума, отъ колкото изобщо върху цѣлиятъ смисълъ на самото прѣдложение, то издига и натъртва гласътъ си пò-вече върху тая дума, спр. употрѣбява логическо ударение. Щомъ се случи това, съединението се разваля, и тогава всѣка дума взема пакъ своето обикновенно удардние, напр.: *до Ми́тровден тóуку ке ми плáтит*; тукъ се обръща нàй-пò-вече внимание върху утвърдителното нарѣчие *тóуку* и за това върху него пада нàй-силното ударение на гласътъ при произнасянието на фразата; другитѣ послѣдующи думи не се съединяватъ вече съ глаголътъ и помежду си, а оставатъ всѣка съ своето особенно граматическо ударенне.

4. Съединение на личнитѣ и възвратнитѣ мѣстоимения (съкратената форма отъ винит. и дател. пад. за двѣтѣ числа) съ сжществително, прилагателно, глаголъ, причастие, дѣепричастие и нарѣчието „камо.“

Скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, когато слѣдватъ непосрѣдственно подиръ сжществително и прилагателно имена, слѣдъ глаголъ, нарѣчие, дѣепричастие и нарѣчието *камо*, съединяватъ се съ тие части на рѣчьта, и помежду си въ една сдожна дума съ едно само ударение, което винжги стои споредъ общото правило на третиятъ слогъ отъ краятъ на тая сложна дума, безъ да се гледа, че послѣдняга отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи е едносложна. Но тука трѣбва да се различаватъ два случая: а) съединение на съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения, когато слѣдва подиръ сжществително и прилагателно имена; и б) съединение на съкратената форма отъ дателенъ и винигеленъ падежи отъ сжщитѣ горѣспоменжти мѣстоимение съ глаголъ, причастие, дѣепричастие и нарѣчието *камо*, когато слѣдватъ подиръ тие части на рѣчьта, както и помежду си едни съ други.

а) Съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения (и за двѣтѣ числа), сир. мѣстоименията: *ми*, *ти*, *си*, *му*, *йе*, (вм. и́), *ни*, *ви* и *му* (вм. *им*, което въ Рѣсенскиятъ говоръ се е изгубило и не се употрѣбява вече), когато слѣдватъ непосрѣдственно подиръ сжществително или прилагателно име, съединяватъ се относително ударението въ една сложна дума съ името и, при поставянье на ударението, се вêматъ въ внимание, като слогове на сложната дума, напр.: по́братим, побра́тим-ти, побрати́ма-му; те́тин, те́тин-ми, тети́на-ми; посестри́ма-му, посестри́ме-си и пр. Но сжщитѣ тѣзи мѣстоимения, ако сж употрѣбени прѣдъ името, не се съдиняватъ съ него.

Споменжтигѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ особенно слѣдъ такива сжществителни, които показватъ родство или нѣкаква друга интимность, а слѣдъ други сжществителни имена се употрѣбяватъ твърдѣ рѣдко, и то по́ вече въ елиптически изрѣчения, които замѣняватъ желателно наклонение, като напр.: *о́рман-ти* ка́дия сир. гората да ти бжде сждия (= бегай тамъ), или напр.: въ слѣдующиятъ присмѣхъ за циганка: „Егюпке-гюпке, *ка́мен-ти* на́-глаа, *тъ́пан-ти* на́-рамо, *су́рла-ти* на́-пояс, *гло́мна-ти* в' г . . от, *пипе́рка-ти* в' но́сот, *ши́кла-ти* ши́рина, преку́-море ве́чера и пр. Сжщо се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения употрѣбени подиръ сжществителни нечленувани имена и въ клѣтвитѣ и псувнитѣ, напр.: *ле́ба-ми*, *ле́ба-ти*, *къ́рста-ми*, *къ́рста-ти*, *бо́га-ми*, *бо́га-ти**). Други примѣри: та́тко-ни, татко́й-ви, (татко́ви-ви), ма́йка-му, де́до-йе, ба́ба-си, стри́ко-ти, стрико́й-му, све́кърва, свекъ́рва-йе, йътъ́рва-йе, побра́тим-ти, по́брати́ма-ти, побрати́му-му, посе́стрима, посестри́ме-си; сто́пан-йе, стопа́нка-му; мъ́ж-йе, и мъжот-йе; же́на-му, и жена́та-му и пр.

---

*) Впрочемъ тѣзи послѣднитѣ се употрѣбяватъ по́-често съ друго ударение, и тогава се произнасятъ съ протегнатъ гласъ: *леба́а-ми*, кърста́а-ти, бога́а-ти и пр.

Слѣдъ прилагателнитѣ имена още по́-рѣдко се употрѣбяватъ споменѫтитѣ мѣстоимения, и, гдѣто се употрѣбяватъ, тѣ слѣдватъ обикновенно подиръ такива прилагателни притѣжателни, които сѫ произлѣзли отъ родовитѣ сѫществителни имена, напр.: чи́е-е ло́зйео?—*Татко́о-ми* (татково-ми); Чия́-стока про́дааш? — *Майки́на-ми*. Чи́е-е ова́-руо (руво = рухо)? — *Сестри́но-йс*. Слѣдъ други прилагателни имена се срѣща още по-рѣдко и то по-вечето въ клѣтви, пожелания и пр., напр.; пра́в-ти път, кри́в-ти вра́т. До́йдоо, ико́о се́днаа, ти́ки: *здра́в-ми-си*, *жи́в ми си*, го и́спия (испиха) съто́-вино. *Жи-ми* Господ (жив-ми Господ), *Жи́ти* (жив-ти) Ри́стос и пр.

Както и по-напрѣдъ се спомена, когато съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личното и възвратнитѣ мѣстоимения се случи между прилагателно нечленувано и сѫществително (сѫщо нечленувано), къмъ което прилагателното се отнася като опрѣдѣление, въ такъвъ случай мѣстоимението небърка за съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, а тритѣ думи се съединяватъ въ една обща сложна дума относително ударението, напр.: де́неска слу́жив литу́ргия за *таткоо-ми́-душа*; *братоо-ми́-дете* до́шло да ма ви́дит; от *дедоо-ми́-стока* о́стана са́де е́дна ли́вада и пр.

Забѣлѣжка. Когато сѫществителното или прилагателното име сѫ членувани, немогѫтъ да слѣдватъ подиръ тѣхъ спомагателнитѣ мѣстоимения непосрѣдственно, и за това неможе да сѫществува съединение между тѣхъ. Така напр., когато въ другитѣ български нарѣчия се казва: кравата ми, господарътъ ми, нивата ми, дѣтето ми и пр., въ Рѣсенскиятъ говоръ това не се допуща, а всѣкога, щомъ името е членувано, вмѣсто съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, се употрѣбява притѣжателно мѣстоимение, напр: кра́вата мо́я, или моята̀-крава, госпо́дарот мой или мойот-го́сподар, нѝвата тво́я или твоята̀ нива и пр. Сѫщото става и съ прилагателнитѣ притѣжателни, като напр., въ другитѣ нарѣчия се казва; бащиното ти лозе се продаде, стриковото ти момче си отиде, а въ Рѣсенскиятъ говоръ въ даденитѣ случаи членъ не се употрѣбява, а се говори безъ членъ: *таткоо-ти́-лойзе* са про́даде; *стрикоо-ти́-момче* си о́йде и пр.

б) Съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, (за двѣтѣ числа и тритѣ рода), сир. мѣстоименията: *ми*, *ти*, *си*, *му*, *йе*, *ни*, *ви*, *му* (вм. *имъ*); *ма*, *та*, *са*, *го*, *я*, *го*, *ни*, *ви*, *и* (вмѣсто *ги*), въ Рѣсенскиятъ говоръ се турятъ всѣкога прѣдъ глаголътъ и въ съставнитѣ (сложнитѣ) врѣмена – прѣдъ спомагателниятъ глаголъ, но никога не се поставятъ слѣдъ глаголътъ. Ако се случи да се тури слѣдъ глаголътъ пълната форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на тѣзи мѣстоимения, то непрѣменно прѣдъ глаголътъ се поставя пакъ съкратената форма отъ сѫщиятъ падежъ; напр. му ре́ков, йе ка́зав, го ви́кнав и пр., или: му ре́ков не́му, йе ка́зав не́йзе, го ско́рнав (събудихъ) него и пр., и въ всичкитѣ тѣзи случаи, споменжтитѣ мѣстоимения, било отъ пълната, било отъ съкратената форма, не се съединяватъ нито съ глаголътъ, нито помежду си.

Но отъ това общо правило има исключение само за глаголитѣ отъ повелително наклонение, които изискватъ съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения да слѣдватъ всѣкога слѣдъ тѣхъ непосрѣдственно. Наистина по нѣкога, когато повелителното наклонение отъ глаголътъ е придружено съ отрицание, може да се турятъ казанитѣ мѣстоимения прѣдъ глаголътъ, но въ такъвъ случай пъкъ, слѣдъ глаголътъ непрѣменно трѣбва да слѣдва пълната форма отъ сжщиятъ падежъ на сжщото мѣстоимение; напр.: не-го́-слушай не́го; не-му́-кажви не́му ни́що; не-йе́-давай не́йзе де́у от сто́ката и пр. Впрочемъ, подобно употрѣбление на съкратената форма отъ казанитѣ мѣстоимения *прѣдъ* глаголитѣ отъ повелително наклонение е твърдѣ голѣма рѣдкость, а повечето се употрѣбяватъ пакъ слѣдъ глаголътъ и при отрицанието, напр. *не-ка́жви-му* не́му; *не-слу́шай-го* не́го; *не-зе́май-си* ле́б за у́тре и пр.

Отъ всичко казано до тука се вижда, че съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения се употрѣбява непосрѣдственно слѣдъ глагоилтѣ, *само* когато тѣ сж въ повелително наклонение. — И така, когато тѣзи мѣстоимения слѣдватъ непосрѣдственно подирь *глаголъ* отъ повелително наклонение, подиръ *причастие, дѣепричастие* и нарѣчието *камо* (кждѣ е), тѣ се съединяватъ съ тѣзи думи и помежду си въ една сложна дума, съ ударение, споредъ общото правило, на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума, безъ да се гледа, че послѣдната отъ съединенитѣ думи е едносложна. Най-често се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения подиръ глаголитѣ отъ повелително наклонение, напр.: ка́жи-ми, каже́те-ми, *кажете́-ми и* ни́вите; на́точи ви́но, *нато́чи-ми* ви́но, *наточе́те-ми* ви́но; *наточете́-ми-го* но́жов; *дайте́-ми-го* ле́бот; *покосете́-ми-и* лива́йгьено; *задскрийте́-му-са* зад ри́дон; *испразнете́-му-я* то́рбата; *земете́-му-я* сабята и пр.

Слѣдъ *дѣепричастието*, което въ Рѣсенския говоръ окончава на *е́щем*, горѣказанитѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ въ разговорътъ доста често и въ такъвъ случай всѣкога се съединяватъ по ударение съ него и помежду си въ една дума, напр.: оде́ещем, *оде́щемси*; работе́ещем или работа́ещем, *работее́щем-си; работееще́м-си-я* рабо́тата; *чешльаеще́мс-и-я* бра́даа го и́скършив че́шельот; *кажвее́щем-му* та́ка, и ту́ку ми при́темне пред о́чиве и пр.

Споменжтитѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ непосрѣдственно само слѣдъ *дѣйствително причастие отъ минжлото врѣме*, а не и слѣдъ другитѣ причастия. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че това се срѣща само въ народнитѣ пѣсни, и то въ изрѣчения елиптически, които исказватъ нѣкакво добро или зло пожелание (като клѣтва), а въ самиятъ разговоръ вече съвсѣмъ почти сѫ излѣзли отъ употрѣбление напр. *капна́ла-ти* руса́-коса; *пукна́ла-му* (дано да му пукне) бърза́-койнья; *викна́ла-го* зета́шина; *насти́гнау́-я* църн-ка́лугер и пр.

Забѣлѣжка. Въ Рѣсенскиятъ говоръ спомагателниятъ глаголъ въ сложнитѣ врѣмена обикновенно върви *прѣдъ* причастието, но, когато се случи да слѣдва слѣдъ причастието (както се срѣща напр. за прѣминѫло неопрѣдѣлено врѣме въ народнитѣ пѣсни), то се съединява съ него по ударение въ една дума, напр. *доне́ сла-е* студна́-вода; *доте́кла-е* мътна́-вода; *легна́ла-си* (глаг.) за́спала под бе́у-цървен тре́ндавиль; *исийло-су* льута́ змия со три́-глаи, две-о́пашки; *дошле́-ми-са* деве́т-брайкьа и пр.

Когато споменѫтитѣ мѣстоимения се случи да слѣдватъ непосрѣдственно подиръ въпросителното нарѣчие *камо*, то тѣ се съединяватъ относително ударението съ него и по-между си въ една дума, напр. *ка́мо-ти* пу́шка на́-рамо? *камо́-ми-ти* чи́вте пи́щоли? *ка́мо-ми-го* пели́ванот? *Камо-ми́-ти-го* ка́пчето? *Камо́-ни-и* па́рите? *Камо́-ви-я* во́дата; *Камо́-ти-го* прия́тельот? и пр.

По́-напрѣпъ споменѫхме, че, когато съкратената форма отъ винителенъ и дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения стои *прѣдъ* глаголътъ, тѣзи мѣстоимения не се съединяватъ съ този глаголъ, напр.: *Ти си му и* ре́коу́ зборо́йте, ко що са́кав яс; тие ке *ни и* да́дат кни́гите у́тре и пр. Но когато тѣзи мѣстоимения се случатъ между глаголъ и такива думи, които винѫги се съединяватъ съ глаголътъ, — като: отрицателното нарѣчие „не“, въпросителнитѣ мѣстоимѣния, въпросителнитѣ нарѣчия и нарѣчията *о́у́ку, о́ноу́ку, то́у́ку, ма́лу, мно́гу, по́йке, до́ста, ва́ка, о́наки, та́ка, а́рно, не́пара*—ако и да стоѭтъ въ такъвъ случай прѣдъ глаголътъ, пакъ се съединяватъ съ него и помежду си, спорѣдъ както се разясни вече по́-горѣ въ настоящата статия; напр.: Коо-ке-ни-й *дадат* тескери́ньата? *Како-си му-й-скършиу́* сто́мните? *Не-ми-са́-вервит* тоо що ка́жвиш и пр.

5. Съединение на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които тѣ сѫ поставени.

Както е извѣстно, прѣдлозитѣ играѭтъ важна роля въ българскиятъ езикъ, особенно въ синтаксисътъ, а пъкъ и до сега още сѫ останѫли като най-неразработена часть отъ нашата граматика. По отношение на тѣхното влияние върху ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ сѫщо така е мѫчно да се издирѭтъ всички правила, които управляватъ съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които се поставятъ и къмъ които тѣ се отнасятъ.

При всичкото ни старание да вникнемъ въ духътъ на Рѣсенскиятъ говоръ въ това отношение, ние се признаваме, че пакъ неможихме да си обяснимъ удовлетворително нѣкои случаи на съединения. Не ни се иска да вѣрваме, че ударението, — което изобщо въ този говоръ слѣдва толкова строго опрѣделени правила, — при съединението на прѣдлозитѣ съ други думи може да бжде произволно, а повече сме наклонни да мислимъ, че ние сами не сме могли да издиримъ и забѣлѣжимъ още нѣкои други правила; защото сме убѣдени, че както сжществуватъ долуизложенитѣ нѣколко правила за съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, сжществуватъ сжщо така и други нѣкои правила, чрѣзъ които ще могжтъ да се обяснжтъ и ония случаи на съединения, които за сега ще се намѣрмтъ, може би, необяснени.

Прѣдлозитѣ, когато стоятъ прѣдъ каквато и да е дума, могжтъ да бждятъ или прѣдставки (préfixe) на тая дума, или самостоятелни отъ нея отдѣлни думи.

1. Когато прѣдлозитѣ сж прѣдставки на думата, прѣдъ която стоятъ, съединяватъ се съ нея по ударение, считa се за неинъ слогъ, и затова влиятъ върху поставянието на ударението. Но мжчнотията въ този случай състои въ това, че не се знае всѣки пжтъ, да ли трѣбва и кога трѣбва прѣдлогътъ да се счита за прѣдставка на думата и кога не, защото нѣма за това точно опрѣдѣлени правила. За сега въ това отношение можемъ да укажемъ само на слѣдующитѣ правила, които показватъ, кога да се счита прѣдлогътъ за прѣдставка на думата:

а) Прѣдлозитѣ: *про*, *пре*, *о*, *раз* въ Рѣсенския говоръ никога не се употрѣбяватъ отдѣлно отъ думитѣ, а винаги се считатъ за прѣдставки на думата, която прѣдшедствуватъ.

б) Прѣдлозитѣ, щомъ прѣдшедствуватъ непосрѣдственно глаголи, считатъ се въ този говоръ винжги за прѣдставки, напр.: ра́згледа, пре́гледа, на́гледа, о́тгледа, до́гледа, на́дгледва, при́гледа, о́гледа и пр.

в) Прѣдлозитѣ, които се срѣщатъ непосрѣдственно прѣдъ отглаголнитѣ сжществителни имена, прѣдъ прилагателнитѣ, станжли отъ причастия и прѣдъ самитѣ причастия, считатъ се за прѣдставки, само ако сж били такива и въ глаголътъ, отъ който тѣзи думи сж произведени, напр.: пре́глед, пре́лез, ра́зсад, про́цеп, прегле́дванье, расфъ́рльанье, и́збиен, за́виен, на́дигран, по́дпрен и пр.

г) Прѣдлогъ *по*, когато е употрѣбенъ прѣдъ нѣкоя дума, както и *най*, за означение степеньта за сравнение, винаги се счита за прѣдставка на тая дума, каквато часть на рѣчьта и да бжде тя.

Освѣнъ тѣзи случаи, като не е възможно точно да се опрѣдѣли, кога именно се употрѣбяватъ прѣдлозитѣ като прѣдставки въ думитѣ, ще се ограничимъ тука да кажемъ само това, че изобщо въ всичкитѣ случаи, когато въ другитѣ наречия отъ българския езикъ прѣдлозитѣ се считатъ за прѣдставки, считатъ се за такива и въ Рѣсенския говоръ, съ исключение на нѣкои случаи въ нарѣчията.

2. Общото правило за прѣдлозитѣ, които стоѭтъ прѣдъ думитѣ, не като тѣхни прѣдставки, а като отдѣлни думи — е това, че когато тѣ стоѭтъ прѣдъ сѫществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, причастия и нарѣчия, не се съединяватъ съ тѣхъ и не влияятъ върху ударението на думитѣ отъ тѣзи части на рѣчьта, освѣнъ въ горѣпоименуванитѣ случаи, когато се считатъ за тѣхни прѣдставки (глед. букв. *а*, *в* и *г*). Но отъ това общо правило има исключения, когато прѣдлогътъ се съединява съ думата, която прѣдшедствува и влияе върху поставяньето на ударението ѝ, което въ подобни случаи минува върху самиятъ прѣдлогъ, ако думата, прѣдъ която стои прѣдлогътъ, е едносложна или двусложна. Ние ще се опитаме да изброимъ тука по́-долу тѣзи исключения отъ общото правило.

а) Когато двѣ еднакви думи сѫ свързани помежду си съ прѣдлогъ, който показва извѣстно отношение между дѣхъ, то прѣдлогътъ, относително ударението, съединява се съ тѣхъ, и така се образува една сложна дума, въ която прѣдлогътъ се счита само като отдѣленъ слогъ. Когато послѣдната отъ тия съединени думи се случи едносложна или двусложна, то ударението, споредъ общото правило, дрѣминува върху прѣдлогътъ а самитѣ думи остаятъ безъ ударение. Послѣдната дума не губи ударението си, само ако е трисложна, или многосложна, което твърдѣ рѣдко се случва. Примѣри: еден-пó-еден, еден-дó-други, ръка-зà-ръка, парче-пó-парче, троо-пó-троо (троха = малко), малу-пó-малу, лека-пó-лека, нива-дó-нива, сноп-дó-сноп; кой-от-кой пò-убай, коса-зá-коса, брада-зá-брада; отъ къде-дó-къде и пр.

б) Когато се случи да прѣдшествува нѣкой прѣдлогъ пълната форма отъ винителенъ надежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, то всѣкога прѣдлогътъ се съединява съ тѣзи мѣстоимения, и тъй като тѣ биватъ само двусложни или едносложни, и ударението, споредъ общото правило, прѣминува всѣкога върху прѣдлогътъ, а пъкъ самитѣ мѣстоимения оставатъ безъ ударение; напр.: прéд-мене, дó-тебе, зá-него, ó-тнъа (нея), пó-нас, кó-н-вас, зá-д-ними, прекý-ними и пр.

Забѣлѣжка. Исключение отъ това правило съставляватъ само сложнитѣ прѣдлози: поради, заради, намѣсто и нѣкои други, които не се съединяватъ съ тѣзи мѣстоимения, ако и да ги прѣдшествуватъ, напр.: зáради ними, пóради васъ, намéсто него, намéсто нъа и пр. Тѣзи прѣдлози, освѣнъ това, не се съединяватъ съ никоя друга дума, прѣдъ каквато и да стоѭтъ.

в) Когато прѣдлозитѣ стоѭтъ прѣдъ нарѣчията, обикновенно не се съединяватъ, но има и много нарѣчия, що се съединяватъ съ прѣдлозитѣ, които ги прѣдшествуватъ. Тѣзи случаи ще се укажатъ по-долу.

Забѣлѣжка. Прѣдъ въпросителнитѣ нарѣчия, както и прѣдъ въпросителнитѣ мѣстоимения, какъвто прѣдлогъ и да стои, не се счита за тѣхна прѣдставка, и не се съединява съ тѣхъ по ударение, напр.: на къ́де, от къ́де, от ко́га, до́ кога, отъ ко́у́ку, до ко́у́ку; както и: ко̀го, за ка́кви, от ко́у́кав и пр. Въ това отношение Рѣсенскиятъ говоръ се отличава отъ другитѣ говори и нарѣчия отъ българския езикъ, които въ този случай считатъ прѣдлозитѣ, които прѣдшествуватъ нарѣчията, за прѣдставки.

г) Когато прѣдлозитѣ стоѭтъ прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, които се употрѣбяватъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за мѣсто, врѣме, начинъ на дѣйствие и цѣль, то твърдѣ често се съединяватъ съ тѣхъ по ударение въ една дума.

Но, понеже всѣки прѣдлогъ си има особенно значение и особенъ свой характеръ, то за съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ въ послѣднитѣ два случая (бук, *в* и *г*),—сир. когато стоѭтъ прѣдъ нарѣчия и прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, употрѣбени съ прѣдлогъ като обстоятелственни думи въ прѣдложението (като нарѣчия)—неможе да се дадѫтъ изобщо за всичкитѣ прѣдлози едни и сѫщи правила, а трѣбва да се разгледа всѣки прѣдлогъ отдѣлно, и да се опрѣдѣли, при какви обстоятелства той се съединява относително ударението съ името и нарѣчието, които прѣдшествува. За тая цѣль ние ще разгледаме тука само по-главнитѣ прѣдлози.

Забѣлѣжка 1. За да може да сѫществува съединение между прѣдлогътъ и сѫществителното име, което служи за обстоятелственна дума въ прѣдложението, трѣбва сѫществителното *да не е членувано*, защото въ противенъ случай съединението се разваля и прѣдлогътъ удържа своето особно положение, напр.: *ни́з-река* пли́ват е́дно дърво, но: низ *ре́ката* пли́ваше дъ́рво; нашата́ куйкьа е *на́д-път*, но: нашата́-куйкьа е над *пъ́тот* и пр.

Забѣлѣжка 2. При долунаведенитѣ примѣри ще се стараемъ да избираме повечето такива сѫществителни имена, които сѫ едносложни или двусложни, защото на тѣхъ най-добрѣ личи съединението съ прѣдлогътъ, понеже ударението минува на самиятъ прѣдлогъ, и тогава ударението е за всѣкого ясно. Трѣбва обаче да се помни, че, при даденитѣ условия, съединението сѫществува и тогава, когато сѫшествителното име е трисложно или многосложно; само че ударението въ такъвъ случай, като слѣдва общото правило, не минува на прѣдлогътъ, а се стрѣми да заеми обикновенното си мѣсто, сир, третиятъ слогъ отъ краятъ на думата, напр. прекулѝвада (а не пре́ку лѝвада), околу-пла́нина (а не о́колу пла́нина), над-воде́ница, под-о́рало, на-гьара́миди (керамиди) и пр.

На.

Споредъ общото правило, прѣдлогътъ *на*, когато стои прѣдъ сѫществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, причастия и нарѣчия, не се съединява съ тѣхъ относително ударението. Като исключение отъ това общо правило трѣбва да се забѣлѣжатъ слѣдующитѣ случаи, въ които този прѣдлогъ се съединява съ нарѣчията и сѫществителнитѣ имена:

а) Когато прѣдлогътъ *на* стои прѣдъ *нарѣчията*: 1 *за начинъ на дѣйствия*, които отговарятъ на въпросъ *какъ?* и то въ слѣдующитѣ: на́порки (той го и́згледа *на́порки*, сир. въ упоръ или искриво), на́само, на́-яве, на́-соне, на́две, на́три, на́преку, на́ново на-вевто (вѣхто), на́криву и пр. 2) *количественното* нарѣчие е́днош — *на́еднош*; 3) *за мѣсто*, които отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* или *накѫдѣ?* като: на́двор (вънъ), на́пред, на́зад, на́близу, нада́леку, нао́колу, нани́къде, на́стреде и пр.*).

б) Прѣдлогътъ *на* се съединява съ сѫществителнитѣ имена, които служатъ прѣдложението за обстоятелственни думи, когато тѣ не сѫ членувани и когато прѣдлогътъ стои прѣдъ тѣхъ и то въ слѣдующитѣ случаи:

1) когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, означава начинъ на дѣйствие и отговаря на въпросъ *какъ?* Напр.: го кре́нав *на́-рѫцѣ*; го пре́че́каа попа́таго *на́-нодзе; на́-нос, на́-врат*, одва́й му по́бегна; я́гне са пе́чит *на́-ръжен*; не́кни зе́дов троо па́ри *на́-заем*; коог’ удриле (кога го удариле) па́днау́ *на́-плещи*; ско́кна *на́-нодзе*; го зе́де *на́-очи*; си кре́на (дигна) пу́шка *на́-рамо*; го занѐсоо *на́-кола*; му збо́рвеше *на́-шака* и пр.

2) Когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, означачава *мѣсто*, гдѣто прѣдметътъ пада, или се отправлява, гдѣто се върши нѣщо, или гдѣто лицето отива *съ цѣль* да извършва нѣщо. Въ всичкитѣ подобни въпроси отговаря на въпросътъ *кѫдѣ?* Напр.: па́днав *на́-земйя;* о́йде *на́-войска*; тъ́ргнау д’о́йт (да ходит) *на́ дърва*; Рада о́шла *на́-вода*; Бе́ле се́йт *на́-дукьан*; та́тко кьо́йт (ке ходиг) *на́-па́зар*; я кре́нау́ та́блата *на́-глаа*; го кла́де ве́сот (фесътъ) *на́-нишан*; са це́нияу́ да ра́ботат оваа-го́дина *на́-бавча*; ката-съ́бота *на́-бана;* го о́пекле я́гнето *на́-вурна;* град гра́дила само́вила ни *на́-небо*, ни *на́-земя;* и́злези, ба́бо, *на́-врата;* са ка́чи *на́-диван, на́-чардак;* де́тено о́йт (ходит) *на́-даскау́;* со ка́икот и́злезе *на́-скеле;* го то́ари *на́-кола* и пр.

---

*) Н*а́-вамо, на́-тамо, на-о́намо* не се употрѣбяватъ въ Рѣсенскиятъ говоръ, а вмѣсто тѣхъ се употрѣбяватъ слѣдующитѣ нарѣчия съ прѣдлогътъ *кон*: кон*а́*ка (кон*о́*вака), к*о́*н-така; не се употрѣбяватъ и думитѣ: н*а́*-горе, н*а́*-долу, а вмѣстѣ тѣхъ се говори: *у́горе, у́долу*; сѫщо така и вмѣсто: *на́-напред на-назад* се говори просто; *на́пред, на́зад*, или пъкъ *ко́н-напред ко́н-назад*.

Надъ.

Прѣдлогътъ *надъ,* кога е прѣдъ нарѣчията, не е съединява съ тѣхъ, а сѫщо и когато е прѣдъ сѫществителни имена, прѣдъ мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения). Прѣдъ причастията кога се срѣщне, съединява се съ тѣхъ, само ако е прѣдставка, сир. ако го е имало въ глаголътъ, отъ който е произлѣзло причастието, а въ противенъ случай не се съединява, напр.: *Надиграниóт-чеек* са льутит; но: над пи́ян чéек не смéй-са; над опрáн (отепан) — чеек не-навéждай-са; над уморéн-чеек не-запи́рай-са и пр.

А когато прѣдлогътъ *над* се употрѣбява прѣдъ сѫществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто,* и отговарятъ на въпросъ *кѣде,* то се съединяватъ съ името, прѣдъ което стоятъ, напр.: *Нáдсело* дърво ви́соко такви́-льуйгье ко (како) тéбе *нáд-път* и пóд-път са наóждат; но и то трѣбва да се забѣлѣжи, че твърдѣ нарѣдко се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сѫществително нечленувано, а обикновенно се употрѣбява прѣдъ членувани сѫществителни имена, а щомъ името е членувано, съединение на прѣдлогътъ съ името неможе да има.

Отъ.

Като исключение отъ общо правило, прѣдлогътъ *от,* когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия и сѫщесвителни имена, съединява се съ тѣхъ при слѣдующитѣ случаи:

а) Съ нарѣчията се съединява: 1) Когато нарѣчието е *мѣстно* и отговаря на въпросъ *отъ кѫдѣ?* Напр.: óтнадвор, óтнътре, óдзгора, óздола, óттамо, одóнамо, óттака, (от-тѫде), óдувде (от-овѫде), óдънде, (което не е всé едно съ *óдонде,* защото значи от-онѫде и дѣйствително, често се произнася и *одóнънде);* 2) Съ слѣдующитѣ нарѣчия за *врѣме,* които означаватъ още и *порядъкъ* и отговарятъ на въпросъ *отъ кога?* Напр.: óтпърво, óтнапред, óтсетне, óтсега, óдамна (отдавна); 3) Съ *количественното* нарѣчие *óтеднош;* 4) Съ нѣкои нарѣчия за *начинъ на дѣйствие,* които отговарятъ на въпросъ *какъ?* Напр.: *óт-ново, óт-нафоу̑* (нафол) — прѣструвка, като: лéгнала бóу̑на óтнафоу̑), *óцпреди, óтзади* (отспреди, от-зади), я свършив кóлата оцпреди и др. так. Впрочемъ двѣтѣ послѣдни нарѣчия обикновенно се считатъ за мѣстни и отговарятъ на въпросъ *от кѣде?*

Що се касае до другитѣ нарѣчия: врѣменни, качественни, количественни, въпросителни и др., ако и да ги прѣдшествува често пѫти прѣдлогътъ *от,* но не се съединява съ тѣхъ напр.:

от у́тре, от ла́ни, от вче́ра, от ма́лу, от мно́гу, от по́йке, от то́у́ку, (от гоу́ку́-време не-си-ми́-дошоу́ на́-гости), от оноу́ку льу́йгье (от оноу́ку-льуйгье) како-не-са́-найде-не́кой да му по́можит?

б) Съ сжществителнитѣ нечленувани имена, прѣдъ които стои, прѣдлогътъ *от* се съединява:

1) Когато тѣ служатъ въ прѣдложението за *обстоятелственни мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *отъ кждѣ?* Но и въ този случай, за да има съединение, трѣбва прѣдлогътъ *от* да има значение на *мѣсто или точка за отправление* и да показва движение или възвръщание отъ такова мѣсто, гдѣто человѣкъ е отишелъ съ цѣль да върши нѣкоя работа; напр.: са вратив *о́т-пазар, о́т-дукьан;* си до́йдов *о́т-дърва, о́т-църква;* той си гре́йт (гредит) *о́т-лозье, о́т-нива;* же́ните си до́йдоо *о́т-река*, (разбира се гдѣто ходили да пержтъ); по́вея ве́тър *о́т-море;* по́крена камен *о́т-земйа* и пр. Но когато прѣдлогътъ *от* прѣдшествува такива обстоятелственни мѣстни думи, които сж собственни имена, то пакъ не се съединява съ тѣхъ, напр.: вче́ра си до́йдов от Ре́сен; А́ндон е от Сте́нье, е Ни́кола — от Кру́шйе; зе́довме пи́сма от Со́лун, от При́леп, и от Во́ден.

Сжщо така нѣма съединение, когато сжществителното, прѣдъ което стои прѣдлогъ *от*, служи за допълнение въ прѣдложението и отговаря на въпросъ *отъ що?* или *отъ какво?* Напр.: Одо́щоса-е сто́рило ова́-блато? — *От-ре́ка.* Одо́що-е напре́ена (напра́ена) лопатата? — *От же́лезо.* Сто́ян ке му да̀йт бра̀туси де́у́ и *от ни́ви*, и *от ло́зйа*, и *от куйкьа*, и от се́-нещо.

2) Когато прѣдлогътъ *от* означава дигание, отнимание на нѣщо, напр.: му го зе́де но́жот *о́т ръце*; го кре́на ле́бот *о́т совра*; и (ги) со́бу че́влите *о́т-нодзе*; му го и́звай (извади) ле́бот *о́т-уста* и пр.

3) Когато сжществителнитѣ имена, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*, служатъ като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие*, и отговарятъ на въпросътъ *какъ?* Напр.: оваа-ра́бота му гре́йт нему *о́т-ръце;* овие збо́рой ти и (ги) ве́льа *о́т-сърдце;* или от-се́-сърце; го по́канив да седнит *о́т-стърна;* сино́й му го исте́раа Ми́трета *о́т-куйкьа* ка́двор; сне́гот са у́рна *о́т-куйкьа* и се́тне са сто́пи и пр. Тука въ послѣднитѣ примѣри се пита *какъ?* или *отъ кждѣ?* но се обръща внимание главно върху начинътъ, какъ се е извършило дѣйствието, и за това има съединение; но когато въ сжщитѣ тѣзи фрази се иска да се обърне внимание не върху самиятъ начинъ на дѣйствието, а върху мѣстото, отъ гдѣто е произлѣзло дѣйствието, сир. ако имената, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*,

отговарятъ не на горнитѣ въпроси: *какъ* и *отъ кждѣ*, а на въпроситѣ: *отъ що* или *отъ какво*, то въ такъвъ случай съединдние не може да има. Така напр., ако се каже: И́ван па́дна от въ́рба, то тогава се обръща вниманието на слушательтъ върху думата *въ́рба*, сир. върху мѣстото, отъ гдѣто Иванъ падналъ, като му се дава да разбере, че именно отъ върба паднжлъ, а не отъ стълба или отъ брѣгъ и пр.; а когато се каже: Иван па́дна *о́т-върба*, то съ това се обръща вниманието на слушательтъ върху самото паданье на Ивана.

До.

Прѣдлогътъ *до* се съединява съ твърдѣ малко нарѣчия прѣдъ които стои, и то: 1) съ слѣдующитѣ *врѣменни*: до́-сега, до́първа (тепърва), до́вечер или дове́чера и 2) съ слѣдующитѣ *мѣстни:* до́вде, до́нде, до̀-тува до́-тамо, до́номо, до́-надвор, до́-стреде и др. нѣкои.

Когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сжществителни нечленувани, съединява се съ тѣхъ само тогава, ако служжтъ въ прѣдложението за обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпроса *до кждѣ?* Напр.: го и́згледа о́т-върв (върхъ) *до́ коренъ*; пу́щиу́ бра́да *до́-поясъ*; запре́гнала бели-рѣкаи *до́ лавти* (лакти); си я о́стригоу́ ко́сата *до́-кожа*; напре́еме ка́у́дрма о́т-сокак *до́-куйкьа*. Трѣбва да се забѣлѣжи обаче, че съвсемъ на рѣдко се употрѣбява този прѣдлогъ прѣдъ сжществителни нечленувани, но гдѣто се употрѣбява и ако отговаря на въпросътъ *до кждѣ*, непрѣменно се съединява съ сжществителното. На̀й-често прѣдлогътъ *до* се употрѣбява прѣдъ сжществителни членувани и въ такъвъ случай не се съединява съ сжществителното, напр. до́йдов до се́лото; сле́гов до ре́ката (рѣдко: до́-река); си ле́гнав до о́гнот: са при́ближив до ни́вата; сти́гнав до въ́рвот и пр.

За.

Прѣдлогътъ *за*, когато стои прѣдъ нарѣчията, не се съединява съ тѣхъ по ударение, както не се съединява съ всичкитѣ други думи, прѣдъ които стои, ако не е тѣхна прѣдставка. Отъ това правило се исключаватъ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато *за* стои прѣдъ сложнитѣ *съюзи*, които сж станжли отъ този прѣдлогъ и мѣстоимения, като напр. *за́що*, за́тоо (за това), зани́ощо (за нищо или като руското *ни за что;)* но когато стои *прѣдъ мѣстоимения*, а не прѣдъ съюзи, то не се съединява, напр.: *за́що?* — Та́ка; но: *за що́* збо́рвите? — За жи́то. Впрочемъ тая разлика твърдѣ мжчно може да се схване въ говореньето, тъй като както *за́що*, така и *за що́*, като въпросителни съединяватъ се съ глаголътъ и др. думи, къмъ които се отнасятъ, та често губжтъ ударението си, като влизатъ въ

съставътъ на сложната дума, или пъкъ, вслѣдствие на това съединение, ударението и въ единиятъ и въ другиятъ случай, може да папне върху послѣдниятъ слогъ *що*. По тая причина, види се, въ Рѣсенскиятъ говоръ, за да се прави разлика въ говореньето между съюзътъ *за́що* и мѣстоимението *за що́*, образувало се е мѣстоимение *о́що* вм. *що* въ мѣстоимението *за що* и така се произнася *за о́що* или скратено *з' о́що* (зо́що) вм. *за що*. Напр. защо́ дойде на́-пазар? — За ра́бота; но: за ощо-го́-вати во́лот? — За-ро́гой или за-о́пашка; *з' ощо*-та́-вати той, ко́о са зби́вте? — За́коса; но защо та́-вати той та́мо? — За́що (вм. защото) и́мав да му да́ам па́ри и пр. По́-добрѣ личи това, когато прѣдлогътъ *за* е употрѣбенъ прѣдъ мѣстоименията: то́й, та́а то́о (това); напр. *За кое́*-дете ти ка́жвеше той? — *За о́ва, за о́на, за то́о. Защо*-ти́-каза та́ка? — *За́тоо* ми ка́за, за да чу́еш и́-ти.

2) Когато прѣдлогътъ *за* стои прѣдъ такива сѫществителни нечленувани, които се употрѣбяватъ въ прѣдложението, като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ? защо? за какво?* При това прѣлогътъ *за* означава хващанье, дърпанье за нѣщо, грабванье на нѣщо. Напр.: са ва́тия (хватиха) *за́-ръце*; го по́веде *за́-ръка*; о́вчарот я ва́ти о́вцата *за́-нога*; ку́чето ке го ва́теше *за́-очи*, ко ще беше на́веден; ме́чката я въ́рзват *за́-нос*; да́скалот и тъ́ргат децана *за́-уши;* ко́о да и́граот о́роса ва́щаат *за́ пояс;* ко́о го ватия, е́ден *за́-коса,* дру́ги *за́-брада*; еден *за́-гуша,* дру́ги *за́-нодзе,* ти́ки му въ́рлия е́ден у́бав кьо́тек; ба́ба ра́здаде пче́йнца *за́-душа* и пр. Въ всичкитѣ горѣприведени примѣри се пита: за какво нѣщо е хванѫло или държало лицето, но въ сѫщность истинскиятъ въпросъ е: какъ е хванѫло, по какъвъ начинъ е хванѫло? Само въ послѣдния примѣръ обстоятелственната дума показва *цѣль* и отговаря на въпросътъ *защо* или съ каква цѣль е раздала баба пченица? — За спасение на душата, или *за́-душа*.

Задъ.

Прѣдлогътъ *зад* се съединява 1) Само кога стои прѣдъ врѣменнитѣ нарѣчия: за́вчера (за́д-вчора) и за́дутреа 2) Когато стои прѣдъ сѫществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* Напр.: жа́бата се скри́ла *за́д врата ;* сме́тот го въ́рлив *за́д-куйкьа ;* во́лот го въ́рзале *за́д-племна ;* во́дата те́чеше *за́д-бавча;* са за́дскрив *за́д круша;* от сту́д му о́шло *за́д новти* (ногти); и о́терале го́йдата ду́ри *за́д синор* и пр. Но когато въпросътъ не е *кѫдѣ?* а се пита: *задъ що* именно или *задъ какво-нѣщо?* — то въ такъвъ случай и да се отговори съ сѫществително нечленувано, прѣдъ което стои прѣдлогътъ *зад*, този прѣдлогъ не се съединява съ сѫществителното, напр.: зад-ощо-са́-задскри? — зад *ку́йкьа*, зад *ка́мен* и пр. Зад-още́ легна? — Зад кру́ша, зад со́ба и пр. Зад още́-го́-кладе? — Зад вра́та зад ре́ка, зад цъ́рква и пр. И този прѣдлогъ обикновенно се туря прѣдъ членувани сѫществителни имена, та за това нарѣдко се срѣща съединенъ сь думитѣ, които прѣдшествува.

По.

Прѣдлогътъ *по* се съединява: 1) съ всѣка дума, каквато часть на рѣчьта и да е, ако стои прѣдъ нея *като частица за означение на сравнителна степень*, напр.: по́ока (по́-вака), по́-така, по́-вамо, по́-тамо, по́-троо, по́йке, по́-нътре, по́-надвор, по́-горе, по́-долу, по́-близу, по́-далеку, по́-напред, по́-назад, по́-арно, по́-лошо, по́-умен, по́-учен и др. так. 2) съ слѣдующитѣ нарѣчия *за мѣсто*: по́-надвор (во смисълъ повънъ, по себе си), по́-стреде, по́-край, по́-мегю, по-ме́шички, по́-що-за́що (я продадов стоката *по́-що-за́-що)* и пр. 3) съ такива сѫществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпросъ *какъ ?* или по́-точно — *по що? по какво нѣщо?* Напр.: яс си до́йдов *по́-суо*, а стоката я пу́щив (вм. испратихъ) *по́-вода*; той го у́дри *по́-уши*, *по́-лице, по́-глаа по́-очи*, и пр,; са со́блече *по́-е́лек*; и́граше о́ро *по-чо́рапи*; той изи́ме о́йт *по́-минтан*; я кла́де зми́ята в’па́зува *по́-голо*. Вь по́-вечето подобни случаи прѣдлогътъ *по* означава движение на нѣщо по повърхностьта на нѣкой прѣдметъ.

Подъ.

Този прѣдлогъ, освѣнъ онѣзи думи, въ който той е прѣдставка, и освѣнъ за случай, когато стои прѣдъ пълната форма отъ винит. падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, съ други думи не се съединява. Като исключение отъ това правило, той се съединава само съ такива сѫществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие* и *за мѣсто* и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ?* и *кѫдѣ?* Напр.: са́кат даго и́мат се́кога *по́д-ръка*; го скри ка́мчето (каменчето) *по́д-йъзик*; си кла́де ка́мен *по́д-глаа*; и за́копа па́рите *по́д-куйкьа*; ни́рачот ни́рна *по́д-вода*; то́й-воу́ уще не-е́-биу́ *по́д-ярем* и пр. Но когато има логическо ударение върху сѫществителното, сир. когато говорачътъ иска да обърне вниманието на слушательтъ не върху начинътъ на дѣйствието, или върху смисълъта на цѣлото прѣдложение, а само върху прѣдметътъ, който означава името, тогава съединение на прѣдлогътъ съ името неможе да има, защото въпросътъ вече не е *кѫдѣ?* или *какъ?*, а се пита: *подъ що?* или *подъ какво?* Напр.: къй-и (ги)-за́копаў па́рите? — *Прд-куйкьа;* но: под-що-и-за́копаў па́рите? — Под *ку́йкьа*, под *ка́мен*, под *ка́ца*, под *бо́чка* и пр.

Предъ.

Прѣдлогътъ *пред*, когато стои прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ*, съединява се съ тѣхъ, напр.: се́днавме *пре́д-куйкьа;* са за́преле *пре́д-врата;* го те́раше *пре́д-койнья;* той о́деше *пре́д-кола;* гроби́щата са *пре́д-църква;* изле́гоо да го прече́каат бе́гот *пре́д-село;* му по́бегна за́якот *пре́д-очи;* са ку́рдисаў На́ум вла́от *пре́д-дукьан* и ка́нит муще́рии и пр.

„Срѣдъ и Срѣди.“

Сѫщо така и прѣдлогътъ *стред* или *стре́де* не се съдинява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Исключение отъ това правило се прави само за сѫществителнитѣ нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и *врѣме* и отоговарятъ на въпроситѣ: *кѫдѣ?* и *кога?* Напр.: течи́т-вода студена *постре́д-село* Вѣ́рбяни: *стре́д-куйкьа* по́стелья по́слана; са и́спреў (исправилъ) те́льальоот *стре́д-пазар* да ви́кат: са за́преле на *стре́д-пѫт:* *стре́д-море* пли́ват ге́мия; *стре́д-лето* бо́ўна ле́гнала; *стре́д-зима* било, ко́о са вра́тиў; *стре́д-ден* му са укра́диле па́рите; *стре́д-месец* до́щоў да си го сакатъ а́кот и пр. Сѫщо така се употрѣбява и прѣдлогътъ *постре́д*, *стре́де* и *постре́де*, само съ тая разлика, че *стре́де* и *по́стреде* не се употрѣбяватъ прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, а само прѣдъ нечленувани сѫществителни, които служатъ като обстоятелственни ду́ми за *мѣсто* и *врѣме*; напр.: во *стреде́ зима*, во Коло́жега: *стреде́-пости* божи́кои; си го о́статив (о́ставих) мъжкото́-дете во *стреде́-койки* на рого́зина; *стреде́-море* джу́нджуле (гатанка).

Но когато прѣдлогътъ *стред* или *стре́де* прѣдшедствува собственни имена, не се съединява съ тѣхъ, вѣроятно за това, защото собственнитѣ имена, като извѣстни, считатъ се като членувани; напр.: са запа́лила е́дна ку́йкьа стред Ре́сен; ду́кьанот му е стред Со́лун; ба́вчата не́гоо е стред Стѣ́мбоў и др. так.

„*Пре́ку.*“

Прѣдлогътъ преку въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява въ значение на *прѣзъ, чрѣзъ* и, когато се намира прѣдъ сѫществителни (членувани), прилагателни, мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ винит. падежъ пълната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения), прѣдъ причастия и наречия, не се съединява съ тѣхъ. Отъ това правило прави исключение само наречието *прекý-трупа* (въ значение на *безразборно*, прѣзъ просото), и когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сѫществителни нечленувани, които служѫтъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* Напр.: къй-и-о́тера о́вците? — *Прѣкý-ниви, преку-ли́вада, преку-пла́нина;* зме́в (змей) пре́летау́ *прекý-море;* го пре́скокна *прекý-глаа;* препли́вало ста́дото *прекý-река.* Но и този прѣдлогъ твърдѣ наредко се употрѣбява прѣдъ сѫществителни нечленувани и то повече въ пѣснитѣ, а въ разговорътъ почти всѣкога се употрѣбява прѣдъ членувани сѫществителни имена, та за това въ такъвъ случай нѣма съединение; напр.: пре́минау́ пре́ку мо́стот, пре́ку ре́ката; са пре́върли пре́ку пле́тот и пр.

„*Српоти*“.

Прѣдлогътъ *спроти* въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява въ двѣ значения: 1) въ значение на стариятъ прѣдлогъ *сѫпротивъ* (отъ който има и нарѣчие *спро́тия* и *спро́тива*) и 2) въ значение на прѣдлогъ *споредъ* (съобразно съ, прилично на). Заради това, когато този прѣдлогъ се случи да стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимѣния, ако е употрѣбенъ въ значение на *сѫпротивъ*, съединява се съ тѣхъ и се произнася: спроти́-мене, спроти́-тебе, спроти́-ньа, спроти́-него, спроти́-нимии пр.; не́-стой *спроти́-мене*; ке сава́та на о́рото *спроти́-тебе;*. Но когато този сѫщиятъ прѣдлогъ стои прѣдъ тѣзи мѣстоимения, а е употрѣбенъ въ смисълъ на прѣдлогътъ *според*, тогава не се съединява съ тѣхъ; напр. ке ба́раме (търсимъ) о́ртак *спро́ти на́с* (сир. като за насъ хора): *спро́ти него* а́рное ме́стото, къй що са гла́виу́; *спро́ти ва́с*, де́мек ни́е тре́бит да изу́мриме (сир. на ваше мнѣние, споредъ васъ) и пр.

Употрѣбява се този прѣдлогъ съединенъ и съ сѫществителни нечленувани, употрѣбени като обстоятелственни мѣстни думи въ прѣдложението, но твърдѣ рѣдко и то пакъ, кога е поставенъ въ смисълъ на съпротивъ (на среща), напр. За́станав *спроти́-соу́нце* не́му му беше спроти́-глаа, що се весе́леше то́у́ку сно́щи.

Спроти се употрѣбява въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто горнобългарското *срещу*, напр. намѣсто: въ сѫбота срѣщу недельа, казва се: в съ́бота спро́ти не́делья. Въ този случай *сproти* отговаря на русската дума *наканунѣ* и, защото е употрѣбено прѣдъ такива имена, които се считатъ като собственни, не се съединява съ тѣхъ, макаръ да сѫ тѣ нечленувани; напр. спро́ти сре́да, спро́ти Бо́жик, спро́ти пе́ток, спро́ти вто́рник и пр.

Безъ.

Прѣдлогътъ без се съединява винѫги съ сѫщесствителното нечленувано име, прѣдъ което стои, каквото мѣсто и да взема въ прѣдложението това име; напр. бе́з-пари, бе́з-ум; оста́нало бе́з-татко и бе́з-майка си́раче; мѫж бе́з-пари и ку́йкьа бе́з-жена за ни́що не́-са и пр. Въ други случаи, ако не е прѣдставка въ думата и ако не стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, този прѣдлогъ, прѣдъ каквато дума и да стои, не се съединява съ нея по ударение, а запазва отдѣлното си положение отъ думата.

При.

Въ противоположность на *без*, прѣдлогътъ *при* не се съединява съ никое отъ сѫществующитѣ (членувани или нечленувани) имена, нито съ прилагателнитѣ, причастията и мѣстоименията, прѣдъ които стои. Исключение отъ това прави само кога стои прѣдъ пълната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (винит. пад. и за двѣтѣ числа и тритѣ рода). А когато прѣдлогътъ *при* стои прѣдъ нарѣчия, то се съединява само съ нѣкои *отъ врѣменнитѣ*, като напр. прѝвечер, прѝквечер, прѝзори и др. и съ нѣкои отъ тѣзи, които показватъ *начинъ на дѣйствие*, като напр. прѝлично, прѝбрано и др. нѣкои такива.

„*Къ́рз*“.

Този прѣдлогъ е малко употрѣбителенъ, но се срѣща въ смисъль на *прѣзъ*. Той се съединява само съ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (пълната форма отъ винит. пад. за двѣтѣ числа и тритѣ рода), когато стои прѣдъ тѣхъ и съ нѣкои сѫществителни имена, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и които отговарятъ на въпросътъ *къ́де?* Напр.: *кърз-лозйе, кърз-нива;* и пу́щив ко́зите да по́ми́нат *къ́рз-нива;* гюпките о̀йдоо (отидоха) да пи́таат (просятъ) *къ́рз-село;* вистина? — *къ́рз-кланик* (вм. кърста-ми)*). Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че обикновенно вмѣсто *кърз* се говори въ сжщиятъ смисълъ *низ*, и въ послѣдно врѣме прѣдлогътъ *кърз* почти е излѣзълъ изъ употрѣбление.

---

*) Когато не искатъ да се кълнятъ наистина, казватъ *кърз-кланик*, вмѣсто къ́оста-ми. Кла́аник или кла́ник (кла́дник) се казва каменьтъ, който стои на чело на всѣко огнище и който въ Рѣсенско силно се почита, като сѫ се запазили даже много чърти отъ домашниятъ култъ на огнището отъ старата религия.

Около.

Този прѣдлогъ обикновенно не се съединява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Когато се намира прѣдъ пълна форма отъ винит. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения, по нѣкога се съединява съ тѣхъ, като напр. *околу́-мене* са со́браа де́цата и ма опи́твя (питаха); никой неса найде *околу́-него; околу́-нима; околу́-нъа* и пр.: но се употрѣблява по нѣкога и раздѣлно, напр. *о́колу на́с* не́мат нѝ-една ку́йкьа; о́колу ва́с ке за́градат со пле́т; о́колу не́го бя (беха) са со́брале десе́ти на пцѝ (пси — кучета) и пр.

Ако и доста нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ съединенъ съ сжществителни нечленувани, които служжтъ въ прѣдложението за обстоятелственни *мъстни* думи, напр.: са за́върте *околу́-куйкьа*; са растъ́рчаа де́цата *околу́-църква*; за да вле́зиш во дво́рот, тре́бит да по́миниш *околу́-племна* и др. так.

Изъ.

Ако не е употрѣбенъ като прѣдставка, прѣдлогътъ *из* не се съединява съ никоя отъ думитѣ, прѣдъ който стои; даже не се употрѣбява и прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, защото въ този случай въ Рѣсенскиятъ говоръ се замѣнява съ прѣдлогътъ *от*. Но когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия, които показватъ *начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпросъ *какъ?* съединява се съ тѣхъ, напр.: и́зново, изо́тзади и пр. При всичко че твърдѣ нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сжществителни нечленувани, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни *мѣстни* думи и тогава се съединява съ тѣхъ; напр.; той и́злезе *и́з-врата* на́двор; му са и́спущи ко́йньот *и́з-ръце;* са про́шетав *и́з-пазар* и пр. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че въ това послѣдното значение прѣдлогътъ *из* все по̀-вече и по̀-вече излиза отъ употрѣбление, като се замѣнява постепенно съ *низ* и *от*.

„*Низ*“.

Прѣдлогъ *низ* се употрѣблява въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто *из* и вмѣсто *пръзъ*, който е излѣзълъ изъ употрѣбление въ този говоръ и се е замѣнилъ съ прѣдлозитѣ: *преку*, *низ* и *кърз*.

Този прѣдлогъ се съединява съ пълната форма отъ винит. пад. на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, ако и да срѣща твърдѣ нарѣдко употрѣбенъ прѣдъ тѣзи мѣстоимения; напр.: той по́минаў *ни́з-нас* и ни́кой не-го́-видеў; кўршумот по́мина *ни́з-мене* и ўдриво шти́цата. Сѫщо така се съединява този прѣдлогъ, и кога стои прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелствени думи *за мѣсто;* напримѣръ: *ни́з-село* вѐрват се́ймени; *ни́з-пазар* ше́тат Бо́жана; ча́дот и́злегвит *ни́з-баджа;* са про́шетав ни́з-бавча; а́ждерот и́злегоў *ни́з-вода* и пр. Но когато прѣдлогътъ *низ* стои прѣдъ сѫществително собственно име, не се съединява съ него, или ако и да се срѣщне въ този случай съединенъ, то е въ народнитѣ пѣсни, и трѣбва да се счита за поетическа волность, а въ разговорътъ обикновенно съединенъ не се употрѣбява; напр. низ Ре́сен те́чит во́да от Големà-река; низ Со́лун вѐрват ни́зами; Альо-бег са про́шетау низ О́рид (Охридъ) и пр.

„Ко̀н."

Този прѣдлогъ, освѣнъ кога е прѣдъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (отъ вин. пад. пълната форма), съединява се още и съ такива сѫществителни нечленувани имена, които сѫ употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпроситѣ: *кѫдѣ? къмъ кѫдѣ? на кѫдѣ?* Напр.: кѐй-ойде Ве́льян? — *Ко́н-пазар.* Вче́ра са про́шетав *ко́н-лозйо* и пр. Обаче щомъ прѣдлогътъ *кон* стои прѣдъ сѫществително собственно име, не се съединява съ него, напр.: тѐргнав д'о́да кон Ре́сен; кьо́да кон Со́лун и кон Ве́лес; са свѐртив (обърнахъ) кон Пе́тка, кон Ста́йка и пр. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че този прѣдлогъ се срѣща твърдѣ рѣдко съединенъ съ имената, прѣдъ които стои, защото по-вечето пѫти и обикновенно се употрѣбява прѣдъ сѫществителни членувани, а въ такъвъ случай неможе да ее съединява съ тѣхъ.

И прѣдъ нарѣчията когато е поставенъ прѣдлогътъ *кон,* не се съединява съ тѣхъ. Като исключение отъ това може да се укаже на нарѣчието за *врѣме* — кве́черу, гдѣто се срѣща този прѣдлогъ съкратенъ, но азъ мислѭ, че това *к'* трѣбва да е особенъ прѣдлогъ или поне по-послѣжна форма отъ прѣдлогътъ *кън.*

У.

Прѣдлогътъ *у* се срѣща съединенъ, само когато е прѣдставка на думата, когато стои прѣдъ пълната форма отъ винит. падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения и кога е прѣдъ слѣдующитѣ нарѣчия: у́две, у́три (вм. о́две, о́три), у́горе, ўдолу, ўгорно ўдоўно и др. нѣк. так.; а когато стои прѣдъ всички останжли думи, ако не е тѣхна прѣдставка, не се съединява.

Съ.

Сжщо така и прѣдлогътъ *со*, кога не е прѣдставка, не се съединява съ никаква друга дума, освѣнъ съ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения и съ нарѣчията: сóсе (совсе) и сóсема (съвсѣмъ), които се употрѣбяватъ за сега безразлично едно вмѣсто друго.

Край и покрай.

Освѣнъ кога е прѣдъ лич. и възвр. мѣстоимения (вин. пад. пълната форма), този прѣдлогъ се срѣща съединенъ и когато стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, които служжтъ въ прѣдложението за ***обстоятелствени мѣстни*** думи и отговарятъ на въпросъ *кждѣ?* Напр.: цўцуль пáсит гóеда *покрáй река* Сйтница....; замъ́чи-са Божя́-майка Мáрия... Нйкой ми са *покрáй-нея* нé-згоди...; *крáй-село* дъ́рво вйсоко; *покрáй-рѫка* въ́рби насáдени; *крáй-море*, край белй-Дўнав и пр. Но въ говорътъ твърдѣ рѣдко се срѣщатъ тѣзи прѣдлози така съединени, а повечето се срѣщатъ въ пѣснитѣ.

Въ.

Прѣдлогътъ *во* се произнася съкратено *в'*, когато се съединява съ думата, прѣдъ която стои, обаче това правило не се пази строго всѣкога, защото се срѣща и прѣдлогътъ *во* да се съединява съ думата, прѣдъ която стои, както е напр. въ случаятъ, когато *во* стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възратното мѣстоимения: *вó-мене, вó-тебе, вó-него, вó-нас, вó-вас, вó-ними.*

Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, които служжтъ въ прѣдложението за *обстоятелственни мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *кждѣ?* съединява се, съ тѣхъ и вмѣсто *во* става *в'*: а когато въпросътъ не е *гдѣ?* или *кждѣ?* а се пита: *въ що?* или *въ какво?* тогава прѣдлогътъ *во* не се съединява съ сжществителното име, и си остава пакъ *во*; напр.: къ́й-ойде Пáвле? — *в' лóзйе* (сир. въ извѣстното на тебе лозье); во щó-влегле óвците?—*во лóзйе* (а не во нйва, во лйвада и др.). Къй гó-клаў грóзйето?—*в' кóшница*; вощо-гó собраў грóзйето?—*во кóшница*, *во кърбла*, *во бóчка*, и пр.; къй-го кладе грáот?—*в' гърне;* во що-гó-свари граот?—*во гърне*. Отъ това прави исключение слѣдующиятъ примѣръ, гдѣто и при съединението си съ името, което прѣдшествува, прѣдлогътъ *во* си остави пакъ не съкратенъ: кѣй-паднаў На́сте? — *во́ во́да*, но: во що́-паднаў? — во во́да (а не во кал, во снег и пр). Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ членувани сѫществителни и́мена и прѣдъ собственни, като не се съединява съ тѣхъ, употрѣбява се безразлично и съкратенъ и не съкратенъ, напр. о́йдов в' Ре́сен и о́йдов во Ресен; той жи́веет в' Би́толья и той жи́веет во Би́толья; го вѣрлив в' ре́ката и во реката. Само когато има мѫчнотия за произнасяньето, тогава за благозвучие се употрѣбява само *во*, напр. *во дво́рот*, а не в' дворот и пр,

Това двойно употрѣбление на *во* и в' дава поводъ да се мисли, че по-напрѣдъ трѣбва да се е правила нѣкоя разлика въ употрѣблението имъ, както и сега може по нѣкога да се забѣлѣжи, че в' се употрѣбява, когато името отговаря на въпросъ *кѫдѣ*, като напр.: кѣ́й-ойш? — в' Ре́сен; а *во* — когато се говори за нѣщо случивше се вжтрѣ въ мѣстото и кога се пита *гдѣ*, напр. си́те са со́браа *во Ре́сен*. Но сега обикновенно вече не правѭтъ тая разлика, а говорѭтъ *во* и в' безразлично, когато този прѣдлогъ не се съединява съ името, което прѣдшествува.

6 Съединение на съюзитѣ и междуметията съ нѣкои думи.

Съюзитѣ и междуметията не се съединяватъ съ думитѣ, които свързватъ, или между които се поставятъ. Исключаватъ се отъ това правило съюзътъ *и* и междуметието *ле*.

Съюзътъ *и* въ числителнитѣ имена, когато е поставенъ да свързва думитѣ, означающи десетици и единици, съединява се съ тѣхъ и тритѣ, та образуватъ една сложна дума, и за това, когато се случи, щото думата, означающа единицитѣ, да е едносложна или двусложна, ударението минува върху този съюзъ, а двѣтѣ други думи оставатъ безъ ударение, напр.: двайст-и́-девет, гриест-и́-осом, четирест-и́-пет и пр. Сѫщо така се съединява съюзътъ *и*, и когато свързва думата поу́ (пол) съ нѣкоя друга дума, означающа число или другъ нѣкой прѣдметъ; три-и́-лоу́; седом-и́-поу́; дваистипет-и́ поу́; ока-и́-поу́, шиник-и́-поу́; година-и́-поу́, месец-и́-поу́. Както е въ послѣднитѣ примѣри, думата поу́ се присъединява чрѣзъ съюзътъ *и* къмъ такива сѫществителни имена, които служатъ като единици за мѣрка, а думитѣ: е́ден, а, о сѫ пропуснѫти.

По нѣкога съюзътъ *и* се съединява, когато стои прѣдъ личнитѣ мѣстоимѣния и прѣдъ нѣкои нарѣчия; но особенно се забѣлѣзва това, когато се повтарятъ тѣзи мѣстоимения и нарѣчия едно слѣдъ друго и сѫ свързани съ този съюзъ, напр.: и́-яс, и́-ти, и́-той, и́-тие (вм. тѣ); и́-ними, и́-нья; и́-*яс*, *ѝ-ти*, сме сиромаси; и́-*него* и́-*ньа* и (ги) о́прале (убили) ле́тоска; и́-*така* до́йде, ба́рем пора́ботай тро́о; *ѝ-така* и́-*така* кьо́йш на́-пазар, барем ку́пи-ми е́дна о́ка соль.

Нѣкои отъ междуметията, като се съединяватъ помежду си, образуватъ сложни думи. Въ такъвъ случай, като се считатъ за една само дума, ударението се поставя въ тѣхъ споредъ общото правило, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ, ако думата е многосложна и на първиятъ и́ слогъ, ако е двусложна или трисложна, напр.: бре́бре, море́море, еху́хаа, о́флеле, трака́трука, като напр. въ слѣдующата пѣсня:

Трака́-трука Ма́це (дат. пад.) на портата
Да ѝзлезит Ма́ца на беу — Вардар . . . .

Въ обращенията частицата *ле*, която се притуря къмъ думата, означающа прѣдметътъ, къмъ който е отправено обращението, се счита като слогъ отъ тая дума и влияе върху поставяньето на ударението и́, напр.:

Месечи́но-ле, *Ма́ро-ле* . . , .
Плани́но-ле, Шар-планино . . . .
Дими́тро-ле, русо́-косо мо́миче . . . .

Вр тѣзи примѣри думитѣ: *Месечи́но-ле*, *плани́но-ле*, *Дими́тро-ле* сѫ измѣнили ударението си, което, ако не би се прибавилъ слогътъ *ле*, би било единъ слогъ по́-напрѣдъ къмъ началото: *месе́чино*, *пла́нино*, *Ди́митро*.

* * *

Нашето изложение за ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ не би било пълно, ако неспоменемъ слѣдующето:

Въ народнитѣ пѣсни се срѣщатъ понѣкога и такива ударения върху думитѣ, които немогѫтъ да се обяснѫтъ ни съ едно отъ горѣизложенитѣ правила, или, по́-добрѣ да кажемъ, сѫ съвсѣмъ противни на тѣзи правила. Въ пѣснитѣ се срѣщатъ съединени по ударение такива думи, които въ говореньето нетрѣбва да бѫдѫтъ и немогѫтъ да бѫдѫтъ никога съединени; а пъкъ сѫ раздединени такива думи, които въ говорътъ, споредъ правилата за ударението, трѣбва да бѫдѫтъ съединени. Но на това явление трѣбва да се гледа като на поетическа волность, която се обяснява, споредъ както ще видимъ по́-долу, пакъ чрѣзъ сѫщото общо правило за ударенията

Стиховетѣ, както е извѣстно, се дѣлѭтъ на стѫпки, а стѫпкитѣ — на слогове. Всѣки стихъ може да има по двѣ, три, четири и пр. стѫпки; а сѫщо и всѣка стѫпка въ Рѣсенскиятъ говоръ (както, мислѭ, и въ цѣлото западно-македонско нарѣчие) може да има: два, три, четири, петъ и шестъ слога. И така стѫпкитѣ въ стиховетѣ на народнитѣ пѣсни по Рѣсенскиятъ говоръ биватъ *двусложни, трисложни,* и *многосложни.* Понеже всѣка стѫпка (въ тѣзи народни пѣсни), отъ колкото слога и да състои, се взема като една отдѣлна дума, то всѣка стѫпка има само едно ударение, което, съобразно съ общото правило, бива на първиятъ слогъ на стѫпката, ако тя е двусложна или трисложна и на третиятъ слогъ, считанъ отъ краятъ на стѫпката, ако тя е многосложна. Стѫпката се взема, както казахме, като отдѣлна дума, само съ едно ударение; но тъй като размѣрътъ, съ който е започнѫта пѣсеньта, неможе да се издържи до краятъ изцѣло, по причина, че не се намиратъ думи съ подходяще ударение, то се случва да влизатъ по нѣколко думи въ една стѫпка, или напротивъ — една дума да се раздѣля между двѣ стѫпки. Щомъ единъ пѫтъ по такъвъ начинъ сѫ образувани стѫпкитѣ, ударението въ тѣхъ слѣдва общото правило, а никакъ не се обръща внимание върху частното ударение на всѣка отъ думитѣ, които съставляватъ стѫпката, защото въ стѫпката се гледатъ само слоговетѣ, а не думитѣ. По тая причина се явяватъ поетическитѣ волности въ народнитѣ пѣсни, но тие волности всѣки пѫтъ се подчиняватъ пакъ на общото правило, защото се взематъ като редовно поставени, споредъ него въ стѫпката, която се взема като отдѣлна дума. За обяснение на казаното до тука, ще приведемъ нѣколко примѣри:

Месечи́но-ле | Ма́ро-ле,
Убоо́-вечер | *да́-грееш!*
Многу сва́тои | *ке́-збера,*
Отнеса́м-ке́-и | о́тнеса
Дур на *цъ́рвено* | *я́боу́ко* . . .

Тая пѣсень, ако не я пѣятъ, а я расказватъ, ще я произнесѫтъ така, както е сега написана. Въ нея има съединени думи, които не трѣбва да се съединяватъ, като: *убоо́-вечер*, вм. у́боо ве́чер; *да́-грееш,* вм. да гре́ещ; *ке́-збера,* вм. ке збе́ра; *отнеса́м-ке-и,* вм. ке и (ги) о́тнесам; а пъкъ думитѣ *цървено я́боу́ко* сѫ раздѣлени една отъ друга, когато тѣ трѣбва да бѫдѫтъ съединени по ударение — *цървено я́боу́ко* и опрѣдѣлението да нѣма ударение.

Защо сѫ допуснѫти тѣзи неправилности въ ударението, се обяснява твърдѣ лесно, като се погледне на размѣрътъ на самиятъ стихъ. Стихътъ е двустѫпенъ; първата стѫпка е петосложна, а втората е трисложна. Споредъ общото правило, ударението въ първата стѫпка, неможе да бѫде на друго мѣсто, освѣнъ на третиятъ слогъ отъ краятъ, и такова ударение има първата стѫпка на всѣки стихъ. Втората стѫпка на всѣки стихъ, като приложна, трѣбва да има ударение на първиятъ слогъ, затова се явяватъ неправилности като: *ке́-збера, да́-грееш.*

Или напр. въ слѣдуюцата пѣсень:

Течи́т-вода | сту́дена
Низ стре́д-село | Въ́рбяни,
Що но́сеше | во́дата
До три́-върби | ки́тени;
На въ́рбите | имаще
До три́-одра | ша́рени,
На о́дрои | се́деа
До три́-младѝ | *те́рдзии* . . . .

Има неправилно ударение само въ първата стжпка на първиятъ стихъ *течи́т-вода,* вм. те́чит во́да, но и тая волность е допуснжта, за да се спази размѣрътъ и ударението въ стжпката, тъй като двѣтѣ думи *течи́т* и *во́да* не се вематъ въ стжпката като отдѣлни думи вече и не се обръща внимание върху ударението, което сж имали, когато сж биле отдѣлни самостоятелни думи, а се вематъ тука, като слогове на една сложна дума.

Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че всички неправилности въ ударенията, които се срѣщатъ изъ народнитѣ пѣсни, сж отъ подобенъ родъ; и така трѣбва да се обясняватъ. Щомъ се срѣщне нѣкое ударение, което неможе да се обясни съ обикновеннитѣ правила за ударенията, трѣбва да се обърне внимание върху цезурата на стихътъ, да се види отъ колко стжпки състои и отъ колко слога състои стжпката, гдѣто се срѣща неправилното ударение, и тогава ще се види, защо е така поставено то.

Въ на́й-добрѣ съставенитѣ народни пѣсни се срѣщатъ твърдѣ малко произволни съединения на думи и неправилни ударения, а по́-вечето думи сж подбрани така, щото ударението въ стжпката пада естественно и спорѣдъ правилата на надлежниятъ слогъ отъ краятъ, напр.:

А от гро́зйето | цървено́-вино | пра́еше,
От коми́нките | льута-ра́йкия | ва́реше . . . .

Но при всичко това, твърдѣ нарѣдко може да се намѣри народна пѣсня, гдѣто размѣрътъ да е запазенъ изцѣло до краятъ безъ да е употрѣбено нѣкадѣ неправилно ударение.

1892 г.

Знаменититѣ европейски писатели и поети на български язикъ.*)

. . . . . Но да оставимъ шегитѣ на страна. Какво ме питашъ ти?

— „Какъ може да се снабди българската читающа публика съ европейскитѣ писатели и поети на български язикъ?“ — Отговарямъ ти чисто и просто — **никакъ**. Не е възможно да се постигне това, което искашъ ти, което бихъ желалъ азъ, както и всѣки искренъ патриотъ, националистъ българинъ. Това е много скърбно за насъ, но то е цѣла истина, то е толкова вѣрно, щото е слѣпъ, който го не вижда. И не само сега е не възможно, а даже, споредъ моето мнѣние, и слѣдъ 60—70 години едва ли ще да бѫде възможно, ако бѫде честита България до тогава да сѫществува като самостоятелна национална единица. Сега ти имашъ право да ме попиташъ: защо? Причинитѣ сѫ много и не се завземамъ да ти ги изброѭ всичкитѣ, но само двѣ или три отъ тѣхъ сѫ достатъчни да ти покажатъ нагледно невъзможностьта и непостижимостьта на това, което ти искашъ.

Най-главната и сѫщественна прѣчка е численностьта на нашиятъ народъ. Всичкитѣ почти малки европейски народи сѫ осѫдени, ако и въ по-малка степень, на сѫщата осѫдность въ литературно отношение, както и ние. Всѣкой отъ тѣзи малки народи има прѣдъ себе си нѣкой другъ отъ голѣмитѣ язици, съ който се ползува. Българинъ образованъ само съ български язикъ—е невъзможенъ. Който иска да бѫде образованъ человѣкъ, да се ползува съ богатствата на всесвѣтската литература, ако е българинъ, освѣнъ българскиятъ язикъ, трѣбва да знае единъ отъ езицитѣ: руски, нѣмски, французски, или английски. Само въ такъвъ случай ще може да се ползува, само въ такъвъ случай ще му бѫдѫтъ достѫпни знаменититѣ европейски поети и писатдли. Въ противенъ случай, той може да прочете нѣколко откѫслеци въ христоматиитѣ, нѣкои отдѣлни съчинения на отдѣлни автори, случайно прѣведени на лошъ тарабарски язикъ и нѣколко брошурки отъ по 50—60 страници за общото съдържание на извѣстни съчинения, а друго не. По тази причина съвѣтвай своитѣ ученици да се занимаватъ сериозно съ изучваньето на руския или французкия язикъ, ако искатъ съ врѣме да станѫтъ умни, начетени и даже учени хора.

Ако славянитѣ сѫ послѣдното между образованитѣ европейски племена, то българитѣ сѫ най-послѣдното отъ славянскитѣ племена и по образование и по много други нѣща, а особенно по своята литература. Причината на това не е само, че най-късно сме се отървали отъ турцитѣ, а още и въ това, че сме най-малочисленниятъ и най-селашкия отъ всички други славянски и не славянски народи. Като казвамъ тука малочисленъ, азъ имамъ прѣдъ видъ читающата публика, както и условията за нейното развитие и умножаванье. Даже онѣзи народи, които на гледъ и даже по число сѫ по-малки отъ насъ, иматъ несравненно по-голѣмо число градско население, а читающата публика по селата иматъ такава, щото дай Боже ние да ги достигнемъ слѣдъ 50—60 години. България брой 3 мил. и 300 хил. жители, но чисти българи нѣма цѣли $2^{1}/_{2}$ мил. Вънъ отъ тѣзи $2^{1}/_{2}$ мил. нѣма български народъ за книгата, която се издава тука, защото въ Турция не я пропущатъ, въ Сърбия хичъ, а българитѣ въ Сърбия, Влашко и Руссия вече не се българи, нито се интересуватъ отъ българска книга. Сравни съ това гърцитѣ и ще видишъ, че освѣнъ всичкитѣ 2 мил. отъ Еллада, но още около $1^{1}/_{2}$—2 мил. и по-вече въ островитѣ, въ Европейска и Азиятска Турция и даже въ Египетъ четѫтъ свободно гръцката книга. Ами ако вземешъ процентътъ на търговцитѣ и занаятчиитѣ въ сравнение съ селянитѣ? Ами ако вземешъ тѣхната читающа публика въ сравнение съ нашата? — Гдѣ сме ние?! Ами зеръ власитѣ съ своитѣ 7—8 мил. и съ голѣмото си градско население сѫ подолу; ами сърбо-хърватитѣ? Та що най-послѣ? Даже словацитѣ, словенцитѣ, галицийскитѣ рутенци сѫ по-вече отъ насъ по число, а главно и по читающата публика. Ако не друго, всичкитѣ други европейски народи, както протестанскитѣ, тъй и католическитѣ, иматъ въ всѣко село по единъ постояненъ читатель въ лицето на селскиятъ попъ, който винаги се интересува съ народната литература и купува книги, жертвува за спомоществования и пр. Ето защо даже литературитѣ на слованцитѣ, словацитѣ и малорруситѣ сѫ по-богати отъ нашата. И до когато България остане въ сегашнитѣ си политически граници, до тогава не ще можемъ да надминемъ въ литературно отношение други народъ въ Европа, освѣнъ арнаутитѣ. По тази причина и всички онѣзи, които искатъ да си остане България тъй, както е сега, безъ да се распростре въ своитѣ етнографически граници, съзнателно искатъ да бѫде тя не държава и народность, а само провинция.....

---

*) Това е 2|3 отъ едно писмо, което Китанчевъ писалъ Божилъ Райкову изъ Хасковскиятъ затворъ. Нарочно го печатимъ тукъ, зашото мислимъ, че въ тоя отдѣлъ по-съотвѣтствува.

Ю. И.

При казаното до тука притури още това, че повечето други малки народи, като власитѣ, хърватитѣ, словинцитѣ и др., освѣнъ просвѣтено духовенство, освѣнъ свѣсни учители, иматъ и достатъчно число аристократи. Ти знаешъ моитѣ мнѣния и убѣждения за духовенството и аристократията, но въ това отношение тѣ немогѫтъ да не се взематъ като благоприятствующи за развитието на литературата фактори, — поне за повечето родове литература, освѣнъ извѣстни исторически и политико-социални съчинения, безъ които, ако и малко щърба, но все пакъ може да бѫде богата книжнината на еднъ народъ, като напр. русската.

Ами у насъ? Я прѣсмѣтни колко души съставляватъ нашата читающа публика и колко пъкъ отъ тѣзи, които сегисъ-тогисъ пообичватъ да попрочетѫтъ нѣщо, ще си купѭтъ книги? Слава Богу, има и у насъ въ послѣдно врѣме една новоиспечена бюрократическа аристокрация (впрочемъ самитѣ имъ прозвища показватъ достатъчно благородството на тѣхното происхождение, при всичко че сѫ навирили носоветѣ си двѣ педи на горѣ: Свинаровъ, Коняровъ, Биволаровъ, Овчаровъ, Козаровъ, Фурнаджиевъ и пр. и пр.), но вѣрвашъ ли ти, че тѣ ще ти купѭтъ книга да четѫтъ? Та най-послѣ обърни се около себе си и виждъ: мнозина ли учители даже въ гимназиитѣ ще намѣришъ, които да сѫ си купили даже най-необходимитѣ рѫководства по прѣдметътъ, който прѣподаватъ? А нѣма ли да намѣришъ и такива, които нѣматъ у себе си и учебникътъ, по който прѣподаватъ? Сѫщо погледни и къмъ чиновницитѣ — едничката наша интелигенция, на която чѣкатъ книжаритѣ — може ли да се намѣрѭтъ мнозина, които да иматъ свои книги за четенье и да съставляватъ нѣщо като своя библиотека?

Но за голѣмо наше нещастие, отъ читающата наша публика трѣбва да исключимъ, като не наша, като чужда, една твърдѣ голѣма часть отъ най-интелигентнитѣ наши мѫжье, които се интересуватъ съ четенье и то за това, защото тѣ сѫ въспитани вънъ отъ България, знаѭтъ добрѣ по единъ страненъ язикъ и четѫтъ на този язикъ, като прѣдпочитатъ да си купуватъ и книги на чуждиятъ язикъ. И кой може да ги осѫжда за това? Азъ съмъ единиятъ, който никога нѣма да се съгласѭ да дамъ петъ пари за българскиятъ прѣводъ на Илияда отъ Велева, когато имамъ възможность да се наслаждавамъ съ прѣкрасниятъ руски прѣводъ на Гнѣдича. И защо пъкъ да чета прѣводътъ, когато могѫ да се ползувамъ отъ оригиналътъ? Ще кажешъ, отъ патриотизмъ! да, но колцина сѫ тѣзи, които ще дадѫтъ по 10—12 лева и повече за една книга, само за да поддържатъ българската литература? То бѣше вече този патриотизмъ: той се минѫ още прѣди 20—30 години и само въ тогавашнитѣ български книги ще срѣщнемъ, напр. слѣдующето: „Мусикословеснѣйший г. Авксентия за братанца своего кир Іованча и за сестриница своего кир Павла и за словеноболгарской училища — 3“. Това е куриозъ и не ще се вече срѣщне. Отъ патриотизмъ цървули днесъ хората не носѭтъ, само защото биле българско издѣлие!

Подиръ всичко казано, направи една тънка смѣтка казанлъшка и ще видишъ колко книги ще можешъ да продадешъ въ България отъ едно сериозно съчинение, било прѣводно, било оригинално. Прѣсмѣтни, колко трѣбва да се похарчи, до като се напечати съчинението, до като се распрати по книжарници, спомоществователи и приятели, а не забравяй при това да прѣсмѣтнешъ още, като въ колко врѣме ще можешъ да съберешъ исхарченитѣ пари, та тогава ела да говоримъ за снабдяванье съ поети и писатели. Не виждашъ ли, че у насъ простъ вѣстникъ партизански, съ който се занимаватъ всички, или просто периодическо издание, та пакъ безъ субсидия не боже помози? Но що казвамъ азъ? — даже учебникъ ако не е одобренъ и прѣпорѫчанъ, а често субсидиранъ и наложенъ, пакъ не може да се распродаде! Това ти и самъ съзнавашъ, за това въ писмото си казвашъ: „Азъ мислѭ, че най-мѫчното е да се намѣри издатель. Ние сме хора сиромаси; можемъ да прѣведемъ, но не и да го напечатаме на свои разноски“. Това е съвършенно вѣрно, но знаешъ ли на какво прилича? —- То прилича на онзи вашъ сиромахъ котленецъ, който се тъкмелъ да иде на хаджилѫкъ и всичко друго си билъ приготвилъ, а само за пари се измайвалъ. Имало, казвашъ тамъ, единъ младъ книжаръ, който се наемалъ да издава книгитѣ. Азъ съвсѣмъ не вѣрвамъ, че той ще успѣе, даже го съжалявамъ, че ще пропадне, ако дѣйствително ти го увлѣчешъ да се задълбочи въ това прѣдприятие. Той ще може да издаде една, най-много двѣ книги, подиръ което ще трѣбва да го чѣкате двѣ-три години, до като дойде на себе си, за да издаде слѣдующиятъ номеръ и то, ако се случи да има добъръ успѣхъ. За такова дѣло до нѣкѫдѣ добъръ, или по-добрѣ най-добриятъ издатель е само Дановъ, но той е хитръ и съ куче въ чувалъ не влиза, а пъкъ за патриотически цѣли въ книжната търговия едва ли ще иска да слуша; той тази пѣсенъ не обича и, разбира се, има право.

Освѣнъ това ти съвсѣмъ самонадѣянно се отнасяшъ и къмъ силитѣ на прѣводачитѣ. Ти казвашъ че ще помолишъ Тодора и нѣкои учители, послѣ ти, азъ и ще прѣвеждаме. . . Какво? — европейскитѣ знаменити поети! Вѣрвашъ ли това, което говоришъ, или лафъ олсунъ, та веръ биръ лула тютюнъ. Ти опиталъ ли си се да прѣвождашъ стихове? Знаешъ ли, чезнаменити поети сѫ прѣвождали други поети и пакъ съвсѣмъ нарѣдко сѫ сполучвали? Знаешъ ли, че за тѣхъ сѫщо се повтаряли пословицата: tradutore — tradditore? Когато за тѣхъ е било така, като сѫ прѣвождали на язикъ напълно обработенъ, какъвъ ще бѫде нашиятъ прѣводъ? Или: ухапа ме една бълха, отидохъ на долна махла? Поетътъ пакъ поетъ би трѣбвало да го прѣвожда, и не само стиховетѣ, а ако е възможно и прозата. А ние съ тебе и съ Василева какви поети сме? Я опитай се да прѣведешъ само едно стихотворение отъ Пушкина, та ще видишъ колко врѣме ще изгубимъ и какво ще излѣзе.

Впрочемъ не казвамъ, че нѣма вече никаква възможность да се постигне идеалътъ, който те блазни тебе, както и мнозина други, но тука трѣбва падишахѫнъ куветийленъ да стане работата, сир. пакъ брашняниятъ чувалъ да се тупа, пакъ въ хазната да се бърка и то безъ надежда за възвръщанье на взетото, обаче тогава пакъ не би имало съвсѣмъ никаква гаранция за доброкачественностьта и достойството на прѣводитѣ. Има и друго срѣдство все тъй леснопостижимо и все тъй вѣроятно за испълнение, а то е — да речжтъ Евлоги Георгиевъ и Шоповъ, двамата заедно, да завѣщаѭтъ всичкото си имание, всичкитѣ си 40—50 милиона лева, съ условие да се прѣведжтъ и напечататъ на български язикъ по-знаменититѣ писатели и съчинения на свѣтътъ или поне европейскитѣ (което впрочемъ въ сжщность е все едно). Виждъ, тогава вѣрвамъ, че може да се снабди читающата българска публика съ знаменититѣ европейски поети и писатели, но и то пакъ, ако не се бърза твърдѣ много съ прѣвожданьето, защото ще излѣзе съвсѣмъ кьопаво. Въ това отношение само 4—5 милиона, дадени подъ распорѣжданьето на една добрѣ съставена коммисия, много нѣщо би извършили. Но гдѣ да се намѣрѭтъ тѣзи милиони? Кой ще си даде даромъ милионитѣ на българитѣ? — Никой. Наистина Евлоги Георгиевъ слущаше се напрѣдъ, че искалъ да подари милиони за построяваньето и поддържаньето на единъ университетъ въ София. Да има нѣкой да го убѣди да остави да се исхарчжтъ за издаванье на книги 3—4 милиона—по-хубаво би било; защото за университетъ и самото Народно Събрание може да отпусне пари, но за издаванье на книги въ такива грамадни размѣри — никога. Обаче всичко това, което ти пишж тукъ, сж такива сжщо мечтания, каквито и твоитѣ.

Като ти написахъ това до тука, не трѣбва да мислишъ, че съвсѣмъ не одобрявамъ твоята мисъль; напротивъ, азъ я намирамъ за много добра и ви съвѣтвамъ да почнете издаваньето на двѣ-три книги. Една само да можешъ да издадешъ, все е кяръ. Ако изберете нѣкое малко съчинение отъ 2-3 до 4-5 коли, ще можете да издадете на година 2-3 такива съчинения; ако ли изберете по-голѣмо, не ще можете да издадете повече отъ едно. Но въ всѣки случай, по-добрѣ едно или двѣ, отъ колкото хичъ. Ти знаешъ, че даже отъ нашето Киевско въодушевление все излѣзе единъ малъкъ плодъ—твоятъ прѣводъ за Американскитѣ патриоти. Дай боже и сегашното да не остане безполезно. Само не си задавай цѣли такива, които не сж постижими, а гледай по-скромничко. Даже най-добрѣ би било да издадете цѣлото събрание на съчиненията на единъ авторъ, отъ колкото 2-3 разни книги отъ разни автори.

Домързѣ ме вече да ти пишж, а много нѣща бихъ искалъ още да ти искажж. Ако не те мързи и ако има нѣщо да ми възразявашъ срѣщу написаното, можешъ да ми пишешъ. Азъ на драго сърдце ще четж твоето писмо. Блазѣ ти, че вѣрвашъ още по младежки въ много нѣща! . . . Дѣйствително блаженни вѣрующи. . .

1893 г.

Сервантесъ и неговия Донъ-Кихотъ *)

(По статиитѣ на Dumas, Ninord и В. Карелинъ).

Ни една книга толкова не се е прославила, ни единъ романъ не е спечелилъ такава гръмлива извѣстность и такава всемирна популярность, както Донъ-Кихотъ на Мигуела Сервантеса. Но нека допълнемъ казаното: на всѣка стѫпка и отъ всички слушаме името отъ героя на това безсмъртно произведение, но мнозина ли ще се намѣрятъ у насъ, които да сѫ чели Донъ-Кихота и още повече — такива, които да знаятъ нѣщо за сѫдбата на самия авторъ? А едва ли има друга книга, която да се е печатала толкова често, да се е прѣвождала на толкова чужду езици, и другъ авторъ, който да се е удостоилъ съ толкова биографии. Задъ мършавиятъ ликъ на героя, който е станалъ типъ, проглежда мощната фигура на самия авторъ. Нека се яви прѣдъ насъ за минута той, прѣди да почне да повѣствува за живота и дѣянията на Донъ-Кихота, дворянинътъ отъ Ламанча.

Често се говори, че историята на великитѣ писатели е сѫщеврѣменно и история и на тѣхнитѣ произведения. Въобще, нѣма нишо по-вѣрно отъ това: повечето отъ писателитѣ на нова Европа сѫ отпечатали цѣлия си животъ въ паметницитѣ на своя гении, които сѫ оставили слѣдъ себе си, и интересътъ на тѣхнитѣ биографии се ражда исключително отъ славата на произведенията имъ. Но не е така съ писателитѣ, които сѫ прославили Испания въ великия вѣкъ на нейната литература. Всичкитѣ прѣди да посвѣтятъ живота си на книжнината, живѣли сѫ животъ дѣятеленъ; всичкитѣ, прѣди да земятъ перото, сѫ въртѣли сабя; всички, въ първата половина на своя животъ, сѫ зимали участие въ онова движение, което увличало тѣхнитѣ сънотечественици по бойнитѣ полета на Европа и Африка, или незнайнитѣ краища на Новия свѣтъ, откритъ прѣди нѣколко десетини години. Този животъ на испанскитѣ писатели, пъленъ съ въодушевление, а понѣкога и съ приключения, дава още по-голѣма привлѣкатность на тѣхното животоописание: човѣкъ се интересува за самия авторъ. Такова е поне впечатлението, което добиваме, когато четемъ биографията на Лопе или Калдерона и др. Надѣваме се, че сѫщото впечатление и сѫщото чувство ще испита и читательтъ, като прочете живота на Сервантеса, който ще се опитаме да изложимъ тука накратко.

Отъ когато Донъ-Кихотъ направи безсмъртно името на Сервантеса, въ Испания съ голѣмо любопитство сѫ търсили да узнаятъ, кои сѫ били прадѣдитѣ на този знаменитъ авторъ.

---

*)Настоящата статия на Китанчевъ е била прѣдназначена да се тури на чело на негова прѣводъ на *Д. Кихота*, но понеже и безъ туй излѣзълъ твърдѣ голѣмъ, романътъ останѫлъ безъ всѣки етюдъ върху него и неговия авторъ.

Сега се знае, че Сервантесъ происхожда отъ единъ старъ дворянски родъ въ Австрия, който много отдавна дошълъ и се установилъ въ Кастилия. Вь XIII в. мнозина рицари отъ този родъ сж придружавали царь Фердинанда при́ завоюваньето на Баеза и Севилля и, споредъ тогавашния обичай, взели извѣстенъ дѣлъ при распрѣдѣляваньето на завоюваната земя. По-кжсно, името на Сервантесовци се срѣща между завоевателитѣ на новия свѣтъ. Кастилския клонъ отъ този родъ, който чрѣзъ бракъ билъ се сродилъ съ дома Саведра, почнжлъ вече отъ началото на XVI-й в. да изгубва прѣжния си блѣсъкъ и могжщество. Прѣзъ онова врѣме се споменува нѣкой си Жуанъ Сервантесъ, който е билъ *корехидоръ**) въ Осуна и съ своитѣ добри качества спечелилъ любовьта и почитанието на тамошнитѣ жители. Този донъ Жуанъ ималъ синъ, Родиго Сервантесъ, който се оженилъ около 1540 година за донна Леонарда де Кортинасъ, жена отъ благородно произхождение, отъ която ималъ четири дѣца: най-напрѣдъ двѣ дъщери, Андрея и Луиза и послѣ двама синове, Родриго и Мигуелъ. Този послѣдния, който съединява знаменитостьта на рода съ величието на гения, е героятъ на нашия разказъ.

Родителитѣ на Мигуелъ Сервантесъ-де Саведра, людье небогати, живѣли близо до Мадридъ, въ градеца Алкала-де-Хенаресъ, когато той се родилъ въ началото на Окт. 1547 год. Той е билъ кръстенъ на 9-й Окт. сжщата година въ енорийското училище на Санта-Мария-ла-Майоръ. Това сега е доказано съ най-добри свидѣтелства; така щото за напрѣдъ не трѣбва да се отдава никаква важность на претенциитѣ на Мадридъ, Севилля, Толедо, Люсена, Ескивиаръ и Алказаръ-де-Санъ-Жуанъ, които оспорявихж до сега на Алкала честьта, че е дала на Испания едного отъ най-славнитѣ ѝ синове.

Годинитѣ на дѣтството и първата младость на Сервантеса сж покрити за насъ съ мракъ и даже разнообразнитѣ загатвания, които срѣщаме тукъ-тамъ изъ съчиненията му, малко спомагатъ за разсѣванье на този мракъ. Обаче, отъ нѣкои негови упоминания се вижда, че още отъ най-млади години той е ималъ такъвъ вкусъ, такава страсть къмъ четенье, щото съ жадно любопитство е събиралъ по улицитѣ, изъ кальта, всѣки кжсъ печатана хартия и четелъ съ такъво внимание, като да е било нѣкое високо литературно произведение. Освѣнъ това, ние знаеме, пакъ по негово признание, че когато билъ на 10—12 години, той е видѣлъ на сцената заменития Лопе де-Руеда, чийто талантъ, като актьоръ и като поетъ, го поразилъ: даже въ края на своя животъ той е обичалъ да си припомнюва разнитѣ роли, въ които го билъ виждалъ и да декламира наизустъ цѣли откжслеци отъ нѣкои испански комедии, които бѣхж останжли въ паметьта му вече отъ половинъ вѣкъ.

---

*) Първъ чиновникъ по правосждието въ единъ градъ.

Споредъ най-вѣроятни прѣдположения, Сервантесъ трѣбва да е получилъ първоначалното си образование въ родното си мѣсто Алкала. Алкалския университетъ, който билъ основанъ нѣщо прѣди 50 години, се ползувалъ въ онова врѣме съ голѣма извѣстность и Сервантесъ израстнѫлъ въ тая духовна атмосфера, постѫпилъ по-послѣ въ Саламанския университетъ, за да довърши тамъ висшето си образование. Въ този университетъ той изучилъ правнитѣ науки, но като любимъ неговъ прѣдмѣтъ и тамъ била летературата. Като стоялъ двѣ години въ Саламанка, той ималъ възможность и свободно врѣме да наблюдава на самото мѣсто университетскитѣ нрава, които сетнѣ тъй добрѣ е рисувалъ въ нѣкои отъ своитѣ произведения.

Сервантесъ въ това врѣме се намѣрвалъ подъ рѫководството на едного отъ своитѣ учители, отличенъ хуманистъ, на име Жуанъ Лопе-де-Хойосъ, съ когото скоро се сближилъ, като му внушилъ голѣма любовь и почеть къмъ себе си. По случай смъртьта на царицата Елисавета Валуа, прославена отъ Шиллера въ неговия „Донъ-Карлосъ“, Жуанъ Лопе билъ натоваренъ отъ Мадридскиятъ градски съвѣтъ да състави нѣкакви алегории и девизи, които трѣбвало да украсяватъ мавзолея на царицата и да издаде единъ томъ стихотворения. Понеже врѣмето било кѫсо, то добриятъ хуманистъ се обърнѫлъ за помощь къмъ най-добритѣ си ученици и въ отчета, който обнародвалъ за болѣстьта, смъртьта и погрѣбението на царицата, споменува, че нѣкои отъ най-добритѣ стихотворения сѫ произведения на младия Мигуелъ Сервантесъ, когото на нѣкои мѣста нарича *свой драгъ и многолюбимъ ученикъ*. По такъвъ начинъ Сервантесъ излѣзълъ най-напрѣдъ на книжовното поле и макаръ въ първитѣ му произведения не се забѣлѣзва нѣкакъвъ особенно силенъ талантъ, все пакъ, важния за него отзивъ на Лопе и обстоятелството, че една отъ неговитѣ елегии е била издадена отъ името на цѣлата школа, доказватъ съ каква почесть се е ползувалъ той между учителитѣ и другаритѣ си студенти.

Насърдченъ отъ този първъ успѣхъ, Сервантесъ отива въ Мадригъ, гдѣто въ това врѣме билъ повиканъ и неговиятъ учитель, за да заеме една вакантна катедра въ коллегията на този градъ. Тамъ той всецѣло се прѣдалъ на литературата. Виждаме го да съчинява една малка *пастирска* поема, която сега е изгубена, а сѫщо и разни сонети и романси, които е постигнѫла сѫщата сѫдба, както и поемата.

По случай смъртьта на Елисавета, както и на дѣтето Донъ Карлоса (чиято таинственна смърть се случила два мѣсеца прѣди не по-малко тайнственната смърть на царицата), папата, Пий V, испроводилъ едного отъ римскитѣ прелати, който билъ натоваренъ да прѣдаде на абсолютния монархъ неговитѣ съболезнования за тази двойна загуба. Този пратеникъ въ сѫщото врѣме е ималъ, споредъ както прѣдполагатъ, тайни инструкции, да се оплаче срѣщу нѣкои дѣйствия на царскитѣ намѣстници въ Миланската область, отъ които била нѣщо недоволна черковната юрисдикция. Подобна миссия не можела да бжде приятна на Филипа II-й, който не поискалъ да слуша никакво ходатайство въ полза на собственния си синъ, и който, колкото и да бѣше набоженъ, ревниво охранявалъ своитѣ царски права противъ домогванията на римския дворъ въ своитѣ Италиянски държави. Заради това, пратеникътъ билъ доста злѣ приетъ при двора и малко подиръ пристиганьето му испроводени му били паспортитѣ, съ заповѣдь незабавно да се завърне въ Италия. Но въ краткото си прѣстояванье въ Мадридъ той успѣлъ да се запознае съ най-отличнитѣ мжжье въ столицата и съ младитѣ людье, които подавали добри надѣжди за въ бждяще и които той твърдѣ приятелски поканвалъ да ги гощава у себе си, водилъ на расходка въ своя екипажъ и обичалъ да се разговоря за разни въпроси по политиката, науката и поезията. Между младитѣ испански литератори прелатътъ особно внимание обърнжлъ върху Сервантеса: той се заинтересовалъ за него и въ минутата на тръганьето си, го взелъ съ себе си, като домашенъ слуга (camarero). Тука му е мѣстото да припомнимъ, че въ XVI и XVII в. въ Испания, както въ Франция и Италия, този видъ слугуванье не било нѣщо унизително, а се считало за почтено и че за единъ бѣденъ младежъ това е било най-сигурното срѣдство, да достигне до високо положение въ Черквата,

Придруженъ отъ своя camarero, Кардиналъ Аквавива тръгнжлъ да пжтува прѣзъ Валенция и Каталония. Мисли се, че той се е въсползувалъ отъ случая, за да посѣти южнитѣ провинции на Франция. Особенното познаванье на тази страна, което е показалъ Сервантесъ въ първото си произведение, което обнародвалъ слѣдъ възвръщаньето си къмъ литературенъ животъ, струва ни се, подвърдява това мнѣние.

Въ Римъ Сервантесъ се въсхищавалъ отъ паметницитѣ на вѣчния градъ. Може да се намѣри и въ неговия безсмъртенъ романъ свидѣтелство за живото впечатлѣние, което сж произвели толковато отлични художествени произведения върху неговия духъ, надаренъ съ такава способностъ да разбира и да чувствува всичко велико. Но слѣдъ 12 или 15 мѣсеца, прѣкарани на служба у кардинала, било по причина, че не му се понравилъ покровительтъ му, било че му е омръзнжлъ монотонниятъ животъ, който прѣкарвалъ при него или пъкъ най-послѣ, защото, въпрѣки своитѣ религиозни чувства той е видѣлъ, че нѣма никаква наклонность къмъ черковната служба, той хвърлилъ расото и се записалъ въ испанскитѣ войски, които се намирали въ Италия.

Минутата била благоприятна: звукътъ на оржжията и военниятъ зовъ пълнѣли всичкитѣ италиянски градове; Дориитѣ въоржжавали своитѣ галери въ генуезскитѣ верфи, а на римскитѣ площади испански офицери правѣли прѣгледъ на войскитѣ. Една силна распря се бѣше повдигнѫла между венециянската республика и султана Селима II за островъ Кипръ, а папата се обръщаше съ молби и писменни напомнювания къмъ християнскитѣ господари, като ги подбуждаше да спомогнѫтъ за побѣдата на кръста надъ мухамеданския полумѣсецъ и дѣйствително една часть отъ християнството се въорѫжило срѣщу отоманското могѫщество. Измолени отъ венецианцитѣ, Филипъ II и папата направихѫ съ тая республика съюзътъ, извѣстенъ подъ името *свещенна лига*. Споредъ условията на договора, подписанъ на 20-й Май 1571 год. Донъ-Жуанъ Австрийски, незаконния синъ на Карла V и братъ на Филипа II, прославенъ вече въ войната на Алпуяра, дѣто той потушилъ възстанието на морискитѣ (мавритѣ), билъ назначенъ за главнокомандующъ на всичкитѣ съюзни войски. Донъ-Жуанъ Австрийски отишълъ да вземе отъ Генуа испанскитѣ галери, които го чакали и отъ тамъ, безъ да се бави, тръгнѫлъ за Месинското пристанище, което било означено като сборно мѣсто на съюзнитѣ флоти. Слѣдъ като избавилъ Корфу, донъ Жуанъ почнѫлъ да прѣслѣдва неприятелската флота и я открилъ на 7 Октомврий сутриньта, при входътъ на Лепантския заливъ. Останѫлото е извѣстно: името на Лепанто ни напомня оная паметна побѣда, въ която за винаги биде унищожена морската сила на турцитѣ.

Увлеченъ отъ войнственното настроение на врѣмето си, Серватесъ бѣше постѫпилъ въ испанската войска на двайсетъ и третата си година, за да се бори срѣщу непримиримия врагъ на християнството и особенно на своето отечество. Той се записалъ въ отряда на Диего-де-Урбина, знаменитъ боецъ отъ Гвадалаяри и заедно съ този отрядъ стоялъ отъ начало въ Неаполъ. Скоро обаче му се прѣдставилъ случай да се отличи. Отрядътъ, въ който се намиралъ Сервантесъ, завзелъ военниятъ корабъ *Ла-Марквеза* и заедно съ всичката флота, тръгнѫлъ отъ Месинското пристанище за Корфу и подиръ за Лепанто.

Въ деня на Лепанската битка Сервантесъ лѣжалъ боленъ отъ силна треска, която вѣроятно си бѣше спечелилъ въ своитѣ расходки по околноститѣ на Римъ. Като чува, че битката се почва, той скача и се хвърля на кувертата на кораба. Неговиятъ капитанъ, славниятъ донъ Диего де-Урбанъ, както и неговитѣ другари, като сѫ знаяли въ какво положение се намира, искатъ да го задържѫтъ да стои между двата поста на кораба, но той отблъсва тѣхнитѣ съвѣти; той моли, напротивъ, донъ Диега да го назначи на най-опасния постъ. По неговитѣ настоятелни молби, донъ Диего го помѣстилъ съ други дванайсетъ души избрани войници при една лодка, на поста на храбритѣ. Каква трѣбва да е била радостьта на Сервантеса, когато е видѣлъ, че битката се почва отъ крилото на Барбариго, отъ което е съставлявала часть и галерата *Ла-Марквеза*, на която се намиралъ той! Какво неисказанно щастие трѣбва да е испълнило тази героическа душа, когато Ла-Марквеза се е ударила съ адмиралския корабъ отъ Александрия! . . . . . Марквеза била отъ числото на ония кораби, които сѫ се отличили най-много прѣзъ този денъ. Войницитѣ ѝ избили 500 турци заедно съ команданта имъ и прѣвзели царското знаме на Египетъ. Наистина, че и едно голѣмо число отъ войницитѣ на Урбина погинахѫ въ това ожесточено сблъскванье. Врѣдъ прѣстрѣлката Сервантесъ получилъ тѣзи рани: двѣ въ гърдитѣ и една въ лѣвата рѫка, която останѫла саката за прѣзъ цѣлия му животъ, но оставала му другата рѫка здрава, за да покаже на потомството, колко се гордѣялъ, че е взелъ участие, ако и като тъменъ войникъ въ тази славна битка и че носи на тѣлото си слѣди отъ храбростьта, която показалъ. Сервантесъ е казвалъ, че като е изгубилъ рѫката си, той пакъ не е заплатилъ твърдѣ голѣма цѣна за този славенъ въ историята на християнството денъ, когато турската флота е била изгонена отъ Срѣдиземно море. „Своята рана“, казва той въ прѣдговора къмъ II ч. отъ *Донъ-Кихотъ*, въ отговоръ на единъ низъкъ клеветникъ, който му нанесълъ обида зарадъ неговата строшена рѫка, „своята рана азъ съмъ получилъ въ едно отъ най-блѣскавитѣ дѣла на минѫлитѣ и бѫдѫщитѣ вѣкове . . . Азъ прѣдпочитамъ да я имамъ и да я пазѭ заедно съ спомена, че съмъ се намѣрилъ на мѣстото да участвувамъ въ тази удивителна и ужасна битка, отъ колкото да се виждамъ живъ, здравъ и цѣлъ, но подъ условието да не съмъ присѫтствувалъ тамъ . . . . Рѣскитѣ и бѣлѣзитѣ отъ рани на храбритѣ сѫ като звѣзди, които водѭтъ другитѣ къмъ небето на честьта!“

При всичкитѣ благородни чувства, които одушевлявали Сарвантеса, пакъ ранитѣ му, получени въ врѣме на болѣстно състояние, били доста опасни. Неговитѣ биографи ни расправятъ, че той пролѣжалъ цѣли шестъ мѣсеца въ болницата въ Месина, гдѣто се бѣше оттеглила християнската флота слѣдъ побѣдата. Прѣзъ врѣмето, когато Сервантесъ лѣжалъ въ болницата, донъ Жуанъ Австрийски, който прилѣжно посѣщавалъ раненитѣ, се обръщалъ къмъ него, казватъ, съ голѣмо внимание и когато, слѣдъ дълговрѣменно лѣкуванье, той можалъ да почне службата си, билъ записанъ пакъ въ войската, а главнокомандующиятъ като го похвалилъ лично, заповѣдалъ да му даватъ по-голѣма мѣсечна заплата. На слѣлующата пролѣтъ го виждаме пакъ покрай брѣговетѣ на Гърция въ отряда на Фигуероа — най-важниятъ отрядъ отъ цѣлата войска; виждаме го прѣдъ Модонъ и при щурма на Наваринъ.

Въ послѣдующитѣ години Сервантесъ е участвувалъ още въ много битки, а особенно въ славната експедиция срѣщу Тунисъ. За нещастие, нѣмаме точни свѣдения за неговитѣ лични подвизи въ тѣзи различни сражения, но изобщо може да се утвърждава, че той се водилъ храбро и е спечелилъ нови права за високата почеть, която е умѣлъ да вдъхне на своитѣ началници къмъ своята личность. И тъй като флотата се връщала да зимува въ Италия, то той се е ползувалъ отъ свободното си врѣме тогава, за да уголѣмява познанията си и да усъвършенствува таланта си; той посѣщавалъ главнитѣ градове на Италия; изучвалъ съ любовь италиянскитѣ поети и прозаици, а особенно Ариосто и Бокачио; и тѣзи изучвания сѫ му послужили послѣ да даде на испанския языкъ едно великолѣпие, една величавость, една прѣлесть, каквото той не е ималъ прѣди него.

Слѣдъ като послужилъ така въ войската цѣли петъ години, като желаялъ да види отечеството и семейството си, а сѫщо и да попроси отъ правителството наградата, която се слѣдваше за неговитѣ заслуги, Сервантесъ поискалъ отъ донъ Жуана Австрийски врѣмененъ отпускъ. Исканиятъ отпускъ билъ даденъ и даже и младиятъ побѣдитель при Лепантъ притурилъ при него и едно най-настоятелно прѣпорѫчително писмо до брата си, царьтъ, съ което го молѣлъ да повѣри на покровителствования отъ него Сервантеса една отъ четитѣ, които тогава се образували въ Испания, за да се испроводѭтъ въ Италия. Въ сѫщото врѣме вице-кральтъ на Сицилия донъ Карлосъ Арагонски Херцогъ Зеза-и-Терранова му далъ за Филипа II и за министритѣ на царя други прѣпорѫчителни писма, пълни съ най-ласкателна симпатия за единъ войникъ, на когото всички прѣвъзнасяли храбростьта, ума и примѣрното поведение.

Прѣпорѫчанъ по такъвъ начинъ отъ най-значителнитѣ личности до всичкитѣ най-голѣми власти въ Испания, Сервантесъ се качилъ отъ Неаполъ на испанската галера *Ель Соль* (el Sol слънце), придруженъ отъ брата си Родрига, който като него бѣше участвувалъ въ всичкитѣ горѣспомѣнѫти битки, отъ Перо Диезъ Карилльо де Квезада, генералъ отъ артилерията и отъ другитѣ пѫтници, повечето военни, които ее завръщали въ отечеството си. Но завистливата сѫдба била рѣшила иначе. На 26 Септемврий 1575 год. галерията *Ель-Соль* срѣща една ескадра отъ варварски корсари (морски разбойници), която кръстосвала по това мѣсто подъ заповѣдьта на *Арнаутъ-Мами*, морски капитанъ. Испанската галера била нападнѫта отъ три кораби, между които е имало единъ съ два чина (сѣдалища) за гребци, командуванъ отъ Дали-Мами, потурченъ гръкъ, нарѣченъ *Куциятъ* (Топалъ). Слѣдъ една неравна битка, галерата се принудила да се прѣдаде и била отведена съ триумфъ въ Алжирското пристанище. Тамъ, при дѣлбата на плячката, Сервантесъ се паднѫлъ на Дали-Мами, който най-силно бѣше спомогнѫлъ за плѣняването на християнския корабъ. Съ това се започва нова епоха въ живота на Сервантеса, която дълбоко и мощно е повлияла върху него. „Единъ отъ най-хубавитѣ драгоцѣнни каменье на неговия животъ би липсвалъ, казва Френцелъ въ своитѣ великолѣпни essais, ако не би му се случило да поноси робскитѣ окови“.

Като растърсилъ своятъ плѣнникъ, Арнаутъ-Мами намѣрилъ между книжята на Сервантеса прѣпоржчителнитѣ писма, които били дадени на храбрия войникъ за царь Филипа II-и за неговитѣ министри. Като се научилъ за съдържанието имъ, жестокиятъ користолюбивъ потурнакъ Арнаутъ-Мами си въобразилъ, че държи въ ржцѣтѣ си едно отъ най-важнитѣ лица въ Испания и като се е лъскаялъ отъ надѣждитѣ, че ще получи много голѣмъ откупъ за него, държалъ го много строго, обковалъ го съ желѣза и го подлагалъ на всѣкакви притѣснения. Така сж постжпвали всичкитѣ варвари съ своитѣ плѣнници, съ надѣжда, че тѣзи послѣднитѣ, уморени отъ мжченията, ще удводжтъ настоятелнитѣ си молби прѣдъ родителитѣ и приятелитѣ си, за да побързатъ да имъ испроводжтъ часъ по-скоро суммата за откупваньето имъ. Но Сервантесъ, както видѣхме и отъ прѣдидущитѣ му дѣйствия, не е билъ человѣкъ, който да се уплаши отъ тѣзи мжчения. Като е мислилъ, че свободата е найвисското благо, а робството — най-голѣмото зло, което може да постигне человѣка, той не прѣставалъ да крои какъ да възвърне свободата на себе си и на нѣколцината свои другари по нещастие, които, слѣдъ малко врѣме, го избрали за свой прѣдводитель. Той е искалъ, както често прѣди него сж се опитвали други християнски плѣнници, да избѣга по сухо отъ Алжиръ въ Оранъ, който тогава принадлѣжалъ на испанцитѣ; но за това му трѣбвало единъ водачъ, който да познава добрѣ страната и той скоро намѣрилъ единъ мавръ, когото спечелилъ на своя страна съ помощьта на нѣколко обѣщания. Но ето че, още отъ първия день на бѣгството имъ, маврътъ ги изоставя; и нашитѣ бѣглеци, като се виждатъ изложени на погинванье отъ гладъ и жажда посрѣдъ пѣсъцитѣ на пустинята, принуждаватъ се да се върнжтъ пакъ въ Алжиръ, сир. да се върнжтъ, за да подложжтъ себе си на едно робство още по-тежко и по̀-строго отъ прѣжното, а, може би, и смъртно наказание. Обаче слѣдъ възвръщаньето имъ, съ тѣхъ се отнесли по-мегко, отъ колкото тѣ могли да очакватъ.

Къмъ срѣдата на слѣдующата (1576) година, нѣкои отъ другаритѣ на Сервантеса били откупени отъ робството, а между другитѣ и морскиятъ офицеръ (прапорщикъ) Фенрихъ Габриелъ де — Кастаньеда, който по-напрѣдъ билъ взелъ участие въ бѣгството. При тръгваньето си Габриелъ билъ натоваренъ отъ Родрига и Мигуеля Сервантесовци, да занесе на родителитѣ имъ писма, въ които двамата братя живо рисували своето плачевно положение. Бащата Сервантесъ тозъ-часъ продалъ всичкиятъ свой имотъ, наслѣдството на дъщеритѣ си и даже тѣхната прикя (вѣно) и испроводилъ въ Алжиръ прѣзъ Австрия 1577 година всичкитѣ пари, които можалъ да събере по такъвъ начинъ, за да освободи двамата си синове отъ робство. Но и това не спомогнжло. Когато Сервантесъ прѣдложилъ на Дели-Мами половината отъ испроводената сумма, като откупъ за себе си, то този послѣдниятъ не приелъ: неговиятъ господаръ оцѣнявалъ много по-високо человѣкътъ, който ималъ прѣпоржчителни писма до краль Филипа II. Тогава Сервантесъ притурилъ своята часть къмъ частьта на брата си Родрига и го откупилъ. Договорено било между братята, че Родриго, като се върне въ Испания, ще се погрижи да приготви единъ корабъ било въ Валенция, било въ Балеарскитѣ острови и съ него да се приближи тайно до брѣговетѣ на Алжиръ, за да освободи отъ робство брата си и другитѣ плѣнени християни.

Между това, Сервантесъ, безъ да губи мжжеството, продължавалъ да обмислюва планъ за избѣгваньето, което си билъ прѣдначърталъ още отъ по̀-напрѣдъ. За успѣхътъ на това бѣгство той билъ взелъ най-разумни мѣрки, като приготвилъ отъ по́-рано всичко нуждно. На три мили далечъ отъ Алжиръ, къмъ истокъ на брѣгътъ на морето, имало една градина съ лѣтна кжща, принадлежащи на алъ-каидъ Хасана, потурченъ венецианецъ, който държалъ за градината единъ робъ на име Жуанъ, родомъ отъ Навара. Този послѣдниятъ, убѣденъ отъ Сервантеса, ископалъ въ най затънтената часть на градината едно подземно скривалище, гдѣто, въ краятъ на Февруарий 1577 г., прибѣгнжли разни християни плѣнници, на които числото, като растѣло постъпенно, достигнжло четиренайсетъ или петнайсетъ. Сервантесъ, макаръ и да стоялъ още у свойтъ господаръ, управлявалъ съ съвѣтитѣ тази малка невидима република. Двата отъ съзаклетницитѣ му спомагали. Жуанъ Наварецътъ имъ доставлявалъ храна и пития и пазѣлъ да не би нѣкой да се приближи до градината. Другъ единъ робъ, нареченъ по занятието си *златаръ* (el-Dorador), родомъ отъ Малилла, който билъ се отрекълъ едно по друго нѣколко пжти отъ християнството и отъ мухамеданството, дохождалъ нощя при тѣхъ и имъ донасялъ извѣстия за всичко що се вършило вънъ. Когато Сервантесъ си помислилъ, че пристиганьето на освободителниятъ корабъ е вече близко, то и самъ той на 20 Септемврий сжщата 1577 год. избѣгалъ отъ кжщата на господарътъ си и отишълъ въ подземието при другитѣ бѣглеци. Прѣди да тръгне отъ Алжиръ, той се простилъ съ вѣрниятъ си приятель докторъ Антонио де-Зоза, който по причина на болѣстъ, не можалъ да го послѣдва. Сервантесъ да е обладвалъ такава сжща физическа сила, каквато той ималъ въ нравственно отношение и ако ранитѣ, получени отъ него при Лепантската битка, да бѣхж оставили неповрѣдени и двѣтѣ му ржцѣ, то нѣма съмнѣние, че той би отнелъ на ржцѣ своятъ приятель

Споредъ обѣщанието на Родрига, въоржжили на бърже единъ фрегатъ (въ Валенция или въ Майорка, положително не се знае) и повѣрили командуваньето му на нѣкой си капитанъ Виана, человѣкъ добъръ и храбъръ морякъ, който знаялъ отлично варварийскиятъ брѣгъ. Виана пристигнжлъ и се показалъ прѣдъ Алжиръ на 28-й Септемврий 1577 г., стоялъ цѣлъ денъ въ морето далечъ, за да не бжде забѣлѣженъ и щомъ настжпила нощьта, се приближилъ до самиятъ брѣгъ при градината. Плѣнницитѣ излѣзли изъ своето скривалище, но за нещастие, нѣкои мавритански рибари, като се готвѣли прѣзъ тая нощь да отплуватъ въ морето, за да ловжтъ риба, като забѣлѣжили въ мракътъ фрегатътъ и неговиятъ екипажъ, а сжщо и нѣкакво движение въ градината, която другъ пжтъ е била толкова тиха, почнжли да викатъ на помощь и да дигатъ голѣмъ шумъ, така щото капитанъ Виана, отъ прѣдпазливость, трѣбвало пакъ отъ ново да влѣзе въ морето, а плѣнницитѣ — да се скриятъ въ своето подземие. Подиръ нѣколко дена капитанъ Виана се опиталъ още единъ пжтъ да излѣзе на брѣгътъ, но тозъ пжтъ слѣдствието било още по-плачевно: фрегатътъ билъ хванжтъ отъ мавритѣ, които го очаквали отъ по-напрѣдъ задъ една засада (пусия) и достойниятъ мжжъ Виана, заедно съ цѣлиятъ си екипажъ, попаднжлъ самъ въ робство, подъ властьта на мавритѣ. И по такъвъ начинъ този планъ за бѣгство напълно се развалилъ.

Къмъ това нещастие се присъединило скоро и друго. Въ послѣдниятъ денъ на сжщиятъ мѣсецъ Септемврий 1577 г., Златарътъ обеспокоенъ, види се, отъ лошиитъ обратъ на работитѣ и отъ страхъ прѣдъ немилостивиятъ сждъ, прѣдставилъ се прѣдъ Алжирскиятъ дей (така се наричалъ управительтъ на Алжиръ, вмѣсто бей), паднжлъ на колѣнѣ прѣдъ нозетѣ му, открилъ заговорътъ и му се призналъ въ всичко. Крайно зарадванъ отъ тази новина, която му позволявала да си присвои всичкитѣ тѣзи плѣнници, като изгубени роби (защото, споредъ законитѣ на страната, всичкитѣ избѣгнжли плѣнници трѣбвало да принадлежжтъ нему), деятъ тозъ-часъ испроводилъ началникътъ на свойтѣ тѣлопазители съ едно достатъчно отдѣление войници, за да хванжтъ, по показанията на доносительтъ, християнитѣ въ градината на Хасана. Най-напрѣдъ тѣ хванжли градинарьтъ, а слѣдъ това се устрѣмили къмъ подземието. Още въ първата минута, когато вънкашниятъ шумъ го накаралъ да подозрѣва, че има нѣкакво прѣдателство, Сервантесъ е ималъ толкова присжтствие на духътъ, щото прѣдупрѣдилъ свойтѣ другари, че ще земе само върху себе си всичката вина, като ги молилъ, както се молжтъ за нѣкоя голѣма милость, да не опровергаватъ думитѣ му. И наистина, като се прѣдставилъ първъ прѣдъ въоржженитѣ турци, той извикалъ: „азъ, само азъ съмъ виновниятъ! Азъ убѣдихъ другитѣ плѣници и ги увлѣкохъ къмъ бѣгството! азъ всичко съмъ приготвилъ и расположилъ за избѣгваньето! . . .“ Зачуденъ отъ едно таково признание, командантинътъ испроводилъ едного отъ конницитѣ си при деятъ, за да му расправи това, което се бѣше случило. Деятъ заповѣдалъ да затворжтъ всичкитѣ други християни въ неговата тъмница, а

Сарвентаса да доведѫтъ при него. Вслѣдствие на тази заповѣдь, него го обковали въ желѣза и го повели пѣши, прѣзъ улицитѣ на градътъ къмъ палатитѣ на деятъ. Тамъ, безъ да гледа на ласкателствата, обѣщанията и заплашванията на деятъ, който го принуждавалъ да открие кои му сѫ съучастницитѣ, той съ благородство постоянствувалъ на първитѣ си показания: „само азъ съмъ виновенъ, не наказвай никого други освѣнъ мене: пощади моитѣ братия! . . .“ Побѣденъ отъ едно такова упорство, умиленъ, може би, отъ това толкова великодушно поведение, деятъ се задоволилъ да си присвои само Сервантеса, като изгубенъ робъ, сѫщо като и другитѣ плѣнници, и ги испроводилъ, оковани съ желѣза, въ своята тъмница.

Като се научилъ за случката аль-каидътъ Хасанъ, въ градината на когото избѣгнѫлитѣ плѣнници били намѣрени, дошълъ да поиска назадъ своятъ робъ, нещастниятъ Жуана Наварецътъ и, да покаже единъ добъръ примѣръ, казватъ, го обѣсилъ съ собственнитѣ си рѫцѣ. За щастие, господаритѣ на другитѣ бѣглеци по-добрѣ искали да си възвърнѫтъ робитѣ за да ги вардѭтъ и послѣ да ги продадѫтъ, отъ колкото да ги убиватъ. И Сервантесъ сѫщо билъ повърнѫтъ пакъ на Дали-Мами, но слѣдъ нѣколко дена деятъ го прѣкупилъ отъ него за 500 талера (écus), като се надѣвалъ да ископчи за него много голѣмъ откупъ.

Деятъ Хасанъ-ага е билъ истинско чудовище, единъ варваринъ отъ най-жестокитѣ, които може чековѣкъ да си въобрази. Единъ съврѣмененъ испански писатель, който е живѣлъ дълго врѣме въ Алжиръ прѣзъ тази епоха, го описва съ такива чърти, които повечето сѫ свойственни на нѣкой дяволъ, избѣгалъ отъ пѫкълътъ, отъ колкото на човѣкъ. Отъ своя страна, Сервантесъ въ новелата си Плѣнениятъ капитанъ*), като говори за мѫкитѣ, които търпѣли христианитѣ роби въ тъмницата на Хасанъ-ага, исказва слѣдующето: „Ние търпѣхме по нѣкога, и даже почти всѣки день, гладъ, жажда, недостатъчность въ облѣклото. Но най-скърбното ни мѫчение бѣше да гледаме и да слушаме на всѣка минута невѣроятнитѣ жестокости, на които моя господарь подхвърляше християнитѣ. Всѣкой день се извършваше по нѣкой новъ ужасъ: едного набивахѫ на колъ, другиго бѣсехѫ, на три рѣжехѫ ушитѣ; и всичко това за такива дрѣбни нѣща, или по-добрѣ да се каже, толкова безпричинно, щото даже и самитѣ турци признавахѫ, че той правеше злото само зарадъ удоволствието, което му доставлявахѫ страданията на другитѣ людье и защото неговитѣ природни инстинкти го карахѫ да бѫде убиецъ на човѣческиятъ родъ“. Такъвъ билъ новиятъ господарь на Сервантеса.

Възвишено зрѣлище, казва Хайне, прѣдставлява кастеллянътъ, робъ на алжирския дей; неговото мѫжество учудва даже

---

*) Гледай първата часть на *Донъ-Кихота*, глава XI.

най-злитѣ му врагове; той постоянно мисли за своето освобождение, непрѣстанно развива своитѣ смѣли планове, спокойно посрѣща опасностьта, когато прѣдприятието не сполучва; той по-скоро приема истѣзания и даже самата смърть, отъ колкото да издаде своитѣ съучастници поне съ една дума. Таквозъ безгранично великодушие, таквазъ висока добродѣтель обезоржжаватъ даже неговиятъ кръвожаденъ властитель: тигрътъ щади скованниятъ левъ и трѣпери прѣдъ ужасниятъ „*еднорѫкъ*“ (чолакъ), когото би моглъ да лиши отъ животъ само съ една своя дума. Въ цѣлиятъ Алжиръ Сервантесъ билъ извѣстенъ съ името „еднорѫкиятъ“. Положително се знае, че той бѣше внушилъ на всички най-високо понятие за своята рѣшителность и за своята смѣлость; а деятъ Хасанъ-ага е ималъ обичай да казва, че той може да бѫде спокоенъ за своята столица, за робитѣ си и за флотата си, до като еднорѫкиятъ испанецъ се пази подъ добра стража.

Въпрѣки строгата бдителность, съ която билъ въоржженъ въ тъмницата на деятъ, Сервантесъ пакъ не прѣставалъ да крои планове за своето освобождение; и въ течение на слѣдующата година (1578) той намѣрилъ срѣдство да испроводи тайно, до командантa на Оранъ, донъ-Мартина Кордуански, единъ мавръ съ писма, въ които молилъ да му испроводи единъ довѣренъ човѣкъ, който би моглъ да му даде срѣдства за да избѣга, заедно съ трима други християни плѣнници, отъ тъмницата на Хасанъ-ага. За нещастие, мавърътъ билъ арестуванъ, тъй да се каже, прѣдъ портитѣ на Оранъ, довели го въ Алжиръ и го набили на колъ. Колкото за Сервантеса, когото подписътъ издалъ, че е авторъ на писмата, осжденъ на двѣстѣ удари съ тояга, но нѣколцина негови приятели, които били около деятъ, сполучили да попрѣчѫтъ за испълнението на тази присжда и Сервантесъ пакъ билъ помилванъ.

Обаче всичкитѣ тѣзи толкова пѫти повтаряни нещастия не сж могли да го накаратъ да се откаже отъ своитѣ планове, нито да охладѭтъ неговата горѣща любовь къмъ свободата, и слѣдъ нѣколко мѣсеца подиръ това (прѣзъ Септемврий 1579 г.), той намислилъ новъ планъ за избѣгванье. Въ това врѣме имало въ Алжиръ единъ потурнякъ испанецъ отъ Гренада, нарѣченъ лиценциантъ Жиронъ, който, заедно съ приеманьето на мухамеданството, бѣше приелъ името Абдъ-аль-Рихманъ. Този нещастникъ съжалявалъ за своето отстжпничество отъ християнството и желаялъ да се възвърне пакъ къмъ вѣрата на бащитѣ си и да влѣзе въ отечеството си. Сервантесъ се научилъ отъ другитѣ плѣнници за неговото раскайванье и, като се запозналъ съ него, живо го насърдчилъ въ неговитѣ толкова похвални намѣрения, като се задължилъ да му достави срѣдства за да достигне до Испания. Съ тази цѣль, той се споразумѣлъ съ двама търговци отъ Валенция, установени въ Алжиръ, които дали необходимата сумма за купуването на единъ въорѫженъ фрегатъ подъ името на Абдъ-аль-Рахмана. Благодарение на Сервантесовата дѣятелность вече всичко било готово. Но уви! и този опитъ за избѣгванье не е ималъ по-голѣмъ успѣхъ отъ другитѣ: въ надвечерието на тръгваньето, единъ гнусенъ прѣдатель, когото духовната дрѣха, що носѣше, го правеше по-виновенъ, докторъ Жуанъ Бланко де Пацъ, отишълъ и открилъ заговорътъ на Алжирскиятъ дей.

Макаръ че деятъ отъ началото мислѣлъ да си мълчи и да се прѣструва, че не знае нищо, за да може послѣ да хване християнитѣ върху самото дѣло, но слухътъ проникнѫлъ въ народътъ и валенцианскитѣ търговци дошли въ ужасъ. Отъ страхъ да не би, като го арестуватъ и мѫчѫтъ, Сервантесъ да искаже своитѣ съучастници, тѣ му прѣдложили да го откупѫтъ съ каквато и да е цѣна. Но Сенвантесъ погледнѫлъ на това като на нѣщо срамно — да изостави своитѣ другари въ опасностьта: той отблъснѫлъ, прочее, прѣдложеноето на тѣзи добри людье, като ги успокоилъ до колкото можалъ, че нищо на свѣтътъ не ще може да го накара да ги издаде.

Малко прѣди опрѣдѣлениятъ за избѣгваньето съ корабътъ денъ, Сервентесъ побѣгнѫлъ отъ тъмницата на своятъ господарь и се криелъ въ кѫщата на единъ свой приятель, пряпорщика Диего Кастелляно. Нѣколко дена слѣдъ откриваньето на заговорътъ, единъ глашатай минѫлъ прѣзъ улицитѣ на Алжиръ, като разгласявалъ, че се търси пленникътъ Сервантесъ и че укривательтъ му, по заповѣдь на деятъ, ще бѫде осѫденъ на смърть, ако не прѣдаде прѣстѫпникътъ. Сервантесъ, като чулъ това, отъ страхъ да не компрометира приятельтъ си, измъкнѫлъ се отъ тази гостоприемна кѫща и доброволно се притекълъ да се прѣдстави прѣдъ деятъ. Хасанъ-ага му заповѣдалъ да открие имената на своитѣ съучастници, ако не иска тозъ-часъ да умре, и за да го уплаши по-вече, казалъ да му вържатъ рѫцѣтѣ и да му промѣнѫтъ вѫжето на шията. Сервантесъ, безстрашенъ както винаги, казва пакъ, че той е едничкиятъ авторъ на планътъ за избѣгваньето, като прибавилъ, че никому не е съобщилъ този планъ, освѣнъ на нѣколцина вѣрни приятели. Деятъ ге попиталъ, кои му сѫ приятелитѣ. Той ги поименувалъ . . . . тѣ били четворица испански дворяни, наскоро откупени, които вече тръгнѫли за Испания. На кѫсо, той показалъ въ всичкитѣ си отговори такава твърдость, благоразумие и хитрость, щото непрѣклонниятъ Хасанъ-ага се умилостивилъ още единъ пѫтъ. Той се задоволилъ само съ това, че испроводилъ на заточение въ Фецкото кралство отстѫпникътъ Жирона, а Сервантеса хвърлилъ въ тъмницата на мавритѣ, гдѣто го държалъ цѣли петъ мѣсеца, окованъ отъ главата до петитѣ съ вериги.

Безъ да се обезсърдчи отъ толкова несполуки, Сервантесъ, ако се вѣрва на послѣдниятъ му испански биографъ, билъ намислилъ, даже отъ тъмницата да подигне двайсетъ и петтѣ хиляди християни плѣнници, които тогава се намирали въ Алжиръ, и да прѣвземе градътъ, за да го прѣдаде въ рѫцѣтѣ на Филипа II. Въ „уловениятъ робъ“ той расказва за чудеснитѣ сѫдбини на свойтъ животъ. Този уловенъ робъ е той самъ.

Какво е правило обаче семейството на Сенвантеса въ това врѣме за неговото избавление? Донъ Родриго Сервантесъ — баща му, на когото слабитѣ срѣдства били погълнѫти отъ откупътъ на по-стариятъ му синъ, ходатайствувалъ въ Мадридъ прѣдъ кральтъ, да се застѫпи той за откупуваньето на втория му синъ. Достойниятъ баща, като умрѣлъ, безъ да получи това утѣшение, вдовицата му и по-голѣмата му дъщеря, Андрея, дошли да се молѫтъ въ Мадритъ. Но тѣ получили само една недостатъчна помощь. Между това, пръснѫло се извѣстие, че коммисаритѣ отъ орденътъ на Св. Троица, фрай Жуанъ Гиль и фрай Антонио де-ла-Белла, тръгватъ за Алжиръ, да водѫтъ прѣговори за откупуваньето на нѣкои плѣнени испанци. Тогава бѣднитѣ жени правѫтъ едно сѣтно усилие, и като събиратъ, съ помощьта на нѣкои приятели, суммата триста дуката, занасятъ я на калугеритѣ, като ги заклеватъ да доведѫтъ въ Испания тѣхниятъ синъ и братъ.

Отцитѣ искупители пристигнѫли въ Алжиръ на 29 Май 1589 год., на денъ на Св. Троица и достойно отпразднували този праздникъ, като почнѫли още въ сѫщиятъ день да откупуватъ плѣненитѣ. Но относително Сервантеса, тѣ срѣщнѫли голѣма мѫчнотия: за да удвои цѣната, за която го бѣше купилъ и, може би, за да възнагради себе си за досадата, която му билъ причинявалъ такъвъ единъ непокоренъ робъ, деятъ поискалъ за него хиляда жълтици, като заплашвалъ, че ако откажѫтъ да му дадѫтъ тази сумма, той ще го заведе въ Цариградъ, за гдѣто се готвелъ да замине. Даже въ минутата на тръгваньето си за тамъ, той билъ заповѣдалъ вече да прѣмѣстѫтъ Сервантеса на неговиятъ корабъ. Умилени отъ ужасното положение на този толкова интересенъ робъ, за когото всѣки исказвалъ похвали, добритѣ калугери сполучили, съ настоятелнитѣ си молби, щото Сервантесъ да имъ се прѣдаде за единъ откупъ отъ петстотинъ испански жълтици, сумма, която тѣ допълнили, като взели една часть отъ общиятъ капиталъ за откупуваньето, а другата часть взели на заемъ отъ нѣкои търговци; и бѫдѫщиятъ авторъ на Донъ-Кихота билъ снѣтъ на земята въ сѫщата минута, когато корабътъ на деятъ расперилъ платната за да пѫтува къмъ Цариградъ! — Сервантесъ не се показалъ неблагодаренъ къмъ своитѣ искупители. Произведението му „Английска испанка“ (la Espagnola inglesa) служи като достоенъ паметникъ въ честь на отцитѣ отъ орденътъ на Св. Тройца и когато человѣкъ чете великолѣпнитѣ похвали за калугеритѣ отъ този орденъ, то не трѣбва да забравя, че то е едно заслужено почитание за тѣхното тъй дѣятелно милосърдие и една признателность отъ страна на великиятъ человѣкъ.

Първата грижа на Сервантеса, слѣдъ като му възвърнѫли свободата, била да прѣдизвика една анкета за поведението, което билъ държалъ прѣзъ петь-годишното си робство. На това бѣше го подбудило обстоятелството, че подлия Бланко де Пацъ, който бѣше издалъ планътъ му за бѣгството, което той по-напрѣдъ бѣше устроилъ съ помощьта на лиценцианца Жирона, въсползуванъ отъ строгиятъ тъмниченъ затворъ на нашия герой, бѣше распрѣснѫлъ за него едни недостойни клевети. За въ Алжиръ тѣзи клевети не бѣхѫ странни, защото всичкитѣ ги знаяхѫ за такива, но за въ Испания, благодарение на чинътъ и расото на клеветникътъ, можехѫ да добиѭтъ нѣкаква вѣроятность и съ това да хвърлѭтъ сѣнка върху доброто име на Сервантеса. За тава исканата отъ него анкета е била едно мѫдро прѣдварванье. Прочее, най-значителнитѣ и най-уважаванитѣ християнски плѣнници били испитани по този въпросъ прѣдъ папскиятъ нунции (пратенникъ) Педро де Рибера. Нуждно ли е да се казва, че слѣдствието на тази анкета послужило за по голѣма честь на Сервантеса? Но има нѣкой отъ тѣзи показания, които ни се виждатъ много интересни и ние мислимъ, че е добрѣ да ги въспроизведемъ тука. Ето напр. какво казва единъ кармелитски калугеръ, фрай Фелициано Енрикецъ: „Слѣдъ като признавамъ лъжливостьта на клеветитѣ, пръскани срѣщу Сервинтеса, азъ се присъединявамъ къмъ него и, както всичкитѣ плѣнници, които сѫ го познавали, азъ въздавамъ хвала на неговото благородно поведение, на неговата безукорна честность, на неговата добродѣтель, благочестие и пр.“ А ето какъ се изразява и прапорщикътъ (ensiegne) Луй де Педроза: ,,Макаръ че имало въ Алжиръ плѣнници толкова отлични по происхождението си, колкото и Сервантесъ, обаче никой не е направилъ толкова добрини на другитѣ плѣнници и не е показалъ такова достойнство като него. Азъ всѣкога съмъ забѣлѣзвалъ въ него толкова благоразумие и духовитость, щото малко людье има, които да могѫтъ да се сравнѭтъ съ него и пр.‘‘ Послушайте още донъ Диега де Бенавидесъ. Той е билъ, безъ съмнѣние, единъ младъ человѣкъ, който още въ дѣтинството си е билъ плѣненъ отъ варваритѣ и който въ своето робство е тѫжѣлъ за приятноститѣ на бащиниятъ си домъ. Неговото показание е умилително: ,,Като ме доведохѫ робъ отъ Цариградъ въ Алжиръ, азъ питахъ въ този послѣдния градъ, кой е най-отличниятъ человѣкъ отъ испанскитѣ плѣнници. Всички ми показвахѫ на Сервантеса като на человѣкъ съ рѣдки достойнства, пъленъ съ благородство и добродѣтель, человѣкъ съ най-добъръ характеръ и къмъ всички благосклоненъ. Азъ се постарахъ да го намѣрѭ и да се запознаѭ съ него и наистина въ неговото лице азъ намѣрихъ баща и майка‘‘. Къмъ тѣзи много различни свидѣтелства, както и още много други, които би било дълго тука да изброяваме, се прибавило и тържественното свидѣтелство на отцитѣ искупители, които ставали тълкуватели на единодушнитѣ чувства на плѣнницитѣ; и снабденъ съ едно копье отъ тази анкета, толкова славна за него, Сервантесъ можѣлъ съ всѣка сигурность да тръгне за Испания.

Прѣзъ Октомврий 1580 г., той тръгнѫлъ за Испания. Както се знае, никаква особна случка не е ознаменувала връщаньето му. Но, ако не се лъжемъ, въ интересниятъ му расказъ за плѣнениятъ капитанъ, могѫтъ да се намѣрѭтъ слѣди отъ ония чувства, които тогава сѫ го вълнували: „Нѣма на земята, казва героятъ на този расказъ, щастие равно на това, което человѣкъ чувствува, когато си възвърне изгубената свобода“. И по-нататъкъ, когато отъ лодката, която го носила, се забѣлѣзалъ испанскиятъ брѣгъ: ,,земята на моето отечество, прибавя той, блѣщеше прѣдъ насъ, както блѣщи полярната звѣзда прѣдъ очитѣ на мореплавательтъ''. А къмъ крайтъ, когато лодката се допира до брѣгътъ, той казва: ,,азъ паднѫхъ на колѣни върху священната земя, цѣлувахъ я съ любовь, и като плачехъ отъ радость, възблагодарихъ небето, което ми позволи да видѭ пакъ моята драга Испания''[1]. Такива сѫ били безъ съмнѣние великитѣ и мощни вълнения, които въ аналогичнитѣ обстоятелства сѫ испълнявали душата на Сервантеса. Отъ тази гледна точка, ние не се боимъ да утвърждаваме, че историята на Плѣнениятъ Капитанъ е история на самиятъ Сервантеса.

Но въздушнитѣ кули, съ които той утѣшавалъ себе си, когато билъ въ плѣнъ, както и на връщанье по пѫтътъ, трѣбвало скоро да се разсѣѭтъ като димъ. Испания не искала да знае за человѣкътъ, който тъй дълго се борилъ за нея и даже въ робството си спомагалъ за прославяваньето на своето отечество и който, ако не за друго, то поне само за своитѣ страдания, заслужавалъ всеобщо уважение.

Въ минутата когато Сервантесъ встѫпи въ Испания, войскитѣ на Филипа II бѣхѫ вече завоювали Португалия, но оставали да се покорѭтъ още Азорскитѣ острови. Сервантесъ се притекълъ да пригърне майка си и сестра си и послѣ поискалъ служба. Человѣкътъ, прѣдъ когото трѣперялъ самиятъ Алжирски дей, билъ приетъ на служба само като простъ войникъ въ своятъ по-напрѣженъ полкъ, подъ началството на Фигуероа, и заедно съ брата си Родрига, участвувалъ въ сраженията прѣзъ цѣлата война срѣщу Азорскитѣ острови на 1581, 82, 83 год. Но и тѣзи нови заслуги не сѫ биле по-добрѣ възнаградени, отъ колкото първитѣ, и като разбралъ, види се, че осакатената му рѫка е една спънка за неговото повишение въ службата, Сервантесъ се отказалъ, не безъ съжаление, отъ военното поприще.

---

1) Глед. първата часть на *Донъ-Кихота,* гл. XLI.

Още до като стоялъ заедно съ своятъ полкъ на зимни квартири въ Лисабонъ, Сервантесъ билъ приетъ въ най-високото общество, защото достойнсвата му и благородството на неговиятъ духъ нищо не губѣли отъ това, че той билъ простъ войникъ. Той завързалъ даже любовни сношения съ една госпожа отъ високъ родъ, отъ която ималъ една дъщеря — Изабелла де Сааведра. Тази своя дъщеря той завелъ съ себе си въ Испания, когато свърскитѣ между него и майка ѝ били вече прѣкжснжти и когато напуснжлъ военната служба.

Съ това се започва втората фаза отъ животътъ на Сервантеса. Виждахме го до сега едно по друго, ту войникъ, ту плѣнникъ, да развива на бойнитѣ полета една геройска храбростъ, а въ робство — единъ духъ пъленъ съ надѣжда и непоклатимо постоянство; отъ сега нататъкъ ще го гледаме какъ се бори съ мжчнотиитѣ на литературниятъ животъ. Тѣзи, които търсжтъ въ биографиитѣ само чудесни случки и романтически епизоди, трѣбва да спржтъ тука четението си; но който обича, прѣди всичко, да намѣри въ животътъ на единъ человѣкъ такива чърти, които откриватъ високъ характеръ, той може да продължава; азъ съмъ увѣренъ, че писательтъ ще му се покаже сжщо тъй великъ и достоенъ за учудванье, сжщо тъй достоенъ за неговата симпатия, както лепантския войникъ и алжирския плѣнникъ.

Едва встжпилъ Сервантесъ въ гражданскиятъ животъ и се оженилъ. На 19 Декемврия 1584 година станжла свадбата му съ донна Каталина де—Палациосъ — Салацаръ — и — Возмедианна, мома отъ благородно происхождение, родомъ отъ малкиятъ градецъ Есквидиаръ въ Кастилия, въ която билъ се залюбилъ въ врѣме на една негова екскурсия по Испания. Той билъ вече на 37 години, когато встжпилъ въ бракъ; донна Каталина, казватъ, донесла на своятъ мжжъ повече хубость и любезность, отъ колкото богатство. Сервантесъ, отъ своя страна, не билъ по-богатъ отъ нея, но той чувствувалъ въ себе си сила, надѣвалъ се на своитѣ таланти и, пъленъ съ увѣренностъ, той се устрѣмилъ къмъ Мадридъ съ своята млада съпруга. Тука се захваща новиятъ прѣвратъ въ животътъ на Сервантеса: отъ войникъ, той се прѣобръща на литераторъ въ най-добрата смисъль на думата, защото на перото си той не гледа като на срѣдство за сжществование, но като на орждие, съ помощьта на което, като е схванжлъ всичкитѣ чудновати особенности на народниятъ вкусъ, той ни рисува, като въ огледало, всичката испанска литература въ умаленъ видъ. Още въ сжщата година на своята женидба, той излѣзълъ на литературното поле, като обнародвалъ „*Галотея, пастирски* романъ, съставенъ посрѣдъ занятията на военната служба, въ врѣмето между двѣ войни. Подъ чъртитѣ на своята героиня, той рисувалъ лицето, съ което скоро трѣбвало да съедини сждбата си, а подъ името на овчари—главнитѣ писатели отъ своето врѣме, повечето негови лични приятели. Това странно произведение, написано спорѣдъ италиански и испански образци, било въ шестъ книги, което мжчно можело да се очѣква отъ единъ воененъ человѣкъ; къмъ него и свещеникътъ отъ селото на Донъ-Кихота се отнесълъ твърдѣ милостиво, като е казалъ, че очѣква продължението му, но ние трѣбва да отдадемъ справедливость на англичанина Дунлопа, който е забѣлѣжилъ, че за Сервантеса може да се каже, че е написалъ най-занимателната и най-отегчителната книга на свѣтътъ. И настина, право иматъ критицитѣ, които натякватъ на Сервантеса за ученностьта и философията на негивитѣ овчари, многочисленностьта на епизодитѣ и малката свръзка на нѣкой отъ тѣзи епизоди съ главната фабула (главното съдържание на съчинението) и пр.; но за да бждемъ напълно справедливи, трѣбва да похвалимъ въ това съчинение вѣрностьта и хубостьта на описанията, интереснитѣ положения, искусно довършени, чувствителностьта, съ която авторътъ говори за любовьта и най-послѣ стилътъ, който, безъ да се гледа на извѣстна неопитность, вече е указвалъ на него като на великъ писатель.

Въ Мадритъ Сервантесъ живѣялъ въ Палацуелла — де — Матуте; столицата го приела въ своятъ литературенъ кржгъ; той взелъ участие въ образуваньето на академията по образецъ на италиянската и продължавалъ своитѣ литературни занятия. Подиръ обнародванието на *Галатея*, той се обърнжлъ да пише за театрътъ, който и тогава обѣщавалъ на авторитѣ по-добра печалба. Сцената прѣдставлява въ онова врѣме най-обширно поле за писателя и Сервантесъ посвѣтилъ себе си на нея почти исключително въ първитѣ четири години подиръ женитбата си. Дворътъ тъй сжщо се спрѣлъ въ Мадритъ и отъ една странствующа трупа на актьори се образувалъ постояненъ театраленъ персоналъ. Въ 1590 год. били открити двата театра; — *де—ла —Круцъ* и *делъ Принципе* и отъ това врѣме даже най-добритѣ умове прѣстанжли да считатъ унизително за себе си писаньето за сцената. Сервантесъ билъ единъ отъ първитѣ, които встжпили на това поприще и написалъ отъ 20—30 драматически проиведения, както той самъ се изразява, малко тъмно, въ прѣдговорътъ, на своитѣ осъмь комедии, издадени отъ него на 1615 год.

Но отъ тѣзи 20—30 пиеси, за които говори Сервантесъ, които сж имали доста добъръ успѣхъ, до насъ сж достигнжли само двѣ: едната е *Животътъ въ Алжиръ*, а другата—*Нуманция*. Първата отъ тѣхъ е единъ видъ възвание къмъ Филипа II и къмъ испанцитѣ въ полза на алжирскитѣ плѣнници. Авторътъ е въвелъ и самъ себе си, подъ името Сааведра, между дѣйствующитѣ лица въ драмата и отправлява къмъ монархътъ едно краснорѣчиво слово, което има за цѣль да го подбуди къмъ разрушението на този разбойнически вертепъ. Заради това, на туй произведение особенно трѣбва да се гледа като на единъ актъ отъ человѣколюбие. Отъ гледна точка на искуството, при всичкото голѣмо непостоянство на планътъ, въ тази драма се намиратъ интересни епизоди и едно рѣдко чувство за театралниятъ ефектъ. При четеньето на втората драма, *Нуманция*, може да се забѣлѣжи бързиятъ успѣхъ, който постигнѫлъ Сервантесъ. Въ нея дѣйствието е едно, а различнитѣ епизоди служѫтъ само за да извадѭтъ на явѣ още съ по-голѣма испъкналость аргументътъ, избранъ за прѣдметъ на драмата и авторътъ, по-упражненъ вече и по искусенъ, употрѣбява и въ стилътъ си сѫщото единство, както и въ съчиняваньето на драмата. Но това, което още повече ни учудва въ нея, то е нравственното и националното чувство, което одушевлява тази пиеса. Единъ знаменитъ германски критикъ е казалъ, колкото духовито, толкова и право, че въ нея царува единъ видъ спартански патосъ. За това, не трѣбва да се чудимъ, гдѣто тази благородна трагедия е произвела едно отъ най-славнитѣ дѣйствия, за които едно произведение на искуството може да се домогва: въ началото на този вѣкъ, когато Сергасса е била обсадена, *Нуманция* била прѣдставена на сцѣната въ този градъ и, въспламенени, безъ съмнение, отъ тази патриотическа поезия, новитѣ испанци подновихѫ чудесата отъ самопожъртвование, за които бѣхѫ имъ подали примѣръ тѣхнитѣ прадѣди. Изобщо, и двѣтѣ тѣзи драми, ако и да не могѫтъ да се нарѣкѫтъ майсторски произведения на литературата, но все пакъ свидѣтелствуватъ за необикновенниятъ талантъ на авторътъ въ изобразяваньето на умилни и поразителни сцени и положения. Впрочемъ, трѣбва да признаемъ, че навсѣкждѣ у него проглежда недостатъкъ въ истински драматизмъ, а това обстоятелство само по себе си е откривало прѣдъ писательтъ нова область за епическо прѣдставление, въ което, вмѣсто тѣсната форма за развиванье дѣйствието, което бърже се стрѣми къмъ развръзката, изисква такъвъ разказъ, който води и къмъ нея полека и величественно. Сервантесъ и самъ е могълъ да чувствува погрѣшната посоко на своятъ гений, та затова когато на хоризонтътъ се явилъ, като нѣкой блѣскавъ метеоръ, Лопе—де—Вега, той почнѫлъ съвсѣмъ погрѣшно да мисли за своятъ талантъ, отчаялъ се и тъкмѣлъ да замине за Америка, която и тогава, както и сега, е била прибѣжище за всички нещастни и разочаровани въ своето призвание. За това негово отчаяние спомагало още и обстоятелството, че въпрѣки неговитѣ доста очевидни таланти и въпрѣки придобититѣ отъ него успѣхи, той неможалъ да намѣри въ театрътъ онова, което очаквалъ, сир. хлѣбъ за себе си и за своитѣ си. Той билъ тогава на четиридесеть години, врѣме, въ което нещастнитѣ слаби автори свършватъ своята кариера. Въ това врѣме (1588 г.) нѣкой си Антонио де—Гевара, членъ на съвѣтътъ по финансиитѣ, е билъ назначенъ за провиантъ майсторъ на флотата въ Индия, съ право да си назначи още четири комисари, за ускоряванье на работата. Той прѣдложилъ на Сервантеса едното отъ тия комисарства; Сервантесъ приелъ и затова се прѣмѣстилъ отъ Мадридъ въ Севилля съ семейството си, сир. съ жена си, съ двѣтѣ си сестри, Андрея и Луиза и съ дъщеря си Изабелла. Майка му бѣше умрѣла, а братъ му Родриго служѣлъ тогава въ войската въ Фландрия, гдѣто, види се, е билъ убитъ, защото, отъ това врѣме на сѣтнѣ, за него не става никакъвъ въпросъ. Както и да е, но най-послѣ той винаги ималъ на вратътъ си четири души да храни, безъ да смѣта, разбира се, себе си.

Сервантесъ прѣкаралъ нѣколко години подъ заповѣдитѣ на Антонио де—Гевара, като е сновалъ по селата на Андалузия, за да купува дървено масло и жито. Послѣ, слѣдъ като вече флотата въ Индия била снабдена съ всичко нужно и неговата длъжность се закрила, той получилъ съ помощьта на поръчителство, което за него не било мѫчно да си достави, събирането на правата (данъцитѣ) нарѣчени tercias и alcabalas, които трѣбвало да се внасѭтъ въ царскитѣ съкровища. Тази служба, когато особенно е ходилъ по забиколка за събиранье на данъцитѣ, принасяла му шеснайсетъ реала (около четири франга) на денъ. Той присъединилъ къмъ това, подъ видъ на прибавка, агентура по разни дѣла. И тъй като въ свободнитѣ минути, които му оставали отъ неговитѣ занятия, той пакъ се занимавалъ съ литературата, то това врѣме е било най-честито въ животътъ му.

Севилля, по своето народонаселение, по търговията и богатствата си, е била тогава, може би, най значителниятъ градъ въ Испания и прибирала въ своитѣ стѣни едно голѣмо число отлични артисти и писатели, съ които и Сервантесъ се запозналъ и сприятелилъ. Вѣроятно прѣдъ събранието на тѣзи отлични приятели той е челъ своитѣ *Новелли*, които сѫ обнародвани по-послѣ, но почти всички сѫ написани прѣзъ това врѣме. Всичкитѣ други артисти и писатели сѫ го почитали, като гледали при това на него, като на великъ человѣкъ.

Но докато той, като писатель, се е наслаждавалъ съ тази умѣрена слава, като финансовъ бирникъ трѣбвало да прѣтърпи едно жестоко нещастие. Сервантесъ ималъ за изпращанье въ съкровището една малка сумма, събрана въ Велезъ — Малага. За да избѣгне разноскитѣ по прѣнасянието, той далъ тази сумма на единъ търговецъ отъ Севилля, на име Симонъ Фрейръ де Лима, който се задължилъ да я брои въ Мадритъ. Между това, Симонъ Фрейръ фалиралъ и изчезнѫлъ. Съкровището, за да запази своитѣ права, наложило запоръ върху имотитѣ на банкерътъ; слѣдъ това, тъй като забавянието да испрати паритѣ вдъхнѫло извѣстно съмнѣние въ доброто водение на дѣлата на Сервантеса, то му направили ненадѣйна ревизия и като намѣрили смѣткитѣ му открити съ една нищожна сумма отъ двѣ хиляди шестотини и четиресеть и единъ реалъ (нѣщо около шестотини и шестдесетъ франка), хвърлили го въ тъмница. Той подалъ прошение и тѣ му позволили да излѣзе отъ затворътъ, но съ условие, че ще ликвидира смѣткитѣ си въ единъ срокъ отъ тридесетъ дена, което той направилъ като напълно при това задоволилъ съкровището, защото отъ това врѣме прѣслѣдванията вече прѣставатъ. Но, посрѣдъ тѣзи смущения, той изгубилъ мѣстото си.

Сервантесъ е живѣлъ въ Севилля до 1598 год.; но отъ това врѣме до 1603 г., той се изгубилъ отъ тамъ и неговитѣ биографи сѫ принудени да правѭтъ разни прѣдположения. Твърдѣ е вѣроятно, че той е прѣкаралъ тѣзи четири или петъ години въ Ламанха, гдѣто, като агентъ, е ималъ разни порѫчки, било отъ страна на правителството, било отъ частни лица. Въ своятъ безсмъртенъ романъ той показва съвършенно познаванье на мѣстнитѣ нрави на тази провинция, а по единъ най-положителенъ начинъ се знае, че той не е можалъ да живѣе тамъ нито прѣди 1598 г., нито слѣдъ 1603, та за това трѣбва да се прѣдполага, че неговото тамъ прѣбивание е било въ врѣмето между тѣзи двѣ дати. Както и да е, но тѣзи години съставляватъ блѣскавиятъ периотъ на неговата литературна дѣятелность, защото къмъ това врѣме се отнася гениалното му произведение — *Донъ-Кихотъ*. Въ прѣдговорътъ на *Донъ-Кихотъ* Сервантесъ изрично говори, че това произведение на неговиятъ духъ било започнѫто въ една тъмница; а началото на негововиятъ расказъ, — *въ единъ малъкъ градецъ на Ламанха, името на който не искамъ да споменувамъ*, — дава ни да мислимъ, че именно въ Ламанха е прѣтърпѣлъ той това оскърбление, второ отъ този родъ. По каква причина и въ кое мѣсто е билъ затворенъ, това достовѣрно не се знае. Споредъ едни, това се е случило въ селото Тобозо, вслѣдствие на една остра дума, отправена отъ негова страна къмъ нѣкоя си свадлива жена, за която се застѫпили главнитѣ власти на мѣстото, които били нейни роднини и приятели. Споредъ други (и това мнѣние ни се струва по-вѣроятно) той билъ затворенъ въ тъмница по постановление отъ градскиятъ съвѣтъ на градецътъ Аргамазилля де Алба, настроенъ противъ него, защото е изисквалъ изплащаньето на нѣкои изостанѫли неизплатени даждия за великото приорство (мънастиръ) Санъ-Жуанъ, или още по вѣрно, защото той отнѣмалъ отъ тѣхнитѣ градини водата на Гвадиана, отъ която се нуждаялъ за една фабрика за селитра. Знае се поне положително, че даже до днесъ жителитѣ на този градецъ показватъ на любопитнитѣ пѫтници една стара кѫща, наречена *кѫща на Медрано* (le casa de Medrano), гдѣто, споредъ прѣданието, е билъ затворенъ Сервантесъ. Освѣнъ това, почти еднодушното мнѣние за неговитѣ биографи е, че той въ това врѣме е ималъ порѫчка, отъ страна на великиятъ приоръ (прѣдстоятель) на малтийскиятъ орденъ въ Ламанха да събира приходитѣ на този орденъ въ Аргамазилля и че като приелъ върху себе си тая благочестива длъжность, той билъ изложенъ на гонение отъ страна на длъжницитѣ, които не искали да плащатъ дълговетѣ си и даже билъ затворенъ въ тъмница; та заради това, подъ впечатление на гнѣвътъ си, той почнѫлъ да пише своятъ Донъ-Кихотъ, като изваждалъ своя герой отъ това село, гдѣто се отнесли съ него по такъвъ сраменъ начинъ и като отнасялъ първитѣ приключения на рицарьтъ въ печата на Ламанха. Всичко това е възможно, и даже вѣроятно, но положителни доказателства за истиностьта на тия прѣдположения нѣма. Впрочемъ, гдѣто и да е станѫло това затварянье и каквито и да сѫ били причинитѣ, може да се утвърждава, че не е имало нищо позорно въ него; даже и да не бихме познавали характерътъ на нашиятъ герой, ние бихме се убѣдили въ това, като си припомнимъ обстоятелството, че самиятъ Сервантесъ не би споменувалъ съ такава безгрижность този епизодъ отъ своятъ животъ въ прѣговорътъ на едно произведение, което той е прѣдназначилъ на потомството, ако споменътъ за него би съдържалъ въ себе си нѣщо такъво, което да го кара да се черви отъ срамъ.

Въ 1603 г. ние намираме бѣдниятъ поетъ, испѫдения финансовъ бирникъ, въ Валядолидъ, гдѣто го билъ привлѣкълъ, вѣроятно, дворътъ на Филипа III, и то намираме го на петдесетъ и шестъ години, проситель. Той се е надѣвалъ да намѣри при двора покровители, които да му помогнѫтъ, и за това се рѣшилъ да се обърне къмъ Херцога Лерма, който е билъ въ онова врѣме *стълбъ на монархията.* и върховенъ раздавачъ на всички благоволения и милости. Притиснѫтъ отъ нуждитѣ на своята фамилия, Сервантесъ събралъ всичкото си мѫжество и се прѣдставилъ прѣдъ него; но понеже наглиятъ и жестокосърдеченъ фаворитъ (любимецъ) отхвърлилъ неговата молба, то той за винаги се отказалъ отъ тази роля, която изисквала една голѣма гъвкавость на характерътъ, каквито Богъ не бѣше му далъ. Безъ съмнѣние, като се е върнѫлъ отъ аудиенцията, той е казалъ на женитѣ, които сѫ го очеквали въ смущение, съ пълни отъ надѣжда сърдца: „Господинъ Херцогътъ не пожела да направи за насъ нищо; е, добрѣ, ние пъкъ ще се помѫчимъ да живѣемъ отъ приходитѣ на моята агентура и отъ произведенията на моето перо“. И, като повикалъ на помощь всичката сила на душата си и всичката си философия, той весело довършилъ въ своето скромно усамотение онази безсмъртна шега, която весело бѣше започнѫлъ въ тъмницата.

Донъ-Кихотъ, или поне първата часть отъ *Донъ-Кихота*, която отначало се е появила сама, е била напълно довършена къмъ срѣдата на 1604 и Сервантесъ получилъ кралска привелегия за напечатваньето ѝ на 26 Септемврий сѫщата година. Но тогава, споредъ обичая, който всички изобщо слѣдвали въ онова врѣме, оставало да се намѣри единъ меценатъ (покровитель), който би възприелъ да покровителствува съ своето име книгата слѣдъ обнародваньето ѝ, като приема по́-напрѣдъ посвѣщението. За Сервантеса, и особено за *Донъ-Кихота*, това покровителство е било нуждно по двѣ причини: то трѣбвало да служи като указание, че произведението не е недостойно за вниманието на сериознитѣ хора и послѣ, въ случай на нужда, да го защити противъ зложеланията, които можали да подигнжтъ щеговититѣ загадки, съ които книгата е пълна. Изборътъ на Сервантеса се спрѣлъ върху донъ-Алонзо-Лопе-де-Цунига-и-Сатомайоръ, седмиятъ херцогъ Беарски, единъ отъ най-просветенитѣ велможи въ Испания. Херцогътъ, като се научилъ, че книгата е сатира противъ рицарскитѣ романи, не приелъ отъ начало посвящението, като се боялъ да не компрометира високия си санъ. Сервантесъ, безъ да се оплаква, показалъ се покоренъ на това, и го помолилъ да благоволи да изслуша четеньето само на една глава отъ книгата. Това четенье му произвело такова удоволствие, щото авторътъ билъ накаранъ да чете глава слѣдъ глава, до като, увлѣченъ, не прочелъ цѣлата книга до край. Тогава херцогътъ благоволилъ да приеме посвѣщението, което му се прѣдлагало и което по такъвъ начинъ обезсмъртило името му. И така, Донъ-Кихотъ, се появилъ на 1605 г., въ печатницата на Жуана де-ла-Квеста, на четвъртина отъ листъ и съдържала 312 страници (само първата часть).

Нейното появяванье ослѣпило като мълния; ефектътъ, произведенъ отъ нея, не може да се сравни съ нищо друго въ литературата на прѣжнитѣ вѣкове. Само въ наше врѣме почнахж да се распродаватъ нѣкои книги въ такива грамадни количества. Въ втората часть на своятъ Донъ-Кихотъ, Сервантесъ казва, че книгата му се распродала въ 30.000 екземпляра и прибавя, че очаква да се распродаде още въ количество хилядо пжти по-голѣмо отъ това. Положително е извѣстно, че само въ сжщата година на своето появяванье, Донъ-Кихотъ е издържалъ четири издания, безъ да се смѣта безкрайнитѣ прѣпечатвания, чрѣзъ които той, като нѣкой пламтящъ огънь, се распространилъ по Франция, Италия, Португалия и Фландрия. Да, Сервантесъ е ималъ право да каже, че скоро не ще има такъвъ народъ, на чийто язикъ да не бжде прѣведенъ неговия Донъ-Кихотъ и въ скоро врѣме не останжла ни една кръчма, гостинница, бръснарница, които да не сж окичени съ картини отъ историята и дѣянията на Донъ-Кихота и неговия оржженосецъ.

Отъ какъ е излѣзла (нѣщо прѣди 2 $^1/_2$ вѣка) и до днесъ, тая книга, между всичкитѣ произведения отъ този родъ, е станжла въ образования свѣтъ наржчна, всеобща книга за всички възрасти и положения: старецътъ, който е на края на живота си, както и дѣтето, което едва влиза въ живота; сериозния мжжъ, както и лекомисленната жена, учения и простия, богатиятъ и сиромахътъ, всички сж чели и сж се развеселявали съ тази книга. Даже тѣзи, които не четжтъ, пакъ сж запознати съ незабравимитѣ типове на главнитѣ лица въ романа, както и съ тѣхнитѣ приключения и патими, или по слухъ отъ расказитѣ, които всѣки денъ се повтарятъ, които искуството е направило популярни. Можемъ да кажемъ, че никога друго произведение на единъ поетически духъ не е могло тъй мощно да обладае въображението на массата, както това направи Донъ-Кихотъ.

Но каква е тази чудна книга, която е придобила такава слава и такова распространение? При все че мѣстото, съ което располагаме тука, е твърдѣ малко, ние ще се опитаме да дадемъ една кратка оцѣнка на това безсмъртно произведение, на което Сервантесъ дължи своята слава.

Епохата, когато цъвтѣли търсящитѣ приключения рицари, паладинитѣ, кралъ Артуръ и неговитѣ рицари на кръглата маса, се наченва съ паданьето на стария свѣтъ и се свършва съ развитието на правилния държавенъ животъ. Това е мрачната епоха на срѣднитѣ вѣкове, когато свѣтътъ се е управявалъ отъ сабята и юмручното право, когато двубоятъ е застѫпвалъ мѣстото на законитѣ, а черквата само съ голѣма мѫка е могла да прѣслѣдва своитѣ цивилизующи цѣли. Въ онова врѣме защитата на притесненитѣ и помощьта на нещастнитѣ сѫ били защита и помощъ възвишени и достойни за рицарството. Прѣкрасна картина се рисува прѣдъ очитѣ ни: ние виждаме, какъ рицарътъ се впуща въ широкия свѣтъ, съ мечъ въ рѫка, съ шлемъ и ризница, за да докаже, съ силата на рѫцѣтѣ си, висотата на своитѣ убѣждения и да послужи като ограда на справедливостьта и добродѣтельта. Въ образа на този герой се въплотява нравственната идея, която никое врѣме не е способна да очисти отъ нашата жизненность. Жената, като най-слаба, трѣбваше да стои подъ особенното покровителство на тѣзи странствующи рицари и това обстоятелство придаваше на рицарството нѣкаква си своеобразна прѣлесть. Това чудесно врѣме трѣбваше да намѣри въ поезията своето облагорождающе изражение. Изобиленъ материалъ за фантазията на трубадуритѣ, минезенгеритѣ и рапсодитѣ прѣдставявахѫ въ това отношение кръстоноснитѣ опълчения, походитѣ на отдѣлнитѣ рицари, турниритѣ, двороветѣ на любовьта и празненствата. Подвигитѣ на героитѣ сѫ се прославявали или въ звучни стихове, или пъкъ въ проза, пълна съ живи хубости. Отъ тѣзи поетически произведения сѫ се развили по-послѣ рицарскитѣ романи, които испърво прѣдставлявали само прозаическа прѣправка на епическитѣ стихотворения. Но писателитѣ на тѣзи романи не разбрали добрѣ своята прѣкрасна задача. Въ тѣхнитѣ произведения човѣкъ вижда само свади, сбивания, жестокости, приключения и нищо повече: ни планъ, ни свръзска, нито пъкъ здравъ смисълъ. По единъ най-разбърканъ начинъ се прѣплитатъ по между си мечтателната любовь и дивата чувственность, безнравственностьта и прѣдразсѫдъкътъ. Исполини и джуджета, чудовища и магьосници хаотически сѫ разбъркани въ тия рицарски романи, които би послужили за срамъ и укоръ на самитѣ рицари, ако да не бѣше врѣмето така незрѣло и простодушно, щото вземаше тѣзи приказки за сѫща дѣйствителность и съ жадность поглъщаше всичко, което му се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ, по нѣманье на по-добра умственна храна. Направлението на вѣка доде на помощь на това незрѣло произведение на фантазията. Кръстоноснитѣ опълчения породихѫ по цѣла Европа страсть къмъ приключения и пробихѫ по такъвъ начинъ пѫтъ на рицарскитѣ романи. Въ Испания, гдѣто рицарството, съ всичкитѣ си атрибути, бѣше пуснѫло особни дълбоки корени, дойде да се присъедини още единъ новъ елементъ. Войнитѣ съ мавритѣ, които обръщахѫ всѣки испанецъ въ войникъ и внасяхѫ рицарския духъ въ всѣко семейство, не можехѫ да не прѣдизвикатъ изобразяваньето на разни приключения и геройски подвизи; не сѫ могли да не прѣдизвикатъ произведения на развратната фантазия, които намирахѫ винаги людье да ги слушатъ съ голѣма охота. Рицарскитѣ романи почнахѫ да процъвтяватъ въ Испания къмъ края на XV в. и още съ появяваньето си влѣзохѫ въ мода много скоро. Испанскиятъ народъ слушаше твърдѣ усърдно тѣзи истории, съставени отъ най-чудни и невѣроятни приключения, а свѣтътъ, и безъ това фантастиченъ, какъвто е билъ въ онова врѣме, въсхищавалъ се е още повече отъ фантастическитѣ създания на разюзденото въображение. За скоро врѣме работата достигнѫла до тамъ, щото книжовнитѣ людье не искали да пишѫтъ нищо друго, освѣнъ рицарски романи и цѣлиятъ народъ не е искалъ да чете нищо друго, освѣнъ тѣзи книги. Освѣнъ това, писателитѣ, които бихѫ могли да украсѭтъ своитѣ измислици, като примѣсѭтъ тѣхъ съ умѣренность нѣщо отъ *чудесното*, заето отъ источнигѣ вѣрвания, не направихѫ така, а напротивъ, тѣ прѣнесохѫ своитѣ герои и своитѣ читатели въ единъ фантастически миръ, населенъ съ свърхестественни сѫщества, гдѣто всичко се извършва чрѣзъ магьосванье. Не е мѫчно да се разбере отъ това, каква опасность прѣдставлявахѫ подобнитѣ книги особенно за единъ народъ пламененъ и страстенъ съ въображение ентузиазирано и легковѣрно. Младежьта вече не можла да намира никакво удоволствие въ сериозната страна на историята, отнасяла се твърдѣ симпатично къмъ разюзденитѣ произведения на поетитѣ и приемала като образецъ за себе си, както дѣянията, така и езика на тѣзи романи. Наклонностьта къмъ сбивания и свади, която довеждала до кървави отмъщения за нищо и никакви прѣпирни, ненавистьта къмъ гражданския редъ и дивата распуснатость на нравитѣ застѫпили мѣстото на испанскитѣ рицарски обичаи и, намѣсто да внушаватъ мѫжество, испанска геройска смѣлость, тѣзи книги развращавали фантазията на младежитѣ и унищожавали прѣжния духъ на народа. Нѣкои уважаеми лица, богословци и моралисти, като напр.: Луй Фидесъ, Алейо Фанласъ, Диего Грацианъ, Мелхоръ Кано, Луй-де-Гранада и Бенито Ариасъ Монтано, подигнѫли гласа си противъ това осрамяванье на литературата, което „въ Испания се проявява по-ярко, отъ колкото кѫдѣто и да било другадѣ“. Най послѣ излѣзло на сцѣната и законодателството: краль Карлъ съ декретъ запрѣтилъ на всичкитѣ вице-кралье, сѫдилища и намѣстници отъ новия свѣтъ (Америка) да позволяватъ печатаньето, продажбата и четеньето на рицарскитѣ романи. Въ 1555 г. кралскитѣ кортеси, които засѣдавали въ Валядолидъ, рѣшително поискали да се издаде сѫщото запрѣщение и за Испания, като оправдавали тази мѣрка съ опасностьта отъ такива произведения за младежитѣ и отъ двата пола. Тѣ искали даже желание, щото всичкитѣ сѫществующи романи да се съберѫтъ и изгорѭтъ. Кралицата Иоанна обѣщала да издаде такъвъ законъ, но той никога не билъ издаденъ и, нито нравственнитѣ проповѣди на уважаемитѣ лица отъ онова врѣме, нито законитѣ, не могли да искоренѭтъ рицарскитѣ романи, къмъ които се бѣхѫ пристрастили, както наро́дътъ, така и образованото общество. Кральтъ Карлъ открито уважавалъ тѣзи романи и съ наслаждение четѣлъ *Белиаписа* отъ Грациена, най-безсмисленния отъ този родъ романи; когато сестра му, венгерската кралица, искала да празднува завръщаньето си въ Фландрия, не могла да намисли по-голѣмо удоволствие за него, отъ колкото да прѣдстави, на знаменитния праздникъ въ Бинсъ, всичкитѣ герои отъ този рицарски романъ, въ видъ на живи лица; при това фигуриралъ даже и Филипъ II. Тѣзи паразитни растения проникнѫли даже прѣзъ свѣщеннитѣ стѣни на мънаститритѣ: калуѓеритѣ и калугеркитѣ четѣли и пишели рицарски романи. Числото на тѣзи книги, които излѣзли въ Испания до първитѣ години на XVII в., е просто за невѣрванье.

Въ таквози положение били работитѣ, когато у Сервантеса зрѣялъ планътъ да подготви ударъ на рицарскитѣ романи. Малко-извѣстниятъ и изоставенъ човѣкъ, който не е ималъ въ рѫцѣтѣ си други срѣдства, освѣнъ ума и перото, намислилъ да насочи силитѣ си за унищожението на това заблуждение, което до тогива все си сѫществувало, на пукъ на здравия смисълъ и разнитѣ закони. Орѫжието, съ което той излѣзълъ на борба противъ безумието, е било — двоеострията мечъ на присмѣха, а побѣдата му била толкова пълна и съвършенна, щото, отъ както се е появилъ Донъ-Кихотъ, не е излѣзълъ вече ни единъ рицарски романъ, не е билъ издаденъ отъ ново даже нѣкой отъ старитѣ. Отъ онова врѣме, и до наши дни, казва Тикноръ, тѣ изчезнахѫ така съвършенно, щото, напротивъ, сега принадлежѫтъ къмъ най-голѣмитѣ рѣдкости и съставляватъ едничъкъ по рода си примѣръ на това, какъ съ силенъ умъ и сполучливъ присмѣхъ може по нѣкога да се унищожи у единъ народъ, великъ и горделивъ, цѣлъ клонъ отъ литературата, цъвтящъ и отъ всички любимъ. И право има единъ отъ биографитѣ на Сервантеса—Г. Емилъ Щалъ, когато се провиќва: „Don-Quichotte paru, la chevalerie était morte et Cervantes immortel“. Тѣзи думи прѣдставляватъ, безъ съмнѣние, най-прѣкрасния и скратенъ отзивъ за Донъ-Кихота. Така щото, съ съчиняваньето на *Донъ-Кихота*, Сервантесъ е принесълъ една голѣма услуга на Испания, може би даже най-голѣмата, отъ гледна точка на нравитѣ, която писательтъ е принесълъ нѣкога на своята страна.

Колкото грамаденъ и да е билъ резултатътъ отъ появяваньето на Донъ-Кихота, пакъ на първо врѣме книгата не произвела всичкото очаквано отъ нея дѣйствие. Между испанскитѣ историци на литературата се е запазило прѣдание, че Сервантесъ само съ хитрость е можалъ да вмъкне книгата въ ръцѣтѣ на образованитѣ людье. Подъ заглавие „Buscapie“ той издалъ ужъ една брошура, въ която, като се прѣструвалъ, че критикува Донъ-Кихота, прѣдпазливо, но доста нагледно, давалъ да се разбере, че шеговитата на гледъ книга крие въ себе си ядовита сатира противъ най-важнитѣ придворни дюдье и прѣимуществено срѣщу любимеца на краля, херцога Лерма и Калдерона „придворниятъ“. Даже и да е истинско това прѣдание, то показва само, че на Сервантеса се искало да привлѣче съ това публиката, а не че сатирата срѣщу кралскитѣ придворни людье е била дѣйствително същинската негова цѣль. Обаче достовѣрността на това прѣдание е съвсѣмъ съмнителна и едва ли може то да се приеме за истинско: 1) защото цензурата никакъ не би допуснъла да излѣзе въ Испания такъвъ единъ памфлетъ и 2) защото съ публикуваньето му Сервантесъ твърдѣ много би рискувалъ да скомпрометира едноврѣмено и книгата и нейния авторъ. Както и да е, но това прѣдание показва, че отъ началото Донъ-Кихотъ е билъ приетъ доста хладно отъ публиката.

Остроумната критика цѣли двѣ столѣтия се е опитвала да истълкува споредъ себе си *Донъ-Кихота*, и да натрапи на неговия авторъ тенденции и възгледи, отъ които той стоялъ толкова далечъ, колкото е далечъ неговото врѣме отъ нашето. Само едно най-пълно неумѣяние да се оцѣни, както трѣбва, произволното и непроизволното творчество на Сервантеса е могло да докара до подобни абсурди. По всѣка вѣроятность, намѣрението му е било да покаже противоположността между поезията и прозата въ человѣческата природа, или между геройството и великодушието отъ една страна и хладния егоизмъ отъ друга; отъ тука взема началото заблуждението, че той е искалъ ужъ да изобрази дѣйствителния животъ. Но, както е казалъ съвсѣмъ справедливо Тикноръ, метафизическитѣ тънкости съвсѣмъ не отговарятъ на духа на неговото врѣме, което не е било никакъ наклонно къмъ таквазъ обща философска сатира, освѣнъ това, не оттоварятъ и на личниятъ характеръ на Сервантеса, до колкото го знаемъ. Критиката, която иска да бъде справедлива, трѣбва да съди прѣимуществено по самото съчинение, по собственнитѣ думи на писательтъ. Още въ прѣдговора къмъ първата часть, съвсѣмъ ясно се говори: „това съчинение нѣма никаква друга цѣль, освѣнъ цѣльта да унищожи авторитета и уважението, съ които се ползуватъ рицарскитѣ романи у читающата публика и изобщо въ свѣта“, а слѣдъ десетъ години Сервантесъ сключва втората часть съ думитѣ: „азъ не съмъ ималъ друго намѣрение, освѣнъ да възбудѫ отвращението на людьетѣ къмъ лъжливитѣ и безсмислени приказки, въ форма на рицарски романи, значението на които е вече подкопано чрѣзъ историята на моя правдивъ Донъ-Кихотъ и скоро трѣбва да падне съвсѣмъ“. Въ такъвъ случай, защо ние да не вѣрваме на това заявление на автора, като знаемъ, съ какво голѣмо значение се ползува въ Испания всѣки отдѣленъ клонъ отъ литературата.

Очевидно Сервантесъ е искалъ да напише само сатира противъ споменатитѣ романи и да ги изложи на общъ присмѣхъ, за да могѫтъ людьетѣ, като се убѣдѭтъ въ тѣхната безсмисленность, да прѣдстанѫтъ вече да имъ отдаватъ прѣжното значение. Но перото на гения, спорѣдъ остроумната бѣлѣжка на Хейне, стои всѣкога по-високо отъ него: то обгръща много повече, отъ колкото неговитѣ случайни намѣрения и за туй Сервантесъ, безъ да съзнава самъ това нѣщо, е написалъ велика сатира противъ человѣчестото самомнѣние. Ако се съгласѭтъ съ насъ въ това, ние ще допустнемъ смисъла на Донъ-Кихота, който е прочела въ него естетиката, а именно, че това съчинение прѣдставлява борбата между идеализма и реализма; дългиятъ и мършавъ Ламанщки рицарь е въплъщение на идеалната екзалтация изобщо, а дебѣлиятъ оржженосецъ е реалниятъ разсѫдъкъ, и двамата тѣ сѫщеврѣменно прѣдставляватъ пародия на собственния си патосъ. Фишеръ вижда даже въ Донъ-Кихота и неговия оржженосецъ разногласието между единичния мечтатель и единичния прозаикъ, не вѣчната противоположность на едностранчивия идеализмъ и реализмъ и хвали това съчинение, защото въ него индивидуалното очъртание се съединява съ универсалностьта на значението.

За да осѫществи идеала на рицарството, Сервантесъ прѣдставя ламанския дворянинъ съ мозъкъ въспламененъ отъ четеньето на рицарски романи, но въ сѫщото врѣме го рисува прѣдъ насъ като сѫщинска рицарска фигура, като человѣкъ испълненъ съ чувство на честь, съ екзалтация, съ бодрость, смѣлость и достойнство. Той иска да осѫществи още единъ пѫть златното врѣме на странствующето рицарство, което отдавна вече е било прѣобърнѫто на прахъ. Вѣренъ на рицарскитѣ обичаи, той си избира оржженосецъ, който прѣдставлява пълна противоположность съ него, — макаръ и добродушенъ, честенъ и фанатически привързанъ къмъ своя господарь, но невѣжественъ и легковѣренъ, непохватенъ и егоистиченъ, лакомъ и лъжецъ, съ една дума — реалистъ отъ петитѣ до главата.

Напълно въоржжени и снабдени съ припаси, двамата излизатъ отъ родното си село да търсѭтъ приключения, които разгорещената фантазия на рицаря вижда и намира на всѣка стжпка; вѣтреннитѣ мѣлници смѣта за исполини, стадото овци — за цѣла войска, галернитѣ катили — за испански голѣмци и всѣка кръчма — за палатъ; а пъкъ оржженосецътъ му, по своята непосрѣдственность, безъ да съзнава даже своя юморъ, прѣобръща чудеснитѣ видѣния на своя господарь въ гола прозаическа дѣйствителность. Това постоянно сблъскванье на идеала съ сурова проза на дѣйствителния животъ, на староврѣмския патосъ съ настоящето, трѣбвало е да довежда до най-странни резултати, които постоянно потвърждаватъ справедливостьта на гениалнитѣ думи: du sublime au ridicul il n'y a qu'un pas, до като най-послѣ нещитѣ прѣдставители на идеализма и реализма, смачкани тѣлесно и душевно, се възвръщатъ въ родното си мѣсто. Но съ това, както пояснява Сервантесъ, историята имъ не се свършва. Така се сключва първата часть.

Но като осигори за винаги славата на Сервантеса, обнародваньето на *Донъ-Кихота* не може да му даде желанното спокойствие. Напротивъ наскоро слѣдъ това той трѣбвало да прѣнесе ново и то най-жестоко унижение. Близо до кжщата, въ която той живѣялъ въ Валядолидъ, станжло прѣзъ една нощь убийство, по случай на единъ двобой между двама придворни, отъ които едина погинжлъ. Подозрѣние паднжло върху домашнитѣ на Сарвантеса и до началото на слѣдствието по това дѣло, него го хвърлили въ тъмница, съгласно съ испанскитѣ закони, но подиръ нѣколко дена пакъ го пуснжли. Освѣнъ този епизодъ, ние нищо друго не знаемъ за живота за Сервантеса въ Валядолидъ.

На 1606 г., Сервантесъ отишълъ въ Мадридъ, гдѣто е слѣдвалъ, вѣроятно подиръ двора; и отъ тогава, съ исключение на нѣколко бързи посѣщения на роднинитѣ си въ Алкала или въ Есквивиаръ, въ семейството на жена си той е живѣлъ неотлжчно въ новата столица до края на живота си, като е распрѣдѣлялъ врѣмето си между занятията съ агентура и между литературата, и тъй като не ималъ твърдѣ много поржчки и работа като агентъ, то е работилъ съ пламенностьта на младъ човѣкъ, ако и да е билъ вече въ прѣклонна възрасть, надъ различнитѣ произведения, които обнародвалъ едно по друго въ послѣднитѣ години на живота си.

Нравоучителнитѣ раскази (Novelas exemplares) се явили въ 1613 год. Повечето отъ тѣзи раскази, както споменжхме и погорѣ, сж били съставени въ Севилля, но, ако не се лъжемъ, авторътъ по-послѣ ги е поправилъ и усъвършенствувалъ. Всичкитѣ сж интересни и разказани тъй, както не може да бжде по-добрѣ, но съ особенна похвала трѣбва да се споменжтъ: *Ринконетъ* и *Кортадиллъо* (който е история на двама малки севилски крадци), *Малката циганка* (la Gitanilla), *Силата на кръвьта* (la Fuerza de la sangre) и *Ревнивиятъ Естрамадурецъ* (el Zeleso Estremeno), всѣко едно отъ които е образцово произведение. Поради хубостьта на новеллитѣ му, съврѣменницитѣ нарекли Сервантеса *испански Боккачио;* и ако да не бѣше написалъ Донъ-Кихота, тѣ сами бихѫ били достатъчни за да го прославѭтъ, както *Декамеронътъ* е билъ достатъченъ за да обезсмърти името на великия италиянски прозаикъ.

На слѣдующата година (1614), Сервантесъ е обнародвалъ една поема, подъ заглавие *Пѫтуванiе на Парнасъ* (Viage del Parnasso), съчинение аллегорическо, въ което той възхвалява и прѣвъзнася до хипербола добритѣ испански поети и се присмива на лошитѣ ритмоплетци отъ своето врѣме. Но най-любопитното нѣщо въ това произведение сѫ похвалитѣ, които авторътъ съ една доста законна гордость, си въздава самъ на себе си: заведенъ при Аполена, той му изброява всичкитѣ си трудове и му излага неблагодарностьта, съ която му е било платено; и одобрѣнието на боговетѣ остава като негова награда.

На 1615 год. той обнародвалъ единъ сборникъ отъ осемъ комедии и осемъ интермедии, съставени по начина на Лопе де Вега. Най-интересната между тѣхъ е *Алжирската тъмница,* прѣдназначена да нарисува нещастията и страданията на плѣнницитѣ християни въ Алжиръ. Въ всичкитѣ тѣзи комедии, а особенно въ интермедиитѣ, се забѣлѣзва една чудесна изобрѣтателность, рѣдъкъ талантъ за наблюдение и очъртаванье, а въ испълнението — една естественость, едно вдъхновение и единъ умъ просто несравненни Ако тѣзи пиеси бихѫ се изгубили, както сѫ се изгубили толкова други Сервантесови произведения, и ако сега бихѫ се намѣрили, безъ да бѫде указано на тѣхъ името на автора имъ, то добриятъ познавачъ, безъ двоумѣние, би ги приписалъ пакъ на автора на *Донъ-Кихота.*

Най-послѣ прѣзъ сѫщата 1615 год. Сервантесъ издалъ и втората часть на Донъ-Кихота, която бѣше обѣщалъ на публиката въ края на първата часть и надъ която бѣше работилъ десетъ години. Този трудъ билъ доста напрѣднѫлъ у него, когато въ срѣдата на 1614 година, се явило въ Таррагона едно лъжливо продължение на първата часть, авторътъ на което, подъ псевдонимъ Авелланеда, недоволенъ че откраднѫлъ отъ изнамѣрвача неговата идея, отправилъ къмъ него най-дебѣлашки обиди. Въ тази минута Сервантесъ билъ достигнѫлъ до LIX глава отъ втората часть. Той побързалъ да я довърши и я издалъ. Противъ Авелланеда и неговия начинъ на дѣйствие се подигнѫла голѣма врѣва, но въ този литературенъ фактъ, едничъкъ по рода си, чудното е това, че продължательтъ и подражательтъ, като че прѣдугажда съдържанието на недовършения образецъ. Тая книга, наистина безъ гения на Сервантеса, не би заслужвала никакво внимание, ако образецътъ да не бѣше получилъ такова значение. Но автора унищожилъ самъ себе си, като се е старалъ съ всичкитѣ си сили да унижи образеца и като се е присмивалъ на поета, на старостьта му, надъ страданията му и даже надъ ранитѣ му, които заслужватъ дълбоко уважение. За съжаление, раздразнението, възбудено въ Сервантеса отъ тази възмутителна литературна подигравка, за която той много говори въ втората часть, не е останжло безъ влияние върху понататъшната обработка на произведението му. Сервантесъ вече работѣлъ бърже до края и достигнжлъ до него по-рано, отъ колкото самъ прѣдполагалъ. При все това, *Донъ-Кихотъ* прѣдставлява петнайсетъ годищенъ трудъ и, ако първата часть е произведение на щеговитъ человѣкъ, то втората часть, която се е появила подиръ десетъ години, е произведение на философъ. Въ тая втора часть Донъ-Кихотъ отново излиза да търси приключения, които ставатъ още по-богати и по-фантастични и носжтъ въ себе си още по-романтиченъ характеръ, отъ колкото въ първата часть, но тука тѣ нѣматъ оная типическа физиономия и не така дълбоко се запечатватъ въ народната паметь, вслѣдствие на което първата часть е станжла толкова популярна, щото е послужила като източникъ отъ гдѣто сж възникнжли множество пословици и поговорки.

Критицитѣ сж въобще съгласни да считатъ втората часть за по-високостояща даже и отъ първата, но това, споредъ насъ, не е до тамъ вѣрно. Наистина, въ втората часть историята още дълго врѣме стои на сжщото равнище, както и въ първата, но въ едно злокобно мѣсто комедията прѣминува въ трагедия. До като Донъ-Кихотъ се въвежда въ заблуждение и се лъже отъ собственнитѣ си очи, чрѣзъ които той вижда всичко като сжщински странствующъ рицарь, до тогава и ние сами се заплитаме заедно съ него въ сжщитѣ примки. Но когато другитѣ почватъ да игражтъ съ него и му устрояватъ зли шеги, когато тѣ нарочно, съ намѣрение, го тласкатъ къмъ заблуждения и скърбни погрѣшки за свое собственно увеселение, тогава този блѣскавъ умъ се помрачава и Донъ-Кихотъ става за насъ единъ достоенъ за съжаление побърканъ человѣкъ, кандидатъ за въ лудницата въ Севилля. Чарлзъ Камбъ е казалъ на едно мѣсто справедливо: „Гонерилля би се зачервила отъ срамъ, ако би направила нѣщо подобно на краля, който се бѣше отрѣкълъ отъ прѣстола (Краль Лиръ), и вълчицата Регана, при всичкиятъ си слабъ разсждъкъ, не би могла да продължава шегитѣ си, а Донъ-Кихотъ е истърпѣлъ всичко това отъ недостойната кралица. Какво ниско, долно общество“! Героятъ на Авелланеда можеше и трѣбваше да свърши съ такива заблуждения, но Сервантесъ не трѣбваше никога да сгрѣши като него. Ако похвалитѣ на Санчовитѣ шеги, които тука, както и у Аваланеда, излизатъ на първъ планъ, сж могли да го накаратъ да направи този характеръ срѣдоточие на по-нататъшния си расказъ, то това е достатъчно, щото, въ по-голѣмата половина отъ втората часть, да се унищожи състраданието къмъ героя. Заради това ние мжчно можемъ да разберемъ, какъ историкътъ на испанската литература, Джоржъ Тикноръ, отдава несравненно прѣимущество на втората часть сравнително съ първата, освѣнъ ако приемемъ, че той придава по-голѣмо значение на художественната композиция, нежели на идеалното съдържание.

Впрочемъ, като забравяме отегчението, което испитваме при четеньето на една часть отъ втората половина на романа, за оцѣнката на цѣлия романъ ние сме съгласни съ Фишера, който е казалъ: „безсмъртната заслуга на Сервентеса състои въ това, че той въ едно произведение, съ художественна ирония, е създалъ комическиятъ и заедно съ това естественниятъ романъ. Това осмиванье на рицарството го прави народенъ романъ, защото той възбужда народа къмъ осмиванье на отживѣлия идеалъ на аристокрацията." По-ясно не може да се изрази значението на тази книга за цѣлата литература.

Независимо отъ голѣмитѣ заслуги на поета, той е живѣлъ винаги въ твърдѣ стѣснителни условия, поддържанъ само отъ двама свои покровители: Толедския архиепископъ и графа де-Лемосъ, Неаполитанскиятъ вице-кралъ. Новеллитѣ, сборникътъ отъ осемтѣ комедии и втората часть на Донъ-Кихота били посвѣтени на графа де-Лемоса, който, ако и да се считалъ за неговъ покровитель, но както се вижда, не е билъ особно щедръ, макаръ че Сервантесъ на много мѣста въ послѣднитѣ си съчинения да го хвали и да казва, че му давалъ помощь по-вече, отколкото той самъ можалъ да се надѣва. Ако се прѣгледа списъкътъ на кѫщитѣ, по които той се е мѣстилъ, отъ врѣмето на послѣдното си установяване въ Мадритъ, то ще се види, че и съ помощьта, която му е давалъ неговия покровитель, бѣдниятъ великъ човѣкъ едвамъ е намѣрвалъ покривъ, подъ който да подслони глава въ своята старость!

Но най-виновни въ това сѫ били министритѣ и раздавачитѣ на царскитѣ милости; даже нека си кажемъ право, виноватъ е билъ и самиятъ царь, безгрижниятъ и неблагодарниятъ Филиппъ III. Еднѫжъ като стоялъ на балкона на своя палатъ, Филиппъ III забѣлѣзалъ единъ студентъ, който се расхождалъ съ книга въ рѫка по брѣга на Мансанаресъ и който, отъ врѣме на врѣме, прѣкѫевалъ четеньето съ неудържимъ смѣхъ и съ голѣмо въсхищение. Тогава царьтъ казалъ: „този студентъ или е лудъ, или пъкъ чете *Донъ-Кихота*." Нѣколцина отъ придворнитѣ се притекли къмъ студента, за да видѭтъ каква книга чете и тозъ-часъ се върнѫли да кажѫтъ на царя, че той вѣрно е отгатнѫлъ. Негово Величество останѫлъ много задоволенъ отъ своето остроумие, но нито нему, нито на нѣкого отъ придворнитѣ дошло на умъ да помислѭтъ за сиромашията, въ която се намиралъ авторътъ на знаменитата книга.

Въ посвѣщението, което отправилъ прѣзъ мѣсецъ Октомврий 1615 год. до графа де Лемосъ, заедно съ втората частъ на

Донъ-Кихота, Сервантесъ му извѣстявалъ, че за идущата пролѣтъ ще му испроводи другия си романъ *Персилесъ и Тигизмунда**). Споредъ обѣщанието си, той билъ свърщилъ това произведение прѣзъ пролѣтьта на 1616 год., но въ сжщото врѣме една тежка болѣсть прѣкъснжла работата и му побъркала да напише прѣдговора и посвѣтителного писмо. Като се надѣвалъ, че нолскиятъ въздухъ въ началото на пролѣтьта ще му спомогне да се поправи, той тръгнжлъ прѣзъ първитѣ дни на Априлия за малкия градецъ Есквивиаръ, гдѣто живѣяли роднинитѣ на жена му. Но слѣдъ едно малко прѣсѣдяванье, като видѣлъ, че му става още по злѣ и като искалъ, безъ съмнѣние, да умре поне въ кжщи, посрѣдъ лицата, които най-много е обичалъ, той тръгнжлъ за Мадридъ, придруженъ отъ двама приятели, които можели да му даджтъ изъ пжтя необходимата въ неговото положение помощь. По пжтя ги срѣщнжлъ единъ студентъ и дълго врѣме се разговарялъ съ Сервантеса, комуто този разговоръ далъ поводъ да напише прѣдговора къмъ *Персилеса*, гдѣто се срѣщатъ единичкитѣ подробности, които ние сега знаемъ за неговата болѣсть. Студентътъ, като се научилъ, че прѣдъ себе си вижда Сервантеса, отъ когото той се въсхищавалъ, безъ да го познава, притекълъ се къмъ него, хванжлъ го за лѣвата ржка (която, както се знае, е била осакатена), и извикалъ: „да! ето наистина знаменитиятъ едноржкъ, веселиятъ писатель, любимецътъ на музитѣ!“ Като се научилъ послѣ за болѣстьта на Сервантеса, студентътъ казалъ, че тази болѣсть е хидропизия (водна болѣсть), отъ която може да го изцѣри всичката вода на океана, ако се пие капка по капка. При все това той далъ на Сервантеса нѣкои съвѣти какъ да се лѣкува, но Сервантесъ му отговорилъ: „пулсътъ ми толкова силно бие, щото, най-кжсно до въ недѣля, всичко трѣбва да се свърщи.“ И наистина така се случило. Едва пристигнжлъ въ Мадритъ и билъ принуденъ да легне на постелята, а на 18 сжщий мѣсецъ Априлий извършили надъ нега обряда на послѣдното маслосвѣщение. На слѣдующия денъ той написалъ, изпълнено съ юморъ и проникнжто съ истинско мжжество, посвѣщение на *Персилесъ и Сигизмунда* до графа де-Лемоса, който се връщалъ отъ Неаполъ, и подиръ четири дена умрѣлъ въ кжщата, която се намирала на улица Calle de leon и която въ сегашно врѣме е украсена съ медалионенъ портретъ на Сервантеса. Умрѣлъ той въ пригрждкитѣ на жена си, десетъ дена прѣди смъртьта на Шекспира, едничкиятъ неговъ съперникъ.

---

*) *Персилесъ* билъ изданенъ, на слѣдующата година подиръ смъртьтьта на Сервантеса, отъ жена му. То е едно лошо подражение на гръцкитѣ и на рицарскитѣ романи, лишено отъ истинска изобрѣтателность, отъ наблюдение и правда, безъ никакъвъ интересъ и въкоето едва само въ два или три твърдѣ кратки епизоди може да се намѣри нѣкакьвъ проблескъ отъ талантъ и умъ. Какъ е станжло така, че едно произведение, написано отъ перото на Сервантеса въ сжщото врѣме, когато той е написалъ втората частъ отъ *Донъ-Кихота*, да бжде тъй напълно и лишено отъ всѣко достоинство? Единсвенното обяснение на това е, че сюжетътъ на *Донъ-Кихота* билъ толкова щастлнво избранъ, колкото злѣ е билъ избранъ сюжетътъ на *Персилеса*.

Чужденецътъ, който въ сегашно врѣме посѣщава Мадритъ, не трѣбва да търси въ този градъ гроба на Сервантеса; този гробъ е изчезнжлъ и прахътъ, който той заключавалъ въ себе си, се носи сега пръсиатъ изъ пространството, заедно съ праха на Хомера и Виргилия. Сервантесъ билъ погрѣбанъ въ мънастиря на ордена ,,Св. Троица". Този мънастиръ по-послѣ билъ отчужденъ отъ ордена и, когато слѣдъ врѣме се сетили да потърсжтъ гроба на Сервантеса, то вече не могли да го намѣрятъ. Но за това пъкъ името му се запазило въ паметьта на съврѣменницитѣ и потомцитѣ, обкржжено съ таквазъ слава, за каквато едва ли може да се домогва, което и да е друго име въ литературата, освѣнъ името на Шекспира. За сега въ Мандритъ се намира само единъ надписъ на мраморна плоча, турнжта подъ портика на послѣдната кжща, въ която Сервантесъ е живѣлъ и посрѣдъ една отъ градскитѣ площади е издигнжта една бронзова статуя, която прѣдставлява малко-много вѣренъ образъ на автора на Донъ-Кихота. Това о закжснѣлото почитание, което нова Испания въздава на вѣликия човѣкъ, съставляющъ нейната гордостъ и слава.

Портретитѣ, които сж снели отъ Сервантеса съврѣменнитѣ нему живописци, сж се изгубили. Но въ прѣдговора на своитѣ Новелли, като е билъ на 66 години, той е начърталъ самъ на себе си единъ портретъ, на който вѣрностьта е несъмненна. Въ този прѣдговоръ той казва: „Този, когото виждашъ тука, съ лице продълговато, съ коси кестиниени, съ чело гладко и открито, съ очи живи, съ носъ пригърбенъ, но пропорционаленъ, съ брада посрѣбрена (а прѣди 20 години е била позлатена), съ мустаци голѣми, съ уста малки, съ зжби малочисленни, защото му оставатъ само 6 и тѣ въ лошо състояние и още по-злѣ наредени, съ тѣлосложение срѣдньо, ни голѣмо, ни малко, съ цвѣтъ на лицето доста живъ (animé), повече бѣлъ, отъ колкото мургавъ, съ плѣщи малко пригърбени и не твърдѣ легкъ въ нозетѣ; този е, казвамъ, портретътъ на автора, който е съчинилъ Галатея, Донъ-Кихота Ламаишски и други още произвединия, изоставени безъ всѣкакъвъ надзоръ да се скитатъ по свѣта и, може би, безъ името на тѣхния господаръ. Викатъ го обикновено Мигуелъ де Сервантесъ Саавецра".

Колкото за нравственния му портретъ, можемъ да си го въспроизведемъ, като си припомнимъ неговия животъ. Ние погорѣ говорихме за неговата храбрость на бойнитѣ полета, за неговата твърдостъ, за неговото постоянство въ робството му; а неговата покорность на Божията воля, неговото търпѣние, расположението на духа му сж били винаги еднакви посрѣдъ мжчнотиитѣ, които той срѣшнжлъ прѣзъ своя литературенъ животъ. Видѣхме неговата привързаность къмъ семейството му, неговото доброжелателство къмъ съперницитѣ му, неговата безгранична благодарность къмъ благодѣтелитѣ му, които не сж заслужвали да иматъ единъ такъвъ знаменитъ длъжникъ. Най-послѣ, тъй като тука се говори за единъ писатель, който е оставилъ най-занимателната книга на свѣта, то сме длъжни да споменемъ и онази чърта отъ характера му, която най-добрѣ ни показва, като какви възвишени чувства сж го въодушевлявали, когато е съчинявалъ своитѣ произведения. „Ако бихъ прѣдвиждалъ, казва той въ сжщия този прѣдговоръ на Новеллитѣ, които спомenжхме по-горѣ, ако бихъ прѣдвиждалъ, че моитѣ съчинения ще могжтъ да вдъхнжтъ нѣкаква порочна наклонность, или нѣкаква безчестна мисъль, то азъ повече бихъ прѣдпочелъ да отсѣкж и тази ржка, която ми остава, отколкото да ги издамъ“. Тъй щото, както и други прѣди насъ сж забѣлѣжили, душата на Сервантеса е била достойна за неговия гений.

Не знаемъ на основание на какви документи, но испанската библиография е утвърждавала и даже въ послѣдньо врѣме утвърждава, че отъ 1605 до 1857 г., въ Испания сж излѣзли не по малко отъ 400 издания на Сервантесовитѣ съчинения. Това не е нѣщо невѣроятно, защото прѣводни издания на неговитѣ съчинения има: на английски езикъ — 200, на французски — 168, на италиански — 96, на португалски — 80, на нѣмски — 70, на шведски — 13, на полски — 8, на датски — 6, на русски — 5 и на латински — 1. Ние не вземаме тука въ смѣтка язицитѣ на нѣкои по малки народи, нито подражанията и прѣправкитѣ за сцена, въ видъ на драма, опери и даже балети.

1895 г.

Македонското движение.

На друго мѣсто въ днешния ни брой¹), читателитѣ ще намѣрятъ извлѣчения отъ вѣстницитѣ по арменския въпросъ, отъ които всѣки ще може да се убѣди, че този въпросъ не ще остане съвсѣмъ безъ послѣдствие, както се бѣше пръснжло слухъ прѣзъ послѣднитѣ дни. Турското правителство се съгласило вече да образува отъ петьтѣ арменски окржзи особна провинция. Главния управитель на тази область щѣлъ да бжде пакъ турчинъ, защото повече отъ половината на населението състои отъ мухамедани. Прѣобразованията, които се тъкмятъ отъ страна на турското правителство, не сж богъ-знае какви, но все пакъ сж значителни, а важното е това, че, този пжтъ, Турция е принудена и сериозно мисли да приложи тѣзи реформи въ Армения.

За насъ, въ дадения случай, не е важно обстоятелството, че турцитѣ обѣщаватъ да дадятъ и сами да приложатъ рефор-

---

¹) Думата е за в. „Млада България“.

митѣ въ Армения — ние твърдѣ добрѣ знаемъ, какво значѫтъ тѣзи обѣщания, — а важно е да се знае причината, която докарала неотстѫпчивата инакъ Турция да бърза съ прилаганьето на каквито и да е реформи.

Извѣстно е, че напослѣдъкъ се бѣше подигнѫлъ на крайния истокъ единъ въпросъ, който бѣше погълнѫлъ всичкото внимание на Великитѣ Сили. Руссия прѣдяви своитѣ искания, щото Япония да не взема териториално възнаграждение отъ Китай на континента и биде поддържана въ това отношение отъ нѣкои европейски държави. Побѣдителката Япония не искаше да се подчини на това, особенно, като се наблѣгаше на тайната поддържка отъ страна на други нѣкои отъ европейскитѣ държави. Очаквахѫ се заплитания, които можѣхѫ да подкладѫтъ огъньтъ на всеобщата война, и неприятелитѣ на Руссия бѣхѫ наострили уши да чуѭтъ, че, и този пѫтъ, тя ще прѣтърпи несполука по дипломатически редъ. Но излѣзе всичко наопаки. Силата на Руссия въ послѣднитѣ години до такава степень е нарастнѫла, щото никоя отъ държавитѣ на истокъ или на западъ не смѣе вече да я игнорира. Япония, спорѣдъ най-послѣднитѣ извѣстия, е напълно отстѫпила на исканията на Руссия, и този толкова обезпокоителенъ въпросъ на крайния истокъ е съвършенно уравненъ въ полза на Руссия. Нѣма съмнѣние, че тази дипломатическа побѣда на Руссия ще има голѣмо значение за нея отъ много страни; но за насъ, собственно, е важно, че съ това се подига много престижа ѝ, както на истокъ, тъй и на западъ, и че сега рѫцѣтѣ ѝ ще бѫдѫтъ развързани, и тя щеземе подѣятелно участие въ разрѣшението на другитѣ политически въпроси, които сѫ турени на дневенъ редъ въ Европа и Азия. . . .

Свижданьето, което г. Лобановъ е ималъ тѣзи дни съ турския посланникъ въ Петербургъ, както ще видѭтъ читателитѣ ни по-долу, доказва именно това. Тонътъ, съ който е говорилъ г. Лобановъ, може да ни даде една доста силна надѣжда, че Руссия, може би, скоро ще напусне пасивното си положение по отношение къмъ *източния въпросъ*, изобщо, и къмъ България, въ частности.. Ако това излѣзе истина, ние нѣмаме причина да не се радваме. Кой както ще нека говори, но само когато Руссия се застѫпи енергически прѣдъ Турция за въ полза на християнскитѣ подданници на Портата, само тогава можемъ да се надѣваме, че ще има дѣйствително истински реформи въ Армения, въ Македония и въ другитѣ вилаети. Само Руссия се застѫпва истински, защото само тя е толкова хуманна (нѣкои бихѫ рѣкли наивна), щото за освобождението на чужди народи да пролива кръвьта на своитѣ избрани синове, и да харчи рублитѣ на своитѣ сиромаси, за да помага на чуждитѣ. Другитѣ европейски държави могѫтъ само ноти да пишѫтъ и да изработватъ проекти, които винаги оставатъ само написани. И въ случая за Армения, тази истина още единъ пѫтъ блѣстяще се потвърди.

До като Руссия се държеше по този въпросъ до нѣкждѣ въ резерва, Турция бѣше съвсѣмъ неотстжпчива; но щомъ се чу мощната дума на русския външенъ министръ, който свършилъ рѣчьта си съ думитѣ: *„това е мнѣнието на царя“*,—Турция бърза сама да приложи нѣкакви реформи.

Ето коя е причината за отстжпчивостьта на Турция прѣзъ послѣднитѣ дни по арменския въпросъ. Казвали сме го много пжти и сега пакъ ще го повторимъ, че Турция отстжпва само прѣдъ силата, а никога нищо не е отстжпила до сега и нѣма да отстжпи за напрѣдъ по благоволение, както се прѣструва че вѣрва нашето правителство. Това е вѣрно въ всички случаи за Турция. Ако тя отстжпи и ни даде нѣкакви църковни правдини въ 1870 год., слѣдъ опорита и ожесточена 30-годишна борба отъ наша страна, то една отъ главнитѣ причини бѣхж възстанническитѣ чети на прѣдшествующитѣ нѣколко години. Даже сега, нашето тукашно македонско движение по-скоро ще накара турцитѣ да даджтъ нѣкакви облегчения на населението въ Македония, отколкото посрѣдничеството на нашето правителство и ходатайствата на нашата Екзархия.

Отъ всичко горѣказано за насъ излиза само едно заключение: че трѣбва съ съединени сили и всички съгласно да се заловимъ съ по-голѣма енергия и дѣятелность за македонския въпросъ и да не го изоставаме, защото дѣйствително нашето движение е схванжло добрѣ психологическия моментъ. Никой не може да предположи, че Руссия, която тъй енергично излиза да се застжпи за Армения, ще откаже своето застжпничество на Македония. Отъ наша страна се иска само единодушие, куражъ и повече самопожертвование, и тогава ще имаме, не само помощьта на цѣлокупния български народъ и съчувствието на цѣлъ образованъ свѣтъ, но и мощната поддържка на Руссия и други нѣкои отъ Великитѣ Сили. Нѣма защо да се боимъ, нѣма защо да се стѣсняваме, защото нашата цѣль, нашитѣ искания, не сж нито шовинистически, нито тѣсно-национални. Ние искаме: *„политическа автономия* за населенията *на Македония и Одринско, гарантирана и приложена отъ Великитѣ Сили“*.

Съ това не може да не се съгласи всѣки честенъ и свободолюбивъ човѣкъ, къмъ която партия, народность и вѣра да принадлежи.

По рѣшениятя на македонския конгресъ.

Рѣшенията на I македонски конгресъ отдавна вече сж достояние на публиката; тѣ бидохж напечани въ повечето отъ нашитѣ вѣстници. Както е извѣстно, тѣзи рѣшения се касаятъ до организацията на македонскитѣ дружества, на македонския комитетъ и на македонскитѣ конгреси за въ бѫдѫще. Освѣнъ това въ тѣзи рѣшения се опрѣдѣлява цѣльта на дружествата и срѣдствата, които тѣ и комитета ще употрѣбяватъ за постиганьето на тази цѣль.

Върху тѣзи рѣшения на конгреса до сега нашата журналистика не бѣше исказала своитѣ мнѣния, или поне мълчаливо ги е одобрила. Върху организацията и върху цѣльта на дружествата даже сѫ се исказали извѣстни нѣкои похвали. Оставаше да се кажѫтъ нѣколко думи върху срѣдствата, които трѣбва да се употрѣбяватъ за постиганье цѣльта. Ако и да сѫ се исказали нѣкои мнѣния въ вѣстницитѣ мимоходомъ по този въпросъ, повечето въ одобрителна смисъль, но подробно никой вѣстникъ не ги е разгледалъ. Ние прѣдполагахме отъ начало, че именно по този въпросъ ще се явѫтъ нѣкои разисквания, защото и въ самиятъ конгрессъ отъ начало се исказахѫ доста разногласия. Обаче, срѣдствата отъ послѣ бидохѫ формулирани въ такива общи чърти, щото почти всички останахѫ съгласни. А и сега, до колкото виждаме, явява се извѣстно разногласие само по двѣ, или по-право казано, върху една точка отъ рѣшенията на конгреса относително срѣдствата и то, надѣваме се, че разногласието е само вслѣдствие на едно недоразумѣние. Само два отъ вѣстницитѣ сѫ обърнѫли особенно внимание върху тази точка и сѫ исказали своето мнѣние по нея и тѣ сѫ: „Гласъ Македонски“ и „Народна Самозащита“. Въ първия вѣстникъ се яви едно частно писмо, а въ втория има цѣла статия по рѣшенията, която се продължава въ два-три броя и още не е довършена. Ние трѣбваше да почакаме да се свърши тази статия, та тогава да ѝ отговаряме, но понеже, както се види, тя ще бѫде дълга, а вѣстника излиза само единъ пѫтъ въ недѣлята, то ние се видѣхме принудени да отговормъ още сега.

Несъгласието, или по-добрѣ да се каже недоразумѣнието, е само върху слѣдующето:

Въ п. 2 отъ рѣшенията на конгреса, като се говори за срѣдства, които ще се употрѣбяватъ за постиганье цѣльта е казано:

г) Поддържанье изборътъ за депутати въ Народното Събрание на ония лица, които се задължаватъ да дѣйствуватъ за постиганье цѣльта на македонскитѣ дружества.

А въ п. 14 отъ рѣшенията е казано:

14. Всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, **по въпросътъ за автономията на Македония и Одринско,** *се задължава да поддържа всѣко българско правителство, косто дѣйствува за постиганье тази цѣль и да се старае да въздѣйствува върху онова правителство. . .*

Всѣки, който прочете внимателно тѣзи двѣ рѣшения, ще види ясно, че тѣ сѫ едно и сѫщо, но пъкъ едното пояснява другото. Отъ тука сѫщо става ясно, че конгреса, кога е вземалъ това свое рѣшение, не е ималъ никаква задня цѣль да се вмѣсва въ тукашнитѣ партизански борби. Цѣльта на конгреса е била и си остава тази: *да прѣпорѫча на всички партии и фракции, да считатъ въпроса за автономията или освобождението на Македония и Одринско за общенароденъ, а не партизански въпросъ.* Когато едно, което и да било, българско правителство се рѣши да дѣйствува нѣщо по този въпросъ, то опозиционнитѣ партии и фракции да го поддържатъ, а не да бѫдѫтъ противъ него и да му противодѣйствуватъ само за това, защото било противъ тѣхъ по другитѣ въпроси. Отъ друга страна, партизанитѣ на правителството, което и да било то, да не поддържатъ това правителство *само по този въпросъ*, ако то го игнорира, или ако дѣйствува въ вреда. Съ една дума всѣки трѣбва да се старае, щото този въпросъ да не заглъхва вече, както бѣше заглъхнѫлъ по-напрѣдъ и всѣки въ своята сфера, въ своята партия да дѣйствува за постиганьето на тази цѣль. Може би това на първъ погледъ да се вижда за непостижимо, но то е благородно рѣшение и всѣки честенъ человѣкъ може да го усвои и да дѣйствува въ негова полза. Съ тѣзи двѣ рѣшения именно е искалъ македонския конгресъ да избѣгне партизанствата, а не да се вмѣси въ тѣхъ.

Искало се е да се установи едно нѣщо—че всѣки, къмъ която партия или фракция и да принадлѣжи, щомъ се отвори въпросъ за автономията или освобождението на Македония и Одринско, да настоява, щото и неговата партия да обяви, че ще дѣйствува въ полза на този въпросъ, че нѣма да го игнорира. Никой не е мислилъ въ конгреса иначе. Всички сѫ настоявали само да можемъ да заинтересуваме съ този въпросъ нашитѣ политически дѣятели (ако е възможно всичкитѣ), както и всѣки съзнателенъ български гражданинъ, за да не го игнориратъ. Заради това и всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, прѣди да почне да агитира за своя кандидатъ, трѣбва да поиска отъ него тържественно обѣщание, че по въпроса за автономията на Македония и Одринско, той нѣма да бѫде противъ и нѣма да го игнорира.

Никой не е помислилъ даже да образува нѣкаква си особна македонска партия, както нѣкои си въобразили, или по́-добрѣ, всички въ конгреса сѫ мислили, че по този въпросъ всички партии и фракции трѣбва да бѫдѫтъ едно. Лошо и немислимо ли е да има единъ въпросъ отъ такъвъ хуманенъ и общонароденъ характеръ, който да съедини всичкитѣ българи въ едно? Това партизанство ли е, или избѣгванье отъ партизанството?

Онѣзи, които сѫ мислили, че това е невъзможно, трѣбвало би да се убѣдѫтъ, като хвърлятъ единъ погледъ върху нашата журналистика въ послѣдньо време и отношението ѝ къмъ този въпросъ. Всичкитѣ партии и фракции сѫ съгласни, че трѣбва да се направи нѣщо за подобрѣние на нашитѣ братя и съотечественници въ Турция и всички пишжтъ въ одобрителна смисъль. Каравелисти, Цанковисти, Радослависти, Независими, Социалисти, даже и нѣкои отъ провициалнитѣ органи на Стамболова удобрително се произнесохж. Оставатъ само Съединиститѣ, Консерваторитѣ, Стамболовъ съ своята „*Свобода*". Съединиститѣ се произнасятъ и тѣ, че трѣбвало да се работи, но че хората, които сега стоели на чело на македонското движение, не били добри. Хубаво, това е лѣсенъ въпросъ; нека влѣзжтъ тѣ въ нашата организация и нека вземжтъ въ ржцѣтѣ си воденьето на дѣлото; стига да бжде добрѣ за това дѣло отъ тѣхното водителство, ние се надѣваме, че всѣки ще имъ отстжпи. Що се касае до Стамболова, неговата помощь не е нужна; той може да си остане клевретъ на Австрия и австрийскитѣ интереси, какъвто си е билъ въ растояние на 8 години; но нека знае, че, даже нѣколкото му привърженци, по този въпросъ ще го изоставятъ. Колкото пъкъ се отнася до Консерваторитѣ, ние все не губимъ надѣжда и въ тѣхъ, защото ако не друго, то самото настроение на общественното мнѣние ще имъ подскаже, че не бива тъй да си играѭтъ съ чувствата на народа за хатъра на Австрия. Ние не губимъ надѣжда, че Консерваторитѣ и Съединиститѣ, като правителство, ако и да се държжтъ по този въпросъ съ голѣма резерва, не ще отиджтъ до тамъ, щото искренно да испълняватъ заповѣдитѣ на турскитѣ и австрийскитѣ агенти.

Отъ казаното до тукъ се вижда че е било разумно и постижимо рѣшението на конгреса, че дѣйствително е възможно да се дѣйствува и *въздѣйствува* по този въпросъ върху правителството, върху народното прѣдставителство и върху самото общественно мнѣние.

Македонския конгресъ постжпи твърдѣ разумно и чисто по човѣчески, като си постави такава обширна, нешовинистическа и благородна цѣль, за която могжтъ да ратуватъ не само най-крайнитѣ свободолюбиви партии и фракции, но и всичкитѣ народности. Отъ такъвъ характеръ сж и горѣцитиранитѣ рѣшения. Азъ съмъ увѣренъ, че въ идущето Народно Събрание по въпроса за автономията на Македония и Одринско ще се съединжтъ прѣдставители отъ всичкитѣ опозиционни партии и ще се образува една група, въ която се надѣвамъ да влѣзжтъ не малко прѣдставители и отъ правителетвеннитѣ партии.

Силата на македонскитѣ дружества не е въ самитѣ македонци, а въ членоветѣ, които сж тукашни граждани. До колкото знаемъ, има дружества, които броятъ 220—30, а отъ тѣхъ македонцитѣ родомъ сж само 17—18. Затова съвсѣмъ неоснователно е изражението, което се срѣща въ „Гласъ Македонски", че нищо неможели дружествата да направѭтъ, защото македонцитѣ сж малко. Този въпросъ е общенароденъ та и общечеловѣчески, а дружествата се наричатъ *македонски* само защото ще работѭтъ за автономията на Македония и Одринско, а не защото ще състоятъ отъ македонци. На много мѣста изъ България инициативата за образуванье на дружества се е вземала отъ мѣстнитѣ българи, а не отъ македонскитѣ.

Въ рѣшенията на конгреса е казано, че дружествата и членоветѣ имъ ще *въздѣйствуватъ* върху ония правителства, които игнориратъ този въпросъ. Думата *въздѣйствие* на прѣдполага винаги *противодѣйствие*; има доста срѣдства за споразумение и паралелно дѣйствие, та и правителствата, ако желаѭтъ, могѫтъ да бѫдѫтъ по отстѫпчиви.

Понеже и тъй статията ни стака доста дълга, то ще оставимъ за другъ пѫтъ да поговоримъ още върху този въпросъ.

* * *

РЂЧИ

2 Августъ 1887 година. *)

(Съобщава Хр. П. Константиновъ).

Ваше Царско Височесто!

Гражданитѣ на старата българска столица съ възторгъ идѫтъ прѣдъ Ваше Царско Височество въ сърдето на тая стара столица, която е била източникътъ на толкова исторически събития. Търновскитѣ граждани, както и всички други събрани тукъ отъ разни страни на нашето отечество, като дохождатъ тукъ прѣдъ Ваше Царско Височество, изразяватъ своитѣ чувства на прѣданность и благодарность, за Вашето рѣшение да дойдете между насъ, въ такива трудни минути, и да поемите тежкиятъ товаръ, който България Ви възлага. (Викове: ура? ура!).

Ваше Царско Височесто!

Наистина българскиятъ народъ се е намиралъ и се намира и сега още въ много тежко положение; наистина българскиятъ народъ отъ старо врѣме и до днесъ е билъ много страдаленъ и ще е много страдаленъ; наистина българскиятъ народъ не е направилъ такива работи, съ които да излѣзе прѣдъ свѣтътъ, както другитѣ народи; но и тази малка часть, която е направилъ, му дава надѣжда за свѣтло бѫдѫще, подъ прѣдводителството на Ваше Царско Височество, който въ такива трудни врѣмена се наемате да рѫководите нашата държава. (Викове: ура! ура!).

Ваше Царско Височесто!

Гражданитѣ на старата българска столица иматъ пълна надѣжда, че желанието на народа ще бѫде удовлетворено, че надѣждитѣ му ще бѫдѫтъ осѫществени.

Гражданитѣ на старата българска столица вѣрватъ, че подъ Вашето управление ще цъвти свободата и ще се почитатъ на-

---

*) На 2 й Августъ 1887 година, Търновскитѣ граждане, народнитѣ прѣдставители отъ IV-то Велико Народно Събрание и находящитѣ се въ Търново българе отъ много мѣста на България, направихѫ вечерьта овация на Негово Царско Височество Князъ Фердинанда I. По тоя случай, покойниятъ Трайчо Китанчевъ, тогава училищенъ инспекторъ на Търновското учебно окрѫжие, произнесе горната рѣчь:

роднитѣ правдини и че ще дойде единъ денъ народътъ да прогласи себи си за народъ самостоятеленъ, за народъ независимъ. *(Викове*: ура! ура!)

Ваше Царско Височесво!

Народътъ възлага на Васъ всичката си надѣжда, за осъществението на народния идеалъ; народътъ ще тръгне подиръ Васъ единодушно; народътъ ще жертвува живота, имота и честьта си всѣкога, когато нуждитѣ на държавата го изискватъ. Имайте довѣрие въ народа; осланяйте се на неговитѣ плѣщи и той не ще Ви остави никога. (Викове: Вѣрно! Вѣрно! Ура!).

Гражданитѣ отъ старата българска столица се надѣватъ въ Вашето лице и Вашата династия да се подновжтъ старитѣ български царье Крумъ, Симеонъ, Асѣнъ и др. (Гласове: Дай Боже! Дай Боже! Ура!).

Да живѣе Негово Царско Височество Българския Князъ Фердинандъ I-й! (Викове: Ура! Музиката изсвири „Шуми Марица“).

Слѣдъ това, по-младитѣ отъ овациентитѣ, пѣяйки патриотически пѣсни, се отправихж къмъ паметника на избѣсенитѣ прѣзъ 1876 година поборници. При паметника, Трайчо Китанчевъ, произнесе слѣдующата рѣчь:

Почитаеми господа! Съ голѣмо въодушевление тукъ гледамъ повече млади хора и ученици; тукъ на това свѣщенно мѣсто, гдѣто сж прѣдали духътъ си толкозъ български мжченици. Като чествуваме разни праздници, нека почетемъ и туй мѣсто и прославимъ паметьта на онѣзи, които тукъ сж загинжли и които сж виновницитѣ на тѣзи тържества, съ които ние се явяваме прѣдъ свѣтътъ. Не можехме да излѣземъ ние току така и да се отървемъ отъ тежкото робство, ако не бѣхж мжченицитѣ, като тия, които сж измрѣли на туй мѣсто; не можехме да излѣземъ ние съ лице да се покажемъ прѣдъ другитѣ народи и да искаме свобода, ако не бѣхж загинжли много мжченици.

Наистина, господа, нашиятъ народъ е билъ въ много потежки обстоятелства и мжки, но се намѣрихж хора, които се борихж съ мжки и притѣснения и за народната свобода сж прѣдали живота си.

Какво значение иматъ сто и петдесетъ момчета, които сж излѣзли срѣщу турцитѣ? Мислили ли сж че ще съсипжтъ великата турска империя, утвърдена отъ вѣкове? Никой отъ тѣхъ не е мислилъ, че ще може да съсипе турцитѣ, но сж искали да заявжтъ на свѣтътъ, че българскиятъ народъ е билъ потъпканъ и че трѣбва да се освободи. Така щото, българскиятъ народъ ако и да е билъ поробенъ, ако и да е билъ притиснжтъ подъ тежкото робство, той пакъ е показалъ велики примѣри отъ самопожертвувание и — е показалъ такива примѣри на всѣкждѣ. Нека се гордѣжтъ прочее другитѣ народи за своитѣ армии, а ние ще се гордѣемъ за своитѣ юнаци, защото когато отивашъ съ единъ милионъ войска срѣщу неприятеля е лесно, но да отивашъ съ сто души е много по-мѫчно.

Това мѣсто, господа, ще ни въодушевлява за всѣгда; то ще въодушевлява всѣкиго да мре за отечеството. (*Гласове*: Вѣрно!). Неказемемъ примѣръ отъ тѣзи юнаци и нека ние, които сега сме свободни, да се явяваме на помощь на страдующитѣ наши братя и нека почитаме памятьта на тѣзи наши мѫченици. Вѣчна имъ памятъ! (*Гласове*: Вѣчна имъ памятъ! Вѣчна имъ памятъ!).

Прѣвръщание десятъкътъ въ поземеленъ данъкъ.

(Рѣчь, държана въ втората редовна сессия на V-то обикновенно Народно Събрание, въ засѣданието отъ 8 Декемврий 1888 година).

Г-да прѣдставители! Прѣди мене говорихѫ нѣколко г-да и разяснихѫ работата доста добрѣ, тъй щото мене оставя само да припомня нѣкои работи, които г-да прѣдговорившитѣ, може би, сѫ забравили. Прѣди всичко, г-да прѣдставители, както забѣлѣжихѫ нѣкои отъ г-да прѣдговорившитѣ и самъ г-нъ министръ прѣдсѣдатель, ние трѣбва по тоя въпросъ да се отнесемъ хладнокръвно. Азъ тоже съмъ съгласенъ съ това, което казва г-нъ министръ прѣдсѣдатель, че съ викания, тропания и заканвания не се рѣшаватъ въпроситѣ. Трѣбва да се изслушатъ всичкитѣ оратори и да се види кой какво може да каже, и послѣ да се пристѫпи къмъ гласуванье. Тоя въпросъ е отъ крайна важность. Вие знаете, г-да прѣдставители, че въ началото на сессията се слушахѫ гласове отъ народнитѣ прѣдставители да се внесе единъ законопроектъ за прѣвръщание десятъка въ поземеленъ налогъ. Г-нъ министръ прѣдсѣдатель самичакъ каза, че $^9/_{10}$ отъ прѣдставителитѣ сѫ искали това. Възможно е, даже и азъ самъ да съмъ билъ единъ отъ тѣхъ, които казвахѫ, че ако е възможно по-рано да се внесе на разглеждание, защото всички признаваме нуждата му. Г-нъ министръ прѣдсѣдатель каза, че понеже сѫ искали народнитѣ прѣдставители, заради туй на бързо се съставилъ законопроекта и се внесълъ въ Събранието. Азъ вѣрвамъ, че ако бѣше тука г-нъ министръ на финанситѣ, той самичъкъ щѣше да признае, че, може би, не е билъ готовъ съ всичкитѣ свѣдения, за да прѣдстави законопроекта много по-добрѣ обмисленъ, отколкото е сегашния. Най-напрѣдъ ще ви прѣдупрѣдѫ, че тоя законопроектъ трѣбва или да се отложи, или да се оттегли отъ правителството, не заради това, че партията го иска, но азъ вѣрвамъ, че всички, които сте партизани на правителството, ще сподѣлите това мнѣние. Азъ мислѫ, че не би било потрѣбно да се укорява единъ народенъ прѣдставитель, ако се е явилъ на трибуната и говори противъ законопроекта. (Гласове: на прѣдмѣта). Азъ говоря сега по принципъ—трѣбва ли да се приеме закона или не трѣбва, а послѣ ще си дойдѫ самъ на прѣдмѣта. Тукъ не трѣбва да се смѣсва партизанство. Азъ въ много отношения съмъ съ правителството, а въ много други съмъ противенъ.

Сега да видимъ, кои сѫ принципитѣ на тоя законопроектъ. Споредъ мене, г-да прѣдставители, всичката принципиална страна не може да се удобри. Най-напрѣдъ по принципъ признавамъ, че трѣбва да има нѣкои измѣнения въ сѫществующия законъ за даждието, защото въ него има много несправедливости. Но да ли съ това, което ни се прѣдлага, ще могѫтъ да се отмахнѫтъ несправедливоститѣ? Това е въпросъ. И нѣма ли на мѣсто да испишемъ вежди, да извадимъ очи? Народната пословица казва: „На слънчице поспала, на свѣщчица попрѣла,“ така и ние—цѣли два мѣсеца стояхме, а изведнѫжъ искаме да свършимъ сега всичко и да приемемъ закона така на бързо. (Шумъ. Прѣдсѣдатель: Моля да не прѣкѫсвате оратора). Моля тия, които ме прѣкѫсватъ, да прочетѫтъ чл. 6. (Чете):

„Чл. 6. Въ случай че нѣкои общини, по иззънредната безплодность на почвата, по мѫчнотиитѣ на съобщенията или по други важни причини би сѫ намѣрили въ извънредно неблагоприятно положение въ сравнение съ други общини, които би биле фаворизирани отъ обстоятелствата, постоянната комисия може да намали оклада на такива общини въ размѣръ отъ 2 до 20 на сто, като расхвърли разликата върху окладитѣ на другитѣ общини, които сѫ повече фаворизирани“ и пр.

И това всичко, г-да прѣдставители, трѣбва да се земе въ внимание. Хубаво. Показва ли тоя законопроектъ какво е положението на всѣка околия и на всѣки окрѫгъ? Ние не можемъ да поставимъ обща цифра, догдѣто не земемъ прѣдъ видъ всичкитѣ данни, които може да се съберѫтъ за отдѣленъ окрѫгъ. Но тука какво виждаме? Събира се общо число на дюлюми и общо число на оклади. А вие знаете, г-да, че въ нѣкои окрѫзи има плодородни мѣста, а въ други не. Да земемъ, напримѣръ, въ Търновския Окрѫгъ Раховската околия и да я сравнимъ съ други околии, или да земемъ Пловдивския окрѫгъ и да сравнимъ Станимашката околия съ Рупчоската. Ще ли можемъ да сравнимъ хубавитѣ Т.-Пазарджикски ниви съ тия отъ Панагюрската околия, съ тѣхнитѣ пасбища и съ тѣхнитѣ балталъци? За това казвамъ, че трѣбва да се има прѣдъ видъ, когато сравняваме единъ фактъ, но и всички други, които се намиратъ на лице. Самиятъ тоя законопроектъ признава, че освѣнъ мѣстностьта има и други причини, които влияятъ да бѫде наложенъ по голѣмъ или по-малъкъ данъкъ на една околия. Ако би Пловдивския Окрѫгъ да има еднакво число дюлюми, напримѣръ съ Варненския или Софийския, то не трѣбва да забравяме, че Пловдивския има 200,000 жители, а Софийския само 100,000, но сжщото число дюлюми; значи еднакво ли трѣбва да плащатъ? Или ако е единъ окржгъ бѣденъ, както Трънския или Бѣлоградчиския и въобще балканскитѣ околии, трѣбва ли тѣ еднакво да плащатъ съ другитѣ? Най-послѣ, ако би да внесемъ тоя законопроектъ въ коммисията и да ѝ възложимъ, че тя трѣбва да прѣдвиди особенни категории на земитѣ, то питамъ, какъ ще ги прѣдвиди? Ако дѣлимъ по категории окржзитѣ, не можемъ да дойдемъ до справедливо распрѣдѣление. Абсолютна справедливостъ и въ старитѣ държави нѣма въ това отношениа, ако и да сж правили кадастри, но не сж сполучили никогашъ. Но тукъ поне малко справедливостъ трѣбва да се направи. Мислите ли, че въ три дена коммисията ще може да направи нѣщо? Мислите ли, че въ министерството на финанситѣ има всичкитѣ тѣзи данни и свѣдения? Азъ знаѭ, че даже и статистиката не е напечатана, за да бихме могли да видимъ какъ върви търговията въ всѣки окржгъ, а камо ли и статистиката за плодородието. Въ Търновския окржгъ има много плодовити нивя, които сж равносилни съ Разградскитѣ; но въ Разградския окржгъ по-лѣсно се продаватъ житата, защото сж по блиски до скелята, а отъ Търново до скелята име 2—3 дена. Когато се налага десятъка, има ли се прѣдъ видъ и това нѣщо? Тъй щото по една гола цифра, че имало такива ниви въ Пловдивския окржгъ, а такива въ другъ единъ окржгъ, тоже не можемъ да се управляваме, защото, ако вземемъ за Пловдивския окржгъ 7 или 8 лева, то, разбира се, за други мѣста 5 и 3 лева ще бждѫтъ много. Има напримѣръ въ Казанлжшка околия гюлове, гдѣто даватъ произведения, които се продаватъ много скжпо. Да-ли и тѣ трѣбва да платѭтъ равно? Значи трѣбва да имаме по-вече данни, а не така набързо да прѣкарваме най-важнитѣ закони. Азъ говорѭ въ интереса на тия г-да, които сж отъ повечето наложени съ данъкъ окржзи и въ тѣхенъ интересъ ще бжде, ако се отложи въпросътъ, да се изучи по-хубаво, и както сме търпѣли 10 години, да потърпимъ още една година; инакъ ще стане голѣма несправедливость. Подиръ това казва се въ чл. 6, че окржжнитѣ постоянни коммисии (чете):

„Постоянната Коммисия може да намали оклада на такива общини въ размѣръ отъ 2 до 20 на сто.“ Но като видѭтъ, че земята е много плодородна, то тѣ могжтъ да уголѣмѭтъ съ малко количество, а гдѣто е неплодородна могжтъ да свалятъ най-малко на $^{56}/_{0}$. на дюлюмъ. Азъ ще припомня, че въ Чепеларска или въ Тревненска или Троянска околия има такива земи, гдѣто и $^{25}/_{00}$ ако имъ наложимъ на дюлюмъ, не могжтъ да ги изваджтъ. Аслж тамъ най-сиромаси сж ония, които обработватъ земя. Слѣдователно, ако би да се свали на $^{56}/_{00}$ най много, то ще бжде за тѣхъ несправедливо. Азъ говорѭ, както виждате, като имамъ прѣдъ видъ това, което се намира въ законопроекта и дохождамъ до заключение, че понеже нѣма достатъчни данни, и понеже нѣма тука никакъвъ докладъ и никакви статистически данни, затова ще бѫде прѣждеврѣменно на веднѫжъ да притупаме тоя законъ. Отъ друга страна не ще бѫде мѫчно нито за г-на министра на финанситѣ, нито за г-на министра прѣдсѣдателя, ако би да го оттеглятъ. Тѣ сами признаватъ, че сѫ го внесли, защото сѫ биле поканени отъ г-да прѣдставителитѣ. Слѣдователно, азъ мислѭ, че ще бѫде по-практично да се внесе тоя законопроектъ въ идущата сессия.

Подиръ това азъ не виждамъ въ проекта да е прѣдвидено нѣщо за слѣдующия случай: ако би напримѣръ въ нѣкой окрѫгъ, който плаща доста много пари, като Търновския, който плаща $1^{1}/_{2}$ м. десятъкъ, ако би да се расхвърли поземелния данъкъ, щото да излѣзе само единъ милионъ, тогава гдѣ ще расхвърляме останѫлото, което не стига—да-ли на другитѣ окрѫзи и околии? Но азъ ще кажѫ, г-да, още друго нѣщо. Въ чл. 7-й е казано, че членоветѣ на окрѫжнитѣ съвѣти щѣли да отидѫтъ, за да оцѣняватъ земята и да я распрѣдѣлятъ по категории, а послѣ да расхвърлятъ окладитѣ по общинитѣ. По такъвъ начинъ ще има доста голѣми сумми разноски по описваньето на тия работи, тия разноски ще бѫдѫтъ, може би, напразно, защото за вѣрванье е, че слѣдъ една година ще се убѣдимъ, че това, което сме направили, е непрактично. Нека ми бѫде позволено да кажѫ, че не трѣбва да правимъ така и че не трѣбва да се надѣваме отъ окрѫжнитѣ съвѣти, че тѣ ще могѫтъ да знаѭтъ всичко, което е нуждно, за да не ставатъ никакви несправедливости. Нѣкои г-да прѣдставители искатъ да кажѫтъ, че въ чл. 10 имало прѣдвидени разни степени и тѣзи степени сѫ разрѣдени на категории. Но ако прочетемъ членътъ, ще видимъ, че се касае само до различни видове притѣжания, като бустани, градини, гюлови градини и така нататъкъ. А това распрѣдѣление още не е достатъчно.

Азъ понататъкъ не бихъ желалъ да говорѭ, само ще кажѫ, че за да може да се приеме тоя законопроектъ по принципъ, то трѣбва да има сумма свѣдения и трѣбва да се раздѣли земята на нѣколко категории, на основание на достовѣрни данни. Не е достатъчно да туримъ околия по околия, но трѣбва даже една община подиръ друга да се нареди. Една община въ една околия, може да е отъ първа категория, а другитѣ да сѫ отъ четвърта или пета. Ако вземете, напримѣръ, Търновската околия, — тамъ има само една община, която може да се тури въ 4-й разрядъ, а всичкитѣ останѫли принадлежатъ на 9-й разрядъ. Като нѣмаме такива свѣдѣния, то ще бѫде най-разумно да се отложи тоя законъ. А сѫщеврѣменно азъ казвамъ, че трѣбва да се възложи на финансовото министерство да приготви всички нужни свѣдения за идущата сессия; а за тѫзи сессия вече не е възможно, защото имаме прѣдъ себе си бюджета, който трѣбва да разгледаме. Ако вие мислите, че само за да се удовлетвори нѣкаква амбиция, трѣбва да се наложи новъ налогъ, безъ да се гледа на това, да ли правимъ несправедливости, ако мислите, че може топтанъ да ее приеме закона за поземелния данъкъ, тогава приемете го.

Намѣсата на войската въ държавнитѣ работи. 1)

(Рѣчь, държана въ третата редовна сесия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 6 Ноемврий 1889 година).

Направихъ това допълнение къмъ чл. 22 отъ закона за полицията отъ тия съображения, които исказахъ и минѫлия пѫтъ, когато се чете на второ четенье този законъ, именно за да бѫде по-ясно и точно опрѣдѣлено, кога да се употѣблява войската въ помощь на полицията. И тогава казахъ, че това е твърдѣ много нуждно да се знае отъ самитѣ насъ, народнитѣ прѣдставители, и че не трѣбва да се оставя да се опрѣдѣля и урежда само по съгласието на министра на вѫтрѣшнитѣ дѣла и военния министръ, както е тукъ въ самия законъ, гдѣто е казано че щѣла да се изработи особенна инструкция. Трѣбва да знаемъ, г-да прѣдставители, че най-лошо нѣщо въ една държава е, когато войската се мѣси въ политическитѣ партии; това нѣщо, че не трѣбва да го има, че не е добро, трѣбвало би да го съзнаваме ние, върху гърба на които тежи, отъ нѣколко години насамъ, намѣсваньето на войската въ държавнитѣ наши работи. Ставатъ прѣврати, ставатъ истѣзания, ставатъ други нередовни работи; но ако не бѣхѫ войскитѣ, ако войската се ненамѣсваше въ тия работи, нѣмаше и да станѫтъ, може би. Азъ излизамъ отъ този принципъ, че духовенството и войската у насъ не трѣбва да се намѣсватъ никакъ въ политическитѣ работи на страната, защото нито123 еднитѣ, нито другитѣ дѣйствуватъ по своитѣ собственни сили, съ свои собственни срѣдства и съ свои авторитети. Когато излѣзе владиката или священника да говорѭтъ, иматъ въ своитѣ си

---

1) Китанчевъ е направилъ слѣдующето прѣдложеиие по случай на която е държалъ горната рѣчь:

Прѣдложение.

Чл. 22 отъ „закона за полицията“ да се измѣни така:

„Когато полицията се окаже недостаточна за запазванье редътъ и вѫтрѣшната безопастность, окрѫжния управителъ или, гдѣто нѣма такъвъ, околийския началникъ може да поиска военна помощь отъ коменданта на градътъ, но само въ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато има опастность отъ разбойническа или друга въоружена чета.

2) Когато се случи явенъ бунтъ съ въорѫжено съпротивление противъ Държавния Глава или законоустановенитѣ правителственни власти.

3) За растърванье на двѣ противоположни страни, които се нападатъ съ орѫжия“.

ржцѣ евангелието; тѣ излизатъ съ митрата на главитѣ си: говорѭтъ отъ името на Бога, съ авторитета на вѣрата и съ други нѣща, срѣдства, които ние и народътъ считаме за священни. Ако се обърнемъ къмъ войската, ще забѣлѣжимъ, че още по голѣма е опасностьта за държавата, за държавнитѣ работи, ако тя зема участие въ вжтрѣшнитѣ наши партии. Всѣки знае, че колкото и да бжде опасенъ единъ агитаторъ, колкото да е влиятеленъ, той не може да има тъзи сила, която има единъ ротенъ командиръ, защото и Народното Събрание и закона даватъ му войската въ ржцѣтѣ и всѣки войникъ трѣбва да го слуща и да испълнява неговитѣ заповѣди, а не направи ли това, което му каже, вади сабята, съсича го и сждилището го оправдава. Сега, трѣбва ли да туряме нащитѣ граждански права въ ржцѣтѣ на такива хора, които може да иматъ хиляди души на безусловно расположение и които иматъ такива права надъ тѣхъ? Единъ дружиненъ командиръ нѣма ли 1000 души на расположение всѣки часъ?

А пъкъ ние знаемъ отъ станжлитѣ у наса събития до сега, че въ нащитѣ политически събития се е употрѣблявала най-много войската. Заради това, добрѣ би било тия погрѣшки, които до сега сж ставали, до захванемъ да ги избѣгваме; защото най-голѣмитѣ нещастия на сегашнитѣ разбъркани наши работи сж именно намѣсваньето и политизираньето на войската въ вжтрѣшнитѣ наши работи. Въ този членъ азъ казахъ да се опрѣдѣли точно, кога се вика войска, тъй щото да нѣма случаи за напрѣдъ да се употрѣблява войската въ партизански случаи. Не трѣбва да се увѣряваме и основаваме на думитѣ и обѣщанията на правителството, които то дава, а трѣбва строго да опрѣдѣлимъ въ законитѣ, които вотираме, защото както днешното, така и всѣко друго правителство се избира и съставлява отъ разни хора. Хората могжтъ да бжджтъ много добри, но никога не могжтъ да бжджтъ ангели, и като хора, и тѣ иматъ своитѣ грѣшки. Властьта е едно таквозъ нѣщо, което излъгва най-твърдитѣ натури; то е такава сладка работа, която накарва и най-твърдия человѣкъ да злоупотрѣблява съ нея и да отстжпи отъ своитѣ прѣжни убѣждения. Всѣки, който стои по-високо, иска да се държи тамъ. И много пжти се случва, че колкото и да е противенъ управляющия на строгитѣ мѣрки, но когато полицията може да му извърщи работата, той ще я употрѣби, а ще повика и войската на помощь. Може да не е по убѣждението му, но за него е добро — и то му стига. Както и самъ г-нъ министрътъ ще признае, на това не се гледа, защото успѣхътъ царува и се въсхвалява. Може би не винаги да е добрѣ употрѣблявана войската, но щомъ има успѣхъ, хората похваляватъ. Заради това, азъ казвамъ, че би било много желателно да се опрѣдѣли ясно и точно въ настоящия законъ: кога да се употрѣблява войската, за да не се употрѣблява по такива работи, въ които никога не трѣбва да се мѣси.

Отъ друга страна ще кажѫ, че редакцията, която направихъ, споредъ мене, обема почти всичко, което може да се случи и да се счита за опасно за държавата и когато би трѣбвало да се вика войската. Азъ казахъ, че когато се появи опастность отъ разбойници или въорѫжени чети, тогава да се употрѣби войската. По-нататъкъ казахъ, когато се случи явенъ бунтъ противъ законоустановената властъ и Държавния Глава, сѫщо да може да се употрѣби и азъ мислѭ, че тука се разбиратъ много случки и такива собственно, за които настояваше г. министра президентъ. Прѣдвидѣхъ още особна алинея за случая на разтърваванье на двѣ противоположни страни, които употрѣбяватъ орѫжие и се биѭтъ. Това направихъ, защото често пѫти у насъ се случватъ такива работи. Напр. єдно село съ друго скарватъ се за мера, вдигатъ се и се биѭтъ, и ако полицията не бѫде въ състояние да ги разтърве, тогазъ може да се вика войска на помощь. Като имаме прѣдъ видъ всички тия съображения, не би било злѣ да погледнемъ на този въпросъ по безпристрасно, по-сериозно и да приемемъ този въпросъ въ тъзи редакция, която азъ прѣдлагамъ.

Жално ми е, че когато и да съмъ прѣдлагалъ нѣщо, не се е приемало, може би за това, защото се е мислило, че имамъ Богъ знае какви задни мисли. Но желателно е въ този случай поне да се погледне по-инакъ, защото тукъ не се правѭтъ партизански закони, не се правѭтъ законитѣ за частни цѣли, а се правѭтъ за всѣкого, както каза по-напрѣдъ и самия министръ. Ако погледнемъ така на въпроса, азъ мислѭ че и случаитѣ, които г. министръ прѣдсѣдателъ изброяваше по-напрѣдъ, влизатъ въ тая редакция, която азъ прѣдлагамъ и за това тя може да се приеме. За това азъ молѭ г-на министра, да се съгласи да приеме, тъй както съмъ редактиралъ този членъ, защото ако оставимъ нередактиранъ този членъ, ако прѣдоставимъ само на военния министръ и на министра на вѫтрѣшнитѣ дѣлада изброяватъ случаитѣ за употрѣбяванье войската въ помощь на полицията, то ще каже, че оставяме да се употрѣбява войската въ партизански работи по волята на частни лица, а тогазъ не трѣбва и законъ да гласуваме, а да оставимъ на добрата или лошата воля на министритѣ. Както и самъ г. министръ прѣди каза, ние правимъ закони, но не знаемъ кой ще ги прилага. У насъ, като въ конституционна държава, може би Нар. Събрание или пъкъ Държавния Глава да нѣма довѣрието къмъ министерството и то тогава може да падне. Ако би да стоеше работата така, ако се вѣрваше, че българската държава ще се управлява постоянно отъ г-нъ Стамболова, тогава добрѣ, защото съмъ увѣренъ, че прѣдставителитѣ отъ болшинството му вѣрватъ, и както мнозина приятели увѣряватъ, той не може въ зло да употрѣби войската, до като той да бѫде на власть. Но ако направимъ такъвъ законъ, може да дойде и друго министерство, да дойдѫтъ други хора, които много злѣ могѫтъ да си играѭтъ съ войската. Ето защо трѣбвало би да погледнемъ на този въпросъ вънъ отъ партизанска точка зрѣние. Азъ пакъ молѭ г-да нар. прѣдставители, да бѫдѫтъ до толкова безпристрастни и да приематъ това, което прѣдлагамъ, защото го виждамъ, че е нуждно и вѣрвамъ, че и тѣ сами сѫ убѣдени, че ще бѫде по-добрѣ така да се редактира члена, отъ колкото да се остави само на властьта на двама министри.

За Бюрото при избиранье народни прѣдставители.

(Рѣчь, държана въ третята редовна сесия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 24 Ноемврий 1889 г.).

Г-да Прѣдставители! Взехъ думата да кажѫ нѣщо по чл. 37 отъ прѣдлагаемия законопроектъ, а именно по състава на бюрото въ врѣме на изборитѣ. При всичко че много пѫти се е случвало, когато азъ прѣдлагамъ нѣщо, да ми се хвърлятъ обвинения въ цѣли рѣчи, че всѣкога съмъ виждалъ въ законопроектитѣ злонамѣреность (Прѣдсѣд.: Говорете на прѣдмета), че всѣкога съмъ мислилъ лошитѣ страни, азъ пъкъ ще кажѫ, че е по-добрѣ да се прѣдвиждатъ лошитѣ страни при гласуванье на законитѣ и тѣ да се ограничаватъ, защото ако послѣ не се случатъ прѣдвижданитѣ злоупотрѣбления, то ще бѫде голѣма печалба. Азъ нѣма тъй сѫщо да обвинявамъ, както мене обвиняватъ, че се е имало лоши цѣли при съставеньето на настоящия законопроектъ, а напротивъ, ще признаѭ, както и самъ г-нъ м-ръ прѣдсѣдатель каза, че се е имало прѣдъ видъ съ този законъ повече да се гарантиратъ правата на избирателитѣ и да се ограничаватъ онѣзи, които искатъ да злоупѣтрѣбяватъ съ тѣзи права. Състава на бюрото при избиранье народни прѣдставители, всѣкога е игралъ най-голѣмата роля въ самия изборъ. Ако погледнемъ всѣстрано на нашитѣ политически работи, отъ освобождението насамъ ще забѣлѣжимъ, че най-важния центъръ, около който сѫ се въртѣли борбитѣ на всички наши партии, е било бюрото. Въ единъ изборъ всичката борба се е заключавала, кой да стигне по напрѣдъ и вземе въ рѫцѣ бюрото; а вземе ли веднашъ една партия бюрото въ рѫката, другата партия вече не прѣдполага да се бори, или даже ако е искала да се бори, то е ставало съ насилствени и незаконни мѣрки. Азъ не искамъ да посочѭ на тъзи или онъзи партия, защото въ тѣзи грѣшки всички сѫществуующи партии сѫ виновни. Настоящия законопроектъ има за цѣль, до колкото се може, да отстрани борбитѣ на партиитѣ, които се въртѭтъ около бюрото, а да направи борбата законна и да прѣнесе агитациитѣ вънъ отъ бюрото, между самитѣ избиратели; така щото, ако партията иска да побѣди, да прокара свой кандидатъ въ избора, тя трѣбва да доведе повече избиратели, тъй щото, която партия може да има най-много избиратели да гласоподаватъ заради нея, тя ще побѣди. По-добро отъ това ние никога нѣма да намѣримъ; по-хубаво нѣщо особенно въ партизански борби не може да се измисли. Въ всички конституционни държави по Европа сѫ се старали отъ начало, щото да се отмахнѫтъ, до колкото е възможно, насилственнитѣ мѣрки при изборитѣ било отъ една, били отъ друга страна. Държавитѣ, които иматъ по-дълга конституционна практика, сѫ искали да прѣкъснѫтъ партизанскитѣ борби за съставътъ на бюрото, като сѫ се мѫчили да турѭтъ избирателното бюро вънъ отъ всѣко съмнѣние за злоупотрѣбление на гласоветѣ, така щото всѣки отъ избирателитѣ, който отиде да гласоподава, да е увѣренъ напълно, че нѣма да се злоупотрѣбява гласътъ му. Ако можемъ съ настоящия законъ да въвѣдемъ и въ нашата страна тѣзи добрини на избирателнитѣ права, тогава ще извършимъ една отъ най-голѣмитѣ работи, за които сме повикани въ настоящата сессия. Наистина самия законопроектъ прѣдвижда и се стрѣми да гледа да провѣрява точно и вѣрно всичкитѣ гласове. На сѫщото мнѣние съмъ и азъ, че трѣбва да се стрѣмимъ да направимъ бюрото съвсѣмъ безпристрастно, за да не може да се злоупотрѣби нито единъ гласъ при прѣброяваньето и провѣряваньето на гласоветѣ; трѣбва да се направѭтъ всевъзможни усилия само и само да се постигне желаемия резултатъ.

Но за да може това нѣщо да се постигне, г-да прѣдставители, азъ съмъ съгласенъ да се приеме чл. 37-й отъ настоящия законопроектъ, както е тукъ редактиранъ, само съ една моя малка прибавка или допълнение, по-добрѣ да кажѫ. Това допълнение, което азъ прѣдлагамъ, у насъ не се е практикувало, а така сѫщо не се практикува и въ повечето държави, но при всичко това има пакъ държави, гдѣто се практикува. Азъ прѣдлагамъ, щото при тѣзи членове на бюрото, които се прѣдвиждатъ по настоящия законопроектъ, да има и други по двама членове отъ всѣка сѫществующа въ избирателната околия партия (Шумъ). Молѭ ви се, г-да прѣдставители, послушайте ме, какво искамъ да кажѫ, че подиръ това можете да отхвърлите това, което азъ прѣдлагамъ. Таквозъ едно нѣщо сѫществува въ Белгия, таквозъ нѣщо сѫществува въ нѣкои отъ кантонитѣ на Швейцария, таквозъ сѫщото сѫществува и въ нѣкои отъ държавитѣ на Сѣверна Америка. Като искаме да има безпристрастие въ бюрото, нека да допустнемъ, че онѣзи, които претендиратъ за редовностьта на изборитѣ, биле отъ едната, или отъ другата партия на избирателитѣ, да иматъ по двама души отъ себе си при бюрото. Въ такъвъ случай, азъ мислѭ, че безпристрастието се постига въ висока степень, а отъ друга страна борба нѣма да сѫществува за избиранье състава на бюрото, нито е възможно нѣкой да има нѣкакво съмнѣние, че въ бюрото ще може да се злоупотрѣбляватъ гласоветѣ на гласоподавателитѣ. Тъй щото, за да се постигне тѫзи цѣль, азъ прѣдлагамъ чл. 37-й да се чете по слѣдующия начинъ: „Чл. 37-й. Избирателнитѣ събрания се рѫководѭтъ отъ едно бюро, което състои отъ единъ членъ отъ окр. съвѣтъ-за прѣдсѣдатель и членове, взети изъ между общинскитѣ кметове въ околията и членоветѣ на общинския съвѣтъ въ околийския центръ, на брой три пѫти повече отъ числото на прѣдставителитѣ, които се избиратъ въ околията и по двама души отъ сѫществующитѣ въ околията партии. Общинския кметъ на избирателния центръ е по право членъ на бюрото“. За да може да се осѫществи това нѣщо, азъ по-нататъкъ прѣдлагамъ да става изборътъ на тѣзи лица по слѣдующия начинъ, като се прѣдвиди това въ особенъ членъ 39-й, който да гласи така: „Членоветѣ на бюрото отъ страна на политическитѣ партии се назначаватъ отъ окрѫжната постоянна коммиссия, на основание особни заявления за това отъ страна на избирателитѣ на разнитѣ партии. Тѣзи заявления трѣбва да бѫдѫтъ подписани най-малко отъ 100 души избиратели и да бѫдѫтъ подадени въ окрѫжната постоянна коммиссия най-късно два дена прѣди теглението на жребьето за избиранье другитѣ членове на бюрото. Ако до това врѣме не е подадено ни едно подобно заявление, прѣдставя се право на окр. постоянна коммиссия да назначи тя сама, или не, подобни лица въ бюрото“.

Тука може да има само едно възражение, че въ нѣкоя околия могѫтъ да дойдѫтъ твърдѣ много партии и дрѣбни фракции, та да правѭтъ спънки на бюрото. За да може по такъвъ начинъ да се ограничи, щото малкитѣ фракции да не могѫтъ и тѣ да уголѣмяватъ числото на бюрото, азъ казвамъ по-надолу, че членоветѣ на бюрото отъ страна на политическитѣ партии се назначаватъ отъ окр. постоянни коммиссии на основание на особенни заявления отъ страна на партията, които заявления трѣбва да бѫдѫтъ подписани най-малко отъ 100 души. Както виждате, г-да прѣдставители, което азъ прѣдлагамъ, не може по никой начинъ да повреди добрия ходъ на изборитѣ. Даже ще спомогне, че ще всели въ избирателитѣ по-голѣмо довѣрие къмъ бюрото. Врѣда отъ това по никой начинъ не може да произлѣзе и практически то е приспособимо: ние ще направимъ съ това единъ актъ на една справедливость, ще се покажемъ търпими къмъ всички партии на страната и ще допустнемъ на нашитѣ граждани свободни избори ако приемемъ това нѣщо. Мислѭ, че по такъвъ начинъ ако постѫпимъ, закона ще бѫде единъ отъ най-напрѣдналитѣ избирателни закони; защото и въ други държави вече полека-лека се стрѣмѭтъ да взематъ това начало, щото да оградѭтъ бюрото отъ какви да е злоупотрѣбления; а пъкъ само по такъвъ начинъ, какъвто азъ прѣдлагамъ, могѫтъ да се направѭтъ бюрата толкова безпристрастни, щото нито единия, нито другия отъ избирателитѣ или членоветѣ на бюрото не може да прави какви и да е злоупотрѣбления и скривания на гласоветѣ.

Вслѣдствие на тѣзи мои изказани съображения, азъ бихъ молилъ г-да народнитѣ прѣдставители, да се съгласѫтъ щото членъ 37 да се допълни, както казахъ, Сѫщо и по долу да се прибави другъ членъ, който азъ прочетохъ и за който послѣ ще кажѫ, нѣколко думи, когато му дойде реда, ако се приеме сега това мое прѣдложение.

Заема отъ тридесетъ милиона.

(Рѣчь, държана въ третата редовна сессия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 27 Ноемврий 1889 г.).

(Отъ трибуната). Господа прѣдставители! Мислѭ, че въпроса е твърдѣ важенъ, даже отъ такава важность, щото си въображавахъ, че нѣма да се гласува днесъ, и то сега, когато е толкова късно и сме уморени. Трѣбваше разглежданьето на този въпросъ да се остави за утрѣ, но рѣши Събранието и ние сме длъжни да се подчиняваме. Сключенъ е заемъ, г-да прѣдставители, отъ 30,000,000 лева, но по име, а не въ сѫщность толкова лева. Върху този заемъ повикани сме сега да се произнесемъ. Прѣди всичко, азъ ще си позволѭ да се обърнѫ къмъ безпристрастието на г-да прѣдставителитѣ безъ исключение на партии, да бѫдѫтъ до толкова търпѣливи да изслушатъ всичко онова, което всѣки отъ насъ може да каже по този въпросъ. Всички вие, г-да прѣдставители, знаете, че тукъ не се вече касае въпроса за партии, а тукъ се зема заемъ, който ще исплаща цѣлъ народъ. Може нѣкой да е либералъ или консерваторъ, но нѣма да го исключатъ за това отъ повинностьта за исплащанье на този заемъ. За това ви молѭ да бѫдете толкова търпѣливи да изслушате това, което ще кажѫ, а сѫщо така молѭ и онѣзи г-да прѣдставители, които по едни или други съображения викатъ винаги, че въпросътъ е исчерпанъ, за въ този случай да отложѫтъ този свой обичай. Важностьта на този въпросъ не мислѭ да ви доказвамъ, защото вие сами чувствувате всичката тежина, която ще лѣгне върху нашитѣ гърбове, като се произнесемъ легко и нѝ-бързо върху такъвъ важенъ въпросъ. (Смѣхъ). Смѣйте се, г-да, но то не е за смѣхъ, а ще плачѫтъ тѣзи, които ще го плащатъ. Нѣма да бѫде този вашъ вотъ, като гласуванье на кой и да е другъ законъ; защото другитѣ закони, които се гласуватъ, можемъ утрѣ пакъ да дойдемъ, или ние или други, и да ги промѣнимъ. Но тукъ съ настоящия законъ земаме едно обязателство, едно задължително, което ще тежи на самитѣ насъ и на нашитѣ потомци. За това, г-да прѣдставители, трѣбва да бѫдемъ сериозни и искренни и да не стѣсняваме словото поне по този въпросъ. Нека да си искаже всѣки, кой каквото има по него, и, ако нѣкой не може да искаже, както трѣбва, то могѫтъ да му докажѫтъ противното. (Прѣдсѣд.: Г-нъ Китанчевъ, нѣма никой да ви ограничава; говорете по въпроса). Азъ казахъ тѣзи думи, защото г нъ министръ-президентъ каза, че може да се говори само по ипотеката. (Цвикю: Искашъ да падне министерството ли?). Не искамъ, г-нъ Цвикю, да падне министерстото. (Прѣдсѣд.: Молѭ, говорете по прѣдмета, и не обрѫщайте внимание къмъ частни разговори).

Г-да прѣдставители! Чл. 123 огъ нашия основенъ законъ, Конституцията, гласи: „Ни единъ заемъ не може да се направи безъ съгласието на Нар. Събрание“. Закона отъ 17-й Декемврий 1887 г. този законъ, който упълномощява министерството да направи заемъ за 50,000,000 л., опълномощява го да направи този заемъ само за доискарванье желѣзнопѫтната линия Цариб.родъ—София—Вакарелъ, за исплащанье дълговетѣ по откупванье на Руссе-Варненската желѣзница и за исплащанье дългътъ, който дължимъ на бившия български князъ Александра. Друго пълномощие тамъ нѣма. Заради това питамъ, да ми се отговори, за тия нужди ли се прави тоза заемъ или за други нѣкои нужди? Чл. 52-й отъ нашия основенъ законъ, Конституцията, гласи: (Чете): „Чл. 51. Начинътъ, по който ще се отстѫпватъ и залагатъ самитѣ имоти, а така сѫщо и распорежданьето съ приходитѣ имъ, ще се опрѣдѣлятъ съ законъ.“ Самия г-нъ министръ-прѣдсѣдатель каза, че нѣмаме такъвъ законъ. До колкото азъ се научавамъ желѣзницитѣ били вече заложени безъ законъ и безъ разрѣшение отъ Събранието. (Гласове: Вѣрно). Ако, г-да прѣдставители, това ви се вижда смѣшно и нѣкои отъ г-да прѣдставителитѣ могѫтъ да се смѣѭтъ, то азъ питамъ (Прѣдсѣд.: Оставете тия работи, говорете по прѣдмета), на основание на Конституцията ли е направено това или не? Защото азъ считамъ, че тоя заемъ не е направенъ съ пълномощието на Нар. Събрание, съ изричното пълномощие за такива кредити, които сѫ му отпуснѫти отъ Нар. Събрание. Сѫщо така азъ считамъ, че ипотеката или залаганьето на нашитѣ желѣзнопѫтни линии, не е направено споредъ никой законъ. Отъ друга страна азъ бихъ желалъ да попитамъ, като ще вземемъ въ рѫцѣтѣ си тия пари, които ни ги даватъ, за какво ще ги употрѣбимъ? Ако ги употрѣбимъ само за правянье на желѣзници, разбирамъ, но за правянье на такива желѣзници, за които е упълномощено правителството отъ страна на Събранието да прави заемъ.

Подиръ това, г-да прѣдставители, азъ ще се обърнѫ да кажѫ нѣколко думи къмъ г-на докладчика на комисията. Финансовата комисия намѣри за добрѣ, като разгледала всичко, което се е вършило, всичкитѣ прѣговори и книжа по заема, намѣрила за нуждно да каже само, че контракта билъ много добъръ и заемътъ билъ сѫщо много добъръ. Г-нъ министръ-президентъ казва, че тоя заемъ, който ние сега правимъ, билъ мното добъръ и при сегашното положение на нашата държава можѣлъ даже до нѣкждѣ да се сравни съ заемитѣ, които сж правили другитѣ държави. Това сж, господа прѣдставители, доказателствата, които, както докладчика, така сжщо и г-нъ министръ-призидентъ ни дадохж като ни каратъ да приемемъ онова, което ни сега прѣдлагатъ, т. е. да приемемъ за сключенъ заема, да заложимъ нашитѣ желѣзници и да теглимъ всички тѣзи послѣдствия, които излизатъ отъ този заемъ. Прѣди всичко, г-да прѣдставители, азъ мислж, че трѣбвало би, особнно г-нъ министръ на финанситѣ, който е упълномощенъ да води тая работа, да ни расправи малко по-подробно какъ сж текли прѣговоритѣ съ другитѣ банки, които сж прѣдлагали заемъ на нашето правителство, какъ тѣ сж се прѣкъснжли и дали наистина тѣхнитѣ условия, които сж прѣдлагали, сж били по-лоши, отъ колкото условията на Лендербанкъ и Банкферайнъ. Азъ мислж, ще бжде добрѣ, прѣди да изкажж нѣкои свои възражения, г-нъ министръ да ни освѣтли. Азъ се надѣехъ, че г-нъ докладчикътъ на комисията, щѣше да ни расправи тия работи, а той, както видѣхте, каза само, че контракта билъ много добъръ и заема сжщо много добъръ. Въпросъ отъ такъва голѣма важность, г-да прѣдставители, да ни се казва, да го приемъ само съ три думи и съ голо увѣрение, че билъ добъръ заема, азъ не разбирамъ. Ако да би било позволено на насъ по-напрѣдъ да се увѣдомимъ за всичкитѣ перипетии, прѣзъ които е минжла тая работа, въ такъвъ случай, може би, щѣхме да можемъ да сждимъ по-добрѣ, но намъ не ни се обяснява нищо. Ние, може би, ще има да възразимъ противъ това . . . .

Прѣдсѣд.: На мѣсто да правите такива работи, по-добрѣ обърнете се къмъ г-на министра на финанситѣ и искайте свѣдения.

Тр. Китанчевъ: Ще ми дадете ли подиръ думата? Ако ми я дадете, азъ спирамъ.

Прѣдсѣд.: На мѣсто да говорите това сега, послѣ може да говорите.

Гр. Китанчевъ: Добрѣ. Азъ молж г. министра на финанситѣ, да обясни тия работи, за които го питамъ и слѣдъ отговора, който ще ми даде, азъ си задържамъ правото да говорж.

М-ръ Саллабашевъ: Свършете. Азъ нѣма какво да ви отговарямъ сега.

Тр. Кптанчевъ: (Шумъ) Молж ви се, азъ казахъ: „питамъ г-на министра желае ли да ми отговори, или не“? И тогава да продължавамъ.

М-ръ Стамболовъ: Г-нъ Китанчевъ! Запитванье ли правите, или разисквате? Ако правите запитванье, кога дойде редъ, ще ви се отговори, а сега говорете каквото сте слушали отъ Каравелова.

Тр. Китанчевъ: Отъ Каравелова нищо не съмъ слушалъ, а ако бихъ слушалъ отъ него, ти не щѣше да можешъ да ми отговоришъ нищо. А пъкъ ако искашъ да говоришъ за него лошо, ти самъ трѣбва да отговарящъ, а не азъ; ти бѣше тогава прѣдсѣдатель на Нар. Събрание (Шумъ).

Прѣсѣд.: Г-нъ Китанчевъ, азъ ще ви молѭ, да не се раздражавате, а да говорите благоприлично, защото ще бѫдѫ принуденъ да се обърнѫ къмъ квесторитѣ, които ще ви свалятъ отъ трибуната съ размахнѫти крака, ако имате намѣрение да се подигравате тукъ.

Китанчевъ: Благодаримъ за търпимостьта ви, че съ размахнѫти крака ще ме махнете отъ трибуната.

Азъ мислѭ, г-да прѣдставители, че разглежданьето на настоящия отчетъ трѣбвало би да стане съ всичката сериозность и да се гласува той параграфъ по параграфъ и членъ по членъ. А за сега ще пристѫпѭ да кажѫ нѣколко думи по прѣдложенитѣ тукъ условия, понеже виждамъ, че има хора, които се възмущаватъ като говорѭ азъ и които казватъ, че съмъ говорилъ съ устата на другиго. Азъ ще оборѭ, г-да прѣдставители, както думитѣ на г-на докладчика, така сѫщо и думитѣ на г-на министра-президента и ще докажѫ, че заема, който е сключенъ съ Лендербанкъ и Банкферайнъ, не е толкова добъръ, както го прѣпорѫча г-нъ докладчика; не е толкова полезенъ, както го намира г-нъ министръ-прѣдсѣдатель. Какво ни казватъ заключенитѣ усвовия? Казватъ ни, че се заематъ 30.000.000 лева, съ шестъ процента лихва, 1% погашение, а отъ друга страна се казва, че съ 85% емисия се прави заема. То ще каже, че на мѣсто да заемемъ 100,000,000 заемаме 85,000,000. Или пъкъ относително, намѣсто 30,000,000, ще заемеме 25½ милиона, а освѣнъ това ще плащаме лихва по 6% за всички 30,000,000 и цѣли ще ги плащаме. Ако да би били само тия даже условия, азъ пакъ намирамъ, че тоя заемъ е твърдѣ скѫпъ, защото ако вземе человѣкъ да прѣсмѣтне, колко се пада чиста лихва, тъй както ние помежду си вземаме и даваме, ще видимъ, че лихвата на тоя заемъ съ всичкитѣ му условия и послѣдствия ще достигне до 28 процента. (Шумъ).

Прѣдсѣд.: Молѭ да не се смущава г-нъ оратора.

Китанчевъ: Азъ се радвамъ, като виждамъ, че прѣдставителитѣ иматъ задоволствие да се смѣѭтъ . . . .

Прѣдсѣд.: Говорете по прѣдмета.

Тр. Китанчевъ: Ако вие, г-да прѣдставители, се смѣете, то бихте могли да направите смѣтка и ще видите, че това, което говорѭ азъ, е право. Ако се задържѫтъ 4½ милиона лева за емисия и ако смѣтнете тия пари колко лихва ще дадѫтъ за 33 години, ако турите сѫщеврѣменно и разноскитѣ за котираньето на този заемъ, ½% за комисионеритѣ ⅛% на ония, които сѫ длъжни да се занимаватъ съ нашитѣ купони, ако вземете да турите всички тия разноски и прѣсмѣтнете, тогава мислѭ, че онѣзи, които се смѣехѫ, нѣма вече да се смѣѭтъ, а ще трѣбва да се замислѭтъ.

Азъ дойдохъ, г-да прѣдставители, тукъ да говорѫ най-много върху параграфъ 4-й. Ще обърнѫ вниманието ви върху тоя параграфъ отъ настоящото съглашение, който ще ми позволите да го прочета. (Чете). „IV. Плащаньето на купонитѣ и на истегленитѣ облигации ще бѫде гарантирано съ първа ипотека на желѣзнитѣ линии Царибродъ – София – Вакарелъ и Ямболъ – Бургасъ. За тая цѣль българското правителство установява, съгласно българскиятъ граждански законъ, една първа ипотека на казанитѣ желѣзнопѫтни линии съ всичкитѣ тѣхни станции, постройки, принадлежности, подвиженъ и неподвиженъ материалъ. Ипотеката ще се даде на императорско-кралевската привилегирована банка на австрийскитѣ земи и на Виенската Банкферайнъ за смѣтка на притѣжателитѣ на облигациитѣ. Ако българското правителство не плати изсроченитѣ купони и истегленитѣ облигации въ растояние на 6 мѣсеци слѣдъ падежитѣ, притѣжателитѣ на облигациитѣ ще иматъ властьта и правото да взематъ въ свои рѫцѣ експлоатацията на ипотекиранитѣ линии за наплащанье. Ако българското правителство въ растояние на двѣ години не исплати дълговетѣ си, происходящи отъ тоя заемъ, притѣжателитѣ на облигациитѣ ще иматъ правото да пристѫпѫтъ къмъ продажбата“ — забѣлѣжете тукъ „продажба“ се казва — „на казанитѣ желѣзнопѫтни линии и да употрѣбяватъ произведението отъ тая продажба за исплащаньето на изсроченитѣ купони, и на истегленитѣ облигации и на случайниятъ остатъкъ отъ заемътъ, който не би билъ погасенъ, освѣнъ ако не се прибѣгне до правителството за неплатеното количество. Всичкитѣ тѣзи права ще могѫтъ да се упражняватъ чрѣзъ императорско кралевската привилегирована банка на австрийскитѣ земи и Виенската Банкферайнъ въ името и за смѣтка на носителитѣ облигациитѣ.“ Г-да народни прѣдставители! Ако отиде единъ человѣкъ да вземе на заемъ 100 лева, и ако му дадѫтъ тия 100 лева, на основание на всичкитѣ негови приходи, а сѫщо така и ако отиде да иска 100 лева и му казватъ: „остави си палтото и часовника гаранция за тѣхъ и вземи паритѣ“, азъ питамъ, кога тоя человѣкъ има повече кредитъ? (Смѣхъ). Било е врѣме, когато не бѣше смѣшно това да се прѣдлага, защото азъ мислѫ, че нашата българска държава не е още обанкрутена и не е докарана до такова положение, да си залага дрѣхитѣ и всичко, за да взема нѣкакъвъ си заемъ отъ 10—15 милиона лева. Какво виждаме ние въ прѣдложения отчетъ? Виждаме, че Лендербанкъ и тъзи другата Банкферайнъ, които се сдружили да ни облагодѣтелствуватъ съ заема, прѣдлагатъ за условие, да не се казва въ облигациитѣ, че е държавенъ заемъ на България, ами че е ипотекаренъ шестопроцентенъ заемъ на желѣзнопѫтнитѣ линии: Ямболъ—Бургасъ и Царибродъ—София—Вакарелъ. Азъ мислѫ, г-да прѣдставители, че самъ г-нъ минисерь-прѣдсѣдатель, когато въ края на 1885 год. имаше да се прави желѣзницата Царибродъ—София—Вакарелъ, пръвъ бѣше, който, отъ тъзи сѫщата трибуна, съ такова въодушевление говори, че никой нѣма право да наложи рѫка на нашитѣ желѣзници, че никой нѣма право нито да ги строи, че ние трѣбва да ги експлоатираме сами, щото всичкитѣ прѣдставители му рѫкоплѣскахѫ. Голѣмо щастие за българския народъ щѣше да бѫде, ако г-нъ министръ-прѣдсѣдатель бѣ удържалъ тѣзи свои убѣждения и до днесъ. Но за жалость, виждаме, че сега не е така. Ако наистина заема е билъ толкова нужденъ и заемъ, както се вижда отъ отчета 12, защощото количеството 15 милиона се намалява, като извадѫтъ лихвитѣ, емисията и други разноски, не можеше ли да направимъ минѫлата и тъзи година едно спестяванье отъ огромнитѣ чиновнически и офицерски заплати и отъ другитѣ държавни разноски, и да имаше тия пари, безъ да залагаме нашитѣ желѣзници, гдѣто сѫ работили нашитѣ синове? (Рѫкоплѣскания). Много хубавъ билъ заемътъ, много прѣкрасенъ, но да видимъ срѣщу какво го даватъ? Даватъ го срѣщу желѣзницата Царибродъ—София—Вакарелъ, заедно съ прѣжния материалъ, заедно съ постройкитѣ, за които сѫ похарчени повече отъ 20 милиона лева, а може би и повече. Още и срѣщу желѣзницата Ямболъ—Бургасъ, която едва се строи, и може да бѫде оцѣнена за 8—9 милиона лева, а може би и за 10 милиона. И така, срѣщу 12 милиона лева заемъ, зематъ гаранция за 30 милиона лева! Благодѣтели! Освѣнъ това, г-да прѣдставители, имайте прѣдъ видъ и друго нѣщо въ тѣзи условия: всичкитѣ истеглени купони, както истегленитѣ облигации отъ настоящия заемъ, ще се приематъ по именната имъ стойность, въ всичкитѣ правителственни казначейства и касси за исплащанье: права, такси, мита, данъци и други даждия и т. н. Значи, ще се исплащатъ постоянно, ще се приематъ срѣщу мито, срѣщу данъкъ и т. н. отъ правителственното ковчежничество; слѣдователно, какъвъ по сигуренъ доходъ за банкитѣ? Това не е ли сигуранция за тѣзи, които ни облагодѣтелствуватъ? Защо е трѣбвало да се дадѫтъ и желѣзнопѫтнитѣ линии въ залогъ на тѣзи банки? Истегленитѣ купони и истегленитѣ облигации позволяваме имъ да ги внесѫтъ срѣщу мито въ ковчежничествата на България, а вие знаете, че само доходитѣ отъ митницитѣ на година възлизатъ на 5 милиона златни лева; а пъкъ ние срѣщу това имаме да имъ даваме годишно само два милиона и 100 хиляди лева. Тогава, каква нужда е имало да имъ се залагатъ още и желѣзницитѣ? Казватъ нѣкои, както и г-нъ министръ-прѣдсѣдатель спомѣна, че не е било опасно това, гдѣто сме заложили желѣзнопѫтнитѣ линии! Не било опасно за това, защото не е имало до сега българско правителство, което да не е плащало своитѣ дългове и надѣваме се, казватъ тѣ, че и за напрѣдъ нѣма да има такова. Молѭ ви се, гдѣ е прѣдвидено въ тѣзи условия force majeure? Утрѣ става нужда да се мобилизира войската и всичкитѣ пари, които имате на расположение, трѣбва да ги дадете за това. Но ако пъкъ се продължи мобилизацията 6—7 мѣсеца, тогава какво ще стане? Не излиза ли работата, че тѣзи банки иматъ право да наложатъ рѫка върху експлоатацията на даденитѣ имъ линии, за залогъ? Ами ако стане нѣкждѣ нѣкое възбунтуванье или война, и не можемъ да платимъ на врѣме, не ще ли продадѫтъ банкитѣ нашитѣ желѣзници? Кой ще ги купи? Разбира се, който има пари, а у насъ тогава не ще да има. Ще излѣзатъ пакъ тѣ, да купѭтъ и ще ги погълнѫтъ, ще ги соматъ въ рѫцѣтѣ си. Г-да прѣдставители! Азъ съмъ увѣренъ, че тѣзи хора, които ни сѫ дали заемъ, едничката имъ цѣль е да зематъ въ рѫцѣтѣ си нашитѣ желѣзници . . .

М-ръ Стамболовъ: Протестирамъ противъ това. Да не се нападатъ хората, които сѫ дали пари на България.

Прѣдсѣд.: Говорете по прѣдмѣта, г-нъ Китанчевъ.

Тр. Китанчевъ: Азъ говорѭ върху условията. И тъй, г-да прѣдставители, опасностьта, споредъ както виждате, е, че нашитѣ желѣзнопѫтнитѣ линии ще минѫтъ въ рѫцѣтѣ на тѣзи хора, които ни сѫ дали голѣмъ заемъ, вѣроятно, за да бѫде въ скоро врѣме още по-голѣмъ. Казватъ въ условията, че ако въ разстояние на 6 мѣсеца не можемъ да исплатимъ дълга си отъ истегленитѣ купони и облигации, то тѣзи банки ще дойдѫтъ да експлоатиратъ и двѣтѣ наши линии. Ами, когато нашитѣ линии не могѫтъ да извадѭтъ разноскитѣ си по експлоатацията— споредъ както слушамъ — и когато не могѫтъ да дадѫтъ лихвитѣ на капитала, който е похарченъ за тѣхната постройка, какво ще земѫтъ тѣзи банки? Тѣ ще трѣбва още отъ джеба си да вадѭтъ и да плащатъ на нашитѣ чиновници по желѣзницата. А мислите ли ги за толкова ахмаци, да не знаѭтъ нашето финансово положение? Тогава, какво ще стане? Не остава освѣнъ да продадѫтъ желѣзницитѣ, и, азъ вѣрвамъ, че това нѣщо ще стане, ако приемете това, което ни се прѣдлага. Желѣзнипѫтната линия Царибродъ — София — Вакарелъ толкова бѣхме ревниви едно врѣме да я имаме въ своитѣ рѫцѣ, щото Нар. Събрание постанови, да се дадѫтъ всичкитѣ улеснения, за да се направи тя отъ мѣстнитѣ прѣдприемачи — да я направѭтъ български прѣдприемачи, А сега, едва тъзи желѣзница направена отъ наши прѣдприемачи, отъ наши срѣдства, даваме я въ рѫцѣтѣ на чужди хора! Ще обърнѫ вниманието ви, г-да прѣдставители, още върху този въпросъ. Мислите ли вие, че въ растояние на 3—4 години България толкова ще се обогати, щото да може да се избави отъ този заемъ? Обръщамъ ви вниманието още и върху това, дѣто е казано, че даже да намѣримъ по-послѣ заемъ съ по-ефтина лихва, а съ по-голѣма емиссия, по-рано отъ 5 години не можемъ да исплатимъ този дългъ. Ние сме задължени значи въ растояние на 5 години да теглимъ купони. Така щото отъ 5 години по-рано ние отъ тѣзи хора не можемъ да се избавимъ, даже да намѣримъ нѣкждѣ по-ефтинъ заемъ. Въ другъ единъ пуктъ е казано, че за разиграванье въ борсата на нашитѣ облигации българското правителство щѣло да вземе върху себе си грижата, а тъй сѫщо и разноскитѣ въ Лондонъ до 50.000 лева да плаща, а за Берлинъ колко ще отидѫтъ — не е казано. Питамъ защо българско правителство да взема тоже и тая грижа, а не самата банка, която несъмнено ще се ползува повече отъ това котирванье? Защо дѣто има да се даватъ разноски, само правителството е прѣдвидено да ги дава, защо да има задължения само на българското правителство, а нищо отъ тѣхна страна не се прѣдвижда? Най-послѣ, г-да прѣдставители, сами виждате при какви тежки условия е туренъ този заемъ. Но мнозина казватъ, че трѣбвахѫ ни пари и истеръ-истемесъ трѣбваше да ги вземемъ. Наистина лощи условия, ще кажѫтъ, но кой ти дава другъ? Азъ ще отговарѭ на това, че толкова пари, колколо тия хора ни даватъ, можемъ сами да ги намѣримъ отъ вѫтрѣшни срѣдства и извори на нашата страна. Отъ друга страна, г-да прѣдставители, мене тукъ доста съмнително ми се вижда 6 § отъ това обяснение. (Чете го): (Виждъ по-горѣ). Ами ако намъ не ни трѣбватъ тѣзи пари и поискѫтъ да ни ги дадѫтъ, можемъ ли се отказа, или не? Не можемъ. Ами като не можемъ: защо да ги вземемъ, да стоѭтъ при нашитѣ касси и да имъ плащаме лихвитѣ? (Смѣхъ). Това на нѣкои се вижда смѣшно. Ако е смѣшно, азъ ще ви кажѫ, че за да могѫтъ тѣзи пари да се харчѭтъ за други желѣзно-пѫтни линии, трѣбваше да има постановление отъ Нар. Събрание, трѣбваше да се направѭтъ смѣтки и поемни условия за тѣзи желѣзници, трѣбваше да видимъ дали е почнѫто даже изучваньето на тъза линия и кога ще се почне постройката, дали е отдадена на прѣдприемачъ и пр. Така щото, ние нѣмаме нищо прѣдъ себе си, а рѣшаваме заемъ за несѫществующи работи, за да го вардимъ по касситѣ и плащаме лихвитѣ. Ако ли не е тъй, то може да бѫде друго. Циркулиратъ слухове, че намѣсто да се взематъ пари, щѣло да се вземѫтъ пушки и то такива, които може би, ще служѫтъ повече за тояги, а не за пушки. Позволете ми, г-да прѣдставители, да ви обърнѫ вниманието и върху друга една точка отъ настоящия отчетъ. Казано е, че банкитѣ си задържатъ правото да изискватъ да имъ се плащатъ истегленитѣ купони и облигации тамъ, кѫдѣтѣ тѣ искатъ и българското правителство непрѣмено е задължено тамъ да ги плаща. Тъй щото да не бѫде въ тѣхната банка въ Виена, а тамъ, гдѣто продадѫтъ нашитѣ облигации. Тѣзи хора искатъ въ всѣки случай всѣ за себе си да правѭтъ улеснения. Могѫтъ да продадѫтъ облигациитѣ въ Америка и да искатъ правителството да ги плаща тамъ, и разноскитѣ за исплащаньето ще бѫдѫтъ за смѣтка на правителството Тѣзи хора сѫ направили такива условия, щото да ни въртѭтъ, както искатъ. То може да е смѣшно, на които сега е хубаво, но азъ мислѭ, че ще е жално на онѣзи, които ще исплащатъ. Относително ипотекирането на желѣзницата, г-да прѣдставители, азъ бихъ молилъ да не приемете, защото опастностьта е твърдѣ голѣма и защото съ този заемъ слѣдъ като не ще можемъ да платимъ на тѣзи хора, ще ни хвръкнѫтъ нашитѣ желѣзници, които сега притѣжаваме. Сега за сега имаме капиталъ 20—30 милиона лева въ тѣзи желѣзници, а слѣдъ нѣколко години нѣма да имаме нито капиталъ, нито желѣзници, нито нѣкакъвъ еносенъ заемъ ще можемъ да направимъ. Ето защо желателно е, щото и правителството да се проникне отъ тъзи мисъль, че ако му сѫ нуждни 12,000.000 лева, може да расчитва, че между самия народъ ще ги намѣри, стига да направи съкращение въ бюджета, ще постигне ако не 12,000,000 изведнажъ, ще може 6—7 милиона и т. н. Азъ молѭ г-да прѣдставителитѣ, на всички тѣзи основания, но най-напрѣдъ да приематъ, щото да се гласува пункъ по пунктъ това съглашение. Това първо, и молѭ моето прѣдложение да се гласува. Второ, молѭ г-да прѣдставителитѣ да отхвърлятъ особено пунктъ 4-й, защото тамъ е всичката опастность, а колкото за банката, може да бѫде съ друго осигорена, защото отъ пунктъ XIII, дѣто е казано, че нашитѣ истеглени купони и облигации може да ги внася въ българ. ковчежничества срѣщу митници и т. н., явно се вижда, че тя е съвсѣмъ осигорена. Слушамъ, г-да прѣдставители, че нѣкои искатъ да кажѫтъ, че не може да се гласува пунктъ по пунктъ, а да стане топтанъ мазарлъкъ. (Прѣдсѣд.: Този въпросъ сега оставете, а когато му дойде реда). Това не е нѣкой международенъ актъ, г-да прѣдставители! Това е едно съглашение съ една банка, което може послѣ да се добави и поправи отъ правителството, ако би банката да се съгласи да отхвърли пункъ 4-й.

Така щото азъ свършвамъ сега, като молѭ г-да народнитѣ прѣдставители да бѫдѫтъ до толкова сериозно проникнѫти отъ важностьта на този прѣдмѣтъ, щото да не се рѫководѭтъ и движѫтъ, нито отъ приятелство, нито отъ интересъ на партията, а да имаме прѣдъ видъ клѣтвата, която сме дали тържественно тукъ, а сѫщо и лошитѣ послѣдствия, които могѫтъ да произлѣзѫтъ отъ този заемъ.

Русофилство и русофобство.

Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 24 Октомврий 1894 година.

Г-да прѣдставители! Като излизамъ сега да говорѭ прѣдъ васъ, позволете ми да ви напомнѭ чл. 93-й отъ Конституцията, който говори: „Всѣки членъ на Събранието има право да исказва свободно своето мнѣние и да дава гласъ по свое убѣждение и съвѣсть. Никой не може да иска отъ него за исказаното мнѣние смѣтка или да повдига за това срѣщу него гонение“. Тоя членъ приведохъ, г-да прѣдставители, за това, защото говорѭ не отъ страна на нѣкоя группа или партия, а отъ своя собственна страна — ще искажѫ своето собственно мнѣние. Въпросътъ, който се подигнѫ и за който толкова други говорѣхѫ прѣди мене съ такова краснорѣчие, щото азъ се стѣснявамъ, като излизамъ да говорѭ прѣдъ васъ, е въпросъ вече много старъ, но и въпросъ, който нѣма да овѣхтѣе скоро.

Г-да прѣдставители! Каза се тукъ за русофилство и русофобство. Каза се, че не било добрѣ да се дѣлѭтъ партиитѣ така — на русофили и русофоби. Каза се, че ако ние се наричаме иначе, ще прѣстанемъ да бѫдемъ русофили и русофоби. Въ това отнощение, позволете ми да не вѣрвамъ, защото не названията правѭтъ партиитѣ, а дѣлата имъ. Въпросътъ за русофилство и русофобство е въпросъ, както казахъ, много старъ. Особено русофилството е толкова старо, щото нѣма нужда да диримъ коренитѣ му въ минѫлото. Русофобството, може да се каже, се захваща отъ врѣмето на оная българска интелигенция, когато нѣкои наши населения бѣхѫ привличани да се засѣлватъ въ Руссия, а на тѣхно мѣсто се проваждахѫ черкези и татари. Отъ врѣме на приснопамятния Раковски се захваща струята на русофобството. Тогава могли бихме да я нарѣчемъ патриотическа, но сега,—не. Не искамъ да расправямъ, да ли нашитѣ патриоти сѫ имали право нѣкога да се боѭтъ отъ Руссия; не искамъ сѫщо тъй прѣдъ васъ да говорѭ, да ли наистина народътъ, массата, общебългарската масса е била въ правото си да се счита русофилска и да очаква нѣщо отъ Русия. Фактоветѣ, които се явихѫ отпослѣ, доказахѫ всичко нагледно, та за това не трѣбва да се говори по-нататъкъ. Чувството, което сѫществува въ нашия простъ народъ — въ массата, — чувството на признателностъ и благодарностъ, чувството на любовь къмъ руския народъ, къмъ Русия, е толкова голѣмо, щото невъзможно е да се игнорира отъ когото и до било, а особенно отъ интелигенцията. Който игнорира това чувство, той лъже всички, той лъже самъ себе си. (Рѫкоплѣскание отъ всички страни). Това чувство е обземало не само тъмната масса, която чакала избавлението си отъ Русия, но имаше моментъ, когато то обземаше най-първитѣ, най-интелигентнитѣ хора. То бѣше тържественната оная минута, когато рускитѣ войски бѣхѫ тукъ, когато нашитѣ майки и синове бѣгахѫ отъ огъня, когато всички ние казвахме:

„Руский царь е на земята
Най-великъ, отъ всички пръвъ;
Руситѣ сѫ наши братя,
Наща плъть и наща кръвь.

Катъ Русия нѣма втора,
Тъй велика на свѣта;
Тя е нашата подпора.
Тя е наш'та висота".

Това, което е исказано въ тия думи, не е било лъжа тогава, не е лъжа и сега. Но, г-да прѣдставители, между чувствата въ такъвъ тържественъ моментъ и между дипломацията, между водоньето на работитѣ на една и друга държава, има една малка разлика. Нека попрѣхвърлимъ сега оная събития, нека си припомнимъ нѣкои работи, които се извършихѫ отъ освобождението на нашето отечество до послѣдно врѣме, за да видимъ кое нѣщо накара да истинѫтъ сърцата на нашитѣ интелигентни мѫже отъ това велико чувство, което сгрѣваше всѣки единъ интелигентенъ българинъ. Вие знаете много добрѣ, господа, че отъ началото, когато се освободи Княжеството, всичката администрация, всичкитѣ държавни служби завземахѫ руситѣ и сѫществуваше едно течение между тия, които управлявахѫ — между рускитѣ правителственни крѫгове — за приготвуваньето, часъ по-скоро, българина да заеме тѣхнитѣ длъжности, за да могѫтъ тѣ да се върнѫтъ въотечеството си. Такова едно стрѣмление въ врѣме на окупацията е сѫществувало. Това могѫтъ да засвидѣтелствуватъ тия, които сѫ служили при тѣхъ. Но появихѫ се между насъ хора, между нашитѣ българи, които раздразнихѫ шовиниститѣ отъ руската политика, защото, нека си кажемъ право, ние сме криви, гдѣто руситѣ земахѫ да гледатъ на насъ, като на страна, която лесно може да стане плячка. — Като казвамъ ние, азъ не исключавамъ никоя партия.[1])

Като указвамъ на тия фактове, азъ привличамъ вашето внимание върху това, че днесъ на тая трибуна посрѣщамъ съ голѣма радостъ вашата декларация, че се отричате отъ тия излишности, консерватори, цанковисти и съединисти: драго ми е, че дохождамъ до едно заключение, че русофили може да се наричаме само въ една смисъль, че ще пазимъ независимостьта на своето отечество и ще направимъ всичко, за да се примиримъ съ Русия, че се отказваме отъ днесъ нататъкъ отъ прѣдизвикателство къмъ Русия и да експлоатирваме съ русофилския въпросъ, за да дойдемъ на власть. Стига тая декларация да е истинска, менъ не остава нищо освѣнъ да се радвамъ.

Отъ друга страна позволете ми да ви кажѫ и туй, че азъ малко нѣщо... (Маджаровъ: Нѣщо за Каравелова)! Другъ пѫтъ ще кажѫ нѣщо и за него, и за васъ. Че азъ малко нѣщо се различавамъ отъ моитѣ приятели социалисти, именно въ отношение на националностьта. Азъ мислѭ, че ние българитѣ сме отдѣленъ народъ, съставляваме една единица въ етнографическо отношение. Ние трѣбва да съставляваме това, за да можемъ да вървимъ въ пѫтя на прогреса. Ние имаме такова общо нѣщо, щото всѣко расцѣпление и раздѣление и всѣко забравянье националностьта на своя язикъ, ще бѫде гибелно за насъ. Не можемъ нашата маса да я прѣобразимъ въ 10—15 и 50 години, да вземѫтъ да забравѭтъ своя язикъ. Нашиятъ язикъ е драгоцененъ и ние трѣбва да го пазимъ. Прѣди всичко, ние трѣбва да бѫдемъ националисти.

---

[1]) Тукъ съ единъ язвителенъ языкъ, изброява прѣгрѣшенията на всѣка една отъ нашитѣ партии, и слѣдъ това продължава. *Ю. И.*

И тъй г-да, за да може българскиятъ народъ на бѫде една националность, ако и малочисленъ, тоя народъ се нуждае отъ своето съединение, отъ съединението на всички ония части, които за сега сѫ вънъ отъ нашего отечество. Безъ такова съединение, не може да имате български народъ. Въ тия тѣсни граници, не може да съставлявате нищо цѣло. Когато издавашъ книги и нѣма 500 души да я купѭтъ, какво ще бѫде това национално развитие? Една отъ нашитѣ задачи трѣбваше да бѫде съединението на всички части, да стане едно културно съединение на нашето отечество; а за да може да се постигне това нѣщо, политиката на Белгия, която се прѣпорѫчва отъ г-на министра-президента, нѣма да ни спаси. Бѣлгия нѣма нужда да си присъединява земи. Белгийцитѣ нѣматъ братя вънъ отъ своето отечесвто. Белгия е неутрална; тя е гарантирана. Но ние имаме по-друга задача, ние не можеме нищо друго да спечелимъ, ние еме турени между чука и наковалнята.

Да оставимъ това на страна и да дойдемъ на други въпросъ. Всички искатъ да правимъ икономия. Кой е противъ това? Но когато сте въ натегнѫти отношения съ едни държави, когато вие не обрѫщате внимание на външната политика, когато нашитѣ съсѣди ви гледатъ съ лоши очи, отиватъ и правѭтъ пропаганди и гледатъ да земятъ нѣкое парче ваша земя, когато вашитѣ връзки сѫ скѫсани съ тѣхъ, когато не сте защитени отъ никого, какъ ще правите тия икономии? Тая е причината, гдѣто съмъ на мнѣние, щото непрѣменно да се стараемъ съ всички възможни срѣдства, да бѫдемъ добри съ Русия. Ние не можемъ да игнорираме една държава отъ 120 милиона народъ. Като нападамъ малко нѣщо русофилитѣ, азъ разбирамъ и консерваторитѣ и съединиститѣ.

Сега нека ми бѫде позволено да нападнѫ крайнитѣ русофоби. Тѣ не само сѫ прѣдизвикали, но постоянно сѫ правили ругания по отношение на единъ Монархъ, който владѣе единъ народъ отъ 120 милиона души; и хората, които наричатъ себе си патриоти и се мислѭтъ за политици, отиватъ и говорѭтъ, че нищо не била Русия. Отъ тия крайности трѣбва да се пазимъ. Ние не можемъ да игнорираме Русия; ние трѣбва да вземемъ това като единъ факторъ, който трѣбва да се вземе въ внимание рано или кѫсно. Тая е причината, гдѣто съмъ на мнѣние, че това, което каза г-нъ министръ-президентъ, трѣбва да се вземе въ внимание и да одобримъ неговата политика. И той ме улесни, понеже мислѣхъ да прѣдложѫ такъвъ пасажъ, да се тури въ отговора на Тронното Слово, което ще се поднесе на Княза. (Гласове: Не е нуждно!) Казва се, че това не било нуждно. Не е вѣрно, г-да прѣдставители.

Прѣдсѣд.: Ако имате нѣщо да кажете по извѣстенъ пасажъ, когато дойде редъ, тогава ще ви се даде думата да говорите за да се вмѣсти. Азъ съмъ далъ дума сега само по прѣдложението на г-на Бобчева: да се даде ли довѣрие къмъ външната политика на правителството?

Тр. Китанчевъ: Азъ нѣма друго, освѣнъ да изразѭ своята крайна радость, че всички крайни русофили сѫ станѫли русофоби. (Смѣхъ. Гласове: Исчерпанъ е въпросътъ!)

Свобода на печата.

(Рѣчь, държана въ първата сессия на VIII обикновенно Народно Събрание, въ засѣданието отъ 28 Ноемврий 1894 година).

Г-да прѣдставители! Прочете се единственния членъ, съ който се отмѣнява сега дѣйствующия законъ за печата, отъ 1887 година. Вамъ е извѣстно, г-да прѣдставители, че тоя законъ за печата, който сега дѣйствува, съ малки нѣкои измѣнения, е билъ прѣдложенъ отъ тогавашния министръ на правосѫдието. Нѣкои отъ васъ, които сѫ били въ тогавашното Нар. Събрание и сѫщо така съ внимание сѫ слѣдвали тогавашнитѣ дебати, трѣбва да си припомнятъ, какви голѣми надѣжди се полагахѫ на тоя законъ. Трѣбва да си припомняте великата фраза на г-на министра на правосѫдието, съ която казваше, че той внесълъ закона за да може да се огради свободата на печата, за да може отъ щраканьето на идеитѣ да произлѣзе извѣстна свѣтлина върху нѣкои работи, както отъ щраканьето на електричеството, произлизатъ електрически искри. Г-да прѣдставители! Осемгодишниятъ опитъ, опитъ горчивъ, дойде да ни убѣди, че тоя законъ за печата, е билъ едно голѣмо нещастие за нашето отечество. Съ внасяньето на тоя единственъ членъ сега, съ който просто и чисто се полага отмѣнението на тоя законъ, се вижда, че и самото сегашно правителство е дошло до убѣждението за врѣдностьта на тоя законъ, който въ продължение на 7 години задушва̀ свободата на българскитѣ граждани и който бѣше най-силния лостъ, най-острия ножъ въ рѫцѣтѣ на минѫлия режимъ за да може да прокара прѣзъ Нар. Събрание, въ живота на българина, най-реакционнитѣ закони и мѣрки, да задуши гласа на цѣлия български народъ. Тоя законъ за печата е билъ едно отъ най-добритѣ орѫжия, чрѣзъ които винѫги въ властвуването на тоя режимъ, противъ който викахме, правителството е могло да прокара най-лошитѣ распореждания, безъ да може нѣкой да му противорѣчи. Всички вие, г-да прѣдставители, сте съгласни, както и самото правителство, — защото прѣди да се внесе тоя единственъ членъ, той е минѫлъ прѣзъ министерския съвѣтъ, и слѣдователно цѣлото правителство е солидарно за внасянето му — за отмѣнението на досега сѫществующия законъ за печата. За наше щастие, тоя законъ за печата, вѣрвамъ сега вече ще се отмѣни. Азъ не желаѭ по́-нататъкъ да говорѭ за него, не желаѭ да ви напомнямъ за тогавашнитѣ съображения, по които се казваше, че ако имаме такъвъ строгъ законъ за печата, язика на нашата журналистика щѣлъ да се подобри, защото въ паметьта ви е оня порнографически язикъ, който владѣеше въ нашата литература, който и до днесъ не е изчезнѫлъ, и ще видите, че въ това отношение цѣльта, която се гонеше, не се постигнѫ.

Но като отмѣняваме сега тоя законъ за печата, азъ мислѭ, че трѣбва да бѫдемъ крайно внимателни, да не би съ приемането на нови мѣроприятия, на постигнемъ сѫщитѣ гибелни резултати, които се постигнахѫ съ закона за печата, който законъ въ разстояние на 8 години е дѣйствувалъ тъй гибелно въ страната ни. На първъ погледъ, като вижда човѣкъ, че тоя законъ има единственъ членъ за печата ще каже, какво по́-добро нѣщо може да има отъ това? Даже едно врѣме либералната партия е искала да нѣма специаленъ законъ за печата. И дѣйсвително, г-да прѣдставители, азъ съмъ сѫщо на мнѣние, че нѣма нужда да имаме специаленъ законъ за печата, защото основниятъ нашъ законъ, Конституцията, напълно гарантирва свободата на печата, но въ всѣки случай, ако останемъ така, както сега ни се прѣдлага съ тоя единственъ членъ, да ли ние не ще се уловимъ въ нѣкоя нова примка?

Г-да прѣдставители! Всички распореждания по закона за печата се отмѣняватъ и унищожаватъ. Ами ако утрѣ дойде единъ авторъ или нѣкой писатель да напише нѣкоя статия, която нѣма да се хареса, или която статия по разни начини докача, било частно нѣкое лице, било нѣкое учрѣждение, не ще ли могѫтъ тия лица или учрѣждения да се отнесѫтъ до сѫдилището за удовлетворение? И ако се отнесѫтъ тия лица къмъ сѫдилището, на ли сѫдилището ще трѣбва да търси нѣкой законъ, за да сѫди и накаже тогозъ, който е прѣстѫпилъ нѣщо по закона? Ще намѣрѭтъ ли тѣ тия законоположения, по които трѣбва да се подведе извършеното прѣстѫпление? Ще намѣрѭтъ, г-да, и това законоположение се намира въ общия отомански наказателенъ законъ. Ако отмѣнимъ сега особеннитѣ распореждания по печата и останемъ безъ никакъвъ специаленъ законъ и безъ никакви специални статии, приложени къмъ наказателния законъ за сѫденье прѣстѫпленията по печата, сѫдилищата тогава ще трѣбва да ни сѫдѭтъ на общо основание и ние ще трѣбва да се подчинимъ на тѣхъ. Да ли отоманския наказателенъ законникъ е толкова либераленъ и сходенъ съ началата, прокарани въ нашата Конституция, както прѣдполагатъ нѣкои, като отмѣняватъ особенния законъ за печата, и като оставатъ въ сила распорежданията въ отоманския наказателенъ законникъ по прѣстѫпленията на печата, азъ незнаѭ. Никога не трѣбва да забравяме, г-да прѣдставители, едно рѣшение, земено отъ нашето учрѣдително Нар. Събрание, въ което е казано, че въ Българското Княжество остава въ сила отоманския наказателенъ законникъ, но до колкото той не противорѣчи на Конституцията и на духа на една християнска държава. А въ отоманскиятъ наказателенъ законникъ, г-да прѣдставители, се съдържатъ распореждания, които твърдѣ много стѣсняватъ свободата на печата. Въ тоя наказателенъ законникъ има распорежданье, че полицията има право да прави обиски въ печатницитѣ. Ако допуснетѣ на полицията да прави обиски по печатницитѣ, ако допуснете тя да зима рѫкописитѣ на авторитѣ, тогава съ какво сте отишли пó-напрѣдъ съ тоя законъ за печата? Азъ ще кажѫ, че сте въ това отношение много по-наназадъ. Въ сегашния законъ за печата, както и въ особеннитѣ распореждания, има прѣдвидено наказание за клевета на пр., което, съобразно съ други наказателни закони въ другитѣ европейски държави, не е до такава степень строго, както распорежданията, прѣдвидени въ турския наказателенъ законъ, за такивато прѣстѫпления. Тамъ, въ отоманския наказателенъ законъ — не помнѭ само кой членъ (Единъ гласъ: чл. 213!) — е казано, че ако кажешъ, че нѣкой чиновникъ е взелъ рушветъ отъ нѣкого, наказвашъ се съ сѫщото наказание, съ каквото се наказва чиновникътъ, който е взелъ рушвета — петъ години окови. (Вълко Нейчовъ: Трѣбва да му мислишъ, прѣди да кажешъ нѣщо!) Но има особенни распореждания за това. Г-нъ Нейчовъ казва, че всѣки единъ, който пише за нѣщо, трѣбва пò напрѣдъ да мисли. То дѣйствително е така, но ако захванемъ да говоримъ по такъвъ начинъ, трѣбва да се върнемъ къмъ старото правило: jus talionis. Защо не турите въ вашия наказателенъ законъ, че ако единъ искълчи нѣкому рѫката, да искълчатъ и неговата; който извади другиму око, да извадѭтъ и неговото — око за око, зѫбъ за зѫбъ? Ако дѣйствително законитѣ трѣбва да бѫдѫтъ варварки и жестоки, заповѣдайте, направете го, направете такъвъ наказателенъ законъ; но щомъ давате на човѣка Конституция, щомъ му давате конституционно право, щомъ казвате, че може да се критикуватъ работитѣ по управлението и работитѣ на извѣстни лица, трѣбва да дадете и сѫщитѣ правдини, и такъвъ наказателенъ законъ. Нашата Конституция е изработена отъ народа, но на начала зети отъ другитѣ народи. Ако дѣйствително тя е прѣписъ отъ

Белгийската Конституция, то защо да се не вземе и приспособи с насъ белгийскиятъ законъ за печата, а отиваме и вземаме турския, който е jus talionis въ тоя случай. Така щото, казвамъ, като приемаме тоя законъ, съ който се отмѣнява сѫществующия сега законъ за печата, трѣбва да бѫдемъ по́-осторожни, трѣбва да бѫдемъ прѣдпазливи, да не би, като искаме да напишемъ вѣжди, да извадимъ очи; да не би да подпаднемъ подъ ония строги наказания, които се намиратъ въ общия турски наказателенъ законъ.

Отъ друга страна, г-да прѣдставители, трѣбва да земете подъ внимание и друго едно нѣщо. Щомъ нѣма особенъ законъ за печата, щомъ земете прѣстѫпленията по печата, като общи прѣстѫпления, тогава позволете на правителството, което и да е то, когато напишешъ статия, въ която ще кажешъ: понеже не ме защищава полицията, азъ ще земѫ орѫжие въ рѫка, да се защитѭ самъ и сѫщеврѣменно приканвамъ моитѣ приятели да се защитѭтъ—нѣщо, което се е писало не отдавна, което сте писали и вие, които засѣдавате днесъ въ Камарата — позволете, казвамъ, да те тегли на сѫдъ съгласно чл. чл. 55 и 56-й отъ отоманския наказателенъ законъ, защото подбуждашъ населението къмъ въорѫжено съпротивление и бунтъ, и да те накаже на 15 год. окови или смърть. Ще кажете, че това не е възможно. Ние имаме примѣри отъ минѫлото врѣмето, когато сѫществуваше специаленъ законъ за печата, че имаше редактори или вѣстници, които бѣхѫ подведени подъ това наказание, подъ тия членове на наказателния законъ. Ако ние сега останемъ безъ законъ, бѫдете увѣрени, че това нѣщо ще се практикува и за напрѣдъ. Като говорѭ това, азъ съмъ на мнѣние, да се приеме по принципъ тоя единственъ членъ, който се прѣдлага отъ г-на министра на правосѫдието за отмѣнението сегашния реакционенъ законъ за печата или сегашния подтиснически законъ за печата; но сѫщеврѣменно да кажемъ да се изработѭтъ особенни наказателни распореждания въ нѣколко членове, които да бѫдѫтъ приложени къмъ общия наказателенъ законъ — наказателни распореждания, специално прѣдвидени въ наказнтелния законъ по дѣлата на прѣстѫпления по печата. А да останемъ така, безъ такива наказатслни распореждания, не съмъ съгласенъ, защото, повтарямъ, ще подпаднемъ подъ наказателнитѣ распореждания на оттоманския наказателенъ законъ. Азъ споменѫхъ тия нѣколко случая, но господа опитнитѣ адвокати ще намѣрѭтъ нѣкои членове, които ще могѫтъ на общо основание да се приложѫтъ въ закона за наказванье прѣстѫпленията по печата.

Заради това, като приемамъ но принципъ распоряжданията за отмѣнението сѫществующия сега законъ за печата, азъ се обрѫщамъ, къмъ г-на министра на правосѫдието, както отъ своя страна, тъй и отъ името на нѣкои свои приятели, и го молѭ да внесе по́-послѣ въ Нар. Събрание законопроектъ съ нѣколко наказателни распореждания по дѣлата за прѣстѫпления по печата; не специаленъ законъ, а допълнение къмъ наказателния законъ за наказванье прѣстѫпленията по печата, за да знаемъ по кой законъ ще ни сѫдите и по кой законъ ще ни наказвате; да знае всѣки, който пише, какво го очаква.

По́-нататъкъ нѣма особенна нужда да говорѭ по това нѣщо, но ще кажѫ само това, че молѭ всички г-да прѣдставители, да се съгласѭтъ съ менъ и отхвърлѭтъ забѣлѣжката, която е приложена къмъ тоя единственъ членъ отъ внесения законъ. Виждате, че въ тая забѣлѣжка се говори, че се прѣдоставя право на министерския съвѣтъ, да рѣшава въ бѫдѫще, кои книги, вѣстници и списания да се пропущатъ въ България отъ вънъ и кои не. Разбирамъ да се даватъ такива права и привилегии на хора святци или, че ще бѫдѫтъ вѣчно такива. Възможно е сегашнитѣ министри да сѫ прѣкрасни хора, може би тѣ ще знаѭтъ да оцѣнѭтъ коя книга е добра и коя не, но прѣдставете си, че утрѣ ще дойдѫтъ други, които не ще да сѫ въ достатъчна степень прѣкрасни. Когато правимъ закони, трѣбва да зимаме прѣдъ видъ лошитѣ страни на извѣстни нѣща, защото законътъ не се прави за добритѣ хора, а за лошитѣ. Ето защо, казвамъ, ние трѣбва да гарантираме своитѣ права. Ако се прѣдостави право на министритѣ, сами да обсѫждатъ, кои нѣща трѣбва да се пущатъ въ страната и кои не, азъ съмъ увѣренъ, че ще дойде день, когато ще се постѫпи сѫщо така, както се постѫпваше въ Стамболово врѣме — да не пропущатъ въ България, ни една руска или французска книга, ни единъ руски или французски вѣстникъ; и обратното, може да дойдѫтъ нѣкои крайни русофили, които да не пропущатъ нѣмски книги, — нѣщо, което, разбира се, е твърдѣ съмнително. (Веселость).

И тъй, г-да прѣдставители, като свършвамъ своята рѣчь, молѭ да се съгласите съ менъ: първо, да се приеме по принципъ единственния членъ, съ който се отмѣнява законътъ за печата, който е сега въ сила; второ, да се отхвърли бѣлѣжката, която е притурена къмъ тоя членъ; и трето, да помолимъ г-на министра на правосѫдието, да състави единъ особенъ законопроектъ, който да прѣдвижда наказателни распореждания за сѫденьето и наказваньето прѣстѫпленията на печата, който да бѫде като приложение къмъ общия наказателенъ законъ.

Амнистия

(Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 9 Декемврий 1894 година).

Г-да прѣдставители! Молѫ по́-напрѣдъ вашето извинение, ако въ тая ми рѣчь се случи да повторѫ нѣкои мисли, които исказахъ въ едно отъ по̀-прѣдишнитѣ засѣдания. Азъ считамъ, че въпросътъ е много важенъ и никакъ нѣма да врѣди, ако изгубимъ по него нѣколко минути повече. Но отъ друга страна обѣщавамъ ви, че ще бѫдѫ кѫсъ — както знаете, дълго не говорѫ.

Причината, г-да прѣдставители, която ме накара да направѫ особенно прѣдложение отъ онова на г-да Добриновича, е тая, както казахъ и по-напрѣдъ, че има една разлика въ редакцията на тия двѣ прѣдложения —моето и на г-на Добриновича. Азъ нѣма, г-да прѣдставители, да ви казвамъ тая разлика, защото тя е прѣдъ вашитѣ очи – вие сами я виждате. Казахъ и другъ пѫтъ, че цѣльта, както на едното, така и на другото прѣдложение, е една и сѫща. Азъ съмъ увѣренъ, че всички г-да прѣдставители се въодушевляватъ отъ желанието да се свърши единъ пѫтъ за всѣкога тоя висящъ въпросъ, който, казвамъ, виси като Дамоклеевъ мечъ надъ главитѣ на много български граждани : както на тия, които сѫ вѫтрѣ въ държавата, тъй и на ония, които сѫ вънъ отъ нея.

Г-да прѣдставители ! Политическитѣ прѣстѫпления, както ви е извѣстно, сѫ особенъ родъ прѣстѫпления, и на политическитѣ прѣстѫпници, въ държави образовани, въ държави интелигенти, всѣкога се гледа по-иначе, а не така, както се гледа на обикновеннитѣ прѣстѫпници. Причинитѣ за това сѫ твърдѣ много, но една отъ най-главнитѣ причини, е тая, че политическитѣ прѣстѫпници обиковенно—въ най-многото случаи—дѣйствуватъ съвършенно безкористно, дѣйствуватъ не за своя лична облага, а защото сѫ подбудени отъ чувството на любовь къмъ своето отечество. Тѣ може да сѫ имали умственна грѣшка или вина, но нравственна вина въ това отношение мѫчно може да имъ се припише. Ако законодателствата въ всичкитѣ страни не оставятъ безъ наказание политическитѣ прѣстѫпления, причината на това не е тая, че считатъ хората, които сѫ извършили тия прѣстѫпления, за хора нравственно развалени но защото, считатъ, че едно прѣстѫпление, извършено въ срѣдата на обществото — може би и съ най добри цѣли и намѣрения — може да има ужасни послѣдствия. Дѣятелностьта на единъ човѣкъ въ политиката може да вовлѣче часть отъ народа или цѣлия народъ въ една такава борба, която да закопае съвсѣмъ цѣлия народъ или пъкъ да го ослаби за много години. Като исхождатъ обикоовенно отъ тоя принципъ, законодателствата сж опредѣлили, щото и наказанията по политическитѣ прѣстжпления да сж пò-строги.

Отъ друга пъкъ страна, г-да прѣдставители, и обстоятелствата се мѣняватъ; сжщо така се мѣнява и настроението на народитѣ. Вамъ е извѣстно, че тоя, който днесъ се счита за прѣстжпникъ: тоя, когото днесъ гонжтъ, прѣслѣдватъ, плюжтъ, може да дойде денъ да бжде героятъ на тоя народъ, на него да правжтъ акламации, да го дигатъ на ржцѣ, да го турнжтъ на най-високото стжпало. Вие знаете, г-да прѣдставители, че въ историята има много подобни примѣри. Случвало се е, щото лица, осждени на смъртъ, на които главитѣ сж били оцѣнени на вѣсь съ злато и които сж били търсени по всички кюшета за да бждыжтъ погубени, слѣдъ врѣме, когато сж се обръщали обстоятелствата, случвало се е подобни личности да сж дохождали на чело на управлението, да сж ржководѣли народа и да му сж показвали неоцѣними услуги. Никой отъ насъ не може да каже, че при извѣстни обстоятелства човѣкъ не може да не стане политически прѣстжпникъ; защото всѣки човѣкъ, който искренно обича своето отечество, не може да живѣе безъ любовь и безъ гнѣвъ, както се е изразилъ и единъ руски поетъ, Некрасовъ:

„Тотъ кто живеть безъ печали и гнѣва,
Тотъ нелюбить отчизну свою“.

Тоя, който гледа подтисничеството, което се върши върху гражданитѣ, и вижда, че отечеството отива въ пропастьта, въ гроба, а не усѣща гнѣвъ, не може да се въодушевлява и да дѣйствува; значи, той не люби своето отечество, не го обича. Заради това, г-да прѣдставители, нека не намираме голѣма грѣшка въ това, че нѣкои отъ нашитѣ съотечественници, при извѣстни врѣмена и обстоятелства, сж били възмутени; защото тѣ сж имали една мисъль, че съ това, което правыжтъ, ще помогнжтъ на своего отечество и сж били увлѣчени — може споредъ тѣхъ тоя пжтъ да е билъ най-добриятъ, а споредъ насъ най-лошиятъ — но това увлечение е било повечето пжти искрено. Искренитѣ хора, хората на сърдцето излизатъ на чело на народа да го ржководыжтъ, но тѣ и гинжтъ. Най-голѣмото нещастие за единъ народъ въ междуособнитѣ войни е това, гдѣто както отъ едната, тъй отъ другата страна, излизатъ най-достойнитѣ синове на народа и се взаимноубиватъ, — цвѣтътъ на народа гине. За туй, когато обсжждаме въпроса за даваньето всеобща амнистия, трѣбва да имаме това прѣдъ видъ. Страститѣ обикновенно обладаватъ хората. Обладанъ човѣкъ отъ тѣхъ лишава се отъ волята за самоупазванье и върши работи, за които може би отпослѣ се раскайва. Но ако има страсти силни, то тѣ сж политическитѣ. Азъ молж това да го утвърдите положително и вѣрвамъ, че всички сте съгласни съ менъ. Като погледнете историята на человѣчеството, ще видите, че при политическитѣ страсти гинѫтъ всички други. Човѣкъ прѣзира дѣцата си, жената си, стария си баща и майка, оставя ги на пѫтя да се скитатъ немили недраги; и то защо? — За отечеството. Отива и се саможертвува. Кой ще откаже тия факти? Та не прѣдъ нашитѣ очи ли се случихѫ подобни злокобни случаи? Въ Русчукъ и други мѣста, распалени отъ политическитѣ страсти, не излѣзохѫ ли братъ срѣщу брата да се биѭтъ?

Ето защо, г-да прѣдставители, сега, когато се минѫ тоя огънъ, който палеше сърдцата, както на едната, така и на другата страна; когато се уталожихѫ духоветѣ; като имаме прѣдъ видъ, че ако тия духове бѫдѫтъ винаги раздразнявани, винаги цвѣтътъ на народа ще се коси, а когато се уталожѫтъ, обичай е, да се прощава всичко — защото така го изисква не само хуманностьта, човѣщината, но и отечественитѣ интереси; като се има всичко това прѣдъ видъ, питамъ: кой отъ васъ, г-да прѣдставители, нѣма да се съгласи съ менъ и нѣма да каже, че тия ожесточения, тия ужасии, които се захванахѫ още отъ първия прѣвратъ, не трѣбва да се продължаватъ по́-нататъкъ? Ще се намѣри ли нѣкой да каже, че отмъщението е свято и че трѣбва до края да караме отмъщението? Ако нѣкой днесъ или вчера бѣхѫ на власть и ни колѣхѫ и бѣсехѫ, трѣбва ли и ние утрѣ, когато дойдемъ на власть, да вършимъ сѫщото? Ако се поставяме на тая точка, вѣрвате ли, че това ще бѫде въ интереса, вѣрвате ли, че ще бѫде въ полза на нашето отечество България? И тогава, когато ние търсимъ да намѣримъ исхода къмъ умирението, трѣбва ли да се поставимъ на тая гледна точка? Защото на нѣкои се струва, че щѣло да бѫде злѣ за отечеството, трѣбва ли да откажемъ милосърдието и прѣзрѣмъ интереситѣ на това отечество, като не пуснемъ да се върнѫтъ въ него тия, които сѫ били лишени отъ възможностьта да живѣѭтъ въ него отъ осъмъ години насамъ? И да не отворимъ ли вратитѣ на затворитѣ, за да пуснемъ ония, които невинно, може би, лѣжѫтъ въ затворитѣ? (Д-ръ Минчо Цачевъ: Не е истина!) Истина е, г-нъ Цачевъ; защото и вие лѣжахме така. И срамно е да казвате, че не е истина, когато и вие на себе си сте го испитали. (Прѣдсѣд.: Молѭ, да се не обръщате лично къмъ нѣкои отъ г-да прѣдставителитѣ). Да ме не прѣкѫсватъ.

Г-да прѣдставители! Мислѭ, че повече говоренье по тоя въпросъ ще бѫде излишно. Само ще ви припомнѭ нѣколко случаи, отъ които ще се убѣдите, че налѣжаща нужда е една обща амнистия да се даде — да стане едно общо забравянье. Прѣдварително щѣхъ да повторѭ своята мисъль, че въ тия два прѣврата — първиятъ и вториятъ — едни хора като сѫ теглили на една, други на друга страна, може би сѫ били правели излишности, както отъ едната, тъй и отъ другата страна, и ако ние не заличимъ тия излишности, ние трѣбва да почнемъ да ги изваждаме на явѣ и да притеглимъ всички ония, които сж виновни, да отговарятъ прѣдъ надлѣжнитѣ сждилища. Азъ не разбирамъ другъ срѣденъ пжтъ; ние — или всички, които сж замѣсени въ тия работи, трѣбва да сждимъ, или всички трѣбва да опростимъ. Хубаво размислете, кое ще бжде пó-человѣчно, и пó-полезно за държавата: да ли да започнемъ единъ по единъ всички дѣятели — първостепени, второстепени и третостепени — да теглимъ подъ сждъ и да развълнуваме наново страната и да почнжгъ да кипжтъ страститѣ, или да кажемъ, че станжлото е станжло, ние сега сме братя и за напрѣдъ желаемъ да бждемъ братя, прощаваме всички грѣхове и отъ сега нататъкъ желаемъ да заживѣемъ новъ животъ, нова епоха. Въ интереса на външния миръ на държавата, въ интереса на вжтрѣшния миръ, ние сме длъжни да дадемъ тая обща амнистия. Бждете увѣрени, г-да прѣдставители, че емигранството е ужасно нѣщо, нѣкои отъ васъ сж го и испитали: човѣкъ е лишенъ отъ своето отечество, отъ своитѣ приятели, въ чужда земя, между чужди хора, лишенъ отъ прѣхрана; въ такова положение човѣкъ не само страда, но и нравствено даже може да отпадне, ако нѣма съвършенно твърдъ характеръ. Емигрантството, мизерията, тѣглото съ течението на годинитѣ, може да поколебае и най-твърдия характеръ, и, въ такъвъ случай, всѣка чужда държава, всѣки неприятель може да намѣри оржжие въ такъвъ отчаянъ човѣкъ. Желаете ли и за напрѣдъ да има такива лица? Желаете ли да давате оржжие на такива държави? Ако за вънкашни цѣли хората могжтъ да се въсползуватъ съ нашитѣ емигранти, съ нашитѣ братя, които сме тикнжли въ мизерията, още пó-скоро могжтъ нѣкой недобросъвѣстни хора да се въсползватъ отъ тѣхъ за да тъпчжтъ и вжтрѣщната наша свобода, та да неможе народътъ никога да се ползува отъ тия добрини, които му се гарантиратъ отъ Конституцията. Отчаянието, казахъ го, привежда хора къмъ крайни постжпки, и единъ отчаянъ човѣкъ, рѣшилъ се да рѣчемъ и дошълъ въ България сь злонамѣрени цѣли, ще потопи въ скръбь не само сума фамилии и други хора, които е познавалъ, но и цѣлата страна, защото едничкия тоя фактъ е въ състояние да даде поводъ, да даде оржжие въ ржцѣтѣ на нѣкои злонамѣрени хора, за да тъпчжтъ свободата на отечеството си подъ прѣдлогъ че го спасяватъ. За това, ако погледнемъ въпроса отъ вънкашна страна, ще дойдемъ до заключението, че нашитѣ интереси изискватъ да забравимъ минжлото, да отпростимъ всички и да имъ дадемъ възможность да се прибержтъ тука при насъ. Ако разгледаме въпроса и отъ страна на вжтрѣшната наша свобода, пакъ ще дойдемъ до заключението, че интереситѣ на нашето отечество изискватъ, щото всички ония, които сж сждени, осждени и лежжтъ въ затворитѣ, като политически прѣстжпници, да се върнжтъ между насъ и въ обятията на своитѣ сѣмейства.

Съ това нѣщо ще се смѣгчѫтъ ожесточенитѣ души и на тия, на които сърдцата сѫ отвърдѣли и рѫцѣтѣ готови да посѣгатъ. Тѣ сами ще се сѣпнѫтъ, като стоѭтъ между своитѣ приятели, братя и сестри, и се ползуватъ отъ свободата и добринитѣ, които отечеството имъ дава.

Освѣнъ това, г-да прѣдставители, има цѣлъ редъ дѣла заведени и които още не сѫ се разгледали, а стоѭтъ висящи. Дѣла по избори, дѣла по съпротивление на властьта и други подобни. Вие знаете, че въ минѫлия 8-годишенъ режимъ подобни дѣла сѫ зовеждани и сѫ биле притеглени и като подсѫдими и като свидѣтели по 200 души. Между насъ мнозина ще има, които ще укажѫтъ на мѣста, като Троянско, Плѣвенско и другадѣ, гдѣто хората сѫ биле влачени, безъ да говорѭ за Тракия. Ако вие оставите тия дѣла пакъ да висѭтъ и за напрѣдъ, ако не вземете да ги прѣкратите и заличите съ една амнистия, увѣрени ли сте че утрѣ, при голѣмитѣ промѣнения, които ставатъ у насъ, нѣма да се въсползува нѣкой да сѫди хората подъ сѫщата гаранция и пр.? Всичко това ми дава право да се обърнѫ къмъ васъ, г-да прѣдставители, и да ви помолѭ, да се съгласите, да се приеме по принципъ моето прѣдложение, а сѫщо тъй да приемете и това, да стане всеобща амнистия за всички политически прѣстѫпници.

Слушамъ нѣкои да казватъ, че би могла да се даде амнистия, но съ исключение за нѣкои хора. Ако е работата да се даде амнистия съ исключение, тогава нѣма защо да губимъ врѣме да искаме обща амнистия, защото такава амнистия има отъ Стамболова 1888 година. Тамъ е казано: амнистиратъ се всички, освѣнъ главатаритѣ на движенията, които главатари се опредѣлѭтъ отъ правителството. Ако желаемъ въ тия въпроси да бѫдемъ по горѣ отъ Стамболовската Камара, трѣбва да кажемъ: дава се обща амнистия, забравя се всичко минѫло. Не бихъ желалъ, г-да прѣдставители, повече да говорѭ, понеже мислѭ, че въ тоя случай нито говоренье, нито убѣждение е нуждно. Всички това го чувствуваме и желаемъ, само че трѣбва да бѫдемъ достатъчно доблестни, да го искажемъ по́-силно и да се чуе тамъ, гдѣто му е мѣстото.

Кото молѭ да се приеме по принципъ прѣдложението, което е прѣдъ васъ, азъ на свършванье ще кажѫ, че ако питате менъ азъ бихъ желалъ по-скоро да се свърши. Вие знаете това нѣщо; но отъ друга страна, по принципъ сме взели едно рѣшение, че прѣдложения съ законодателенъ характеръ, каквото е това, понеже ще стане законъ и ще се подлага на подписъ на Князя, не може въ едно засѣдание да се рѣши и не трѣбва да се рѣши. Трѣбва да има три четения. Първото четенье е днесъ и по принципъ ако се приеме, трѣбва да се проводи на комисия, послѣ тя да го докладва на второ и трето четенье; слѣдователно, да се приеме както всѣки законъ. Обаче бихъ молилъ да бѫдете добри да се съгласите на основание чл.

41-й отъ нашия вѫтрѣшенъ правилникъ, да се даде спѣшность въ това отношение на това прѣдложение, понеже, по принципъ като е приeто, нѣма какво да се говори по́-нататъкъ; но за да се испълни формалностьта, да му се даде спѣшность, да се непечата доклада и като се приме днесъ по принципъ, въ понедѣлникъ на второ четенье. Вторникъ на трето четенье и да се свърши. Ако е рѣшено да се приеме това, не намѣрвамъ причини да се отлага, особенно като виждамъ, че комисията ще има врѣме да размисли върху него въ сѫбота и недѣля и въ понедѣлникъ да прѣдстави на Нар. Събрание изработено нѣщо. (Нѣколко гласове: Прието!) Само пакъ ще молѭ г-да народнитѣ прѣдставители, да обърнѫтъ внимание върху думата „всеобща“. По́-добрѣ е да се даде за всички амнистия, да се не прави исключение, и отъ друга страна, да се приеме за срокъ началото на освобождението на България. На мнозина може да се покаже това като безцѣлно. Азъ говорѭ зарадъ туй, защото и тогава е имало политически прѣстѫпления, които може би до сега не сѫ открити, но за напрѣдъ може и да се откриѭтъ. Азъ отивамъ по́-нататъкъ. Вие помните, че въ пърнитѣ врѣмена на нашето сѫществуванье, въ 1880 година, источната часть на тогавашното Княжество бѣше обявена въ военно положение и главнокомандующиятъ бѣше генералъ Ернротъ. Наистина, казваше се, че било разбойническо движение въ Тузлука и Дели-Орманъ, и нѣма съмнѣние, че е имало и разбойници, но то бѣше отъ политически характеръ. Дѣйствително, турци бѣхѫ тогава наши противници, а не наши съотечественници, не ония, които сега сѫ вънъ; но великодушието на българския народъ го изисква, щото тия отъ тѣхъ, които сѫ останѫли вече и сѫ осѫдени вече на 15 годишенъ затворъ и на вѣчно заточение, да се считатъ като политически прѣстѫпници. Тъй щото, само по такъвъ случаи, г-да прѣдставители, ще имаме право да искаме прѣдъ вѫншния свѣтъ, особенно прѣдъ турското правителство, прѣдъ Негово Императорско Величество Султана, да бѫде милостивъ къмъ ония нещастни политически затворници, които гниѭтъ въ азиятскитѣ тъмници. (Рѫкоплѣскание).

Върху даньта къмъ Високата Порта.

(Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обокновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 14 Декемврий 1894 година).

Г-да прѣдставители! Молѭ ви, да бѫдете търпелива даислушате нѣколко думи, които желаѭ да искажѫ по първия параграфъ на настоящия бюджетопроектъ за държавнитѣ дългове.

Най-напрѣдъ е параграфътъ за исплащанье на Високата Порта даньта на бившата Источна Румелия прѣзъ 1895 год. 2,951.000 лева.

Прѣди да захванѫ да говорѭ по това перо отъ нашия расходенъ бюджетъ, нека ми бѫде позволено да кажѫ, че крайно съжалявамъ, гдѣто нашата бюджетарна комисия не искара изъ своята срѣда единъ докладчикъ, който да искаже общото мнѣние на коммисията изобщо по-всичкия бюджетъ и като какви основания е имала тя, при разгледваньето на бюджета, какви намаления е направила и какъ е сключила бюджета.

Г-да прѣдставители! Азъ прѣдлагамъ да се заличи тоя параграфъ отъ нашия бюджетъ и да се не даватъ тия пари. (**Вълко Нейчовъ**: Ако може да стане това, азъ ще рѫкоплѣскамъ.) Може да не приемете това, но азъ прѣдлагамъ и ще ви кажѫ защо. Извѣстно ви е, г-да народни прѣдставители, когата сѫществуваше автономната область Источна Румелия, турското правителство взимаше данъкъ само 5000 лири отъ митницитѣ. (**Дим. Х. Ивановъ**: И други 240,000 лири) и пощитѣ (**Прѣдсѣд.**: Молѭ, оставете г-на Киганчева да говори) Г-нъ Ивановъ! Азъ не бѣхъ въ Македония прѣзъ 1883 година, а бѣхъ въ Пловдивъ и позволете ми да кажѫ, че знаѭ нѣкои работи, които вие може би да желаете да скриете. Искамъ да кажѫ, че турското правителство е взимало 5000 лири отъ приходитѣ на митницитѣ по българскитѣ граници, а останѫлитѣ приходи, които се прибирахѫ отъ Источна Румелия, не влизахѫ въ турската касса. (**Ив. Златаровъ**: Не бѣхѫ 5000 лири!) Г-нъ Златаровъ много желае да възразява на това, и още и сега възразява. Азъ много добрѣ знаѭ, че не бѣше всичкия данъкъ само 5000 лири, но знаѭ, че тия 5000 лири влизахѫ въ турската касса, а останѫлитѣ пари отивахѫ тамъ, гдѣто даваме сега тия пари, т. е. на бонхолдеритѣ. Добрѣ. Слѣдъ съединението се почнахѫ прѣговори между България и Турция за урежданьето на нѣкои въпроси. Тия прѣговори не се свършихѫ, понеже се правихѫ у насъ много и разни прѣврати, а може-би че се задържахѫ нарочно, за да не се дойде до споразумѣние, щото конвенцията да бѫде въ интереситѣ на българския народъ. Както и да е, дохожда работата до тамъ, че министерството на Стамболова, като искаше да се покаже добро къмъ Турция, та да си спечели благоволението на Турция, а особено благоволението на западнитѣ държави и троинственния съюзъ — понеже Турция бѣше дала дълговетѣ си да ги управляватъ бонхолдеритѣ отъ Англия, Франция и други западни държави — сключи конвенция за румелийския данъкъ, но не била подписана отъ турското правителство, понеже то не се интересуваше, тъй като нѣмаше да влѣзѫтъ паритѣ въ неговия джобъ. Ето, тая конвенция върви и до днесъ и се исплаща румелийския данъкъ. Ако дѣйствително турското правителство би се ползувало твърдѣ много отъ тоя данъкъ, който му даваме, и би поискало да запази своитѣ интереси, то щѣше да иска само да подпише конвенцията; но понеже турското правителство не се е интересувало, оставило е нашето правителство да подписва съ бонхолдеритѣ. Така щото, азъ мислѭ, че тоя данъкъ не е толкозъ подкупъ на турското правителство, колкото на западнитѣ държави. И когато снощи нѣкои говорихѫ, че ние правимъ материялни жертви и отпущаме милиони, ето тукъ още други жертви, принесени на тройствения съюзъ. (Вълко Нейчовъ: На ли ни сѫ покровители?)

Но нека приемемъ тая точка зрѣние, която ни прѣдставлява г-нъ министрътъ на външнитѣ дѣла; нека признаемъ, че дѣйствително тия, които сѫ подписали конвенцията, имали сѫ пълномощие и сѫ били пълномощници на турското правителство, и че слѣдователно сега даваме паритѣ на отоманската държава, а не на бонхолдеритѣ. Азъ пакъ ще кажѫ, че ако е имало врѣме, когато ние би могли съ най-голѣмо право да задържимъ тия пари и да се не даватъ, то е сегашното врѣме. За това, прѣдлагамъ на г-да прѣдставителитѣ, да се съгласѭтъ съ мене, за да се заличи тоя параграфъ отъ бюджета за държавнитѣ дългове. Причинитѣ сега захващамъ да ви кажѫ.

Г-да прѣдставители! Ние се считаме, споредъ международнитѣ договори, васална държава на турската империя. Ние испълняваме своитѣ задъжения по отношение къмъ тая държава коректно повече, отъ колкото трѣбва; но да ли тая държава е испълнила своитѣ задължения по отношение къмъ насъ? Помните, че прѣзъ войната въ 1885 г., когато нападнахѫ сърбитѣ нашитѣ граници, бившиятъ князъ Александръ и неговото правителство телеграфически се отнесохѫ до Султана, да му кажѫтъ, че границитѣ се нападатъ отъ неприятеля и желаемъ да ни помогне. „Ако си нашъ сузеренъ, къмъ когото ние имаме задължения, то и ти имашъ задължение; ела да ни помогнешъ, за да отървемъ границитѣ отъ неприятеля.“ Какво направи Отоманското правителство? Мръднѫ ли поне съ пръстъ да каже, че тая територия е часть отъ отоманската империя? — Не направи нищо: напротивъ, натрупа своитѣ войски на тракийскитѣ граници, а тамъ кѫдѣ Скопье не проводи нито единъ войникъ, макаръ да имаше опасность отъ тамъ. Така ли бива лояленъ сузеренъ? Само ние ли сме длъжни да испълняваме задължения спрямо Турция, а тя да не испълнява своитѣ задължения спрямо насъ? Ето една причина, която може да ни даде поводъ, да ни даде право, да откажемъ плащането на тоя данъкъ. Тѣ — турцитѣ — неиспълняватъ своитѣ задължения спрямо насъ и ние нѣма да испълняваме нашитѣ задължения къмъ тѣхъ.

Г-да прѣдставители! Не е само тая едничката причина, поради която би могли ние да спремъ да не плащаме тоя данъкъ на турското правителство, а има и друга една причина. Вие знаете, че слѣдъ прѣвратитѣ, които станахѫ у насъ, слѣдъ испъжданието на бившия князъ Александръ, избра се настоящиятъ князъ Фердинандъ. Споредъ договоритѣ, първо трѣбваше да се признае нашиятъ князъ отъ турското правителство. И ако турското правителство го бѣше признало, другитѣ държави бихѫ се съгласили да го признаѭтъ. Ние прѣкарахме трудни минути, имахме междуособия, имахме подтисничества вѫтрѣшни вѫншни и то защо? — Защото князътъ не бѣше признатъ и живѣехме при управление шатково. Когато нашитѣ правителства едно подиръ друго се обръщахѫ къмъ Турция да искатъ признаванието на князя, тя отговаряше, както отговаря на всѣки въпросъ. Тя даваше традиционния отговоръ „бу гюнъ таадилъ гюнъ, ярѫнъ гелъ“. — Днесъ е праздникъ, утрѣ ела. Не се ли минахѫ 8 години? Призна ли се за 8 години нашиятъ князъ? Испълни ли Султанътъ своето задължение да даде миръ и спокойствие на своята васална държава България? — Не. Ето и до днесъ не е признатъ и не казва никога кога ще го признаѭтъ. Султанъ Абдулъ Хамидъ е длъженъ да даде поводъ за припознаванието на князя. Когато остава турското правителство да ставатъ у насъ междуособици като не признава князя, вие отивате и му давате още и три милиона лева данъкъ! Защо? Азъ прѣдлагамъ да се не даватъ пари. (Рѫкоплѣсканье отъ лѣвицата).

Г-да прѣдставители! Има и други много въпроси, има и други много причини, поради които ние сме длъжни да покажемъ на нашия сюзеренъ Султанътъ и на неговото правителство, че желаемъ и можемъ да защитимъ своитѣ права или поне добриволно да не испълнимъ ония обязанности, които въ тежкитѣ минути сѫ ни били наложени, отъ кого? — Отъ едно правителство, което мислило да умилостиви Султана и неговото правителство, а така сѫщо и да придобие благоволението на ония Сили, които гледатъ какъ по̀-скоро да ни тикнѫтъ да пропаднемъ икономически, които гледатъ само сокове да изцѣждатъ, а нищо реално ни не даватъ. Вие знаете, г-да прѣдставители, че българскиятъ народъ е распрѣдѣленъ на нѣколко части въ нѣколко държави и най-голѣмата часть отъ тоя народъ стои подъ турското владичество. Вие знаете, г-да прѣдставители, че данъкътъ за Источна Румелия, че тия тяжести, които искатъ отъ насъ, искатъ ги по силата на единъ договоръ, по силата на Берлинския договоръ. Ако се иска по силата на тоя договоръ да испълняваме нѣкакви задължения, то и ние сме въ правото да искаме онова, което тържественно ни е далъ тоя договоръ и то безъ да сме имали свои прѣдставители въ конгреса. Когато ставатъ насилия и жестокости надъ нашитѣ братия, когато не се дава никаква възможность за животъ въ непосрѣдственнитѣ владѣния на Султана на нашитѣ еднокръвни братия, нашето население не може да стои хладнокръвно; защото всѣко вълнение тамъ отразява се и тукъ. Това не може да го не знае турското правителство. Това не може да го не знаѭтъ европейскитѣ

Сили. И ако турското правителство желае да бѫдемъ въ добри отношения съ него и да испълняваме своитѣ задължения спрямо него, трѣбва и то да испълнява своитѣ задължения. Вие, тукъ, въ нашия бюджетъ ще видите, че отпускаме пари за турски училища — руждиета, отпущаме пари за поддържанье на турското духовенство. Има ли нѣкаква взаимность Турция съ нашитѣ сънародници тамъ? Има ли въ тамошния бюджетъ прѣдвиденъ кредитъ за нѣкои български училища, за наши свещенници, или за висшето наше духовенство. Не се ли събира тамъ най-тѣжъкъ данъкъ отъ българското население? А какво му се дава? Нищо. А тѣ — турцитѣ — претендиратъ нѣщо отъ насъ и ние трѣбва да претендираме отъ тѣхъ. Ако турското правителство притѣснява българското население въ Македония; ако допуска да се располагатъ разбойници съ него, ние не можемъ да бѫдемъ спокойни и мирни. (Прѣдсѣд.: За данъкътъ говорете, г-нъ Китанчевъ!) Заради това, ако желае турското правителство да му даваме данъкъ, то трѣбва добрѣ да управлява нашитѣ братя. (Маню Бояджиевъ: Слѣдователно!) До когато въ Македания турското правителство на два милиона народъ, нѣма да даде възможность да има свое....

Д-ръ Минчо Цачевъ: Жално е, г-нъ Китанчевъ. Азъ го знаѭ това пò-добрѣ отъ тебе, ама единъ милионъ души войска трѣбва.

Прѣдсѣд.: Молѭ г-на Д-ра Цачева да не говори.

Хр. Конкилевъ: Тукъ пари се даватъ!

Манолъ Стефановъ: Г-нъ Конкилевъ! Вие сте били депутатъ въ Стамболовата Камара. Ти си вотиралъ за тия пари.

Тр. Китанчевъ: Защищавайте турцитѣ, г-да, защищавайте ги! . . . .

Хр. Дограмаджиевъ: Турете фесове!

Маню Бояджиевъ: (Къмъ Конкилева и Китанчева). Три пѫти сте били депутатъ по онова врѣме и три пѫти сте гласували тия сумми!

Тр. Китанчевъ: Г-да прѣдставители! Като прѣдлагамъ това, нищо не ви налагамъ. Вие ще го отхвърлите, но позволете ми да искажѫ мнѣнието си.

Вълко Нейчовъ: Да отиде г-нъ Китанчевъ въ Македония да казва това.

Манолъ Стефановъ: Нѣмаме, г-нъ Китанчевъ, милиони щикове. Ако имахме. . . .

Д-ръ Минчо Цачевъ: (Вика високо.) Г-не прѣдсѣдателю! За хатѫра на г-на Китанчева не трѣбва да станемъ причина, щото утрѣ да гниѭтъ по затворитѣ 10.000 души македонци! (Шумъ.) Какво е това?

Прѣдсѣд.: Г-нъ Китанчевъ! Уважавайте Камарата; имайте прѣдъ видъ, че малко врѣме ни остава.

Тр. Китанчевъ: Мене ли правите бѣлѣжка, г-не прѣдсѣдателю?

Г-да прѣдставители! Гледамъ нѣкои отъ васъ ми казватъ, че за да може да се испълни това нѣщо, трѣбвало милионъ щикове. Ние тукъ можемъ да заличимъ това перо отъ бюджета и никой нищо нѣма да ни каже; защото нѣма никаква война да се води. Турското правителство малко се интересува. Отъ друга страна, ви казвамъ, че до гдѣто турското правителство тъй злѣ се отнася съ нашитѣ братя въ Македония, до гдѣто оставя сръбскитѣ консули да се распореждатъ въ Македония и до гдѣто оставя разни проповѣдници и рускитѣ консули да агитиратъ отъ село на село противъ насъ, а въ полза на Сърбия, ние сме длъжни да казваме на турското правителство, че нѣма защо да чака отъ насъ пари. Нашето правителство, г-да прѣдставители, трѣбва да бѫде прѣди всичко правителство на българския народъ, трѣбва да защищава общитѣ интереси на тоя народъ, че послѣ да бѫде правителство на извѣстна партия. А за да може да защищава общитѣ интереси на тоя народъ, трѣбва да гледа нашитѣ идеали, трѣбва да гледа, ако не друго, то поне да имаме културно съобщение съ нашитѣ братя. А и такова нѣщо турцитѣ не даватъ. (Прѣдсѣд.: По параграфа говорете, г-нъ Китанчевъ. Вие говорите за друго). Понеже виждаме, че нашитѣ братя бѣгатъ отъ Македония, дохождатъ насамъ и обезпокояватъ нашата страна, то ние не можемъ да бѫдемъ справедливи, ако не заявяваме често на турското правителство, че трѣбва да тури редъ тамъ, гдѣто живѣѭтъ нашитѣ братя или пъкъ ние сами ще употрѣбимъ всички сили и срѣдства, за да покажемъ на турското правителство, че трѣбва да испълни своитѣ задължения. И първото срѣдство е: да се унищожи този данъкъ — да се заличи това перо отъ нашия бюджетъ. Съ крайно съжаление констатирамъ, че тукъ се явяватъ защитници на турцитѣ и противъ общитѣ интереси на българскиятъ народъ и не желаѭ повече да говорѭ.

* * *

КОРЕСПОНДЕНЦИЯ

Писма до частни лица 1).

Драги ми Тодоре! (Д-ръ Т. Василевъ).

Да ме прощавашъ, брате, че не ти отговорихъ на врѣме; имахъ, както и сега имамъ много работа, а отъ друга страна (защо да не се признаѭ?) отъ *мукаетсжзлжкъ*.

Разбирамъ твърдѣ добрѣ колко е тежко на человѣка тамъ, като не получава писмо, защото самъ съмъ билъ въ твоето и въ сто пжти по-лошо положение. Но потърпи, още нѣкоя година и друга помъчи се; за да се закалишъ добрѣ и да се приготвишъ за нови мжки и страдания, за нови борби и падания, ако желаешъ да бждешъ всѣкога съ народа и за народа. Ако ли пъкъ отстжпишъ отъ този пжтъ и поискашъ да се присъединишъ къмъ враговетѣ на този народъ, да станешъ богатъ и аристократъ; потърпи още малко и ще ти дойде наградата. Това е прѣдоставено самъ да си избирешъ. Послѣдниятъ пжтъ да хванешъ даватъ ти право послѣднитѣ ти страдания и можешъ вече да кажешъ: „Стига толкозъ — искамъ да поживѣѭ и да се насладѭ“! Но ако разберешъ, че най-голѣмото наслаждение е страданието за доброто и правдата — ти трѣбва още отъ сега да прѣсмѣтнешъ, че цѣлиятъ ти животъ трѣбва да бжде борба, по нѣкога успѣшна, по нѣкога безуспѣшна, но всѣкога ожесточена и горчива.

Чети Тодоре, учи се, събирай знания още отъ сега, за да ти помогнжтъ по-послѣ; но най-много обръщай внимание на направлението си, на характерътъ си; защото, ако нѣма добро и правда на този свѣтъ, не е причината, че хората не знаѭтъ, а е — че не искатъ правдата. Азъ те познавамъ до нѣкждѣ и могж да прѣдскажж, че ще излѣзешъ человѣкъ отъ нашата черга, само гледай да четешъ повече Историята. За сега ти прѣпоржчвамъ да прочетешъ: Эд. Б. Тайлора. Антропологія (введеніе къ изученію человѣка и цивилизаціи) пер. съ Англійскаго И. С. Ивина.

Като я прочетешъ хубаво и се стараешъ да си правишъ отъ неѭ *выписки* на онѣзи мѣста, които най-много ти се харесватъ въ едно особно тевтерче; не бързай съ четеньето; нека е полека та основно; малко да си челъ, но да си го разбралъ и

---

1) Тукъ помѣстваме само нѣколко писма, които ни се доставихж. Безинтереснитѣ мѣста въ тия писма пропускаме, а тъй сжщо и нѣкои изражения относящи се до разни лица и то само въ първитѣ нѣколко писма.

Ю. И.

да го помнишъ. Та като я прочетешъ — пиши ми, азъ ще ти рекумандувамъ слѣдующитѣ, които трѣбва да прочетешъ. Ако искашъ, прѣпоръчи я и на другитѣ приятели, бивши мои ученици, които ще поздравишъ най-искренно отъ мене.

Райновъ получи стипендия и отиде да продължава по физико-математическия факултетъ въ Белгия. Той вече постъпи и слѣдва тамъ. Азъ получихъ отъ него двѣ писма и съмъ му отговорилъ. Писахъ му да ти напише и тебе едно писмо тамъ, но ти хубаво ще направишъ, ако го прѣдваришъ. Адресътъ му е: Liège, Belgique. Monsieur Bogil Raynoff, étudiant, 2 rue Avenue Blonden.

Азъ съмъ пъкъ учитель въ гимназията тука. Прѣподавамъ пакъ История и География въ IV и V кл. и Български Язикъ въ долнитѣ класове. Доста съмъ добрѣ отъ къмъ здравьето си. Отъ Македония писма неполучавамъ, защото се боѭтъ да ми пишѫтъ. Ако пишешъ ти нѣкому въ Солунъ, питай го какъ вървѭтъ сега тамъ работитѣ и като ти отговори, обади ми, защото се интересувамъ, а пъкъ направо не искамъ да пишѫ нѣкому, защото могѫ да имъ напакостѭ въ нѣщо.

Отъ тебе само двѣ писма съмъ получилъ. Надписвай ги: Въ Пловдивъ, Т. Китанчевъ, учитель въ гимназията, тѣ идѫтъ. Напиши ми нѣщо по-подробно за себе си какъ живѣешъ. При всичко, че не даватъ стипендия тука за срѣдно учебно заведение, но не се безпокой много. Но пакъ гледай, ако може тамъ нѣщо да сполучишъ, то по-хубаво. За другъ пѫтъ повече.

Пловдивъ, 1883 год. Ноемврий 24-й.

Драги ми Тодоре!

Твоето писмо ми достави истинско удоволствие, прочетохъ го съ ищахъ, имено защото бѣше написано искрено и безъ прѣструвки; защото бѣше приятелско. Всѣкога, като ми пишешъ, съобщавай ми по такъвъ начинъ повечко нѣща, които мислишъ, че ще ме интересуватъ. Стига си се извинявалъ и просилъ прощения въ писмата.

За писмото ти до Райнова, азъ съмъ кривъ; не му го проводихъ, а само му писахъ на кѫсо съдържанието и то твърдѣ късно. Той да видишъ мене какъ ме ругае! Но не го ли знаешъ, че скоро пламва, и че всичко това върши на бърза рѫка и отъ чисто сърдце? Защо и ти си обърнѫлъ толкова внимание, та не щѣлъ си да забравишъ во вѣки неговитѣ думи? Ти нему пиши му по честичко, ако ти е възможно, защото и той тамъ е отдалеченъ и очаква писмата, като топълъ хлѣбъ; а пъкъ като не получи, не знаешъ ли какъ се ядосва? И той като тебе сега се бори съ уроци и забѣлѣжки (особенно съ плюсоветѣ и минуситѣ); защото, ако не издържи тъзи година испитъ, губи стипендията си.

За свѣдѣнията отъ Солунъ — благодарско. Азъ до сега не бѣхъ получилъ писмо и не знаяхъ тия работи.

Своятъ животъ гдѣто ми описвашъ, напомня ми и моятъ прѣминжлъ. То е всичко право и при тамошнитѣ обстоятелства иначе не може и да постжпва ученика, освѣнъ както ти. И никой не може и не смѣе да укривява тебе, както ти си си прѣдположимъ. Това азъ много хубаво го знамъ.

Нашитѣ писма си ги разбралъ малко криво, особено моето. Ако ти писахъ да ми раскажешъ нѣщо за живота си тамъ, за свои нѣкои мисли, какъ прѣдполагашъ да се занимавашъ, то съвсѣмъ не ми е била цѣльта да искамъ отъ тебе отчетъ като твой бивши учителъ или незнамъ що, а просто се интересувамъ да узнаѭ за тебе нѣщо по-подробно; защото драго ми е да слушамъ какъ живѣешъ, какъ се учишъ, какъ четешъ, какъ добивашъ нови знания. Просто се интересувамъ като за свой искренъ приятель. Ако ти прѣпоржчахъ нѣкои книги, то направихъ това не съ нѣкоя друга цѣль, а просто защото мислѭ, че ще ти бждятъ полезни. Пакъ повтарямъ, като на приятелъ. Ако ти спомняхъ нѣколко думи за бждящето ти направление, то бѣше не че се съмнѣвамъ въ тебе, не че те мислѭ за аристократъ и пр., а просто защото азъ, като съмъ харесалъ това направление, желаѭ и приятелитѣ ми да се утвърдѭтъ въ него; не ще кажж да бждятъ като мене, а по-добри отъ мене. Азъ те знамъ какъвъ си и какъ мислишъ да вървишъ, но не за сега ти писахъ, а за бждяще. Нека твоето въображение даже да привикне още отъ сега да не помислява подобни работи, като рахатъ и богатсво. Това искахъ да кажж. Казахъ го пакъ не съ друга нѣкоя лоша цѣль, а като приятелски разговоръ. Знамъ, че при сегашното твое положение тамъ, грѣшно е даже да ти говорѭ за такива нѣща. Но нали сме приятели — можемъ да си говоримъ и такива нѣща. Даже и да се сърдишъ, азъ се́ ще ти пишѫ по нѣкога такива нѣкои, защото обичамъ да ги говорѭ. Не съмъ по-опитенъ и по-закаленъ отъ тебе, за да ти давамъ съвѣти, но нѣма и запрѣщение да ти кажж онова, що мислѭ и що желаѭ да видѭ у тебе. При всичко това, хубаво си направилъ, че си ми писалъ направо своитѣ мисли по тия работи. По такъвъ начинъ най-добрѣ можемъ да се запознаемъ и да се разяснимъ.

Отъ сега за тебе и за твоето учение и направление азъ не се безпокоѭ. Драго ми е, че четешъ повечко. Вѣрвамъ ти ще бждешъ още по-добрѣ по-нататъкъ. Пиши си и стиховетѣ, дращи по нѣщо и проза въ празното си врѣме. Прочети и рускитѣ писатели, колкото можешъ — и твоятъ языкъ ще стане още по-гладъкъ, по-богатъ, по-ясенъ, по-звученъ и по-живъ. Блазѣ ти, че отиде тамъ по-възрастенъ, по-съзнателенъ, по-приготвенъ отъ живота и съ по-опрѣдѣлено направление. Въ продължение на своето учение, ти можешъ още много нѣщо да достигнешъ.

Колкото за твоето стихотворение, то се помѣсти въ „Смѣшля“ безъ измѣнения и отиде въ Солунъ. Не се безпокой; какви по-долни стихове отъ твойтѣ се печататъ!? . . . . Ти упражнявай се. Всичкитѣ поети и писатели не сѫ знаяли такива високи науки, каквито ти ми ги наброявашъ въ писмото си. Ти пиши свои и прави подражание на онѣзи стихотворения, които ти се най-харесватъ. Послѣ отъ твоитѣ, които считашъ за най-добри, проводи ми ги; азъ ще ги прѣглеждамъ и ако ми се видѫтъ добри, ще ги давамъ да се печататъ. Това не е срамота, не е грѣхота. Всички хора така захващатъ писаньето. Лошо само това, ако писаньето на стихове, или друго нѣщо, отнема на ученика много врѣме и бърка на учението и заниманията му, което ти нѣма да допуснешъ. Даже азъ въ послѣдно врѣме, като виждамъ пустотата въ нашата книжнина, и като прѣдполагамъ, че „на безрыбьи и ракъ рыба“, напечатахъ нѣколко свои стихотворения въ видинския вѣстникъ „Свобода“, които по-послѣ може да ти пратѭ за любопитство, а ако би да получавате, то ти си ги прочелъ. Тѣ носѭтъ подписъ „Даскалетина“. А ти, ако прочетешъ хубаво новитѣ руски писатели и нѣкои отъ европейскитѣ, и ако прочетешъ съ внимание критикитѣ на Бѣлински, Писарева и Добролюбова, то ще пишемъ много хубави стихове. За това не се отчайвай, а упражнявай се. Онова което сега чувствувашъ, по послѣ може да го изгубишъ, и ще го търсишъ. Поетическото чувство най е силно въ твойтѣ години. Ето азъ; сега вече не ми идѫтъ на умътъ теми, а напрѣдъ бѣхъ писалъ доста, но като се отчаяхъ — хвърлихъ ги въ морето; а тѣзи, като ги напечатахъ, нѣкои казватъ, че били хубави, пъкъ тамъ споредъ мене, имаше и по-силни, и по-хубави. Както и да е, гледай упражнявай се и въ писаньето; защото трѣбва най-послѣ всѣки да знае онова, което знае, да го прѣдаде на другитѣ — за туй се учи. А то се достига пакъ чрѣзъ упражнение. Мнозина има много умни и учени, но не ползуватъ другитѣ, защото не знаѭтъ да пишѫтъ. Други има и по-прости, но по-способни на писаньето и тѣ повече произведения оставятъ и повече полза принасятъ. Това ти го казвамъ, за да те прѣдварѭ отъ онова, което самъ прѣтеглихъ. Азъ малко могѫ да пишѫ, защото почти съвсѣмъ не съмъ се упражнявалъ. Разбира се, за тъзи година много хубаво си направилъ, гдѣто си обърнѫлъ повече внимание на уроцитѣ. Ти имашъ много добри бѣлѣжки. Алгебрата ще я поправишъ, а толкозъ повече Историята. На краятъ на годината, както вървишъ — ти можешъ да излѣзешъ отъ I разрядъ. Тогава има голѣма вѣроятность за стипендия. За сега почакай още единъ-два мѣсеца, до като си поправишъ бѣлѣжкитѣ и до като обърнѫтъ на тебе внимание учителитѣ; че послѣ скрой едно прошение и дай го на ректора. Че е мжчно да се живѣе въ корпусътъ и че е опасно, азъ го знамъ; но що да се прави? Ще потърпишъ та дано нѣкакъ послѣ се сдобиешъ съ нѣщо. По-нататъкъ азъ можж да ти помогнж съ малко, но не е хубаво да получавашъ на твое име пари. Да видимъ, ще я скроимъ нѣкакъ.

За себе си ще ти кажж само това, че съмъ учитель и прѣдавамъ Историята много по-добрѣ, отъ колкото напрѣдъ, защото имамъ много ржководства, нѣмамъ никакви други главоболия, като въ Солунъ и четж доста. Но имамъ изобщо твърдѣ много работа, та малко ми остава свободно врѣме, за това нарѣдко ще ти пишж. А бе тамъ нѣмате ли си дружество? Кои вѣстници получавате? Ето, видишъ, ужъ малко щѣхъ да ти пишж, пъкъ станж много дълго.

Поздрави всичкитѣ мои познати. На бившитѣ ученици благодарж, че не сж ме заборавили. Прѣдай приключеното на Москова и му кажи много здравье. — Прощавай и бжди здравъ.

Пловдивъ, 19 Декемврий 1883 год.

Драги ми Тодоре!

Писмото ти получихъ и го разбрахъ. Всичко, за каквото ми пишешъ, е вѣрно и азъ го съзнавамъ, но нѣма какво да се прави — ще са търпи. Ако сполучишъ да ти се даде стипендия, много добрѣ ще стане, защото и моето икономическо положение не е блѣстяще; но и ако не получишъ, не се отчайвай. Ако и по-сиромашки и съ по-голѣми страдания, но се́ ще успѣешъ да се дотжтришъ до университетътъ, а тамъ вече зжбитѣ искарваме на министритѣ, — а ти ще имашъ стипендия. Както знаешъ, азъ поддържамъ баща си и майка си; въ послѣдно врѣме братъ ми, по причина на бунтоветѣ е испжденъ отъ Сливенъ; а съмъ се обѣщалъ на Райновитѣ домашни да пращамъ по нѣкоя пара, така щото за менъ малко оставатъ, но колко за тебе още, азъ се́ ще могж да спѣстявамъ. Недѣй се грижи много! Гледай си хубаво работата, чети повече, изучвай историята и литературата особно и непрѣставай да се упражнявашъ въ писанье. Не се ограничавай са́мо въ стихове и въ прѣводи. Старай се още отъ сега да се упражнявашъ въ самостоятелни съчинения и извлечения. Най-много старай се, щомъ прочетешъ нѣщо, послѣ съ свои думи и разсжждения да го излагашъ, и ако продължавашъ да се упражнявашъ по такъвъ начинъ, ще навикнешъ до краятъ на своето учение да пишешъ ясно, чисто и добрѣ. А за да можешъ да се насърдчавашъ по добрѣ, като съчинишъ нѣщо по нѣкой прѣдметъ, каквото и да било, проваждай го въ „Славянинъ“ направо, той печата всичко. Избери си едно лъжливо име, съ което да се подписвашъ, а азъ всѣкога до колкото могж въ писма ще ти права бѣлѣжкитѣ си. Това ти прѣпорѫчвамъ, за да навикнешъ на писаньето, та да нѣма таква несразмѣрность между знанието и умѣяньето да се излага писменно мисъльта, каквато се забѣлѣзва у мене и у всички почти българи, а особено руски въспитанници. Стиховетѣ продължавай, пиши и проваждай въ „Славянинъ". Четохъ твоитѣ стихове напечатани — доста добри, проводи още нѣщо. Но най-много ти прѣпорѫчвамъ да прочетешъ прѣзъ ваканцията съчиненията на Гоголя, Тургенева, Писемски, Островски, Некрасова и пр., че послѣ земи критикитѣ на Бѣлински, Добролюбова, особно на Писарева.

Прочети Шелгунова, Шашкова, Флорински, Португалова (Вопроси общественной хигіены и пр.) и пр. Разбира се вече самъ да прѣцѣнишъ какво да четешъ, но не стой празенъ. За прѣводи, хубаво е, но азъ не прѣдвиждамъ нѣщо особено. Райновъ се учи и самъ се нуждае за пари. Азъ сѫщо сега нѣмамъ, а и до година не ще имамъ. Тогава съ какво ще ги печатаме. — А Министерството не дава пари! За това повече чети, послѣ пиши малки самостоятелни нѣща (но разбира се слѣдъ като се запознаешъ съ въпросътъ по нѣкоя книга) и нѣкой печатай, нѣкой — не; та за *харачлѫкъ* нѣка ти бѫде *ексикъ* малко и азъ ще се погрижа за малко, та дано мине съ по-малко, за да излѣзе съ повече знания. Само гледай здравъ да бѫдешъ.

За мене не знамъ що да ти пишѫ; ти самъ си ме узналъ добрѣ. Едно ми е утѣшението, че спорѣдъ както съмъ узналъ, гдѣто съмъ билъ, лошъ споменъ у моитѣ ученици не съмъ оставилъ. Това не само стига, а е много за мене; то е най-голѣмата ми награда. И тука колко ще се задържѫ, но пакъ да видимъ.

За сега ти проваждамъ двадесетъ (20) рубли книжни. Никому нѣма да казвашъ, че сѫ за тебе, а ще казвашъ че сѫ всички, освѣнъ двѣ, за книги за Китанчева. А пакъ ще ми купишъ и проводишъ само „Антропологія" Тайлора и още „Исторія Русской Литературы" Галахова. На Райнова за тѣзи работи недѣй му писа.

Поздрави всички ми приятели тамъ.

Габрово, 1884 год. Май 19-й.

Драги ми Тодоре!

Прѣди 3—4 дена се завърнѫхъ отъ Виена, гдѣто бѣхъ отишълъ да се лѣкувамъ. За това мое нещастие, може би да си се научилъ. Оздравѣлъ не съмъ, но и съвсѣмъ боленъ не се считамъ. Захванѫхъ пакъ даскалѫкътъ. За мене е мѫчно, но нѣма що да се прави. Райновъ ми пишеше на често за тебе и ми явяваше твоето положение. Азъ прочетохъ и двѣ твои писма до него. Мислѭ, че никой не е въ състояние да чувствува твоето тежко положение по-добрѣ отъ мене: Пуститѣ случки така се наредихѫ въ послѣдно врѣме въ моя животъ, щото азъ минута спокойна не видѣхъ и два дни съ пари не се видѣхъ. По лѣкуваньето въ България и въ Виена задлъжнѣхъ, та на себе си не бѣхъ въ състояние да помогнѫ. Срамъ ме бѣше да ти пишѫ и за това не ти отговорихъ на писмата и не ти писахъ тъй дълго врѣме. И сега сѫщо не съмъ въ състояние нищо да ти помогнѫ, но вѣрвамъ, че ще ми простишъ и ще повѣрвашъ, че причината на моето мълчание е била сериозна.

Ако имашъ врѣме, отговори ми и кажи ми нѣщо за себе си и за тамошниятъ си животъ; какъ отивашъ съ заниманията си, какво слушашъ за стипендия и др. нѣща, които ти самъ мислишъ, че ще бѫдѫтъ за мене интересни. Отъ тука новини не могѫ да ти съобща, защото скоро съмъ дошълъ и защото врѣме малко имамъ съ този даскалѫкъ; а отъ друга страна новинитѣ сѫ тъй ужасни и лоши, щото самъ не знамъ отъ коя да захванѫ и съ коя да свършѫ. Стига да ти кажѫ, че фактически и сега България е руска провинция, а Македония ще бѫде скоро подъ Австрия и слѣдоват. ще стане страна сръбска. Знаешъ, че азъ съмъ Каравелистъ въ това отношение, че одобрявамъ и поддържамъ неговата политика и външна и вѫтрѣшна, но, когато въ врѣме на Каравеловото управление руситѣ си пѫхѫтъ муцуната на всѣкѫдѣ, запрѣщаватъ по дружинитѣ българ. язикъ, българ. пѣсни и българ. хора́, то какво ли ще бѫде послѣ? Опозицията е подкупена и крайно безобразна. Князътъ . . . . . . (тукъ исхвърляме нѣколко реда. Ю. И.). А руситѣ сериозно сѫ се запѫнали да го испѫдѭтъ, за да докаратъ другъ. Либералната партия иска да го закрѣпи, ама той самъ върви къмъ пропасть. Не стигахѫ вѫтрѣшнитѣ въпроси, ами още и тѣзи династически безумия на сила ни се налагатъ. Като земешъ прѣдъ видъ желѣзници, борчове, икономически отпадъкъ, безсмисленностьта и простотията на простия народъ, некадърностьта на интелигенцията и др. работи; като се има прѣдъ видъ още съглашението между самитѣ държави, азъ вѣрвамъ, че скоро ще ни раздѣлѭтъ, скоро-скоро ще ни постигне сѫдбата на поляцитѣ и малоруситѣ. Нейсе. Ти за сега гледай си работата, не се обезпокоявай отъ подобни мрачни мисли и прокобявания.

Моя адресъ е: Sophia (Bulgarie) Т. Китанчевъ, учитель въ гимназията. Поздрави и други приятели и бѫди здравъ.

София, 6 Февруарий 1885 г.

Драги ми Тодоре!

Писмото ти получихъ. Радвамъ се че си добрѣ. Отъ тука новини нѣма какви да ти пишѫ. Ти отъ рускитѣ вѣстници по-добрѣ ги знаешъ; защото сега нашата сѫдба се рѣшава вънъ отъ

България. Вѫтре е всичко спокойно. Има руска партия, която би желала окупация, но тя е твърдѣ малка и незначителна.

По-добрѣ ще направишъ да ми пишешъ по-напространо ти: какъ се огнасятъ съ васъ тамъ другаритѣ, какъ гледа обществото и добритѣ хора на българскитѣ работи и пр. Особено удоволствие ще ми достави писмото ти, ако ми пишешъ какво си челъ и съ какво си се занимавалъ, а сѫщо ако ми съобщишъ нѣщо за другаритѣ си българи — семинаристи и студенти.

Сега ще те молѭ да ми купишъ и проводишъ слѣдующитѣ книги: 1) Историческая Христоматія по новой и новѣйшей исторіи отъ Гуревича, 2) Боклъ. Исторія цивилизаціи въ Англіи, 3) Дреперъ. Исторія умственнаго развитія Европы, 4) Шерръ, Комедія всемірной исторіи, 5) Шерръ. Исторія цивилизаціи въ Герминіи, 6) Гизо. Исторія цивилизаціи въ Европѣ, 7) Минье. Исторія Француской Революціи и 8) Грановскій. Собраніе Сочиненій.

Слѣдъ това ще питашъ учителя по педагогика: кои учебници отъ Отечествовѣдение, География, Естествовѣдение и прѣдметно обучение сѫ най-добри; кои отъ тѣхъ се прѣподаватъ въ отдѣленията въ Русия и по нѣколко различни ще земешъ отъ тия учебничета, заедно съ рѫководствата (ако има) и ще ми ги испратишъ.

Питай сѫщо по книжарницитѣ или нѣкой ученъ человѣкъ: има ли нѣщо прѣведено отъ слѣдующитѣ писатели по историята: Гибонъ, Тьери, Маколей, Гротъ, Юмъ, Робетсонъ, Дункеръ. Ако има, то кои тѣхни произвѣдения, въ колко тома и колко струватъ. Всичко това ще ми пишешъ. Питай още прѣведена ли е: „Исторія французской революціи“ *Едгара Кинé*.

Питай и пиши ми колко струватъ тия книги, за да ти испроводѭ паритѣ. Адреса ми е сѫщия.

3 Мартъ 1886 г. Търново.

Теодору Васильеву.

Прѣди нѣколко дена ти испроводихъ 25 рубли книжни. Щомъ ги получишъ, да ми извѣстишъ. Педагогически книги не щѫ вече; но ако намѣришъ нѣкои отъ ония, които бѣхъ ти написалъ въ прѣдишното си писмо, купи и проводи ми ги, а азъ паритѣ ще ти испроводѭ. Ако ли пъкъ нѣмашъ пари, пиши ми да ти испратѭ. Особно гледай: Бокля, Дрепера и Минье (Истор. французской Революціи). Но никога да не ми проваждашъ книги въ сандъчега, защото излизатъ много скѫпи, тъй като зематъ и гюмрукъ, а най-добрѣ провождайми ги една по една по пощата съ проста бандероля. Така излизатъ и по-евтени и по-лесно се испращатъ и се получаватъ. За сега и азъ не знамъ кѫдѣ се намира Райновъ, той скоро трѣбва да се върне тука.

Търново, 1885 год. Априлий 20.

Драги ми Стойко Казанджиевъ!

Писмото ти получихъ, но не ти отговорихъ на врѣме, едно, защото бѣхъ залисанъ съ распорѣжданьето на уроцитѣ си и бѣхъ отишълъ по празницитѣ въ Търново, а друго, да се признаѭ — отъ небрѣжность. Мислѣхъ, че ти си заминѫлъ вече, спорѣдъ както ми пишеше въ писмото си, че кѫдѣ краятъ на Марта ще тръгнешъ, но сега се научихъ отъ единъ приятель, че още си билъ въ Троянъ. Този мой приятель даже се научилъ, че баща ти не желаялъ да те испраща на учение въ Русия. Незнамъ до колко е истина, но ако е вѣрно, мене много ми е жално и досадно, ако не отидешъ. Пакъ не ми се вѣрва, защото познавамъ баща ти и го знамъ, че е състоятеленъ и уменъ человѣкъ, слѣдов. подобно поведение въ този случай отъ негова страна би било твърдѣ странно и недобро. Както и да е, мислѭ, не ще ме оставишъ въ незнание за това.

Колкото за прѣпорѫка до нѣкого въ Киевъ, азъ за сега не могѫ да ти дамъ; защото освѣнъ гдѣто мойтѣ нѣколцина познати нѣматъ никакво влияние и никакво значение прѣдъ началството, ами се научавамъ, че напуснѫли Киевъ и отишли на друго мѣсто. Като имахъ това прѣдъ видъ и азъ щѣхъ да се обърнѫ до Д-ръ Юрьева. Вѣрвамъ, че той ще те прѣпорѫча на най-доброто, а най-главното най-умното и образовано общество въ Киевъ. До сега вече може да си получилъ чрѣзъ Г-жа Каравелова прѣпорѫчителнитѣ писма. Недѣй се грижи толкова много, тамъ ще минешъ много добрѣ ако отидешъ, а колкото за първо врѣме ще ти помогнѫтъ да се настанишъ тамошнитѣ българи, отъ който повечето сѫ мои другари и приятели. Азъ ще имъ пишѫ щомъ тръгнешъ, за това извѣсти ми кога ще тръгнешъ.

Колкото за това, гдѣто се интересувашъ отъ нѣкои исторически въпроси и си искалъ да ме питашъ, и азъ съжалявамъ, защото едно приятно удоволствие щѣше да ми бѫде, ако можехъ да ти помогнѫ, до колкото знамъ и могѫ, но сега, писменно споразумѣние по тѣзи въпроси е мѫчно, почти невъзможно. Ще те съвѣтвамъ само внимателно да прочетешъ една много полезна книга: „Исторія Человѣческой Культуры“ отъ *Кольба*. Тамъ се обясняватъ почти най-важнитѣ събития отъ Всеоб. История и азъ се рѫководѫ отъ него въ много отношения.

За Полабскитѣ Славяне има писано доста въ руската литература, но най-хубаво съчинение е: *Котляревскій*, о Славянахъ Полабскихъ и при Балтийскихъ — не помнѭ хубаво заглавието.

Колкото за вториятъ въпросъ: Обичаи на българскитѣ царье и характерътъ на тѣхнитѣ дворове, сѣщамъ се защо искашъ да се запознаешъ — и много хубаво правишъ. Наистина този е много любопитенъ и важенъ въпросъ; но за жалость още не е разработенъ. Особна книга върху този въпросъ нѣма, но свѣденията сѫ разпръснѫти по разни книги. Най-много можешъ да се ползувашъ отъ книгата: *Забѣлинъ*. Бытъ Русскихъ Царей и Царицъ; защото въ старо врѣме рускиятъ дворъ е билъ копье отъ българския, както този послѣдниятъ—отъ Византийския. Доста има и у *Иречка*. Исторія Болгаръ. Но най-хубаво у професора *Василевскій*, който печата своитѣ издирвания по този въпросъ въ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, а то е скѫпо 1 годиш. течение и не се намира. Послѣ у *Дринова*. Византе и Славяне. въ X вѣкъ и др. Повтарямъ — за българ. дворъ съвсѣмъ малко се знае, а трѣбва да са сѫди по аналогия.

Поздрави Пенча, Икон. и Владовски.

Габрово, Май 1884 г.

Тодоре!

Писмата, които ми испровараждашъ, получавамъ ги всичкитѣ, но не ти отговарямъ редовно, защото нѣмамъ врѣме, или защото нѣма какво особено да ти пишѫ. Отъ книгитѣ, които ти писахъ да диришъ, постарай се наново въ нѣкоя книжарница да купишъ и да ми проводишъ „Исторія Французской Революцій“ отъ Минье. Ако я нѣма тамъ, азъ ще подирѭ на друго мѣсто. И мене много ми е чудно защо те заподазрѣли, но както и да е бѫди прѣдпазливъ и въ писмата си до мене и до други приятели. Тамошнитѣ работи ние не можемъ да имъ ги оправимъ, за това пази своитѣ знания за у насъ. Пази се до като свършишъ.

Сега за твоето оставанье въ семинарията. Азъ те съвѣтвамъ да я напуснешъ. Тамъ вече нѣма защо да стоишъ. Нищо полезно нѣма да научишъ, а нѣма да ти оставя врѣме даже да четешъ. Заради това гледай да постѫпишъ въ университета. Ако те приематъ постѫпи, та ако не цѣла стипендия, азъ вѣрвамъ ще издѣйствуваме отъ тука нѣкое по-голѣмо пособие и ще се мѫчимъ да го дотъкмимъ до цѣла стипендия на втората година. Хубаво узнай и по-скоро ми напиши, ще ли можешъ да постѫпишъ въ университета.

На Райнова наистина не съмъ писалъ отдавна, но причината не е че му съмъ билъ нѣщо сърдитъ, а защото въ бурнитѣ врѣмена, които настанахѫ, не можихъ да му проводѭ паритѣ, които той ми искаше. Нито нему проводихъ, нито на баща му, нито пъкъ на своя баща. Едно само сполучихъ, че си исплатилъ борча, който бѣхъ направилъ когато ходихъ въ Виена. А пъкъ писма безъ пари да пише человѣкъ не е утѣшително. Азъ все се надѣвахъ да остане нѣкоя пара и тогава да му отговарѭ, но като постѫпи прѣврата и се запилѣхъ въ София испохарчихъ сумма пари тамъ. Азъ бѣхъ убѣденъ, че работата на България е тъй опасна и вършѣхъ изъ София противъ нашитѣ противници такива вагабонтлуци, които скѫпо ми излѣзохѫ. А Райновъ има право да ми се сърди, защото бѣхъ му се обѣщалъ да проваждамъ на баща му по нѣкоя пара всѣка година.

Търново, 9 Май 1886 г.

Любезни ми Тодоре!

Писмото ти отъ 20 Септември получихъ. Прощавай, че не ти отговорихъ на врѣме. Бѣхъ по обиколка изъ окрѫгътъ и за това получихъ по-късно писмото ти.

Самъ много добрѣ съзнавамъ твоето положение, защото и азъ съмъ попадалъ въ него. Като постѫпихъ въ V класъ въ киевската семинария, щѣхъ да се пукнѫ: търсѣхъ случай по всевъзможни начини да избѣгнѫ отъ нея и наистина намѣрихъ. А тогавашната программа сé бѣше по-добра отъ сегашната. Знамъ и чувствувамъ всичката мѫчнотия на положението ти, но има една много важна причина, гдѣто за сега не могѫ да ти помогнѫ и съмъ принуденъ да те съвѣтвамъ да стоишъ още една година поне тамъ.

1. Можешъ наистина съ свидѣтелство отъ IV классъ на семинарията да постѫпишъ въ нѣкой европейски университетъ, както направи Райновъ, но не ще имашъ съ що да се поддържашъ. Стипендия не може да ти се издѣйствува, защото въ правилника за стипендиитѣ е казано, че се даватъ само на ученици, които сѫ свършили срѣдно-учебно завѣдение вѫтрѣ въ България. Защо е така и добро ли е постановено, то е другъ въпросъ, но за сега то е законъ.

2. Пособие може да ти се издѣйствува, но най-много въ размѣръ 500 лева, а съ толкова пари въ Европа хичъ не можешъ мина, защото трѣбва да плащашъ за инскрипции и много други боклуци, много пари и защото тамъ е по-скѫпо.

3. До колкото те познавамъ, ти не си за чиновникъ, особено пъкъ за нѣкакъвъ низши, като писаръ или секретарь. Най хубаво ще бѫде за тебе да се заловишъ съ даскалլѫка, едно, защото ти самъ имашъ наклонность и ще бѫдешъ добъръ учитель, а друго, защото то е най-самостоятелното занятие за сега у насъ и такъкъ занаятъ, който дава възможность на човѣка да се развива самъ по-нататъкъ. Но сега учителско мѣсто не могѫ да ти намѣрѭ, а сѫщо и чиновническо едва ли, и то ето защо:

4. Спорѣдъ дѣйствующия за сега у насъ училищенъ законъ, никой нѣма право да учителствува въ класно училище, ако не е

свършилъ пълно срѣдно или специално педагогическо училище, а слѣдъ двѣ години влиза въ сила вече и другъ единъ членъ отъ този законъ, въ който се казва, че и въ първоначалнитѣ училища, сир. въ отдѣленията нѣма да се допущатъ учители, които не сж свършили пълно срѣдно учебно заведение. Въ послѣднитѣ три четири години излизаха отъ нашитѣ срѣдни учебни заведения по 300—400 души ученици, които се настанихж повече на учителски мѣста. Разбира се, тѣ стоjжтъ много по-ниско отъ тебе въ всѣко отношение, но знай, че формалноститѣ и свидѣтелствата и тука вече взехж да добиватъ много голѣмо значение. Знамъ че и за отдѣленията ти ще бждешъ добъръ и на тозъ зоръ и тамъ ще приемешъ, но какво да се прави, когато и такива мѣста има твърдѣ малко и заплатата е за сега твърдѣ ниска — 2000 гроша пазарски курсъ на година.

5. Най-згодното за сега би било да имашъ нѣкое чиновническо мѣсто и то се постига най-лесно, но за сега врѣмената сж тъй разбъркани, и ние единъ въ други до толкова сме изгубили довѣрие, щото и да могж нѣщо да издѣйствувамъ, до като не видж указа за назначението — не вѣрвамъ. Съ министритѣ, при все че горѣщо ги поддържамъ, но не съмъ до толкова добрѣ познатъ, за да имъ говорж за тебе. Даже при най-благоприятчитѣ условия, едва ли бихъ могълъ да ти издѣйствувамъ нѣкоя службица, като секретарь при мирови сждия или при околийски началникъ, служба, която нѣма да те ублажи много и която можешъ всѣкога да получишъ. Въ всѣки случай за сега единствено възможното е това и азъ ще подѣйствувамъ за него. Щомъ сполучж, тя е вече лесна работа да ти съобщж за да дойдешъ. Токо така не идвай, защото наистина е опасно. Тука мнозина вече гладуватъ. Чиновновническия пролетариятъ вече се е развилъ доста въ България и той е една отъ язвитѣ на държавата.

Като вземамъ всичко това прѣдъ очи, за сега отъ мене ти давамъ съвѣтъ — да стоишъ въ семинарията, скрѣпи сърдцето си, бжди търпеливъ и бодъръ, не падай духомъ, занимавай се по възможность съ четенье и гледай да довършишъ поне срѣдно учебно-заведение, колкото да имашъ за въ бждже право да учителствувашъ въ трикласно поне училище.

Нека не ти бжде мжчно, че си вече възрастенъ ученикъ. Постой още двѣ години ученикъ, то е свято врѣме на безгрижность и безкористни увлечения, врѣме на приятни иллюзии. Не мисли, че като стжпишъ въ живота, та всичко ще ти се усмихне. Много пжти ще дойджтъ минути, когато съ приятность ще споменувашъ даже бурсата. Но впрочемъ, защо ли ти говорж това? — Ти си по-опитенъ и испеченъ въ тия работи отъ мене. Ако се рѣшишъ да постжпишъ тъй както те съвѣтвамъ, отговори ми и прати прошение до министерството за пособие, за да могж да подѣйствувамъ и азъ, и то гледай по-скоро, до като ще бжде министра въ Търново.

Борбата тука у насъ е рѣшителна и сериозна, тя е ужасна, може би по послѣдствията си, но ние я водимъ въ пълно убѣждение, че вършимъ дългъ патриотически. Противника ни располага съ огромни срѣдства и употрѣбява такива подли начини за да прѣдизвиква смутове и междуособия, щото и най-твърдия народъ би се поддалъ отдавна. Но, слава-богу, въ по-голѣмата часть отъ нашата интелигенция и народа има до толкова честность и здравъ разумъ, патриотизмъ и безкористие, щото до сега съ неимовѣренъ успѣхъ противостоя на всичкитѣ козни и интриги, и осуети всичкитѣ имъ адски планове. Опасноститѣ бѣхѫ ужасни, България висеше съ единъ кракъ надъ пропастьта, но за сега сме много по-добрѣ. Още опасностьта не се е минѫла, но вече е значително отстранена.

Не вѣрвай, Тодоре, на рускитѣ вѣстници; тѣ всичкитѣ до единъ сѫ подкупени и лъжатъ като дърти цигани, а сѫщо така отъ европейскитѣ вѣстници извличатъ само онова, което е най-несгодно зарадъ насъ. Всичката европейска преса е за нашето свѣто дѣло; всичкитѣ народи ни съчувствуватъ; въ послѣдно врѣме даже и правителствата на цѣла Европа сѫ възмутени срѣщу деспотическитѣ и варварски постѫпки на Каулбарса. Азъ бихъ се въсхищавалъ отъ настроението на интелигенцията и народа у насъ, ако да не бѣше опасностьта толкова голѣма, а врагътъ — толкова силенъ и влиятеленъ.

Писмото ми станѫ доста дълго. Ти като ми пишешъ, можешъ да ми съобщавашъ всичко, което имашъ и то по-нараспространно. Не само че не ми дотѣгватъ твоитѣ писма, но и удоволствие ми доставятъ. Само ще прощавашъ, че по нѣкога не ти отговарямъ. На писмата можешь да не се подписвашъ, защото ти познавамъ почерка; туряй само датата. Адресирай се въ Търново, тѣ ще ми ги проваждатъ, гдѣто и да се намирамъ.

Търново, 8 Октомврий 1886 год.

Тодоре!

Писмото ти получихъ. Всичко що ми пишешъ разбрахъ. Крѣпи се и чети повече. Поискай помощь отъ министерството, защото тя е опрѣдѣлена споредъ бюджета и се ползуватъ отъ нея безсъвѣстнитѣ и богаташитѣ. Има стипендияти министерски братя, колко повече имашъ право да земешъ и ти! Ако не ги земешъ — нѣма да останѫтъ въ хазната, а ще влѣзатъ въ джоба на другиго, а ти се нуждаешь и справедливо ще бѫде ако ти се се даде нѣщо. Чакай да видимъ да ли ще отпуснѫтъ ако попросишъ! Райновъ се завърнѫ. Сега слушамъ, че билъ назначенъ за окрѫженъ управитель въ Шуменъ. Пиши му, ако искашъ.

Търново, 1886 г. 2 Декемврий.

Тодоре,

Писмото ти получихъ. За паритѣ, които съмъ ти давалъ въ разни врѣмена не трѣбва да се грижишъ, защото азъ не съмъ ти ги давалъ съ цѣль да ги земамъ назадъ. Сега ти трѣбва да печелишъ пари, за да можешъ да довършишъ учението си. Може би по́-кѫсно нѣкога азъ да се нуждаѭ, пъкъ тогава ти ще ми помогнешъ, а за сега гледай самъ на себе си да помогнешь.

Райновъ за сега е въ Котелъ, но е безъ служба и даденъ подъ сѫдъ за оскърбление на едного и вѣроятно ще го осѫдѫтъ, защото не ще може да докаже своитѣ обвинения. Той се намира въ много стѣснено положение и нему, ако можешъ, върни му нѣколко пари.

Много съжалявамъ, че ще ти дадѫтъ да прѣподавашъ прѣдмети, които ти не обичашъ. Ако не друго, то баремъ постарай се да се запознаешь съ по-проститѣ българи тамъ, защото, спорѣдъ както се научавамъ, даскалитѣ тамошни се държѣли твърдѣ аристократически. Пиши ми по́-послѣ, ако има нѣщо интересно, а особено пиши ми за себе си какъ се поминувашъ.

Търново, 23 Августъ 1888 г.

За госпожа Екатерина Каравелова.

Тукъ.

Получихъ 25 лева и забѣлѣжката. Крайно ви благодарѭ за трудътъ и добрината ви. Повече пари за сега не ми сѫ нужни, така щото останѫлитѣ 25 лева нека стоѭтъ у васъ.

На родителитѣ си съмъ писалъ до сега три писма, но, види се, не сѫ ги получили. Сега ще имъ напишѫ още едно, но като не съмъ увѣренъ, че ще получѫтъ и него, най-покорно ви молѭ, ако имате възможность, напишете имъ вие, като имъ извѣстите, че ако и да съмъ затворенъ отъ м. Май м. г., но пакъ съмъ здравъ и съмъ добрѣ. Тѣ за мене да не се грижѫтъ, а да гледатъ себе си и здравьето си.

Поздравлявамъ Виола и Лора и оставамъ съ дълбоко къмъ васъ уважение.

23/II 92 г.

Уважаеми г-нъ П. Каравеловъ.

Едвамъ днесъ се наканихъ да ви пишѫ. Извинете, че не испълнихъ обѣщанието си — щомъ пристигнѫ на мѣстоназначението си, веднага да ви извѣстѭ.

Най-напрѣдъ ви явявамъ, че за сега се намирамъ въ Хасковския окр. затворъ, здравъ съмъ и се поминувамъ доста добрѣ. Живѣѭ въ отдѣлна малка стая, расхождамъ се заедно съ всички други арестанти по 3 часа сутринь и по 3 часа вечерь. Двѣтѣ най-главни незгодности за мене тука сѫ: нѣманьето на книги и невъзможностьта да си доставлявамъ ястие отъ вънъ, по причина, че затворътъ е вънъ отъ градътъ и доста далечь.

Крайно ви благодарѭ за книгитѣ, които ми дадохте на тръгваньето ми; тѣ ще ми послужѫтъ най-малко още за 1—2 мѣсеца, а до тогава, може би ще получѫ отъ нѣкждѣ и други.

Щѣхъ да ви пишѫ още по-напрѣдъ, но не бѣхъ увѣрень дали сѫ оставили и васъ въ София, или сѫ ви прѣмѣстили нѣкждѣ другадѣ. Азъ и сега пакъ не знамъ и не съмъ положително увѣренъ, че ще ви намѣри това ми писмо, но пишѫ на посоки и защото ми омрьзнѫ да чакамъ дано ми извѣсти нѣкой другъ. Писахъ прѣди малко на Пенча, но още отговоръ нѣмамъ. Молѭ ви, щомъ получите настоящето ми, отговорете ми съ едно отворено писмо, тамъ ли сте още и какъ сте съ здравьето си, а сѫщо и за домашнитѣ си.

На тръгваньето си отъ София азъ оставихъ въ Черната Джамия желѣзниятъ си креватъ, който бѣхме прѣдали на съхранение заедно съ вашиятъ. Размислихъ, че ако го испишѫ отъ тамъ до тука, ще стане много скѫпо, та за това тука си направихъ дървенъ креватъ. Но тъй като моятъ креватъ е съвсѣмъ новъ и здравъ, то ви молѭ, ако може, да се распоредите да го занесе слугата въ вашата кѫща и да стои тамъ; ако ли пъкъ нѣма мѣсто у васъ, прѣдайте го на братовчеда ми Наума. Днесъ писахъ за това на г-на директора на тамошниятъ затворъ. Извинете, че ви главоболя съ тая молба, но вие сами знаете, че не желаѭ за сега да се обръщамъ съ молба къмъ никого другиго отъ приятелитѣ.

Желалъ бихъ да ви пишѫ още и да ви распитамъ за вашето положение тамъ, но ще оставѭ за другъ пѫтъ, слѣдъ като получѫ отговоръ и се увѣрѭ, че сте още тамъ. Желаѭ да знаѭ още кои отъ политическитѣ затворници оставатъ тамъ и кои кждѣ сѫ распратени. Ако знаете за тѣзи послѣднитѣ, ви молѭ, да ми явите.

Молѭ ви сѫщо да поднесете моитѣ искренни привѣтствия на госпожата, на Виола и на Лора.

Поздравете сѫщо, ако сѫ още тамъ, Чавдарова, Кисимова, Моллова, Татева и др. Ако дохождатъ при васъ Пенчо и Алеко, поздравете и тѣхъ. Алека слѣдъ 3—4 мѣсеца ще почнѫ да го бомбардирамъ съ писма, за да ми испроводи нѣкои книги за четенье, но за сега не щѫ да му пишѫ.

Тука мѣстото ми е много згодно за работенье, но нѣма що да работѭ, а пъкъ до сега още не съмъ размислилъ що да почнѫ. Да има нѣкоя малка статия или книжка за прѣводъ отъ французски, доста би ми спомогнѫла въ изучваньето на този языкъ.

Но за тѣзи работи може да ви пишѫ и послѣ, а сега, като прѣкѫсвамъ писмото си, отъ сърде ви поздравлявамъ и ви желаѭ добро здравье.

1 Сепмвр. 1892 г. г. Хасково, (окрѫж. затворъ).

. . . . . . [1]) А впрочемъ, нека не бърза да се ядосва, защото чудесата въ днешно време не ставатъ така лесно, както напрѣдъ. Както виждате отъ това, здравъ съмъ, а щомъ съмъ здравъ, както знаете, на всѣкѫдѣ, гдѣто и да се намѣрвамъ, все съмъ добрѣ и съмъ веселъ.

Молловъ и Кесимовъ ме подканватъ да работѭ и да не оставамъ врѣмето да измине напразно. Азъ самъ така мислѭ и сгодности за работенье има, ами пусти мързелъ като ме е заловилъ тѣзи дни, какво да го правѭ. Само туку се търкалямъ и спѫ деня и нощя. Този сънъ може да е и на добро; може би, ще се поправѭ; но ако продължава и за напрѣдъ все така, то едва ли ще може нѣщо да се работи сериозно. Нели знаете, че като бѫде за четенье, по́-се чете, ама на писаньето съмъ положително мързеливъ. Като знамъ себе си, за това бихъ желалъ да почнѫ съ нѣкой прѣводъ, до като по отвикнѫ отъ лѣжаньето. Прѣводътъ като по́-механическа работа, по лесно се слѣдва, а по послѣ, ако ми прилегне, може да се опитамъ да пишѫ и друго нѣщо.

Пенчо се тъкмѣше да иде въ Европа да слѣдва. Какъ станѫ тая работа, ще отиде ли, или е напуснѫлъ този планъ. Алеко дохожда ли по нѣкога да ви вижда? Поздравете ги, ако ги видите. Ако пишете скоро писмо въ Русчукъ, поздравете отъ моя страна госпожата, Виола и Лора. Сѫщо поздравете Марка и г-ца Никифорова, ако е тамъ. Съ Георгова не знаете ли какво станѫ, ще го сѫдѫтъ ли, или ще го пуснѫтъ, или пъкъ, — което ще бѫде още по́-законно — ще го държѫтъ затворенъ безъ присѫда? Ако сте чули нѣщо за него, явете ми.

Поздравлявамъ Моллова, Кесимова, Чавдарова, Татева и имъ желаѭ да бѫдатъ здрави и да прѣкаратъ неусѣтно останѫлитѣ мѣсеци отъ затворътъ. Има ли нѣкой отъ тѣхъ да излѣзатъ прѣзъ Януарий? Ха, щѣхъ да забравѭ. Завиждамъ ви още за самоварътъ и за чаепитието.

На пукъ на широкитѣ, влажни и студени черно-джамийски стѣни, желаѭ ви да бѫдете здрави и бодри духомъ.

Гр. Хасково (окрѫж. затворъ), 15-й Септемврий 1892 г.

П. П. Днесъ на 17-й Септ. получихъ отъ Бобекова отъ Търново писмо, съ което ми явява, че билъ тамъ и Великовъ, а Джуджевъ и Арнаудовъ заминѫли за Шуменъ, и Василевъ за Разградъ.

---

[1]) Първата половина на това писмо е изгубена. И то е адресирано до Каравелова.

Ю. И.

Уважаеми г-нъ Каравеловъ,

Нѣщо прѣди двѣ недѣли ви писахъ едно писмо, но като нѣмамъ до сега никакъвъ отговоръ отъ васъ, съмнявамъ се дали сѫ ви го дали. Като получите това писмо, отговорете ми и за прѣдишното.

Азъ съмъ здравъ и живѣѭ доста добрѣ. Четѫ книгитѣ, които получихъ. Особено съмъ много задоволенъ отъ Fustel de Coulanges и желалъ бихъ да прочетѫ и продължението отъ „Histoire des Jnstitutions Politiqnes de l'ancienne France“. (La deuxiéme partie contenant le régime féodal) Ако го имате този томъ и ако не ви трѣбва, молѭ ви, распоредете се да ми се испроводи. Въ този томъ, гдѣто е у мене, срѣщнѫхъ изрѣчението на Тацита: . . . . rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.

Получихъ прѣди нѣколко врѣме „Мисъль“, год. II, книж. I. Най-хубавото нѣщо въ нея е „Балканската Идилия“ на Пенча. Браво Пенчо! Той овладѣлъ добрѣ хекзаметрътъ и въобще напрѣдва *не по-днямъ, а по часамъ*. Стиховетѣ на Михаиловски прѣдъ неговитѣ сѫ съвсѣмъ като дѣтински. Талантътъ му окрѣпва и се развива замѣтно. Най-много ме радва у него богатството на язикътъ и правилностьта на стихътъ. Въобще тази негова идилия ми направи по́-голѣмо впечатление, отъ колкото всичкитѣ негови до сегашни произведения. Незнаѭ вие дали сте съгласни, но азъ я турямъ по́-горѣ и отъ поемата му, по богатството на образитѣ и описанията, по естественностьта на чувствованията и положенията и въобще по това, че психологически е по́-вѣрна и расказътъ несравнено по́-издържанъ. Поемата има едно прѣимущество — хубостьта и енергичностьта на стихътъ; но азъ мислѭ, че това зависи повече отъ размѣрътъ и ритмата, а не отъ друго. Подиръ поемата и подиръ тази идилия, той вече прѣкрачи границата, която отдѣля стихотворецътъ отъ поетътъ. Нѣма съмнѣние, че той е поетъ и талантливъ поетъ. Поради тази негова идилия азъ още по́-добрѣ разбрахъ хубостьта на хекзаметрътъ и се убѣдихъ, че съ врѣме е възможна една хубава „Илиада“ и „Одисея“ на български. Желателно е да опита Пенчо този размѣръ въ нѣкой расказъ отъ героическитѣ врѣмена на старитѣ борби при Асѣновци, Шишмановци или Самуила. Прѣдайте му, ако дойде при васъ моитѣ поздравления.

Ами вие какъ се поминувате, здрави ли сте? Азъ получихъ писма отъ всички приятели. Само Василевъ отъ Разградъ се оплаква, че билъ злѣ и Бобековъ и Великовъ въ Търново не сѫ до тамъ добрѣ, а другитѣ всички сѫ добрѣ.

Поздравлявамъ: Моллова, Кесимова, Татева, Чавдарова.

Хасково, 8-й Октомвр. 1892 г.

. . . . 1) съ другиятъ редакторъ — Я. Сакѫзовъ. Ако бѣше останѫлъ Благоевъ като редакторъ на „День“, надѣвамъ се, че щѣхѫ да бѫдѫтъ напечатани нѣкои мои прѣводи, но сега не се надѣвамъ. Впрочемъ и да се напечататъ, за тѣхъ не ще могѫтъ да заплатѭтъ нищо, защото въ материално отношение журналътъ билъ още твърдѣ слабъ. Както и да е, за по́-нататъкъ ще видимъ какво ще трѣбва да работѭ, а за сега ще се заемѫ да напишѫ тая статия по нашето нарѣчие, за която ви писахъ по́-горѣ; ако В. Стояновъ я напечати, ще има да излѣзатъ поне 5—6 наполеона. Азъ вѣрвамъ, че тя ще се хареса и на Дринова, защото слушахъ, че той се интересувалъ съ този въпросъ доста, сир. съ ударението въ западно-македонското нарѣчие. Ако не ме е прѣдупрѣдилъ нѣкой отъ нашитѣ учени филолози до сега, този въпросъ ще бѫде за първъ пѫтъ подигнѫтъ и доста добрѣ обработенъ, колкото се касае до това нарѣчие. Отъ друга страна ще стане ясенъ и другъ въпросъ. Мнозина даже отъ по̀-ученичкитѣ наши българи, даже и отъ самата Македония, мислѭтъ, че ударението въ западно-македонското нарѣчие е сѫщо сърбско. Отъ тази моя статия, се надѣвамъ, да се убѣдѭтъ всички, че и отъ тази страна нашето нарѣчие нѣма нищо общо съ сърбския языкъ, а ударението е съвсѣмъ оригинално и слѣдва такива правила, които въ сръбския языкъ ги нѣма. Като поразмислихъ върху статията и изнамѣрихъ правилата, по които се управлява ударението у насъ, сега ми се струва, че е толкова лесно, щото всѣки ги знае и, чудно ми е, какъ до сега не сѫ ги забѣлѣзали нашитѣ специалисти, които се занимаватъ съ това нарѣчие. Заради това, мислѭ, че вече ме е прѣдупрѣдилъ нѣкой отъ тѣхъ.

Като бѣхъ свободенъ, бѣхъ си исписалъ отъ Франция нѣколко учебници по Гражданско Учение и мислѣхъ да започнѫ да съставя учебникъ по този прѣдмѣтъ. Послѣ ги дадохъ на Г. Паунчевъ въ Търново да ги разгледа. Той си исписалъ слѣдъ моето арестуванье още два учебника и съставилъ вече на български такива учебници за III и IV-о отдѣления и за I и II-й класъ отъ гимназиитѣ и ми ги испрати отъ Варна, гдѣто за сега е учитель. Ако любопитствувате да ги видите, да ви ги испроводѭ. Ето той ме прѣдупрѣди; та се боѭ, че ако В. Стояновъ не се съгласи да напечати тая моя статия, ще стане сѫщо и съ нея. Съ голѣмъ интересъ чекамъ да прочетѫ нѣшо отъ Пенча. Справедливо бѣлѣжите за неологизмитѣ въ новата му поема. Сѫщо така бихъ желалъ да прочетѫ и вашитѣ статии, когато се напечататъ.

Купихъ си новото издание отъ Мищевата Граматика. Има много нѣща разбъркани и които търпѭтъ критика, особено въ

---

1) Първата половина на това писмо липсва. И то е адресирано до Каравелова.

Ю. И.

распрѣдѣлението на материалътъ, но едно много утѣшително явление е това, гдѣто се е въсползувалъ (особено въ синтаксисътъ) отъ француззкитѣ граматики. Наистина, словосъчинението на нашиятъ язикъ е много по близко, въ нѣкои отношения, до онова на аналитическитѣ напрѣднжли язици: французски, английски, италиянски, отъ колкото до словосъчинението на нѣмския или руския язикъ. Учението за прѣдлозитѣ и тѣхното значение все още остава най-слабата страна на синтаксисътъ, но основата за обработваньето му е турнжта. Въобще, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ литературата ни, въ послѣдно врѣме, има малко движение на напрѣдъ. Причината е, види се, гдѣто множина останжха безъ служби, а, както знаете, *„голъ на выдумки хитра“*.

Прѣди 8—9 дена писахъ на госпожата въ Русчукъ особно писмо, но и вие ако пишете скоро, прѣдайте ѝ моятъ поклонъ, а сжщо на Виола и на Лора.

Поздравлявамъ: Кесимова, Моллова, Татева, Чавдарова и имъ желаж добро здравье. Тѣ кога ще свършжтъ курсътъ си въ Черната Джамия?

За сега отъ тука други новини нѣма. Вчера дойде тука при мене моятъ дѣдо—Натанаилъ отъ Пловдивъ. Той освѣщавалъ една черква тука въ едно село и като билъ въ градътъ, дошълъ и въ затворътъ да ме види, придруженъ отъ окржж. управитель. Посѣщението, разбира се, бѣше много официално и азъ не можихъ да го распитамъ за нищо, какво става по *бѣлиятъ* свѣтъ и така си останжхъ само съ свѣденията, които имамъ тука въ черниятъ тъмниченъ свѣтъ.

Поздравете, ако имате възможность, стариятъ дѣда Славейковъ, бае Ивана, Алека, Марка и пр. приятели. Минко Ивановъ и Трайковичъ сж още въ Станимака.

Днесъ получихъ писмо отъ Ризова отъ Пловдивъ, съ което ми поржчва да ви поздравж, ако ви пишж скоро, което сега и испълнявамъ.

Г. Хасково, 26/X 1892 г.

Уважаеми г. Каравеловъ.

Послѣдното ми писмо до васъ бѣше отъ 27-й Октомврий т. г. Като се е минжло отъ тогава доста врѣме, наканихъ се днесъ да ви пишж пакъ.

Азъ до сега все съмъ здравъ и се поминувамъ добрѣ: само това е лошото, че съмъ си, както обикновенно, твърдѣ мързеливъ. Не работж почти нищо, а се занимавамъ сегисъ-тогисъ съ четенье и писанье писма до приятели, които, хвала имъ, отговарятъ и ми съобщаватъ по нѣкоя новина. Зарадъ мене една новина бѣше, прѣди една недѣля нѣщо, обстоятелството, че велико-търновското градско общинско управление ме покани, чрѣзъ г. директора на тукашния затворъ, да внесѫ доброволно 18 лева и 2 стот., за сѫдебни разноски по дѣлото и азъ ги внесохъ. Отъ васъ искахѫ ли и платихте ли вече? Не съмъ питалъ другитѣ приятели въ Търново, Шуменъ и Разгралъ, но вѣрвамъ, че и на тѣхъ искали.

Други новини сѫ тѣзи, че умрѣли: дѣдо̀ Богоровъ, Тодоръ Икономовъ и Георги Поповъ, бесарабецътъ. Погрѣбението на Тодора Икономовъ, въ Шуменъ, станѫло тържествено и на държавни разноски.

Двама отъ моитѣ приятели: Георги Миндовъ и Георги Паунчевъ били испѫдени отъ служба въ държавнитѣ гимназии, а понеже сега, спорѣдъ новиятъ законъ за училищата, и всичкитѣ училища сѫ държавни, то казанитѣ двама мои приятели оставатъ безъ работа. Миндовъ билъ испѫденъ, защото го счели за социалистъ, а Паунчевъ — защото върнѫлъ единъ орденъ, съ който билъ награденъ за заслуга въ учителствуваньето. Прѣзъ тъзи година имало *неусловени* за учители отъ министерството мнозина мои приятели. Разбира се, че думата *неусловени*, означава: лишени отъ учителско звание, защото освѣнъ държавни вече нѣма въ България други училища. Миндовъ работѣлъ въ печатницата на Благоева за 50 лева на мѣсецъ, като коректоръ, и е доволенъ; Паунчевъ пище учебници за отдѣленията, за които ви извѣстихъ въ по̀-напрѣжното си писмо, а другитѣ още незнамъ съ какво се занимаватъ.

Василъ Стояновъ още не ми е испроводилъ „Периодич. Списание“. Вѣроятно нѣма и да го испроводи.

Получихъ II и III книжка отъ „Мисъль“. Произведенията на Пенча въ тѣзи книжки сѫ по̀-слаби. Балладата му е прѣправка на една народна пѣсня, но не е сполучена. Самата народна пѣсня прави много по̀-голѣмо впечатление. Хубаво ще направи да се остави отъ това прѣправянье. Вазовъ на нѣколко пѫти се е опитвалъ, но не е сполучвалъ. Сѫщо Ст. Михайловски има двѣ-три стихотворения въ това направление, тоже неудачни. Само стариятъ Славейковъ и Ботевъ сѫ сполучили въ нѣколко пиеси, но тѣ не сѫ прѣправяли народни пѣсни въ тонически стихотворения, а сѫ вземали духътъ, размѣрътъ, языкътъ на народнитѣ пѣсни, за да изразѭтъ свои чувства. Другитѣ статии въ „Мисъль“ сѫщо не ми направихѫ впечатление; тѣ ми се показватъ по̀-слаби отъ ония, които бѣхѫ напечатани въ I книжка.

Ако пищете скоро въ Русе, прѣдайте моятъ поклонъ на госпожата, на Виола и Лора.

Поздравлявамъ приятелитѣ: Чавдарова, Моллова, Татева, Кесимова. Ако знаете адресътъ на Пенча, явете ми. Самарджиевъ пакъ подновява да издава „Книжици“ въ Солунъ. Матовъ билъ учитель въ София, а Кънчевъ незнамъ гдѣ е, но като се научѫ, ще ви пишѫ.

Г. Хасково, 12-й Ноемвр. 1892 г.

Уважаеми Г-нъ Каравеловъ,

Днесъ получихъ писмото ви отъ 12 т. м. На 10-й сѫщия бѣхъ ви испроводилъ друго, което вѣрвамъ сте получили слѣдъ испращаньето на това ваше писмо.

Когато нѣма какво да ми пищете особенно, недѣйте се труди да ми отговаряте на всѣко писмо, а отговаряйте ми на двѣ-три писма изведнѫжъ. Азъ пишѫ доста на често, защото ме мързи да работѭ нѣщо друго, и защото мислѭ, че ще ви бѫде приятно да узнаете нѣкои новини, които азъ узнавамъ чрѣзъ приятелски писма.

За съчинението на Ренана незнамъ да ли ще могѫ скоро да го получѫ, защото нѣмамъ още отговоръ отъ моятъ съотечественникъ Ляпчева. Страхувамъ се да не би да е промѣнилъ квартирата си, та писмото не го е намѣрило. Ако ми отговори въ скоро врѣме, ще му пишѫ да ми я испроводи. Отъ послѣдното ми писмо сте видѣли, че азъ не само не се сърдѭ на Паунчева, но напротивъ съмъ крайно задоволенъ, едно че се въсползувалъ той въ това си критическо положение и друго, че сѫ се улѣснили учители и ученици въ прѣподаваньето и изучваньето на този важенъ прѣдмѣтъ въ първоначалнитѣ училища. Ако бѣше останѫло азъ да го готвѭ този учебникъ, кой знае до кога щѣхѫ да ме чекатъ.

Моята статийка за ударенията е на свърщванье. Сега вече виждамъ, че тя ще излѣзе по-малко отъ една печатна кола. Правилата сѫ малко, или по-добрѣ да се каже, то е едно правило, но се прилага по различенъ начинъ. Сега работѭ надъ прѣдлозитѣ, които тѣзи дни ме докараха до отчаяние. Едно-двѣ правила намѣрихъ и за тѣхъ, но другитѣ не се подаватъ на никакво правило. Дойде ми на умъ да разглеждамъ всѣки прѣдлогъ отдѣлно, но то е огроменъ трудъ, за да се намѣри нѣкое правило, което ще се изложи най-много въ три реда. Въобще, найслаба ще излѣзе статията въ прѣдлозитѣ, сир. въ оная часть отъ нашата граматика, която е най-неразработена. Има за прѣдлозитѣ въ бълг. языкъ една книжка отъ Ив. П. Плачковъ, но азъ не съмъ я видѣлъ още. Писахъ въ Пловдивъ да ми я испратѭтъ. Като не желаѭ да бавя статията само за прѣдлозитѣ, ще я испроводѭ така, както съмъ я написалъ сега, та по-послѣ, ако се и намѣри нѣщо повече, може да се испроводи като допълнение. Струва ми се обаче, съ тая своя статия ви се похвалихъ повече, отъ колкото тя въ дѣйствителностъ струва, но едно е вѣрно, че до като изнамѣрѭ едното правило съмъ си блъскалъ главата доста много врѣме. И азъ се надѣвамъ, че Стояновъ може би ще я напечати, толкозъ повече, че азъ ще му обѣщаѭ и ще се съгласѭ да не се подписвамъ отдолу, а да подпишѫ нѣкой псевдонимъ. Стояновъ се прѣстрашилъ и ми испрати „Периодич. Списание“. Д. Матовъ билъ учитель въ висшето училище въ София, пишѣлъ нѣщо въ мин. сборникъ, но азъ не съмъ челъ нищо. Порѫчахъ на Миндова да го поздрави и да му каже да подѣйствува прѣдъ Стоянова за напечатваньето на статията ми. Като я напишѫ ще видимъ какъ да я испроводѭ; вѣроятно ще я испроводѭ на Алеко. Той, вѣрвамъ, трѣбва да се познава съ Матова отъ Николаевъ.

Прѣди нѣколко дена получихъ писмо отъ С., който сега сѣди въ Цариградъ при Екзархията въ Ортакьой, но се надѣва за скоро врѣме да получи позволение и да се завърне въ Солунъ. Като знамъ колко се интересувате съ новини отъ Македония, азъ тука ще ви съобщѫ всичко, което има по-важно въ писмото. Той почва да печати пакъ „Книжици“ год. II и сега била вече подъ печатъ първата книжка, която се обѣща да пише да ми я испратѭтъ. Сѫщо ще ми испратѭтъ и календарчето му. Много хвали Н. Лазаровъ, който отъ една година насамъ билъ началникъ на учеб. отдѣлъ при Екзархията вмѣсто Хранова, когото скоро щѣли да прѣмѣстѫтъ отъ тамъ. Тъзъ-годишния съставъ на Солунската община билъ много добъръ, та ако би пакъ да назначатъ за директоръ Начева (за което С. не се съмнява), щѣли да се подобрѫтъ отношенията съ валията и тогава, се надѣватъ, че щѣли да се отворѭтъ не само 7-тѣ затворени селски училища, но и още много други въ Солунско. Въ Струмица се открило българско училище, направилъ се и параклисъ. Половината градско население и почти всичкитѣ села отъ тая епархия вече минѫли подъ Екзархията. Прѣзъ минѫлата година В. Кънчевъ билъ директоръ на прогимназията въ Сѣръ и заедно съ Илариона направили голѣмъ успѣхъ. Много отъ Сѣрскитѣ села припознали Екзархията и почти цѣлата Мелничка епархия се отказала отъ Патриаршията. Теодосия билъ отчисленъ отъ Скопската епархия и на негово мѣсто билъ митрополитъ Максимъ Пѣловъ, който много добрѣ си каралъ работата. Сѫщо и Григорий въ Охридъ билъ твърдѣ добъръ за мѣстото си. Вѣрвало се скоро да се издаде царски бератъ за Велешки владика й за такъвъ вѣроятно щѣлъ да бѫде избранъ и рѫкоположенъ Антимъ Кънчевъ. (Ако е истина и азъ се радвамъ, защото той е добъръ). Въ Костуръ прѣдсѣдатель на общината билъ нѣкой си свѣтогорски калугеръ Савва, родомъ отъ Костурскитѣ села, който билъ много уменъ и кадѫренъ человѣкъ и твърдѣ много успѣвалъ. Архимандритъ Козма билъ прѣдсѣдатель въ Дебранската община, а Методий Кусевичъ билъ ректоръ па нѣкаква си нова духов. семинария въ Цариградъ. Почти на всѣкждѣ се правяли успѣхи. Турското правителство било доста благосклоно сега къмъ нашитѣ работи. Официозно разрѣшило на Екзарха да испровожда свои намѣстници за прѣдсѣдатели на общинитѣ въ Македония и почти на всичкитѣ по-важии мѣста вече имало прѣдсѣдатели. Василъ Кънчевъ билъ назначенъ за тая година инспекторъ на училищата въ Солунско, но за сега испълнявалъ длъжностьта управит. на солун. мжж. гимназия, защото още нѣмало директоръ. Минжлата година прѣзъ лѣтото Прилѣпската община ме търсила съ телеграми по Сърбия, за да ме условй за управитель на общинскитѣ училища, защото се научили, че съмъ билъ екстерниранъ и пр. и пр. Както виждате, нашъ С. е въ розово настроение. Не ни остава друго, освѣнъ да кажемъ дай Боже да е така! Но най послѣ е и вѣроятно, защото слѣдъ 15 години летаргия, все трѣбваше да се яви малко движение и тамъ. Утѣшителното е, че се размърдва Източна и Южна Македония. Ще му пишж и ще го питамъ за още новини и щомъ получж писмо, ще ви явявамъ. Искахъ да ви пишж още нѣкой работи, но като нѣма мѣсто оставамъ за другъ пжтъ. Поздравете Алеко, Христо Гостиничарьтъ, комуто ще пишж особно писмо и др. приятели. Сжщо поздравете другаритѣ по затворъ.

Сждебнитѣ разноски платихте ли и вие?

Хасково, 17-й Ноемвр. 1892 г.

Уважаеми Господинъ Каравеловъ.

Получихъ писмо отъ С.,[1]) въ което ми съобщава нѣкои новини за вървежътъ на учебното дѣло въ Македония. По този случай се рѣшихъ да ви напишж и да ви ги съобщж, като съмъ увѣренъ, че ще ви бжде интересно да ги узнаете.

На 1-й Януарий или прѣзъ сжщиятъ мѣсецъ 1893 г. ще излѣзе първиятъ брой отъ неговитѣ „Книжици“. Съобщава ми, че за напечатани статии щѣлъ да плаща хонораръ, ако и твърдѣ умѣренъ. За черквата въ Цариградъ казва, че основитѣ и стѣнитѣ до 1 метръ високо били вече искарани. Сега се водяли прѣговори съ нѣкои фабрики въ Белгия и Швейцария, за останжлата часть на зданието, което щѣло да бжде цѣло отъ желѣзо. Черквата щѣла да побира до 1000 души; по хубостьта си щѣла да бжде първа въ Цариградъ; камбанарията ѝ, 50 метра висока, щѣла да бжде сжщо отъ желѣзо; само темплото ѝ щѣло да струва 60—70 хиляди лева и пр. Надѣвали се, щото прѣзъ идущето лѣто да бжде свършена.

---

1) Господинъ отъ Македония.

Духовното училище било прѣнесено отъ Одринъ въ Цариградъ и Методий Кусевъ билъ ректоръ на тая нова семинария. Спорѣдъ мене, много злѣ сѫ направили съ това прѣмѣстяванье, защото сѫ ослабили Одринъ, а не сѫ усилили Цариградъ, който не се нуждае отъ подобно нѣщо и нѣма вече да бѫде центръ на българщината за никѫдѣ. Съобщава ми имената на прѣподавателитѣ: тѣ сѫ все нови руски семинаристи и единъ академистъ.

Влашката пропаганда въ Македония успѣвала, но твърдѣ полека. Арнаутската пропаганда почти издъхнѫла, заедно съ знаменития Альо-бегъ отъ Корча, който наскоро умрѣлъ. Отъ всичката пропаганда останѫло само едно училище въ г. Корча и то се поддържало отъ протестантитѣ. Въ Корча още сѫществувало българско училище. Въ Скопье главенъ учитель прѣзъ тая година билъ Ник. Мискановъ, въ Битоля — все Антонъ Наслѣдниковъ, а въ другитѣ градове все млади момчета, отъ които и С. не е доволенъ. Въ Костуръ имало трикласно училище. Въ Киречкьой, Катраница, Нѣгошъ не успѣли да отворѭтъ училища, но за това, казва, въ повечето села отъ Кайлярско и Костурско, както и въ Одринско имало открити български училища. Само въ Гюмурджинската кааза нѣмало ни едно.

За бившиятъ Скопски митрополитъ Теодосия ми съобщава любопитни нѣща, които, ако сѫ вѣрни, просто не знае що да мисли человѣкъ за него.

Сърбитѣ въ послѣдно врѣме открили училища въ Скопье и въ тѣхното училище вече имало 40—50 ученика. Това е фактъ поразителенъ наистина. Азъ не знаѭ що прави и Екзархията и нейниятъ Максимъ. Въ Бояновци, въ Гиляни и въ други важни села отъ Скопската епархия нѣмало български училища, а пъкъ знае се, че тие мѣста не сѫ безъ училища, слѣдов. тамъ има сърбски. Изобщо занемарена е Скопската епархия съвсѣмъ и азъ се боѭ, че сърбитѣ правѭтъ тамъ голѣми успѣхи, особенно между шопското население отъ Вардаръ до тѣхната граница. Ето какво направихѫ желѣзницата и търговскитѣ сношения съ Сърбия! А нашитѣ сѣднѫли да се присмиватъ на сърбитѣ, че били глупави и утописти! Казва С., че ако бихъ билъ свободенъ, могло било да бѫда назначенъ за нѣкѫдѣ въ Македония учитель. Подиръ дъждъ качулка! Поздравете приятелитѣ.

Хасково, 10-й Декемврий 1892 год.

Уважаеми Г. Каравеловъ,

Писмото ви отъ 8-й т. м. получихъ днесъ. Съжалявамъ че моитѣ писма закѫсняватъ, но нѣма какво да се прави. Благодарѭ, че ми съобщихте адресътъ на Пенча; ще му пишѫ едно писмо и ще го питамъ какъ поминува тамъ и съ какво се занимава.

Неговитѣ „коледари“ прочетохъ. Има хубави мѣста, но изобщо не сѫ нѣщо особено. Самитѣ народни пѣсни по случай на коледуванията сѫ несравнено по-хубави и по-съдържателни.

На С. писахъ на скоро. Той се надѣваше, че за коледа щѣли да му позволѭтъ да си отиде въ Солунъ. Ако остане въ Цариградъ и слѣдъ празницитѣ, ще му пишѫ пакъ, ще го поздравѫ отъ васъ и ще му съобщѫ онова, що ми заръчвате съ писмото си.

Отъ страна на книги и вѣстници азъ тука съмъ съвсѣмъ сиромахъ. Най-много съжалявамъ, че не могѫ да получавамъ „Новини.“ Ще се опитамъ и азъ да испросѭ за себе си. За сѫдебнитѣ разноски азъ имамъ испълнителенъ листъ, издаденъ на името на търновския окрѫженъ управитель отъ соф. вр. пол. воен. сѫдъ, който ни сѫди. Отъ този испълнителенъ листъ се види, че всѣкиму отъ насъ осѫденитѣ се падатъ да платимъ по 18 л. и 2 ст. Управителя се отнесълъ до търнов. общ. управление и то ги изиска отъ мене. Вѣроятно моитѣ търновчани сѫ се показали по-акуратни, отъ колкото общинскитѣ управления на вашитѣ мѣстожителства.

Радвамъ се, че приятелитѣ, които сѫ тамъ съ васъ, ще излѣзатъ скоро. Желателно е слѣдъ излизаньето си да ни пишѫтъ, кой кѫдѣ ще се установи да живѣе. Азъ съ голѣмо удоволствие бихъ се прѣмѣстилъ тамъ, ако да знаяхъ, че ще живѣѭ заедно съ васъ въ една стая. Както и да е, кѫдѣ Февруарий или Мартъ идѫщата 1893 год. ще подамъ прошение, за да се върнѫ пакъ тамъ, че, ако щѫтъ, нека ме прѣмѣстятъ.

За сега нѣма какви новини да ви съобщѫ отъ тука, защото не съмъ получилъ наскоро нѣкое писмо. Справедливо бѣлѣжите, че борбата съ сърбитѣ въ Македония е слаба. Азъ даже съмъ убѣденъ, че тѣ успѣватъ тамъ отъ денъ на денъ повече. Екзархията, както знаете, малко внимание обръща на Скопье. Поздравлявамъ всички приятели и ви желаѭ на всички весело да прѣкарате празницитѣ, ако и въ затворътъ да сте.

Моята статия останѫ вече само да я прѣпишѫ и испратѭ. Мислѭ ще бѫде най-добрѣ да я испроводѭ направо до Стоянова.

Ако пишете наскоро въ Русе, прѣдайте моятъ поклонъ на г-жата, Виола и Лора. Дано нѣма нищо основателно отъ вашитѣ опасения за здравьето имъ. Сега като зимно врѣме, твърдѣ често се явяватъ малки нерасположения и азъ вѣрвамъ ако има нѣщо, то е нѣкаква малка настинка. Много ще се радвамъ, ако бѫдѫ съ врѣме прѣмѣстенъ при васъ. Тука много врѣме ми пропада даромъ, защото нѣмамъ книги за четенье.

Г. Хасково, 14 Декемрий 1892 год.

Драги ми Андрея.

Получихъ твоето писмо отъ 19 Декемврий 1892 г. То ме зарадва повече отъ всички други писма, които получихъ за новата година. Крайно ти благодарѭ за братското ти отношение къмъ мене. Доста много бѣхъ се обеспокоилъ заради кѫщата, защото баща ми ми писа, че ще имъ бѫде твърдѣ мѫчно да се мѣстѭтъ на друга кѫща, особено пъкъ сега, като съмъ азъ въ такъво положение. Сега съмъ почти съвсѣмъ спокоенъ и ще имъ пишѫ и тѣ тамъ да не се беспокоѭтъ.

Още повече съмъ ти благодаренъ за това, че ме подканяшъ да се обръщамъ къмъ тебе пакъ, когато се намѣрѭ въ нужда. Ти знаешъ, че азъ съмъ навикнѫлъ на сиромашия и почти не усѣщамъ нѣкаква голѣма разлика между сегашното си състояние и по напрѣжното. Здравъ съмъ; а ти добрѣ ме познавашъ, че щомъ съмъ здравъ, азъ бивамъ доволенъ, веселъ и даже щастливъ, гдѣто и да се намирамъ. Нѣма нищо да тежи на съвѣстьта ми, доволенъ съмъ отъ себе си, а това е, мислѭ най-важно. Знаешъ сѫщо, че азъ нѣмамъ голѣми потрѣбности даже кога съмъ на свобода, а тука потрѣбноститѣ ми сѫ съвсѣмъ малки. Колко лесно могѫ да се приспособявамъ къмъ лишенията, даже азъ самъ се чудѭ. Даже за храната най-напрѣдъ мислѣхъ, че ще ми бѫде много мѫчно, а сега навикнѫхъ толкова, щото като че съмъ билъ и прѣбилъ арестантъ съ години. Като имамъ на годината 100 – 150 лева, азъ ще минѫ, гдѣто се казва, *бей гиби*. Това ти пишѫ, за да се увѣришъ, че азъ лично за себе си не ще имамъ нужда да се обръщамъ за помощь къмъ тебе. Но какво да правѭ съ старитѣ въ Рѣсенъ? Освѣнъ мене нѣма кой другъ да се грижи. Братъ ми сега встѫпва въ животътъ и азъ дѣйствително знамъ, че като кавалерийски подпоручикъ той самъ се нуждае въ първата година за помощь, а не да помага другиму, а пъкъ когато той ще бѫде въ положение да отдѣли нѣщо отъ заплатата си, азъ вече ще бѫдѫ вънъ. Като знамъ колко сѫ тежки твоитѣ разноски и какви мѫчнотии си принуденъ да прѣодоляващъ, азъ за това не искахъ и не искамъ да се обръщамъ къмъ тебе. Разноскитѣ и на родителитѣ ми не сѫ голѣми, та се надѣвамъ дано намѣрѭ отъ нѣкои други приятели, та да имъ испратѭ; но ако би въ краень случай да не намѣрѭ, ще се въсползувамъ отъ твоята добрина и ще се обърнѫ пакъ къмъ тебе, но бѫди увѣренъ, че това ще бѫде само въ краенъ случай.

Поздравлявамъ баща ти, майка ти, Еленка, Константина. Баща ми всѣки пѫтъ въ писмата си пише поздравления „*до приятельотъ*“ Глигора, за това прѣдайте му това поздравление. Ако се намѣри нѣкой отъ бившитѣ приятели да пита за мене, поздравете и него. Най-послѣ поздравлявамъ те и тебе съ новата година и ти желаѭ здравье и успѣхъ въ всичкитѣ ти дѣла и прѣдприятия.

П. П. Твоето писмо получихъ на 30-й Декемврий 92 г. Като испратишъ и другитѣ 200 лева на Тасета, яви ми. Поздрави и брата си Наума отъ мене, ако му пишешъ скоро. Питашъ ме, какво четѫ и що пишѫ. — Нищо. Въ този затворъ само това е лошо, че съвсѣмъ мѫчно може да се доставятъ книги. Да пишѫ нѣщо свое собствено съчинение — трѣбва да е одобрена прѣдварително темата. . . . Да пишѫ нѣщо по науката — искатъ се книги: пособия, рѫководства, за справки и пр. Въ умствено отношение този затворъ ще бѫде за мене единъ продължителенъ сънъ, който ще ми направи да подивѣѭ още повече.

Прощавай.

Г. Хасково, 3-й Януарий 1893 год. (Окрѫж. Затворъ).

Уважаеми Г-нъ Каравеловъ,

Вашето писмо отъ 26-й Декемврий 1892 год. отдавна получихъ, но не ви отговорихъ толкова врѣме, едно, защото азъ бѣхъ ви писалъ на 25 сѫщия мѣсецъ, а друго — защото нѣмаше що да ви пишѫ.

Обикновено моитѣ писма пристигатъ до васъ кѫсно и справедливо казвате, че по нѣкога закѫсняватъ повече, отъ колкото стокитѣ, които сѫ се испровождали едно врѣме за Узунджовскиятъ панаиръ. Това вамъ се вижда чудно, но причината е тая, че вие не вземате прѣдъ видъ нѣкои *станции* (щѣхъ да кажа: инстанции), които сѫществуватъ между Хасковскиятъ затворъ и Софийскиятъ. Пакъ най-послѣ, по́-добрѣ кѫсно, отъ колкото никога. . . . При това, моитѣ писма не съдържатъ нѣкои интересни новини, та и да закѫснѣѭтъ, не вреди. Разбира се, че е по-добрѣ на врѣме да се испровиждатъ и на врѣме да се получаватъ, но като не е възможно, благодаримъ и за това, което ни се допуща.

Както ви писахъ и по́-напрѣдъ, моята статия криво-лѣво я свършихъ и я прѣписахъ на 24-й Декемврий м. г., но понеже трѣбваше да мине прѣзъ необходимитѣ въ тоя случай митарства, то едвамъ можехме да я испратимъ на 13-й този мѣсецъ. Испроводихъ я направо до г. В. Стояновъ и при това му писахъ едно кратко и твърдѣ официално писмо, съ което го молѭ да я напечати, ако ли не ще, то да я прѣдаде на Алека. Сѫщеврѣменно писахъ и на Алека да отиде при него, да му поговори за това и послѣ да ми яви, какво му казалъ Стояновъ. Ако се случи да дойде при васъ Алеко, помолете го и вие отъ моя страна, да ми направи тая добрина?

Сега ми дойде на умътъ, че „Периодич. Списание“ може и да е спрѣло излизането си, защото Стояновъ прави здание, та може да е исхарчилъ паритѣ. Както и да е, ако не бѫде възможно да се напечати тамъ, нека я вземе Алеко назадъ и и да ми я испроводи. Азъ ще я поправѭ, съкратѭ и ще я испратѭ на С.

Отъ С. още нѣмамъ никакъвъ отговоръ, та за това не го знамъ, въ Цариградъ ли е, или е въ Солунъ. На 16-и т. м. получихъ отъ Солунъ единъ скърбенъ листъ (печатанъ), съ който Кѫнчевъ извѣстява, че умрѣла жена му. Горкиятъ Кѫнчевъ, кой знае колко е подѣйствувало на него това нещастие. Още тогава му написахъ писмо, въ което, между друго, го поздравихъ и отъ васъ.

Бобековъ ми е писалъ отъ Търново нѣколко писма, въ които силно се оплаква, за гдѣто до сега още не сѫ го прѣмѣстили отъ тамъ, при всичко че билъ далъ двѣ прошения, едно до прокурорътъ, а друго — направо до мин. на правосѫдието. Той е съгласенъ да го прѣмѣстятъ, гдѣто и да е въ Тракия, само да бѫде по близо до своитѣ. Азъ като мислѭ, че ще му направѭ една услуга, писахъ му, че сега вече има свободно мѣсто при васъ въ Софийскиятъ затворъ и че, ако той пожелае да дойде тамъ, то азъ се отказвамъ да подамъ прошение, само и само, дано може той да се приближи до отечеството си. Писахъ му, да ми отговори по́-скоро, какво мисли да прави, за да видѭ и азъ дали да подавамъ прошение или не, но до сега още не ми е отговорилъ. Каквото направѭ по този въспросъ, ще ви пишѫ.

Бобековъ ме пита за Илия, гдѣ е, но азъ самъ не знамъ що станѫ съ него. За нова година Кочо отъ Ломъ ми телеграфира и азъ му отговорихъ съ едно отворено писмо. Днесъ получихъ писмо отъ Пенча; то е писано на 25-й Декемврий (нашъ стилъ), приeто било въ Русе на 31-й сѫщия, дошло въ Хасково на 13-й, а азъ го получихъ на 20-й. Отъ Лайпцигъ до Хасковския затворъ, — 25 дена! *манда пощасѫ*. Пише ми, че билъ здравъ, занимавалъ се съ нѣмски языкъ и нѣмската философия. Азъ се канѣхъ да му пишѫ, а той ме прѣвари. Тѣзи дни ще му отговорѭ.

Приятелитѣ отъ Шуменъ ми пишѫтъ по нѣкога и ми съобщаватъ по нѣкои новини. Въ послѣдното си писмо обѣщаватъ се да ми оспроводѭтъ нѣкоя френска книжка за прѣводъ, но каква не ми обаждатъ; като я получа ще ви явѫ. Отъ какъ съмъ свършилъ статията, не работѭ нищо, само четѫ Милля, но и то твърдѣ полека. Получихъ послѣдната книжка отъ „*Мисъль*“; показва ми ее съвсѣмъ слаба. Татевъ и Чавдаровъ вече ще бѫдѫтъ вънъ, когато получите моето писмо, за това поздравлявамъ само Моллова и Кесимова. Желателно е, когато излѣзѫтъ и тѣ, да понапишѫтъ поне по едно писмо съ поздравление, за да ги знаемъ гдѣ ще сѫ и съ какво ще се занимаватъ. Когато останете самичъкъ, дано ви прѣмѣстятъ горѣ при канцелярията.

23/I 93 год.

Ваше Високопрѣосвѣщенство, достоуважаеми ми отче!

Още до като бѣхъ въ прѣдварителенъ полицейски затворъ въ София ви писахъ двѣ писма, съ които ви благодарихъ за отеческитѣ ви грижи и старания за мене и ви извѣстявахъ, че испратенитѣ отъ васъ чрѣзъ Луканова пари получихъ. При всичко че други писма, що съмъ писалъ по онова врѣме, не сж били испровождани по адресъ, но увѣренъ съмъ, че поне вамъ моитѣ писма сж испроводени и вие сте ги получили на врѣме.

Слѣдъ осжжданьето ми и прилаганьето на присждата въ дѣйствие, не съмъ ви писалъ, едно, защото отъ началото не ми давахж възможность въ София, а друго, защото бѣхъ убѣденъ, че вие всичко знаете, та нѣма нѣщо ново да ви извѣстя. Извѣстно ви е, че съмъ осжденъ на три-годишенъ затворъ въ крѣпость, но по нѣманье на такава крѣпость у насъ, наказанието ми е замѣнено съ три години простъ тъмниченъ затворъ. Като ми се зачита и прѣдварителниятъ затворъ отъ деньтъ на арѣстуваньето ми (29-й Май 1891 год.), остава ми за напрѣдъ да излежавамъ още една година и 8½ мѣсеца.

Ваше Високопрѣосвѣщенство! За първъ пжтъ прѣзъ животътъ ми се случва сега да имамъ работа съ сждилище; за първъ пжтъ бидохъ подъ слѣдствие и сждъ; за първъ пжтъ бидохъ осжденъ. Считалъ съмъ и считамъ за своя священа длъжность да дамъ отчетъ за своето поведение било въ общественниятъ, било въ частниятъ си животъ на васъ, като на мой духовенъ отецъ, благодѣтель и въспитатель. Мнѣнието за моята политическа дѣятелность на всѣко друго лице, а даже и на самото общество, въ извѣстни врѣмена, за мене нѣма особно силно значение, щомъ тя се одобрява отъ моята съвѣсть; но мнѣнието на Ваше Високопрѣосвѣщенство е било за мене всѣкога отъ най-висока цѣна. И ако всѣки пжтъ не съмъ прибѣгвалъ къмъ васъ да оправдавамъ своитѣ постжпки, то е било само за това, защото съмъ считалъ, че тѣ се одобряватъ отъ васъ и защото не съмъ получавалъ никакви забѣлѣжки; но сегашниятъ случай съ мене е извънреденъ и азъ не могж да го прѣминж съ мълчание. Азъ просто се страхувамъ, да не би моето поведение да ви причини нѣкаква скърбь като знамъ, колко вашето отческо сърдце е чувствително къмъ сполукитѣ или несполукитѣ, които ми сж случвали прѣзъ животътъ; защото вашата скърбь за мене би била тройна скърбь и азъ собственно тогава бихъ почувствувалъ тяжестьта на затворътъ. Тая е причината, гдѣто би ми се искало на дълго и широко да ви расправя за дѣлото и за моето участие въ него, защото вие за него сте слушали само отъ страна на моитѣ политически и лични противници и обвинители, или пъкъ сте чели стенографическитѣ протоколи; а за да си състави человѣкъ точно понятие, трѣбва да се ислуша и противната страна — audiatur et altera parts . . . Но, като взехъ прѣдъ видъ, че даже така, както сѫ сега фалшифицирани стенографическитѣ протоколи, пакъ доста добрѣ може да се види, какъ сѫ създали обвинението за мене, а особено като взехъ прѣдъ видъ, че вие сте самъ политически дѣятель, че като най старъ отъ нашитѣ народни дѣятели, съ вашето съдѣйствие и прѣдъ вашитѣ очи сѫ се извършили всичкитѣ борби (политически, църковни и обществени) на народътъ отъ самото ранно негово възражданье до днесъ, та едва ли ще се намѣри другъ нѣкой освѣнъ васъ, който да е вникнѫлъ по-добрѣ въ смисъльта на нашитѣ борби и въ хахактерътъ на нашитѣ дѣятели: азъ се успокоихъ и съмъ увѣренъ, че както моята съвѣсть ме оправдава въ всичко вършено отъ мене до сега, така и вие не ще намѣрите нѣщо укорно въ моята досегашна дѣятелность, нито нѣщо осѫдително въ идеалитѣ, които съмъ си съставилъ и за осѫществението на които, споредъ силитѣ си, се борѭ. Прѣстѫплението, за което съмъ сѫденъ и осѫденъ по никой начинъ не е позорно; но защото има по срѣдата убийство и начинъ на дѣйствие, за нравствената стойность на което може да бѫде споръ, за това главно бихъ искалъ да ви освѣтлѭ върху моето участие въ това дѣло. Подробно да ви расправямъ, какъ се поведе дѣлото и какъ се водѝ то до краятъ, нито считамъ за нужно, нито считамъ за възможно и наврѣменно; стига да ви кажѫ само това, че азъ съмъ билъ и съмъ непричастенъ рѣшително въ нищо, нито за убийството на Бѣлчева, нито за нѣкакъвъ заговоръ срѣщу Стамболова, нито за нѣкакъвъ заговоръ срѣщу живота на князътъ. Каквото съмъ мислилъ, каквото съмъ желаялъ и каквото съмъ се домогвалъ да правѭ, азъ всѣкога съмъ ималъ нравствената смѣлость да го исказвамъ явно и да работѭ явно. И наистина, до послѣдно врѣме имàхъ глупостьта да мислѭ, че е възможна у насъ мирна и явна политическа дѣятелность, обаче сега виждамъ, че хората не искали така. . . . Ако бихъ желалъ да работѭ нелегално, тайно, насилнически, азъ бихъ се заловилъ както трѣбва и вѣрвамъ, че моитѣ противници бихѫ почувствовали това; но казвамъ ви, че нито съмъ желалъ такава дѣятелность, нито съмъ я считалъ полезна за отечеството. Ако бихъ билъ наистина поне малко причастенъ въ прѣстѫпленията, въ които ме обвинявахѫ, то всѣкога у мене щѣше да се намѣри достатъчно куражъ да исповѣдамъ явно своитѣ дѣйствия и да запечатлѣѭ, ако е нужно, съ кръвьта си своитѣ убѣждения, та щѣхъ да имамъ и нравствената и физическата смѣлость и самъ да извърша, щото съмъ билъ намислилъ, а и да исповѣдамъ това и прѣдъ васъ и прѣдъ сѫдилището — даже и прѣдъ такова quasi — сѫдилище, каквото бѣше онова, което ни сѫди насъ. По тая причина съвсѣмъ не е нужно да влизамъ въ разборъ и оцѣнка на станѫлото убийство и станѫлитѣ или скроени комплоти, до колко тѣ сѫ оправдаеми или не отъ нравственно-политическа точка зрѣние, защото не азъ съмъ отговорно лице по тѣхъ. Като имате това нѣщо прѣдъ видъ, азъ ви молѭ да повѣрвате на моята чистосърдечна исповѣдь прѣдъ васъ, че не съмъ причастенъ въ нѣкакво убийство или въ заговоръ за убийство на когото и да е, нито въ какъвто и да е другъ заговоръ. Щомъ това е така, можете да си прѣдставите колко съмъ нравствено спокоенъ и съ каква легкость прѣнасямъ затворътъ, като знамъ, че той ми е наложенъ не за това, за което съмъ сѫденъ, а за моята дѣятелность въ Събранието и вънъ въ обществото, защото съмъ се застѫпилъ за потѫпканата свобода на отечеството и, най послѣ, за исказваньето моитѣ задушевни убѣждения, а за това, азъ имъ лѣжавамъ не 3, а 23 години. Що се касае до това, че азъ съмъ земалъ участие, споредъ силитѣ си, въ общественитѣ работи, то напълно съмъ убѣденъ, че не ме осѫждате и не можете да ме осѫдите, защото именно вашиятъ животъ е минѫлъ въ такава дѣятелность и отъ друга страна, когато ме взехте за въспитанникъ, вие не сте мислили съ вашето благодѣяние да спомогнете само на една бѣдна фамилия, не сте мислили да създадете само добъръ домакинъ, който да не иска да знае нищо за другитѣ и да гледа само да печели пари и да устрои своето лично щастие, а сте искали съ вашето благодѣяние да спомогнете изобщо за събужданьето на народътъ. Така съмъ разбиралъ до сега смисъльта на вашето благодѣяние и съмъ се старалъ съвѣстно да испълнѭ своятъ дългъ къмъ отечеството—дългъ завѣщанъ на мене отъ васъ чрѣзъ вашето благодѣяние и чрѣзъ вашиятъ личенъ примѣръ, чрѣзъ вашиятъ безкористенъ и чистъ животъ. Може направлението, въ което работѭ, убѣжденията, които имамъ, да не се срѣщатъ напълно съ вашитѣ ожидания; но това зависи или отъ моитѣ недостатъчни способности, или отъ моитѣ заблуждения умствени: но въ едно вѣрвамъ, че съмъ се доближилъ да отговорѭ на вашитѣ ожидания, а именно: въ безкористното стрѣмление къмъ свободата и доброто на народътъ и въ употрѣбяваньето на нравствени срѣдства за постиганьето на това добро. А колкото за това, че не съмъ направилъ много нѣщо, което може би сте били въ правото си да очаквате отъ мене, — на това сѫ криви, както казахъ, моитѣ слаби сили и способности, а ако има разлика въ мнѣнията и убѣжденията ми, както и въ направлението ми—това зависи отъ нѣкои мои умственни заблуждения. може би, но тѣ не може человѣку да се вменѭтъ въ нравствена вина.

Това всичко ви написахъ за да се убѣдите, че вашиятъ въспитаникъ, ако и да лѣжи сега въ затворъ, не е извършилъ нищо, за което съвѣстьта да го мѫчи, или за което може да го осѫдите вие отъ нравствена точка зрѣние. Ако съмъ сѫденъ и осѫденъ, ако и да съмъ по настоящемъ арестантъ, азъ не се срамувамъ отъ себе си и отъ дѣлата си; не се срамувамъ да се наричамъ още вашъ синъ и въспитаникъ, — напротивъ, считамъ въ себе си за гордость, че съмъ послѣдвалъ вашиятъ примѣръ, — да работѭ споредъ силитѣ си, за общото дѣло на народътъ, на *цѣлокупния български народъ*. Може, повтарямъ, да грѣшѫ въ направлението, въ което съмъ работилъ, или въ изборътъ на партиитѣ, или въ мѣркитѣ и срѣдствата, които мислѭ за добрѣ да се прилагатъ, но изобщо въ стрѣмленията си и идеалитѣ си, азъ послѣдвамъ васъ. Нѣмамъ никакво честолюбие да вършѫ голѣми работи и да се равнявамъ, по слѣдствията на дѣятелностьта си съ васъ; но като се стараѭ, на всѣко и въ всѣки случай да испълнявамъ съвѣстно длъжностьта си на человѣкъ и български гражданинъ, азъ мислѭ, че испълнявамъ и вашето завѣщание.

Молѭ най-покорно да ме извините, че се распространихъ толкова много да ви пишѫ, но това считахъ необходимо да ви изявѫ, като единъ видъ исповѣдь и за успокоение на моята съвѣсть, защото, като не съмъ на свобода, като нѣмамъ и нѣмахъ възможность да кажѫ двѣ думи поне въ своя защита, та да не би да остане у васъ поне сѣнка отъ съмнѣние за мене, като слушате все противъ да се говори и да не би това нѣщо да ви наскърби.

Братъ ми Ефтимъ дойде тукъ прѣди 2—3 дни да ме види и ми каза, че вие сте били здравъ и бодъръ. Това извѣстие крайно ме зарадва. Дано всевишния ви запази още за много години и да украси вашата дълбока старость съ сѫщата бодрость и сила, съ която сте се ползували до сега. Азъ зарѫчахъ на брата си да дохожда по-често у васъ и ви молѭ да не го лишавате отъ отеческитѣ си съвѣти, защото той сега най-много се нуждае отъ тѣхъ. Незнамъ какъ е сега, но като знамъ, че по-напрѣдъ бѣше малко распуснѫтъ, страхувамъ се да не би, като се намѣри врѣдъ веселата компания на нашитѣ кавалерийски офицери, да се прѣдаде на разгулния животъ и да напустне занятието.

Научавамъ се, че Анка свършила вече тая година курса на наукитѣ си и била дошла при васъ въ Пловдивъ. Благоволете да ѝ прѣдадете моитѣ поздравления по случай на свършването наукитѣ и моитѣ благопожелания за да ѝ даде Богъ щастие, дълъгъ животъ и сполука въ попрището, въ което встѫпва. Молѭ я да напише по едно писмо на Никола и Ивана и да ги поздрави отъ мене, особено да поздрави Ивана и да му честити отъ моя страна годежътъ. Сѫщо да подрави и стрика Павла, майка си, Спасинка, Петрето и Спаса.

Като цѣлувамъ св. ви дѣсница и просѭ архипастирското ви благословение, оставамъ на Ваше Високопрѣосвѣщенство най покоренъ синъ.

гр. Хасково, (окр. затворъ) 15 Септември 1892 г.

Уважаеми г-нъ Каравеловъ,

Отдавна не съмъ получилъ писмо отъ васъ — отъ 26-й Декемврий. Около 20 Януарий т. г. ви писахъ, но незнамъ да ли сте получили писмото ми. Сега се наканихъ да ви пишж пакъ, защото се набрахж нѣкои новини, които желаж да ви съобщж и защото искамъ да се посъвѣтвамъ съ васъ по въпросътъ за моето прѣмѣстяванье.

Получихъ писмо отъ Бобекова. Той ми съобщава, че неговитѣ прошения до министерството останжли безъ послѣдствие. Научилъ се, че прѣзъ Марта щѣлъ да отиде министрътъ на правосждието въ Търново и се надѣва, че щѣлъ да посѣти затворътъ, та тогава щѣлъ да му се моли лично за да го прѣмѣсти. До тогава Бобековъ не иска да подава вече прошение, а сжщеврѣмено ми явява, че за въ София и по́-послѣ не ще иска да се прѣмѣсти. Значи, отъ тая страна азъ съмъ свободенъ да искамъ, да ме прѣмѣстжтъ тамъ при васъ. Но вие знаете, че менъ е много неприятно да подавамъ прошения за нѣща, които вѣроятно нѣма да се вземагъ въ внимание. Като гледамъ какъ постжпихж съ пошенията на Бобекова, мислж, че и моето прошение едва ли ще има нѣкакво слѣдствие. Молж ви да ми явите, намирате ли вие нѣкаква вѣроятностъ да бжде то удовлетворено и съвѣтвате ли ми да подамъ по́-скоро прошение.

Отъ госпожата отъ Русе получихъ за нова година подаръкъ: една риза, единъ пешкиръ и три чифта чорапи. Пратката по причина на снѣговетѣ, бѣше се забавила, та получихъ нѣщата едвамъ на 24 или 25-й Януарий. Наистина писмо не съмъ получилъ, но могж ли да се съмнявамъ, че тѣзи подаръци сж отъ нея? Кой други за сега би си спомнилъ вънъ за насъ затворнитѣ? Писахъ едно писмо слѣдъ нѣколко дена до госпожата, но крайно съжалявамъ, че въ тукашниятъ затворъ нѣма да се работжтъ нѣкои по хубави нѣща отъ мониста, както въ тамошниятъ, та за това не испратихъ на дѣцата нѣщо поне за споменъ. Тука работжтъ съвсѣмъ груби кесии и др. прѣдмѣти.

Не помнж да ли ви съобщихъ въ прѣжното си писмо, че съмъ получилъ писмо отъ Пенча и че му отговорихъ. Той ми прѣдлага да напишж критика на Мишевата граматика, за да се напечата въ „Мисъль.“ Азъ отказахъ, защото малко отбирамъ отъ граматика, та мислж, че моята критика ще бжде слаба; но му писахъ, че съ удоволствие бихъ написалъ нѣщо за въ този журналъ, а сега мислж какво ли да му напишж, пъкъ не ми иде ни една тема въ умътъ. Помогнете ми вие!

Послѣднята VII и VIII книга отъ „Мисъль“ получихъ; тя доста ме задоволи. Статията „Ахиллесъ“ отъ Саймжндса, както ее сѣщамъ, е вашъ прѣводъ. Не знамъ кой е държалъ коректурата, но въ хекзаметритѣ има нѣколко грѣшки. На двѣ-три мѣста е испустнжтъ съюзътъ „и“, и единъ членъ, та за това се разваля размѣрътъ. Мислѭ, че първиятъ стихъ отъ *Илиядата* е цитиранъ невѣрно въ послѣднитѣ думи, или поне трѣбва да се поправи, защото по размѣрътъ не иде: *сина Пелеева*, а трѣбва да бѫде: Пеле́ева сина. До сега въ Пенчовиятъ прѣводъ има „невыдержки“ само двѣ три, като напр. за—е́дно вмѣсто *за́едно*, изле́ти вмѣсто *излетѝ*, но подобна поетическа волность, когато се срѣща рѣдко, не вреди, а при това не може и да се избѣгне даже отъ най-добритѣ прѣводачи. Подобно нѣщо забѣлѣжихъ на нѣколко мѣста даже въ рускиятъ прѣводъ, а у Бончева изобилуватъ двойнитѣ ударения зарадъ размѣрътъ. като напр. Аполо́нъ и Апо́лонъ, рѫцѣ́ и рѫ́цѣ, пла́мни вмѣсто пламни́ и др. Впрочемъ тая волность у насъ пò-малко се чувствува, защото тѣзи различни ударения сѫществуватъ въ говоритѣ, а пъкъ и въ литературното нарѣчие още не се е утвърдило едно опрѣдѣлено ударение върху всѣка дума. Едно само за сега бихъ забѣлѣжилъ, че не трѣбва да се кѫса статията на толкова части при напечатваньето, защото губи ефекта си. Желателно би било да се напечати поне въ три броя най-много, ако не може въ два. Въ тая книжка на „Мисъль“ само първото стихотворение на Пенча ми се хареса, но второто — не. Иширковъ, който е написалъ расказецътъ „Задуха,“ ако не е Михалаки Георгиевъ, а ако е нѣкой отъ младитѣ, подава надѣжди. Азъ не съмъ даже и противъ тенденцийката, която, може би, неволно и несъзнателно прокарва. Ако е нѣкой отъ младитѣ, много бихъ желалъ да узнаѭ името му.

Моята статия незнамъ да ли е получена въ София отъ В. Д. Стоянова. Ако дойде при васъ Алеко, помолете го отъ моя страна да пита Стоянова и да ми отговори. Вѣрвамъ, че напечатваньето ѝ ще бѫде доста наврѣмено, защото излѣзълъ вече единъ чужденецъ да доказва, че ударението въ Македония било чисто сръбско, а пъкъ единъ нашъ филологъ (незнамъ дали не е даже Матовъ) отговарялъ, че това естествено било, защото сърбитѣ, като владѣли дълго врѣме въ Македония, оставили били много слѣди въ говорътъ, а една отъ тия слѣди било ударението.

Писахъ ви пó-напрѣдъ, че приятелитѣ ми отъ Шуменъ се обѣщахѫ да ми испратѭтъ една французска книжка за прѣводъ. Получихъ прѣди една недѣля книгата: L'état ses origines, sa nature et son lut (études de Politique Scientifique) par A. Regnard. Този писатель азъ не бѣхъ го слушалъ и нищо отъ него не бѣхъ челъ. Има доста интересни страници, но изобщо не ми се харесва. Вънъ отъ това, че той е социалистъ, материалистъ, атеистъ, но ми се вижда доста непослѣдователенъ. Той е националистъ и французски патриотъ; съ всички сили напада на федеративното устройство и иска република „uneet indivisible“, при това е още и такъвъ централистъ, щото настоява да се употрѣбяватъ насилие върху Бретонцитѣ, за да се унищожи язикътъ имъ и да се развие още повече централизацията въ Франция, отъ колкото е сега! Наклоненъ е да поддържа, че Парисъ е Франция, че провинцията нѣма право да не приема и да се противи на онова, което Парисъ рѣши. Прѣпорѫчва строги мѣрки противъ всички, които сѫ противни на неговиятъ идеалъ; прѣпорѫчва искоренение, просто съжалява, че въ 1779 год. и 1848 година революционеритѣ (даже прѣзъ 93 и 94) малко кръвь пролѣли; одобрява избиваньето на Жирондинцитѣ (защото искали федеративна республика) и пр. и пр. Знамъ добрѣ, че моитѣ приятели отъ Шуменъ сѫ противни на много отъ тѣзи мнѣния, та за това си мислѭ, че не сѫ ми испроводили тая книга, за да я прѣвождамъ, но ако пожелаѭтъ, ще имъ я прѣведѫ, тъй като нѣмамъ друга работа, а пъкъ то ще бѫде за мене едно добро упражнение въ френския язикъ. Пакъ отъ Шуменъ сѫ ми испроводили още книги съ пощенски колетъ, но тѣхъ още не съмъ ги получилъ. Имамъ и писмо, вѣроятно отъ Благоева, но и него ще получѫ съ книгитѣ заедно. Незнамъ да ли сте се научили, че Благоевъ е единъ отъ редакторитѣ на „День". Той се е увлѣкълъ отъ учението на Карла Маркса и пише по научниятъ социализъмъ. Трѣбва да ви се признаѭ, че азъ не съмъ челъ тая книга и сега съмъ любопитенъ да я прочетѫ. Вие, до колкото помнѭ, я имате при себе си на нѣмски. Да бѣхъ билъ при васъ, вѣрвамъ, че щѣхте да ми я прочетете (или поне най-важнитѣ мѣста) въ свободнитѣ отъ занятие минути. Между всичкитѣ наши социалисти едничкиятъ най-разбранъ и малко по̀ съ практически умъ е Благоевъ. Той чете и пише постоянно и се надѣвамъ, че съ течение на врѣмето ще се освободи отъ нѣкои крайности. А пише доста леко. Паунчевъ и Миндовъ, ако и да му сѫ приятели, но не сѫ социалисти и въ много нѣща не се съгласяватъ съ него. За това нѣщо напрѣдъ ми писа Миндовъ, като ми явяваше, че били го провъзгласили за социалистъ и за това билъ испѫденъ.

Отъ С. се надѣвахъ да получѫ писмо, но още нѣма. Писахъ му на два пѫти въ Цариградъ, а сега ще се опитамъ да му напишѫ въ Солунъ, защото може вече да си е отишълъ. Надѣвахъ се да ми испрати „Новини", за които ми се бѣ обѣщалъ. Да ви се похвалѫ: и менъ позволихѫ „Новини". Сега, като нѣма отговоръ отъ С., ще пишѫ въ редакцията да ми испращатъ вѣстника за три мѣсеца (отъ 1-ий Марта.)

Напрѣдъ ви се хвалѣхъ съ здравьето си. И сега не смъъ злѣ, но почнѫхъ да слабѣя пакъ. Сърдцебиеньето ме мѫчи много. Тука нѣма згодности да се лѣкувамъ. Една отъ причинитѣ, гдѣто много желаѭ да се върнѫ тамъ е и тая; но кой ще я вземе въ внимание. Отговорътъ ще бѫде много резоненъ — „и тамъ имате докторъ!" А ако дойдѫ тамъ, много лесно ще могѫ да отидѫ да постоѭ въ Александровската болница. Могѫ, разбира се, да не се лѣкувамъ отъ тая болѣсть, но послѣ ще бѫде мѫчно изцѣряваньето. И сега забѣлѣзвамъ нѣкои признаци, които считамъ, че сѫ слѣдствие отъ неправилното сърдцебиенье. Отъ нашитѣ приятели въ Шуменъ и Търново получихъ писма, съ които ми съобщаватъ, че били добрѣ. Джуджевъ ми писа напрѣдъ, че Арнауцовъ за новата (1893 г.) година пакъ подалъ прошение за милость, но, разбира се, нищо не го огрѣяло. Отъ политическитѣ затворници имало само единъ помилванъ. Джуджевъ ми пише още, че той полека-лека се поправлявалъ съ здравьето си.

Вие какъ сте съ зравьето? Молловъ и Кесимовъ здрави ли сѫ? И тѣмъ малко останѫ. Като си излѣзатъ и тѣ, вие ще останете самичъкъ. Колко би било добрѣ да могѫ да дойдѫ азъ!

Отговорете ми, какъ мислите за прошението, да подамъ ли или не.

Съ поздравъ.

15-й Февруарий 1893 г. Г. Хасково (Окрѫженъ затворъ).

Любезни Андрея,

Завчера получихъ писмо отъ баща си, въ което, между друго, ми явява, че братъ ти Атанасъ му казалъ пакъ, че иска да продаде кѫщата непрѣменно на стрикови си. Като ми писа ти по́-напрѣдъ, че си му испроводилъ 200 лева и че ще му испроводишъ по́-послѣ още други 200, за да откупишъ кѫщата отъ него, азъ не могѫ иначе да си обяснѭ този неговъ постѫпъкъ, освѣнъ по този начинъ, че стрикови ви, като сѫ помислили, че кѫщата се купува за мене, изявили сѫ вѣроятно нѣкои притенции като ближни сродници (шефии). Ако е наистина работата такава, то азъ не желаѭ да се бъркамъ тамъ и да те вкарвамъ и тебе въ неприятности. Но въ всѣки случай желаѭ да се уреди нѣкакъ работата съ тая кѫща, за да бѫдѫ спокоенъ за моитѣ домашни, поне до излизаньето ми отъ затворътъ.

Азъ разбирамъ, че тебе вече въ Рѣсенъ кѫща не ти трѣбва. Надѣвамъ се сѫщо, че и азъ не ще бѫдѫ принуденъ самъ да живѣѭ въ Рѣсенъ, или да държѫ постоянно тамъ родителитѣ си, та за това и за мене не е толкова потрѣбна тамъ кѫща; но понеже цѣната на кѫщата, спорѣдъ както ми писа баща ми, не е голѣма и за да бѫдѫтъ спокойни старитѣ, които ми писахѫ, че привикнѫли да живѣѭтъ въ тая кѫща отъ толкова години и не имъ се искало да се мѣстѭтъ въ друга кѫща, за това те молихъ да я купишъ отъ брата си и да я оставишъ на мене, за да живѣѭтъ въ нея родителитѣ ми врѣмено, сир. до като се освободѭ отъ затворътъ и до като се заловѭ нѣкѫдѣ на нѣкаква работа. Слѣдъ това, ако искашъ да остане кѫщата пакъ твоя, а азъ да ти платѭ само кирията или законата лихва на 400 лева; ако ли не, то да остане кѫщата върху мене, а азъ да ти исплатѭ 400 лева и законата имъ лихва. Като ти прѣдложихъ това, азъ имахъ прѣдъ видъ още двѣ други съображения, отъ които едното се касае за моитѣ родители, на които би било едно утѣшение да мислѭтъ, че кѫщата, въ която за сега живѣѭтъ, е тѣхно притѣжание, или поне нѣма да имъ се иска кирия, а другото и най-важното съображение се отнася до тебе, защото паритѣ, които ще дадешъ за кѫщата, ще ти бѫдатъ осигурени отъ самата кѫща срѣщу всѣкакви възможни случайности, които могѫтъ да станѫтъ съ мене. Собствено това послѣдното обстоятелство най-много ме накара да те молѭ, да откупишъ кѫщата, защото иначе за мене и за моитѣ домашни би било по́-добрѣ да получѫ азъ отъ тебе направо 400-тѣ лева и да имъ ги испроводѭ. Въ такъвъ случай, тѣ бихѫ намѣрили друга квартира и могли бихѫ съ тѣзи пари доста добрѣ да посрѣщнѫтъ главнитѣ си домашни нужди до моето излизанье отъ затворътъ.

Като се явяватъ сега такива непрѣдвидени прѣчки, азъ съмъ много обеспокоенъ за моитѣ родители. Ти знаешъ, че до като азъ съмъ безъ срѣдства и затворенъ, тѣ сѫ изоставени въ съвсѣмъ беспомощно състояние. Ти, както се обѣща, можешъ да ми спомогнешъ по два начина: или да откупишъ кѫщата и да я осигуришъ на свое име и тогава съмъ увѣренъ, че спокойно ще живѣѭтъ моитѣ старци въ нея, или, ако имашъ възможность, да ми испроводишъ паритѣ, за да имъ ги испроводѭ и да имъ пишѫ да се прѣмѣстѭтъ въ друга кѫща. Ако пожелаешъ да купишъ ти за себе си кѫщата, то тогава стрикови ти, или кой и да е другъ, не ще може да има никаква претенция, защото откупувашъ бащината си кѫща. Ако си съгласенъ на това, и ако може да се уреди така работата, молѭ те, часъ по скоро напиши ми, за да успокоя баща си, като му напишѫ, че кѫщата ще остане твоя, че Атанасъ нѣма да се бърка на нея и че тѣ могѫтъ да живѣѭтъ спокойно въ нея, безъ да плащатъ за сега кирия нѣкому. Ако ли пъкъ кѫщата не ще може да се откупи и ти не ще можешъ за сета да ми испроводишъ такова количество пари, то пакъ яви ми, да мислѭ, какво срѣдство да търсѭ, за да помогнѫ на родителитѣ си. Мислѭ, че най-добрѣ ще направишъ да пишешъ отъ своя страна на вуйча си Димитрия Вельовъ, да разузнае какъ стои работата и да ти извѣсти. Той не е заинтересуванъ и знае твърдѣ добрѣ работитѣ и за това ще може да ти даде най-подробни свѣдѣния.

Съзнавамъ много добрѣ, колко ти дотегвамъ съ тая си молба, но като нѣма къмъ кого другиго да се обърнѫ по този въпросъ, като вземамъ въ внимание думитѣ, исказани отъ тебе въ послѣдното ти писмо, както и отдавнашното ни приятелство и другаруванье, надѣвамъ се, че ще намислишъ ти самъ нѣкой способъ, за да ми спомогнешъ въ това трудно положение. Очѣквамъ съ нетърпѣние твоятъ отговоръ.

Прѣдай моятъ поздравъ на баща си, майка си, Еленка и Константина.

Поздрави и други приятели, които питатъ за мене.

24-й Февруарий 1893 год. Гр. Хасково (Окр. затворъ).

Г-нъ Казанджиевъ,

Прѣди нѣколко дена бѣхъ писалъ на Е. П. Христовъ, книжарь въ г. Търново, че съмъ получилъ отъ васъ паритѣ, които той ви билъ порѫчалъ да ми дадете. Вчера получихъ отъ него отговоръ, съ който заедно ми испращаше и една ваша расписка за 77 лева, като ми порѫчва да ви я прѣдамъ и ме моли да му явѫ, всичкитѣ ли 77 лева съмъ получилъ отъ васъ. Понеже не знаѭ, да ли вие наистина му длъжите толкова и дали нѣмате нѣкоя друга смѣтка по-между си, то ви молѭ да ми явите, ако е възможно, какъ да му отговорѭ. Мене сега, даже до самото ми излизанье отъ затворътъ, пари никакъ не ми трѣбватъ, заради това и нѣма нужда да ми ги давате; по́-добрѣ ще бѫде да стоѭтъ у васъ до тогава, сир. до 1-й Юний т. г. Поради това, колкото има да му длъжите (ако сѫ по́-малко отъ 77 лева), явете ми съ една записка, или устно чрѣзъ г-на директора, за да пишѫ на Е. П. Христовъ, че съмъ ги получилъ отъ васъ.

Извинете, че ви причинявамъ таково главоболие.

9-й Февруарий 1894 год. (Окрѫж. затворъ) Тукъ.

П. П. Притварямъ тука вашата расписка, за която се говори по́-горѣ.

Брате Евтиме,

Бързамъ да ти отговорѭ поради телеграммата, която получихъ вчера прѣзъ нощьта. Не се безпокой; азъ съмъ живъ и до нѣкѫдѣ — здравъ. Прѣзъ врѣме на допълнителния изборъ тука, минѫ едно доста голѣмо прѣмеждие прѣзъ главитѣ ни. Ако не станѫ нѣкое нещастие съ мене, то има да се благодари само на моята, инакъ доста голѣма, популярность между селското население отъ цѣлия окрѫгъ и на хладнокръвието и присѫтствие духа, съ което минѫхъ по́срѣдъ жандармитѣ, а може би още и на чистата случайность. Впрочемъ това не трѣбва да те трѣвожи, защото до сега нѣколко такива прѣмеждия сѫ минували прѣзъ главата ми. Не могѫ да ти пишѫ подробно, защото съмъ много смутенъ още отъ станѫлитѣ тукъ събития, боленъ съмъ и имамъ при това да отговарямъ на сума приятели, които сѫ ме запитали съ писма и телеграми. Знай само едно нѣщо, че почти всичкитѣ свѣдения, давани за мене отъ вѣстницитѣ, сѫ лъжливи или прѣиначени. Не се смущавай, че ме нападатъ жестоко, като ме причисляватъ ту къмъ една, ту къмъ друга отъ сѫществующитѣ партии. Азъ съмъ си пакъ азъ! Даже сега пустнѫли слухъ, че съмъ билъ станѫлъ Стамболистъ!

Работа тука още не съмъ започнѫлъ и едва ли, слѣдъ като почнѫ, ще потръгне тъй добрѣ, както се прѣдполагаше. Ти пиши ми по-често. Сѫщо да пишешъ непрѣменно на татка.

Търново, 29 Януарий 1895 г.

Поздравъ на всички приятели

П. П. За пѫтуваньето ни съ Каравелова всичко е лъжа. Нито въ Орхание, нито гдѣто и да било не ни е направена рѣшително никаква неприятность. Явната лъжа е просто изумителна и възмутителна.

Брате Евтиме,

Днесъ получихъ писмото ти отъ 24 т. м. и бързамъ да ти отговорѭ. Най-напрѣдъ ще ти расправѭ за себе си нѣщо. Не трѣбва да се безпокоишъ отъ това, че съмъ даденъ подъ сѫдъ. На гледъ дѣлото е много сериозно, но, въ сѫщность, нѣма нищо опасно. Казвашъ ми въ писмото си, да се вардѭ, да не би да посѣтѭ *драгюлникътъ* пакъ. Отговарямъ ти, че това едва ли напълно зависи отъ мене; а пъкъ и да се случи подобно нѣщо, нѣма какво да се прави, ще се лѣжи.

Сега да ти кажѫ 2—3 думи за македонския въпросъ. Азъ мислѭ, че прѣзъ текущата година е необходимо да има едно движение (мирно или размирно, то е другъ въпросъ), което, ако не друго, поне ще обърне вниманието на чуждитѣ сили и ще ги накара да се занимаватъ съ него. Такова движение е твърдѣ лесно да се произведе, било тука, било вѫтрѣ въ Македония. Понеже въ единъ или другъ смисъль ще се рѣшава арменския въпросъ, ние не можемъ да изоставимъ работата тъй, щото за македонския да не се спомене и дума. Движението трѣбва да се започне отъ тука, заради това устройството на дружествата е необходимо. Ако прѣдъ тѣхъ не може да се направи нищо друго, то поне ще се положи началото на една каква годѣ организация за бѫдѫщи дѣйствия.

Азъ не виждамъ нищо сериозно въ сегашнитѣ дружества, а особено до като тѣ не се съединѭтъ въ едно, но тѣ могѫтъ да послужѫтъ като добра основа за съставянието на такова дружество за въ бѫдѫще. За сега най-главнитѣ прѣчки сѫ три: 1-о разединеностьта на дружествата, 2-о явното враждебно отношение на нашето правителство и 3-о нѣманьето на никакви срѣдства. Къмъ това трѣбва да се притури още и едно четвърто — неподготвеностьта на населението въ Македония. Тѣзи нѣща не достигатъ само за подиганьето на въпросътъ, а пъкъ за сполучливото му разрѣшение — искатъ се още много други условия, не по-малко важни отъ горнитѣ.

Изобщо работата е много разнебитена, но има възможность да се работи. Иска се благоразумие, енергия, отстѫпчивость и искреность, а тѣзи нѣща липсватъ на нашитѣ по прѣдни хора въ София и другадѣ. Жалното е, че може да се явѭтъ движения авантюрически, отъ никого не рѫководени и намѣсто полза, да принесѫтъ врѣда. Това е за сега моето мнѣние по македонския въпросъ. Повече не могѫ да се распространѭ и да ти пишѫ.

г. В. Търново, 28 Февруарий 1895 год.

Уважаеми г-нъ Караделовъ,

До сега двѣ писма съмъ ти испратилъ, но не знаѭ, да ли сте ги получили. Прѣди нѣколко дена получихъ писмо отъ Д. Модинкова отъ Пловдивъ. Той ми съобщава нѣкои интересни работи, та за това се рѣшихъ да ви испратѭ послѣдния листъ отъ писмото му. Бѣхъ му писалъ, да се постараѭтъ да отклонѭтъ нѣкакъ Свѣщарова, да не взема участие съ своитѣ щайки въ общитѣ работи, понеже е вече срамота. Модинковъ ми пише, че до извѣсната степень могли да повлияятъ върху Свѣщарова, защото по адвокатството се съдружилъ съ Кръстева. Азъ самъ писахъ Свѣщарову; моето писмо го отворили и прочели и той това знае, та за това доста се билъ разсърдилъ.

Отъ тука нищо ново и утѣшително не могѫ да ви съобщѭ. Даже малко униние е нападнѫло на насъ тѣзи дни, защото нашитѣ противници издаватъ вѣстникъ и ни псуватъ, а ние нѣмаме пари да започнемъ тукъ вѣстникъ. Писали сме съ Габровски едно-двѣ опровержения, но нито „Знаме“, нито „Съгласие,“ нито „Социалистъ“ не рачихѫ да ги напечататъ поне въ съкращение. Азъ съмъ написалъ изложение за изборитѣ, но нѣма гдѣ да се напечати. Въобще работата ми се вижда твърдѣ злѣ; реакцията е въ пълния си разгаръ.

Азъ още не съмъ се поправилъ и, види се, нѣма да се поправя. Вѣроятно отъ сега нататъкъ все тъй кекавъ ще си останѫ, човѣкъ съ половина душа и, нѣма съмнѣние, съ $1/4$ воля.

Нашата опозиция, съ всевъзможнитѣ си фракции, съвсѣмъ не можи́ да се въсползува отъ станѫлитѣ работи отъ изборитѣ на самъ, особено отъ онѣзи, които станахѫ въ Вратца и окрѫгътъ. Това е доста печално.

Прѣдайте молѭ искренъ привѣтъ на г-жата, Виола и Лора.

1 Мартъ 1895 год. Гр. В. Търново.

* * *

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Стр.
I. Биографически бѣлѣжки . . . . 1— 59

II

2. Стихове (Дѣдо Недѣлко-баллада. — Молитва. — Облаци. — На нова година. — Юнакъ. — Затворникъ. — Начало на прѣврата. — Прощавайте. — Не ми е жалъ. — Прѣстѫпникъ. — Стария градинаръ. — Дѣдо попъ. — * * *. — България напрѣдва. — Молитва. — Прѣврати. — За новата година. — Чиновникъ и селенинъ. — Сиромашко оплакванье. — Азъ. — На М. — Крѣпи се. — Къмъ македонеца. — Оплакванье. — Даскалитѣ. — Чужденецъ. — Крѣщи. — Тогазъ. — Чорбаджийско сурвакуванье. — Чиновническа молитва. — Господину ***. — Приятель. — Заканванье. — Калугерю. — Къмъ моитѣ братя. — Краль-Марко). . . . . . 1— 64
3. Статии (Отчетъ за Солунската гимназия. — По въпросътъ за измѣнение на българската конституция. — По случай 11 Май 1884 година. — По поводъ хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия. — Сърбия противъ съединението. — Рѣчникъ на св. писание — рецензии. — Македония въ врѣме хилядогодишнината на Методия отъ Офейковъ — рецензия. — Да се учимъ. — За ударението върху думитѣ въ Рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие. — Знаменититѣ поети и писатели на български языкъ. — Сервантесъ и неговия Донъ-Кихотъ. — Македонското движение. — По рѣшенията на македонския конгресъ). . . . . 65—264
4. Рѣчи (2 Августъ 1887 година. — Прѣвръщанье дѣсятъкътъ въ поземеленъ данъкъ. — Намѣсата

на войската въ държавнитѣ работи. — За бюрото при избиранье народни прѣдставители. — Заема отъ тридесетъ милиона. — Руссофилство и руссофобство. — Свобода на печата. — Амнистия. — Върху даньта къмъ Високата Порта). . . . . 165—306

5. **Кореспонденция** (двадесетъ и осемъ писма, адресирани до частни лица). . . . . 307—349

* * *